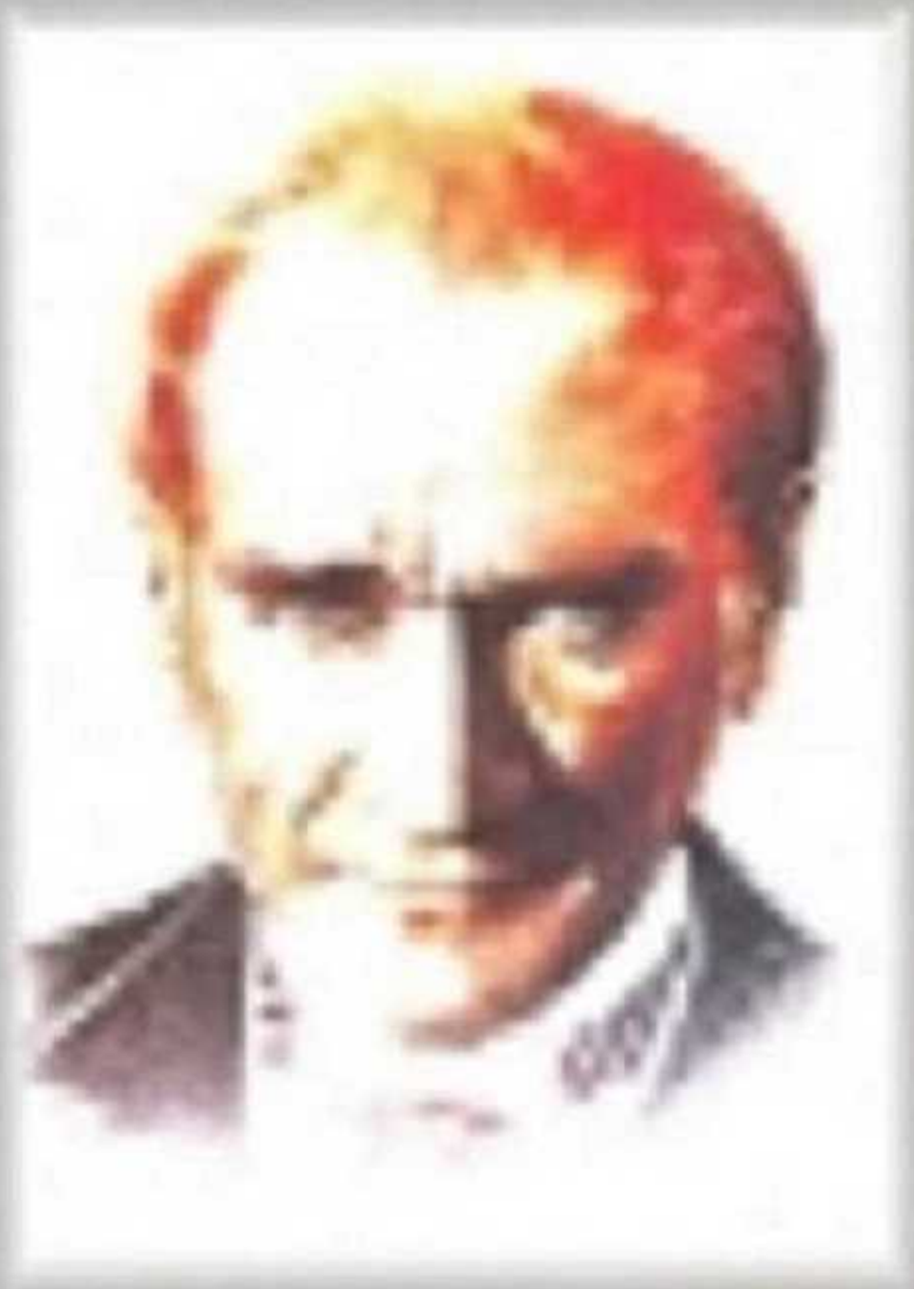

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

“Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi” Hakemli Dergidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXII **MART-TEMMUZ-KASIM 2006** **SAYI: 64-65-66**

SAHİBİ / OWNER
Atatürk Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Sadık TURAL

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. Sadık TURAL — Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ — Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN — Prof. Dr. M. Akif TURAL
Yrd. Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI

BU SAYININ HAKEM KURULU /
ARBITRATION BOARD FOR THIS ISSUE
Prof. Dr. Sadık TURAL — Prof. Dr. Sina AKŞİN
Prof. Dr. Utkan KOCATÜRK — Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT — Prof. Dr. Ünsal YAVUZ
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ — Prof. Dr. Hale ŞIVGIN
Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN — Prof. Dr. M. Akif TURAL
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞU — Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN — Dr. Bilal ŞİMŞİR
Yrd. Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / LEGAL REPRESENTATIVE
Mustafa CÖHCE

HABERLEŞME / İNFORMATION
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
GMK Bulvarı No: 133 06570 Maltepe/ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • web: http://www.atam.gov.tr.
Derginin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.
Basıldığı Yer: Erdal Basın Yayın Dağıtım - Ankara, Tel: (0 .312 398 05 11)
Basım Tarihi: Ağustos - 2008

ABONE BEDELLERİ/SUBSCRIPTION
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 12.00YTL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 9.00$

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER
CONTENT

PROF. DR. SADIK TURAL : Çanakkale Ne İdi Yahut Emperyalistler Nasıl Durduruldu
What was Çanakkale or How Were Imperialists Stopped 1

Dr. BİLAL N. ŞİMŞİR : Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)
Diplomatic Missions and Representatives of Turkey in the Year From 1923 to 1950 15

PROF. DR. ESİN DERİNSU DAYI : Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selâse ve Nahçıvan
Elviye-i Selâse and Nahçıvan During the Period of Turkish National Warfare 91

DOÇ. DR. TÜLAY ALİM BARAN : Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı
The Life of the Russian Refugees in Istanbul During the Period of the Armistice 119

DOÇ. DR. AYTEN SEZER ARIĞ : Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi
The Concise History of Costume in Turks 141

DOÇ. DR. MEHMET DEMİRYÜREK : Sait Molla'nın Nice'te Yayımladığı Risale ve Tahlili
The Pamphlet Which was Written Sait Molla in 1923 and its Analyse 161

YARD.DOÇ. DR. GÜLSEREN AKALIN : Başkumandanlık Kanunu'nun Dördüncü Defa Uzatılması Sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nde Konuşması ve El Yazısıyla Hazırlık Notu
The Speech of Mustafa Kemal Pasha in the Grand National Assembly of Turkey During the Fourth Extension of Supreme Commander Act 209

Levent Şahverdi Arşivi

YARD. DOÇ. DR. TAHİR KODAL : Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu
The Lausanne Peace Treaty and Turkish Public Opinion 215

YARD.DOÇ.DR. NURETTİN GÜLMEZ : (Vakit Gazetesine Göre) Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı
(In The Journal That Named Vakit) Perspective of World Muslims Toward Sovereignty was Abandoned 245

YARD.DOÇ.DR. MUSTAFA ŞANAL : Atatürk Döneminde Kayseri Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1938)
Kayseri People's House and Its Activities During Atatürk's Period 261

DERYA GENÇ ACAR : Mareşal Fevzi Çakmak'ın Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'e İlişkin Konuşma, Demeç ve Söyleşileri Üzerine Bir Basın Taraması
The Conversations, Declarations and İnterviews of Marshal Fevzi Çakmak Belonging to the Turkish National Warfare, the War of Indepence and Atatürk 293

DR. İSMET ÜZEN : Mütareke Döneminde Bir Eşkiyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs - 18 Ağustos 1919)
A Bandit in the South East of Anatolia During the Armistice of Moudros: Affair of Ali Bati (6 May- 18 August 1919) 329

DR. NAHİT YÜKSEL : "Fikir Hareketleri" Dergisinde (1933-1940) Hüseyin Cahit'in (Yalçın) Türk Devrimi'ne Bakışı
Hüseyin Cahit Yalçın's View to Turkish Revolution in Magazine "Fikir Hareketleri" 347

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZER ÖZBOZDAĞLI : Müttefiklerin Çanakkale Boğazı'nı Geçme İhtimaline Karşı Osmanlı Hükümeti'nin Başkenti Taşıma Planı
The plan of Ottoman government Aganist the Probability the Dardanelles by Agrees 379

NEJLA GÜNAY : Cumhuriyet Öncesinde Maraş'taki Yabancı Okullar
Foreing Schools in the Maraş Sanjak Before the Republic of Turkey 387

ARAŞ. GÖR. SİBEL AKGÜN : Atatürk İlke ve İnkılâplarının Kıbrıs'a ve Kıbrıs Türk Kadınlarına Yansımaları
Reflections of Atatürk's Principles and Revolutions on Cyprus and Cyprus Turkish Women 415

DEĞERLENDİRMELER

YARD. DOÇ. DR. SERAP TAŞDEMİR : Hilâfet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi 437

SADETTİN KÖSELERLİ : Değişik Bir Anlatımla "Başbuğ Atatürk" 447

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 453

Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles 460

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
DERGİSİ

CİLT: XXII MART-TEMMUZ-KASIM 2006 SAYI: 64-65-66

ÇANAKKALE NE İDİ YAHUT EMPERYALİSTLER NASIL DURDURULDU*

Prof. Dr. Sadık TURAL**

ÖZET

Avrupa devletleri 1800'lü yıllardan 1922'ye kadar emperyalist amaçlarını gerçekleştirmek için kendi aralarında çıkar çatışmaları yaşadılar. Bu çatışmaların en önemlisi maddesi Osmanlı Devletinin sömürülmesinin ve paylaşılmasının nasıl gerçekleşeceği idi. 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman tüm kurumları ile iflas etmiş Osmanlı Devleti hızla tüm cephelerde savaşı kaybetti. Ancak Çanakkale Zaferi bu yenilgilerden sonra Türk Milleti için yeni bir sayfa açmıştır. Mustafa Kemal isimli genç bir subay Sofya Ataşeliğinden kendi isteği ve çabaları ile 19. Tümen Komutanı olarak Çanakkale Savaşına katıldı ve gerçek bir askeri deha ve kahraman olduğunu gözler önüne sererek tarihe geçti. Çanakkale zaferi Türk milletinin emperyalizm karşısında dirilişinin adı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Zaferi, Emperyalizm, Türk milleti

WHAT WAS ÇANAKKALE OR HOW WERE IMPERIALISTS STOPPED

ABSTRACT

European countries lived conflict of interest between each other for realizing their imperialist objectives from 1800s to 1922. The most important article of these conflicts was how would be realized of exploiting and sharing of the Ottoman Empire's. When the First World War

* 15.03.2008 tarihinde **İLESAM Kültürevi Konferans Salonunda** Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Vekili olarak yapılan konuşma metni; hitap ifadeleri çıkarılmıştır.

** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı

Levent Şahverdi Arşivi

started in 1914, the Ottoman Empire that crashed with the all institutions lost the war quickly at the all facades. However, Çanakkale victory, after these beatings, it has opened the new page for the Turkish Nation. A young army officer named Mustafa Kemal joined the Çanakkale War as 19th Division Commander of his own demanding and efforts from Sophia Attaché and while displaying of his being a military genius and hero, he went down history. Çanakkale victory has been the name of the Turkish nation's invigoration against imperialism.

Key Words: Mustafa Kemal, the First World War, Çanakkale Victory, Imperialism, Turkish nation

GİRİŞ

Herhangi bir konuyu doğru anlamak için temel kavramları öncelikle tanımlamak gerekir. Bu konuşmanın temel kavramı emperyalizm veya emperyalistlerdir. **İmpere** kelimesi, somurmak, sömürmek, istediği ölçüde genişlemek veya daraltmayı gerçekleştirmek anlamını taşıyor. İmperium kavramı ise, başkalarını hükmü altına alabilme gücü, bu gücü ile yayılabilme, uygulamaları anlamındadır. Kendi dışındakileri hükmü altına alarak, örtülü veya açık bir sömürü düzeni oluşturmak için, her yolu kullanabilenlerin izlediği yol şudur: Av, kurban saydığı yönetim ve halklar için, önce aldatıcı, sonra sindirici, sonra da ezerek biçimlendirici strateji, taktik nitelikli uygulamalar...

Sömürgecilerin, yok etmeye karar verdiği devletler için geliştirdiği özel yöntemler vardır. Sömürgeciler, sömürecekleri devlet, millet ve ülkeyle ilgili yeterli bilgileri toplayıp, bu bilgileri devamlı güncelleştirerek ana hedeflerini de, ara hedeflerini de ayrı ayrı belirlerler.[1]

Sömürmek, biçimlendirmek baş eğdirmek ve değerli mallarını almak yanında kukla bir hükümet aracılığıyla istediklerini yaptırmak düşüncesinde olan, bunun için diplomatik, ekonomik, politik ve kültürel tuzaklar uygulayan bunları da yeterli bulmayıp sıcak savaş açan devletlere emperyalist devletler diyoruz.

Her birinin emeli, amacı şu on madde olan emperyalist devletler, çıkar çatışmaları yüzünden kendi aralarında ayrış(ır)tılar:

---

[1] Bu konuda S. Tural'ın **'Sömürgeciliğin Yöntemleri ve Atatürk'ün Tutumu'** konulu konuşma metninde ayrıntılı ve geniş bilgi bulunmaktadır (www.ataturkyuksekkurum.gov.tr).

Levent Şahverdi Arşivi

1- Doğu'ya giden ticaret yollarının elde tutulması,

2- Ticaretin doğrudan kendileri tarafından yapılması ve denetlenmesi,

3- Ucuz emek sağlamak ve esir ticaretini biçimlendirmek düşüncelerindeki ısrar,

4- Hıristiyanlar için kutsal olan Kudüs ve civarının Müslümanların elinden alınması, Hıristiyanların nüfuz alanına dönüştürülmesi,

5- Hıristiyanlığın beşinci yüzyılından itibaren ayrı bir Patriklik biçiminde oluşan Ermeni topluluğunun yeni yetişen nesillerinin hetorodoksi / ayrışma sayılan durumdan kurtarılıp Protestanlaştırılması,

6- Ermenilerin siyasî bağımsızlıklarını elde etmeleri,

7- Çarlık Rusya'daki bolşevik, menşevik kavgasında çarın yanında yer alınması; Rusya'daki Ortodoks Hıristiyanlığın İstanbul Patriğince yeteri kadar yönlendiremeyişi dikkate alınarak onların da, ya Protestanlaştırılması, ya Katolikleştirilmesi,

8- Avrupa'da üretilen silah sanayi ürünleri ile başta gemicilik ve uçak sanayisi için hem üretilenlerin kullanılarak kalite kontrolden geçirilmesi, hem de imrenilecek bir pazar ortamı ve hevesli hayran alıcılar yaratılması için yakın ve sıcak temas gerekliliği,

9- Başta Osmanlı sınırları içinde kalan Hıristiyan toplulukların bağımsız devletler haline getirilmesi, sonra da devletleştirilemeyecek türden yerleşim özelliği gösterenlerin, dinî ve siyasî hukukunu korumak ve kollamak,

10- Avrupa'da oluşmaya başlayan modern tıbbın ve modern farmakolojinin tedavide ihtiyaç duyduğu ham maddeleri elde etmek.

Bu maddelerin her birisi, üreten, üretim fazlası bulunan pazarlamak ihtiyacı gösteren, başkalarını yönetecek askerî teknoloji sahibi ve ordu bulunduran devletlerin hakkı saydığı sömürge gerekçeleridir.

Hem Rusya'nın hem Osmanlı Devleti'nin hem İran'ın hem de Asya ve Uzakdoğu'nun ve Hindistan'ın sömürülmesi konusunda emperyalist devletler birbirleriyle hiçbir zaman anlaşamadılar.

Avrupa'daki emperyalist devletler 1800'lü yılların başından itibaren birbiriyle bu konuda sürtüştüler. 1800 yılından 1922 yılına kadar yaklaşık 125 yıl yukarıdaki on madde yüzünden bir taraftan kendi aralarında ayrış(ır)tılar gruplaştılar, diğer taraftan bu arzularının önünde engel olan devletle örtülü ve açık savaş açtılar. Bu savaşta daima birleşik cephe oluştur-

Levent Şahverdi Arşivi

dular. Yukarıdaki on maddenin iştahını kabarttığı Avrupa'nın emperyalist devletleri önündeki en büyük engel, Osmanlı Devleti idi. Ancak, Osmanlı Devleti 1689'dan itibaren bütün savaşlarda ve cephelerde kaybeden konumundaydı.

1895 yılındaki Türk-Yunan harbindeki apaçık Dömeke zaferimize rağmen, masada 'taraflar savaş öncesi sınıra çekilsin' denilip bize belge imza ettirenler, bu olaydan 17 yıl sonra ordumuza da, sivil halkımıza da Balkan Bozgununu yaşattılar.

Sanayisi bütünüyle dışa bağımlı; ekonomisi bozulmuş; sosyal bütünlüğü yaralanmış; adalet sistemi ise, rüşvet, iltimas ve siyaset üçgeninde kirlenmiş; ordusu modernize edilmediği gibi İttihat Terakki partisine yakınlık ile Alaylı Mektepli kavgasının boş çekişmelerine kurban edilmiş, üniversitesi yeniliğe kapalı bu 'hasta adam'a, son öldürücü darbeyi vurmak üzere, emperyalistler de harekete geçtiler.

Ordular, milletin bedenleşmiş millî benlikleri, kurumlaşmış tarihî görev anlayışları, devlet bağımsızlığının güvencesi anlamı taşır. Ordular, disiplin, fedakârlık ve kahramanlıkla doğru orantılı olarak biçimlenen kurumlardır.

Milletlerin millî benlikleri, kişi ve toplum ölçeğinde kendilerine ilişkin benimseyişlerin arkasındaki değerler ve kabullerdir.

Tarih içindeki yürüyüş sırasında her millet kendine bir misyon, bir görev benimser: Türkler ise, Allahsızlığı, Ahlâksızlığı ve Adaletsizliği yeryüzünden kaldırmak göreviyle dünyaya gelmiş olduğuna inanan, bağımsız kalma savaşları vermiş bir ordu-millettir. Allahsızlık, kudret sahibi bir yaradan yerine, herhangi bir putun konulmasıdır. Doğmamış ve doğurulmamış, muhtaç olmayan, bilinenlerin dışında ve üstünde, sınırsız bilgi ve güç sahibi Allah inancı, Türk Tarihinin bütün devirlerinde vardır. Allah inancı ve ona bağlı bilgileri red edenlere Türk soylu halklar Haniflik denilen özellikle de, Kamlık, Budistlik, Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık inançlarına girip yaşadılar.[2]

---

[2] Allah, aşkın bir kudret ve insan idrakinin kavramayacağı türden bir varlıktır. Onun en önde gelen vasfı her şeyi yaratmış olmasıdır. Yarattıklarından insan denilen tür arasından Allah'ı inkâr edenler, Allah'a iftira ederler ve ona ortaklar koşmayı benimseyenler ile O'na O'nun istediği ve beklediği gibi, yaratılmanın gereği olmak üzere inananlar dört ana grubu oluştururlar. Dinler arası diyalog türünden felsefî ve politik tuzaklarla ilgilenmek yerine, insanlığın dünden bugüne bu dört açıdan tarihini yazmak aşırılıkları önlemek bakımından daha doğru olmaz mı?

Levent Şahverdi Arşivi

Ahlaklılık, Türk soylu halklarda dürüstlüğü, acıma duygusunu, paylaşma anlayışını ve utanma bilincini bencillikten arınmış bir şekilde insanın ve toplumun özelliği kılmak olarak tanımlanabilir. Adalet, hakkın ve haklının güç ile değil kurumlaştırılıp dağıtılabilen ve insandaki dürüstlük anlayışını güçlendiren iyilik yanını besleyen merhamet ve haddini bilme ölçüsünü yaygınlaştıran kuralların vurgulanmasıdır.

Bağımsızlık kavramı, sömürülmeme, onuruyla ve özgüven duygusuyla biçimlenmiş İRADEYİ gösterebilme gücü taşıyan devlet sahibi olabilme anlamına geliyor.

Siyaset, insanların en iyi şekilde yönetilmesi için kişilerin ve grupların birbirlerine ve devlete karşı sorumluluklarını yükümlülüklerini, diğer yandan yönetenlerin de, yönetilenlere karşı görev ve sorumluluklarını, hem kurumlaştıran, hem de kurallaştıran eğilimler ve uygulamalar bütünüdür.

Siyasetin en önemli görevi, devletin bağımsızlığının, milletin bütünlüğünün ve adaletin sağlanmasının kesintisiz bir gerçeklik olmasını sağlamaktır.

Haddini aşıp cerraha ne yapacağını öğretmeye kalkan hastaların gülünçlüğünü düşününüz. Bizler, ordunun ne zaman, nerede, neyi niçin, hangi ölçü ve araçlarla yapacağı konusunda ileri geri konuşulmasını doğru bulmayanlardan olmalıyız. Bugün burada savaşla ilgili şeyler anlatacağım; bu sunumda ortaya koyacaklarım rastgele bilgiler değil, çeşitli kaynaklardan derlenmiş şahsî ve keyfî yorum olmaktan çıkarılmış bilgilerdir.[3]

Ben bir asker değilim; bu yüzden askerî yönlerden ve askerî inceliklere dayanan bilgilerle ilgili sizlerden zaman çalmaya kalkmayacağım. Mesleği askerlfk olmayanların askerî konularda ulu orta konuşmaları benim kabullenemeyeceğim bir durumdur. Şimdi konuma dönüyorum.

Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladı. Birinci Dünya Savaşı diyoruz ama cephelerin tamamı Osmanlı toprakları içinde.

Savaş başlar başlamaz Osmanlı Devletinin, içinden çürümüş, yetersiz ve ölümcül hastaya benzeyen durumu apaçık ortaya çıktı. Üç dört ay içerisinde üç ağır bozgun seviyesinde savaş kaybı herkesin moralini bozdu.

---

[3] a) Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Ağca, "Tarihte Liderlik ve Çanakkale Zaferinde Liderler" **Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Dergisi** (Çanakkale Zaferinin 80. Yıldönümü Özel Sayısı), cilt X, Kasım 1994, sayı 30, s. 589-597.

b) E. Tümg. Turhan Olcaytu, "18 Mart: Çanakkale Zaferinin Tarihteki ve Ulusal Yaşantımızdaki Yeri" **ATAM Dergisi,** cilt: X, sayı 30, Kasım 1994, s. 609-661.

c) E. Korg. Suat İlhan, "Çanakkale Muharebeleri" **ATAM Dergisi,** sayı 30, s. 673-684.

Levent Şahverdi Arşivi

İlk cephe olan Irak'ta o günün en büyük emperyalist devleti İngiltere, 9 Aralık 1914'te Osmanlı Devletinin 38'nci Tümenini, 48 Subay 930 er ve erbaş mevcuduyla kayıtsız şartsız esir aldı.

Sarıkamış Harekâtının askerî yahut siyasî yönden değerlendirmesi bu küçük konuşmanın konusu değildir. Ancak, Sarıkamış Harekâtı Türk tarihinin kabuk bağlamayan- yarasıdır. Osmanlı" ordularının Başkomutanı bilindiği gibi Padişahtır ve bilindiği gibi vezir (sadrazam) Kara Mustafa Paşa'dan itibaren hiçbir padişah savaşa katılmaz. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Alman Genel Karargâhının etkisinde kalarak 3'ncü Ordu ile 22 Aralık 1914'te Erzurum'dan Sarıkamış yönünde büyük bir taarruza girişti. Mevsimin kış, havanın çok soğuk, arazinin dağlık olması, askerlerin gerek üst başlarındaki giysi, gerek yürüşte ihtiyaç olan yardımcı araç gereç ile konaklamada ihtiyaç duyulan teçhizattan tamamen mahrum bulunması yüzünden, bu harekât 15 Ocak 1915'te ağır bir yenilgiyle sonuçlanmış, 3'ncü Ordu 80.000 şehit vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Galiçya'daki mahcup ve mağlupluğumuzu söylemeyi bir kenara bırakarak daha büyük bir harekâttaki mağlubiyetimize işaret edeyim. Aslında Almanlar İstanbul, Bağdat-Hicaz demir yolu hattını birlikte yapışımız sırasında bizi tatlı tatlı sömürmüşlerdi. Demir yolu yapımı sırasında kazı gerektiren kalıntılar yanında, petrol başta olmak üzere yeraltından çıkarıp kendi malları yapmak istedikleri her şey bu bölgede vardı. Süveyş Kanalı Alman Başkomutanlığının çok önem verdiği stratejik bir hedefti. Çünkü İngilizler Hindistan ile irtibatlarını Süveyş yoluyla sağlıyorlardı. Bu irtibatı kesmek için Türk Ordusunu Süveyş'e taarruza zorladılar. Kanal Harekâtı denilen Türk askerinin adetâ kahramanlığının ölçüldüğü kötü yönetilmiş olduğu söylenen savaşlar başladı. Bahriye Nâzırı ve 4'ncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın yönettiği Birinci Kanal Taarruzu 3 Şubat 1915 günü Türk Ordusunun ağır yenilgisi ve geri çekilmesiyle sonuçlandı.

Kısacası Birinci Dünya Savaşına girişimizin ilk yüz gününde Türk Ordusu birbirini izleyen üç ağır yenilgiye uğramıştı. Çanakkale'de kazanılan zafer, üç-dört felâket hezîmet zincirinden sonra, Ordumuza ve Ulusumuza yeni bir ruh, kendine güven ve moral kazandırmış, harbi 4 yıl sürdürmemizi sağlamıştır. Şimdi bu zaferi anlatmaya çalışacağım.

Çanakkale Savaşları, Deniz Savaşları ve Kara Savaşları olarak iki bölümde incelenebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Dünya Savaşı patlak **Ağustos** 1914'te başladığında Mustafa Kemal Sofya'da Ataşemiliter idi. Savaşın başlaması üzerine, Yarbay Mustafa Kemal ısrarla cephede bir görev almak ister. Bu isteğine gelen cevap: "Sizin için orduda her zaman bir görev vardır. Ancak Sofya Ataşemiliterliği'nin önemi dolayısıyla sizi orada bırakıyoruz" şeklindedir. Mustafa Kemal'in sert çıkışları üzerine, **29 Kasım 1914'de** 1. Tümen Komutanlığı'na atanır. Ama **1 Aralık 1914'de** bu atama nedense iptal edilir.

Mustafa Kemal tepkisini, "Vatanın müdafaasına ait fiilî vazifelerden daha mühim ve mübeccel bir vazife olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephesinde ateş hatlarında bulunurken ben Sofya Ataşeliği yapamam. Eğer 1. sınıf zabit olmak liyakatından mahrumsam, kanaatiniz bu ise, lütfen açık söyleyiniz," ifadesiyle ortaya koyar.

20 Ocak 1915'de 19. Tümen Komutanı olarak aktif görev verilir. Mustafa Kemal bir hayli uğraşmadan sonra 19. Tümeni bulur ve **2 Şubat 1915'te** komutayı ele alır. Tümen ise, 57. Alay ile iki destek birliğinden oluşmaktadır. 19. Tümen **25 Şubat 1915'te** Eceabat'a intikal eder. Orada 72. ve 77. Alaylarla bütünleşip yeniden örgütlenir. Ayrıca 9. Tümenin bölük seviyesine düşmüş 26. ve 27. Alayları da M. Kemal'in emrine verilerek Eceabat-Seddülbahir savunmasına memur edilir.

Osmanlı Devleti adına iki Alman savaş gemisinin (Göben, Bretslav) Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarını bombalamasından sonra, Emperyalist devletlere ait kuvvetlerin Boğaza ilk taarruzu, 19 Şubat günü yedi muharebe gemisinden oluşan İngiliz filosu tarafından bombardıman etmeleri ile başlamış oldu. Özellikle 19 Şubat gününün seçilmesi tarihi bir olaya dayanmaktadır: 19 Şubat 1807 tarihinde bir İngiliz Filosu, Kurban Bayramı olmasından yararlanarak Çanakkale Boğazı'nı geçmiş, Kızıl Adalara kadar gelmiş, fakat bizim bahriyelilerce hırpalanarak geri dönmüştü.

18 Mart 1915 günü, sabah saat 10: 30'da 16 savaş gemisi aralıklarla Çanakkale Boğazına girmeye başladılar. Türk topçularının yoğun ateşi ve bir büyük geminin de bizim mayınımıza çarpması sonucunda o devrin en ileri teknolojili biri Fransız, dört İngiliz gemisi sulara gömüldü. 7 saat süren bu kanlı mücadelenin sonunda düşman yenildi ve geri çekildi. 18 Mart'ın, Türklere ait bir deniz zaferi olduğunu, yabancılar da kabulleniyor. Boğazı donanma ile geçemeyen İtilâfçıların, kara harekâtına girişeceğini tahmin ederek 18 Mart'tan sonra Türk tarafı da, Gelibolu'da 5. Orduyu oluşturmuş, başına da Alman Generali Liman Von Sanders'i Mareşal rütbesi ile getirmiştir. Mareşal, ilk iş olarak savunma plânını değiştirmiş, savunmayı kıyı

Levent Şahverdi Arşivi

hattından, düşman topçu menzili hattı dışına alan, esnek bir savunma sistemini benimsemiş. Buna göre, çıkarma beklenecek, geride bekletilen kuvvetlerle düşman askerleri, kıyılarda vurulacaktır. 5. Ordu komutanının emrinde, 6 piyade tümeni, 1 deniz tugayı, 4 seyyar jandarma taburu vardır.

Buna karşılık İngiltere ve Fransa tarafı, güçlü bir donanmanın etkin desteğine sahip 5 piyade tümeni ile 1 piyade tugayını çıkarmaya tahsis etmişlerdir. Müttefik kuvvetlere, İngiliz General Hamilton kumanda etmektedir. Plânları şudur: Esas çıkarma Seddülbahir ve Kabatepe'ye yapılacaktır. Saros körfezinde yanıltıcı gösteri hareketleri düzenlenecektir. Kumkale'ye çıkacak Fransız birliği, o yöredeki 2 Türk tümeninin gerçek çıkarma yerine müdahalesini önleyecektir. Seddülbahir'e çıkanlar 1. gün Alçıtepe'yi; Kabatepe'ye çıkanlar da, 1. gün Conkbayırı-Kocaçimen hattını ele geçireceklerdir. Amaç Kilidbahir'i düşürmek ve Boğaz tabyalarının gerilerine inerek onları susturmak ve boğazı açmaktır. İngilizler Boğazların kolayca açılacağını ve Osmanlı Devleti'nin kısa bir süre içinde (1 hafta içinde) savaş dışı edileceğini hesaplamışlar.

Ne yazık ki, bu planı Mareşal Liman Fon Sanders görememiş, tahmin edememiş, sezememiştir.

Çıkarma harekâtı bu plâna göre, 25 Nisan 1915 günü erken saatlerde başlamıştır. Çıkarma yapılan bölgede sadece 9. Tümenin birlikleri vardır. Bu tümenin 26. Alayı Seddülbahir'de ateş gücü çok üstün olan çıkarma birliklerine karşı kahramanca direnir. Ancak İngiliz ve Fransızlar askeri de güç halde kıyıda tutunmayı başarırlar.

Esas sürpriz kuzeyde hazırlanmıştır. Anzak Kolordusu, Kabatepe'nin biraz ilerisinde Arıburnu'na çıkar, hedef Conkbayırı-Kocaçimen hattını tutmak ve Kilidbahir platosunun kuzeyle irtibatını kesmek ve boğaz tabyalarının arkasına inmektir. Kıyı zayıf gözetleme birliklerince tutulmuştur. Çıkarma sabahı 9. Tümen komutanı Halil Sami, 19. Tümenden 1 tabur yardım ister.

19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal, bu rapor ve kendi yaptırdığı gözetlemeler sonucunda, önceden düşündüğü gibi, düşmanın önemli kuvvetlerle karaya çıktığını ve hedeflerinin Conkbayırı ve Kocaçimen tepesi olacağını isabetle tahmin eder ve durumu bizzat görmek ve müdahale etmek üzere, Bigalı'da bulunan 57. Alay ve bir dağ topçu birliğini hazırlatır. Alayın başında bizzat Kocaçimen tepesine yönelir. Liman Paşa'nın yanılgısına karşılık Albay Mustafa Kemal doğruyu görmüştür. Oraya vardığında, de-

Levent Şahverdi Arşivi

nizdeki gemiler ürkücü, zırhlılar görülür. Ancak Arıburnu sahili, görüş açısının dışındadır. Mustafa Kemal alaya istirahat verip yaveri, emir subayı, baştabip ve dağ topçu komutanı ile Conkbayırı'na ulaşır.

Görülen manzara şudur: Bir Türk müfrezesi Conkbayırı'na doğru koşarak çekilmektedir. M. Kemal hemen müdahale eder.

– Niçin kaçıyorsunuz?

– Efendim düşman.

– Nerede?

– İşte! diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler.

– Düşmandan kaçılmaz.

– Cephanemiz kalmadı.

– Cephaneniz yoksa süngünüz var. Süngü tak yere yat! komutunu verir. Gerideki birliklerine marş marşla oraya gelmelerini emreder. 57. Alayın birlikleri gelince, 261 rakımlı tepe üzerinden saldırıya geçer. Diğer alayları da harekât sahasına yakınlaştırır.

Ayrıca 27. Alayın da Kemalyeri üzerinden taarruz etmesini ister. 57. Alayın tamamı şehit olur; fakat teknolojisi üstün düşman birlikleri geri atılır. Hatta bir kısmı paniğe kapılarak sandallara saldırırlar. Anzak Kolordu Komutanı geri çekilmelerini teklif eder. Mağrur İngiliz Amirali'nin bunun için en azından üç gün gerekir görüşü üzerine, Hamilton birliklerinden direnmelerini ister.

Gecenin gelmesiyle Anzaklar yeni takviyeler alırlar. Ertesi günü saldırıyı tekrarlarlar. Mustafa Kemal'de 27 Nisan'da iki piyade alayı takviye alır, taarruza karar verir. Bu saldırılar 19 Mayıs 1915'e kadar sürer gider.

Gerçi Anzaklar denize dökülemezler, ama kıyıda daracık bir bölgeye saplanıp kalmışlardır. Mustafa Kemal 1 Haziran 1915'te savaş alanında albaylığa terfi eder.

Müttefikler bu çıkmazdan sıyrılmak için 6-7 Ağustos 1915'de bir yandan 19. Tümen bölgesine saldırırken, diğer taraftan Suvla mıntıkasına yeni kuvvetler çıkarırlar. Kritik bir durum ortaya çıkar. 7. ve 12. tümenler kriz bölgesine yetiştirilirler. Bölgede oluşturulan kuvvetlere Anafartalar grubu adı verilerek derhal saldırıya geçmeleri emredilir. Ancak komutan askerlerin yorgunluğunu ileri sürerek saldırının ertesi güne ertelenmesini ister.

Levent Şahverdi Arşivi

Kahramanlık Kavramı Ve Atatürk'te Bu Kavramın Yeri başlıklı makalesinde Prof. Dr. M. Akif TURAL şunları söylüyor:[4]

"*8 Ağustos'ta iki taraf kucak kucağa bazen boğaz boğaza gelecek yakınlıktadır. Conkbayırı'nda iki taraf arasındaki mesafe 30 metre kadardır. Bu yüzden donanma da denizden top ateşini kesmiştir. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Paşa'dır. Cephelerde kumanda düzensizliği vardır. Mustafa Kemal durumu komutana bildirir, tehlikeyi anlatır: 'Ya cephe çözülürse'.*

Ordu Kumandanı Liman Paşa telefonla sordurur:

'*– Hiç çare kalmadı mı?'*

'– Bütün mevcut kuvvetlerin benim kumandama verilmesinden başka çare yoktur!'

'– Çok gelmez mi? '

'– Az gelir.'

Az gelir demekle sorumluluk istenmiştir. Sorumluluk almak Alplerin, kahramanların ayırıcı vasfıdır. Bakınız O ne diyor: "Mesuliyeti kemal-i iftiharla kabul ettim." Bunun manası en büyük mesuliyet olan cismânî tamamiyetini muhafaza, bunun da ötesinde can, yaşama arzusu vardır. Hâlbuki, onu ortaya koyup feda ederek mesuliyeti yüklenmek. İşte alplıkta şuurlu atılış budur.

8—9 Ağustos akşamı Mustafa Kemal, Liman Fon Sanders Paşa'nın emriyle Anafartalar Komutanlığı'na getirilir. 9 Ağustos 'ta yine taarruz edilir. Düşman her tarafta yenilmekte ve püskürtülmektedir. Cephede Harp nizamı karışıktır. Bazı yerlerde taraflar birbirine 20 ile 30 metre mesafede karşılıklı siperlerdedir. Etraf her iki tarafın askerlerinin ölüleri kan ve barut kokularıyla yoğun bir ürkütücü tablo halindedir.

10 Ağustos 1915 için Mustafa Kemal karar vermiştir: Düşmanı ânî ve şiddetli bir baskınla yenmek. Mustafa Kemal 10 Ağustos 1915 'deki Hücum anını şöyle anlatıyor:

'Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz hiç acele etmeyin, ilk önce ben gideyim, ben kırbacımla işaret ettiğimde siz hep birlikte ileri atılırsınız.

Komutan ve subaylara da, askerlerin işaretime dikkatini çekmelerini emrettim. Ondan sonra hücum hattının önünde bir yere kadar gittik ve ora-

[4] Mehmet Akif Tural, **ATAM Dergisi,** sayı 30, s. 695-720.

Levent Şahverdi Arşivi

da kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretimi verdim. Bütün askerler, subaylar artık her şeyi unutmuşlar, bakışlarını verilecek işarette toplamış bulunuyorlardı. Süngüleri ve bir ayakları yere uzatılmış olan askerlerimiz ve onların kılıçları elinde subaylarımız kırbacımın aşağı inmesiyle demirden bir kitle halinde aslanlar gibi bir taarruza kalktılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde gökten gelen bir kükreyişten başka bir şey işitilmiyordu: Allah Allah Allah Allah! Düşman silah kullanmaya vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele neticesinde ilk hatta bulunan düşman tamamen imha edildi.'

Mustafa Kemal bu muhaberelerinde askerlerden okuma bilenlerin Kur'an-ı Kerim 'i göğsüne basarak okuduklarını, bilmeyenlerin Kelime-i Şahadet getirerek ve hemen hepsinin de iki üç dakika sonra öleceklerini bilerek nasıl titremeden, irkilmeden ileri atıldıklarını anlatır.

Aynı gün bir şarapnel parçası Mustafa Kemal'in göğsünün sağ tarafına cep saatinin bulunduğu yere isabet eder. Yanındaki Subay Nuri Conker: 'Kumandanım vuruldunuz' deyince Mustafa Kemal eliyle onun ağzını kapatır, 'askerlerimizin maneviyatını bozma' der."

10 Ağustos muharebeleri büyük bir zaferdir. 13 Ağustos'ta İkinci Anafartalar zaferi elde edilir. 15-17 Ağustos'ta Kanlı Tepe, Aslan Tepe, Kireç Tepede Üçüncü Anafartalar mücadelesi verilir.

Düşman kuvvetlerinin komutanları çıldırmıştır. 21-22 Ağustos'ta Anafartalar'da denizden 6 tümen sürülür. Gemilerden açılan top ateşiyle Türk toprakları cehenneme çevrilir, her santimetre kareye bir mermi düştüğü söylenir. Düşman hiçbir şekilde ilerleyemez.

Üç ay süren savaşlar mevcut durumu değiştirmez. Bu arada İngiliz Komutanı General Hamilton 16 Ekim 1915'de görevden alınmıştır. Yerine gelen General Charles Monroe, en iyi çare Çanakkale'yi tahliye etmektir, görüşündedir. İngiliz Milli Savunma Bakanı Kitchener, durumu bizzat gelip yerinde gördükten sonra, boşaltma kararı alır. 19-20 Aralık'ta Arıburnu ve Anafartalar'dan 8-9 Ocak 1916'da da Seddülbahir'den düşman çekilip gider.

Çanakkale'deki bu arkasına bakarak gidiş birçok açıdan önemli sonuçlar doğurur. Bunlar arasında savaşın iki yıl uzaması, Çarlık Rusya'sının çökmesi, Balkan Devletlerinin ve İtalya'nın politikalarının yönlenmesi bakımından etkileri, Türk ordusuna kazandırdığı moral güç...

Çanakkale savaşlarının en önemli sonucu, Mustafa Kemal'in askerî dehasını gözler önüne sermesidir. Mustafa Kemal, durumu çabucak kavra-

Levent Şahverdi Arşivi

mak, süratle ve soğukkanlılıkla doğru karar vermek, verdiği kararı büyük bir enerji ve cesaretle bizzat tatbik etmek, inisiyatifini cüretle, fakat isabetli kullanmak, sorumluluğu çekinmeden açıkça üzerine almak gibi, üstün komutanlık vasıfları göstermiş ve savaşın gidişi üzerinde birinci derecede etkili olmuştur.

Nitekim İngiliz resmî tarihi bunu şöyle özetler: "Tarihte bir tümen komutanının üç muhtelif yerde vaziyete nüfuz ederek yalnız bir muharebenin gidişine değil, aynı zamanda bir zaferi sağlayarak, bir milletin mukadderatına tesir yapacak vaziyet alabilmeye (konumda bulunmaya) nadiren rastlanır."

O zamanları Denizler Bakanı, II. Dünya Savaşı'nın ünlü ve etkili İngiliz Başbakanı Churchill, Atatürk'ün rolünü şöyle ifade eder: "Mustafa Kemal 9 Ağustos'ta Anafartalar'daki başarılı harekâtından sonra geceyi, bu paha biçilmez sırtı alma hazırlığı içinde büyük çaba harcayarak geçirdi. Bizzat yönettiği şiddetli baskın hücumu ile bu dar bölgede yerleşmiş olan bin kişilik İngiliz kuvvetini yok etti. Türkler Conkbayırını aştılar ve zaferin sonuna kadar da orada kaldılar. Bu başarı, perdeyi kapatan olaydır."

Bu yenilgi özellikle Fransız ve İngiliz sömürgelerinde olumsuz yankılar uyandıracak niteliktedir. Psikolojik etkisi büyüktür. Olay bir prestij meselesi haline gelmiştir. Kesin sonucu Batı cephesinde arayanlann muhalefetine rağmen, Gelibolu yarımadasına çıkarma yapılması, Boğaz istihkâmlarının susturularak donanmaya yol açılması kararlaştırılır.

17 Ocak 1916'da Mustafa Kemal'e Anafartalar Grubu Komutanlığı'ndaki üstün başarılarından dolayı "Muharebe Altın Liyakat Madalyası" verilmiştir.

27 Ocak 1916'da karargâhı Edirne'de bulunan 16. Kolordu Komutanlığına atanır. 16. Kolordu Karargâhı Diyarbakır'a nakledilince, Mustafa Kemal 11 Mart 1916'da Edirne'den ayrılarak 26 Mart 1916'da Diyarbakır'a gelmiştir.

Albay Mustafa Kemal, Çanakkale muharebelerindeki başarısı münasebetiyle 1 Nisan 1916'da Mirliva/Tuğgeneralliğe terfi ettirilir. Bu gecikmiş terfi durumunu Diyarbakır'a giderken yolda öğrendiğini yaveri Şükrü Tezer'in hatıratından öğrenmekteyiz.

1916 yılı Haziran ayında Mustafa Kemal ve 16. Kolordu Karargâhı Diyarbakır'dan Silvan'a nakledilir. O bölgedeki fitneyi de ilk durduran Mustafa Kemal Paşa'dır. Çanakkale Savaşından askerler, komutanlar tarihi apaçık gerçeklikler olmaktan çıkıp menkabenin, efsanenin, destanın koynuna emanet edildi. Bugün de bir kısmı etkisini sürdüren yüzlerce ağıt, türkü

Levent Şahverdi Arşivi

oluştu, romanlar yazıldı, belgesel ve dramalar çekildi.[5] Çanakkale bir boğazın, bir şehrin adı olmaktan çıktı, bir zaferin ve dirilişin adı oldu.

Çanakkale Millî Mücadele Hareketi'nin 'Giriş' bölümü, Çanakkale Zaferi, emperyalizme karşı kahramanlığın üstün gelişinin apaçık kanıtı; Çanakkale bir askerlik dehâsı olan Albay Mustafa Kemal'in tarihe damgasını vuruşudur.

[5] Çanakkale Savaşları sürerken Harbiye Nezaretinin düzenlediği bir gezi ile İstanbul'dan şair, romancı, hikayecilerden oluşan bir edip grubu savaş alanını gördü. Onların eserlerinden ve Mehmet Akif Ersoy'un ünlü şiirinden başlayarak bugüne kadar bini aşkın edebî eser yazıldı (Bu konuda 18 Mart Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ö. Çakır'in çalışmaları övünülecek türdendir).

Çanakkale zaferinin 100. yılı için şimdiden gereği düşünülerek, TRT ile TSK işbirliği yaparak en az 48, en çok 96 hafta sürecek bir televizyon dizisi projesini senaryo ve çekim olarak gerçekleştirilmelidir. Tarih bilgisi, geçmişin ruhu ile yaşanan zamanın ruhu arasında köprüler kurduğu zaman yeni yetişen nesiller bocalamazlar. TRT'nin "Çanakkale'yi Öğrenmek" Belgeselini ve Turgut Özakman'ın **DİRİLİŞ** adlı eserinin şehitlerin ruhunu şad ettiğine inanıyorum; ama, bu kutlamaları Avusturyalılara, Almanlara kaptırmak gibi bir vurdum duymazlık tarihin ruhuna, ataların ruhuna, toprağın ruhuna karşı sevgisizlik ve saygısızlıktır. Bu yüzden başarılı ve yeni bir drama dizisinin (Almanca, İngilizce, Rusça ve Arapça seslendirmeli olarak) hazırlanmasının doğru ve ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN İLK ÇEYREK YÜZYILINDA TÜRK DİPLOMATİK TEMSİLCİLİKLERİ VE TEMSİLCİLERİ (1920-1950)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR*

ÖZET

Bu makale, 1923-1950 yılları arasında Türk diplomatik misyonları ve diplomatik temsilcileri üzerine bir incelemedir.

Büyükelçilikler ve elçilikler olarak Osmanlı diplomatik misyonlarının toplam sayısı, son dönemde 18 idi. Cumhuriyet yıllarında, incelediğimiz 1923-1950 döneminde Türk diplmatik temsilciliklerinin toplam sayısı 37'ye çıktı. Makalenin birinci bölümü 37 ülkedeki Türk diplomatik misyonlarının bir panoramasıdır: burada bütün Türk diplomatik temsilciliklerinin ve temsilcilerinin, yani büyükelçilerin, elçilerin, maslahatgüzarların kronolojik ve alfabetik ayrıntılı listeleri verilmektedir.

Makalenin ikinci bölümünde yedi Türk diplomatı incelenmektedir: Muhittin Akyüz (1869-1940), Mehmet Ali Şevki Alhan (1883-1947), Mehmet Kâzım Dirik (1881-1941), Kemalettin Sami (1884-1934), Ali Fethi Okyar (1880-1943), Dr. İbrahim Tali Öngören (1871-1952) ve Ahmet Ferit Tek (1878-1971).

Anahtar Kelimeler: Türk, Diplomat, Misyon, Temsilcilik, Büyükelçi, Elçi

DİPLOMATIC MISSIONS AND REPRESENTATIVES OF TURKEY IN THE YEAR FROM 1923 TO 1950

ABSTRACT

This article is a study on diplomatic missions and representatives of Turkey in the years from 1923 to 1950. The total number of Ottoman diplomatic missions, embassies and legations, was 18. In the Republican period, from 1923 to 1950, the total number of Turkish diplomatic missions increased to 37. The first part of the article gives a panoramic view of Turkish missions in 37 countries. It presents chronological and alphabetical lists of all Turkish diplomatic missions and representatives, ambassadors, ministers and chargé d'affairs.

* Emekli Büyükelçi, Tarihçi-Yazar

Levent Şahverdi Arşivi

In the second part of the article, seven Turkish diplomats are studied: Muhittin Akyüz (1869-1940); Mehmet Ali Şevki Alhan (1883-1947), Mehmet Kâzım Dirik (1881-1941), Kemalettin Sami (1884-1934), Ali Fethi Okyar (1880-1943), Dr. İbrahim Tali Öngören (1871-1952) and Ahmet Ferit Tek (1878-1971).

Key Words: Turkish, Diplomat, Mission, Representative, Ambassador, Envoy

GİRİŞ: Osmanlı Diplomatik Temsilcilikleri

"Diplomatik Temsilcilik" kavramı burada geniş anlamda kullanılıyor. Bu kavram içinde Büyükelçilik, Orta Elçilik, Elçilik, Sürekli Maslahatgüzlık, Mümessillik kuruluşlarının hepsine yer veriliyor.

"Diplomatik Temsilci" kavramını da aynı şekilde geniş anlamda ele alıyoruz:: Büyükelçi, Orta Elçi, Mümessil, Sürekli Maslahatgüzar, hatta Geçici Maslahatgüzarların hepsini "Diplomatik Temsilci" sayıyoruz.

Çağdaş anlamda diplomatik teşkilât tarihi ve özellikle yabancı ülkelerde sürekli diplomatik temsilcilikler açılması tarihi nispeten yenidir. Osmanlı diplomatik teşkilâtının tarihi de iki yüzyılı biraz aşar. Osmanlı Devleti de çağdaş diplomasi teşkilâtını ilk kuran, yabancı ülkelerde sürekli diplomatik temsilcilikler açan çok az sayıdaki devletlerden biridir. Yeryüzünde iki yüz küsur yıllık modern diplomasi geleneği olan devletlerin sayısı bir düzineyi bulmaz. Osmanlı Devleti bu sayılı devletler arasında yerini almıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk sürekli diplomatik temsilcilikleri (mukim elçilikler) Almanya (Prusya), Avusturya, Fransa, İngiltere, İspanya ve Rusya'da açıldı. Sonra bunları Yunanistan, İran ve İtalya'da açılan Osmanlı Elçilikleri izledi. Etti 9. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyıl başlarında dokuz ülkede daha Osmanlı Elçilikleri açıldı: ABD, Bulgaristan, Belçika, Danimarka, Hollanda, İsveç, İsviçre, Sırbistan ve Romanya. Etti 18 diplomatik temsilcilik. Cumhuriyet öncesinde Karadağ'ın başkenti Çetine ve Ukrayna'nın başkenti Kiev'de de diplomatik temsilciliklerimiz açıldı. Ancak bunlar kısa ömürlü oldu, çünkü Ukrayna, Sovyetler Birliği'ne, Karadağ da Yugoslavya'ya katıldılar ve bağımsız devlet olmaktan çıktılar.

Listeye son katılan Çetine ve Kiev elçilikleriyle birlikte, Cumhuriyet öncesinde yurt dışındaki Türk diplomatik temsilciliklerinin toplam sayısı

Levent Şahverdi Arşivi

20 olmuştur. Yani 130 yıllık bir dönemde 20 ülkede Osmanlı temsilcilikleri açılmıştı. Bunların 18'i Avrupa'da idi. Avrupa dışında, yalnız İran'da ve ABD'de Osmanlı elçiliği vardı. Bunlar dışında Asya'da, Afrika'da, Latin Amerika'da Osmanlı diplomatik temsilcilikleri yoktu.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

Evet Osmanlı döneminde, yabancı ülkelerde Türk diplomatik temsilciliklerinin sayısı azami 20 olmuştu. Bunlar Avrupa kıtasında kümelenmişti; Avrupa dışında 1835 yılında Tahran'da; 1867 yılında da Washington'da Osmanlı diplomatik temsilciliği vardı.

Cumhuriyet döneminde yurt dışında Türk diplomatik temsiliklerinin sayısı önce ikiye katlandı: 18 iken 37 oldu.

Atatürk'ün sağlığında şu 19 ülkelerde yeni Türk diplomatik temsilcilikleri açıldı:

Afganistan	Gürcistan
Arjantin	Irak
Arnavutluk	Japonya
Azerbaycan	Litvanya
Brezilya	Macaristan
Çekoslovakya	Meksika
Çin	Mısır
Estonya	Suudi Arabistan
Habeşistan (Etyopya)	Şili
Finlandiya	

Bu devletlerin on ikisi Birinci Dünya Savaşı sonunda tarih sahnesine çıkmış yeni bağımsız devletlerdi: Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Çekoslovakya, Estonya, Habeşistan, Gürcistan, Irak, Litvanya, Macaristan, Mısır ve Suudi Arabistan. (Arnavutluk Balkan Savaşı sonunda bağımsız olmuş ise de iç karışıklıklar ve dış istilâlar yüzünden ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda yerine oturabilmişti).

Aşağıdaki altı eski devlette ilk defa Cumhuriyet döneminde Türk diplomatik temsilcilikleri açıldı:

Arjantin	Japonya
Brezilya	Meksika
Çin	Şili

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti, bu deniz aşırı uzak ülkelerde ilk defa Türk diplomatik temsilcilikleri açmakla, dünyaya küresel bir bakışla yaklaştığını, yer yuvarlağına bir bütün olarak baktığını göstermiştir. Cumhuriyet Türkiyesi Büyük Okyanusunun her iki yakasında da temsil ediliyordu: Pasifik'in doğu kıysında Şili'de, Meksika'da; batı kıyısında Japonya'da, Çin'de de Türk diplomatik temsilcilikleri vardır artık. Osmanlı döneminde de bu uzak ülkeler bağımsızdı, ama oralarda diplomatik temsilciliklerimiz yoktu. Cumhuriyet, dünyaya Avrupa odaklı olarak yaklaşmaktan ayrılmış ve yer küresinin her tarafında bayrak göstermeye başlamıştır.

Dört kıtada Türk bayrağı dalgalanıyordu artık:

Asya'da: Afganistan, Azerbaycan, Çin, Gürcistan, Irak, İran. Suudi Arabistan.

Afrika'da: Habeşistan, Mısır.

Amerika'da: ABD, Arjantin, Brezilya, Meksika.

Avrupa'da: Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan.

Toplam 37 ülke. Bunlardan Azerbaycan, Gürcistan, Estonya, Litvanya kısa zamanda Sovyetler Birliği tarafından yutularak bağımsızlıklarını kaybetmiş ve dolayısıyla buralardaki Türk diplomatik temsilcilikleri de kapanmıştır. Aynı şekilde da Almanya tarafından yutulan Avusturya'da ve İtalya tarafından yutulan Arnavutluk'ta da Türk temsilcilikleri kapanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avusturya ve Arnavutluk yeniden bağımsızlıklarına kavuşmuş; Viyana'daki Türk elçiliği yeniden açılmıştır. Kapanan öteki Türk temsilciliklerinin yeniden açılması ise uzun yıllar gecikmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda yeni yeni ülkeler bağımsızlıklarını almış ve buralarda yeni Türk temsilikleri açılmıştır.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde (1938-1940) şu ülkelerde ilk defa Türk elçilikleri açılmıştır: Hindistan, Kanada, Lübnan, Norveç, Pakistan, Portekiz, Suriye ve Ürdün.

Üç Bölüm

Bu araştırma üç bölümden oluşuyor:

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci bölümde 1920-1950 yıllarında ülkelere göre Türkiye'nin diplomatik **temsilciliklerinin listesi** veriliyor. Dış ülkelerde elçilik, büyükelçilik, mümessillik gibi Türk **kurumları** ya da **kuruluşları** ele alınmaktadır. Ülkeler alfabetik olarak sıralanmıştır.

Ülkelerin başkentleri, ülke adının yanında, parantez içinde verilmektedir. Hükümetler başkentlerde bulunduğu gibi Türk diplomatik temsilcilikleri de başkentlerdedir. Başkentlerin zaman içinde bazen yer değiştirdiği de görülmekte, Türk temsilcilciliğinin yeri de buna göre değişmektedir. Örnek: Almanya'nın başkenti İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar Berlin şehri olduğu halde, savaştan sonra Bonn'a taşınmıştı. Almanya'daki Türk Büyükelçiliği de Berlin'den Bonn'a kaydırılmıştı. Savaş içinde Fransa Hükümeti geçici olarak Paris'ten Vichy'ye; Sovyetler Birliği Hükümeti de Moskova'dan Kuybişev'e taşındıkları gibi Türkiye'nin Paris ve Moskova Büyükelçilikleri de hükümetlerle birlikte taşınmışlardı.

Ülke isimlerinin altında, kronolojik sırayla, Türk diplomatik temsilcilerinin isimleri, unvanları ve görev yılları veriliyor. Örneğin Afganistan'ın başkenti Kâbil'de 1920 yılında diplomatik temsilcilik açılmış ve oraya ilk atanan **Abdurrahman Bey** olmuş. Temsilci (veya Mümessil) unvanını taşımış olan bu görevli 1920-1922 yıllarında Kâbil'de görev yapmış. Onun ardından **Fahrettin Türkkan** Kâbil'e atanmış atanmış, Elçi unvanını taşımış ve orada 1922-1926 yıllarında görev yapmış...1928 yılında Türkiye'nin Kâbil Elçiliği, Büyükelçilik düzeyine yükseltilmiş; buraya ilk Türk Büyükelçisi olarak **Yusuf Hikmet Bayur** atanmış ve kendisi 1928-1931 yıllarında Afgan başkentinde görev yapmıştır. Listeye şöyle bir göz atınca 1920-1950 yıllarında Afganistan'dan hangi Türk diplomatik temsilcilerinin gelip geçmiş, hangi unvanlarla ve hangi yıllarda Kâbil'de görev yapmış oldukları bir çırpıda görülebilecektir.

Buna benzer listeler zaman zaman Dışişleri Bakanlığında da hazırlanmış ve Bakanlık bu konuda bazı yayınlar da yapmıştır. Ayrıca Bakanlık dışında yapılan bir yayın da görülmüştür.[1] Bu yayınların hepsi dikkatle gözden geçirilmiş, bunlarda görülen bazı eksikler ve yanlışlar tamamlanıp düzeltilmiş, Dışişleri arşivlerinde yapılan araştırmalarla, güvenilir ve tam bir

[1] **Dışişleri Vekâleti Yıllığı 1953 Eylül,** Güzel İstanbul Matbaası, Ankara: 1954; Hâmid Aral (Hazırlayan), **Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965,** Ankara: (1965); Hâmid Aral (Hazırlayan), **Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı,** Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara: 1968; İsmail Soysal (Yayına Hazırlayan), **Çağdaş Türk Diplomasisisi: 200 Yıllık Süreç. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler,** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara: 1999, s. 763-802

Levent Şahverdi Arşivi

liste ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Listelere yer yer uzunca açıklayıcı notlar eklenerek zihinlerde doğabilecek soruların giderilmesi amaçlanmıştır.

İkinci bölümde, yine 1920-1950 yıllarında Türkiye'nin diplomatik **temsilcilerinin listesi** verilmektedir. Birinci bölümde elçilik, büyükelçilik gibi kurumlar üzerinde durulduğu halde**,** ikinci bölümde ise elçi, büyükelçi vs. gibi **kişiler** üzerinde durulmaktadır. Bu liste geniş tutulmuştur. Yalnız elçi, büyükelçi, mümessil, daimi maslahatgüzarlar değil, onların yanısıra geçici olarak o temsilcilikte görev yapmış işgüderler de listeye alınmıştır. Temsilciler, soyadlarına göre sıralanmaktadır. Temsilcinin hangi ülkede, hangi unvanlarla ve hangi yıllarda görev yapmış olduğu gösterilmektedir.

Bu liste bizim hazırladığımız orijinal bir listedir. Daha önce buna benzer bir liste görmedik. Burada adeta iz sürülmektedir. Soyadı sırasına göre Türk diplomatları ele alınmakta, bunların peşine düşülmekte, hangi yıllar, hangi misyonlarda ve hangi ülkelerde görev yapmış oldukları tespit edilmektedir. Bir örnekle açıklayalım:

Türkiye Cumhuriyeti'nin tanınmış diplomatlarından **Hüseyin Ragıp Baydur'**u ele alalım. Baydur'u önce birinci listede Ankara Hükümeti'nin Paris Mümessilliğinde görürüyoruz.. Fakat Ondan sonra onun izini kaybediyoruz. İkinci listede ise Baydur'un 30 yıllık meslek hayatı boyunca hangi ülkelerde, hangi unvanlarla ve hangi yıllarda görev yapmış olduğu bir çırpıda meraklı okuyucu ve araştırmacının önüne seriliyor. İşte şöyle:

Baydur, Hüseyin Ragıp	Paris Temsilci Vekili	1924-1925
Baydur, Hüseyin Ragıp	Bükreş Elçisi	1925-1929
Baydur, Hüseyin Ragıp	Moskova Büyükelçisi	1929-1934
Baydur, Hüseyin Ragıp	Roma Büyükelçisi	1934-1943
Baydur, Hüseyin Ragıp	Moskova Büyükelçisi (2. kez)	1943-1944
Baydur, Hüseyin Ragıp	Washington Büyükelçisi	1945-1948
Baydur, Hüseyin Ragıp	Roma Büyükelçisi (2. kez)	1948-1952
Baydur, Hüseyin Rahıp	Londra Büyükelçisi	1952-1955

Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur'un 30 yıllık diplomatlığı yıl yıl önümüzdedir...

Listelerin araştırmacılara yararlı olacağı umulmaktadır.

Üçüncü bölümde Cumhuriyetin ilk çeyreğinde Türk diplomatik teşkilâtında görev yapmış yedi Türk diplomatı mercek altına alınmakta, özgeç-

Levent Şahverdi Arşivi

mişleri, hizmetleri, kişilikleri vs. ile okuyuculara tanıtılmaktadır..Alfabetik sırayla bu diplomatların isimleri:

Muhittin **Akyüz** (1869-1940);
Mehmet Ali Şevki **Alhan** (1883-1947)
Mehmet Kâzım **Dirik** (1881-1942)
Kemalettin Sami Paşa (1884-1934)
Ali Fethi **Okyar** (1880-1943)
İbrahim Tali **Öngören** (1871-1952)
Ahmet Ferit **Tek** (1878-1971).

I

TÜRK DİPLOMATİK TEMSİLCİLİKLERİNİN ÜLKELERE GÖRE LİSTESİ (1920-1950)

Afganistan (Kâbil)

Abdurrahman Bey	Kabil Temsilcisi	1920-1922
Tükkan, Fahrettin	Kabil Elçisi	1922-1926
Batı, Nebil	Kabil Elçisi	1926-1928
Bayur, Yusuf Hikmet	Kabil Büyükelçisi	1928-1931
Esendal, Memduh Şevket	Kabil Büyükelçisi	1933-1941
Köprülü, Kemal	Kabil Büyükelçisi	1942-1945
Üstün, Cevat	Kabil Büyükelçisi	1945-1949
Yeşil, Cemal	Kabil Büyükelçisi	1951-1956

Almanya (Berlin, Bonn)

Seymen, Numan Tahir	Berlin'de İsviçre Elçiliği nezdinde Temsilci	1920-1923[2]

[2] 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı devleti ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiş ve Berlin'deki Osmanlı Büyükelçiliği görevlileri İstanbul'a dönmüşlerdir. Numan Tahir Bey Almanya'daki Osmanlı çıkarlarını korumakla görevli İsviçre Elçiliği kadrosunda görünerek gayri resmi temsilci gibi Berlin'de kalmıştır. 1 Kasım 1922'de Saltanatın ve dolayısıyla İstanbul Hükümetinin kaldırılması üzerine de Numan Tahir Bey, Ankara'daki TBMM Hükümetinin talimatıyla Türk Sefaretinin muhafızı olarak Berlin'deki görevine devam etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Conker, Nuri	Berlin'de Ankara Hükümeti Temsilcisi	1921-1922[3]
Gizey, Mehmet Vehbi	Berlin'de İsviçre Elçiliği nezdinde temsilci	1923-1924[4]
Aktay, Haydar	Berlin'de Geçici Maslahatgüzar	1924-1924[5]
Kemalettin Sami Paşa	Berlin Büyükelçisi	1924-1934
Arpağ, Hamdi	Berlin Büyükelçisi	1934-1939
Gerede, R Hüsrev	Berlin Büyükelçisi	1939-1942
Arıkan, Safvet	Berlin Büyükelçisi	1942-1944
Ayaşlı, Nizamettin	Bonn Misyonu Şefi	1950-1951
Ayaşlı, Nizamettin	Bonn Büyükelçisi	1951-1952

Amerika Birleşik Devletleri = ABD (Washington, DC)

Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)	Washington Büyükelçisi	1927-1934
Ertegün, Mehmet Münir	Washington Büyükelçisi	1934-1944
Erol, Orhan Halit	Washington Maslahatgüzarı	1944-1945
Baydur, Hüseyin Ragıp	Washington Büyükelçisi	1945-1948
Erkin, Feridun Cemal	Washington Büyükelçisi	1948-1955

Arjantin (Buenos-Aires)

Akşin, Abdülahat	Buenos-Aires Elçisi	1938-1946
Cenani, Kemal	Buenos Aires Geçici Maslahatgüzarı	1946-1946
Sipahi, Emin Ali	Buenos Aires Elçisi	1946-1950
Oyman, Şinasi	Buenos Aires Geçici Maslahatgüzarı	1950-1952

[3] Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı olan Nuri Conker, Milli Müdafaa Vekâletinin işlerini (silah ve mühimmat alımları gibi) yürütmek üzere Almanya Hükümeti nezdinde gayri resmî temsilci olarak gönderilmiş ve Almanya'da Ankara Hükümetinin yarı-resmi temsilcisi gibi hareket etmiştir.

[4] Başkâtip Mehmet Vehbi Bey, Almanya ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin henüz kurulamadığı bu dönemde, İsviçre elçiliği refakatinde Almanya'daki Türk çıkarlarını koruma görevini yürütmüştür. Yani Numan Tahir Beyin yerine geçmiştir.

[5] Almanya ile siyasi ilişkilerin kurulması üzerine Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği açılmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Büyükelçisinin Berlin'de göreve başlayana kadar kısa bir süre, 5-29 Eylül 1924 tarihleri arasında Haydar Bey (Aktay) Geçici İşgüder olarak görev yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Arnavutluk (Tirana)

Tokay, Tahir Lütfi	Tirana Elçisi	1925-1928[6]
Fuat Bey	Tirana Geçici Maslahatgüzarı	1928-1929
Demirel, Ahmet Rüştü	Tirana Geçici Maslahatgüzarı	1929-1931
Karabuda, Zeki Hakkı	Tirana Geçici Maslahatgüzarı	1931-1932
Danişmend, Basri Reşit	Tirana Geçici Maslahatgüzarı	1932-1934
Ünaydın, Ruşen Eşref	Tirana Elçisi	1934-1934
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	Tirana Elçisi	1934-1936
Türker, Tevfik	Tirana Geçici Maslahatgüzarı	1936-1937
Türkgeldi, Âli	Tirana Elçisi	1937-1938
Tugay, Hulusi Fuat	Tirana Elçisi	1938-1939[7]

Avusturya (Viyana)

Arpağ, Hamdi	Viyana Elçisi	1925-1934[8]
Üstün, Ahmet Cevat	Viyana Elçisi	1934-1938[9]
Seymen, Numan Tahir	Viyana Elçisi	1947-1950
Hozar, Faik Hüseyin	Viyana Elçisi	1950-1952

---

[6] T.C. Tirana Elçisi Tahir Lüffi (Tokay), Arnavutluk'ta Krallık ilan edilmesine bir tepki olarak, 3 Ekim 1928'de geri çekildi. Ayrıntılı bilgi için şu kitaplarıma bakılabilir: Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar,* Bilgi Yayınevi, Ankara: 1996, s.358-364 & Bilâl N. Şimşir, *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri, Büyükelçilik Anıları (1985-1988),* Avrasya Stratejik Araştırnalar Merkezi Yayını, Ankara: 2001

[7] Arnavutluk, 7-8 Nisan 1939 günleri Faşist İtalya tarafından işgal edildi; Arnavutluk Kralı Zogu ülkeyi terk etti; 12 Nisan 1939'da Arnavutluk Kurucu Meclisi Arnavutluk tacını İtalya Kralı Victor Emanuel'e sunmaya karar verdi. İtalya Kralı kendisine sunulan bu tacı 14 Nisanda kabul etti ve böylece Arnavuluk Kralı oldu. 3 Haziranda Roma'da imzalanan bir anlaşma gereğince İtalya, Arnavutluk Dışişlerini de yürütmeyi üstlendi ve Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı lâğvedildi. Tirana'daki elçilikler kapandı. Türkiye Elçisi Hulusi Fuat Tugay, 21 Haziran 1939'da Arnavuluk'tan ayrıldı; T. C. Tirana elçiliği kapandı, yerinde T.C. Konsolosluğu kaldı. Bu konsolosluğumuz da Arnavut lideri Envor Hoca'nın isteği üzerine 16 Temmuz 1945'te kapandı ve böylece Türkiye-Arnavutluk ilişkileri hepten koptu. 1939'da kapanan Tirana'daki T.C. Elçiliği tam 20 yıl kapalı kaldıktan sonra 27 Haziran 1959'da yenidan açıldı.

[8] Viyana'da son Osmanlı Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa idi; 1912-1919 yıllarında bu görevde kaldı. Osmanlı Devleti gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Birinci Dünya Savaşından yenik çıkınca, Hüseyin Hilmi Paşa, 8 Mayıs 1919'da veda mektubu verilmeksizin görevinden alındı ve Viyana'daki Osmanlı elçiliği kapandı. Altı yıl sonra, 1925 yılında Viyana'da Türkiye Cumhuriyeti Elçiliği açıldı. 1919-1925 yılları arasında Avusturya'daki Türk hak ve çıkarlarını Viyana'daki İsviçre elçiliği korumuştu.

[9] Adolf Hitler liderlindeki Almanya 11 Mart 1938'de Avusturya'ya bir ultimatonm verip ardından bu ülkeyi istilâ etti. Avusturya, 31 Mart 1938'de Almanya'ya katıldı ve Almanya'nın bir eyaleti (Land) oldu. Nisan 1938'de düzenlenen bir plebisit ile Avusturya'nın Almanya ile birleşmesi veya ilhakı (ANSCHLUSS) Avusturyalılar tarafından onaylandı. Böylece Avusturya devleti ortadan kalktı. Elçimiz Ahmet Cevat Üstün 25 Mart 1938'da Viyana'dan ayrıldı ve Türkiye Cumhuriyeti Viyana Elçiliği kapandı. Elçiliğimiz, dokuz yıl aradan sonra 1947 yılında yeniden açıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Azerbaycan (Bakû)

Esendal, Memduh Şevket	Bakû Temsilcisi	1920-1923[10]
Ferid Bey	Bakû Temsilci Vekili	1923-1924[11]

Belçika (Brüksel)

Enver Bey	Brüksel Sürekli Maslahatgüzarı	1924-1925
İrdelp, Mehmet Kâmil	Brüksel Sürekli Maslahatgüzarı	1925-1933
Bayur, Hilmi Kâmil	Brüksel Geçici Maslahatgüzarı	1933-1933
Sipahi, Emin Ali	Brüksel Sürekli Maslahatgüzarı	1933-1938
Taray, Cemal Hüsnü	Brüksel Elçisi	1938-1939
Batı, Nebil	Brüksel Elçisi	1939-1940[12]
Lostar, Hasan Basri	Brüksel Elçisi	1945-1946
Keçeci, Fuat	Brüksel Elçisi	1947-1949
Ayaşlı, Nizamettin	Brüksel Elçisi	1949-1950
İlkin, Nedim Veysel	Brüksel Elçisi	1950-1952

Brezilya (Rio de Janeiro)

Türkgeldi, M. Emin Âli	Rio de Janeiro	Elçi	1929-1931[13]

[10] 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Milet Meclisinin açılmasından on gün sonra, 3 Mayıs 1920'de Ankara Hükümeti kuruldu. TBMM Hükümeti adını taşıyan bu yeni hükümet ilk dış temsilciliğini Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da açtı ve buraya Memduh Şevket Beyi (Esandal'ı) temsilci olarak atadı. Esandal'ın 15 Ağustos 1920 tarihli veTBMM Reisi M. Kemal imzalı güven mektubunda "Memduh Şevket Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Mümessil-i Murahhasıdır..." deniyordu. Baku temsilciliği, tam kadrolu bir elçilik gibi iş gördü. Fakat bir Rus darbesiyle Azerbaycan'ın bağımsızlığı ortadan kaldırılınca Memduh Şevket Bey yerine Ferit Beyi vekil bırakıp 1 Kasım 1923'te Bakû'dan ayrıldı.

[11] Ferit Bey 1 Kasım 1923'ten 31 Mart 1924'e kadar Temsilci Vekili olarak Bakû'de kaldı. Azerbaycan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katılması ve bağımsızlığını hepten kaybetmesi üzerine Türkiye'nin Bakû Temsilciliği de 31 Mart 1924'te kapandı. Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazanması ve Bakû'da yeniden Türk temsilciliğinin açılabilmesi için 67 yıl beklemek gerekmiştir.

[12] Belçika 1940 yılında Almanya tarafından işgal edilince Brüksel Elçiliğimiz kapanmış ve 1945 yılına kadar kapalı kalmıştır. O yıl yeniden açılan Brüksel Elçiliğimize atanan Elçi H. B. Lostar olmuştur.

[13] Rio de Janeiro Elçiliğimiz, Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin Amerika alt kıtasında ilk elçiliği ve Âli Türkgeldi de oraya atanan ik Türk elçisi idi. Fakat Rio Elçimiz, 14 Aralık 1931 tarihinde Bakanlığa gönderdiği telgrafta, "*Bu muzır iklimde ifnayı hayat cinnettir...İstifamın kabulünü rica ederim*" deyip görevinden ayrıldı ve Rio Elçiliğimizin kapanmasına da neden oldu. Bu Elçiliğimiz altı yıldan fazla kapalı kaldıktan sonra 1938 yılında ikinci kez açılacak, sonra ikinci kez kapanacak ve 1943 yılında üçüncü kez açılacaktı. (Bkz. Bilâl N. Şimşir, ***Bizim Diplomatlar,*** Bilgi Yayınevi, Ankara: 1996, s. 428 vd.)

Levent Şahverdi Arşivi

Mayatepek, Hasan Tahsin	Rio de Janeiro	Sürekli İşgüder	1938-1938
Şaman, Bedri Tahir	Riode Janeiro	Sürekli İşgüder	1943-1944
Şaman, Bedri Tahir	Rio de Janeiro	Elçisi	1944-1946
Müren, İlhami	Rio de Janeiro	Geçici İşgüder	1946-1947
Gerede, R. Hüsrev	Rio de Janeiro	Büyükelçisi	1947-1949
Carım, Fuat	Rio de Janeiro	Büyükelçisi	1949-1957

Bulgaristan (Sofya)

Gürer,Cevat Abbas	Sofya Temsilcisi	1921-1921[14]
Enver Bey	Sofya'da İspanya Elçiliği refakatinde B.Konsolos	1923-1924
Balısoy, Server Cemal	Sofya'da İspanya Elçiliği refakatinde memur	1924-1925
Türkgeldi, Âli	Sofya'da İspanya Elçiliği refakatinde Başkâtip	1925-1926
Türkgeldi, Âli	Sofya'da Temsilci	1926-1926[15]
Türkgeldi, Âli	Sofya'da sürekli Maslahatgüzar	1926-1926
Gerede, R. Hüsrev	Sofya'da Elçi	1926-1930
Abacıoğlu, Celal Osman	Sofya'da Geçici Maslahatgüzar	1930-1930
Tevs, Fuat Abdüsselâm	Sofya'da Geçici Maslahatgüzar	1930-1931

[14] Sofya'da Osmanlı Devleti'nin son Elçisi Safa Bey idi. 6 Ocak 1918'de Sofya'da göreve başlamış ve 8 Şubat 1920'de Bulgarista'dan ayrılmıştı. Cevat Abbas Bey (Gürer), Ankara Hükümetinin yarı resmi temsilcisi olarak 21 Şubat 1921'de Sofya'da göreve başladı. Fakat İtilâf Devletlerinin Bulgar Hükümeti üzerindeki baskıları üzerine Temmuz 1921'de Sofya'yı terketmek durmunda kaldı . Bu ara dönemde Bulgaristan'da Türk hak ve çıkarlarını koruma işini İspanya üstlendi. Bulgariastan'da Türk işleriyle ilgili olarak bazı genç Türk diplomatları Sofya'daki İspanya Elçiliği refakatinde görevlendirildiler.

[15] Enver Bey 28 Mayıs 1923-19 Haziran 1924, Server Cemal Bey 1 Ağustos 1924-10 Mayıs 1925 tarihleri arasında İspanya Elçiliği refakatinde görev yapmışlardır. Başkâtip Âli Türkgeldi ise 10 Mayıs 1925-4 Ocak 1926 tarihlerinde İspanyol Elçiliği eşliğinde görev yapmış, 4 Ocak 1926'da İspanya Elçiliğinden ayrılarak Türkiye Temsilcisi olarak görevlendirilmiş, 19 Haziran-10 Ekim 1926 tarihleri arasında da Sürekli Maaslahatgüzar olarak görev yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Özdoğancı, Fikret Şefik	Sofya'da Geçici Maslahatgüzar	1931-1931
Koperler, Tevfik Kâmil	Sofya'da Elçi	1931-1934
Kıran, Süleyman Saip	Sofya'da geçici Maslahatgüzar	1934-1934
Berker, Ali Şevki	Sofya'da Elçi	1934-1942
Menteş, Hasan Vasfi	Sofya'da Elçi	1942-1945
Akdur, Faik Zihni	Sofya'da Elçi	1945-1946
İstinyeli, Şevkati Nuri	Sofya'da Elçi	1947-1949
Rızan, Basri	Sofya'da geçici Maslahatgüzar	1949-1951

Çekoslovakya (Prag)

Çınar, Vasıf	Prag Elçisi	1925-1927
Akça, Nuri Sabit	Prag'da Geçici Maslahatgüzar	1927-1928
Üstün, Ahmet Cevat	Prag'da Sürekli Maslahatgüzar	1928-1929
Açıkalın Mahmut Cevat	Prag'da Sürekli Maslahatgüzar	1929-1931
Abacıoğlu, Celâl Osman	Prag'da Sürekli Maslahatgüzar	1931-1931
Süleyman Şevket Bey	Prag Elçisi	1931-1931
Uşaklıgil, Vedat	Prag'da Sürekli Maslahatgüzar	1931-1932
İstinyeli, Şefkati Nuri	Prag'da Sürekli Maslahatgüzar	1932-1933
Menteş, Hasan Vasfi	Prag'da Sürekli Maslahatgüzar	19323-1936
Karaosmanoğlu, Y.Kadri	Prag Elçisi	1936-1939[16]

[16] Almanya Mart 1939da Çekoslovakya devletini himayesi altına aldı ve bu devletin dış işlerini yürütmeyi üstlendi. Bunun üzerine Prag'da T.C. Elçiliği kapandı ve yerine T C. Başkonsolosluğu kuruldu. Elçi Yakup Kadri Karaosmanoğlu 16 Eylül 1939 günü Prag'dan ayrıldı. Prag'da T. C. Elçiliği 1946'da yeniden açıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Hozar, Faik Hüseyin	Prag Elçisi	1946-1948
Arbel, Selahattin R.	Prag Elçisi	1950-1952

Çin (Nanking, Çunking)

Togay, Hulusi Fuad	Nanking Daimi Maslahatgüzarı	1929-1931[17]
Sipahi, Emin Âli	Çunking Elçisi	1939-1942[18]
Tebelen, Abdül-Menan	Çunking'de Daimi Maslahatgüzar	1942-1943
Tugay, Hulusi Fuad	Çunking /Nanking Büyükelçisi	1944-1947[19]
Dambel, Muammer Hamdi	Nanking'de Geçici Maslahatgüzar	1947-1948
Özmen, Necdet	Nanking'de Geçici Maslahatgüzar	1948-1948
Kenanoğlu, Mustafa	Nanking'de Geçici Maslahatgüzar	1948-1949

Danimarka (Kopenhag)

Aktay, Ali Haydar	Sürekli Maslahatgüzar	1925-1928[20]
Dambel, Muammer Hamdi	Geçici Maslahatgüzar	1928-1929[21]
Pınar, Nureddin	Geçici Maslahatgüzar	1938-1939
Keçeci, Şevket Fuat	Elçi	1939-1941
İlden, Şerif	Geçici Maslahatgüzar	1941-1946

[17] Milliyetçi Çin'in o zamanki başkenti Nanking'de 1929 yılında açılan T. C. Elçiliği, bütçe düşüncesiyle 1931'de kapanmış ve 1939 yılında Çunking'de tekrar açılmıştır.

[18] 1931'de Çin-Japon Savaşı nedeniyle Milliyetçi Çin'in başkenti Nanking'den Çunking'e taşınmış, T.C. Elçiliği de Çunking'de açılmıştır.

[19] Japonlar 1945 yılında Maçurya'dan ve Çin'den çekildiler ve Uzak Doğu'daki savaş Ağustos 1945'de sona erdi. Bunun üzerine Çin Hükümeti başkent Nanking'e döndü. Türkiye Büyükelçiliği de1946 yazında Nanking'e taşındı. Bu arada Çin'de iç savaş başladı ve giderek kızıştı.

[20] Kopenhag'daki Osmanlı Elçiliği 8 Ağustos 1919'da lağvedilmiş ve Stokholm Elçisi Galip Kemali Bey (Söylemezoğlu) Kopenhag'a da akredite edilmişti. Saltanatın kaldırılması, İstanbul Hükümetinin sona ermesi üzerine Kopenhag Elçiliği 1 Kasım 1922'de kapatılmıştı. 2 Temmuz 1925 tarihli kararname ile Kopenhag elçiliği yeniden açılmış ve Ali Haydar Bey Türkiye Cumhuriyeti maslahatgüzarı olarak Kopenhag'a atanmıştır.

[21] 1929-1938 yılları arasında Stokholm Elçisi Kopenhag'a da akredite edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Payman, Kemal Aziz	Elçi	1946-1949
Akant, İlhan	Geçici Maslahatgüzar	1949-1950
Özmen, Necdet	Geçici Maslahatgüzar	1950-1951

Estonya (Tallin)

İbrahim Osman	Tallin Maslahatgüzarı	1931-1935
Köseraif, Ragıp Raif	***Tallin Elçisi***	***1935-1938***[22]

Finlandiya (Helsinki)

Grandi, İbrahim	Helsinki Sürekli Maslahatgüzarı	1923-1926[23]
Kavur, Kemal Nijat	Helsinki Sürekli Maslahatgüzarı	1946-1949
Kavur, Kemal Nijat	Helsinki Elçisi	1949-1952

Fransa (Paris, Vichy)

Tek, Ahmet Ferit	TBMM Hükümeti'nin Paris Temsilcisi	1921-1923[24]

[22] Ragıp Raif Köseraif Stokholm'de Elçi idi ve "ilâve memuriyet olarak" Tallin Elçiliğine de atanmıştı. Güven mektubu 12 Mart 1935' tarihlidir ve Atatürk'ten Estonya Cumhurbaşkanı Konstanin Päts'a gönderilmiştir.

[23] T.C. Helsinki İşgüderliği görevini 1926-1938 yıllarında Stokholm'deki T.C. İşgüderleri üstlenmiş, 1938-1946 yıllarında ise T.C. Stokholm Elçiliği, Finlandiya'ya da akredite edilmiştir.

[24] Birinci Dünya Savaşı üzerine Osmanlı Hükümeti ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkiler 30 Ekim 1914 tarihinde kesilmiş, Büyükelçi **Rıfat Paşa** Paris'ten ayılmış ve Büyükelçiliğimiz kapanmıştı. Yalnız **Salih Bey** adında bir memur "Sefarethane muhafızı" olarak orada kalmıştı. 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşmasının imzalanmasının ardından Paris'te "**Délégation Ottomane"** adıyla bir Osmanlı Temsilciliği açılmış ve bunun başına daha önce Büyükelçilik ve kısa bir süre Hariciye Nazırlığı da yapmış olan kıdemli diplomat **Mehmet Nabi Bey** atanmıştı; **Osmanlı Delegesi** (Murahhası) unvanını taşıyordu. Bu, İstanbul Hükümetinin temsilciliği idi. 1921 Sakarya Savaşı üzerine Fransa ile Ankara Hükümeti arasında 20 Ekim 1921'da Ankara Anlaşması imzalandı. Bunun üzerine Kasım 1921'de **Ahmet Ferit Bey (Tek),** TBMM Hükümetinin Paris Temsilciliğine atandı ve Paris'te Ankara Hükümetinin de bir Temsilciliği açıldı. Bu da Fransızca "**Mission Diplomatik Turque"** adını taşıyordu; Türkçe resmi yazışmalarda ise **Paris Mümessilliği** adı kullanılıyordu. Yani Türkiye'de iki hükümet bulunduğu gibi, Paris'te de iki Türk temsilciliği vardı: İstanbul Hükümetinin Temsilciliği, Victor Hugo caddesine çıkan Villejuste (bugün Paul Valery) sokağındaki eski Osmanlı Büyükelçiliği binasındaydı; Nabi Bey orada oturuyordu. Ankara Hükümetinin Temsilcisi Ferit Bey, "Türkiye'yi ben temsil ederim" diyerek eski Büyükelkçilik binasına yerleşmek istemişse de bu mümkün olmamıştı. Bunun üzerine o da Osmanlı temsilciliğinin hemen yakınında, Victor Hugo caddesi üzerinde bir bina kiraladı ve oraya yerleşti. Bu iki başlı temsil 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması ve dolayısıyla İstanbul Hükümetinin tarihe karışmasına kadar devam etti. Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar,** Bilgi Yayınevi, Ankara: 1996, s. 136 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Baydur, Hüseyin Ragıp	Paris Temsilci Vekili	1923-1925[25]
Cevat Bey (**Ezine**)	Paris Büyükelçisi	1924-1925
Okyar, Ali Fethi Bey	Paris Büyükelçisi	1925-1930
Tepeyran, Celâl Hazım	Paris Geçici Maslahatgüzarı	1930-1930
Ertegün, Mehmet Münir	Paris Büyükelçisi	1930-1932
Davas, Suat	Paris Büyükelçisi	1932-1939
Erkin, Behiç	Paris Büyükelçisi	1939-1940[26]
Erkin, Behiç	Vichy Büyükelçisi	1940-1943
Gökhart, Kenan	Vichy Geçici Maslahatgüzarı	1943-1943
Berker, Ali Şevki	Vichy Büyükelçisi	1943-1944
Menemencioğlu, Numan Rifat	Paris Büyükelçisi	1944-1956[27]
Yolga, Namık	Paris Geçici Maslahatgüzarı	1956-1957
Erkin, Feridun Cemal	Paris Büyükelçisi	1957-1960
Akdur, Faik Zihni	Paris Büyükelçisi	1960-1961

Gürcistan (Tiflis)

Dirik, Kâzım	Tiflis Temsilcisi	1920-1921
Hüsamettin Efendi	Tiflis Temsilci Vekili	1921-1921
Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)	Tiflis Temsilcisi	1921-1922
Esat Bey	Tiflis Temsilcisi	1923-1923
Selim Sırrı Bey	Tiflis Temsilci Vekili	1924-1924[28]

[25] Hüseyin Ragıp Bey (Baydur) bir yıl (21 Şubat 1923-28 Şubat 1924) geçici Maslahatgüzar olarak kaldı, 1 Mart 1924'te Temsilci Vekili olarak atandı ve bu görevine 29 Ocak 1925 tarihine kadar devam etti.

[26] Alman işgali dolayısıyla Paris Büyükelçiliğimiz 10 Eylül 1940'ta Paris'ten Vichy'ye taşınmıştır.

[27] 30 Kasım 1944'te Paris'te göreve başlamış olan Numan Menemencioğlu, bu görevde iken 2 Kasım 1956'da emekli oldu.

[28] 1924'te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulunca, Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti bağımsızlığını kaybetti, Gürcistan'ın dış ilişkileri Moskova'dan yönetilmeye başlandı ve Türkiye'nin Tiflis Temsilciliği kapandı. Tiflis'te bir Türk konsolosluğu açıldı. 70 yıl kadar sonra, Sovyetler Birliği dağılınca, Gürcistan yeniden bağımsızlığına kavuştu ve 1994'te Tiflis'te Türkiye Büyükelçiliği açıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Habeşistan (Addis Ababa)

Erhan, Ahmet Münir	Addis Ababa Maslahatgüzarı	1926-1931
Ayaşlı, Nisamettin	Addis Ababa Maslahatgüzarı	1935-1936[29]

Hindistan (Yeni Delhi)

Türkgeldi, Âli	Yeni Delhi Büyükelçisi	1948-1951

Hollanda (Lahey=Den Haag)

Atuner, Mehmet Esat	Elçilik muhafızı	1922-1923[30]
Atuner, Mehmet Esat	Daimi İşgüder	1924-1928
Türkgeldi, Âli	Sürekli İşgüder	1928-1929
Halulu, Siret	Geçici İşgüder	1929-1929
Pâker, Esat Cemal	Sürekli İşgüder	1929-1930
Batu, Nuri	Sürekli İşgüder	1931-1935
Akşin, Abdüllahat	Sürekli İşgüder	1935-1938
Üstün, Ahmet Cevat	Elçi	1938-1939
Türkgeldi, Âli	Elçi	1946-1948
İlkin, Nedim Veysel	Büyükelçi	1948-1948
Polar, Abdullah Zeki	Büyükelçi	1949-1955

Irak (Bağdat)

Kayaalp, Talat	Sürekli Maslahatgüzar	1928-1928
Tokay, Tahir Lütfü	Elçi	1929-1939
Üstün, Ahmet Cevat	Elçi	1939-1945
Batı, Nebil	Elçi	1945-1948
Umar, Ahmet	Geçici Maslahatgüzar	1948-1949
Apak, Rahmi	Elçi	1949-1952

[29] T.C. Adis Abeba Elçiliği,1931-1935 kapalı kalmıştı. 1935 yılında Etyopya'nın (Habeşistan) İtalya tarafından işgali yüzünden Elçiliğimiz 1936'da temelli kapanmış ve ancak 1957 yılında yeniden açılmıştır.

[30] TBMM 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldırınca, 4 Kasım 1922 günü Tevfik Paşa Hükümeti istifa etti ve İstanbul, TBMM idaresine geçti. Dolayısıyla Lahey'deki Osmanlı Elçiliği kapandı. Oradaki Osmanlı Hükümeti temsilcisi Nusret Sadullah Bey'in (Ayaşlı) görevi sona erdi ve Mehmet Esat Bey (Atuner), TBMM Hükümeti görevlsi olarak Elçiliğin muhafazası görevini üstlendi.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere (Londra)

Tengirşek, Yusuf Kemal	Temsilci	1924-1924[31]
Bayur, Yusuf Hikmet	Temsilcilik Maslahatgüzarı	1924-1924
Apaydın, Zekâi	Orta Elçi	1924-1925
Tek, Ahmet Ferit	Büyükelçi	1925-1932
Alkent, Nurettin Ferruh	Geçici Maslahatgüzar	1932-1932
Ertegün, Mehmet Münir	Büyükelçi	1932-1934
Okyar, Ali Fethi	Büyükelçi	1934-1939
Rızan, Kadri	Geçici İşgüder	1939-1939
Aras, Tevfik Rüştü	Büyükelçi	1939-1942
Orbay, Hüseyin Rauf	Büyükelçi	1942-1944
Ünaydın, Ruşen Eşref	Büyükelçi	1944-1945
Açıkalın, Cevat	Büyükelçi	1945-1952

İran (Tahran)

Akyüz, Muhittin	Büyükelçi	1922-1925
Menteş, Hasan Vasfi	Geçici İşgüder	1925-1925
Esendal, Memduh Şevket	Orta Elçi	1925-1926
Menteş, Hasan Vasfi	Geçici İşgüder	1926-1927
Esendal, Memduh Şevket	Büyükelçi	1927-1930
Gerede, R. Hüsrev	Büyükeşlçi	1930-1934
Akaygen, Enis	Büyükelçi	1934-1939
İnegöllüoğlu, Müşfik Selâmi	Geçici Maslahatgüzar	1939-1939
Davas, Suat	Büyükelçi	1939-1941
Uzel, İlhami	Geçici Maslahatgüzar	1941-1941
Taray, Cemal Hüsnü	Büyükelçi	1941-1944
Miroğlu, Cemil	Geçici Maslahatgüzar	1944-1945
Köprülü, Kemal	Büyükelçi	1945-1949
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	Büyükelçi	1949-1951

[31] Yusuf Kemal Bey'in ardından Dr. Rıza Nur ve Dr. Adnan (Adıvar) Londra temsilciliğine atanmışlarsa da göreve başlamamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

İspanya (Madrid)

Mekin Mukbil Bey	Sürekli İşgüder	1923-1925
Bergman, Münir Süreyya	Sürekli İşgüder	1925-1927
Varnalı, Memduh Kemal	Geçici İşgüder	1927-1927
Rıfat Necip Bey	Geçici İşgüder	1927-1927
Halulu, Siret	Sürekli İşgüder	1928-1928
Özdoğancı, Behçet Şefik	Sürekli İşgüder	1928-1929
Beyatlı, Yahya Kemal	Elçi	1929-1932
Sayıt, Kemal	Geçici İşgüder	1932-1933
Berker, Ali Şevki	Elçi	1933-1933
Sayıt, Kemal	Geçici İşgüder	1933-1934
Koperler, Tevfik Kâmil	Elçi	1934-1938
Kıran, Süleyman Saip	Geçici İşgüder	1938-1938
Demirel, Rüştü	Geçici İşgüder	1938-1939
Togay, Hulusi Fuat	Elçi	1939-1943
Birgi, Muharrem Nuri	Geçici İşgüder	1943-1944
Atuner, Mehmet Esat	Elçi	1944-1951

İsveç (Stokholm)

Layık Mukbil Bey	Maslahatgüzar	1923-1926[32]
Aktay, Ali Haydar	Sürekli Maslahatgüzar	1926-1928
Demirel, Muammer Hamdi	Geçici Maslahatgüzar	1928-1929
Köseraif, Rahıp Raif	Sürekli Maslahatgüzar	1929-1933
Köseraif, Ragıp Raif	Elçi	1933-1938
Pınar, Nurettin	Geçici Maslahatgüzar	1938-1939
Aksel, Agâh	Elçi	1939-1943

[32] Stokholm'daki Osmanlı Elçiliği, Mondros Mütarekesi ardından kapanmış ve Sevr Antlaşmasının İstanbul Hükümetine imzalatılmasından sonra 1920 yılında yeniden açılmıştı. İstiklâl Savaşı yıllarında Stokholm'da, Şevki Berker (1920-1921) ve Galip Kemali Söylemezoğlu (1921-1922) İstanbul Hükümetinin Elçileri olarak bulunmuşlardır. Saltanatın kaldırılması ve İstanbul Hükümetinin tarihe karışması üzerine, Stokholm'deki son Osmanlı Elçisi Galip Kemali Söylemezoğlu'nun görevi sona ermiştir. Ankara Hükümeti, Kasım 1922'de Laik Mukbil Bey'i önce Stokholm Elçiliğinin muhafızı olarak görevlendirmiş, sonra da kendisini işgüder olarak atamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayaşlı, Nizamettin	Elçi	1943-1946
Arbel, Bedii	Elçi	1946-1949
Sedes, Yümnü	Geçici Maslahatgüzar	1949-1949
Pirali, Feridun	Geçici Maslahatgüzar	1949-1950
Sipahi, Emin Ali	Elçi	1950-1951

İsviçre (Bern)

Demirel, Ahmet Rüştü	Sürekli Maslahatgüzar	1923-1924
Birgen, Refik	Sürekli Maslahatgüzar	1924-1925
Rıfat Bey	Geçici Maslahatgüzar	1925-1925
Ertegün, Mehmet Münir	Elçi	1925-1929
Hozar, Faik Hüseyin	Geçici Maslahatgüzar	1929-1930
Taray, Cemal Hüsnü	Elçi	1930-1936
Özdoğancı, Fikret	Geçici Maslahatgüzar	1936-1936
Menteş, Vasfi	Elçi	1936-1942
Karaomanoğlu, Yakup Kadri	Elçi	1942-1949
Ekinci, Hicabi	Geçici Maslahatgüzar	1949-1951

İtalya (Roma)

Baykut, Cami	Temsilci	1920-1922
Celâlettin Arif Bey	Temsilci	1922-1923
Hilmi Bey	Temsilci Vekili	1923-1923
Davas, Suat	Temsilci	1923-1924
Davas, Suat	Elçi	1924-1929
Davas, Suat	Büyükelçi	1929-1932
Çınar, Vasıf	Büyükelçi	1932-1934
Zeki Nebil Bey	Geçici Maslahatgüzar	1934-1934
Baydur, Hüseyin Ragıp	Büyükelçi	1934-1943
Ünaydın, Ruşen Eşref	Büyükelçi	1943-1944
Taray, Cemal Hüsnü	Büyükelçi	1945-1946

Levent Şahverdi Arşivi

Sarper, Selim R.	Büyükelçi	1946-1947
Erkin, Feridun Cemal	Büyükelçi	1947-1948
Baydur, Hüseyin Ragıp	Büyükelçi (2. defa)	1948-1952

Japonya (Tokyo)

Togay, Hulusi Fuat	İşgüder	1925-1929
Cevat Bey (Ezine)	Elçi	1929-1931
Cevat Bey (Ezine)	Büyükelçi	1931-1931
Tokçınar, Talat Rauf	Geçici İşgüder	1931-1931
Batı, Nebil	Sürekli İşgüder	1931-1936
Gerede, R. Hüsrev	Büyükelçi	1936-1939
Alkent, Nurettin Ferruh	Geçici İşgüder	1939-1939
Tek, Ahmet Ferit	Büyükelçi	1939-1943[33]
Göker, Ali Muzaffer	Büyükelçi	1944-1945[34]

Kanada (Ottawa)

Alhan, Mehmet Ali Şevki	Elçi	1944-1947
Gökart, Kenan	Geçici Maslahatgüzar	1947-1947
Göker, Ali Muzaffer	Büyükelçi	1947-1949
Deringil, Efdal	Geçici Maslahatgüzar	1949-1950
Seymen, Numan Tahir	Büyükelçi	1950-1952

Litvanya (Riga)

Batu, Osman Nuri	İkinci Sınıf Elçi	1935-1940

[33] Büyükelçi **Ahmet Ferit Tek,** Ağustos 1943'te emekli olmuştur. 13 Temmuz 1943-9 Eylül 1944 tarihleri arasında Tokyo Büyükelçiliğimizde bir geçici işgüder bulunmuş, fakat ismi saptanamamıştır-BNŞ

[34] Türkiye, 6 Ocak 1945 tarihinde Japonya ile diplomatik ilişkilerini kesti ve aynı gün Büyükelçi **Göker** Tokyo'dan ayrıldı. Türkiye, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne kurucu üye olabilmek için 23 Şubat 1945 saat 18.00'den itibaren Japonya'ya ve Almanya'ya savaş ilân etti. Türkiye - Japonya diplomatik ilişkileri 1952 yılında yeniden kurulacak ve aynı yıl Tokyo Büyükelçiliğimiz tekrar açılacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Lübnan (Beyrut)

Abacıoğlu, Celâl Osman	Elçi	1946-1952

Macaristan (Budapeşte)

Gerede, R. Hüsrev	Elçi	1924-1925
Menemencioğlu, Numan Rıfat	Sürekli Maslahatgüzar	1926-1927
Alkent, Nurettin Ferruh	Sürekli Maslahatgüzar	1927-1927
Çınar, Vasıf	Elçi	1927-1928
Erkin, Behiç	Elçi	1929-1939
Ünaydın, Ruşen Eşref	Elçi	1939-1943
Keçeci, Şevket Fuat	Elçi	1943-1945
Aksel, Agâh	Elçi	1946-1949
Tepeyran, Celâl Hazım	Elçi	1950-1954

Meksika (Meksiko)

Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)	Meksika'ya akredite Washington BE	1931-1934
Mayatepek, Hasan Tahsin	Sürekli Maslahatgüzar	1935-1938
Uzgören, Vedid	Elçi	1947-1951

Mısır (Kahire)

Anamur, Reşit	Elçilik umurunu tedvire memur 2. kâtip	1925-1925
Akyüz, Muhittin	Elçi	1925-1929
Sayıt, Mahmut Sait	Geçici Maslahatgüzar	1929-1931
Alhan, M. Ali Şevki	Sürekli Maslahatgüzar	1931-1933
Alhan, M. Ali Şevki	Elçi	1933-1942
Seymen, Numan Tahir	Elçi	1942-1946
Ayaşlı, Nizamettin	Elçi	1946-1949
Keçeci, Şevket Fuat	Büyükelçi	1949-1950
Birden, Abdülahat	Geçici İşgüder	1950-1950
Togay, Hulusi Fuat	Büyükelçi	1950-1954

Levent Şahverdi Arşivi

Norveç (Oslo)

Anderiman, Süreyya	Elçi	1946-1957

Pakistan (Karaçi)

Beyatlı, Yahya Kemal	Karaçi Büyükelçisi	1948-1949
Batı, Nebil	Karaçi Büyükelçisi	1949-1952

Polonya / Lehistan (Varşova)

Öngören, İbrahim Tali	Elçi	1924-1926
Tokçınar, Talat Rauf	Geçici Maslahatgüzar	1926-1926
Beyatlı, Yahya Kemal	Elçi	1926-1929
Karabuda, Zeki Hakkı	Geçici Maslahatgüzar	1929-1929
Menteş, Vasfi	Sürekli Maslahatgüzar	1929-1931
Pasin, Nihat Refik	Geçici Maslahatgüzar	1931-1931
Cevad Bey (Ezine)	Büyükelçi	1931-1932
Talû, Ercüment Ekrem	Geçici Maslahatgüzar	1932-1932
Tek, Ferit	Büyükelçi	1932-1939
Berker, Şevki	Büyükelçi	1947-1948
Görk, Haydar	Geçici İşgüder	1948-1949
Devrim, Şinasi	Büyükelçi	1949-1950
Bengütaş, Şakir Emin	Geçici İşgüdewr	1950-1951

Portekiz (Lizbon)

Keçeci, Şevket Fuat	Elçi	1941-1943[35]
Aksel, Agâh	Elçi	1943-1946
Rızan, Kadri	Geçici İşgüder	1946-1946
Apak, Rahmi	Elçi	1946-1949[36]

[35] 1931-1941 yılları arasında Madrid Elçilerimiz, sırasıyla Yahya Kemal Beyatlı, Ali Şevki Berker , Tevfik Kâmil Koperler ve Hulusi Fuat Togay, Lizbon'a da akredite edilmişlerdi. Mukim elçi olarak Lizbon'a atanan ilk elçi Şevket Fuat Keçeci olmuştur.

[36] 1949-1952 yıllarında Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu Portekiz'e de akredite edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Romanya (Bükreş)

Cevat Bey (Ezine)	Temsilci sonra Elçi	1923-1924
Menemencioğlu, Numan Rıfat	Geçici Maslahatgüzar	1924-1925
Baydur, Hüseyin Ragıp	Elçi	1925-1929
Toprak, Sabri	Elçi	1929-1930
Tanrıöver, Hamdullah Suphi	Elçi	1931-1939
Tanrıöver, Hamdullah Suphi	Büyükelçi	1939-1944
İstinyeli, Şevkati	Elçi	1944-1947
Togay, Hulusi Fuat	Büyükelçi	1947-1949
Sayıt, Kemal	Geçici Maslahatgüzar	1951-1952

Rusya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Moskova, Kuybişev)

Cebesoy, Ali Fuat	Büyükelçi	1920-1922
Karabuda, Zeki Hakkı	Geçici Maslahatgüzar	1922-1922
Aziz Bey	Geçici Maslahatgüzar	1922-1922
Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)	Büyükelçi	1922-1924
Akaygen, Mehmet Enis	Geçici Maslashatgüzar	1924-1925
Apaydın, Zekâi	Büyükelçi	1925-1927
Bıyıklıoğlu, Tevfik	Büyükelçi	1927-1928
Tokçınar, Talat Rauf	Geçici Maslahatgüzar	1928-1928
Çınar, Vasıf	Büyükelçi	1928-1929
Baydur, Hüseyin Ragıp	Büyükelçi	1929-1934
Çınar, Vasıf	Büyükelçi (2. kez)	1934-1935
Apaydın, Zekâi	Büyükelçi (2. kez)	1935-1939
Aktay, Ali Haydar	Moskova / Kuybişev Büyükelçisi	1939-1942[37]

[37] Savaş dolayısıyla SSCB Hükümeti, doğuya, Kuybşev şehrine taşındı. T.C. Moskova Büyelçiliği de Kuybişeve'e taşındı ve savaş yılları boyunca orada kaldı.-BNŞ

Levent Şahverdi Arşivi

Zorlu, Fatin Rüştü	Kuybişev Geçici Maslahatgüzarı	1942-1942
Açıkalın, Cevat	Kuybişev Büyükelçisi	1942-1943
Baydur, Hüseyin Ragıp	Kuybişev/ Moskova Büyükelçisi (2. kez)	1943-1944
Sarper, Selim Rauf	Moskova Büyükelçisi	1944-1946
Akdur, Faik Zihni	Moskova Büyükelçisi	1946-1949
Dambel, Muammer	Moskova Geçici Maslahatgüzarı	1949-1949
Göker, Ali Muzaffer	Moskova Büyükelçi	1949-1952

Suriye (Şam)

Akşin, Abüllahat	Elçi	1946-1952

Suudi Arabistan (Cidde)

Süleyman Şevket Bey	**Hicaz ve Yemen'**de Siyasi Temsilci	1926-1927
Yurdman, Abdülgani Seni	**Hicaz -Necid'**de Siyasi Temsilci	1927-1930
Yurtman, Abdülgani Seni	Hicaz-Necid'de Sürekli Maslahatgüzar	1930-1931
Terkmen, Nafiz Haşmet	Geçici Maslahatgüzar	1931-1931
Ahmet Lütfullah Bey	Hicaz-Necid'de Siyasi Temsilci	1931-1932
Hotinli, Feridun	Geçici Maslahatgüzar	1932-1932
Arat, Celâl	Hicaz-Necid Sürekli İşgüder	1932-1936
Acarer, Talat	Geçici Maslahatgüzar	1936-1936
Paysal, Muhittin Reşit	Geçici Maslahatgüzar	1936-1937
Acarer, Talat	Sürekli Maslahatgüzar	1937-1938
Gören, Sadullah	Sürekli Maslahatgüzar	1938-1941
Ayaşlı, Nizamettin	Elçi	1942-1943

Levent Şahverdi Arşivi

Sipahi, Emin Âli	Elçi	1944-1945
Carım, Fuat	Elçi	1945-1946
Kesim, Firuz	Sürekli Maslahatgüzar	1946-1947
Pasin, Rıfkı Refik	Sürekli Maslahatgüzar	1947-1949
Tiritoğlu, Alâaddin	Elçi	1950-1950
Yemişçibaşı, Samim	Geçici Maslahatgüzar	1950-1951

Şili (Santiago de Şili)

Kayaâlp, Talat	Sürekli Maslahatgüzar	1930-1931
Akşin, Abdüllahat	Akredite Buenos Aires Elçisi	1943-1944
Arbel, Selahattin R.	Santiago Elçisi	1944-1950
Sedes, Yümnü	Geçici Maslahatgüzaer	1950-1950
Şaman, Bedri Tahir	Santiago Elçisi	1950-1954

Ürdün (Amman):

Şaman, Bedri Tahir	Amman Elçisi	1946-1949
Parer, Mucip	Amman Geçici Maslahatgüzarı	1949-1949
Pasin, Rıfkı Refik	Amman Elçisi	1949-1950

Yugoslavya (Belgrad)

Tokay, Tahir Lütfi	Konsolos (Polonya Elçiliğine bağlı)	1924-1925
Tokay, Tahir Lütfi Tokay	Temsilci Yardımcısı	1925-1925
Bayur, Yusuf Hikmet	Temsilci	1925-1926
Bayur, Yusuf Hikmet	Elçi	1926-1927
Özkaya, İnayetullah	Geçici İşgüder	1927-1928
Aktay, Ali Haydar	Elçi	1928-1939
İstinyeli, Şefkati	Geçici İşgüder	1939-1939
Koperler, Tevfik Kâmil	Büyükelçi	1939-1949
Nuza, Fehmi	Geçici İşgüder	1949-1949

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanistan (Atina)

Batı, Nebil	Sürekli Maslahatgüzar	1923-1924
Pâker, Esat Cemal	Maslahatgüzar	1924-1925
Cevat Bey (Ezine)	Büyükelçi unvaniyle Elçi	1925-1929
Zeki Nebil Bey	Geçici Maslahatgüazar	1929-1929
Akaygen, Mehmet Enis	Elçi	1929-1934
Ünaydın, Ruşen Eşref	Elçi	1934-1939
Akaygen, Mehmet Enis	Büyükelçi (2. kez)	1939-1945
Ünaydın, Ruşen Eşref	Büyükelçi (2. kez)	1945-1952

I

TÜRK DİPLOMATİK TEMSİLCİLERİNİN SOYADLARINA GÖRE LİSTESİ (1920-1950)

Soyadı, adı	Görev yeri	Görev başı ve sonu
Abacıoğlu, Celâl Osman	Sofya Geçici Maslahatgüzarı	1930-1930
Abacıoğlu, Celâl Osman	Prag Daimi Maslahatgüzarı	1931-1931
Abacıoğlu, Celâl Osman	Beyrut Elçisi	1946-1952
Abdurrahman Bey	Kâbil Temsilcisi	1920-1922
Acarer, Talat	Cidde Geçici Maslahatgüzarı	1936-1936
Acarer, Talat	Cidde Sürekli Maslahatgüzarı	1937-1938
Açıkalın, Mahmut Cevat	Prag Daimi Maslahatgüzarı	1929-1931
Açıkalın, Mahmut Cevat	Moskova /Kuybişev Büyükelçisi	1942-1943
Açıkalın, Mahmut Cevat	Londra Büyükelçisi	1945-1952
Açıkalın, Mahmut Cevat	Roma Büyükelçisi	1954-1961
Ahmet Lütfullah Bey	Cidde Temsilcisi	1931-1932
Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)	Tiflis Temsilcisi	1921-1922

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)	Moskova Büyükelçisi	1922-1924
Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)	Washington Büyükelçisi	1927-1934
Akant, İlhan	Kopenhag Geçici Maslahatgüzar	1949-1950
Akaygen, Mehmet Enis	Moskova Geçici Maslahatgüzarı	1924-1925
Akaygan, Mehmet Enis	Atina Elçisi	1929-1934
Akaygen, Mehmet Enis	Tahran Büyükelçisi	1934-1939
Akaygan, Mehmet Enis	Atina Büyükelçisi (2. kez)	1939-1945
Akça, Nuri Sabit	Prag Geçici Maslahatgüzarı	1927-1928
Akdur, Faik Zihni	Sofya Elçisi	1945-1946
Akdur, Faik Zihni	Moskova Büyükelçisi	1946-1949
Akdur, Faik Zihni	Paris Büyükelçisi	1960-1961
Aksel, Agâh	Stokholm Elçisi	1939-1943
Aksel, Agâh	Lizbonn Elçisi	1943-1946
Aksel, Agâh	Budapeşte Elçisi	1946-1949
Akşin, Abdülahat	Lahey Sürekli Maslahatgüzarı	1935-1938
Akşin, Abdülahat	Buenos-Aires Elçisi	1938-1946
Akşin, Abdülahat	Santiago'ya da akredite	1943-1944
Akşin, Abdülahat	Şam Elçisi	1946-1952
Akşin, Abdülahat	Varşova Büyükelçisi	1952-1957
Aktay, Ali Haydar	Kopenhag Daimi Maslahatgüzarı	1925-1928
Aktay, Ali Haydar	Stokholm Daimi Maslahatgüzarı	1926-1928
Aktay, Ali Haydar	Belgrad Elçisi	1928-1939
Aktay, Ali Haydar	Moskova/Kuybişev Büyükelçisi	1939-1942

Levent Şahverdi Arşivi

Akyüz, Muhittin	Tahran Büyükelçisi	1922-1925
Akyüz, Muhittin	Kahire Elçisi	1925-1929
Alhan, Mehmet Ali Şevki	Kahire Daimi Maslahatgüzar	1931-1933
Alhan, Mehmet Ali Şevki	Kahire Elçisi	1933-1942
Alhan, Mehmet Ali Şevki	(Wahington BE'de Refakatte Elçi)	1944-1944)
Alhan, Mehmet Ali Şevki	Ottawa Elçisi	1944-1947
Alkent, Nurettin Ferruh	Budapeşte Sürekli Maslahatgüzarı	1927-1927
Alkent, Nurettin Ferruh	Londra Geçici Maslahatgüzarı	1932-1932
Alkent, Nurettin Ferruh	Tokyo Geçici Maslahatgüzarı	1939-1939
Anderiman, Süreyya	Oslo Elçisi	1946-1957
Apak, Rahmi	Lizbon Elçisi	1946-1949[38]
Apak, Rahmi	Bağdat Elçisi	1949-1952
Aras, Tevfik Rüştü	Londra Büyükelçisi	1939-1942
Arat, Celâl	Cidde Sürekli Maslahatgüzarı	1932-1936
Arbel, Bedii	Stokholm Elçisi	1946-1949
Arbel, Selahattin R.	Santiago Elçisi	1944-1950
Arbel, Selahattin R.	Prag Elçisi	1950-1952
Arıkan, Safvet	Berlin Büyükelçisi	1942-1944
Atuner, Mehmet Esat	Lahey'de Elçilik muhafızı	1922-1923[39]
Atuner, Mehmet Esat	Lahey Süreklı Maslahatgüzarı	1924-1928
Atuner, Mehmet Esat	Madrid Elçisi	1944-1951
Ayaşlı, Nizamettin	Addis Ababa Maslahatgüzarı	1935-1936[40]

[38] 1949-1952 yıllarında Paris Büyükelçisi **Numan Menemencioğlu** Portekiz'e de akredite edilmiştir.

[39] TBMM 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldırınca, 4 Kasım 1922 günü Tevfik Paşa Hükümeti istifa etti ve İstanbul, TBMM idaresine geçti. Dolayısıyla Lahey'deki Osmanlı Elçiliği kapandı. Oradaki Osmanlı Hükümeti temsilcisi Nusret Sadullah Bey'in (Ayaşlı) görevi sona erdi ve Mehmet Esat Bey (Atuner), TBMM Hükümeti görevlsi olarak Elçiliğin muhafazası görevini üstlendi.-

[40] T.C. Adis Abeba Elçiliği,1931-1935 kapalı kalmıştı. 1935 yılında Etyopya'nın (Habeşistan) İtalya tarafından işgali yüzünden Elçiliğimiz 1936'da temelli kapanmış ve ancak 1957 yılında yeniden açılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayaşlı, Nizamettin	Cidde Elçisi	1942-1943
Ayaşlı, Nizamettin	Stokholm Elçisi	1943-1946
Ayaşlı, Nizamettin	Kahire Elçisi	1946-1949
Ayaşlı, Nizamettin	Brüksel Elçisi	1949-1950
Ayaşlı, Nizamettin	Bonn Misyonu Şefi	1950-1951
Ayaşlı, Nizamettin	Bonn Büyükelçisi	1951-1952
Aziz Bey	Moskova Geçici Maslahatgüzarı	1922-1922
Balısoy, Server Cemal	Sofya'da Türk memur	1924-1925[41]
Batı, Nebil	Atina Sürekli Maslahatgüzarı	1923-1924
Batı, Nebil	Brüksel Elçisi	1939-1940[42]
Batı, Nebil	Bağdat Elçiisi	1945-1948
Batı, Nebil	Karaçi Büyükelçisi	1949-1952
Batu, Nuri	Lahey Sürekli Maslahatgüzar	1931-1935
Baydur, Hüseyin Ragıp	Paris Temsilci Vekili	1924-1925
Baydur, Hüseyin Ragıp	Bükreş Elçisi	1925-1929
Baydur, Hüseyin Ragıp	Moskova Büyükelçisi	1929-1934
Baydur, Hüseyin Ragıp	Roma Büyükelçisi	1934-1943
Baydur, Hüseyin Ragıp	Moskova Büyükelçisi (2. kez)	1943-1944
Baydur, Hüseyin Ragıp	Washington Büyükelçisi	1945-1948
Baydur, Hüseyin Ragıp	Roma Büyükelçisi (2. kez)	1948-1952
Baydur, Hüseyin Ragıp	Londra Büyükelçisi	1952-1955
Baykurt, Cami	Roma Temsilcisi	1920-1922
Bayur, Hilmi Kâmil	Brüksel Geçici Maslahatgüzarı	1933-1933
Bayur, Yusuf Hikmet	Londra Maslahatgüzarı	1924-1924
Bayur, Yusuf Hikmet	Belgrad Temsilcisi	1925-1926

[41] Türkiye ile Bulgaristan arasında henüz diplomatik ilişki kurulamamıştır ve Bulgaristan'daki Türk haklarını İspanya Elçiliği korumaktadır. Server Cemal Bey, Sofya'daki İspanya Elçiliği refakatinde görev yapmaktadır.-BNŞ

[42] Belçika 1940 yılında Almanya tarafından işgal edilince Brüksel Elçiliğimiz kapanmış ve 1945 yılına kadar kapalı kalmıştır. O yıl yeniden açılan Brüksel Elçiliğimize atanan Elçi H. B. Lostar olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Bayur, Yusuf Hikmet	Belgrad Elçisi	1926-1927
Bayur, Yusuf Hikmet	Kâbil Büyükelçisi	1928-1931
Bengütaş, Şakir Emin	Varşova Geçici Maslahagüzarı	1950-1951
Bergman, Münir Süreyya	Madrid Sürekli Maslahatgüzarı	1925-1927
Berker, Ali Şevki	Madrid Elçisi	1933-1934
Berker, Ali Şevki	Sofya Elçisi	1934-1942
Berker, Ali Şevki	Vichy Büyükelçisi	1943-1944
Berker, Ali Şevki	Varşova Büyükelçisi	1947-1948
Beyatlı, Yahya Kemal	Varşova Elçisi	1925-1929
Beyatlı, Yahya Kemal	Madrid Elçisi	1929-1932
Beyatlı, Yahya Kemal	Lizbon'a akredite Elçi	1931-1932
Beyatlı, Yahya Kemal	Karaçi Büyükelçisi	1948-1949
Bıyıklıoğlu, Tevfik	Moskova Büyükelçisi	1927-1928
Birden, Abdülahat	Kahire Geçici Maslahatgüzarı	1950-1950
Birgi, Muharrem Nuri	Madrid Geçici Maslahatgüzarı	1943-1944
Birgen, Refik	Bern Daimi Maslahatgüzarı	1924-1925
Carım, Fuat	Cidde Elçisi	1945-1946
Carım, Fuat	Rio de Janeiro Büyükelçisi	1949-1957
Cebesoy, Ali Fuat	Moskova Büyükelçisi	1920-1922
Celalettin Arif Bey	Roma Temsilcisi	1922-1923
Cenani, Kemal	Buenos Aires Geçici Maslahatgüzarı	1946-1946
Cevat Bey (Ezine)	Bükreş Temsilcisi/Elçisi	1923-1924
Cevat Bey (Ezine)	Paris Büyükelçisi	1924-1925
Cevat Bey (Ezine)	Atina Elçisi (Büyükelçi unvanlı)	1925-1929[43]
Cevat Bey (Ezine)	Tokyo Elçisi	1929-1931

[43] Cevat Bey, Büyükelçi unvaniyle Paris'e atanmıştı. Fakat 1925 yılında eski Başbakan Fethi Okya'ın Paris'e Büyükelçi olarak atanması gerektiğinden Cevat Bey, Paris'ten Atina Elçiliğine nakledildi. Yunanistan ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler Elçilik düzeyinde olduğu için Cevat Bey Atina'da Elçi durumunda idi, fakat Büyükelçi unvanı olan bir Elçi idi. -BNŞ.

Levent Şahverdi Arşivi

Cevat Bey (Ezine)	Tokyo Büyüklelçisi	1931-1931
Cevat Bey (Ezine)	Varşova Büyükelçisi	1931-1932
Çınar, Vasıf	Prag Elçisi	1925-1927
Çınar, Vasıf	Budapeşte Elçisi	1927-1928
Çınar, Vasıf	Moskova Büyükelçisi	1928-1929
Çınar, Vasıf	Roma Büyükelçisi	1932-1934
Çınar, Vasıf	Moskova Büyükelçisi (2. kez)	1934-1935
Dambel, Muammer Hamdi	Kopenhag Geçici Maslahatgüzarı	1928-1929[44]
Dambel, Muammer Hamdi	Nanking Geçici Maslahatgüzarı	1947-1948
Dambel, Muammer Hamdi	Moskova Geçici Maslahatgüzarı	1949-1949
Danişmend, Basri Reşit	Tirana Maslahatgüzarı	1932-1934
Davas, Suat	Roma Temsilcisi	1923-1924
Davas, Suat	Roma Elçisi	1924-1929
Davas, Suat	Roma Büyükelçisi	1929-1932
Davas, Suat	Paris Büyükelçisi	1932-1939
Davas, Suat	Tahran Büyükelçisi	1939-1941
Demirel, Ahmet Rüştü	Bern Daimi Maslahatgüzarı	1923-1924
Demirel, Ahmet Rüştü	Tirana Maslahatgüzarı	1929-1931
Demirel, Ahmet Rüştü	Madrid Maslahatgüzarı	1938-1939
Demirel, Muammer Hamdi	Stokholm Geçici Maslahatgüzarı	1928-1929
Deringil, Efdal	Ottawa Geçici Maslahatgüzarı	1949-1950
Devrim, Şinasi	Varşova Büyükelçisi	1949-1950
Ekinci, Hicabi	Bern Geçici Maslahatgüzarı	1949-1951
Enver Bey	Sofya'da B. Konsolos	1923-1924[45]

[44] 1929-1938 yılları arasında Stokholm Elçisi Kopenhag'a da akredite edilmiştir.

[45] Türkiye ile Bulgaristan arasında henüz diplomatik ilişki kurulamamıştır ve Bulgaristan'daki Türk haklarını İspanya Elçiliği korumaktadır. Enver Bey, Sofya'daki İspanya Elçiliği refakatinde görev yapmaktadır.-BNŞ

Levent Şahverdi Arşivi

Enver Bey	Brüksel Sürekli Maslahatgüzarı	1924-1925
Erhan, Ahmet Münir	Addis Ababa Maslahatgüzarı	1926-1931
Erkin, Behiç	Budapeşte Elçisi	1929-1939
Erkin, Behiç	Paris/Vichy Büyükelçisi	1940-1943
Erkin, Feridun Cemal	Roma Büyükelçisi	1947-1948
Erkin, Feridun Cemal	Washington Büyükelçisi	1948-1955
Erkin, Feridun Cemal	Paris Büyükelçisi	1957-1960
Erol, Orhan Halit	Washington Maslahatgüzarı	1944-1945
Ertegün, Mehmet Münir	Bern Elçisi	1925-1929
Ertegün, Mehmet Münir	Paris Büyükelçisi	1930-1932
Ertegün, Mehmet Münir	Londra Büyükelçisi	1932-1934
Ertegün, Mehmet Münir	Washington Büyükelçisi	1934-1944
Esat Bey	Tiflis Temsilcisi	1923-1924
Esendal, Memduh Şevket	Bakû Temsilcisi	1920-1923
Esendal, Memduh Şevket	Tahran Büyükelçisi	1925-1930
Esendal, Memduh Şevket	Kâbil Büyükelçisi	1933-1941
Ferid Bey	Bakû Temsilci Vekili	1923-1924
Fuat Bey	Tirana Geçici Maslahatgüzarı	1928-1929
Gerede, R Hüsrev	Budapeşte Elçisi	1924-1926
Gerede, R. Hüsrev	Sofya Elçisi	1926-1930
Gerede, R. Hüsrev	Tahran Büyükelçisi	1930-1934
Gerede, R. Hüsrev	Tokyo Büyükelçisi	1936-1939
Gerede, R. Hüsrev	Berlin Büyükelçisi	1939-1942
Gerede, R. Hüsrev	Rio de Janeiro Büyükelçisi	1947-1949
Gökhart, Kenan	Vichy Geçici Maslahatgüzarı	1943-1943
Gökart, Kenan	Ottawa Geçici Maslahatgüzarı	1947-1947

Levent Şahverdi Arşivi

Göker, Ali Muzaffer	Tokyo Büyükelçisi	1944-1945[46]
Göker, Ali Muzaffer	Ottava Büyükelçisi	1947-1949
Göker, Ali Muzaffer	Moskova Büyükelçi	1949-1952
Gören, Sadullah	Cidde Sürekli Maslahatgüzarı	1938-1941
Görk, Haydar	Varşova Geçici Maslahatgüzarı	1948-1949
Gürer, Cevat Abbas	Sofya Temsilcisi	1921-1921
Halulu, Siret	Madrid Sürekli Maslahatgüzarı	1928-1928
Halulu, Siret	Lahey Geçici Maslahatgüzarı	1929-1929
Hilmi Bey	Roma Temsilci Vekili	1923-1923
Hozar, Faik Hüseyin	Bern Geçici Maslahatgüzar	1929-1930
Hozar, Faik Hüseyin	Prag Elçisi	1946-1948
Hozar, Faik Hüseyin	Viyana Elçisi	1950-1952
Hüsamettin Efendi	Tiflis Temsilci Vekili	1921-1921
İbrahim Osman	Tallin Maslahatgüzarı	1931-1935
İlden, Şerif	Kopenhag Geçici Maslahatgüzarı	1941-1946
İlkin, Nedim Veysel	Lahey Büyükelçisi	1948-1948
İlkin, Nedim Veysel	Brüksel Elçisi	1950-1952
İnegöllüoğlu, Müşfik Selâmi	Tahran Geçici Maslahatgüzarı	1939-1939
İrdelp, Mehmet Kâmil	Brüksel Sürekli Maslahatgüzarı	1925-1933
İstinyeli, Şevkati Nuri	Prag Sürekli Maslahatgüzarı	1932-1933
İstinyeli, Şefkati Nuri	Belgrat Geçici Maslahatgüzarı	1939-1939

[46] Türkiye, 6 Ocak 1945 tarihinde Japonya ile diplomatik ilişkilerini kesti ve aynı gün Büyükelçi Göker Tokyo'dan ayrıldı. Türkiye, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne kurucu üye olabilmek için 23 Şubat 1945 saat 18.00'den itibaren Japonya'ya ve Almanya'ya savaş ilân etti. Türkiye - Japonya diplomatik ilişkileri 1952 yılında yeniden kurulacak ve aynı yıl Tokyo Büyükelçiliğimiz tekrar açılacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

İstinyeli, Şefkati Nuri	Bükreş Elçisi	1944-1947
İstinyeli, Şevkati Nuri	Sofya Elçisi	1947-1949
İstinyeli, Şevkati Nuri	Tel Aviv Elçisi	1952-1956
İstinyali, Şefkati Nuri	Rio de Janeiro Büyükelçisi	1957-1960
Karabuda, Zeki Hakkı	Moskova Geçici Maslahatgüzarı	1922-1922
Karabuda, Zeki Hakkı	Varşova Maslahatgüzarı	1929-1929
Karabuda, Zeki Hakkı	Tiran Maslahatgüzarı	1931-1932
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	Tiran Elçisi	1934-1936
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	Prag Elçisi	1936-1939
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	Lahey Elçisi	1939-1940[47]
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	Bern Elçisi	1942-1949
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	Tahran Büyükelçisi	1949-1950
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	Bern Elçisi (2. Kez)	1951-1954
Kavur, Kemal Nijat	Helsinki Sürekli Maslahatgüzarı	1946-1949
Kavur, Kemal Nijat	Helsinki Elçisi	1949-1952
Kayaalp, Talat	Bağdat Sürekli Maslahatgüzarı	1928-1928
Kayaalp, Talat	Şili Sürekli Maslahatgüzarı	1930-1931
Keçeci, Şevket Fuat	Kopenhag Elçisi	1939-1941

[47] İkinci Dünya Savaşında, Mayıs 1940'ta Alman orduları Hollanda'yı işgal edince, Lahey'deki Türkiye Elçiliği çalışmalarını tatil etti ve Elçi Yakup Kadri Karaosmanoğlu 4 Temmuz 1940 günü görevinden ayrıldı. Bu konuda Y.K. Karaosmanoğlu'nun *Zoraki Diplomat* adlı anılarında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Savaş sonunda, 1946 yılında Lahey Elçiliğimiz yeniden çalışmalarına başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Keçeci, Şevket Fuat	Lizbon Elçisi	1941-1943[48]
Keçeci, Şevket Fuat	Budapeşte Elçisi	1943-1945
Keçeci, Şevket Fuat	Brüksel Elçisi	1947-1949
Keçeci, Şevket Fuat	Kahire Büyükelçisi	1949-1950
Kenanoğlu, Mustafa	Nanking Geçici Maslahatgüzarı	1948-1949
Kesim, Firuz	Cidde Sürekli Maslahatgüzarı	1946-1947
Kıran, Süleyman Saip	Sofya'da geçici Maslahatgüzarı	1934-1934
Koperler, Tevfik Kâmil	Sofya Elçisi	1931-1934
Koperler, Tevfik Kâmil	Madrid Elçisi	1934-1938
Koperler, Tevfik Kâmil	Lizbon'a akredite Elçi	1934-1938
Koperler, Tevfik Kâmil	Belgrat Büyükelçisi	1939-1949
Köprülü, Kemal	Kabil Büyükelçisi	1942-1945
Köprülü, Kemal	Tahran Büyükelçisi	1945-1949
Köseraif, Ragıp Raif	Stokholm Sürekli Maslahatgüzar	1929-1933
Layık Mukbil Bey	Stokholm Sürekli Maslahatgüzarı	1923-1926
Lostar, Hasan Basri	Brüksel Elçisi	1945-1946
Mayatepek, Hasan Tahsin	Meksiko Sürekli Maslahatgüzarı	1935-1938
Mayatepek, Hasan Tahsin	Rio Sürekli Maslahatgüzarı	1938-1938
Mekin, Mukbil Bey	Madrid Sürekli Maslahatgüzarı	1923-1925

[48] 1931-1941 yılları arasında Madrid Elçilerimiz, sırasıyla Yahya Kemal Beyatlı, Ali Şevki Berker, Tevfik Kâmil Koperler ve Hulusi Fuat Togay, Lizbon'a da akredite edilmişlerdi. Mukim elçi olarak Lizbon'a atanan ilk elçi Şevket Fuat Keçeci olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Menemencioğlu, Numan Rıfat	Bükreş Geçici Maslahatgüzarı	1924-1925
Menemencioğlu, Numan Rıfat	Budapeşte Sürekli Maslahatgüzar	1926-1927
Menemencioğlu, Numan Rifat	Paris Büyükelçisi	1944-1956[49]
Menteş, Hasan Vasfi	Tahran Geçici Maslahatgüzarı	1926-1927
Menteş, Hasan Vasfi	Varşova Sürekli Maslahatgüzarı	1929-1931
Menteş, Hasan Vasfi	Sofya Elçisi	1942-1945
Miroğlu, Cemil	Tahran Geçici Maslahatgüzarı	1944-1945
Nuza, Fehmi	Belgrad Geçici Maslahatgüzarı	1949-1949
Okyar, Ali Fethi	Paris Büyükelçisi	1925-1930
Okyar, Ali Fethi	Londra Büyükelçisi	1934-1939
Polar, Abdullah Zeki	Şahey Büyükelçisi	1949-1955
Orbay, Hüseyin Rauf	Londra Büyükelçisi	1942-1944
Oyman, Şinasi	Buenos Aires G. Maslahatgüzarı	1950-1952
Öngören, İbrahim Tali	Varşova Orta Elçisi	1924-1926
Özdoğancı, Behçet Şefik	Madrid Sürekli Maslahatgüzarı	1928-1929
Özdoğancı, Fikret Şefik	Sofya Geçici Maslahatgüzarı	1931-1931
Özdoğancı, Fikret Şefik	Bern Geçici Maslahatgüzarı	1936-1936
Özdoğancı, Fikret Şefik	Bağdat Geçici Maslahatgüzarı	1954-1954
Özdoğancı, Fikret Şefik	Tunus Maslahatgüzarı	1956-1957

[49] 30 Kasım 1944'te Paris'te göreve başlamış olan Numan Menemencioğlu, bu görevde iken 2 Kasım 1956'da emekli oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Özdoğancı, Fikret Şefik	Addis Ababa Büyükelçisi	1957-1958
Özkaya, İnayetullah	Belgrad Geçici Maslahatgüzarı	1927-1928
Özmen, Necdet	Nanking Geçici Maslahatgüzarı	1948-1948
Özmen, Necdet	Kopenhag Geçici Maslahatgüzarı	1950-1951
Pâker, Esat Cemal	Atina Sürekli Maslahatgüzarı	1923-1924
Pâker, Esat Cemal	Lahey Sürekli Maslahatgüzarı	1929-1930
Parer, Mucip	Amman Geçici Maslahatgüzarı	1949-1949
Pasin, Nihat Refik	Varşova Geçici Maslahatgüzarı	1931-1931
Pasin, Rıfkı Refik	Cidde Sürekli Maslahatgüzarı	1947-1949
Pasin, Rıfkı Refik	Amman Elçisi	1949-1950
Payman, Kemal Aziz	Kopenhag Elçisi	1946-1949
Paysal, Muhittin Raşit	Cidde Geçici Maslahatgüzarı	1936-1937
Pınar, Nureddin	Kopenhag Geçici Maslahatgüzar	1938-1939
Pınar, Nureddin	Stokholm Geçici Maslahatgüzarı	1938-1939
Pirali, Feridun	Stokholm Geçici Maslahatgüzarı	1949-1950
Rıfat Bey	Bern Geçici Maslahatgüzarı	1925-1925
Rıfat Necip Bey	Madrid Geçici Maslahatgüzarı	1927-1927
Rızan, Kadri	Londra Geçici Maslahatgüzarı	1939-1939

Levent Şahverdi Arşivi

Rızan, Kadri	Lizbon Geçici Maslahatgüzarı	1946-1946
Rızan**,** Basri	Sofya Geçici Maslahatgüzarı	1949-1951
Sarper, Selim Rauf	Moskova Büyükelçisi	1944-1946
Sarper, Selim Rauf	Roma Büyükelçisi	1946-1947
Sayıt, Kemal	Bükreş Geçici Maslahatgüzarı	1951-1952
Sayıt, Mahmut Sait	Kahire Geçici Maslahatgüzarı	1931-1931
Sedes, Yümnü	Stokholm Geçici Maslahatgüzarı	1949-1949
Sedes, Yümnü	Santiago Geçici Maslahatgüzarı	1950-1950
Seymen, Numan Tahir	Berlin BE muhafızı (İsviçre BE)	1920-1923
Seymen, Numan Tahir	Kahire Elçisi	1942-1946
Seymen, Numan Tahir	Viyana Elçisi	1947-1950
Sermen, Numan Tahir	Ottawa Büyükelçisi	1950-1952
Seymen, Numan Tahir	Yeni Delhi Büyükelçisi	1953-1955
Sipahi, Emin Ali	Brüksel Sürekli Maslahatgüzarı	1933-1938
Sipahi, Emin Âli	Çunking Elçisi	1939-1942[50]
Sipahi, Emin Ali	Cidde Elçisi	1944-1945
Sipahi, Emin Ali	Buenos Aires Elçisi	1946-1950
Sipahi, Emin Ali	Stokholm Elçisi	1950-1951
Süleyman Şevket Bey	Cidde'de Siyasi Temsilci	1926-1927
Şaman, Bedri Tahir	Amman Elçisi	1946-1949
Şaman, Bedri Tahir	Santiago Elçisi	1950-1954
Talû, Ercüment Ekrem	Varşova Geçici Maslahatgüzarı	1932-1932

[50] 1931'de Çin-Japon Savaşı nedeniyle Milliyetçi Çin'in başkenti Nanking'den Çunking'e taşınmış, T.C. Elçiliği de Çunking'de açılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanrıöver, Hamdullah Suphi	Bükreş Elçisi	1931-1939
Tanrıöver, Hamdullah Suphi	Bükreş Büyükelçisi	1939-1944
Taray, Cemal Hüsnü	Bern Elçisi	1930-1936
Taray, Cemal Hüsnü	Brüksel Elçisi	1938-1939
Taray, Cemal Hüsnü	Varşova Büyükelçisi	1939-1940
Taray, Cemal Hüsnü	Tahran Büyükelçisi	1941-1944
Taray, Cemal Hüsnü	Roma Büyükelçisi	1945-1946
Taray, Cemal Hüsnü	Atina Büyükelçisi	1952-1954
Taray, Cemal Hüsnü	Santiago Büyükelçisi	1954-1960
Tebelen, Abdül-Menan	Çunking Sürekli Maslahatgüzarı	1942-1943
Tek, Ahmet Ferit	Paris Temsilcisi	1921-1923
Tek, Ahmet Ferit	Londra Büyükelçisi	1925-1932
Tek, Ahmet Ferit	Varşova Büyükelçisi	1932-1939
Tek, Ahmet Ferit	Tokyo Büyükelçisi	1939-1943
Tengirşek, Yusuf Kemal	Londra Temsilcisi	1924-1924
Tepeyran, Celâl Hazım	Paris Geçici Maslahatgüzarı	1930-1930
Tepeyran, Celâl Hazım	Budapeşte Elçisi	1950-1954
Terkem, Nafiz Haşmet	Cidde Geçici Maslahatgüzarı	1931-1931
Tevs, Fuat Abdüüsselâm	Sofya'da Geçici Maslahatgüzarı	1930-1931
Tiritoğlu, Alâaddin	Cidde Elçisi	1950-1950
Togay, Hulusi Fuad	Tokyo Sürekli Maslahatgüzarı	1925-1929
Togay, Hulusi Fuad	Nanking Sürekli Maslahatgüzarı	1929-1931[51]

[51] Milliyetçi Çin'in o zamanki başkenti Nanking'de 1929 yılında açılan T. C. Elçiliği, bütçe düşüncesiyle 1931'de kapanmış ve 1939 yılında Çunking'de tekrar açılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Togay, Hulusî Fuad	Tiran Elçisi	1938-1939
Togay, Hulusi Fuad	Madrid Elçisi	1939-1943
Togay, Hulusi Fuad	Lizbon'a akredite Elçi	1939-1941
Togay, Hulusi Fuad	Çunking /Nanking Büyükelçisi	1944-1947[52]
Togay, Hulusi Fuad	Bükreş Büyükelçisi	1947-1949
Togay, Hulusi Fuad	Kahire Büyükelçisi	1950-1954
Tokay, Tahir Lütfi	Belgrad Konsolosu	1924-1925
Tokay, Tahir Lütfi	Belgrad Temsilci Yardımcısı	1925-1925
Tokay, Tahir Lütfi	Tiran Elçisi	1925-1929
Tokay, Tahir Lütfi	Bağdat Elçisi	1929-1939
Tokçınar, Talat Rauf	Varşova Geçici Maslahatgüzarı	1926-1926
Tokçınar, Talat Rauf	Moskova Geçici Maslahatgüzarı	1928-1928
Türkgeldi, Âli	Sofya'da Başkâtip	1925-1926[53]
Türkgeldi, Âli	Sofya Sürekli Maslahatgüzarı	1926-1926
Türkgeldi, Âli	Lahey Sürekli Maslahatgüzarı	1928-1929
Türkgeldi, Âli	Rio de Janeiro Elçisi	1929-1931
Türkgeldi, Âli	Tiran Elçisi	1937-1938
Türkgeldi, Âli	Lahey Elçisi	1946-1948
Türkgeldi, Âli	Yeni Deli Büyükelçisi	1948-1951
Türkgeldi, Âli	Tahran Büyükelçisi	1951-1955
Türkkan, Fahrettin	Kâbil Elçisi	1922-1926

[52] Japonlar 1945 yılında Mançurya'dan ve Çin'den çekildiler ve Uzak Doğu'daki savaş Ağustos 1945'de sona erdi. Bunun üzerine Çin Hükümeti başkent Nanking'e döndü. Türkiye Büyükelçiliği de1946 yazında Nanking'e taşındı. Bu arada Çin'de iç savaş başladı ve giderek kızıştı.

[53] Âli Türkgeldi önce Sofya'daki İspanya Elçiliği refakatinde Başkâtip olarak görev yapıyordu. Çünkü Türkiye ile Bulgaristan arasında henüz diplomatik ilişki kurulmamıştı ve Bulgaristan'daki Türk haklarını İspanya koruyordu. 18 Ekim 1925 tarihinde, Ankara'da Türkiye -Bulgaristan Dostluk Antlaşması imzalandı ve antlaşma TBMM tarafından 30 Mayıs 1926 tarihinde onaylandıktan sonra Türk-Bullar diplomatik ilişkileri kuruldu. Bunun üzerine Âli Türkgeldi Sofya'ya temsilci olarak atandi ve oraya atanacak ilk Cumhuriyet Elçisi Hüsrev Gerede'nin gelişini bekledi.-BNŞ

Levent Şahverdi Arşivi

Umar, Ahmet	Bağdat Geçici Maslahatgüzarı	1948-1949
Uşaklıgil, Vedat	Prag'da Sürekli Maslahatgüzarı	1931-1932
Uzel, İlhami	Tahran Geçici Maslahatgüzarı	1941-1941
Uzgören, Vedid	Meksiko Elçisi	1947-1951
Ünaydın, Ruşen Eşref	Tirana Elçi	1934-1934
Ünaydın, Ruşen Eşref	Atina Elçisi	1934-1939
Ünaydın, Ruşen Eşref	Budapeşte Elçisi	1939-1943
Ünaydın, Ruşen Eşref	Roma Büyükelçisi	1943-1944
Ünaydın, Ruşen Eşref	Londra Büyükelçisi	1944-1945
Ünaydın, Ruşen Eşref	Atina Büyükelçisi (2. Kez)	1945-1952
Üstün, Ahmet Cevat	Prag Sürekli Maslahatgüzarı	1928-1929
Üstün, Ahmet Cevat	Viyana Elçisi	1934-1938
Üstün, Ahmet Cevat	Lahey Elçi Maslahatgüzarı	1938-1939
Üstün, Ahmet Cevat	Bağdat Elçisi	1939-1945
Üstün, Ahmet Cevat	Kâbil Büyükelçisi	1945-1949
Varnalı, Memduh Kemal	Madrid Geçici Maslahatgüzarı	1927-1927
Yemişçibaşı, Samim	Cidde Geçici Maslahatgüzarı	1950-1951
Yolga, Namık	Paris Geçici Maslahatgüzarı	1956-1957
Yurdman, Abdülgani Seni	Cidde'de Siyasi Temsilci	1927-1930
Yurtman, Abdülgani Seni	Cidde'de Sürekli Maslahatgüzarı	1930-1931
Zeki Nebil Bey	Atina Geçici Maslahatgüzarı	1929-1929
Zeki Nebil Bey	Roma'da Geçici Maslahatgüzarı	1934-1934
Zorlu, Fatin Rüştü	Kuybişev Geçici Maslahatgüzarı	1942-1942

Levent Şahverdi Arşivi

II

YEDİ TÜRK DİPLOMATİK TEMSİLCİ

(1)

MUHİTTİN AKYÜZ

Tümgeneral, Büyükelçi

(1869-1940)

(Dışişleri Sicil No. 10150)

Genelkurmay yayınında özgeçmişi şöyle veriliyor:

Muhittin Akyüz. Tümgeneral (1304-P.38) (1870-1940).

Aile durumu: 1870 yılında İstanbul'da doğdu. Şevki Paşa'nın oğludur. 13 Ekim 1940'ta öldü. Ankara Hava Şehitliği'nde gömülüdür.

Öğrenim durumu: 1885-1888'de Harp Okulunu bitirdi. Arapça, Almanca ve Fransızca biliyordu.

Yükselme tarihleri: 1888'de teğmen, 1891'de üsteğmen, 1893'te yüzbaşı, 1898'de binbaşı, 1902'de yarbay, 1912'de albay, 1916'da mirliva (tümgeneral).

Askeri görevleri: Haziran-Temmuz 1888'de 28 nci Alay 2 nci tabur 4 ncü bölükte. Temmuz 1888-1905'te Harp Okulunda öğretmen yardımcısı ve öğretmen. 1905'te öğrencilere Padişah aleyhinde bulunduğu gerekçesiyle Fizan'a, daha sonra Diyarbakır'a ve Erzurum'a sürüldü. 1908'de af dolayısıyle rütbelerini de geri alarak 1 nci Ordu açığına ve sonra Harbiye Nezareti Piyade Dairesi 1 nci Şube Müdürlüğüne atandı (1 Mayıs 1908). Mart-Eylül 1909'da 1 inci Ordu, 2 nci Ordu Müfettişliği ve sonra Harbiye Nazırlığı Emir Subayı. Eylül 1909-Ağustos 1912'de Beyoğlu Mutasarrıfı. Ağustos-Ekim 1912'de Harbiye Nezareti Muhakemat Dairesi üyesi. Ekim 1912-Ağustos 1913'te 4 ncü Tümen 11 nci Alay Komutanı ve bir süre 4 ncü Tümen Komutan Vekili. Eylül 1913-Aralık 1916'da Asir Tümeni Komutanı ve Asir Mutasarrıfı. Aralık 1916-Şubat 1919'da Hicaz Kolordu Komutanı. 8 Şubat 1919'da İngilizler tarafından tutsak edilerek Mısır'a götürüldü. 9 Eylül 1920'de esaretten döndü ve hemen Ankara'ya geçti. Eylül 1920-1 Kasım 1921'de Kastamonu ve Bolu Havalisi komutanı. 1 Kasım 1921-7 Ekim 1922'de Adana ve Havalisi Komutanı. 7 Ekim 1922-24 Eylül 1928 Tahran,

Levent Şahverdi Arşivi

sonra Kahire Büyükelçisi. 7 Ekim 1928'de askerlikten emekliye ayrılarak Dışişleri Bakanlığı kadrosuna geçti.

Sivil hayattaki görevleri: Hariciyeci (Büyükelçi).

Katıldığı Savaşlar: 1912-1913 Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları.

Nişan, Madalya ve Takdirnameleri: Harp Madalyası, Gümüş Muharebe Liyakat Madalyası, Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası, İstiklâl Madalyası.[54]

*

Muhittin Akyüz**,** *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'nde şöyle tanıtılıyor:

Kurtuluş mücadelesinde hizmetile tanınmış, Elçilik ve Mebuslukta bulunmuş Generallerimizdendir. İstanbul'da doğdu. Edirne Evkaf Muhasabecisi Şevki Bey'in oğludur.1888'de Harbiye'den Teğmen çıktı. Orada muallim ve Kolağası iken 1897 Yunan Harbine iştirak etmişti. Dönüşte yine oraya öğretmen olmuştu. Talebeye saltanat aleyhinde telkinlerde bulunduğu ileri sürülerek 1905'te Kaymakam (Yarbay) iken rütbesi geri alındı ve kendisi Diyarbakır'a sürüldü. 1908 inkılabında sürgünden dönüp eski rütbesile Deniz Mektebine Müdür olmuştu. Sonra Piyade Dairesi Şube Müdürlüğüne, 1909'da Mahmut Şevket Paşa'nın Yaverliğine ve aynı yıl içinde Beyoğlu Mutasarrıflığına tayin edildi. Balkan Harbine Fırka Komutanı olarak iştirak etmiş, ondan sonra Albaylıkla Asir Mutasarrıf ve Komutanı olmuştu. 1914'de Generalliğe yükseldi. Cihan Harbi sonunda İngilizlere teslim olarak Mısır esirler karargahında bulundu. Dönüşünde, 1920'de Anadolu'ya geçerek Kastamonu ve Havalisi Komutanlığına tayin edildi. Milli Mücadeleye hizmeti orada başlar. Adana ve civarı Fransızlardan teslim alındıktan sonra oraya Vali ve Kumandan oldu. 1922'de Tahran, 1926'da Kahire Elçiliklerine gönderilmiş ve 1931'de Kars Milletvekilliğine seçilmişti. Ölümünde milletvekili bulunuyordu.[55]

Muhittin Akyüz'ün Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki 10150 sayılı sicil dosyasında şu bilgiler vardır:[56]

"İsim, mahlas ve Lakabı: Muhittin Paşa.

---

[54] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** Ankara: 1972, s. 18-19.

[55] İbrahim Alaattin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, s. 256

[56] **T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA**) Sicil No. 150 (yeni 10150).

Levent Şahverdi Arşivi

Babasının ismi: Şevki Bey; Annesinin ismi: Fatmatüzzehra Hanım.

Öğrenim derecesi: Harb Okulundan mülazımı sanilikle çıkmıştır.

Dışişlerine intisap tarihi : 7 Kasım 338 (1922).

Devlet hizmetine giriş tarihi: 18 Mayıs 304 (1888).

Görevleri:

Piyade teğmeni: 18 Mayıs 304 (1888); Üsteğmen: 25 Aralık 306 (1890); Yüzbaşı: 25 Kasım 309 (1893); Kolağası: 20 MART 312 (1896); Binbaşı: 14 Eylül 314 (1898); Kaymakam: 3 Temmuz 318 (1902); Beyoğlu Mutasarrıfı 325 (1909); Muhakemat Dairesi üyesi: 26 Temmuz 328 (1912); İkinci Ordu 11.inci Alay Komutanı: 25 Eylül 328 (1912); 4 üncü Fırka Komutan Vekili: 5 Aralık 328 (1912); Piyade Mirlivası (Tuğgeneral): 18 Ağustos 328 (1912); (İki sene kıdem zammı): 16 Kasım 330 (1914); Asir Tümeni Komutanı (Tuğgeneral): 1 Aralık 332 (1916); Hicaz Kolordusu: 24 Mart 334 (1918); Kastamonu ve havalisi Komutanı: 1 Kasım 337 (1921):Tahran Büyükelçisi: 7 Kasım 338 (1922); derecesi 10000; Tahran Büyükelçisi, 1 Nisan 134 (1924), derecesi 8000; Tahran Büyükelçisi, 1 Haziran 341 (1925), derecesi 10000; Kahire Elçisi, derecesi 10000, 19 Temmuz 341 (1925);

Kahire Birinci Sınıf Elçisi, derecesi 12500, 1 Eylül 1929; Kars mebusluğuna seçilmiştir..."

Akyüz, Muhittin	Tahran Büyükelçisi	1923-1925
Akyüz, Muhittin	Kahire Elçisi	1925-1929

(2)
MEHMET ALİ ŞEVKİ ALHAN
Orta Elçi
(1883-1947)

Hasan Şevki Paşa'nın oğludur. 1299 (1883) yılında İstanbul'da doğdu. Kahire Alman Mektebi'nde ve Londra Üniversitesi İktisat şubesinde ve İngiliz Fen Mektebi'nde öğrenimini tamamladı. 19 Eylül 1913 tarihinde Londra Sefareti Üçüncü Kâtipliğiyle Hariciye'ye intisap eyledi. Bilahare, sırasıyla, Londra Sefareti İkinci Kâtipliği'nde, aynı Sefaret Başkâtiplik ve Müsteşarlığı'nda, Protokol Umum Müdür Muavinliği'nde bulundu. 1931-

Levent Şahverdi Arşivi

1933 yıllarında Kahire Elçiliği Maslahatgüzarı olarak görev yaptı. 21 Ocak 1933'te Kahire Elçisi oldu. 17 Ağustos 1942'de Washington Büyükelçiliğine Refakatinde Elçi olarak atandı. 15 Şubat 1944'te Ottawa Elçiliğine atandı. Kanada Birinci Sınıf Orta Elçisi iken 26 Haziran 1947'de New York şehrinin en pahalı oteli olan Delmonico otelinde vefat etti.[57] Evlenmemişti. Fransızca, İngilizce, Arapça biliyordu.

Hiç evlenmemiş olduğu anlaşılan Mehmet Ali Şevki Alhan, **Alan Day** takma adını kullanarak, *Goddesses in Slacks* (Pantalonlu Tanrıçalar) başlıklı İngilizce bir roman yayınladı. "25 yaşın altındaki 29,128,670 Amerikalı kıza" ithaf edilen kitap, Amerika'ya yerleşmiş Macar asıllı ünlü bir illüstratör olan Willy Poganny'nin fırçasıyla renklendirildi ve dönemin ünlü yayınevlerinden Field-Doubleday tarafından 1945 yılında yayınlandı. Bu kitap ve yazarı, uzun yıllar sonra, "Dışişlerindeki o gizemli yazar" başlığıyla Türk okuculara tanıtıldı.[58]

Alhan, Fes Olayı'nı Kahire'de Yaşadı

1932 yılında Türkiye ile Mısır arasında bir "Fes Olayı" çıktı. Bu olay sırasında **Mehmet Ali Şevki Bey**, Kahire'de sürekli maslahatgüzar olarak görevliydi, gelişmeleri Mısır'da yaşadı.[59] Bu ilginç olay Kahire'deki maslahatgüzarımızı çok uğraştırmıştır. Hikayesi uzundur; kısaca hatırlayalım:

Tarih, 29 Ekim 1932, Cumhuriyet Bayramı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (**Atatürk**), kutlamaları kabul ediyor. Ankara'daki yabancı misyon şefleri sırayla Atatürk'ün elini sıkıyorlar. Bu arada Mısır Elçisi **Abdülmelik Hamza Bey** fesli olarak törene geliyor ve Cumhurbaşkanını kutluyor. Fes Türkiye'de yedi yıldır yasak. Mısır Elçisi aldırmıyor; iki yıl önce Türkiye'ye geldiğinden beri Ankara'da hep fesle dolaşıyor. Türk yetkililer elçinin bu tutumunda biraz kışkırtma niyeti de sezinliyorlar, ama ses çıkarmıyorlar. Ve Hamza Bey şimde Atatürk'ün huzuruna da fesle çıkıyor.

Kutlamalardan sonra geçit töreni izleniyor. Tören, Ulus'ta, o zamanki TBMM önünde yapılıyor. Yabancı elçiler de törendedirler. Mısır Elçisi, geçit törenini de fesli olarak izliyor.

---

[57] **Dışişleri Vekâleti Yıllığı 1953,** Güzel İstanbul Matbaası, Ankara: 1954, s. 82, 84, 87

[58] Selçuk Altun, "Bir kitabın peşinde: Dışişlerindeki o gizemli yazar", **Cumhuriyet Kitap** eki, 10 Ocak 2008, Sayı 934, s.. 6

[59] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Bilâl N. Şimşir, "Fes Olayı. Türkiye-Mısır İlişkilerinde Bir Sayfa (1932-1933)", **Belleten,** C. XLVII, Sayı 189-190 (Ocak-Nisan 1984)'den ayrı basım, Ankara: 1985, s. 1-54: Bilâl N. Şimşir, **Doğu'nun Kahramanı Atatürk,** Bilgi Yayınevi, Ankara: 1999, s.251-252

Levent Şahverdi Arşivi

Akşam, **Atatürk**, Ankara Palas'ta, 200 kişilik resmi bir yemek veriyor. Asker sivil ileri gelen Türklerin yanı sıra Ankara'daki yabancı elçiler de davetli. Yemeği, Cumhuriyet Halk Partisinin vereceği balo izleyecek. Mısır Elçisi, akşamki yemeğe de fesli olarak gelmiş ve yemek boyunca masada fesle oturmuş. Yemekten sonra baloya geçilmiş.

Ne olmuşsa işte tam o anda, yemekten baloya geçilirken olmuş. Yemekte hazır bulunan İngiliz Büyükelçisi **Sir George Clerk**'e göre, Atatürk, Mısır Elçisinin yanından geçerken:

"*Kralınıza söyleyiniz, ben, Mustafa Kemal, size bu akşam fesinizi çıkarmanız talimatını verdim.*"

Demiş ve bir garson çağırmış. Elçi, uysallıkla fesini çıkarıp garsona vermiş. Garson, kalabalık davetlilerin şaşkın bakışları arasında, bir gümüş tepsi üzerinde fesi salonun öbür ucuna doğru götürüp gözden kaybolmuş. Mısır Elçisi, üzüntüyle hemen oradan çekilmiş.

Fransa Büyükelçisi **Kont de Chambrun,** olayı şöyle anlatıyor:

"Ulusal Bayram onuruna, padişahların altın tabaklarında, hükümet üyelerine ve kordiplomatiğe verilen yıllık yemeği bitiriyorduk... İki yüz kişilik davetliler arasında Mısır Elçisinin fesi gösterişle sırıtıyordu. Cumhurbaşkanı, arada bir, sezdirmeden, fese alaylı bir göz atıyordu. Zavallı meslektaşım bunun farkına varmadı. Ama Gazi, masadan kalkınca Mısırlının yanından geçti ve geçerken, bir kedi mırıltısını andıran usulca bir sesle kendisine bir şeyler söyledi, onun omuzunu okşadı. Kendisini kucaklıyor sanmıştık ki, bir de ne görelim, bir garson, fesi, gümüş bir tepside, hızlı adımlarla götürüyordu. Tepsinin ardından bakakaldık!"

Dışişleri Bakanı Dr**. Tevfik Rüştü Bey**'in (**Aras**) versiyonu ise şöyledir:

"...Reisicumhur Hazretleri... yemekten sonra yanından geçerken, Mısır Elçisine teveccühkâr bazı ifadatta bulunmuşlar ve fesini çıkararak rahat edebilmesine müsaade buyurmuşlardır. Sefir, bir an için tereddüt ettikten sonra, fesini bizzat çıkarmış, bunun üzerine Reisicumhur Hazretleri kendisini yüzünden öpmüşlerdir."

Mısır Dışişleri Bakanı **Yahya Paşa** ise olayı şöyle hikâye ediyor:

"*Gazi, yemekten sonra Mısır Elçisine kesin bir dille fesini çıkarmasını söylemiştir. Üniformalı olan elçi, bu isteği yerine getirememiş, bunun üzerine Cumhurbaşkanı, fesi çıkarması için bir uşağa emir vermiştir. O zaman ve artık fes giymemesi için **Kral Fuad**'a yazması yolunda Cumhur-*

Levent Şahverdi Arşivi

*başkanının açık ısrarı karşısında **Hamza Bey,** fesini kendi çıkarmayı uygun görmüştür. Bu beklenmedik müdahaleyle sarsılan elçi, salonu terk etmek zorunda kalmıştır. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı aynı gece elçiyi görmeye çalışmış, ama kendisine rastlayamamıştır."*

Öyle ya da böyle. Sonuç olarak, Mısır Elçisi **Hamza Bey'**in fesi çıkartılmış. Bunun üzerine elçi, baloyu terk etmiş. Ertesi gün, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, elçiyle görüşmüş, onu yatıştırmaya çalışmış. Vaktiyle bizde de fes giyilirken, ancak büyüklerin izniyle fesin çıkarıldığını, bu defa da Gazi'nin, elçinin kendi rahatı için fesini çıkarmasına izin verdiğini anlatmış.

Olay, o günlük orada kalmış. Basına sızmamış. Ertesi gün, daha sonraki günlerde de bir ses sada çıkmamış. Sanki olayın üzerine bir perde inmiş. Artık olay kapanmış, unutulmuş gibiymiş. Derken, Daily Herald adlı İngiliz gazetesi, 11 Kasım günü ilk "bomba"yı patlatıyor:

"*Bir fes diplomatik fırtına koparacak"* diye başlık atıyor ve olayı epeyce çarpıtıyor.

Aynı gün öğleden sonra ***Evening Standard*** adlı bir başka Londra gazetesi, kışkırtıcı bir dille olayın üzerine gidiyor:

"*Bir fes yüzünden",* diyor, "*Türkiye ile Mısır arasında kavga çıkıyor... İnsan şaşırıyor... Ama Mustafa Kemal fes görünce, kırmızı paçavra görmüş bir boğa gibi oluyor...Mısır diplomatına fesini çıkarttırıyor ve Mısırlıların öfkesi anlaşılıyor...vs"*

Olay açığa çıkmıştı, örtbas edilemez artık. Bundan sonra gittikçe büyütülecektir. İngiliz Reuter Ajansı, haberi hemen Kahire'ye telliyor. Mısır gazeteleri telgrafı görür görmez, kolları sıvıyor. Hükümet yanlısı *El Ahram,* Gazi'nin Mısır Elçisinden özür dilemiş olduğunu ileri sürüyor. Aklı sıra muhalefeti yatıştıracak. Ama olmuyor.

Muhalefet organı *El Belag* gazetesi, alıyor sazı eline, hükümete veryansın ediyor. Bu gazeteye göre:

"Fes, Mısır'ın ulusal başlığıydı. Fesi çıkartmak, Mısır'a hakaretti. Gazi'nin Hamza Bey'den özür dilemesi, bu hakareti temizlemeye yetmezdi. Kaldı ki, bu özürü kabul etmeye elçinin yetkisi de yoktu. Bu işi Hükümet temizlemeliydi. Sonra, acaba Ankara'da mı yoksa Kahire'de mi özür dilemek gerekiyordu. Bunu da incelemek lâzımdı. Hükümet acaba ne yapıyordu? vs."

Levent Şahverdi Arşivi

Kahire Maslahatgüzarı **Mehmet Ali Şevki Bey,** Mısır basınında çıkmaya başlayan yazıları yalanlamak için Ankara'dan talimat istedi. 13 Kasım günü şu telgrafı çekti:

"Cumhuriyet Bayramında Reisicumhur Hazretlerinin Mısır Sefirine fesini çıkarmasını teklif, sefirin ise retle merasimden çekilmeyi tercih ettiğinden bahisle hadise çıktığı(nı) Londra'dan gelen telgrafa müsteniden gazeteler yazıyor. Tekzibine müsaade buyurulması müsterhamdır Efendim."

Ankara'nın ilk tutumu, İngiliz ve Mısır gazetelerinde çıkan haberi Anadolu Ajansı aracılığıyla yalanlamak oldu: AA'da çıkan yalanlama, 14 Kasım günü Kahire Maslahatgüzarlığına da iletildi. Ankara'ya göre haber uydurmaydı. Türkiye-Mısır ilişkilerinin gelişmesinden hoşnut olmayanlarca çıkarılmıştı. Üzerinde durulmaya değmezdi.

Türk Hükümeti, olayı geçiştirmek çabasındaydı. Anadolu Ajansının yalanlaması Mısır gazetelerinde çıkınca heyecan yatışır, olay dal budak salmadan belki kapanır gider diye umuluyordu. Ama olayın kolay kapanmayacağı anlaşıldı.

Mısır Dışişleri Bakanı **Yahya Paşa**, 16 Kasım günü Türkiye Maslahatgüzarını çağırıyor ve "*Bizden özür dilenmesi gerektiği kanaatindeyiz"* diyor. Bakan, 20 Kasım 1932 günü Türkiye Maslahatgüzarı **Mehmet Ali Şevki Bey'**e, elden, resmen bir nota veriyor. Bu notayla Fes konusu resmiyete dökülüyor: gazeteleri aşıyor ve Türkiye ile Mısır arasında bir sorun oluyor. Notanın son paragrafı şöyleydi:

"... Yabancı ülkelerdeki Mısır temsilcileri resmi törenlerde ulusal başlığı (fesi) giymek zorunda olduklarından Haşmetli Kral Hazretlerinin Dışişleri Bakanlığı, iki hükümet arasında dostça ilişkileri sürdürüp geliştirmek arzusuyla, böyle bir olayın ilerde tekrarlanmayacağı konusunda güvence almaktan mutlu olacaktır." [60]

Maslahatgüzar notayı elden alıyor, Mısır Dışişleri Bakanının önünde okuyor. Türk hükümetinden güvence istenmesinin "müfritane bir talep" (çok aşırı bir istek) olduğunu söylüyor. Bakanla arasında geçen konuşmayı şöyle rapor ediyor:

"*...Hariciye Veziri Hazretlerine nota zirindeki teminat talebinin müfritane bir talep olduğunu tekrar ve teyitten hali kalmadım. Hariciye Veziri-*

[60] **DBA, Mısır K. 9:** Mısır notası 20 Kasım 1932 günü verilmişti, fakat 21 Kasım tarihini taşıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

nin ifadesine göre bu işte en ziyade müteessir bulunan bizzat Hazretleri imiş... Teminat meselesinin müşikilât ihdasından başka bir şeye yaramayacağını izah ettim. Hariciye Veziri mesele hal olmadığı takdirde Sefaret Heyetinin geri çağırılmasını intaç edebileceğini, buna ise pek müteessir olacağını söyledi."[61]

Demek ki Mısır Hükümeti, fes yüzünden Türkiye ile diplomatik ilişkileri kesmeye kadar gidebilecekti. Yahya Paşa, bu soruna bir çözüm bulunmazsa Ankara'daki Elçiyi, personeliyle birlikte geri çekmekten söz ediyordu.

Bu arada Mısır basını adeta kıyamet koparıyor, Türkiye'ye verip veriştiriyordu. Mısır'da bu yaygara devam ederken Türk basını susmuş, fakat sonunda onun da sabrı taşıyor. 5 Aralık ***Milliyet*** gazetesi "*Mısır'da bir takım münafıklar mesele çıkardılar"* diye başlık atıyor.. 12 Aralık günlü *Milliyet*'in başlığı şöyleydi: "*Mısır Politikacıları Tahrif, Tezvir ve Entrika Yolunu Tuttular"*

İngilizler de gelişmeleri yakından izliyor. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği raporlarından işte birkaç satır:

9 Aralık: "*Mısır, fes olayı hakkında Türkiye'ye nota verdi. Türkiye böyle bir olay olmadığını ileri sürüyor*."

10 Aralık: *"Fes olayı büyüyor. Mısır elçisinin fesinin çıkartılması üzerine, Gazi'ye saygıdan, Ankara sessizdi. Mısır notası üzerine Türk basını, sessizliğini bozdu, olayı inkâr ediyor ve **Daily Herald** gazetesi ile **Reuter** ajansının konuyu çarpıttıklarını ileri sürüyor. Basına göre Gazi, Mısır elçisine fesini çıkarıp rahat etmesine izin vermiş. Aradan 12 gün geçtikten sonra Daily Telegraph bu konuyu çarpıtarak yazmış, Reuter ajansı da bunu haber yapıp Mısır'a ulaştırmış. Amaç, Türkiye ile Mısır arasında soğukluk yaratmakmış. Bu yalan haberler üzerine Mısır basını ayağa kalkmış ve Mısır Hükümeti de Türkiye'ye nota vererek özür dilenmesini ve ilerisi için de güvence verilmesini istemiş. Mısır'a hakaret olmadığına göre özür dilemek de söz konusu olamaz. Mısır hükümeti özür diye direnmezse Türkiye konuyu kapanmış sayacak. Türkiye, konunun uzatılmasını istemiyor*."

İngiltere'nin Kahire Yüksek Komiseri **Percy Loraine** de şunları ekliyor:

16 Aralık: "*Fes olayı ciddileşiyor. Türk maslahatgüzarı ile görüştüm. Türk hükümeti ilerisi için güvence vermek niyetinde değil, Mısır'la ilişkileri kesmeyi bile göze alabilecek gibi. Mısır'ın şu veya bu şekilde tatmin*

[61] **Ibid.,** TC Kahire Elçiliğinin 20.11.1932 tarihli , 349 saylı şifre teli.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmesinin uygun olacağını söyledim. Başbakan Sıdkı Paşa da Türkiye ile kavga etmek istemediğini, fakat notayı geri çekmeyeceklerini söyledi. Benimle yine görüşecek."

18 Aralık: Türkiye, Mısır notasına cevap verdi. Türk notası Ankara'da hazırlandı ve Kahire'de Mehmet Ali Şevki Bey tarafından Mısır Dışişleri Bakanına sunuldıu. Notada, "*son derece dostane olan bir fiilin manasının"* Mısır'da çarpıtılmış, istismar edilmiş olduğu ve iki ülkenin ilişkileri üzerinde "*bulutlar yaratma tehlikesi gösterdiği"* belirtiliyor ve şöyle deniliyor: *"Milli serpuşun taşınması meselesine gelince, her devletin muvafık bulduğu üniformayı kabulde serbest olduğunu ve keza her devletin kendi protokolünü de...tanzim eylemesi tabii olduğunu ilâveye ihtiyaç yoktur."*

Yani, Mısır istediği üniformayı kabul edebilirdi ama, Türkiye de kendi protokol kurallarını belirlemekte serbestti. Duruma göre, Türkiye, yabancı elçilerin milli gün davetine milli üniformalarıyla değil, frakla (yani fessiz olarak) gelmelerini isteyebilecekti.

Türk notasının Kahire'ye gönderildiği günlerde, İngiliz gazeteleri, "*Mustafa Kemal asla özür dilemez"* diye yazmışlardı. Bunun üzerine Mısır basını, yeniden ayağa kalkmıştı. Özür dilemezse Türkiye ile diplomatik ilişkileri hemen keselim diye yayın yapıyor, ateş püskürüyordu. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri **Sir Percy Loraine,** fes olayının dostça bir çözüme bağlanması için Mısır hükümeti üzerinde etkili olmuştur. İlerde Ankara'da büyükelçilik yapacak olan Loraine, Türkiye'ye verilecek ikinci Mısır notasının yumuşak biçimde kaleme alınmasında doğrudan etkili rol oynamıştır.

23 Aralık: Loraine Kahire'den Londra'ya şunları telledi:

Başbakan Sıdkı Paşa, önce Türk notasını, sonra buna verilecek Mısır cevabı taslağını bana gönderdi. Taslakta, Türk görüşü üzüntüyle karşılanıyor ve Mısır görüşü üzerinde ısrar ediliyor. Başbakan bu taslağın değiştirilebileceğini de bildirdi. Sorunun dostça çözülmesinin iki ülkenin yararına olacağını telkin ettim. "

26 Aralık: İkinci Mısır notası Kahire'de Türk Maslahatgüzarına verildi.

Notada Mısır Hükümeti, "*Türk protokolü ile Mısır'ın fesli üniformasının çatışmayacağı inancını* "belirtiyordu. Yani, Türkiye kendi protokolünü düzenlesindi, ama Mısır elçileri de Türkiye'de fesli üniformalarını giyebilsinlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Aralık 1932: İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Londra'ya şunları yazdı:

*"Dışişleri Müsteşarı Numan Bey ile görüştüm. Mısır ile anlaşmazlığın giderilmesinin, Mısır notasına yumuşak bir yanıt verilerek bu işin kapatılmasının uygun olacağını söyledim. Kahire Yüksek Komiserimizin de oradaki havayı yumuşatmaya çalıştığını belirttim. Numan Bey, Mısır'ın cevabının henüz Ankara'ya ulaşmadığını bildirdi. Bugün **Hakimiyet-i Milliye**'de yayınlanan açıklamada Mısır cevabının olumlu karşılandığı belirtildi."*

2 Ocak 1933: İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Londra'ya şunları yazdı:

*"Kızılay'ın Yeni yıl balosunda **Gazi**, Mısır Elçisiyle dostça konuştu. Artık fes olayı kapanmış demektir. Milliyet gazetesinde de Mahmut Bey (Soydan) sözde olayın halledildiğini belirten bir başyazı yayınladı."*

27 Mart 1933: İngiliz Maslahatgüzarı Ankara'dan şunu rapor etti:

"Cumhurbaşkanı Gazi dün gece Mısır elçiliğinde düzenlenen Kralın yaş günü davetine katıldı ve fes olayını nazikçe onarmış oldu."

3 Mart 1933: İngiliz Maslahatgüzarı aynı konuda şunları ekledi:

"Gazi'nin beklenmedik biçimde Mısır elçiliğindeki davete katılması, hem fes olayının nazikçe onarılması hem de Mısır'a karşı dostluk gösterisidir. Gece yarısında davete gelen Cumhurbaşkanı sabah saat 8'e kadar orada kalmıştır".

Fes olayının ardından Maslahatgüzar Mehmet Ali Şevki Bey (Alhan), Kahire'ye Elçi olarak atanmıştır. Yirmibir yıllık bir diplomattı, elçiliğe yükseltilmesi doğaldı. Balkan Savaşı'nın çıktığı 1912 yılında Londra Büyükelçiliğinde Üçüncü Kâtip olarak diplomasi mesleğine girmişti, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılında Kahire'ye Elçi olarak atandı. Ama Elçiliğinin ilk yılı Mısır Hükümetinden yeterince yakınlık göremedi. Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Mısır Elçisinin davetine katılmış olduğu halde, Kahire'de Türkiye Elçisi Mehmet Ali Şevki Bey'in Cumhuriyetin Onuncu Yılında düzenlediği Milli Gün davetine hiçbir Mısırlı Bakan katılmamıştı.

4 Kasım 1933: Kahire'de İngiliz Yüksek Komiseri Loraine şunları rapor ediyor:

"(Kahire'deki) Türk Elçisi 29 Ekim akşamı bir resepsiyon vererek Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılını kutladı. Eşimle birlikte davete katıldım.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat hiçbir Mısırlı Bakanın katılmadığını hayretle gözledim. Türk Elçisi Mısırlıların bu davranışını kasıtlı bir boykot olarak gördüğünü gizlemedi. Arayı yumuşatmak amacıyla, Mısırlıların bu davranışlarının Türk hükümetinin hoşuna gitmeyeceğini Başbakana duyurdum. Başbakan, özür dilemesi ve gerekli açıklamayı yapması için Protokol Şefini Türk elçisine gönderdi. Türk Yardım Derneğinin 30 Ekim akşamı düzenlediği geceye Mısırlı Bakanlar da katıldılar. Ama Türk elçisi bu davete geçten geç geldi ve Mısırlı Bakanlara mesafeli davrandı. Sonunda soğukluk ortadan kalktı. Mısır Hükümeti hatalıydı, ama umarım ki Türk Hükümeti de bunu bir sorun yapmaz."

Alhan, Mehmet Ali Şevki	Kahire Sürekli Maslahatgüzarı	1931-1933
Alhan, Mehmet Ali Şevki	Kahire Elçisi	1933-1942
Alhan, Mehmet Ali Şevki	Washington BE'de Refakatte Elçi	1942-1944
Alhan, Mehmet Ali Şevki	Ottawa Elçisi	1944-1947

(3)

MEHMET KÂZIM DİRİK

Korgeneral, Diplomatik Temsilci

(1315-P. 87)

(1881-1941)

Genelkurmay yayınında biyografisi şöyle veriliyor:

"Mehmet Kâzım Dirik, Korgeneral (1315-P. 87) (1881-1941).

Aile durumu: 1881 yılında Manastır'da doğdu. Plevne müdafilerinden Süvari Yüzbaşı Hasan Tahsin'in oğludur. Üç çocuğu vardır. 3 Temmuz 1941'de Edirne'de öldü.

Öğrenim durumu: 1897-Ocak 1900 Harp Okulunu, 1909-1912'de Harp Akademisini bitirdi.

Yükselme tarihleri: 1900'de teğmen, 1904'te üsteğmen, 1906'da yüzbaşı, 1913'te binbaşı (kurmay), 1915'te yarbay, 1916'da albay, 1924'te mirliva (tümgeneral), 1928'de ferik (korgeneral).

Levent Şahverdi Arşivi

Askeri görevleri:

1900-1905'te 3 ncü Ordu 5 nci Nişancı Taburunda, 20 nci Piyade Alayı ve sonra 5 nci Tümen karargâhında. 1905-1906'da Selânik Bölge Komutanlığı Karargâhında. 1906-1909'da Tuz (ilçesi) kaymakamı, İşkodra Vali ve Komutanlığı Sekreteri ve aynı zamanda İşkodra Tümen mülhakı.1909-1912'de Harp Akademisinde öğrenci. 1912-1913'te İzmir'deki Batı Ordusu Harekât Şubesinde, Başkomutanlık Karargâhı İstihbarat Şubesinde, Şark Ordusu Menzil Müfettişliğinde, haber subayı olarak Mahmut Muhtar Paşa Kolordusunda hizmet etti. Balkan Harbi Çatalca muharebelerinde Kanlıtabya'da yaralanması üzerine tekrar Başkomutanlık Karargâhına atanıp, oradan da İstanbul Muhafızlığı Kurmayına nakledildi. Barış olunca, 1 nci Kolordu Karargâhı 1 nci Şubeye verilerek, Birinci Dünya Harbi Seferberliğine kadar bu görevde kaldı. 1914-1917'de 2 nci Ordu ve sonra 4 ncü Ordu Menzil Müfettişi. 18 Mayıs 1917'de 43 ncü Tümen Komutanı. 30 Haziran 1917'de 7 nci Tümen Komutanı. 1 Şubat 1918'de 49 ncu Tümen Komutanı. 5 Mart 1918'de 49 ncu Tümen Komutanı. 8 Haziran 1918'de Batum (Şark Orduları Grubu) Başmenzil Müfettişliğine atandı. Aynı yıl Ekim ayında bu müfettişlik lâğvedilince İstanbul'a geldi. Çanakkale ve Gelibolu'daki topların ve mühimmatın Mütareke gereğince Anadolu'ya nakline memur edildi. 3 Mayıs 1919'da 9 ncu Ordu Kıtaatı (3 ncü Ordu) Müfettişi Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Kurmay Başkanlığına görevlendirildi ve onunla beraber 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın 8/9 Temmuzda askerlikten istifasına kadar bu görevde kaldı. Eylül 1919 - Ekim 1920'de Erzurum Müstahkem Mevki Komutanı ve Vali Vekili, 15 nci Kolordu Komutan Vekili olarak hizmet etti. **Ekim 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Gürcistan Mümessilliğine tayin edildi**. Sonra bu mümessillik lağvedilince Trabzon'a döndü. 1 Nisan 1921'de, Milli Mücadele için görev isteğinde bulunması üzerine Ankara'ya çağırılarak Milli Savunma Bakanlığı emrine alındı ve daha sonra Batı Cephesi Komutanlığı emrine verildi. 10 Mayıs 1922'de Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine atandı (15.6.1921'de kendisine Kolordu Komutanı yetkisi verilmiştir). 28 Kasım 1922'de Milli Savunma Bakanlığı Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürü. 26 Eylül 1923'te 2 nci Tümen Komutanı ve aynı zamanda (2.8.1924'ten itibaren) Bitlis Vali Vekili. 16 Ekim 1925'te Bitlis Valisi. 1926'da İzmir Valisi oldu. 24 Eylül 1928'de askerlikten emekliye ayrıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Sivil hayattaki görevleri:

1935'e kadar İzmir Valisi. 1935'ten ölümüne kadar Trakya Genel Müfettişi.

Katıldığı savaşlar:

1911-1912 Osmanlı-İtalyan savaşı. 1912-1913 Balkan Savaşı. Birinci Dünya Savaşı, İstiklâl Savaşı

Nişan, madalya ve takdirnameleri:

Beşinci ve Dördüncü Rütbeden Mecidî, Üçüncü Rütbeden Kılıçlı Osmanlı nişanları.

Harp, Gümüş Muharebe Liyakat, Gümüş Muharebe İmtiyaz madalyaları.

Alman İkinci Sınıf Demir Salip, Avusturya-Macaristan Harp Alâmetli Üçüncü Sınıf Askeri Liyakat, Karadağ Hükümetinin Dördüncü Rütbeden Danilo nişanları, İstiklâl Madalyası.

Yazdığı eserler:

"Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması" adlı bir eseri vardır." [62]

Dirik, Mehmet Kâzım Tiflis Temsilcisi 1920-1921

(4)

KEMALETTİN SAMİ PAŞA

Korgeneral, Büyükelçi

(1884-1934)

(Dışişleri Sicil No. 10186)

Genelkurmay yayınında özgeçmişi şudur:

"Kemalettin Sami, Korgeneral (1321-İst. 1) (1884-1934).

Aile durumu: 1884 yılında Sinop'ta doğdu. Abdurrahman Sami Bey'in oğludur. Eşi, Mısırlı Prens Abbas Hilmi Paşa'nın kızı Prenses Emine'dir. 15 Nisan 1934'te öldü. İstanbul'da Eyüpsultan 16 Mart Şehitliği'nde gömülüdür.

[62] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1972, s. 114-116

Levent Şahverdi Arşivi

Öğrenim durumu: 1902-1903'te Mühendisahenei Berri-i Hümayunu, 1906-1908'de Harp Akademisini bitirdi. Almanca ve Fransızca biliyordu.

Yükselme tarihleri: 4 Ocak 1906'da teğmen; 26 Eylül 1906'da üsteğmen; 14 Ağustos 1908'de yüzbaşı (kurmay); 1 Mart 1914'te binbaşı; 20 Ekim 1917'de yarbay; 31 Mart 1921'de albay; 31 Ağustos 1922'de mirliva (tümgeneral); 30 Ağustos 1926'da ferik (korgeneral).

Askeri görevleri: 1908-1910'da 4 ncü Ordu emrinde kurmay stajlarını yaptı. Bu arada Erzincan'daki 17 nci Tümen Kurmayında, aşiret olayları tensik komisyonunda çalıştı. 17 Kasım 1910-12 Nisan 1911'de Genelkurmay'da; 12 Nisan -20 Ekim 1911'de Harp Okulu öğretmen yardımcılığında bulundu; 20 Ekim 1911'de Mürettep Yanya Kolordusu Kurmayı'na atandı; 9 Haziran 1912'de yarışma sınavı kazanarak", öğrenim için Almanya'ya gönderildi ve bir süre sonra yurda döndü; 3 Ekim 1912-15 Aralık 1913'te Yanya Kolordusu 1 nci Şube Müdürü (Bu görevi sırasında kolundan yaralandı). 15 Aralık 1913- Mayıs 1914'te Genelkurmay 2 nci (İstihbarat) Şube Müdür Yardımcısı; Mayıs 1914 - 7 Şubat 1915'te Karadeniz Boğazı İstihkâm İnşaat Komisyonu Başkanı, sonra bu müstahkem mevkiin istihkâm subayı.7-Şubat -11 Temmuz 1915'te Karadeniz Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanı; 11 Temmuz - 1 Eylül 1915'te Çanakkale Kuzey Grubu (3 ncü Kolordu) Kurmayı olarak hizmet gördü, burada yaralandığından Genel Karargâh İstihbarat Şubesine alındı. 30 Eylül 1915'te Şehzade Ömer Faruk ile Avrupa'ya gitti. 25 Şubat - 2Nisan 1917'de 2 nci Bulgar Ordusu Karargâhında İstihbarat Subayı. 2 Nisan - 18 Ağustos 1917 Müstahkem Mevkiler Müfettişliği Kurmay Başkanı; 18 Ağustos 1917-28 Ocak 1918'de Hicaz Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanı; 28 Ocak-Mart 1918'de 8 nci Kolordu Kurmay Başkanı; 15 Mart 1918'de tedavi için İstanbul'a geldi. 8 Mayıs 1918'de Ukrayna Ataşemiliterliğine, 8 Haziranda Kuzey Kafkas Ordusu Kurmay Başkanlığına, 20 Haziranda 10 ncu Kafkas Tümen Komutan Vekilliğine atandı. 20 Haziran 1918-13 Ekim 1919'da 10 ncu Kafkas Tümen Komutan Vekili... 22 Kasım 1920'da İstanbul'dan İstiklâl Savaşına katılmak üzere kaçıp Ankara'ya geldi. 10 Aralık 1920-4 Mayıs 1921'da 1nci Tümen ve Ankara Komutanı. 4 Mayıs-13 Eylül 1921'de 4 ncü Grup Komutanı. 13 Eylül 1921-20 Ağutos 1924'te 4 ncü Kolordu Komutanı. 20 Ağustos 1924'te Berlin Büyükelçiliğine atandı. 24 Eylül 1924'te askerlikten emekli oldu.

Sivil hayattaki görevleri: 1923-1924 Sinop Milletvekili, 1924-1934 Berlin Büyükelçisi.

Levent Şahverdi Arşivi

Katıldığı savaşlar: 1912-1913 Balkan, Birinci Dünya, İstiklâl Savaşları.

Nişan, Madalya ve Takdirnameleri: Dördüncü Rütbeden Osmani Nişanı, Gümüş Muhabere Liyakat, Gümüş Muharebe Liyakat madalyaları, Alman Demir Salip, Afgan Serdarlık nişanları, İstiklâl Madalyası ve Takdirname. "[63]

Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki 10186 sayılı sicil dosyasında Kemalettin Sami Paşa hakkında şu bilgiler bulunmaktadır:

"İsim, mahlas ve lakabı: Kemalettin Sami Paşa. Babasının ismi: Abdurrahmen Bey.

Doğum yeri ve tarihi: Sinop 301 (1884).

Öğrenimi: Kurmay Yüzbaşı olarak okuldan çıkmıştır. Bildiği diller: Almanca.

Eşinin ismi: Emine Kemalettin Sami Hanım.

Çocukları: Ayşe Ayten Hanım, 17 Nisan 1926 Berlin doğumlu.

Hariciyeye intisap ettiği tarih: 3 Ağustos 340 (1924).

Devlet hizmetine girdiği tarih: 17 Ağustos 324 (1908).

Görevleri ve atandığı tarihler:

Harb Okulu öğrencisi: 1 Ocak 318 (1902); Kurmay yüzbaşı: 19 Ağustos 324 (1908); Kurmay Binbaşı: 16 Şubat 329 (1912); Kaymakam. 20 T.S. 332 (1916); Kurmay Albay 1 Mart 337 (1921): Mirliva (Tuğgeneral): 3 Mart 339 (1923); Berlin Büyükelçisi 3 Ağustos 340 (1924)."

Berlin Büyükelçiliği hakkında, sicil dosyasında şu açıklamalar var:

"Memuriyet: Berlin Büyükelçiliği.

Derece ve maaş: 12000 k.

Tahsisat: 24000 K. (1 Nisan 341'de 10000 k., 1 Haziran 927 de 8500 kuruşa inmiştir)

Tayin tarihi: 3 Ağustos 340 (1924). Göreve başlama tarihi: 28 Eylül 340 (1924).

Ayrılış tarihi: 31 Ağustos 1929.

---

[63] T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** Ankara: 1972, s. 218-220.

Levent Şahverdi Arşivi

Esbabı (Nedeni): Berlin Orta Elçiliğine tayin edilmiş, Alman Hükümetinin Türkiye Sefareti Orta Elçilik olmakla beraber sefirine Büyük Elçi ünvanı verdiği cihetle Müşarünileyhin de aynile Alman Sefiri gibi Büyükelçi ünvanını haiz olması muvafık görüldüğünden Büyük Elçi unvanının tevcihi İcra Vekilleri Heyeti'nin 20 Ağustos 340 tarihli içtimaında muvafık görülmüş ve aynı tarihte kararı âliye iktiran eylemiştir. Berlin Büyük Elçiliğinde iken Ferikliğe (Korgeneralliğe) terfi etmiştir. Müşarünileyhin tahsisatı 1 Nisan 341 (1925) tarihinden itibaren 10000 kuruşu ve 1 Haziran 1927 de 8500 kuruşua tenezzül etmiştir (inmiştitr)."[64]

Kemalettin Sami Paşa *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'nde şöyle tanıtılıyor:

"Birinci Dünya Harbile İstiklal Harbinde yararlıklarıyla tanınmış değerli komutanlarımızdandır. Türk Ordularının girdiği bütün muharebelerde yararlığı görülmüştü. Balkan Harbinde sağ kolu çolak kaldı. Böyle iken Birinci Cihan Harbinin muhtelif cephelerinde fedakarlıkla çalışmış ve on üç yerinden yaralanmıştı. İstiklal Harbinde de yine büyük bir atılganlıkla çarpıştı ve 22 yara aldı. 16 Mart İstanbul işgali faciasında Onuncu Kafkas Fırkası Komutanı sifatile İstanbul'da bulunmuş ve o acının hıncını almak, memleketi kurtaranlar arasında bulunmak üzere Anadolu'ya geçmişti. Anadolu muharebelerinin hemen hepsinde bulundu. İzmir'e dayanan büyük taaarruzda Dördüncü Kolorduya kumanda etmişti. İstiklal Harbi bitince Büyük Millet Meclisine Sinop Milletvekili seçildi ve sonra Berlin Büyükelçiliğine gönderildi.

1933'de Almanya'da mühim bir otomobil kazası geçirmiş, başından yaralanmış ve epeyce zaman hasta yattıktan sonra kurtulmuştu. Bir yıl geçmeden midesinde yapılan bir operasyon neticesinde öldü ve cenazesi İstanbul'a getirildi. Mısırlı Prens Abbas Hilmi Paşanın kızı Prenses Emine'nin kocası idi."[65]

Cumhuriyet Ansikolepisi'nde Kemalettin Sami Paşa hakkında şu bilgiler veriliyor:

"**Daima ön saflarda Kemalettin Sami Paşa.** Kurtuluş Savaşı Komutanlarından ve diplomat Kemalettin Sami Paşa 15 Nisan'da (1934), büyükelçi olarak bulunduğu Berlin'de geçirdiği mide ameliyatında öldü. Konvan-

[64] **DBA- Sicil 10186**
[65] İbrahim Alaattin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi,** s. 215

Levent Şahverdi Arşivi

siyonel trenine eklenen özel bir vagonla 22 Nisan'da İstanbul'a getirilen cenazesi, devlet erkânı, yabancı elçilik mensupları ve büyük bir halk topluluğunun katıldığı askeri törenle Eyüp'teki 16 Mart Şehitliği'ne gömüldü.

Balkan Savaşı'nda sağ kolu sakatlanan Kemalettin Sami Paşa 1. Dünya Savaşı'nda bütün cephelerde en önde çarpışanlar sırasında yer aldı. 13 cephede 13 yerinden yaralandı. İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesinden sonra Anadolu'ya geçti. Ölümünden sonra İsmet Paşa'nın *Hakimiyeti Milliye'*de yazdığı gibi, Kurtuluş Savaşı'nda da daima ön saflardaydı. 1. ve 2. İnönü Savaşları'yla 9. Kolorduya Komuta ettiği Büyük Taarruz'da 22 yara aldı. Vücudunda kurşun ya da şarapnel değmemiş tek nokta kalmamış gibiydi. 1923'te Sinop milletvekili olarak TBMM'ye girdi 20 Ağustos 1924'te Berlin büyükelçisi oldu. Ölünceye kadar da bu görevde kaldı. Askerlikle ilişkisi emekli olduğu 24 Eylül 1928'e kadar sürdü. Şeyh Sait isyanını bastırmak için düzenlenen harekâtı gayri resmi olarak onun yürüttüğü söylenir. 30 Ağustos 1926'da ferikliğe (korgeneral) yükselmişti."[66]

Kemalettin Sami Paşa Berlin Büyükelçisi 1924-1934

(5)

ALİ FETHİ OKYAR

Eski Başkabakan, Büyükelçi

(1880-1943)

(Sicil No. 10084)

T.C. Dışişleri Bakanlığı arşivindeki (100)84 sayılı sicil dosyasında Ali Fethi Okyar hakkında aşağıdaki bilgiler yer almaktadır (dili sadeleştirilmiştir):

İsim, mahlas ve lakabı: Ali Fethi Beyefendi

Babası : İsmail Bey; Annesi: Fatma Hanım

Doğum yeri ve tarihi: Pirlepe, 29 Nisan 1297 (1880)

Öğrenim durumu: Harp Okulundan Kurmay Yüzbaşı olarak çıkmıştır

[66] **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt I: 1923-1940,** Beşinci Basım, YKY İstanbul: 2005, s. 231

Levent Şahverdi Arşivi

Eşi ve babasının adı ve şöhreti: Galibe Hanım

Çocuklarının adları ve doğum tarihleri: Osman B. 1917; Nermin H. 1919

Dışişlerine giriş tarihi: 9 Eylül 329 (1913)

Görevleri	**Derecesi**	**Atandığı tarih**
Harb Okulu Öğrencisi		Mart 314 (1898)
Üçüncü Orduda Kurmay Yüzbaşı		22 Aralık 319 (1903)
Yunan Sınırı Muçuva Bölgesi Komutanlığı		18 Ağustos 322 (1906)
Selanik Zapıkça Şark Demiryolu Müfettişi		16 Şubat 323 (1907)
Paris Büyükelçiliği Askeri Ataşesi	5500	30 Aralık 324 (1908)
Paris Büyükelçiliği Askeri Ataşesi	5500	6 Ağustos 325 (1909)
Paris Büyükelçiliği Askeri Ataşesi	5500	14 Nisan 326 (1910)
İşkodra Kuvveti Kurmay Binbaşısı		12 Haziran 327(1911)
Manastır Merkez Livası Mebusu	20000	31 Mart 328 (1912)
Genelkurmay Başkanlığında Binbaşı		3 Kasım 328 (1912)
İkinci Kolorduda Binbaşı		7 Kasım 328 (1912)
Akdeniz Burgazı Kuvveti Kurmay Başkanı		12 Kasım 328 (1912)
Sofya Elçisi	10000	30 Eylül 329 (1913)
İstanbul Mebusu		8 Aralık 333(1917)
Dahiliye Nazırlığı (İçişleri Bakanlığı)	15000	13 Ekim 334 (1918)
İstanbul Mebusu	20000	7 Eylül 337 (1921)

Levent Şahverdi Arşivi

Dahiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı)	10000	10 Ekim 337 (1921)
İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başvekil)	20000	14 Ağustos 339 (1923)
Başvekâlet	30000	22 Ekim 339 (1923)
Paris Büyükelçisi	12000	11 Mart 341 (1925)
Paris Büyükelçisi	15000	1 Eylül 1929
İstifa		9 Ağustos 1930
Londra Büyükelçisi	15000	19 Mart 1934
Mebus seçilmesi üzerine istifa		9 Ocak 1939

Sicil dosyasındaki nüfus cüzdanı örneğinde Ali Fethi Okyar'ın orta boylu, ela gözlü ve buğday tenli bir kimse olduğu kayıtlıdır.

Türk Meşhurları Ansiklopedisi Okyar'ı şöyle tanıtıyor:

"Tanınmış inkılap ve devlet adamlarımızdandır. 1880'de Rumeli'de, Pirlepe'de doğdu. İsmail Bey'in oğludur. 1903'de Harbiye'den Yüzbaşılıkla çıktı. 1904'te Harp Akademisini bitirdi. Önce Selânik'teki Üçüncü Orduya memur edildi. Burada görev yaparken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 1908'de Paris ataşemiliterliğine gönderilerek iki yıl sonra Binbaşı olmuştu. 1911'de İşkodra'daki kuvvetlerin Erkanıharbiyesinde iken İtalyanların Trablusgarbı işgalleri üzerine oraya koşup müdafaalarıyla büyük bir şöhret kazandı. Sonra Manastır Mebusluğuna seçildi. Fakat Meclisin feshi üzerine yine askeri vazifelerine döndü. Balkan Savaşı'na katıldı. Yarbaylıktan istifa ile emekliye ayrıldıktan sonra 1913'te Sofya Elçiliğine atandı. (O sırada Mustafa Kemal Bey de Sofya askeri ataşesiydi). Fethi Bey 1917'de İstanbul Mebusu olarak yeniden Meclisi Mebusan'a girdi. 1918'de Dahiliye Nazırlığına getirildi. Mayıs 1919'da, öteki İttihat ve Terakki yöneticileriyle birlikte Malta adasına sürüldü. İki yıl Malta'da sürgün olarak kaldıktan sonra Mayıs 1921'de serbest bırakılınca Ankara'ya giderek İstanbul Milletvekili sıfatile TBMM'ne girdi. Önce Dahiliye Vekilliğine, sonra Meclis Reisliğine seçildi. 1923'te ve 1924-1925'te iki kez Başbakanlık yaptı. 1925'de Başbakanlık'tan ayrıldı ve Paris Büyükelçisi oldu. 1930'a kadar bu görevde kaldı.1930'da Elçilikten çekilerek Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına öncülük etti ve bu partinin başkanlığını üstlendi. Bu fırka cumhuriyetçi, milliyetçi ve lâik olmak esaslarında Halk Partisi ile

Levent Şahverdi Arşivi

birleşiyor, ekonomik poltikada ise ayrılıyor; Halk Partisi'nin devletçiliğine karşı liberalliği savunuyordu.

Yeni fırka Atatürk ve Halk Partisi tarafından iyi karşılandı. Hatta Ali Fethi Beyle bir kısım arkadaşları C.H.P.nin yardımile Mebusluğa seçilmişti. Fakat ötede beride sinmiş olan mürteci unsurlar, inkılabın ortadan kaldırdığı şeyhler ve dervişler Serbest Cumhuriyet Fırkası siperi arkasında yeni bir irtica faaliyetine giriştiler. Ali Fethi beyle arkadaşları 1930 Kasım ayının 17sinde, yani dört aylık bir faaliyetten sonra fırkayı feshetmek durumunda kaldı.

Ali Fethi Okyar, 1934'te Londra Büyükelçiliğine tayin olundu. Londra'dan döndükten sonra tekrar 1939'da milletvekili seçildi. Mayıs 1939'dan Mart 1941'e kadar Refik Saydam hükümetinde Adalet Bakanlığı yaptı. Bakanlıktan istifasından sonra bir müddet hasta yatarak, 7 Mayıs 1943'te İstanbul'da öldü. [67]

Okyar hakkında *Cumhuriyet Ansiklopedisi'*nde [68] verilen bilgiler şöyle:

"Serbest Fırka'nın lideri Fethi Okyar. Eski Başbakanlardan Ali Fethi Okyar 7 Mayıs'ta (1943) İstanbul'da öldü. 1880'de Rumeli'de Pirlepe'de doğan Okyar 1904'te Harp Akademisi'ni bitirdi. Selânik'teki 3. Ordu'da görev yaparken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Meşrutiyet'in ilânından ssonra Paris askeri ataşeliğine atandı (1908).

Trablusgarp ve Balkan savaşlarına katıldı. 1911'de Meclisi Mebusan ara seçimlerinde Manastır milletvekilliğine seçildi. 1913'te Sofya Büyükelçiliğine[69] atandı.

1917'de İstanbul milletvekili olarak yeniden Meclis-i Mebusan'a girdi. Dahiliye nazırı oldu (1918). 1919'da öteki İttihat ve Terakki yöneticileriyle birlikte Malta'ya sürüldü. [70] 1921'de serbest bırakılınca Ankara'ya giderek TBMM'ye katıldı. İçişleri Bakanlığı ve iki kez başbakanlık (1923,

---

[67] İbrahim Alaaddin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, s. 291; **Cumhuriyet Ansiklopedisi,** Cilt II, s. 42; Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri, 2. baskı,** Bilgi Yayınevi, Ankara, s.66, 98, 109 vd., 415

[68] **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 2 1941-1960,** Beşinci Basım**,** YKY İstanbul: 2005, s: 42

[69] Ansiklopedi burada yanlışlığa düşmüştür. Doğrusu Elçilik'tir. O yıllarda Sofya'daki diplomatik temsilciliğimiz Büyükelçilik düzeyinde değil, **Elçilik** düzeyinde idi. Fethi Bey Sofya'da **Elçi** idi, Büyükelçi değil. Yalnız Avrupa Büyük Devletlerindeki temsilciliklerimiz Büyükelçilik düzeyinde idi.- BNŞ

[70] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilâl N.Şimşir, **Malta Sürgünleri,** 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara:1985

Levent Şahverdi Arşivi

1924-1925) yaptı. Paris Büyükelçisi oldu. 1930'a kadar bu görevde kaldı. 1930'da kuruluşuna öncülük ettiği Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başkanlığını üstlendi. Serbest Fırka'nın 1930'da yapılan yerel seçimlerde kazandığı başarı hükümeti rahatsız etti. Gericiliği kışkırttığı gerekçesiyle sert eleştirilere maruz kalan parti 17 Kasım 1930'da kendisini feshetmek zorunda kaldı.

1934'te Londra Büyükelçiliğine atanan Okyar daha sonra yeniden milletvekili seçildi (1939-1942). Mayıs 1939'dan Mart 1941'e kadar Refik Saydam hükümetinde Adalet Bakanlığı yapan Fethi Okyar ekonomide liberal uygulamaları savunuyordu."

Okyar, Ali Fethi	Sofya Elçisi	1913-1917
Okyar, Ali Fethi	Paris Büyükelçisi	1925-1930
Okyar, Ali Fethi	Londra Büyükelçisi	1934-1939

(6)

DR. İBRAHİM TALİ ÖNGÖREN

Orta Elçi, Genel Müfettiş

(1871-1952)

"Doktor **İbrahim Tali Öngören,** 9 uncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde, 19 Mayıs 1919 sabahı Bandırma Vapuru'ndan Samsun'a çıkan 18 subaydan biridir.

Ordu Müfettişliği Sıhhiye Reisliği ile görevlendirilmiş olan İbrahim Talî Bey, **Mustafa Kemal Paşa**'nın kişiliğinde Ulusal Kurtuluş Savaşı'na inanmış; içtenliği, gayreti ve hizmetleriyle Paşa'nın güvenini ve beğenisini kazanmıştır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, dış ülkelerde genç Türk Devletini temsil etmiş, Mülki idarede Genel Müfettiş olarak görev yapmıştır.

İbrahim Tali Bey, soyadı Atatürk tarafından verilen mutlu kişilerdendir." [71]

---

[71] Mehmet Aldan, **Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2001, s. 145

Levent Şahverdi Arşivi

İbrahim Talî, babası Basra Valiliğinde bulunmuş olan **Yusuf Talî Paşa**'nın oğludur. 1871 yılında İstanbul'da doğmuştur. [72] Tıbbiye mezunu. Bildiği yabancı diller Fransızca, İngilizce. Mesleği doktorluk, idarecilik. Varşova Sefiri. II, III, V., VI. Dönem Diyarbakır milletvekili, IV. dönem İstanbul; VIII. Dönem Elazığ milletvekili. Umumi Müfettiş. 2.1.1952'de ölmüştür. [73]

Dr. İbrahim Tali Öngören, ilk ve Orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde ve özel öğretmenlerde okuyarak 1303 (1887)'de Askeri Tıp mektebine girmiştir. 1309 (1893)'de bu mektepten şahadetname almış, İstanbul hastanelerinde ve askeri birliklerde çalışmıştır. 1312 (1896)'de imtihan vererek Operatörlük belgesi almıştır.

1909 başında Binbaşılıkla Hudeyde hastanesi operatörlüğüne atanmış, bir ara hastane başhekimliğine ve teşkilatta da 40 ncı Hudeyde Fırkası Sertabipliğine tayin olunmuştur.

Ekim 1911'de terhis olunmuştur. O sırada İtalyan harbi başlamış ve İbrahim Tali Bey Kahire'de rastladığı Ali Çetinkaya ve diğer bazı zabitlerle Bingazi harp cephesine giderek Bingazi kuvvetleri Sıhhiye Reisliğine tayin olunmuş, hastalığı nedeniyle on ay sonra 1912 Eylül başında tedavi için İstanbul'a dönmüştür.

Bir ay kadar tedaviden sonra Balkan Harbine katılarak Samsun Fırkası Sıhhiye Bölüğü Sertabibi, barıştan sonra Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 4.ncü Şube Müdürü olmuştur. Bu arada Van'da ve sonra Ankara ve Kayseri'de çıkan Lekeli hümma hastalığı mücadelesi yapmıştır.

1913'te yarbaylığa terfi etmiştir.

1914 Umumi seferberlikte Sıhhiye Dairesi Reis Vekili olarak 3 cü Ordu sıhhiye işlerini teftişe gönderilmiştir.

1915'te Albaylığa terfi ile İkinci Ordu Sıhhiye Reisi olarak Ordu ile Çanakkale'ye.

1916'da aynı ordu ile Şark Cephesi (Diyarbakır'a).

---

[72] Yukarıdaki kitapta (s. 145) Dr. Öngören'in doğum tarihi 1875 olarak verilmektedir. Bir başka kaynakta 1290 doğumlu olarak gösterilmektedir (Serap Yeşiltuna, **Atatürk ve Kürtler,** İleri Yayınları; İstanbul:2007, s.187). 1290 tarihi miladi 1874 demektir. Kazım Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973,** Örnek Matbbası, Ankara: 1973, s. 82'de ise Öngören 1871 doğumlu olarak verilmektedir. Doğum tarihi konusunda bu son kaynağı esas aldık.-BNŞ.).

[73] Öztürk, **TBMM Albümü,** s. 82

Levent Şahverdi Arşivi

1917 Şark Orduları Grubu Sıhhiye Müfettişi (Elazığ)

1918 Yıldırım Orduları Grubu Sıhhiye Müfettişi (Filistin)

Mütarekede Harbiye Nezareti sıhhiye dairesi ikinci reisliğine atanmış, hastalığından dolayı bu işten ayrılmıştır.

1919 Mayıs 16'da Yedinci Ordu Sıhhiye Müfettişi olarak İstanbul'dan ayrılıp 19 Mayıs'ta karargâhla Samsun'a varmış ve sonra 3 ü Ordu ismi verilen bu teşekkülün lağvı üzerine Erzurum'da 15 ci Kolordu Sertabip Vekilliğine atanmıştır.

1920'de Büyük Millet Meclisi'nin teşekkülü üzerine Sovyet Rusya'ya gönderilen Birinci Heyet-i Siyasiyeye müşavir olarak katılmıştır.

Bir ara Ruslarla müzakerelere ara verilmesi üzerine heyet Ankara'ya döndüğü zaman İbrahim Tali Bey heyetin temsilcisi olarak Moskova'da kalmış ve bu sırada Bakü'da toplanan Şark milletleri kongresinde gözlemci olarak bulunmuştur.

İbrahim Tali Bey, 1921 Martında ilk defa olarak tayin olunan sefaret heyetinin Moskova'ya varması üzerine Kars'a dönmüş ve oradan Müdafaai Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi Reisliği ile Ankara'ya çağırılmıştır.

Aralık 1921'de Batum Başşehbenderliği'ne atanmıştır. (Bu görevi sırasında Sovyet Rusya'dan alınan silah ve cephanelerin Batum üzerinden Anadolu'ya naklinde önemli rol oynamıştır).

Kasım 1923'te izin ile İstanbul'a ve Ankara'ya gelerek Hariciye Vekâleti Müşavirlik dairesine atanmıştır.

Mayıs 1924'te Varşova Orta Elçiliğine atanmış ve sağlığının bozulması üzerine Şubat 1926'da Diyarbakır milletvekili seçilerek Büyük Millet Meclisine katılmıştır. Bir buçuk yıl kadar CHP'nin İstanbul ve Trakya teşkilâtının müfettişliğini yapmıştır. Sovyet Rusya ile meralar ve hayvan sağlığı hakkında yapılan görüşmelerde fen heyeti başkanı olarak görev yapmış ve sözleşmeler imzalamıştır.

Kasım 1927'de TBMM'nin 3 ncü döneminde CHP Meclis Grubu Başkan Vekilliğine seçilmiştir.

Dr. Öngören, 11.12.1927 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile merkezi Diyarbakır olmak üzere Birinci Umumi Müfettişlik kurulduğundan İbrahim Tali Bey bu göreve atandı. 28.12.1927'de Milletvekilliğinden istifa ederek yeni görevine başladı ve bu görevde beş yıl kaldı. Birinci Umumi Müfet-

Levent Şahverdi Arşivi

tişlik, Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van vilayetlerini kapsıyordu. 1 Ocak 1928 tarihinde faaliyete geçmişti ve ; bu bölge içinde yaptığı idari, zirai, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlardaki etkin çalışmalarından çok yararlı sonuçlar almıştır.

1932 yılında İstanbul Milletvekilliğine seçilen Dr. Öngören, Birinci Umumi Müfettişlikten ayrılmıştır.

Nisan 1934'te yeni kurulan Trakya Umum Müfettişliğine atanan Dr. Öngören milletvekilliğinden istifa ederek bu yeni görevine gitmiştir.

Haziran 1935'te ağır uzun istirahati ve tedaviyi gerektiren ağır bir hastalığa yakalandığından, 1935 Temmuz sonunda Trakya Umum Müfettişliğinden etmiş ve yabancı ülkelerde su tedavisine gitmiştir.

Mart 1936'da tekrar Diyarbakır milletvekili seçilerek üçüncü defa Meclise dönmüştür.

1939 seçimlerinde de yine Diyarbakır milletvekili seçilmiştir.

Altın Harp Liyakat ve kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası sahibi idi.

2 Ocak 1952 tarihinde öldü.[74]

Dr.İbrahim Tali Öngören, askeri doktor, başhekim, baştabip olarak hemen hemen bütün savaş cephelerinde Mustafa Kemal ile birlikte olmuştur: 1911-12'de Trablusgarp'te, Bingazi'de; 1912-13'te Balkan Savaşı'nda, 1915'te Çanakkale'de, 1916-17'da Diyarbakır ve Elazığ'da İkinci Ordu'da, 1918'de Yıldırım Orduları'nda Filistin'de hep Mustafa Kemal'in yanında, yakınında görünüyor. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkan heyetin içinde de Dr. İbrahim Tali Bey'i görüyoruz.

İngiliz belgelerinde Dr. İbrahim Tali Bey, çok çalışkan, son derece sakin yaratılışlı, gösterişten uzak, fakat çok başarılı ve etkin bir yönetici olarak tanıtılıyor. Gerek Cumhuriyet Halk Partisi Müfettişi, gerekse Diyarbakır'da Birinci Umumi Müfettiş olarak çok geniş yetkilere sahip ve çok başarılı olduğu belirtiliyor. Onun bir "Bolşevik sempatizanı" olduğu da söyleniyor. [75]

Araştırmacı yazar Emekli Vali **Mehmet Aldan, İbrahim Tali Öngören'**in Genel Müfettişliği hakkında şunları yazıyor:

---

[74] Yeşiltuna, **Atatürk ve Kürtler,** s.187-188

[75] Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt VI,** s. 245, No. 73/1: "Notes of Leading Turkish Personalities" (İleri gelen Türk şahsiyetleri hakkında notlar / -1928 yılı).

Levent Şahverdi Arşivi

"Atatürk'ün önderliğinde ülke düşmandan arındırılmış, yeni bir Türk Devleti kurulmuş, sıra kalkınma atılımlarına gelmişti. Dış etkilerle isyanlara sahne olan Doğu Bölgelerimizin, her yönden özel bir ilgiye gereksinimi vardı. Bu nedenle merkezi Diyarbakır'da olmak üzere, çevre illeri kapsayan Birinci Genel Müfettişlik kuruldu ve başına, İstanbul-Trakya Bölgesi Parti Müfettişi olan **Dr. İbrahim Tali Bey** getirildi...

İbrahim Tali Bey, Genel Müfettişlik görevinde 5 yıl kaldı. Bu süre içinde Diyabakır şehri, müfettişlik merkezi olarak imar gördüğü gibi, bütün müfettişlik bölgesinde yollar, okullar, karakollar yapıldı. Emniyet ve asayiş her yerde egemen oldu. Bölgeye giren Elazığ ve Tunceli illeri de bu çalışmalardan paylarını aldılar. Zaman zaman başgösteren olaylar karşısında Genel Müfettişin uyguladığı yöntem, baskı ve şiddete başvurmaktan daha çok, sevgi ve şefkatle davranmak oldu. Ancak, adalete dayalı bir düzen ve disiplin uygulamaktan da geri kalmadı.

Birinci Genel Müfettişlik, aynı zamanda değerli yöneticiler yetiştiren bir İdare Okulu niteliğini kazandı. **Haşim İşcan, Şükrü Sökmensüer, Osman Şahinbaş, Hulusi Devrimer** gibi yöneticiler bu okuldan mezun oldular.

Dr. İbrahim Talî Bey, 1931 yılında İstanbul Milletvekilliğine seçildiğinden Diyarbakır'dan ayrıldı. Ancak, üç yıl sonra Edirne merkez olmak üzere Trakya'da kurulan İkinci Genel Müfettişliğe atandı.

Trakya Genel Müfettişi "Talî" imzasıyla Dahiliye Vekili **Şükrü Kaya'**ya çekilen ve Edirne'ye varışını bildiren 22. 4. 1934 tarihli tel yazısı, o günlerin coşkulu havasını yansıtması bakımından aşağıya aktarılmıştır:

'*Cumhuriyet idaresinin Trakya'ya karşı gösterdiği büyük alâkadan fevkalâde mütehassis ve heyecan duyan Trakyalıların, bütün yol boyunca ve bilhassa Edirne'de Ulu Gazilerine ve Hükümete karşı yükselttikleri derin şükran hisleri ve sevinçli galeyanları arasında, bugün saat 17.05'te Edirne'ye varıldığını derin saygılarımla arzederim.*'

İbrahim Tali Öngören, bu görevde de, bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden kalkındırılması için çaba harcadı ve başarılı oldu."[76]

Mehmet Aldan, Dr. İbrahim Tali Öngören'in almış olduğu çeşitli madalya ve nişanların bir listesini verdikten sonra şöyle devam ediyor:

---

[76] Mehmet Aldan, **Ulusal Kurtuluşumuzda Atatürk Yolunda Yöneticiler,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2001, s. 156-157

Levent Şahverdi Arşivi

"Şüphe yok, İbrahim Tali Bey'e verilen en büyük ödül, Atatürk'ün ona verdiği "Öngören" soyadı olmuştur. Kendisine verilen görevleri özenle yerine getirmesi, olayları değerlendirme ve önlem almaktaki başarısı "Öngören" soyadının gerekçesi olarak gösterilebilir.

Soyadına ilişkin olarak Genel Müfettiş İbrahim Talî Bey'in İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği 5.1.1935 tarihli ve 2/17 sayılı yazı şöyledir:

'*Atatürk, "Öngören" soyadını verdi. Yılın ilk gününden beri bu adı kullanmaktayım. Arzederim.'"* [77]

Mehmet Aldan, Dr. Öngören'in kişiliği hakkında da şunları yazıyor:

"Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Dr. İbrahim Tali Öngören, güvenilir, saygın, alçak gönüllü, hoşgörülü ve çalışkan bir kişiliğe sahiptir.

Bu erdemleri dolayısıyladır ki, Atatürk'ün güvenini kazanmış, bunalımlı dönemlerde ilk akla gelen ve hizmete koşulan kişilerden biri olmuştur.

Gösterişten uzak yaşamış, zamanı gelince köşesine çekilmesini bilmiştir.

Yazık ki, önemli görevlerde bulunmuş, büyük olaylar yaşamış olmasına karşın, hemen bütün yöneticilerimiz ve aydınlarımız gibi, o da, anılarını yazmamış, genç kuşakların onlardan yararlanmasına olanak sağlamamıştır.

Ama yaptıklarıyla, Mülki İdare Amirleri arasında seçkin yerini almış, şükranımıza hak kazanmıştır." [78]

Öngören, İbrahim Tali Varşova Orta Elçisi 1924-1926

(7)

AHMET FERİT TEK
Eski Bakan, Büyükelçi
(1878-1971)
(Sicil No. 10229)

Aslen İstanbullu bir aileye mensuptur. 7 mart 1878'de Bursa'da dedesi Asım Efendi'nin emekliye ayrıldıktan sonra yaptırdığı Mahkeme mahalle-

[77] **Ibid**., s. 158
[78] **Ibid**., s. 158

Levent Şahverdi Arşivi

sinde İnanç sokağındaki 14 numaralı evde doğdu.[79] Babası Maliye Muhasebecilerinden Mustafa Reşid Bey, dedesi Kadı Asım Efendidir. Annesi Uludağ'ın güneyindeki Adırnas köyünden şehit İbrahim ağa'nın kızı Hanife Leyla Hanımdır. Mustafa Reşid Bey muhtelif Osmanlı vilayetlerinde muhasebecilik vazifesile çalışırken ailesi kışları İstanbul'da Defterdar'daki evlerinde, yazları ise Bursa'da geçiriyordu. Küçük biraderi Dr. İbrahim Refet (Tek, 1881-1958)Bey'dir.

Ahmed Ferit ilk ve rüştiye tahsilini İstanbul'da yaptıktan sonra asker olmak hevesile girdiği Kuleli Askeri İdadisinden sonra 28 Nisan 1894'te Harbiye Mektebine girdi. 17 Ağustos 1896'da buradan piyade mülazımı saniliğile mezuniyetini takiben Erkanı Harbiye mektebine kabul edildi. Bu esnada İstanbul'da bulunan, ezcümle Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye ve Hukuk talebeleri tarafından 1895 baharında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuş ve yurtdışına kaçan Jön Türklerin faaliyetleri hız kazanmıştı. 1897 kışında siyasi faaliyette bulundukları suçlamasile tevkif edilen 78 Harbiye, Tıbbiye ve Mühendishane talebesi, topçu, piyade ve bahriye zabiti ve tabip arasında Ahmed Ferid de bulunuyordu. Taşkışla'da 102 günlük bir mahkumiyetten sonra bunlarda Ahmed Ferid'in de bulunduğu 77'si "Şeref" isimli vapurla 8 Eylül 1897'de İstanbul'dan Trablusgarp'a sürüldüler ve 15 Eylül'de sürgün yerine vasıl oldular.

Burada bir sene hapis hayatından sonra rütbesi iade edilerek Trablusgarp Fırkası Erkanı Harbiyesinde istihdamına karar verildi. (9 Temmuz 1898) Bu sırada kumandan Recep Paşa, yaveri ise sonradan Ahmed Ferid'in kayınpederi olan Şevket Beydi. Şevket Bey'in yardımile Ahmed Ferid ve Yusuf Akçura 1900 senesinin sonunda firar ederek Tunus yoluyla Paris'e gittiler. Daha önce Şevket bey, çocuk yaştaki kızı Müfide ile A. Ferid'i nişanlamıştı.

Ahmed Ferid, yakın dostu Yusuf Akçura ile beraber, Paris'te Ecole Libre des Sciences Politiques'de okudu ve 23 Haziran 1903'de mezun oldu. Hocaları arasında ünlü tarihçi Albert Sorel ile İngiltere hakkındaki kitaplarile tanınan Emile Boutmy ve Ch. Dubois de bulunuyordu. Paris'te 4 Şu-

[79] Ahmet Ferit Tek'in doğum tarihini, kızı Emel Esin 1877 olarak göstermektedir. Bkz. Emel Esin, "Ahmet Ferit Tek (1877-25.XI.1971)", **Türk Kültürü,** No. 110, Aralık 1971, s. 137-142; TC Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki **10229 Numaralı Sicil Dosyasında** doğum tarihi 1294-1293 olarak, Ferit Bey'in kendisi ise el yazısıyla doldurup imzalamış olduğu ve aynı sicil dosyasında muhafaza edilen bir başka evrakta doğum tarihini 1295 olarak göstermektedir. Bu ise 1878 veya 1879 demektir. Bu durumda 1877, 1878 ve 1879 yıllarından birinde doğmuş olduğu, ortalama olarak 1878 yılını kabul etmek uygun olacağı söylenebilir.-BNŞ

Levent Şahverdi Arşivi

bat 1902'de toplanan 1. Jöntürk Kongresine katılarak Meşrutiyet için ecnebi müdahalesini talep eden Sabahattin Beyin görüşlerine karşı çıktı. Ahmed Rıza ve Hoca Kadri de görüşlerini paylaşanlar arasında bulunuyordu. Bu sıralarda İttihat ve Terakki organlarından *Şurayı Ümmet*'te yazılar yazıyordu. 1903-08 arasında Türk asıllı birkaç ailenin servetlerini idare eden daire müdürü sıfatile Kahire'de çalıştı. Yakın dostu Yusuf Akçura'yı Kazan'da ziyaret ederek yine Mısır'a döndü. *Şurayı Ümmet*'in yanı sıra *Türk* gazetesinin devamlı yazarlarından biri oldu. Yusuf Akçura tarafından başlatılan ve belki de Jön Türklüğün en mühim fikir münakaşası olan "Üç Tarzı Siyaset" tartışmalarına katıldı.

Ahmed Ferid Meşrutiyet'in ilanı üzerine tam onbir sene önce ayrıldığı İstanbul'a döndü ve artık İstanbul'da çıkmaya başlayan *Şurayı Ümmet*'in başyazarlığını yapmaya başladı. Bu arada yeniden açılan Meclisi Mebusanın başkatipliğine tayin edilmişti. (1909)

II. Meşrutiyet devrinde ilk aldığı resmi vazife olan Mektebi Mülkiyede tarihi siyasi muallimliğini 1908 Mahmut Şevket Paşa'nın katli bahane edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmasına (1913) kadar devam ettirdi. Kütahya Mebusu Safvet Paşa'nın istifası üzerine mebus seçilerek 18 Kasım 1909'dan itibaren Meclis çalışmalarına katıldı. Fırat üzerinde nakliyatçılık yapan Lynch (İngiliz) şirketinin imtiyazının uzatılmasına ve bu hususta ki fırka kararına karşı çıkınca 1909 sonunda fırkadan uzaklaştırıldı. 1912 seçimlerinde ise Meclis dışında bırakılan muhalifler arasında yer aldı.

1912'den itibaren kendi adına *İfham* gazetesini çıkarmaya ve İfham Kütüphanesi adı altında bir dizi kitap basmağa başladı. En yakın mesai arkadaşı Mustafa Suphi idi. Bu arada Milli Meşrutiyet Fırkasını kurdu. (1912) Yine bu sene içinde Türk Ocağının kuruluş (15 Mart 1912) çalışmalarına katıldı ve ilk reisi seçildi. Mahmut Şevket'in katli (11 Haziran 1913) üzerine gazetesi kapatıldı ve kendisi de Mustafa Suphi ve diğer muhaliflerle birlikte sürgün edildi. (24 Haziran 1913) Önce Sinop'a, daha sonra Bilecik'e gönderildi. (1915) Bilecik'ten ne zaman ayrıldığı belli olmamakla beraber 1917'de Talat Paşa tarafından yeni bir parti kurması için davet edildiği rivayeti bulunmaktadır. Bu teklifi reddedince Kiev (Ukrayna) başşehbenderliğine gönderildi ve kısa bir müddet (Temmuz- Ağustos 1918) bulunabildiği bu vazifesinden ayrılarak İstanbul'a döndü. (1919) Bu devrede Damat Ferit Paşanın II. Kabinesinde Nafia Nazırı olarak (Mayıs-Temmuz 1919) bulundu ve bu arada bir müddet Maliye Nezaretine vekalet etti. (Mayıs-Temmuz 1919) Bundan sonra Milli Türk Fırkasını kurarak (9 Ara-

Levent Şahverdi Arşivi

lık 1919) *İfham* gazetesini yeniden çıkarmağa başladı. Osmanlı Devletinin son seçimlerinde 15 Ocak 1920'de İstanbul Mebusu olan Ahmed Ferid 30 Mayıs 1920'de Ankara'da BMM'ye katıldı.

Ankara'da önce Maliye Vekilliğini (Temmuz 1920-Mayıs 1921) yürüttü. Bu vekaletten istifa ederek ayrıldı ve daha sonra Milli Hükümetin Paris mümessilliğini yaptı. (1921-1923) İcra Vekilleri heyetinin 6 Şubat tarihli kararıyla bu vazifesinden ayrılmıştı. Bu esnada Lozan görüşmelerine de katıldı. Yapılan ikinci seçimde de Kütahya mebusu olan (1923) Ahmed Ferid bu defa Dahiliye Vekilliği (Ekim 1923- Mayıs 1924) yaptı ve istifa ederek bu vazifesinden ayrıldı.

Ahmed Ferid memuriyet hayatının son devresini diplomasi mesleğinde tamamladı. Londra (1925-1932), Varşova (1932-1939), Tokyo (1939-1943) Büyükelçiliklerinde bulunduktan sonra 1 Ağustos 1943'de emekliye ayrıldı. Ahmed Ferid 1907'de İskenderiye'de nişanlısı Müfide Ferid ile evlenmişti. Bu evlilikten kızı Emel Esin dünyaya geldi. Yusuf Akçura, Mülkiyeli Mustafa Zühtü İnhan ve A. Vahit Moran ile bacanak idi.

Eserleri ve yazıları:

Ahmed Ferit Meşrutiyetten önce *Şurayı Ümmet* ve *Türk* (Mısır) sonra ise *Şurayı Ümmet*'te başyazar sıfatile yazılar yazmıştır. *İfham* gazetesini kendi adına 1912-1923 ve 1919-1920 senelerinde İstanbul'da çıkarmış ve *İfham Kütüphanesi* adı altında bir dizi kitap neşretmişti. Sinop'ta sürgün olarak bulunduğu sırada yazıp İstanbul'da neşrettiği *Turan* (1330, 143 s.) isimli kitabı bu fikrin bir beyannamesi gibidir ve uzun yıllar Moiz Kohen'e (Tekin Alp) atfedilmiştir. Bu mühim kitabından başka Mülkiyedeki muallimliği esnasında okuttuğu takrirleri *Tarihi Medeniyet* (Mektebi Mülkiye üçüncü sınıfı için, 1327, 856 s., taşbaskı) ve *Tarihi Siyasi* (Mektebi Mülkiye birinci sınıfı için 1327, 384 s.) adı altında bastırmıştır. Her ikisi de sahalarında yazılmış ilk kitaplar arasındadır ve ders teksiri olduklarından çok az sayıda basılmışlardır.[80]

Ahmet Ferit Tek'le İlgili üç Kararname

6 Mayıs 1925:

"Münhal bulunan Moskova Büyük Elçiliğine Londra Büyük Elçisi Zekâî ve Londra Büyük Elçiliğine Kütahya Mebusu Ferit Beyefendilerin tayi-

[80] Ali Birinci, **Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meşhureden Birkaç Zat,** Dergâh Yayınları, İstanbul:2001, s.

Levent Şahverdi Arşivi

ni Hariciye Vekâleti Celilesinden mevut 6 Mayıs 341 tarih ve 143/33304 Sicilli Ahval Müdüriyeti numaralı tezkere ile teklif olunmuş ve keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 6 Mayıs 341 tarihli ictimaında ledel tezekkür Londra Büyükelçisi Zekâî Beyefendinin Moskova ve Kütahya Mebusu Ferit Beyefendinin Londra Büyük Elçiliklerine tayinleri tasvip ve kabul edilmiştir.

Türkiye Reisicumhuru
GAZİ M. KEMAL
(Başvekil ve Vekillerin imzaları)"[81]

26 Mayıs 1932:

"Varşova Büyük Elçiliğine Londra Büyük Elçisi Ferit Beyefendi'nin, HARİCİYE Vekâletinin 25.5.932 tarih ve 10299/429 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 26.5.932 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur.

Türkiye Reisicumhuru
GAZİ M. KEMAL
(Başvekil ve Vekillerin imzaları)"[82]

1 Ağustos 1939

"Varşova Büyük Elçisi Ferit Tek'in Tokyo Büyük Elçiliğine, Tiran Elçisi Hulusi Fuat Togay'ın Madrit Orta Elçiliğine tayinleri ve İstokholm Elçisi Agâh Aksel'in Hükümetimizi Finlandiya Cumhuriyeti Hükümeti nezdinde de temsil eylemesi, Hariciye Vekilliğinin 31/7/939 tarih ve 44890/321 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri heyetince 1 Ağustos 939 tarihinde kabul edilmiştir.

Rreisicumhur
İSMET iNÖNÜ
(Başvekil ve Vekillerin imzaları)"[83]

Ferit Tek'ten kısa anılar...

TBMM'nin 50. yılında, gazeteci Nalân Seçkin ilk Meclis'ten sağ kalmış 14 eski mebusu arayıp bulmuş ve onlarla söyleşiler yapmış. Konuştuğu mebuslardan biri de Ahmet Ferit Tek'tir. Gazeteciye anlarını şöyle anlatmış:

---

[81] **DBA-Sicil 229 (Yeni 10229).**
[82] **DBA-Sicil 229 (Yeni 10229).**
[83] **DBA-Sicil 229 (Yeni 10229).**

Levent Şahverdi Arşivi

"*— Ankara Hükümeti teessüs ettiği zaman, ben İstanbul mebusu olarak İstanbul'daydım. İttihat ve Terakki'nin İstanbul Mebusu. Bu mebusları o zaman yeni gelen Hükümet, İstanbul'da İşgal Hükümeti, arıyordu. Tevkif edip, Malta'ya göndermek için. Bu yüzden ben de gizli ve saklıydım. Bu arada Ankara'dan haber geldi ki, 'Sizi biz İstanbul'dan naklettireceğiz şeye' diye. 'Ankara'ya'. 'Ankara.' O zaman birkaç Fransız zabitini yakalamış Ankara Hükümeti. Onları iade ediyorlarmış. Fransızlara şart koşmuşlar: 'İstanbul'da üç kişimiz var, bunları alıp getirir misiniz?' diye. Kabul etmişler. Mukavele olmuş. O üç kişinin arasında ben de varım. O zaman Fransızlar bize müracaat ettiler. 'Sizi alıp götüreceğiz' diye, hanıma müracaat ettiler. Biz de kabul ettik. Çengelköyü'nde bir dostumuzun yalısında bekledik. Fransızlar bize sandal gönderdiler, beni oradan aldılar. Götürdüler küçük bir Fransız gemisine. Kabataş'ın önünde duruyordu, koydular Ve onunla bizi Mudanya'ya götürdüler. Mudanya'ya gittiğimiz zaman, tabii Anadolu Hükümeti'nin himayesine, muhafazasına geçtik. Binaenaleyh oradan beni aldırdı gene Hükümet, Ankara'ya götürdü. Arabayla gittik.*

Atatürk, daha evvel bize mektup göndererek, çağırmıştı. O'nun nutkunda vardır. İki-üç kişiyi İstanbul'dan çağırıyordu. Onun içinde ben de vardım. Fakat burada esaret altında olduğumuz için, tabii o zaman gidememiştim Ankara'ya. Bu defa gittik. Ve mülâki oldum. Ve mebus olduğum için, İstanbul Mebusu olarak iştirak ettim Meclis'e. Bu suretle vaki oldu Ankara'ya gidişim..."[84]

"—Mudanya'ya bastığınız andaki heyecanınızı, bugün anlatabilir misiniz..?

"*—O günü anlatmak kabil değil. İnsan kendi toprağına basıyor. Kendi toprağımıza Mudanya'da bastım. Çünkü İstanbul işgal altındaydaydı, beni götüren Fransız gemisi Mudanya'ya kadar götürdü ve orada kendi toprağımıza çıktık. Orada tabii hükümet tarafından karşılandık. Ve oradan trenle gittik. Tabii insan kendi memleketine serbest olarak giderse, o inşirahı her hareketinde bulamaz...*

" (*Ankara'ya) Gider gitmez Atatürk'ü gördüm. Atatürk'le görüştüm ve işe başladım. Mebus olarak oraya gittikten sonra Maliye Vekili oldum. Bir müddet siyasetle uğraştım o zaman. Sonra Dahiliye Vekili oldum ve Atatürk'le her gün konuşarak çalışıyorduk. Evvelâ Atatürk'tü Hükümet Reisi. Sonra Atatürk Meclis Riyasetine çekildi...*

[84] Nalân Seçkin, **1920-1970 İlk Meclis'ten Kalanlar,** Ankara: 1970, s. 29-30

Levent Şahverdi Arşivi

Fevzi Paşa'nın Başvekilliği sırasında da Dahiliye Vekilliği yaptım. Binaenaleyh hergün Hükümet Dairesinde müşterek olarak toplanırdık. Şimdi Ankara Valisi'nin oturduğu oda, Hükümet Dairesi ve Atatürk'ün çalışma yeriydi. Orada toplanıyor, iş görürdük ve memleketi idareye çalıştırdık..." [85]

...**Ve bir 50. Yıl Mesajı**

Ahmet Ferit Tek, TBMM'nin 50. yıldönümü dolayısıyla, 23 Nisan 1970'te Anadolu Ajansı aracılığıyla Türk milletine bir mesaj yayınladı. Ölümünden bir yıl önce yayınlanan bu mesajında şöyle diyor:

"*—Bugün, müthiş bir yıkılıştan, mes'ut bir yükselişe gidişimizin muvaffakiyet devrini kutluyoruz.*

Milli hayatımız için ne korkunç, ne karanlık günlerdi o günler. Birinci Harbin ertesi günler..

Asırlarca, Asya, Afrika ve Avrupa'da ferman büyük Osmanlı Devleti, en büyük Türk Devleti, uzun müddet zaaf, atalet ve harabî içinde yaşadıktan, devlet değil adetâ bir müstemleke hayatı sürdükten sonra, gümbür gümbür çöküyor, parçalanıyordu. Galib düşmanlar, memleketimizi paylaşmak kavgasına girişmişlerdi. Bütün saltanatımız esnasında, kendilerine kardeş muamelesi yaptığımız muhtelif unsurlar, bizi arkamızdan vurmak için silahlanmış, düşmanlar bayraklarını kaldırmışlardı.

Bir kıyamet günü yaşıyorduk. Ne oluyorduk, ne olacaktık? Bütün Türkler hayret ve dehşet içindeydik. O kadar ki, o esnada, bazı kalbi ve aklı zayıf kimseler, ecnebi himayesine girmeyi bile düşünebildiler.

İşte o aradadır ki, bir mucize belirdi. Bir genç zabitimiz Mustafa Kemâl, meydana çıktı. "Ne oluyorsunuz?" dedi. "— Ne oluyorsunuz? Korkmayın. Hiç ümidinizi kesmeyin. Bu millet el'an berhayat ve zindedir, canlıdır. Hürriyetini, istiklâlini kurtaracaktır. Korkmayın, hiç korkmayın."

Bu halâskârı tazim ile analım...

Mustafa Kemal, büyük adamdı. Bu kudretini, memleketimizi işgal eden düşman ordularını denize atmakla, Avrupa-Asya, Yunan ve Türk arasında, asırlarca med ve cezir halinde devam eden istilâ harbini, Türklerin lehinde bitirerek, Anadolu'yu tertemiz bize bırakmakla gösterdi.

---

[85] **Ibid.,** s.30-31

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal, yalnız asker değil, idarecilerin, siyasilerin en büyüğü, en akıllısı, en uzak göreniydi.

O bilirdi ki, dünyada, yalnız ileri medeniyetli milletlere hayat vardır. O bilirdi ki, millet çalışıp tekamüle ermek için, uzun ve devamlı huzur ve devamlı süküna muhtaçtır. Medeniyet bir sulh mahsulüdür. O öğrenmişti ki, bir milletin devam ve bekası için, etrafında, dünya muhitinde, sulh ve selâh hüküm sürmelidir. "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh."

Gene o bilir ve damarlarındaki asil Türk kanı ile hissederdi ki...tenâzu'u beka âleminde bir milletin idâme-i hayat etmesi, milli vahdetine sahip, hürriyet ve istiklâline malik olmakla kaimdir.

'Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir' diye hür devlette hâkimiyet, kayırsız-şartsız milletin ve onun intihap edeceği meclis ve hükümetindir.

Her yaşayanın tabii olarak karşılayacağı bazı arzulara rağmen ilk Yirmiüç Nisan'dan beri, bu hakiki siyaset düsturlarının temin ettiği hürriyet, istiklâl ve inkişaf içinde yaşıyoruz. Terakki, tekâmül, medeniyet yolunda çalışmamız, hızla ve parlak muvaffakiyetle devam ediyor. Henüz, muâsır medeniyete erişmemiz uzak olmakla beraber, bütün arzu ve şevkimizle, onun yolunda yürüyoruz.

Çok şükür köylerimiz uyanmış, kasabalarımız imâr görmüş, çocuklarımız mekteplere yerleşmiştir. Dört tarafta üniversiteler, âli mektepler açılmış, bentler kurulmuş, fabrika bacaları yükselmiştir...

Yazık, çok yazık ki, Atatürk bunları göremedi. Fakat ne çare, vatanperver Gazi'nin candan arzusu, gaye-i hayatı, bir medeni, kuvvetli Türkiye'nin kurulması ve huzur, saadet içinde, hür ve müstakil yaşaması değil miydi?

İşte bugün o gayeye varılmış, Türkiye bir faaliyet nûrun içinde, bu yolda kurulmuş ve yükselmiştir.

İlelebed pâyidar olsun." [86]

Ahmet Ferit Tek, Ağustos 1943'te emekli olmuş ve 25 Kasım 1971'de İstanbul'da vefat etmiştir.

Tek, Ahmet Ferit	Paris Temsilcisi	1921-1923
Tek, Ahmet Ferit	Londra Büyükelçisi	1925-1932

[86] **Ibid**, s. 32-34

Levent Şahverdi Arşivi

Tek, Ahmet Ferit	Varşova Büyükelçisi	1932-1939
Tek, Ahmet Ferit	Tokyo Büyükelçisi	1939-1943

İsmet Paşa'dan bir anı

İsmet İnönü, Lozan'a varınca Türkiye'nin Paris Temsilcisi **Ferit Tek** tarafından karşılanmış; *Hatıralar'*ında şöyle anlatıyor:

"Muharebelerden sonra, hariciye vekili ve başmurahhas olarak Lozan'a giderken ben, diplomasiye ve sivil hayata girmiş oluyorum. Çizmeyi ayağımdan çıkarıp ilk defa sivil iskarpin giyiyorum. Diplomatlar arasındaki merasimi o kadar bilmiyorum ki, ilk günü Lozan'da öğle yemeğine ineceğimiz vakit, ilk sorduğum sual, ne elbise giyeceğiz, idi. Bizim Paris mümessilimiz **Ferit Bey (Tek)** o esnada yanımdaydı, çok zeki ve çok değerli bir kimse olan Ferit Bey, bana bu hususta fikir verdi. Şimdi karikatürize ederek, mübalağa ederek anlatmak istediğim, sivil hayat ve diplomasinin merasimli hayatı hakkında hiçbir fikrim, hiçbir tecrübem olmadığıdır. Fakat Lozan'da Avrupalı kılığında yaşamaya alıştık. Ankara'ya geldiğim zaman kalpak da giymiyordum. Fakat Lozan'da şapka giyiyordum. **Bayan İnönü** de şapka giyiyordu." [87]

[87] İsmet İnönü, **Hatıralar** (Yayıma Hazırlayan: Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara: 2006, s. 381.

Ahmet Ferit Tek'in diplomatlığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar,** Bilgi Yayınevi, Ankara: 1996, s. 128-164

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ELVİYE-İ SELÂSE VE NAHÇIVAN

Prof. Dr. Esin DERİNSU DAYI*

ÖZET

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 3 Mart 1878 de yapılan Ayestafanos antlaşması uyarınca Elviye-i Selâse (Kars- Ardahan ve Batum) savaş tazminatı olarak Ruslara verilmiş, I. Dünya Savaşı sonucu imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasına göre ise bu topraklar tekrar Türkiye'ye katılmıştı.

Bu makalede Elviye-i Selase ile birlikte Türkiye için önemli olan Nahcivan'ın da statüsü incelenmiş ve önemi belirtilmiştir.

Bu iki bölgede Türk teşkilatlanması ele alınmış, Kars Kongrelerinde ve Erzurum Kongresinde Nahcivan'ın durumu incelenmiştir.

Elviye-i Selase ve Nahcivan Milli Mücadelenin sonuna kadar bir bütün olarak görülmüş, Moskova Antlaşması ile de Elviye-i Selase ve Nahcivan'ın Milli Mücadelenin başından beri devam eden birlikteliği sona ermiştir.

Yapılan Antlaşmalar neticesinde Kars ve Ardahan haricinde Batum Gürcistan'a bırakılmış, Türkiye ise Nahcivan'ın Azerbaycan'ın himayesinde özerk bir bölge olarak kalmasına ve bu şekilde korunarak himaye edilmesine çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elviye-i Selâse, Kars, Ardahan, Batum, Nahcivan, Kongreler

ELVİYE-İ SELÂSE AND NAHCİVAN DURİNG THE PERİOD OF TURKİSH WARFARE

ABSTRACT

At the end of the Ottoman-Russia that was in 1877-78, accordance with the treaty of Ayestafanos in 3rd of March 1878, Elviye-i Selase (Kars-Ardahan and Batum) have been given to Russians as a war indemnity, but according to the treaty of Brest-Litovsk which was signed as a result of the I. World war, these lands have been joined to Turkey again.

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Anabilim Dalı Başkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

In this essay, with Elviye-i Selase, Nakhichevan's status has been examined, too, that is important for Turkey, and the importance of it's has been determined.

In these two regions, Turkish organization has been handled, in congresses of Kars and Erzurum Congress, Nakhichevan's situation has been examined.

By the end of National Struggle, Elviye-i Selase and Nakhichevan have been seen as a whole, with the treaty of Moscow, Elviye-i Selase and Nakhichevan's togetherness has been end, that was since the beginning of the National Struggle.

As a result of the treaties which were made, except Kars and Ardahan, Batum has been given to Georgia, but Turkey has tried of Nakhichevan staying as a self-governing territory under auspices of Azerbaijan and being guarded with protection like that.

Key Words: Elviye-i Selase, Kars, Ardahan, Batum, Nahcivan, Congresses

GİRİŞ: Elviye-i Selâse Hakkında Kısa Bilgi

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 3 Mart 1878'de Ayastefanos Andlaşması'nın 19. Maddesi'ne göre; Elviye-i Selâse/Üç Sancak yani Kars, Ardahan ve Batum Sancakları ile Bayezit Sancağı, dörtyüz milyon ruble* karşılığı savaş tazminatı olarak Rusya'ya terk edilmişti[1].

Osmanlı Devleti açısından oldukça ağır olan bu antlaşmaya İngiltere ve Almanya'nın müdahalesi üzerine antlaşma, Berlin'de tekrar gözden geçirildi ve 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre: Bayezit Sancağı Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmış: Elviye-i Selâse yani Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya savaş tazminatı olarak bırakılmıştı[2].

---

* Türk parası karşılığı üçyüz kırkbeş milyon ikiyüzyedi bin üçyüz bir Osmanî ve birbuçuk mecidiyedir. Bkz. Osman Nuri, **Abdulhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı**, I, Nâşîri: Tüccarzâde Hilmi, İstanbul, 1329, I, s.357.

[1] Osman Nuri, Abdulhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı, I, s.357; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih**, I, Ankara, 1953, s.396-97.

[2] E.Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VIII, Ankara, 1983, s.77; A. Nimet Kurat, **Rusya Tarihi, Başlangıcından 1917'ye Kadar**, Ankara, 1987, s.356.

Levent Şahverdi Arşivi

I.Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması[3]nın 4. Maddesi'ne[4] göre Rusya, Elviye-i Selâse'yi tahliye edecek; bu sancakların kazanacakları yeni hallere müdahale etmeyecek ve bunun içinde bölge ahalisini, komşu hükümetler ve Osmanlı Devleti ile itilafsız tayin hususunda serbest bırakacaktı. Böylece, Elviye-i Selâse tekrar Anavatan'a kavuşmuştu.

3 Mart 1918 Brest-Litovsk Antlaşması gereğince, Rusya'nın çekildiği ve 12 Şubat 1918'de başlayan Türk ileri harekâtı ile yeniden topraklarımıza katılan Elviye-i Selâse'de ayrıca halk oylaması da yapılmıştı. 12 Haziran 1918 tarihinde başlayan halk oylaması sonucu, bölge halkının büyük bir çoğunluğu Türkiye ile tekrar birleşmeyi istemişti[5].15 Ağustos 1918 tarihinde de Padişah VI. Mehmed Vahideddin tarafından yayınlanan bir beyânnâme ile Elviye-i Selâse'nin resmen Anavatan'a ilhâkı ilan edilmişti[6].

Kafkaslarda ileri Türk askeri harekâtının devam etmesi üzerine, Mavera-yı Kafkas Hükümetleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında da 14 Mart-14 Nisan 1918 Trabzon ve 11 Mayıs-11 Haziran 1918 tarihleri arasında görüşmeler başlamıştı.

Nahçıvan'ın Önemi Hakkında

Batum'daki Türk-Ermeni görüşmelerine sırasında; Aleksandr İvanoviç Hatisyan başkanlığındaki Ermeni Heyeti'ne, Türk Hükümeti'nin prensipleri iletilirken, Şubat 1918'de başlatılan ordularımızın ileri harekâtında başarılı olabilmeleri, ordularımızın ilerlemesi ve kendimizi savunmamız için iki yola ihtiyaç duyulduğu ifade edilmişti. Birinci yol; Gence'ye giden Kars-Ahılkelek-Borcalı-Kazak yolu idi. İkinci yol ise; Kür Vadisi'ne giden Şerur Nahçıvan-Zengezer yolu idi[7]. İşte bu noktada Nahçıvan'ın tarihî, siyasî, askerî, coğrafî, stratejik ve ulaşım açısından önemi ortaya çıkmaktadır.

---

[3] A.Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1970, s.384; Yusuf Hikmet BAYUR, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III/4, TTK, Ankara, 1983, s.135; Stefanos YERASİMOS, **Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye**, İstanbul, 1989, s.43.

[4] **Düstur**, X.İkinci Tertip, 1928, s.409; A.N.Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.652; Tülay Duran, "Bolşeviklerin Batılılarla İlk Diplomatik İlişkileri, Brest Litovsk Andlaşması ve Türkiye" **B.T.T.D.**, Sayı:38, Kasım 1970, s.17; Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkileri Doğuşu**, İstanbul, 1998,s.378.

[5] Daha geniş bilgi için bkz. S.Esin DAYI, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, 1998, s.60-67.

[6] Anavatan'a İlhak", **İkdam**, 16 Ağustos 1334; Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, s.96.

[7] Richard G.Hovannisian, **Armenia on the Road to Independence 1918**, Berkeley; Los Angeles, 1967, s.195.

Levent Şahverdi Arşivi

Her iki yolun Türkler tarafından kontrol altına alınmasıyla o tarihlerde de bölgede Türkiye'nin doğusunda saldırgan politikaları ile devamlı sorun çıkaran, her türlü güvenlik, huzur, can ve mal emniyetini tehdit eden ve bölgenin Türk halkına mezalim ve katliam uygulayan Ermeniler kontrol altına alınacak; ayrıca ortada kalacak olan Ermenistan; Azerbaycan-Nahçıvan ve Türkiye ile çevrilecekti.

Dolayısıyla Nahçıvan'ın Türk dünyasının siyasî, askerî, tarihî ve kültürel açıdan önemi büyüktü. Çok eski tarihlerden beri Türk yurdu olan Nahçıvan, Türk'ün Asya'ya açılan ilk kapısı olup, ikinci kapısı da Azerbaycan'dır.

11 Mayıs-4 Haziran 1918'de Batum'da yapılan konferanstaki görüşmeler sonucu taraflar arasında Batum Antlaşması imzalanmıştı[8].

4 Haziran 1918 tarihinde de Osmanlı Devleti'nin Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile ayrı ayrı imzaladığı Batum Antlaşması'na[9] göre; Batum, Ahıska, Ahılkelek, Sürmeli, Gümrü, Nahçıvan, Şerur, Osmanlı Devleti'ne katılmıştı. Böylece Osmanlı Devleti 1828 Türkmençayı ve 1878 Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları ile kaybettiği topraklarını geri alarak, tekrar Anavatan ile birleştirmişti.

Nahçıvan'ın Anavatan'a dahil olması ile Gümrü-Culfa demiryolu Türklerin eline geçmiş; dolayısıyla İran ve Azerbaycan ile yakınlık sağlamıştı[10]. Türkiye, Kafkaslar üzerinde nüfuz ve otoritesini hem siyasi hem de askeri açıdan kuvvetlendiren bu antlaşma ile bölge halkına yardım edilebildiği gibi Bakü'ya kadar uzanacak olan askerî harekâtını da kolaylaştırmıştı.

Nahçıvan'da Ermeni Mezâlimi

5/18 Aralık 1917'de Ruslarla imzalanan Erzincan Mütarekesi[11] sonrasında Şubat 1918'de başlayan Türk askeri harekâtı –ki en önemli neden Ermeni mezalimidir ve Ermenilerin Türk topraklarını işgalidir- ile Rus işga-

---

[8] Daha geniş bilgi için bkz. Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, T.T.K., Ankara, 2002.

[9] **Dokumenti i Materyalı Po vneşney politike zakavkaziye**; Gruzii, Tiflis, 1919, s.243; Y.H.Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, III/4, s.194; A.N.Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.477.

[10] S.E. Dayı, **Elviye-i Selâse'de Milli Teşkilatlanma**, s.59.

[11] Tülay Duran, "Bolşeviklerin Osmanlı Devleti İle Yaptıkları İlk Anlaşma", **B.T.T.D.**, Sayı:37, Ekim 1970, s.18-20; **Harp Tarihi Vesikalar Dergisi.**, Sayı:81, (Aralık 1982), Belge No:1848; S.Yerasimos, s.38-40; A.N.Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.332; Y.H.Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, III/4, s.95.

Levent Şahverdi Arşivi

linde olup da Rusların Ermenilere bıraktıkları Türk toprakları birer birer kurtarılmıştı. 4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşması'na göre de; Ermeniler, Uluhanlı, Kamerlü, Nahçıvan ve Culfa bölgelerini terk etmeleri gerekiyordu. Oysa, Ermeniler sadece Serdarabad mıntıkasından çekildikleri gibi; Nahçıvan, Culfa, Erivan, Serderâbâd, Şahtahtı, Zengezor, Iğdır, Gence, Ordubad bölgelerinde korkunç mezalim ve katliam uygulamaktaydılar[12].

Bu durum Türk askeri ve sivil makamlarının haklı tepkisine neden oluyordu. 15/16 Mayıs 1918'de Gümrü'nün Türk kuvvetlerince ele geçirilmesinden[13] sonra 19-20 Haziran 1918 tarihlerinde gerçekleştirilen Türk Ermeni görüşmeleri[14] sırasında bile Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim devam ediyordu. Öyle ki, Erzurum'daki Kolordu Komutanı General Nazarbekof bile bu durumu itiraf etmekteydi. Şöyle ki, 27 Haziran 1918 tarihinde "Gümrü'de Müstakil Ermeni Komisyonu Riyâseti'ne" gönderdiği yazıda; "Antranik'in Nahçıvan havalisinde hakikaten birçok mezâlim ve fecâyî yapmakta olduğunu"[15] ifade ediyordu.

İşte bu görüşmelerde Türk Müzakere Komisyonu Başkanı ve I. Kafkas Kolordusu Kumandanı olan Miralay Kâzım (Karabekir) Beğ tarafından Ermeni Ordusu Kumandanı General Nazarbekof ve Ermeni Müzakere Komisyonu Başkanı'na, Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim ve katliamı hakkında yazılar gönderiliyordu[16].

Bölgedeki Ermeni mezalimine son vermek için IV. Kolordu'ya bağlı 11. Kafkas Fırkası'na Nahçıvan'a taarruz emri verildi. 19 Temmuz 1918'de başlayan Türk taarruzu ile 20 Temmuz'da Nahçıvan tekrar Türk topraklarına katıldı[17].

14 Eylül 1918 tarihli Meclis-i Vükelâ'ca hazırlanan bir kararname ile de Batum, Kars ve Ardahan; Batum ve Kars Livaları/Sancakları olarak Batum Vilayeti adı altında toplandı.

---

[12] **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi**, 1906-1918, I, BOA, Yay:23, Ankara, 1995, s.307.

[13] **Kâzım Karabekir'in Kaleminden Doğunun Kurtuluşu**, II. Kitap, Sarıkamış, **Kars ve ötesi**, Yay.Haz.Prof.Dr.Enver Konukçu, Erzurum, 1999, s.369.

[14] K.Karabekir, **Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, s.413.

[15] K.Karabekir, **Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, s.471.

[16] K.Karabekir, **Sarıkamış, Kars ve Ötesi**, s.460-470.

[17] **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı II**, Ankara, 1993, s.540-41; Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu** (Çev.Şirin Tekeli), İstanbul, 1994, s.308-309.

Levent Şahverdi Arşivi

Batum Livâsı: Orta Batum, Çürüksu, Borçka, Maradit, Aşağı Acara, Yukarı Acara, Artvin, Ardanuç, Şavşat kazaları ile otuzbeş nahiyeden

Kars Livâsı ise; Ardahan, Göle, Çıldır, Nefs-i Kars, Şüregel, Akbaba, Zaruşad, Sarıkamış, Horasan, Kağızman, Nahçıvan, Oltu, Tavuskerd ve Posof kazaları ile altmışbeş nahiyeden oluşuyordu[18].

Böylece Nahçıvan'ın bu tarihten itibaren Elviye-i Selâse'nin idari teşkilatı içinde yer aldığını görülmektedir.

Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. müttefiklerinin mütareke isteyip, savaştan çekilmeleri üzerine, Osmanlı İmparatorluğu da, İtilaf Devletleri'nden mütareke isteğinde bulundu.

Mondros Mütarekesi-Elviye-i Selâse ve Nahçıvan

Enver Paşa'nın 15 Ekim 1918'de Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa'ya gönderdiği telgrafta; belki görünüşte Azerbaycan ve Kafkasya'da kuvvetlerimizi çekmiş görünmeye mecbur kalınacağı; bundan sonra artık bölgenin kendi kuvvetlerine dayanacağını; buralarda kalacak kuvvetlerimizin teşkilatlarının genişletilmesini, onlara her türlü eleman ve cephanenin temin edileceğini bildirmişti[19].

Enver Paşa, Şark Orduları Grup Kumandanı Halil Paşa'ya gönderdiği ayrı bir emirde de; Nuri Paşa'nın orada kendisi ile çalışmak üzere kalacak subay ve askerleri belirleyerek ona göre faaliyette bulunmasını istemişti[20].

Henüz mütareke imzalanmadan önce 16 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Hükümeti (Ahmet İzzet Paşa Hükümeti) Brest-Litovsk Antlaşması ile kazanılan yerler dışındaki toprakların boşaltılması kararını almıştı[21]. 21 Ekim 1918 günü Kafkasya'daki IX.Ordu Komutanlığı'na verilen emir ile 24 Ekim tarihinden itibaren 6 hafta içinde de bölgenin terki istenildi[22]. Yani Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum) hariç, Azerbaycan, Dağıstan ve Nahçıvan dahil tüm bölge terk ediliyordu[23].

---

[18] Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, 105.
[19] Y.H. Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, III/4, Ankara, 1983, s.258.
[20] **Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekatı II**, s.601.
[21] Y.H.Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III/4, s.259.
[22] **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I, Ankara, 1999, s.222; Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesi'nde Elviye-i Selâse ile İlgili Yeni Vesikalar", **Belleten**, XXI/84 (1957), s.572-73.
[23] S.E. Dayı, **Elviye-i Selâse'de…**, s.72.

Levent Şahverdi Arşivi

16/17 Kasım 1918'de Bakû, 18 Kasım'da Tebriz; 4-5 Aralık'ta Ahıska, Ahılkelek kısaca tüm Azerbaycan ile doğu, güney ve kuzey Kafkasya'yı terk eden Türk kuvvetleri, 4 Aralık'ta Arpaçay üzerindeki 1877 sınırına[24] 5 Aralık'ta da daha önce belirlenen Van-Beyazıt hattına ulaşmışlardı[25].

1 Aralık'tan itibaren Nahçıvan'ı terk etmeye başlayan IX. Kafkas Tümeni, 11 Aralık'ta Kağızman üzerinden Sarıkamış'a gelmişti[26]. Ancak, daha önce de olduğu gibi bölgede kalmak isteyen terhis olmuş askerler ile silah ve mühimmat bölgede bırakılmıştı[27].

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 11. ve 15. Maddeleri[28] doğrudan bölgeyi yani Kafkasları ilgilendiriyordu. Ancak Elviye-i Selâse'nin terki söz konusu değildi. Fakat İngilizler, 11 Kasım 1918'de Osmanlı Hükümeti'ne Mütareke'nin 11. Maddesi'ne ek olarak verdikleri notada; bütün birliklerinin elemanları ve cephaneleriyle beraber Elviye-i Selâse'yi terkini istediler[29]. Osmanlı Hükümeti'nin itirazlarına rağmen İngilizlerin isteği yerine getirildi. 10 Aralık'ta Elviye-i Selâse'yi tahliyeye başlanıldı. 24 Aralık'ta İngilizler tarafından işgal edilen Batum, 23 Ocak'ta Türk kuvvetleri tarafından tamamen terk edilmişti[30]. 13 Ocak'ta IX. Ordu Karargâhı Erzurum'a nakledilmiş ve 25 Ocak'ta 1914 sınırları gerisine çekilme tamamlanmıştı[31].

Ortada tek bir gerçek vardı. Gerek Batum Antlaşması ile gerekse Brest Litovsk ile kazandığımız topraklardan Türk ordusunun çekilmesinden sonra, Ermeni ve Gürcü tehlikesi karşısında bölgede gerçekleşen millî teşkilatlanma idi. Dolayısıyla Batum Antlaşması ile kazandığımız Ahıska, Ahılkelek ve Nahçıvan ile Brest-Litovsk ile tekrar kazandığımız Elviye-i Selâse arasındaki ilk bağ böylece oluşmuştu.

Elviye-i Selâse ve Nahçıvan'da Millî Teşkilatlanma

Milli teşkilatlanmanın, ordumuzun çekilmesi ile doğru orantılı olarak dışarıdan içeriye doğru yayıldığını söylemek daha uygun olacaktır.

---

[24] S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…**, s.73.
[25] İbrahim Ethem Atnur, **Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)**, T.T.K., Ankara, 2001, s.85.
[26] **Kafkas Cephesi, 3'ncü** Ordu Harekatı, II, s.633-634.
[27] Fahrettin Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım**, Ankara, 1954, s.184; S.E.Dayı, **Elviye-i Sâlese'de…**, s.87; İ.E.Atnur, **Nahçıvan**, s.84-85.
[28] S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…**, s.70-71.
[29] T. Bıyıklıoğlu, "**Mondros Mütarekesi'nde Elviye-i Selâse…"**, s.573-574.
[30] **TİH**, M.M.ve T. I, s.239.
[31] S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…**, s.91.

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim 29 Ekim 1918'de IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve III. Fırka Kumandanı Halid Beğ'in yardımları ile Ahıska Hükümet-i Muvakkatası" kuruldu[32].

Milli teşkilatlanma halkasının ikincisi, 5 Kasım 1918'de kurulan Kars Millî İslâm Şûrasıdır[33].

Üçüncü halka da, merkezi Iğdır olup Nahçıvan'ı da kapsayan Aras Türk Hükümeti'dir. Gerçi Aras Türk Hükümeti'nin 3 Kasım[34] ve 18 Kasım 1918 'da kurulduğuna dair farklı görüşler vardır. Mevcut belgelere dayanarak hükümetin kuruluş tarihinin 18 Kasım olduğunu kabulünün daha doğru olduğu düşünülmektedir[35]. Bu hükümetler birbirleri ile iç içe idiler. Birinde görevli olan, diğerinde de görevli idi. Bu durum, onların birbirinden farlı, ayrı ve bağımsız olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bölgede kurulan üç milli hükümet birbirlerine maddi ve manevi yönden bağlı idiler.

Elviye-i Selâse ile Nahçıvan ilişiklerin de önemli bir yeri olan diğer bir konu ise Elviye-i Selâse'nin milli teşkilatlanmasında önemli rol oynayacak olan Cihangiroğlu İbrahim Beğ'i, Aras Türk Hükümeti'nin, kendi Harbiye Nazırı olarak atamasıdır.

Cihangiroğlu İbrahim Beğ'in hatıralarındaki ifadesine göre; Kars'ta Millî Şûrâ'nın seçimleri ile uğraştıkları sırada, Türk Ordusu'nun Nahçıvan, Şerûr, Dere-Elegez, Kamerli, Iğdır, Gümrü ve Zengibasar'dan çekilmeden bir hafta önce Kamerli'de bir toplantı yapılıp, Aras Türk Hükümeti kurulmuş ve kendisi de Harbiye Nazırı olarak seçilmişti. Ayrıca Aras Türk Hükümeti tarafından kendisi bölgeye davet edilmekteydi.

---

[32] Ahmet Ender Gökdemir, **Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti**, Ankara, 1989.

[33] Cihangiroğlu, **İbrahim Beğ'in El Yazması Hatıraları**, s.1; Server Atabek, **L'Etat Du Sud-Quest Du Caucase**, Batum, 1919, s.5; Alfred Rawlinson, **Advantures in the Nearest**, Newyork, 1923, s.155-157. **Y.Haşimoğlu'nun Hatıraları,**, s.28; T.BM.M., 2 C, 1336-1, s.323; M.F.Kırzıoğlu, **Kars**, İstanbul, 19423, s.40; **Kars Tarihi**, I, İstanbul, 1953, s.556; M.F.Kırzıoğlu, "Cenûbîgarbi Kafkas Cumhuriyeti (Kars Millî Şûrâ Hükümeti)", **Türk Kültürü**, Sayı:72 (Ekim 1968), s.953; M.F.Kırzıoğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1848'daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler", **Belleten**, XLVIII), 189-190 (Ocak-Nisan 1964), s.124, s.124; M.F.Kırzıoğlu, **Milli Mücadelede Kars**, İstanbul, 1960, s.8; "Karslı Kahramanlar", **Kars Eli**, Sayı:16-26 (Kasım 1965-Eylül 1966), M.F.Kırzıoğlu, "Karslı Kahramanlar", **Kars** Sayı:1690-1703 (Ocak 1949-Şubat 1949), Burhan Güngör, "Tarihte Meçhul Kalmış Bir Devlet, Son Saat, 14 Kasım 1946; Sayı:114; F.Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım**, s.173; Cevad Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, s.30; **TİHMM ve T**, I, s.167.

[34] A.E., Gökdemir, **Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti**, s.38.

[35] Daha geniş bilgi için bkz. S.Esin Dayı, "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", **Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:5, Erzurum, 1996, s.6-11; İ.E.Atnur, **Nahçıvan**, s.96.

Levent Şahverdi Arşivi

Aras Türk Hükümeti hangi tarihte kurulmuş olursa olsun Cihangiroğlu İbrahim Beğ, Aras Türk Hükümeti Harbiye Nazırı olduğunda Kars Millî Şûrâsı'nın Reisi değildi. O tarihlerde Kars Millî Şûrâsı'nın Reisi Piroğlu Fahrettin Beğ idi[36]. Bu tarihlerde İbrahim Cihangiroğlu, Şüregel Kaymakamlığı'nı ve Fahri Alay Komutanlığı'nı üzerinde bulunduruyordu.

Cihangiroğlu İbrahim Beğ, IX.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'dan aldığı yardım ve destekle yanında yayına yardımcısı Emin Beğ ve Umum Katibi Sami Beğlerle birlikte Nahçıvan'a doğru yola çıkarlar. Cihangiroğlu İbrahim Beğ'in yanına yardımcısı Emin Beğ'i aldığını belirtmesi; bu yolculuğun, 30 Kasım 1918 tarihinden sonra olduğunu göstermektedir. Çünkü, 30 Kasım-2 Aralık 1918 tarihinde toplanan II. Kars Kongresi'nde Cihangiroğlu İbrahim Beğ, Kongre Başkanlığı'na seçildiği gibi, Şüregel Kaymakamlığı ve Fahri Alay Komutanlığı üzerinde kalmak şartıyla Kars Millî İslâm Şûrâsı Hükümeti'nin başkanlığına, Kepenekçi Emin Ağa da yardımcılığına atanmıştı[37].

Cihangiroğlu İbrahim Beğ, Kızılçakçak-Gümrü Kamerli-Nahçıvan-Uluhanlı-Develi-Sederek-Yenice-Nuraşin-Şerur-Dere-Elegez-Dehne-Şahtahtı arasında sürekli seyahat halinde olup; Aras Türk Hükümeti'nin Harbiye Nazırı olarak karşılaştığı her türlü olumsuz şartlara rağmen bölge halkının Ermenilere karşı mücadelesini örgütleyerek, yürütür ve hatta bizzat Ermenilere karşı cephe savaşlarına katılarak faaliyetlerini sürdürür[38].

Kars'ta Milli Şûrâ Hükümeti'nin Harbiye Nazırı olan kardeşi Hasan Beğ ve diğer (hükümet üyelerinin) arkadaşlarının imzasının olduğu, Kars'a dönmesini ve Posof hududuna yığılan Gürcülere karşı asker göndermesini isteyen bir mektup alınca; Kars'a dönmeye karar verir ve bunu Aras Türk Hükümeti yetkililerine de bildirir.

Cihangiroğlu İbrahim Beğ, Aras Türk Hükümeti sınırları içinde aşağı yukarı onsekiz gün süren faaliyetleri sonrası, Şahtahtı-Maku-Doğubeyazıt-Karakilise-Kağızman üzerinden Kars'a döner.

Cihangiroğlu İbrahim Beğ, hatıralarından da, bölgedeki faaliyetleri ve gelişmeler hakkında Yakup Şevki Paşa'ya bilgi verdiği gibi; bölge halkının

---

[36] **Cihangiroğlu İbrahim Bey'in El Yazması Hatıraları,** s.1; F. Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım,** s.173; M.F.Kırzıoğlu, **Kars Tarihi,** I, s.556; S.E. Dayı, Elviye-i Selâse'de…, s.91.

[37] F.Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım,** s.169; M.F.Kırzıoğlu, **Kars Tarihi,** I, s.556-557; M.F.Kırzıoğlu, "Cenûbîgarbî Kafkas Cumhuriyeti" **Türk Kültürü,** Sayı:72, (Ekim 1968), s.958-959.

[38] İ.Cihangiroğlu, **Hatıralar,** s.4-26.

Levent Şahverdi Arşivi

durumu ve Ermenilerin yaptıklarını Avrupa'ya bildiren telgraf yazdığını da ifade etmektedir[39].

Cihangiroğlu İbrahim Beğ, daha sonra Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'nin Gürcülerle savaştığı kuzey cephesine giderek; Göle, Ardahan ve Posof'u teftiş eder. Hatta İbrahim Beğ, Ardahan'da iken; Tiflis'teki İngiliz Mümessili General Thompson'un Kars'a geldiği ve kendisi ile görüşmek istediğini bildirerek, acele Kars'a dönmesini isteyen telgraf alarak, Kars'a döner. Yani Cihangiroğlu İbrahim Beğ'in güneyde Ermeniler, kuzeye Gürcülerle mücadelenin bizzat içinde bulunduğu ve teşkilatını yaptığı anlaşılmaktadır.

Elviye-i Selâse ile Nahçıvan arasındaki bir başka bağ ise her iki tarafta da görev yapan Hüseyin Avni (Ulaş) Beğ idi.

Aras Türk Hükümeti'nde görev yapan Hüseyin Avni Beğ (Ulaş) Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'nin de 25 gün Hukuk Müşavirliği'ni yapmış; Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti Dahiliye Nazırı Fahrettin Beğ Erzurum'a geldiğinde, bu defa Fahrettin Beğ'in Fahri Başkâtibi ve Hukuk Müşavirliği görevini üstlenmiştir.[40].

Bölgedeki İngiliz ve Ermeni tehdidi düşünülürse, önceleri ayrı yarı kurulan hükümetlerin daha sonra birleşmeleri çok mantıklı görülmektedir. Üstelik birbirlerinin siyasi ve askerî işbirliklerine en çok ihtiyaç duydukları bir zamanda idiler ve şartları da bunu gerektiriyordu. Tabii ki konuyu o gün ki şartları içerisinde değerlendirmek gerekir.

Kars Kongreleri ve Nahçıvan

Kars Millî İslâm Şûrâsı'nın 15 Kasım 1918 günü yapılacak olan ilk kongresine yani I. Kars Kongresi'ne Batum'dan Ordubad'a kadar katılım çağrısı yapılmıştı. Kars Millî İslâm Şûrâsı'nın, 7 Kasım 1918 tarihli davetiyesinde davet edilen yer ve kişilerin isimleri ise şunlar idi:

Ordubad, Ordubad Belediye Reisi Rıza Beğ ve Meşhedi Abbas Ramazanof

Nahçıvan, Hacı Abdullah Şeyhzâde ve Meşhedi Abbas Bayramzâde,

Şerur'un Yeni Köyü'nden Ali Asker Ağa Hamzazâde, Tağı Beğ Safızâde.

---

[39] İ.Cihangioğlu, **Hatıralar,** s.l25.
[40] F.Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım,** s.382.

Levent Şahverdi Arşivi

Iğdır, Raşid Beğ Şemseddinof ve Şamil Beğ Pernavutlu

Kamerli, Kerbelâyî Hüdayâr

Uluhanlı'nın Neçeli köyünden Hacı Mehmedoğlu Mehmedzâde Mirzâ Cabbar ve Hacı Receb.

Çobankere'den Mehmed Hacı Caferzâde[41]

Aras Türk Hükümeti'nin sınırlarının Eçmiyazin (Üç Kilise)'nin bir kısmı, Serdarabad, Uluhanlı (Zengibasar), Kamerli (Gernibasar), Vedi (Vedibasar), Şerur, Nahçıvan, Ordubad ve Sürmeli dolayısıyla Iğdır'ı kapsadığı[42] düşünülürse; Aras Türk Hükümeti'nin sınırları dahilinden ne kadar çok davetin olduğu görülmektedir.

Ancak davet edilen isimlere baktığımızda, Aras Türk Hükümeti'nde görev alan kişilerden kimsenin isimlerine rastlanılmamaktadır.

Aras Türk Hükümeti üyeleri[43] ise şunlardır;

Hükümet Başkanı Emir Ziman Beyzâde[44]

Harbiye Nazırı Cihangiroğlu İbrahim Beğ

Mülkiye Nazırı Bağır Beğ Rızazâde[45]

Maliye Nazırı, Kamber Ali Beğ Benanyâri.

Adliye Nazırı, Mehmed Beyzâde

Hariciye Nazırı Hasan Ağa Safizâde

Şeyhülislam: Mirzâ Hüseyin Mirza Hasanzâde ve Müfit Hoca Ekid Efendiler

Fahri Üye ve Aşiretler Reisi: General Ali Eşref Beğ idi.

Bunun nedeni, Aras Türk Hükümeti'nin (3 Kasım 1918'de kurulduğu iddialarının aksine) henüz kurulmadığından mıdır, ki o zaman 18 Kasım'da kurulduğu daha kesinlik kazanacaktır.

---

[41] S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…,** s.92; ATASE Arşivi, Kls:251, A.4-8314, D.4-1, F:13.

[42] İ.E.Atnur, **Nahçıvan,** s.100-101.

[43] İ.E.Atnur, **Nahçıvan…,** s.97-98; A.E.Gökdemir, **Cenub-i Garbî..,** s.46.

[44] Cihangiroğlu İbrahim Bey, Hatıralarında Aras Türk Hükümeti'nin Başkanının adını Emir Beğ Vezirof olarak vermektedir. (İ.Chingiroğlu, **Hatıralar** s.5, 8 ve 14); A.E.Gökdemir ise Aras Türk Hükümeti Başkanı'nın adını Emir Beğ Ekberzâde olarak vermektedir. Bkz. A.E.Gökdemir, **Cenubî Garbî,**…, s.46.

[45] Cihangiroğlu'nın hatıralarında Bağır Beğ Maliye Nazırı olarak geçmektedir. Bkz.İ.Cihangiroğlu, s.15.

Levent Şahverdi Arşivi

Aras Türk Hükümeti üyelerinden birinin dahi Kars Kongresi'ne katılmaması –ki bu isimler, bölgedeki milli teşkilatlanmayı yapan kişilerdirpek anlaşılır gibi değildir. Ya da görüldüğü gibi hükümet üyeleri ile kongreye temsilci seçilenler tamamen farklı kişilerdir. Aksi takdirde Hükümetle halkın temsilcileri arasında ciddi temsil farklılığı olduğu düşünülebilir ki, bu çok zayıf bir ihtimaldir.

I.Kars Kongresi'ne Ahıska ve Ahılkelek'ten Efdal/Afzal, Behçet, Osman Server ve arkadaşları, Gümrü ve Akbaba adına Halilbeyoğlu Topal Ali Beğ ve İsrafil Beğler, Kağızman'dan Ali Rıza Beğ arkadaşları da katılmışlardı[46].

I.Kars Kongresi'nde Piroğlu Fahrettin Beğ'in başkanlığında 8 kişilik "Muvakkat Heyet" kurulmuştu. Bu sekiz kişilik heyette (Sarıkamış/Yedikilise köylü Hayrullah, Erivan/İrevanlı Ahmedoğlu Tağı, Karaçantalı Hacıoğlu Ahmed, Ali Efdal/Afzal, İsrafil, Behçet Beğler ve (Kars köylerinden Rum muhacirleri adına Rum Vafyeddin Efendi) vardı. Ancak bu heyette Nahçıvan ve çevresinden kimsenin ismine rastlanılmamıştır.

Bu kongrenin tutanakları mevcud olmadığı için bu durumda, yukarıda adı geçen kişilerin Kars Kongresi'ne katılıp katılmadıklarına dair de elimizde kesin bilgi yoktur.

Kongre sonunda Kepenekçi Emin Ağa'nın başkanlığında "Kars İslâm Şûrâsı Merkez-i Umûmisi" kurulmuştu. Kongrenin başkanlığını yapmış olan Piroğlu Fahrettin Beğ de yardımcılığını üstlenmişti[47].

Kongrede; zamanın mevcud bütün haberleşme araçları kullanılarak Kars; Ardahan, Batum, Ahıska, Ahılkelek sancak ve kazalardan 30 Kasım 1918'de Kars'ta yapılacak olan II. Kars Kongresi'ne delege göndermelerine,

Çekilen ordumuzdan boşalacak olan müstahkem yerlerin, binaların, hatta silahların teslim alınmaya başlanılmasına,

Kongreye delege istenen Elviye-i Selâse ve çevresinde, Kars Millî İslâm Şûrâsı'nın şubelerinin açılmasına karar verilerek kongre sonrası çalışmalara başlamıştı[48].

Ayrıca I. Kars Kongresi'nde Kongreye delege istenen Elviye-i Selâse ve çevresi yerlerden söz edilirken; Batum'dan Ordubad'a –ki Nahçıvan da-

[46] F.Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım,** s.167.
[47] S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…,** s.93.
[48] S.E. Dayı, **Elviye-i Selâse'de…,** s.93.

Levent Şahverdi Arşivi

hil- kadar tüm bölgede Kars Millî İslâm Şûrâsı'nın şubelerinin açılması kararlaştırılmıştı.

30 Kasım-2 Aralık 1918 tarihleri arasında toplanan II. Kars Kongresi'ne Ordubad, Nahçıvan, Kamerli, Sürmeli, Serdarâbâd, Doğu Şüregel, Ahılkelek, Ahıska, Kars, Ardahan, Batum Sancak ve kazalarından 60 temsilci katılmıştı[49].

I.Kars Kongresi'nde başkanlık yapan Piroğlu Fahrettin Beğ, açılışı yaparak; kongreden bir başkan, bir başkan yardımcısı ve iki kâtip seçilmesini istemişti.

Kongre Başkanlığı'na Şüregel Kaymakamlığı ve Fahri Alay Komutanlığı da yapan Cihangiroğlu İbrahim Beğ oybirliği ile seçilmişti[50].

II.Kars Kongresi'nde "Kars Millî İslâm Şûrâsı Hükümeti" kuruldu. Bu hükümetin Başkanlığı'na, Cihangiroğlu İbrahim (Aydın Beğ), oybirliği ile seçilmişti. Üç gün süren bu kongrenin sonuna doğru, 10 delegenin de katılımı ile, kongreye toplam 70 delege iştirak etmişti.

Bu kongrede;

1- Kars Millî İslâm Şûrâsı Hükümeti kurulmuş,

2- Bu Hükümet'in Başkanlığı'na "Fahri Alay Kumandanlığı" sıfatı da üzerinde kalmak şartıyla, Cihangiroğlu İbrahim Beğ, yardımcılığına da Kepenekçi Emin Ağa seçilmiş,

3- Merkezi Kars olarak kabul edilen Millî Şûrâ Hükümeti'ne, 29 Ekim 1918'de kurulan, "Ahıska Hükümet-i Muvakkatası" ile 18 Kasım 1918'de merkezi Iğdır olmak üzere kurulmuş olan "Aras Türk Hükümeti" ve Batum Millî Şûrâsı katılmışlardır. Böylece Batum'dan Ordubad'a Ağrı Dağı'ndan Azgur'a kadar ki bölgenin ve halkının birliği sağlanmıştır.

4- Daha önce kurulmuş olan 8 kişilik "Muvakkat Heyet"in üye sayısı 12'ye yükseltilmiştir. Bu "Merkez Mümessilleri Heyeti"ni oluşturan kişiler ise;

---

[49] F.Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım,** s.168-169; M.F.Kırzıoğlu, **Kars Tarihi,** I, s.556; **Milli Mücadele'de Kars,** s.8, "Cenûbîgarbî Kafkas Cumhuriyeti", **Türk Kültürü,** Sayı:72 (Ekim 1964), s.957.

[50] F.Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım,** s.169, M.F.Kırzıoğlu, **Kars Tarihi,** I, s.556-557; S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…,** s.93-94.

Levent Şahverdi Arşivi

1- Karslı Cihangiroğlu Hasan Beğ,

2- Sarıkamışlı Piroğlu Fahrettin Beğ,

3- Çıldırlı Dr.Esad Beğ,

4- Akbabalı Hacı Abbasoğlu Kerbelâyî Mehmed Beğ,

5- Karaçantalı Hacıoğlu Ahmed,

6- Oltulu Molla Bilâl Efendi,

7- Erivanlı Ahundoğlu Takî Beğ

8- Iğdırlı Ali Beyoğlu Memmet Beğ,

9- Gümrülü Halıcıoğlu Yusuf Beğ,

10- Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa,

11- Kağızmanlı Ali Rıza Beğ,

12- Digorlu Camadanlı Maksut Ağaoğlu Hasan Ağalar idi.

Bu 12 kişilik Heyet, Hükümet'in Parlamentosu'nu teşkil ediyordu.

5- Çekilen Türk ordusu idareyi, Müttefikler adına İngiliz Heyeti'ne bırakırken, elinde bulunan silah ve cephaneyi de çeşitli yollarla, Millî Şûrâ'ya terk ediyordu. Bu silah ve cephanenin teslim alınarak, ilgili kişiler ile halka dağıtılmasına; ayrıca Millî Şûrâ Hükümeti'ne aid 8.000 kişilik bir kuvvet kurulmasına karar verilmişti. Geri çekilen Türk Ordusu tarafından her bakımdan desteklenen bu askerî kuvvetler, Aras boylarında Ermenilere, Kür Boyu ve Acara taraflarında da, Gürcülere karşı savaşacaklardı. Çünkü onlar savaşmak için and içmişlerdi.

6- Kongrede; Millî Şûrâ Hükümeti tarafından her ne olursa olsun; Osmanlı Devleti'ne ve İslam Halifeliği'ne bağlı kalınarak, Türk bayrağının kullanılmasına, adalet ve idari işlerin Osmanlı Devleti kanunlarına göre yürütülmesine karar verilmişti.

7- Son olarak Oltu, Ardahan, Kağızman ve Nahçıvan'da beşer kişilik Millî Şûrâların kurulması kararlaştırılmıştı.

Milli Mücadele'de ilk büyük teşkilatçılık örneği olan ve kongreler zincirinin birinci halkasını teşkil ederek, ön sırada yer alan ve Elviye-i Selâse'nin dışındaki Ahıska, Ahılkelek, Ordubad, Nahçıvan vs. gibi sancak ve kazaların katılımı ile gerçekleşen III. yani Büyük Kars Kongresi, bu sebeplerle ayrı bir özellik taşımaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kongrenin bir uzantısı olarak yapılan I. Ardahan Kongresi (3-5 Ocak 1919) ve II. Ardahan Kongresi (7-9 Ocak 1919)[51] ile I. Oltu İslam Terâkkî Fırkası Kongresi'nde[52] alınan kararlar ve yapılan faaliyetler sonucu Elviye-i Selâse, Ankara'ya milletvekili göndererek, BMM'e katılmıştır.

II.Ardahan Kongresi'nde alınan karar gereğince, Elviye-i Selâse ve kazalarından seçilen 131 delegenin katıldığı, III.Büyük Kars Kongresi, 17 Ocak 1918 günü Kars'ta toplanmıştı.

Büyük Kars Kongresi'ne, Ardahan Kongresi'ni temsilen Osman Server ve Afzal Beğler katılmışlardı.

17/18 Ocak 1919 gecesi "Milli Şûrâ Hükümeti"nin ismi Kars, Ardahan, Batum Sancakları ve kazaları ile Nahçıvan Ordubad, Culfa, Ahıska ve Ahılkelek'i de kapsayan "Cenûbîgarbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi" şeklinde, değiştirilerek, yeniden kurulmuştu. Bu hükümetin reisi yine Cihangiroğlu İbrahim Beğ idi.

Cenûbîgârbi Kafkas Hükümeti ve Nahçıvan

Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'nin 1 Şubat 1919 tarihli "Hudutnâmesi"ne[53] göre sınırları şöyle idi:

Kars, Ardahan, Batum, Kağızman; Oltu (Şenkaya ilçesi ile birlikte), Nahçıvan; Artvin, Borçka, Murgul, Çürüksu, Acara-î Ulyâ (Yukarı Acara), Acara-i Süflâ (Aşağı Acara), Ardanuç, Şavşat, Posof, Ahıska (Azgur, Koblıyan ve Hırtış ile birlikte), Ahılkelek, Çıldır, Akbaba (Arpaçay başları). Şüregel, Zarşad, Penek, Sarıkamış, Horasan (Aşağı Pasin'den sayılan Karaurgan Bucağı) Digor, Sürmeli, (Iğdır, Kulp/Tuzluca ve Aralık ilçeleri gibi Aras'ın sağındaki yerler) Iğdır, Şerur, Şahtahtı, Yenice, Culfa, Ordubad vilâyet, sancak ve kazalarından oluşuyordu[54].

Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti kurulduktan sonra, 1 Mart 1918 tarihinde Milli Meclis yani Parlamento açılmıştı. Milli Meclisin, "Batum ve Kars Vilayetleri, Ahıska ve Sürmeli kazalarıyla, büyük kısmı müslümanlarla meskun olan Ahılkelek ve Eçmiyazin (Üç Kilise) kazalarının batı kesimle-

---

[51] Daha geniş bilgi için bkz. S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…,** s.95-99.

[52] Daha geniş bilgi için bkz. S.Esin DAYI, "I.Oltu İslâm Terâkkî Fırkası Kongresi (21 Şubat 1920)", **Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu** 1-3 Temmuz 1998, Oltu, Erzurum, 1998, Erzurum, s.62-74.

[53] F. Erdoğan, s.248-259; F. Kırzıoğlu, Milli Mücadele'de Kars, I, İstanbul, 1960, s.27-28; S.E.Dayı, "Elviye-i Selâse'de…, s.105-106.

[54] K. Karabekir, s.55-56

Levent Şahverdi Arşivi

rini içine alan Cenûbîgarbî Kafkasya Devleti bağımsız bir devlettir. Kurucu Meclis toplanana kadar bu topraklar üzerinde Cumhuriyet ilân edilmiştir. Millî Meclis, Batum, Kars ve Ardahan halkının daha önce almış olduğu Türkiye'ye katılma kararından da vazgeçmez. Ayrıca önceki plebisit/halk oylaması neticelerinin kabul edilmesi veya sulh konferansının yeniden plebisite başvurma kararını alması halinde Milli Meclis plebisitin Sürmeli ve Eçmiyazin ile Ahılkelek'in batı kesimlerde yapılmasını arzu eder"[55] şeklindeki kararı şüphesiz İngilizlerin ve Ermenilerin hoşuna gitmemişti. Çünkü daha önce sadece Kars, Ardahan ve Batum'da yapılan halk oylamasının Sürmeli, Eçmiyazin ve Ahılkelek'te de yapılmasını istemesi bölgenin Türklük bölgesi olduğundan ne kadar emin olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Önceleri Kars Milli İslâm Şûrâsı sonrasında da Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti, üzerinde baskılarını gittikçe artıran İngilizler, Kars Askeri Valiliği'ne Temperley'in yerine General Verney Asser'i tayin ederek, politikalarını daha da sertleştirdiler.

General V.Asser'in Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'ne verdiği 12 maddelik sert notada[56]; Milli Şurâ'nın, Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti adını kullanmayıp, sadece Kars ile ilgilenmesi; Batum ve Nahçıvan ile kesinlikle ilgi ve haberleşmesinin olmaması özellikle yer almıştı. Ancak Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti aynı gün notaya red cevabı vermişti.

General Asser'in ısrarla; Hükümetin, Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti ismini taşımaması ve Kars'tan başka tarafa karışmamalarını içeren 3. maddelik ikinci notasına, Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti Reisi Cihangiroğlu İbrahim Beğ'in cevabı ise şöyledir: "1-Birinci Maddeye cevap; Hükümetimize yazıyorsunuz ki, Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti namını kaldırarak başka bir nam alalım. Kars Vilayeti'nden başka yerlere karışmayalım.

Efendim! Bu yazdığınızdan müteessir olduk. Biz adil tanınmış olan İngiliz Devleti Fahimânesi'nin bize karşı bu derece mantıksız harekette bulunacağını hiç düşünmemiştik. Sizin dahili işlerimize karışmanıza taaccüp ettik. Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti namını millet vermiştir, yine millet isterse başka isim tahvil eder. Diğer vilayetlere karışmak hususuna gelince; Nahçıvan ile Batum kendileri Hükümetimize iltihâk etmişlerdir. Hatta Rus Hükümeti zamanında Batum ve Kars seçimi bir yerde olurdu. Bundan kırk

[55] Server Atabek, L'Etat Du Sud Quest Du Caucase, Batum, 1919, s.5.
[56] A.E.Gökdemir, **Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti,** s.133.

Levent Şahverdi Arşivi

dört sene önce Kars ve Batum Türkiye'den alınmış bir yerdir. Batum ve Kars ahalisi bir ırk ve cinstendir. Bundan başka ailevî rabıtaları çoktur. Öyle aileler vardır ki, bir kardeş Kars'da ise bir kardeşi de Batum'dadır. Nasıl olur ki, biz birbirimizden ayrılalım. Siz buraya geldiğiniz zaman, bizim dahili işlerimize karışmayacağınız, hükümetiniz nâmına söylemiştiniz ve biz İngiliz Hükümeti memurlarını böyle kabul eyledik. Demek ki Hükümeti namına söz veren General Piç (Beach) yalan söylemiştir."[57] diyerek devamında İngilizlerin Ermenileri Kars'a getirip yerleştirilmeleri veya onlara Kars sınırında yer gösterilmesi tekliflerini de haklı gerçeklerle kesinlikle reddetmiştir.

Kafkasya'daki Umum İngiliz Komutanı General W.M.Thompson, 4 Nisan 1919 tarihinde General K.M.Davie'yi Erivan, Kars Vilayeti, Nahçıvan Bölgesi ve Borçalu tarafsız bölgesinden sorumlu tayin etmişti[58]. General Davie'ye verilen talimatta; özellikle bölgeyi ilgilendirenler şunlardı:

Kars Vilâyeti ve Nahçıvan bölgesinin Paris Barış Konferansı kararına kadar, Ermeni Hükümeti'nin yetkisine verilmesi; Kars Şûrâsı'nın en kısa zamanda dağıtılması ve liderlerin sınır dışı edilmesi, en ufak bir şüphede Türklerin tutuklanıp Tiflis'e gönderilmesi, yukarıdaki, hazırlıkların 30 Nisan'a kadar tamamlanması; İngiliz askerlerinin çekilerek yerlerini Ermeni Hükümeti ve bir misyona bırakması şeklinde idi[59].

Nitekim Kars'a 2500 Ermeni askerini de getiren İngilizler, 13 Nisan 1919 günü Kars'ı işgal ile Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'ni dağıtıp; Hükümet Başkanı Cihangiroğlu İbrahim Beğ ile birlikte toplam 12 Hükümet üyesini tutukladılar. İngilizler Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti üyelerini Tiflis-Batum-İstanbul yoluyla Malta'ya sevk ettiler.

Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'nin Hariciye Nazırı olan Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Beğ, Hükümeti'nin her türlü menfaatlerinin temini için 3 Mart 1919 tarihinde Erzurum'a geldikten sonra 17 Nisan 1919 tarihli bir "İntibâhnâme" yayınlamıştı. 1.000 adet basılarak halka, tüm aşiret reislerine ve Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri'ne gönderilen bu İntibâhnâme'de; Elviye-i Selâse halkının esaret yıllarından itibaren yaşadıkları, mücadeleleri ve Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'nin amaçları anlatılıyordu. İş-

[57] İ.Cihangiroğlu, **Hatıralar,** s.1-3.
[58] R.Hovannıssıan, **The Republic of Armenia, The First Year 1918-1919,** I, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1971, s.215.
[59] R.Hovannıssıan, **The Rebuplic of Armenia, I,** s.215-216.

Levent Şahverdi Arşivi

te bu intibâhnâmeden merkezi Kars olan Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'nin sınırlarından bahsederken; Nahçıvan; Sürmeli, Iğdır, Şerur, Şahtahtı, Yenice, Culfa ve Ordubad da sınırları içinde belirtilmektedir[60].

Tüm bunlar, Elviye-i Selâse ile Nahçıvan ve çevresinin Ermeni istilâ ve mezalimine karşı birbirinden ayrılmaz bir bütünlük içinde mücadele ettiklerini gösteriyordu.

Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'nin dağılması, topraklarının İngilizlerin yardımı ile Ermeniler tarafından işgalinden sonra Ermenilerin Kafkaslarda Türkleri yaptıkları mezalim ve soykırım gün geçtikçe atmıştı[61].

Öyle ki, Kâzım Karabekir Paşa'nın 11 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği yazısında İngiliz Yarbayı Rawlinson'un da bunu doğruladığını bildirmişti[62]. Kâzım Karabekir Paşa daha sonraki 19 Temmuz[63] ve 25 Temmuz[64] tarihli şifrelerinde de; Ermenilerin Kars, Nahçıvan ve Kağızman havalisinde, halka yaptıkları mezalimin gittikçe arttığını tekrar etmişti.

Ermenilerin Kars'tan Nahçıvan'a kadar uzanan tüm Kafkaslardaki mezalimi ve soykırım hareketi, TBMM'nin Doğu Harekâtında kadar devam edecektir.

Erzurum Kongresi-Elviye-i Selâse ve Nahçıvan

Elviye-i Selâse Nahçıvan ilişiklerinde bir başka örnek de Erzurum Kongresi'dir**.**

Mondros Mütarekesi sonrası, Doğu Anadolu vilayetlerinin haklarını korumak, Ermenilere verilmek istenen bu toprakların Türk yurdu olduğunu ispat etmek için ilmî, fikrî, siyasî ve gerekirse silahlı mücadele etmek için 2 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan Vilâyât-ı Şarkîyye Müdâfâa-i Hukûk Millîye Cemiyeti, 10 Mart 1919'da Erzurum'da bir şubesini açmıştı.

---

[60] F.Erdoğan, Türk Ellerinde Hatıralarım, s.201-203; M.F.Kırzıoğlu, **Milli Mücadele'de Kars,** I, İstanbul, 1960, s.55-57;M.F.Kırzıoğlu, **Edebiyatımızda Kars,** İstanbul, 1958, s.149-151; A.F.Gökdemir, **Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti,** s.149.

[61] İ.Cihangiroğlu, **Hatıralar,** s.40-41; **Tevhididdin Mamiloğlu'nun El Yazması Hatıraları,** s.1-2; F.Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım,** s.206-207; Hüseyin Köycü, **"Oltu İslam Milli Komitesi",** Şenkaya, 18 Mart (Nisan) 1952, Sayı:20; C.Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum,** s.46-47; M.F.Kırzıoğlu, **Kars Tarihi,** I, s.558.

[62] ATASE Arşivi, Kls.82, A.1-2, D.210-304, F.24-1; S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…,** S.153.

[63] ATASE Arşivi, Kls.82, A.1/-2, D.210-304, F.23; S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…,** s.153.

[64] T.C., B.O.A, Belge No:1150/9-1x2a, IX-2b; S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…,** s.154.

Levent Şahverdi Arşivi

Vilâyât-ı Şarkîyye-i Müdâfâa-i Hukûk-ı Cemiyeti Erzurum Şubesi, Erzurum'da Vilâyet Kongresi yapacağını, kendisine bağlı sancak ve kazalara duyurmuştu[65]. Dolayısıyla o tarihlerde Erzurum Vilâyeti'ne bağlı bir sancak olan Bayezıt'tan delege istenildiğini öğrenen Nahçıvanlılar da bir temsilci ile bu Vilâyet Kongresi'ne katılmak istemişlerdi. Hacı Cebbar (KÖMEK) Beğ, Nahçıvan Delegesi seçilerek Bayezıt'e gönderilmişti. Telgraf şöyle idi;

Hacı Cebbar Beğ, Erzurum'a gönderdiği 1 Haziran 1919 tarihli şu telgrafı ile kongreye katılma isteğinde bulunmuştu.

"Erzurum Müdâfâa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'ne,

Bilûmum Nahçıvan, Şeril (Şerür), Ordubad, Vedibasar havalisi ahali-i islamiye tarafından intihâb olunmuş bir Hey'et sıfatıyla Erzurum'da in'ikaadı takarrur eden kongrede iştirâk edebilüp bilmeyeceğimizin iş'ârı, mütemennadır.

Nahçıvanlı Cebbar Beğ"[66]

Bu telgraf, 3 Haziran günü Erzurum'daki Cemiyet'e ulaşmıştı.

Hacı Cebbar Beğ, 11 Haziran 1919 günü Erzurum Vilâyat-ı Şarkiye-i Müdâfâa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'ne ikinci bir telgraf göndermişti.

"Erzurum Vilâyât-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'ne,

Azim bir muhit-i islamiyenin mesâil-i hayatiyeleri hususunda lede-l-istişâre, oraya gelmek, ahassi âmalimdir. Lakin, Bayezıt Livâsı'ndan Kongre'ye â'zâ intihâb edilmediği içün, tek başına olarak gelemeyeceğim tabi'idir.

İngiliz askerinin Nahçıvan'dan çekilmesi, ahali-i islâmîye hakkında revâ görülen mezâlimin tahkîki ile vaziyetin tebeddülünü bâdî olmuştur. Ermeni kuvveti, ke-en-lem-yekûn hükmündedir. Son talimat ve tavsiyelerinizin, intizârındayım.

Nahçıvan Vekili Hacı Cebbâr"[67]

---

[65] M.F.Kırzıoğlu, **Erzurum Kongresi,** I, s.178.

[66] M.F.Kırzıoğlu, **Erzurum Kongresi,** I, s.31; Bekir Sıtkı Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler,** Ankara, 1969, s.6.

[67] M.F.Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi,** I, s.37; B.S.Baykal, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler,** s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

Her iki telgraftan; Nahçıvan'ın, Elviye-i Selâse temsilcilerinin dışında kendi adlarına katılımı düşündükleri anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'nin dağılmasından sonraki siyasi ve askeri gelişmelerin etkisiyle gerek Elviye-i Selâse, gerekse Cenubî Garbi Kafkas Hükümeti'nin sınırları içindeki Milli Şuralar kendi adlarına faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Aslında Nahçıvan zaten Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin resmi sınırları içerisinde idi. Ancak Hükümetin 13 Nisan 1918'de İngilizler tarafından yıkılması ve Ermenilere tesliminden sonra, Hükümetin resmi sınırları içindeki millî şurâ şubeleri, birbirleri ile de irtibatlı olarak bölgelerin kurtuluşuna çalışmışlardı. Ama yine de Nahçıvan, İngilizlerin desteğini alan Ermeniler tarafından 20 Mayıs 1919'da işgal edilmişti[68].

Tespitlerimize göre Erzurum Kongresi'ne Elviye-i Selâse'yi temsilen Kars Merkez adına Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Beğ, Sarıkamış'tan Kubadoğlu Bekir Sıtkı (Kubat) Beğ; Ardahan'dan Haşimoğlu Rasim (Acar) Beğ, Kağızman'dan Ali Rıza (Ataman) Beğ ve Nahçıvan'dan Hacı Cebbâr Beğ delege olarak seçilmişlerdi.

Ancak, Nahçıvan Delegesi Hacı Cebbâr Beğ, Erzurum'a gelemediğinden Kongre'ye katılamadığı kesin olarak bilinmektedir[69].

Erzurum Kongresi öncesi, Erzurum Vilâyeti delegelerini temsilen M. Raif Hoca ve Trabzon delegeleri temsilen Eyyubîzâde İzzet Beğ'in bir araya gelerek Erzurum Kongresi Nizâmnâmesi Müsveddesi, yani bir program taslağı hazırlamışlardı. 7 maddelik bu program, kongrenin açılış ve sonrasında uygulanacak kuralları, yapılacak işler ve alınacak kararları kapsıyordu.

Bu programın 6. Maddesi'nin "e" şıkkında; "Elviye-i Selâse ve Nahçıvan'da vukû'u bulmakta olan katliamlara karşı, tedâbir ittîhâzı"na karar verilmişti[70].

Bu karardan da anlaşılacağı üzere; Erzurum Kongresi'nin, resmi olarak temsilcisi olmasa bile, o tarihlerde sınırlarımız dışında kalan Türk toprakları olan Elviye-i Selâse ve Nahçıvan ile ne kadar ilgili olduğunu göstermektedir.

Şüphesiz bu kararın alınmasında Cenûbîgarbî Kafkas Hükümeti'nin Hariciye Nazırı olup, Mart 1919'dan beri Erzurum'da bulunan Piroğlu Fahret-

---

[68] İ.E.Atnur, **Nahçıvan** , s.186.

[69] S.E.Dayı, **Erzurum Kongresi'nde Elviye-i Selâse Meselesi,** s.61.

[70] F.Erdoğan, **Türk Elerinde Hatıralarım,** s.228; F.Kırzoığlu, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü, **BTTD,** Sayı;35 (Ağustos 1970), s.10; Kırzıoğlu, **Erzurum Kongresi,** II, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

tin Beğ'in ve Erzurum'daki Cemiyet ile haberleşerek Ermenilerin bölgede yaptıkları mezalimleri anlatan Nahçıvanlı Hacı Cebbar Beğ'in de katkılarının olduğu unutulmamalıdır[71].

20 Temmuz 1919 günü Vilâyât-ı Şarkiye-i Müdâfâa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi Başkanı Hoca Raif Efendi'nin, İstanbul'daki Merkez'e gönderdiği telgrafta; Kongre'ye Vilâyât-ı Şarkiye-i Müdâfâa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti ile Trabzon Muhâfâza-i Hukûk Cemiyeti'nden başka aynı gaye ve maksad-ı milli ile teşekkül etmiş diğer cemiyetlerin iştirakiyle daha umumi bir şekil almış olduğu"[72] bildirilmişti.

Bu ifadelerden, Erzurum Kongresi'ni düzenleyen adı geçen cemiyetlerden başka aynı gaye ve amaca hizmet eden başka cemiyet temsilcilerin de katıldığı ya da katılmak istediği anlaşılmaktadır.

Yine bu ifadelerden; Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti Hariciye Nazırı Fahrettin Beğ'in Kongreye katılma gayretleri ve 19 Temmuz 1919[73] tarihli resmî başvuruları ile Nahçıvanlı Hacı Cebbâr Beğ'in müracaatları ve diğer Elviye-i Selâse temsilcilerinin teşebbüsleri anlaşılmaktadır[74].

23 Temmuz 1919 günü toplanan Erzurum Kongresi'nde Şirân Müftüsü'nün Arapça duası ve Kongre'nin en yaşlı üyesi sıfatıyla Vilâyât-ı Şarkiyye-i Müdâfâa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti Başkanı Mehmed Raif (DİNÇ) Hoca'nın yaptığı açış konuşmasından sonra, Kongre Başkanlığı'na seçilmiş olan Mustafa Kemal Paşa, kürsüye çıkarak memleketin içinde bulunduğu durumu, iç ve dış olayları değerlendirdiği uzun bir konuşma yapmıştı.

Konuşmasının Elviye-i Selâse'yi ilgilendiren kısımda; Ermenilerin Nahçıvan'dan Oltu'ya kadar ki bütün bölgelerde İslam ahaliyi tazyik ve bazı bölgelerde "katliam ve yağmagirlikte" bulunduklarını; "hudutlarımıza kadar İslâmları mahva mahkûm ve hicrete mecbur ederek Vilâyât-ı Şarkiyemiz hakkındaki emellerine de doğru" ilerlemek istediklerini ifade etmişti[75].

Elviye-i Selâse ve Nahçıvan, Kongre toplandığı sırada Mütareke'nin 11. Maddesi'ne göre sınırlarımız dışında kaldığından; İtilâf Devletleri Mütare-

---

[71] S.E.Dayı, **Erzurum Kongresi'nde Elviye-i Selâse Meselesi,** s.24.
[72] M.F.Kırzıoğlu, **Erzurum Kongresi,** I, s.146.
[73] ATASE, Arşivi, Atatürk Özel Arşivi, Kls.5, D.1335-5-1, F.3; S.E.Dayı, "Elviye-i Selâse'de…, s.160; S.E.Dayı, **Erzurum Kongresi ve Elviye-i Selâse Meselesi,** s.18.
[74] S.E.Dayı, **Erzurum Kongresi ve Elviye-i Selâse Meselesi,** s.25.
[75] M.F.Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi,** II, s.18-19.

Levent Şahverdi Arşivi

ke'nin 7. ve 24. Maddeleri'ne dayanarak müdahale etme haklarına sebebiyet vermemek için resmen temsilcilerin katılmasından sakınıldığı da düşünülebilir. Çünkü Erzurum Kongresi'nin 27 Temmuz 1919 günlü toplantısında Elviye-i Selâse delegeleri (19 Temmuz 1919 tarihli) Kongre'ye kabulleri hakkındaki mektup okunmuştu. Ancak bu delegelerin Kongre'de "alenen isbâtı vücud etmeleri"nin mütarekeye aykırı olacağı, hem de kendileri için mahzurlu olacağı düşüncesiyle kendilerine özel olarak cevap verilmesine karar verilmişti[76].

Sonra 5. Madde'nin görüşülmesine geçilerek; "Kafkas Müslümanlarına ta'allûk eden bu maddenin, ehemmiyeti fevkâlâde-i siyâsiyesine (yani Mondros Mütarekesi ile Türkiye'ye bırakılan yeni sınırların dışında bulunmalarına) mebnî burada dercine lüzum olmadığından tayyine karar verilmişti"[77].

Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1919 tarihli Beyanâmesi'nin girişinde; "Ermenilerin Kafkaslar dahilinde hududlarımıza kadar dayanan katliam ve İslamları imha siyasetlerinden"[78] bahsedilmektedir. Şüphesiz buradaki "Kafkaslar dahilindeki" ifade de, Elviye-i Selâse ve Nahçıvan'da yer almaktadır.

Beyannâme'nin 2. Maddesi'nde "vatanımızın bütünlüğü ve milletimizin istiklâlinin sağlanması için milli kuvvetlerin işler hale getirilecek; milli iradeyi hâkim kılmak kararı yer alıyordu[79].

3.Madde'de ise "Her türlü işgal ve müdahalesinin Rumluk ve Ermenilerle teşkili gayesine matuf telâkki edileceğinden" bahiste İtilaf Devletleri'nin çeşitli bahanelerle yaptıkları siyasi ve askerî müdahale ve işgallerle yurdumuzun herhangi bir parçasının Rum ve Ermenilere peşkeş çekilmesi reddediliyordu.

Elviye-i Selâse ve Nahçıvan, her ne kadar Erzurum Kongresi'nde resmi temsilcileri nezdinde temsil edilmemişlerse de; Beyannâmenin 6. Maddesi'nde Elviye-i Selâse ve Nahçıvan'a olumlu mesaj verilmekteydi.

---

[76] M.F.Kırzıoğlu, **Erzurum Kongresi,** II, s.103.

[77] M.F.Kırzıoğlu, **Erzurum Kongresi,** II, s.103.

[78] Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** I, Ankara, 1986, s.114;

[79] M.M.Kansu, **Erzurum'dan…,** I, s.115; C.Dursunoğlu, s.169; Hayri Mutluçay, Erzurum Kongresi'nin Tutanak ve Kararları, **BTTD** XI/16, s.7; M.F.Kırzıoğlu, **Erzurum Kongresi,** II, s.251. Mithat Sertoğlu, "Erzurum Kongresinin Bilinmeyen İki Belgesi, **BTTD,** (13 Ekim 1968), s.5. Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum,** s.168.

Levent Şahverdi Arşivi

6.Madde'de; mütarekenin imzalandığı tarihteki sınırlarımız dahilinde kalan topraklarımızın bir bütün ve milletimizin birbirinden ayrılması mümkün olmayan öz kardeş oldukları vurgulanıyordu[80].Mütarekenin imzalandığı tarihte Elviye-i Selâse ve Nahçıvan'ın henüz işgal edilmediği zaten bilinen bir gerçekti.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kısa ve öz ifadesi ile Erzurum Kongresi kararlarında "millî" hududlar içindeki vatan bir bütündür. Birbirinden ayrılık kabul etmez"[81] fikri hakimdi.

Nitekim Mustafa Kemal Atatürk, 24 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum Kongresi'ni değerlendirdiği konuşmasında; mütarekenin imzalandığı tarihteki sınırlarımızın "millî sınır" olduğunu vurgulamış ve bu sınıra Elviye-i Selâse'yi de dahil etmişti[82].

Kongre sırasında, 27 Temmuz 1919 günü kongrede alınan karar gereğince; 12 Ağustos 1919 günü Elviye-i Selâse'deki kardeşlerimize iletilmesi için Süleyman Necati Beğ'e (Güneri) bir yazı yazılmıştı.

12 Ağustos 1335

"Hususî

Necati Efendi Birâderimize,

Elviye-i Selâse'deki İslam Cemiyyeti'nin nezdinizdeki itimâdnâmesi manzûrumuz oldu. Hakkı Âli'nizde ibraz edilmiş bulunan itimâd da, ne kadar isâbet vardır.

Zât-i Âliniz, Şarkî Anadolu'nun Erzurum'da akdeylediği Kongre'de murahhas olarak hazır bulunmuş oludunuzdan; Kongre'nin mukarrerat-ı Esâsiye ve Nizâmnâme-i Dahilisine ve bil'umûm dindaşlarımız ve bilhâssa Eczâ-yi Memâlik-i Osmaniyye'den olan Elviye-i Selase'deki İslam kardaşlarımız hakkındaki Kongre Heyeti'nin tahassüsât-ı samimiyyesine, yakından kesbi vukuf eylediniz.

Bugün mevcud olan bazı esbâb ve mevâni-i siyasiyyenin, kariben zevkale mahkûm olduğu hakkındaki kanâ'ate, muttali oldunuz. Bütün bu nikaat-i nazarı, Elviye-i Selâse'deki İslam kardaşlarımıza, izâh ve ona nazaran icâbatına nikât tevessül buyurulması ve âtinin bahşedeceği müsâid şe-

---

[80] C.Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum,** s.169; Kâzım Karabekir **İstiklal Harbimiz,** İstanbul, 1988, s.100; M.F. Kırzıoğlu, **Erzurum Kongresi,** II, s.252.

[81] Kemal Atatürk, **Nutuk,** I, İstanbul, 1983, s.65.

[82] **TBMM Zabıt Ceridesi,** I, 1336, s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

raite itmi'nân ile intizarın mûcîbi muhassenât olacağı, işbu varka ile de te'yîd olunur.

Mustafa Kemâl, Hüseyin Rauf, Raif"[83]

Kongre, Heyet-i Temsiliye'nin diğer üyeleri memleketlerine döndüğünden, Heyet adına Mustafa Kemal, H.Rauf ve Raif Hocaların imzalarıyla hazırlanan bu tezkere ile bir anlamda Elviye-i Selâse temsilcileri ve halkının gönlü alınmak istenerek konuya açıklık getirmektedir.

Bu Tezkere'den; Elviye-i Selâse'deki İslâm Cemiyeti'nin Süleyman Necati Beğ ve kongreye sunulmak üzere gönderdikleri bir İtimâdnâme'den söz ediliyor. Bu itimâdnâme, Ardahan Millî Şûrâsı'nın Fahrettin ve Rasim Beğleri murahhas seçip, görevlendirdiklerine dair olan mazbatadan ayrı bir yazı olmalı.

Ne zaman yazıldığı belli olmayan ve elimizde bulunmayan bu itimâdnâme, Albayrak Gazetesi sahibi ve başyazarı olan Süleyman Necati Beğ'in; Erzurum'da bulunan Fahrettin Beğ'e destek ve yardımlarından dolayı, yakın ve samimi bulunup yazılmış olmalı.

Süleyman Necati Beğ'e olan güvenlerinin çok olduğu anlaşılan bu İtimaâdnâme'yi Kongre Heyeti'nin de görüp takdir ettiği anlaşılmaktadır.

Kongre Heyeti, Necati Beğ'in Kongre'de murahhas olarak bulunmasından dolayı, "Kongre Kararları ve Dahili Nizamnâmesi'ne de yansıyan ve Osmanlı topraklarının bir parçası kabul edilen Elviye-i Selâse'deki "İslam kardeşlerimiz" hakkındaki samimi duygularına yakından şahid olduğunu belirterek; bugün için mevcud olan bazı siyasî engel ve sebeblerin, yakında değişeceğine inandıklarını belirtiyorlardı.

İşte bütün bu durumların, Elviye-i Selâse'deki kardeşlerimize anlatılıp, onların inandırılıp, güvenlerinin sağlanması için aracı olması istenerek; gelecekte uygun şartların olacağına kesinlikle inanarak beklemelerinin daha iyi olacağı bildiriliyordu.

Erzurum Kongresi'nde gerek Mustafa Kemal Atatürk'ün açış konuşmaları, gerek görüşmeler ve gerekse Kongre Beyannâme Kararlarından da anlaşılacağı üzere Kafkasların tümümün geleceği ve orada yaşayan ırkdaşlarımızın can güvenliği ile ilgili oldukları açıkça görülmektedir.

[83] ATASE, A.Ö.A.Kls.5, D.1335/5-1, F.3-1.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk, Sivas'ta toplanacak olan "Genel Kongre" için Erzurum'dan ayrılmadan önce XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın hazırladığı 10 maddelik ve haşiyeli bir "Hatırası" vardır. Bu Hatıra'nın 4. Maddesi'nde "Kafkasya'daki Ahali-i İslamiye ile ele ele vermek elzemdir. Bu revabıta bizim gibi, Azerbaycan'ın ve Şimâlî Kafkasya'nın şiddetli ihtiyacı vardır: zira Rusya dahilindeki Ermenistan'ı büyütmemek ve üç taraftan tazyik ile olduğu yerde daima zaif ve mahdûd ve kuvvetten mahrum tutmak Türk'ün ve İslamın mevcudiyet politikasıdır"[84].

Aynı gerçeklerden kaynaklanan Türk tarafının endişe ve istekleri Mayıs 1918'deki Batum Konferansı esnasında da Ermeni Heyeti'ne bildirilmişti[85]. Amaç ise, Ermenilerin bölgedeki Türklere tekrar mezalim ve soykırım uygulamalarına engel olmaktı. Yani, Azerbaycan-Nahçıvan ve Türkiye ile çevrilecek olan Ermenistan'ın zararsız hale gelmesi sağlanacaktı. İşte bu noktada; Türkiye ile Azerbaycan hatta tüm Türk dünyası arasında doğal bir bağ olan Nahçıvan ayrı bir önem kazanıyordu.

Doğu Harekâtı ve Antlaşmalarda Nahçıvan

TBMM'nin emir ve kararı ile Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Ermenilerin Elviye-i Selâse ve Kafkaslardaki Türklere uyguladıkları mezalim ve soykırımına son vermek üzere 28 Eylül 1920 Doğu Harekâtı'nı başlatmıştı. Başarılı olan bu harekâtın sonunda Kars ve çevresi kurtulmuş; Ordumuz Gümrü'yü de ele geçirmişti. 2/3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması[86] ile de Elviye-i Selâse ve Kafkaslardaki dolayısıyla Nahçıvan'daki Ermenilerin işgal ve mezalimine son verilerek; Ermeniler kontrol altına alınması sağlanmıştı.

Gümrü Antlaşması'nın 2. Maddesi gereğince, "Nahçıvan, Şahtahtı, Şerur mıntıkasında bilâhare arây-ı umûmîyenin tayin edeceği şekl-i idare ye ve bu idarenin ihtiva edeceği araziye Ermenistan müdahale etmeyecek ve

---

[84] ATASE Arşivi, D.1335/5, 1, F.41; S.E.Dayı, **Erzurum Kongresi'nde Elviye-i Selâse Meselesi,** s.54-55.

[85] Bkz. "Nahçıvan'ın Önemi Hakkında" Başlık, s.2.

[86] K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** s.862; Serge Afanasyan, L.'Arménia, L'Azerbaidjan et la Géorgie, de L'indépendance a L'ınstauration du pouvoir soviétique (1917-1923), Paris, 18981, s.147; TBMM ZC, VI, s.284; Albayrak, 12 Aralık 1920 ve 20 Aralık 1920; Sayı:123; **TİH Doğu Cephesi,** III, s.308-311; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1943),** I, s.19-23; **HTVD,** Kars İli Özel Sayısı, s.49 (Eylül 19064), Belge No:1149; İskender Yılmaz, Gümrü Antlaşması, s.125.

Levent Şahverdi Arşivi

işbu mıntıkada şimdilik Türkiye himayesinde bir idare-i mahalliye tesis olunacaktı[87].

Ancak Ermenistan'ın 5 Aralık 1920[88] tarihinde Sovyetleştirilmesiyle yeni kurulan Sovyet Ermeni Hükümeti, Taşnak Hükümeti'nin imzaladığı Gümrü Antlaşması'nı reddetmişti[89].

Ayrıca Gümrü Antlaşması'nı, Sovyet Rusya ve 27 Nisan 1920'de Bolşeviklerin Azerbaycan'da idareyi ele geçirmeleri üzerine kurulan Azerbaycan Sovyet Hükümeti de reddetmekteydi[90].

Azerbaycan Komünist Partisi, Sovyet Rusya'nın baskısıyla, henüz Ermenistan Sovyetleştirilmeden önce 30 Kasım 1920 günü, Sovyet Ermenistan'ı ile sınırların kaldırılması, Ermenistan ile askeri ittifak ve petrol işbirliğinin kurulması, Ermenistan'a karşı askeri faaliyetlerin durdurulması, Karabağ'a kendi iradelerini tayin hakkı tanınması, Nahçıvan ve Zengezor'un Ermenistan'a hediye edilmesini kararlaştırmıştı[91]. Nitekim Azerbaycan Sovyet Hükümeti, 1 Aralık 1920 tarihinde Nahçıvan ve Zengezor'u Ermenilere hediye ettiğini ilan etti[92].

Nahçıvan'da açıkça Rus-Ermeni ittifakı ile hileli siyaseti söz konusu idi. Çünkü daha 10 Ağustos 1920'de[93] Ruslar ile Ermeniler arasında yapılan gizli bir antlaşmayla Şahtahtı-Nahçıvan_Culfa demiryolunun kullanımı Ermenilere bırakılmıştı. Her ne kadar V.İ.Lenin, Moskova'da görüşmelerde bulunan Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beğlere bu antlaşmayı kastederek; "Biz muahede yapmakla hata ettiğimizi anladık düzeltmeye çalışacağız. Biz düzeltemezsek de, siz düzeltirsiniz"[94] demişse de samimi olmadıkları daha sonra görülecektir.

---

[87] "(Gümrü/Aleksandrapol)'da Türkiye ile Ermenistan Anasında Münakid Muahede-i Sulhiyye Metni", Albayrak, 13 Aralık 1920, Sayı:122, s.2, Devamı 20 aralık 1920, Sayı:122, s.1045, I, Ankara, 983, s.119-123; K.Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** s.862, S.Afanasyan, s.147; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VI, s.284-430; İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması,** s.102-107; T.İ.H., III, s.225 ; İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları, 1920-1945, I, TTK, Ankara, 1989, s.19-23.

[88] Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922),** I, Ankara, 1970, s.131; İ.Yılmaz, Gümrü Antlaşması, s. 125

[89] Yusuf Kemal Tengirşek; **Vatan Hizmetinde;** Ankara, 1981, s.208.

[90] İ.E.Atnur, **Nahçıvan,** s.405.

[91] İ.E.Atnur, **Nahçıvan,** s.407-408.

[92] İ.E.Atnur, **Nahçıvan,** s.408.

[93] S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de…,** s.249.

[94] Y.K.Tengirşek, **Vatan Hizmetinde,** s.158; Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** Ankara, 1982, s.89.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu haksızlığa gerek Nahçıvanlılar[95] gerekse TBMM Hükümeti şiddetli tepki göstermekte gecikmedi[96]. Çünkü Gümrü Antlaşması'na göre Nahçıvan, Türkiye'nin himayesinde idi ve Türk askeri hem sınırları koruyor, hem de kontrolü elinde bulunduruyordu.

TBMM Hükümeti adına Moskova'ya Sovyet Rusya Hükümeti ile görüşmeye giden Yusuf Kemal Beğ'e, Hükümet Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından özellikle "Nahçıvan'ın Türk kapısı olduğu hatırlatılarak ona göre davranılması istenmiştir[97].

Görüşmelerde, Ruslara, Nahçıvan'ın Türkiye'de kalması kabul ettirilemeyince; Türk Heyeti Nahçıvan'ın Türkiye ve Azerbaycan himayesinde kalmasını teklif etmiştir[98].

27 Nisan 1920 tarihinden itibaren resmen Sovyet Rusya'nın siyasi, askeri işgal ve kontrolü altında olan Sovyet Azerbaycan'ın bir daha baskı ile Nahçıvan'ı Ermenistan'a terk etmesini önlemek için, Türk Heyeti 16 Mart 1921[99] tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'nın 3. Maddesi'ne özel bir ifade koydurmayı başarmıştı. Bu ifadeye göre; Azerbaycan, Nahçıvan'ın himaye hakkını üçüncü bir devlete terk etmemek şartı ile üzerine almıştı. Eğer Azerbaycan Nahçıvan'ı Ermenistan'a veya Rusya'ya terk ederse; böyle bir durumda da Türkiye'ye müdahale hakkı doğuyordu. Türkiye, Azerbaycan'ı Nahçıvan'ın himayesini bırakmış kabul edecekti[100].

Moskova Antlaşması ile Elviye-i Selâse ve Nahçıvan'ın Milli Mücadele'nin başından beri devam eden kader birliğinde yolları ayrılıyordu. Türk askeri harekatı ile Anavatan'a tekrar kavuşan Kars, Ardahan ve Batum'un sevinci de uzun sürmemişti[101]. Çünkü Moskova Antlaşması ile Batum Gürcistan'a bırakılmıştı. Aslında Sovyet Rusya Moskova Antlaşması'ndan bir yıl önce 7 Mayıs 1920 tarihinde Menşevik Gürcü Hükümeti ile yaptığı gizli antlaşmanın 3. Maddesi ile Batum'u Gürcistan'a bırakmayı kabul etmişti ve bunu gerçekleştirmek için de çok uğraşmıştı.

---

[95] **TBMM ZC,** VIII, s.62.

[96] **TBMM ZC,** VIII, s.62; **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** GCZ, I, s.440-41.

[97] İ.E.Atnur, **Nahçıvan,** s.412.

[98] Y.K.Tengirşek, **Vatan Hizmetinde,** s.210.

[99] TBMM ZC, XI, s.322; A.F.Cebesoy, **Moskova Hatıraları,** s.193; K.Karabekir; **İstiklal Harbimiz,** s.800-805; Y.K.Tengirşek, **Vatan Hizmetinde,** s.217-218; **Düstur,** 3.Tertip; II, s.102-117; S.Yerasimos, **Türk Sovyet İlişkileri,** s.314; İ.Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,** s.32-33.

[100] **TBMM ZC,** II, s.227.

[101] ATASE Arşivi, Kls.852, A.6-2865, D.(13)-16, F.69; S.E.Dayı, **Elviye-i Selâse'de..,** s.190; S.Yerasimos, **Türk Sovyet İlişkileri,** s.152.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece 28 Ocak 1920 tarihinde Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nce kabul edilen Misak-ı Milli'nin 2. Maddesi'nde yer alan Elviye-i Selâse ile ilgili karar Batum hariç Kars ve Ardahan'ın Anavatan ile tekrar birleşmesi sağlanarak gerçekleştirilmişti.

Nahçıvan'ın Anavatan ile birleşmesi sağlanamamış ise de; Azerbaycan'ın himayesinde varlığını sürdürmesi sağlanmıştı.

15 Nisan 1921 tarihinde Türk Dışişleri ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın Kâzım Karabekir Paşa'dan bölgeyi boşaltmasını istemesi üzerine; Nahçıvan'ı Ermenilere karşı korumak için görevlendirilmiş olan Nahçıvan Türk Birliği'ne geri çekilme emri verildi. Alınan emir gereğince, Türk askeri Nahçıvan'dan geri çekilerek 16 Nisan 1921 günü Doğu Bayezıd'e döndü[102].

Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması'nın ki Maddesi'ne göre de, antlaşmanın en kısa zamanda Kars'ta Kafkas Hükümetlerince onaylanması gerekiyordu. Türkiye, Elviye-i Selâse ve Nahçıvan ilgilendiren maddeleri ilgili Kafkas Hükümetlerine kabul ettirerek garanti altına almak istiyordu. Antlaşma, 13 Ekim 1921 tarihinde Kars'ta Türkiye, Azerbaycan; Gürcistan ve Ermenistan Hükümetleri arasında onaylandı[103]. Kars Antlaşması'nın 5. Maddesi'ne göre, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan, tespit edilen sınırlar dahilindeki Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın himayesinde muhtar/özerk, bir yönetim olduğunu kabul etmişlerdi. Böylece Nahçıvan'ın statüsünün korunması sağlanmıştır.

---

[102] Veysel Ünüvar, **Bolşeviklerle Sekiz Ay,** İstanbul, 1948, s.87; K.Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** s.907.

[103] **Düstur,** 3.Tertip/3, İstanbul, 1929, s.24-35; **TBMM, ZC,** XIII, s.259-261; K.Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** s.970-973; **Varlık,** 14 Ekim 1921, Sayı:7.

Levent Şahverdi Arşivi

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL'DAKİ RUS MÜLTECİLERİN YAŞAMI*

Doç. Dr. Tülay Alim BARAN**

ÖZET

İşgalden sonra İstanbul'un yoğun bir nüfus hareketliliğine sahne olduğu gözlenmektedir. Bu nüfus hareketliliğini yaratan faktörlerden birisi terhis edilen askerlerin kente geri dönmesi, bir diğeri ise mültecilerdir.

Mütareke İstanbul'u, bir taraftan işgali ve onun uzantısı olan siyasi ve askeri gelişmeleri, bir taraftan ise İstanbul halkının pek karışmadığı bir "öteki"dünyayı yaşamaktadır. Bu öteki dünya içerisinde bizi ilgilendiren Rus mülteciler, sadece İstanbul'un sosyal hayatına getirdikleri yeniliklerle değil, aynı zamanda Çarlık döneminde sahip oldukları zenginliği terk edip gelmek zorunda kalmaları ve dolayısıyla karşı karşıya kaldıkları sefaletle de dikkat çekmektedirler. Bir dönem İstanbul'da etkili olan bu göçmenler bir süre sonra çoğunluk itibariyle Türkiye'den ayrılmışlarsa da, etkileri o denli çabuk uzaklaşmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Beyaz Ruslar, Mülteciler, Mondros Mütarekesi, İstanbul, Sosyal Yaşam

THE LIFE OF THE RUSSIAN REFUGEES IN ISTANBUL DURING THE PERIOD OF THE ARMISTICE

ABSTRACT

In the aftermath of the occupation, Istanbul became a scene of complex population movements. If one of the factors that led this kind of mobility was the return of discharged soldiers, the other factor was the refugees.

As already seen, in the Armistice Istanbul, on the one side was the occupation and the political and military developments related with it. On the other side, however, existed another world, which the people of Istanbul were only marginally inserted in. In this "other" world, the Russians, who we are interested in, deserve attention not only due to the

---

* Konuyu hazırladığım sırada Rusların Türkiye'ye şükranlarını da dile getirdikleri ve metin içerisinde anacağımız Spassibo kitabı başta olmak üzere çok sayıda artık ulaşılması zor olan kaynağa ulaşmamı sağlayan ve görsel malzeme açısından da yardımlarını esirgemeyen sayın Behzat Üsdiken'e büyük teşekkür borçluyum.

** Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Levent Şahverdi Arşivi

novel ways of life that they have introduced to the social life of Istanbul. At the same time, the degree of poverty that they came face to face as a result of coming to Istanbul, compared with the wealth they had in Czarist Russia is most noteworthy. Finally, although these refugees were influential in Istanbul during the 1920s and 1930s, they eventually left Turkey and could not settled in the country.

Key Words: White Russian, Refugees, Mudros Armistice, Istanbul, Social Life

GİRİŞ: MÜTAREKE İSTANBUL'U

Mondros Mütarekesi, Osmanlı İmparatorluğu'na Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirten bir anlaşma olmanın ötesinde, ancak yaşandıkça görülebilecek olaylara gebe belirsizliklere de işaret eder. Mütarekeden ne anlaşıldığının ve nasıl uygulanacağının görülmesi uzun sürmez. İlk işaretler Mondros Mütarekesi ile birlikte İstanbul'da yerleşmeye başlayan iyimserliğin yanıltıcı olduğuna dair izler taşımaktadır. Siyasi gelişmeler ve sosyal hareketlilik ile birlikte payitahtın dokusunda önemli değişiklikler gözlenmeye başlanacaktır.

2 Kasım 1918'de Enver, Cemal ve Talat Paşa ile Dr.Nazım ve Dr. Bahaddin Şakir gibi ittihatçıların yurt dışına çıkması ile bir dönem kapanmıştır. Sadrazam Talat Paşa, 8 Ekim 1918 tarihinde istifa etmiş ve yerine Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur. Böylece İttihat ve Terakki hakimiyeti sona ermiş ve kısa bir görüşme döneminin ardından da Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.[1]

Çok sayıda romana konu olacak olan İşgal dönemi, İtilaf Devletlerinin 13 Kasım 1918'de donanmaları ile İstanbul'a ayak basmasının ardından başlamıştır.[2] Süleyman Nazif'in meşhur "Kara Bir Gün" başlıklı yazısına konu olan Fransız Generali Franchet d'Esperey'in Beyoğlu'na doğru yürüyüşü ile birlikte İngiltere, Lloyd George'nin 17 Aralık 1917'de Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada dile getirdiği üzere İstanbul'a hak ettiği ce-

[1] Kemal Beydilli, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü"**İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, (Ed Cemil Öztürk) Ankara 2005, s 100.

[2] İşgal İstanbul'unu işleyen romanlar konusunda bkz Mehmet Törenek,**Türk Romanında İşgal İstanbulu,** İstanbul 2002, Aytekin Yakar,**Türk Romanında Milli Mücadele**, Ankara 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

zayı vermeye hazırdır. Söz konusu konuşmasında Lloyd George; "Bize diyorlar ki Türkiye ile, tamamıyla Türk olmayan toprakları kendisinden almak suretiyle niçin sulh akd etmiyorsunuz? İyi, fakat İstanbul ve Boğazlar ne olacak? Bu kapılar açık olsaydı, harb ve ticaret gemilerimiz buradan serbestçe geçebilseydi dünya harbi iki sene kısalmış olacaktı. Bu kapılar bir ihanet neticesi olarak kapatılmıştır"demektedir.[3]

16 Mart 1920'de resmen işgal edilen İstanbul, siyasi gelişmelerin alabildiğince yaşandığı bir kent olarak karşımıza çıkarken, aynı zamanda işgal ile birlikte kentin dokusuna dahil olan unsurlar, savaşın harap ettiği yerlerden başlayan iç göçler ve çalışma konumuzu oluşturan Rusya'dan gelen mültecilerin yarattığı dış göçler nedeni ile de bir anlamda sosyal bir işgal yaşamaya başlamıştır. İstanbul'un bu nedenle yoğun bir nüfus hareketliliğine sahne olduğu gözlenmektedir. Bu nüfus hareketliliğini yaratan faktörlerden birisi terhis edilen askerlerin kente geri dönmesi, bir diğeri ise mültecilerdir.

Büyük bir hareketlilik yaşayan İstanbul şehrinin nüfusu 1914 yılında Kemal Karpat tarafından 560,434'ü müslüman olmak üzere toplam 909,978 kişi olarak verilmektedir. 1914-1916 yılları arasında ise bu nüfus 1,600,000 kişiye ulaşmıştır.[4] C. Claflin Davis'in verdiği bilgilere göre ise 1920 yılında İstanbul'da 50.000 Müslüman, 40.000 Rus ve 4.000 Rum ve Ermeni olduğu tahmin edilmektedir.[5]

Bilge Criss ise 1921'e kadar olan göç dalgalarının ardından İstanbul'da kalan Türk sığınmacıların sayısının 65.000, Rus sığınmacıların sayısının ise 65-90.000 arasında olduğunu ifade etmektedir.[6]

İstanbul'un Avrupa tarafında yer alan Pera ve Galata, yabancıların elçilik binaları ve evlerinin bulunduğu yer olup, konumuzu oluşturan Rus mültecilerin de çoğunlukla yaşadıkları bölgedir. Solita Solano, 1922 yılındaki Pera'yı tanımlarken; sokaklarının dolandırıcılar, müttefik askerleri, mülteciler, yardım görevlileri, seyyar satıcılar, dilenciler, maceraperestler ve az sayıda turistle dolu olduğunu, yaklaşık 400 kişi ile Amerika'nın en büyük sakin durumunda bulunduğunu ve Rus mülteciler, İngiliz, Fransız ve İtalyan

---

[3] Galip Kemali Söylemezoğlu,**Yok Edilmek İstenen Millet**,İstanbul 2001, s. 21.

[4] Kemal H.Karpat, Ottoman Population 1830-1914, The University of Wisconsin Press 1985, s. 103, 170-171.

[5] C.Claflin Davis"İstanbul'da Mültecilerin Durumu"**İstanbul 1920**,(Editör Clarence Rıchard Johnson M.A) İstanbul 1995, s. 178.

[6] Bilge Crıss,**İşgal Altında İstanbul**,İstanbul 1994, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

askerleri ile donanma subayları, Amerikalı gemiciler, Çin, Japon ve İranlı tüccarlar ile şehrin dolup taştığını ifade eder.[7]

İstanbul sokakları her ırktan, her milletten insanın dolaştığı asker ve sivil bir kalabalığı yaşamaya başlamıştır. Stefanos Yerasimos bu tabloyu şöyle tasvir ediyor:"…İngiliz, Fransız, İtalyan,Yunan her renkten üniforma, değişik türleri ile birbirine karışıyordu; koca kırmızı fesli ve beyaz maşlaklı Afrikalı sipahiler, başları türbanlı Hintli askerler, zift gibi kapkara Senegalliler, koyu renk eteklikli sarışın İskoçyalılar, tüylerle süslü geniş başlıklı İtalyan piyadeler, deniz mavisi üniformalı geniş Napolyon şapkalı İtalyan jandarmalar,Yunan efsun askerleri, geniş külot pantolonları ve botlarıyla Giritli jandarmalar,Çarın ordularına mensup her soydan Rus subayı; bu sonuncular paçavralar içindeydiler, ama çok mağrurdular;. göğüsleri madalya doluydu, pantolonlarında ise delikler vardı."[8]

Büyük kentlerde çoğunlukla savaşa ve savaş sonrası dönemin koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan yığılma, asayiş ve mesken sıkıntısı gibi yerel birimleri ciddi anlamda sıkıntıya sokacak bir dizi sosyal soruna yol açar. Artan nüfus nedeni ile ortaya çıkan mesken buhranı, kiraların yükselmesi ve genel olarak hayat pahalılığını beraberinde getirir.

İstanbul'da bu yıllarda hayat pahalılığını ve kira artışlarını yaratan faktörlerden birisi olarak yangınların ortaya çıkardığı mesken buhranı gösterilse de aslında, şehrin nüfusuna eklemlenen mültecilerin ve yabancıların buna neden olduğu fikri daha ağır basmaktadır.[9]

İstanbul'un mütareke sonrasındaki görünümünde mültecilere bağlı olarak ortaya çıkan hayat pahalılığı önemli bir yer tutmaktadır. Vedat Eldem Mütareke İstanbul'unun profilini çizerken bu konuda şu açıklamayı yapıyor:"Mütarekenin imzalandığı tarihte, memlekette iktisadi durum pek vahim bir hal almıştı. Yiyecek ve giyecek stokları tükenmiş, ithal yolları kapanmış, gayet kötü şartlar altında idrak edilen mahsul, harpten önceki miktarının yarısına düşmüştü. Müstahsil mahsulünü satmaktan sakındığı için şehirlere sevkiyat durmuş gibi idi. İaşe teşkilatının depo ve ambarları boşalmıştı. Halka ekmek yerine verilen 100 dirhem (320 gr) arpa, yulaf ve

---

[7] Solıta Solano,"Constantınople Today",**The National Geographic Magazine**, XLI/6 (Haziran 1922) s. 647, 650, 655.

[8] Helena ve Stefanos Yerasimos"Yitik Bir Kentin Düşleri ve Kâbusları**",İstanbul 1914-1923**, İstanbul 1997, s. 136.

[9] Solıta Solano,a.g.m., s. 661.

Levent Şahverdi Arşivi

bakla ile karışık mamul, miktarca az olduğu gibi lezzetsiz ve gıda kıymeti bakımından kifayetsizdi. Bir taraftan iaşe tevziindeki başarısızlık ve usulsüzlükler, diğer taraftan gayrimeşru yollardan sağlanan kazançlar karşısında yaygın bir hal alan sefalet, halkı bezdirmiş ve maneviyatını bozmuştu. Ruslar tarafından istila edilen Doğu vilayetlerinden hicret eden bir milyona yakın ahali,yollarda büyük zayiat vererek Batıya sığınmış ve orada tufeyli bir hayat sürmeye başlamıştı. Bütün bunlara yer yer çetelerin yaptığı akınlar ilave olunursa, durumun vehameti hakkında bir fikir edinilmiş olur. İstanbul'da 1918 yılının Ekim ayında hayat pahalılığı, Düyun-i Umumiye'nin endeksine göre harpten evvelkinin 15 misline, tevzi fiyatları esas alındığı takdirde 7-8 misline yükselmişti".[10]

İstanbul 'da mütareke yıllarında ortaya çıkan kira artışına karşı yoğunlaşan tepkiler, yasal alanda mücadele vermek üzere "Bosphore" adlı bir cemiyetin oluşturulmasına dek varmıştır. Devlete dilekçe vererek mal sahiplerinin vicdansızlığından halkı korumak için ne tür önlemlerin alınacağını soran cemiyet üyeleri, İstanbul'da bulunan mültecilerin bu yüksek kiraları ödeme konusundaki hevesine bir anlam veremediklerini söylemektedirler. Herkesin yaşamak isteyeceği bir yer olan Pera'da yoğunlaşan nüfus, İstanbul'u bir mülteci dolandırıcısı haline getirmekle suçlanmaktadır. Buna önlem olarak ise Rusların kış aylarından önce kısmen veya tamamen ülkelerine geri gönderilmesi tek çözüm olarak ileri sürülmektedir.[11]

İstanbul'un mütareke sonrasındaki genel tablosu içerisinde kısaca değindiğimiz siyasal çalkantılar ve ekonomik bunalımın yanı sıra, kültürel yaşamda da yeni görüntüler ortaya çıkmaya başlamıştır. Zafer Toprak İstanbul 1920 isimli kitaba yazdığı önsözde bu konu ile ilgili olarak şunları söylüyor:"…İşgal güçleri belirli tüketim örüntülerini özendirirken, yoksul halk güç koşullar altında yaşamını sürdürebiliyor. İstanbul'un yoksulları kent sekenesiyle sınırlı kalmıyor. Rus göçmenlerle birlikte sefalet giderek yayılıyor. Sefahat ile sefalet İstanbul'da buluşuyor".[12] İstanbul'un eğlence hayatı içerisinde Kahvehaneler, Birahaneler, Meyhaneler ve Barlar önemli bir yer edinmiş görünmektedir. Kentin hemen her sokağında yer alan Türkler, Arnavutlar, Rumlar,Yahudiler ve Ermeniler tarafından işletilen kahvehaneler, kentte veya köyde bütün erkeklerin toplandığı sosyal merkezlerdir.

---

[10] Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara 1994, s. 130-131.

[11] "Exorbitant Rents in Constantinople",**The Orient**,7/41(8 September 1920) s. 408.

[12] **İstanbul 1920**, s. x,xi.

Levent Şahverdi Arşivi

Suriçi ve Boğaziçi köylerinde bulunan ve çoğu zaman orkestranın bulunduğu saygın birahanelere rastlanabildiği gibi, Pera ve Galata'da kalitesiz dans gösterilerinin yapıldığı birahanelere de rastlanabiliyordu. [13]

İstanbul'un barlarına ek olarak bu yıllardaki lokantaları da oldukça önemlidir. Anacağımız lokantalar içerisinde çalışma konumuzu oluşturan Beyaz Ruslar tarafından açılmış olanlar çoğunluktadır. İstanbul'un eğlence kültürü üzerindeki etkilerine ek olarak bu yıllarda mülteciler yemek kültürü üzerinde de yadsınamaz bir etki yaratmışlardır. Rejans, Türkuaz, Ayaspaşa Rus Lokantası[14]Garden Bar[15]Maxım, Moscovıte, George Carpıtch, Medved, Rose-Noıre, Splendid, Cherezade, Novotny Otel ve Lokantası, Kievski, Kit-Kat Bar ve Restoran, Dulber Restaurant De Caucasse-Dulber Café, Sarmatov, Dore[16] Petrograd[17] Nisuaz ve Ankara Pastanesi[18]İngiliz ve Fransız askerlerinin çiçek satan Rus kızlarına sataşması nedeni ile buraya sığınmaları sonucunda oluşan Çiçek Pasajı[19] gibi çok sayıda gerek dönemi içerisinde etkili olmuş, gerekse daha sonraki yıllarda ve hatta günümüze kadar gelerek iz bırakmış olan çok sayıda lokanta ve bar İstanbul'un hayatına renk katmıştır.

İstanbul'un mütareke sonrasındaki temel sorunlarından birisi eğlence hayatına bağlı olarak gelişen fuhuştur. İkisi Pera'da biri Galata'da olmak üzere İstanbul'un üç genelev mahallesinde 1920 yılında 2171 kayıtlı fahişenin çalıştığı görülüyorsa da kayıtsız olanlarla birlikte bu sayı 4.000-4.500'e çıkmaktadır. Sağlık koşulları nedeni ile zaman zaman müttefik askerlerine ve denizcilere kapatılması gündeme gelen bu evler, aynı zamanda şarap, rakı, bira ve şampanyanın yanı sıra uyuşturucu kullanımı nedeni ile de dikkat çekmektedir.[20] Kayıtlı 2171 fahişenin 1367'si Hıristiyan ve Musevi,804'ü ise Müslüman'dır. Sıhhiye Heyeti'ne göre İstanbul'da bu

---

[13] G.Gilbert Deaver,"Eğlence"**İstanbul 1920**, s. 225-226.

[14] Behzat Üsdiken,"Eski Beyoğlu'nda Restaurant,Birahane,Bar,Gazino ve Meyhaneler-II"**Toplumsal Tarih**,4/1(1994)s. 43-47.

[15] Tepebaşı Kışlık Bahçesi denilen yerde ilk kez açılan Gardenbar,başlangıçta bir bar olmasına rağmen sonradan her akşam 10-12 arası program yapan bir yere dönüşmüştür. Bu dönüşüm ise Gardenbar'a Beyaz Rusların armağanıdır. Dünyaca ünlü Rus balet sanatçılarının gösteri yaptığı bu yer,daha çok gösterinin ardından Rus kızları ile dans etme olanağı bulmaları nedeni ile Türk erkekleri için oldukça önemli idi. Bkz Fikret Adil,**Gardenbar Geceleri,**İstanbul 1993, s. 10,12-13.

[16] Behzat Üsdiken,**Pera'dan Beyoğlu'na 1840-1955**,İstanbul 1999, s. 95-100.

[17] Vedia Dökmeci,Hale Çıracı,**Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu**,İstanbul 1990, s. 53.

[18] Salah Birsel,**Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu**,İstanbul 1981, s. 62,121.

[19] Philip Mansel,**Constantinople**,London 1995, s. 399.

[20] Charles Trowbridge Riggs"Yetişkinlerde Suç"**İstanbul 1920**, s. 306-307, 312. İstanbul'un fuhuş hayatı konusunda Bkz Ahmet Rasim**, Dünkü İstanbul'da Hovardalık Fuhş-ı Atik**,İstanbul 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

yıllarda fahişe sayısı hızla artmaktadır. Galata'da çalışanların çoğunu Rumlar oluştururken, onları Rus'lar izlemektedir. Ayrıca Avusturyalı, Romen, İtalyan, İspanyol, Bulgar, Sırp, Amerikan, Fransız, Alman ve zenci fahişelere de Galata'da rastlanmaktadır.[21]

Kısaca tablosunu çizmeye çalıştığımız Mütareke İstanbul'u, görüldüğü üzere bir taraftan işgali ve onun uzantısı olan siyasi ve askeri gelişmeleri, bir taraftan ise İstanbul halkının pek karışmadığı bir "öteki"dünyayı yaşamaktadır. Bu öteki dünya içerisinde bizi ilgilendiren Rus mülteciler, sadece İstanbul'un sosyal hayatına getirdikleri yeniliklerle değil, aynı zamanda Çarlık döneminde sahip oldukları zenginliği terk edip gelmek zorunda kalmaları ve dolayısıyla karşı karşıya kaldıkları sefaletle de dikkat çekmektedirler. Bir dönem İstanbul'da etkili olan bu göçmenler bir süre sonra çoğunluk itibariyle Türkiye'den ayrılmışlarsa da, etkileri o denli çabuk uzaklaşmamıştır. Bu çalışma daha çok Rus göçmenlerin sosyal hayat üzerinde yarattıkları etki ve bu nedenle bir magazin malzemesi olmalarının ötesinde göçmelerindeki siyasi sebepleri de ortaya koyma ümidindedir.

RUSYA'DA İÇ SAVAŞ VE BUNA BAĞLI GÖÇLER

Rusya, etkisi yıllar boyu devam edecek olan rejim değişikliğini Ekim 1917'de Lenin'in iktidarı ele alması ile birlikte gerçekleştirdi. Ardından Rusya'da mülkiyetin kaldırılması ile yeni bir iktisadi sistem kurulmaya başlandı. Rejim eski siyasi partileri ortadan kaldırdı ve son Çar II. Nikolay ile ailesi 16/17 Temmuz 1918 gecesi öldürüldü.[22]

Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri bloku içerisinde katılan Sovyet kuvvetleri, 1917 Kasımında Ukrayna'ya girmiş ancak başarıları kısa olmuştu. 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest- Litovsk Anlaşması ile savaştan çekildiler.[23] Eski düzenin işlevini kaybetmesi ile birlikte ülke olağanüstü güçlüklerle karşı karşıya kalmaya başladı. Gerek sosyalistler ve gerekse sosyalist olmayanlar sorunların nasıl çözümleneceği konusunda

---

[21] Zafer Toprak,"İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933", **Tarih ve Toplum**, Sayı 39(1987) s. 166.

[22] Coşkun Üçok,**Siyasi Tarih Dersleri**,Ankara 1951, s. 364-365.

[23] Robert Servıce,**The Russian Revolution 1900-1927**, New York 1999, s. 63. Rus Devrimi konusunda bkz,Max Weber ,**The Russian Revolutions,**(Translated and edited by Gordon C Wells ve Peter Baehr),Cambridge 1997,Leon Trotsky,**The Russian Revolution**,Garden City 1959, **History of The October Revolution**, (Editors P.N.Sobolev,Y.G Gimpelson,G.A.Trukan,)Moskow Progress Publishers 1966,Vladimir Ilich Lenin,**Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi 1870-1924** (Çeviren M.Ardos)Ankara 1979.

Levent Şahverdi Arşivi

bölündüler. Kısa bir süre sonra sorunlara çözüm öneren ve rekabet eden düzinelerce görüşten Bolşevikler ve Karşı Devrimciler iki ciddi iddia sahibi olarak geriye kaldı. Beyazlar ve Kızıllar ülkede işlevsel bir yönetimin nasıl sağlanacağı, yiyecek ihtiyacının giderilmesi ve anarşinin üstesinden nasıl gelineceği konularında problemlerle karşı karşıya idiler. [24]

Sosyalist Devrimciler, Brest- Litovsk Anlaşması'ndan sonra hükümetten çekilerek muhalefete geçmişlerdir. Moskova ve Petersburg'daki terör eylemleriyle Bolşevik yönetimini tedirgin eden bu grubun yanı sıra, Bolşevikler için diğer tehlike, Çarlık yönetiminin sivil ve askeri bürokrat ve politikacıları ile büyük toprak sahipleri ve Kazaklar, Tatarlar gibi kimi ulusların kuvvetlerinden oluşan "Beyaz Ordu"ya da "Gönüllü Ordu"idi.[25]

Tarihçiler "Beyazlar"ı çeşitli şekillerde tanımlamakla beraber, bu terim 1918'in sonlarından itibaren anti-bolşevik güçleri ve askeri organizasyonu ifade etmektedir denilebilir.[26] Rusya'nın güney ve güneydoğu taşrasında büyük baskı yaratabilen Beyaz Ordu kuvvetlerinin, Urallar'ın batısında Volga üzerindeki Samara şehri ve Uralların ötesindeki Omsk şehri olmak üzere iki merkezleri vardı[27]1919 yazında General Alekseev'in ölümü üzerine Gönüllü Ordu'ya komuta eden Denikin Ukrayna'yı işgal etti ve Orel'e ulaştı.[28]Amiral Alexander Kolçak tarafından Sibirya'da bulunan diğer Beyaz Ordu, Kızılların baskısı ile Sibirya içlerine doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Onların içlerine düştükleri bu kötü durum, Kızıl Ordu'ya Denikin'in arkasını sarmak için fırsat yarattı. General Nikolai Iudenich'in komutası altında bulunan bir diğer Beyaz Ordu, Estonya'dan Petrograt'a doğru harekete geçti ancak, ciddi bir tehlike yaratamayan bu ordu kolaylıkla ezildi. Kolçak yakalandı ve daha sonra idam edildi. Denikin ise komutayı General Pavel Wrangel'e devretti.[29]

---

[24] Peter Kenez,**A History of the Soviet Union from the Beginning to the End**,Cambridge University Press 1999, s. 33-34.

[25] Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, **Bolşeviklik İhtilali ve Osmanlılar**, Ankara 1994, s. 176. Beyaz Generaller terimi önce Rusya'daki beyaz hareketin askeri liderlerini daha sonra da göçmenleri ifade etmektedir. Beyaz generaller kelimesinin kullanılmasında ortaya çıkan yaygın bir hata Kazak bölgesinin bağımsızlığı için dövüşmüş olmaları nedeni ile onların Kazak generaller olarak tanımlanmasıdır. Beyaz generallerden M.V.Alekseev ,L.G.Kornilov ve A.I.Denikin fakir ve işçi ailelerden olup buna karşın P.N.Wrangel eski bir aristokrat aileden gelmektedir.Bkz Vladımır I.U.Chernıaev,"The White Generals"**Critical Companion To The Russian Revolution 1914-1921**,Indiana University Press(1997), s. 206.

[26] Evan Mawdsley,"The White Armies",**Critical Companion ...**, s. 468.

[27] Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge,a.g.e., s. 177.

[28] Peter Kenez,a.g.e., s. 36.

[29] Robert Service,a.g.e., s. 65-66.

Levent Şahverdi Arşivi

General Wrangel'in Kırım'da bulunan askerleri Kızıl Ordu için dikkate değer bir tehlike olmakla beraber, Kasım 1920'de Wrangel, M.V Frunze'nin komutası altındaki saldırıya karşı koyamadı ve onun yenilmesi ile birlikte Beyaz Orduların sonuncusu saf dışı kalmış oldu.[30]

Rusya'daki iç savaşın ardından tahminen 2 veya 3 milyon mültecinin 1917- 1920 yılları arasında yurtdışına çıktığı düşünülmektedir. Rus göçmenler, Rus Diasporası veya Yurt Dışındaki Ruslar terimi, genellikle 1917 ve 1921 arasındaki sivil savaştan kaçan milyonları ifade etmektedir.[31]

Amerikan Kızıl Haç'ı 1 Kasım 1920 tarihinde 1.963.500 mültecinin varlığından söz etmektedir. 1921 yılında ise Rus göçmen sayısını tahminen 2.935.000 kişi olarak veren kaynaklar bulunmaktadır.[32]

1920'de geri dönüş olarak bilinen hareket Sovyet Hükümeti tarafından desteklenmiş olmakla beraber çok az başarıya ulaşmıştır. Mültecilerin bir kısmı Avrupa'da asimile olurken, bir kısmı Amerika'ya gitmiştir. 1919 yılında Paris, Rus göçmenlerin politik merkezi olurken, Berlin kitapların yayınlandığı bir merkez halinde idi. Sofya emekli askerlerin toplandığı nokta, Prag bir bilim ve eğitim merkezi, Varşova ve İstanbul ise birer ara istasyondu.[33]

Türkiye açısından Rusya'daki gelişmeler büyük öneme sahip görünmektedir.Nitekim basın, değişik haber başlıklarıyla bu konuya geniş yer vermiştir.[34] Hiç kuşkusuz Rusya'daki iç savaş Türkiye açısından, Beyaz Ordu'nun son komutanı General Wrangel'in askerleri ile İstanbul'a gelmesi nedeni ile ayrı bir önem ifade eder.

Kasım 1920'de 100'ün üzerinde gemiden oluşan konvoy ile Sivastopol'dan İstanbul'a doğru hareket eden Rus mültecilerin[35] İstanbul'a gelme

---

[30] Evan Mawdsley,"The Civil War" **Critical Companion ...**, s. 101.

[31] Robert C.Williams,"The Emigration"**Critical Companion ...**, s. 507-508.

[32] Marc Raeff, **Russia Abroad**,Oxford University Press 1990, s. 24.

[33] Robert C.Wılliams,a.g.m., s. 508-509.

[34] Rusya'daki iç savaşın İstanbul basını tarafından ilgiyle izlendiğine işaret eden çok sayıda habere rastlamak mümkün. Savaşın devamı süresince "Kızıllar ve Beyazlar" "General Wrangel'in Beyannamesi"(İkdam 7 Teşrin-i Evvel 1336)"Wrangel Hükümeti'nin Kudret-i Maliyesi""Wrangel Ordusu" ve "Köylüler""Wrangel ve Kızıllar"(İkdam 8 Teşrin-i Evvel 1336),"Rusya'da Wrangel Kıtaatı"(İkdam 19 Teşrin-i Evvel 1336),"Rus Haberleri"(İkdam 11 Teşrin-i Evvel 1336),"Ak-Kızıl Mücadelesi"(İkdam 14 Teşrin-i Evvel 1336),"Wrangel Cephesi"(İkdam 3 Teşrin-i Sani 1336),"Wrangel Ordusu Kırım'a Çekildi"(Vakit 7 Teşrin-i Sani 1336),"Wrangel Ordusunun Yeni Cephesi"(Vakit 9 Teşrin-i Sani 1336),"Wrangel Cephesinde"(Vakit 12 Teşrin-i Sani 1336) gibi sadece bir kısmını aldığımız çok sayıda başlık ile Rusya'daki durum haber yapılmıştır.

[35] Robert C.Williams,"The Emigration"**Critical Companion ...,** s. 507-508.

Levent Şahverdi Arşivi

nedenleri arasında; ulaşabilecekleri en yakın ve en güvenli merkez olmasının ve maliyetin etkili olduğu görülüyor.[36]

Paul Dumont mülteciler için İstanbul'un ne ifade ettiğine cevap olarak:"Karadeniz limanlarından yararlanarak çatışma bölgelerinden uzaklaşıp batıya yönelenler için, sultanların masalsı başkenti İstanbul ilk serap, bütün çatlaklardan sızanlar için ilk birikme kabı, bütün düşler için ilk sıçrama noktasıydı" açıklamasını yapıyor.[37]

Bir ara istasyon durumunda olan ve iç savaşın ünlü komutanlarından Wrangel'in askerleri ve siviller ile bir süreliğine gelip yerleştiği İstanbul'da, böylece Rus mültecilerin varlığına bağlı yeni bir dönem başlamıştır. İstanbul bir süreliğine ev sahipliği yapmış olmakla beraber onlardan uzun süre etkilenmiştir.

BEYAZ RUSLAR'IN İSTANBUL'A GELİŞİ, YERLEŞTİRİLMELERİ VE İŞ EDİNMELERİ

General Baron Wrangel ve Beyaz Ordu'nun genelkurmay heyetinden sağ kalanları taşıyan Korniloff destroyeri ile diğer göçmenleri taşıyan gemiler ve Akdeniz'de tüm Fransız Deniz Kuvvetlerinin komutanı Amiral Dumesnil'in Waldeck-Rousseau isimli bayrak gemisi ile yola çıkan göçmenlerin bir kısmı Türkiye'ye yönelmiştir. [38]Bu yolculuğun kalabalık mülteci sayısı nedeni ile oldukça zor geçtiği anlaşılmaktadır.

İliazd "Bir Rus Fütüristi'nin Dört Vizyonu" isimli çalışmasında gemilerdeki insanları şöyle anlatıyor:"…O gemilerde askerler ayakta duruyorlardı; öyle ki ,aralarından biri uzanmak,oturmak ya da sadece dönmek isteseydi bile, bunu yapamazdı. Bu insanların kenevir halatlarla direklere bağlanmış ve orada kaderlerine terk edilmiş, aç kalarak ve boğularak ölmeye mahkûm edilmiş kişiler oldukları sanılabilirdi. Şimdi o kadar yakından geçiyorduk ki, yüzlerindeki ifadeyi ayırt edebiliyordum, görmemek için sırtımı dönmek istiyordum, ama bunu yapamıyordum, gözlerimi yere çeviremiyordum; korkuya kapılmış bir halde, günlerdir bu koşullarda yaşayan

---

[36] C.Claflin Davis,"İstanbul'da Mültecilerin Durumu",**İstanbul 1920**, s. 178.

[37] Paul Dumont"Beyaz Yıllar" **İstanbul 1914-1923**, s. 178.

[38] **Spassibo**, Babok et Fils-Galata Constantinople-1924, İkinci Bölüm s.VI. General Wrangel'in içerisinde bulunduğu Rus elçiliğine ait yat Marmara Denizi'ne demirlemiş durumda bulunuyorken gizemli bir şekilde bir süre sonra batmış ancak,Wrangel ve ailesi kazadan yara almadan kurtulmuştur. Bu konuda Bkz,Solita Solano "Constantınople Today",**The National Geographic Magazine**, XLI/6(Haziran 1922) s. 655.

Levent Şahverdi Arşivi

işkence kurbanlarına bakmak zorundaydım ve aralarında ölmüş olanlar, henüz ölmeyi beceremememiş komşularıyla aynı mekânı paylaşmaya devam ediyorlardı".[39]

Rus mültecilerin durumunu tasvir eden Yakup Kadri ise "Rus Hilesi"başlıklı İkdam'daki yazısında; "Son günlerde Kırım'dan gelen muhacir yüklü vapurların manzarası, hayatta görülebilecek en müthiş, en feci, en sefil, en tüyler ürpertici şeylerden biridir. Bu vapurlardan birini boğaz içinden geçerken pek yakından görmüş bir dostum anlatıyor: Bu vapurdaki korkunç izdihamı hiç unutmayacağım. İçerisi ne halde idi bilmiyorum fakat dışarıdan insanlar birbirine girift salkımlar halinde, geminin direklerinden, demirin zincirine kadar üst üste asılmış görünüyorlardı. İki taraftaki küçücük sandalların içinde laakıl ellişer altmışar kişi vardı. Kimi ancak bir kolu ile bir urgana tutunmuş ve gövdesi denize sarkmış bir vaziyette durabiliyordu. Bütün bunlar insanlıktan çıkmış bir nevi pis eşya yığınları, paçavra kümeleri haline gelmiş idiler. Dünkü muazzam Rusya Çarlığının son enkazı hatırımızda, işte bu vapurların taşıdığı isimsiz, şekilsiz, elim ve hazin yığınlar suretinde kalacaktır. …Dört günden beri vapurların içinde üst üste tıkılmış, vapurların üstüne direklere, zincirlere, iplere, salkım salkım asılmış bir halde ve aç susuz bekliyorlar. Neyi? Bunu kendileri de bilmiyorlar. Zira bunların hiç birinde hatıra, emel, düşünce, korku ve ümit namına artık bir şey kalmamıştır"diyor.[40]

İkdam Gazetesi, mültecileri taşıyan gemilerin ziyaret edilerek, ihtiyaçlarının belirlendiğini ve acil önlemler alınması için girişimlerde bulunulacağını bildiriyor. İlk yapılan işlerden birisi henüz limanda demirlemiş olan gemilerin nereye sevk edileceği bilinmediği için mülteciler içerisinde bulunan yaralı askerlerin çeşitli hastahanelere gönderilmesi olmuştur.[41]

İstanbul'a gelen mültecilerin sayıları hakkında en sağlıklı bilgiyi General Wrangel'in verdiğini düşünmekteyiz. İstanbul Üniversite Klübü tarafından 4 Ocak 1922 tarihinde öğlen yemeğine davet edilen Wrangel, Kasım 1920'de Kırım'dan 135.000 Rus mültecinin İstanbul'a geldiğini ve böylece Rusların İstanbul'daki toplam sayısının 167.000 olduğunu ve bunlardan 69.000 mültecinin Limni adası,Çatalca ve Gelibolu'daki kamplara yerleştirildiğini açıklamıştır. Yine Wrangel'in açıklamasına göre; Şehirdeki

[39]İliazd,"Bir Rus Fütüristinin Dört Vizyonu "**İstanbul 1914-1923,** s. 197.
[40] Yakup Kadri,"Rus Hilesi",**İkdam,** 19 Teşrin-i Sani 1336.
[41] **İkdam**,19 Teşrin-i Sani 1336.

Levent Şahverdi Arşivi

ve civardaki Fransız kamplarında 4488 kişi bulunuyordu. Bulgaristan'a 3840, Romanya'ya 2000 ve Yunanistan'a 1742 kişi gönderilmiştir. İngilizler 2000 kişiyi Tuzla kampına yerleştirirken, 400 hasta ve yaralı ile diğer 1800 kişi Rus organizasyonlarının çabaları ile korumaya alınmıştır. 12.000 kişi Rusya'ya geri dönmüş, İstanbul'da 34.000 ve Gelibolu'da ise 1922 itibariyle 2140 kişi kalmıştır. Türkiye dışında bulunanların çoğunluğu ise Balkan ülkelerinde yaşamakta idi. Mültecileri İstanbul'da yaşamlarını devam ettirebilme güçleri açısından dört gruba bölmek olası. Yaklaşık 50.000 civarında insan kendi yaşamlarını devam ettirebilecek durumda bulunmakta idi. 9000 dolaylarında bir nüfus çalışabilecek durumda olmakla beraber iş bulamamıştır. 10.000 kadar nüfus ise destek olmaksızın yaşamlarını devam ettiremeyecek durumda görünmektedir. Hasta ve yaşlılardan oluşan 6000 kişi ile on yedi yaşın altındaki 4000 kişinin oluşturduğu grup da doğal olarak yardıma muhtaç durumdaydı.[42]

Rus mültecilerin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde dile getirildiği üzere Ada'ya sevk edildikleri ve içlerinde bulunan birkaç Ermeni ailesinin Beyoğlu'nda ikametlerine izin verildiği anlaşılmaktadır.[43] Ancak İstanbul Şehremini Vekili'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda Rus Mültecilerin Büyükada'ya ve İstanbul taraflarına yerleştirilecekleri söylenmiş olmasına rağmen müslüman mahallelerine de yerleştirildiklerinden şikâyet edilmektedir. Mütarekeden bu yana ortaya çıkan hayat pahalılığı ve İzmir muhacirleri ile büyük İzmir yangınından sonra evlerini kaybetmiş olan, Harikzede denilen insanların cami içlerinde ve yangın alanlarında yaşamaya devam ettikleri dönemde, meskenlerin Ruslara tahsis edilmesine tepki duyuluyordu. Evlerin Ruslara verilmesi bu açıdan bir haksızlık olarak görüldüğü gibi bu aynı zamanda sağlık ve iktisat açısından da onaylanmıyordu. Bu nedenle söz konusu mültecilerin uygun alanlara gönderilmesinin gerekçeleri Belediye azasından Doktor Server Kâmil Bey tarafından dile getirilmiş ve durumun Dahiliye Nezareti'ne iletilmesi doğru bulunmuştur.[44]

İstanbul'da bulunan Amerikan, Ermeni, İngiliz, Fransız, Rum,Yahudi, Rus ve Türk yardım kuruluşları, gelen bu kalabalık nüfusun yerleştirilmesi açısından büyük çaba sarf etmişlerdir. Barınakların aşırı kalabalık ve yetersiz olmasına rağmen mülteciler arasında genellikle bu durumlarda sıkça

---

[42] "General Wrangel At The University Club"**The Orient**, 9/1(Ocak 1922) s. 1-2.

[43] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi,(kısaca BOA) Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Müdüriyeti Evrakı**, Dosya No: 43, Gömlek No: 18-3.

[44] **BOA,Dahiliye Nezareti,Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Evrakı**, 86/10-1.

Levent Şahverdi Arşivi

karşılaşılan salgın hastalıklara pek rastlanmamış, Kırım'dan gelen Tifo mikrobu ise kısa süre içerisinde yok edilmiştir. Tahta barakalara, çadırlara, çocuk yuvalarına, ucuz pansiyonlara, geçici hastahanelere, menzilhanelere ve otellere yerleştirilen Ruslar için, Rus elçiliği ücretsiz yatak sağlamış, İngiliz Yeniden İmar ve Yardım Komitesi çocuklar için 150 kişilik bir yatılı okul tahsis etmiştir. Tuzla'da ismen Fransız denetiminde olan ve 2000 kişinin yerleştirildiğini söylediğimiz Tuzla kampı daha çok İngilizlerden yardım görüyordu. Her mülteciye üç battaniye, bir sedye ve şilte verilen bu kampta haftada bir kez banyo olanağı sağlanmıştır. Fransız Kızıl Haç Örgütü Büyükdere'de kırk-altmış yataklık bir geçici hastahane ile bir nekahat evi açmıştır. Rus Beyaz Haç Örgütü'nün 250-300 kişiyi barındırdığı Ayastefanos'ta bir hastahanesi ile bir sakatlar evi var iken, Rus Kızıl Haç Örgütünün hastahaneleri, hemşireler ve çocuklar için birer evinin var olduğu görülmektedir.[45]Amerikan Kızıl Haç'ı ve Yakın Doğu Yardım Örgütü'nün mültecilerin başlangıçtaki kötü yaşam koşullarını düzeltme konusunda çaba sarf ettiği görülmektedir. Amerikan Kızıl Haç'ı kurduğu 147 birim ile her gün yemek vermiş, onbinlerce erkek kıyafeti ile sayısız kadın ve çocuk kıyafeti sağlamış, hemşireler için bir eğitim okulu ile bir hastahaneyi teçhiz etmiştir. Yakın Doğu Yardım kuruluşu ise 5 Ermeni, 6 Rum ve çok sayıda Rus kampı açmış ve 56.000 yetim çocuk için yer bulmuştur. Harap bölgelere yiyecek desteği sağlamak da bu kuruluşun etki alanı içerisindedir.[46] Rus göçmenleri ülkesinde konuk eden Türkiye de, özellikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile yardım çalışmalarında bulunmuştur. Cemiyet, Ocak 1921-Nisan 1922 arasında Halk Çorbası kampanyası başlatmış ve Fransız Kadınlar Birliği'nden ve Cenevre Kızıl Haç'ından aldığı destekle günde 600-700 kase çorba dağıtmıştır. Bunun yanı sıra hastahane kurulması için destek vermiş ve battaniye kampanyası ile yün battaniye dağıtılmasını sağlamıştır.[47]

Mülteciler için bir süreliğine başlarını sokabilecekleri kamp yaşamı hiç kuşkusuz elverişli koşulları ifade etmiyordu. Bu duruma işaret eden Amiral Dumesnil'in eşi Vera Dumesnil hatıralarında "Kamplar. Rus mülteci kampları. İyisi de var, kötüsü de. Her şey başlarındaki komutana bağlı. Şartlar her yerde aynı, tabii ki dağıtılan tayın da. Halki kampının komutanı yüzbaşı Lansonneur kendini tamamen bu zavallılara adamış durumda, gün-

[45] C.Claflin Davis, a.g.m., s. 181-182.
[46] Solıta Solano,a.g.m., s. 654-655.
[47] Jack Deleon,**Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar**,İstanbul 1996, s. 16-17.

Levent Şahverdi Arşivi

lük hayatlarının en ince ayrıntısına kadar, her şeyleriyle ilgileniyor. Bu kampa düşenler, Fransa'ya sonsuza dek minnettar kalacaklar. Her şeyin iyi gitmediği kamplar da var. Çevresinde zenci askerlerin nöbet tuttuğu mutsuz insanlarla dolu kamplar. Ruslara tutsak gibi davranmamalarını nasıl bekleyebiliriz ki; Dikenli teller, kapıları tutan nöbetçiler…Bazı kampların başında bulunan astsubaylar, kötü insan olmamakla beraber, yaptıkları işten bıkmış usanmışlar"açıklamasını yapıyor.[48]

Mülteciler içerisinde durumu anlayıp kabullenmekte en çok zorlanacak grup olan çocuklar, sözünü ettiğimiz yardım kuruluşlarının yakın ilgisi altına alınmıştır. Amerikan yardım kuruluşlarından merkezi Pera'da bulunan Hıristiyan Kadınlar Derneği YWCA (Young Women's Christian Association) 150 yetim çocuk için büyük bir parti vermiştir.[49]

İstanbul'da bulunan Rus mültecilerin çocukları için Beşiktaş'ta 150 çocuk barındıran Rus Şehirleri Birliği tarafından bir yetimhane açılmıştı. Ayrıca 110 çocuk barındıran" Rus Çocukların Amerikalı Dostları Yetimhanesi" adıyla başka bir yetimhane de bulunuyordu. Her iki yetimhanede de çocuklar için oyun salonları ve bahçeler mevcuttu.[50]

Göçmenlerin psikolojisi açısından son derece önem taşıyan bir başka konu ise yakınları ile haberleşme olanağına kavuşmalarıdır. Rus elçiliğinde bir süre sonra arşiv ve istihbarat servisi oluşturulmuş ve her cumartesi kiliseden sonra burada toplanan Ruslar, ülkelerinden gelen haberleri öğrenme olanağına kavuşmuştur. [51]Beyoğlu'nda kurulan haberleşme bürosuna gelen Ruslar, izini kaybettikleri akrabalarını bulmaya çalıştıkları gibi, iş ve ev başvurularını da buraya yapıyorlardı. Rus Haberleşme Bürosu 1920-1927 yılları arasında yaklaşık 300.000 ileti kurmuş ve bunun sonucunda 16.000 aile yeniden bir araya gelmiştir. Gönüllülerin çalıştığı bu büroda Türkiye'ye gelen bütün Beyaz Ruslar'ın adları ve adresleri yazılıyor ve diğer ülkelerdeki akrabalarının kimlikleri sistematik olarak dosyalanıyordu.[52]

Rusya'dan ayrılırken yanlarında pek fazla bir şey getiremeyen göçmenler için yerleşme sürecinin arkasından, iş bulma ve hayatlarını devam ettirme kaygısı baş göstermiştir.Sepet, oyuncak yapımı, bahçıvanlık, halıcılık,

---

[48] Vera Dumesnil, **İşgal İstanbulu**, İstanbul 1993, s. 33.
[49] "Y.W.C.A Service Center, Pera"**The Orient** 9/19,(October 1922) s. 6.
[50] Anna Welles Brown,"İstanbul'da Yetimhaneler",**İstanbul 1920**, s. 209.
[51] Philip Mansel,a.g.e., s. 398.
[52] Jak Deleon, a.g.e., s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

ayakkabıcılık, nakış, dikiş, tren vagonlarının temizlenmesi ve yeniden boyanmak üzere hazırlanması[53], taksi sürücülüğü, gazete, yün bebek veya ayakkabı bağı satıcılığı gibi değişik işler yapmışlardır. [54]Terzilik yaparak yaşamını kazanmaya çalışan ancak, geçmişte bu tür işler için deneyimi olmayan Rusya'nın soylu kadınları için İngiliz ve Amerikalı yardımsever kadınlar tarafından dikiş evleri açılmış, bir kısmı da mürebbiyelik ve kâhyalık yapmaya başlamıştır. [55]Work Order Department adıyla bilinen bölüm, işsiz Rusların el işlerini, aile yadigârı olan ve diğer değerli eşyalarını komisyon almaksızın satmaya çaba harcamıştır.[56] Bütün çabalara rağmen bir prensesin patrona kahve götürmesi, profesörler ve eski milyonerlerin çiçek ya da sigara satması İstanbul'un olağan görüntülerinden birisi olmaya başlamıştır. [57]

BEYAZ RUSLARIN İSTANBUL'UN SOSYAL YAŞAMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE DUYULAN TEPKİLER

Bir dönemin asilzadelerinin ve zenginlerinin yaşamlarını kazanmak üzere yaptıkları bu işler, dönemin sosyal yaşamı üzerinde hazin bir öykü olarak görünmekle beraber, şehrin eğlence hayatına renk getirdikleri de bir gerçektir. Söz konusu döneme değinen Zafer Toprak "…İşte Beyaz Ruslar gelip lokanta, konser, bar, kabare ve kumarhane açınca Beyoğlu yeni bir veçhe kazanır. Ekserisi Rus yahudileri tarafından yönetilen bu yerlerde Osmanlı delikanlısı Ruslara özgü gece hayatı ve eğlencesini tanır. Böylece işgal altında kan ağlayan bir kent halkının, Ruslar sayesinde biraz yüzü güler,İstanbul'un durgun ve kapalı yaşamına bir canlılık gelir" demektedir.[58] Göçmenlerin İstanbul yaşamına getirdiği yeniliklere dair olarak da yine Zafer Toprak, şu açıklamayı yapıyor:"Çoğu üzerinde ne varsa öylece kaçtığından pislikten, sefaletten bitleniyor. Bu nedenle kadınlar saçlarını kökünden kesiyor; ne buldularsa başlarına geçiriyorlar. İstanbul yoksulluğuna karşın kendine özgü estetik değerleri oluşturmakta gecikmiyor. Ahali Rus kadınların saç bi-

---

[53] C.Claflin Davis,a.g.m., s. 188.

[54] Değişik işler yaparak hayatını kazanmaya çalışanlar içerisinde ilginç isimlere sıkça rastlanmaktadır. Örneğin bir matematik profesörünün bir Rus restoranında kasiyerlik yapması, Filozof Gurdjieff'in havyar satması, Nikolai Tcharykov gibi 1909-1912'de Rus elçiliği yapmış birisinin Bebek'te açtığı dükkanda çalışması gibi.Bu konuda bkz Philip Mansel,.a.g.e., s. 399.

[55] Vera Dumesnil,a.g.e.,s. 55.

[56] **Spassibo,**Üçüncü Bölüm, s. XIII.

[57] Solıta Solano,a.g.m., s. 654.

[58] Zafer Toprak,"İstanbulluya Rusya'nın Armağanları Haraşolar", **İstanbul Dergisi**, Sayı 1(1992) s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

çimini moda belliyor:"Rus başı"adıyla kısa kesilmiş saç revaç buluyor. Dersaadet hanımefendileri bu zavallı göçmenlerin rengarenk örtülerini de taklit ediyorlar. Omuzları yırtık elbiseler çabucak moda oluyor. Böylece Mütareke ile birlikte gündeme gelen "milli moda" ile "Rus modası" kaynaşıyor. …İstanbul'da Mütareke ile birlikte "mesire" anlayışı değişiyor. Boğaz yerine artık Adalar'a gidiliyor. İstanbullu denize girmeye başlıyor. Plaj modasını Rus göçmenler getiriyor. Yüzyıllardır denizden kaçan İstanbul halkı bu kez "Fülürye"ye koşuyor. Burada yarı çıplak Rus dilberleri denize giriyorlar. Eskiden, tarihi çınarlar ve menba suları ile meşhur Fülürye'ye fülürye kuşunu dinlemeye giden halk bu kez deniz banyosu yapıyor. Bu arada "Fülürye" Rus şivesi ile Florya'ya dönüşüyor. Mahremlik giderek kalkıyor;Türk kadınları için de açılma devri başlıyor"[59]

Ancak bu renkliliğe karşın sosyal huzursuzluk ve tepkilerin de gecikmeden geldiği görülüyor. Fikret Adil : " Rus ihtilalinin İstanbul'a getirdiği Beyaz Ruslar, Çarlık Rusyası'nın en medenileri(!)idi. Türk İstanbul'a medeniyetin ilk zehrini onlar aşıladılar. Geleneksel İstanbul ailelerinden büyük savaşın sarsıntılarından kurtulabilmiş olanlar, bu Beyaz Rus "Harem"inin kollarına düştü, orada eridi, bitti. Bu saldırının mahvettiği bir genç tanırdım. Son lirasını harcadıktan sonra aklı başına geldi. Geldi mi dersiniz? Hayır. Aklını tamamen kaybetti ve servetini eriten, kendini büyük düşes diye tanıtan çok güzel bir kadını vurmak üzere olduğunu haber aldım"[60]açıklamasını yapıyor.

Barlar aracılığı ile uyuşturucu madde tüketiminin de bir alışkanlık halini almaya başlaması nedeni ile Mazhar Osman:"Üsküdar'daki esrar tekkesinin, su kabakları, kamışları, kendinden geçmiş müdavimleri insanı sersemleten esrar dumanlarıyla, tuhaf olduğu kadar kasvetli görüntüsü hâlâ hatırındaydı. Şimdi de Wrangel ordusuyla birlikte İstanbul'un kaymak tabakası yeni bir illetin pençesine düşmüştü. Beyaz toz ya da kokain" [61] diyerek uyuşturucu kullanımında Rusların etkisine dikkati çekiyor.

Rus kadınlarına karşı duyulan tepkilerin İstanbul'da bir süre sonra daha organize bir hale gelmeye başladığı görülmektedir. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın Cumhuriyetin ilanını izleyen günlerde millileştirilmesinde

[59] **İstanbul 1920**, s. x,xi.
[60] Fikret Adil, **Gardenbar Geceleri**,İstanbul 1993, s. 8.
[61] Liz Behmoaras, **Mazhar Osman**,İstanbul 2001, s. 240.

Levent Şahverdi Arşivi

rol oynayan Ahmet Hamdi Başar,[62] Rus kadınların tombala oynatmaları ile mücadele etmek üzere "Tombalacılarla Mücadele Derneği'ni kurar.[63]

İstanbul ile diğer şehirlerde tombala oynatmak imtiyazı ve yetkisi "Malulin-i Askeriye Muavenet Heyeti"ne verilmiş bulunuyordu. [64]

Padişahın himayesinde olarak kurulan Malulin-i Askeriye Muavenet Heyeti, Hükümete mali gelir sağlamanın yanı sıra Darülaceze ve Darüleytam gibi yardım kuruluşlarının da hissedar olması nedeni ile onlara da yardım sağlıyordu. Esasta zor durumda bulunan asker malullerine yardım etmeyi hedefleyen Tombala, İstanbul'da ve Osmanlı İmaparatorluğu'nun uygun görülecek diğer büyük şehirlerinde senede yalnız bir defa olarak ve on günden fazla olmamak üzere düzenlenecekti.Buradan elde edilecek gelirin yarısı hediyeler için harcanacak, kalanı yüzde yirmiyi geçmeyecek şekilde masraflara ayrılacak, yüzde otuzu maluller yararına tahsis edilecek ve tombala düzenlenecekti. Şehir Meclisi iradesi gereğince tayin edilecek iki kontrol memuru bütün işlemlerle ilginecek ve tombala düzenlemek için gerekli olan memur ve işçiler malullerden, şehit ve malul ailelerinden seçilerek onlara istihdam yaratılacaktı.[65]

Böyle bir amaca hizmet etmeyen ve Ruslar tarafından para kazanmak amacıyla oynatılan Tombalaya karşı açılan savaşta bu oyunun kumar olması ve dolayısıyla islam dini açısından yarattığı sakınca da önemli bulunmuştur. Dinin şiddetle tahrim (haram) etmiş olduğu bu oyunun derhal yasaklanması için Şeyhülislam tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazı yazılmıştır.[66]

Tombalanın yarattığı sakıncalardan birisi de kumar olması, israfa yol açması gibi nedenlerin yanında ahlaka ilişkin olarak ortaya çıkan ya da çıkarılan sonuç idi. Dahiliye Nezareti'nden İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne yazılan yazıda "... esasen mevzuu bahs oyunlar bir takım Rus ka-

---

[62]Ayşe Trak", Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)"**Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 4, s. 1088. 1897 yılında İstanbul'da doğan Ahmet Hamdi Başar, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünden mezun oldu. Öğretmenlikle birlikte Türk Ocağı ve Muallimler Cemiyeti'nde görev aldı. Milli Türk Ticaret Birliğini kurdu. İstanbul İktisat Komisyonu'nda görev aldı. 1925 yılında İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk A.Ş'nin kuruluşunda etkin rol oynadı. 1930'da Serbest Fırkaya üye oldu. Bkz. Murat Koraltürk, " İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'ndaki Mesaisi ve Ahmet Hamdi Başar",**Tarih ve Toplum**, 25/150(1996) s. 4.

[63] Bu konuda bkz,Tülay Alim Baran,"İstanbul'da Beyaz Ruslar ve Tombalacılarla Mücadele Derneği", **İstanbul Dergisi**, Sayı 52 (2005) s.58-67.

[64]**BOA.Dahiliye Nezareti,Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Asayiş Kalemi Evrakı (kısaca DH.EUM.AYŞ**) 53/13-9.

[65] **BOA.DH.EUM.AYŞ**,53/13-10.

[66] **BOA.DH.EUM.AYŞ,** 53/13-11 ve 53/13-12.

Levent Şahverdi Arşivi

dınlarının iştirak ve tertibi ile icra edilmekte olduğundan kahvehaneler civarında ihzar olunan hususi mevid mülakatlarla ahlak-ı umumiye ve adabı içtimaiye ve islamiyenin tecviz edemeyeceği ahvale meydan ve imkân verildiği istihbar olunmaktadır"denilmekte idi.[67]

Çoğu Darülfünun öğrencisi olan üç- dört yüz üyeli "Tombalacılarla Mücadele Derneği", tombalayla halkın soyulduğunu ve sosyal huzursuzluğun ortaya çıktığını savunur. Dernek üyeleri kahve kahve dolaşarak hem kahvehane sahiplerini tehdit ederler, hem de Rus kadınlarına gözdağı verirler. Bu metodun yetersiz kalması üzerine kahvelerde halkı tombalanın zararları konusunda aydınlatmak üzere konferanslar verilir. Bütün bu çabaların arkasından Tombalacı Rus kızlar kahvelerden çekilmek zorunda kalırlar.[68]

Bir diğer önemli tepki bu kez İstanbul'un bizzat hanımlarından gelir. Tanin Gazetesi "Rus Kadınların Tebidi İsteniyor"başlığı ile verdiği haberde; Vilayete dilekçe veren çok sayıda İstanbullu hanımın genel ahlakı bozan Rus kadınlarının şehirden ihracını istediğinden söz etmektedir. Uzun olan dilekçe şu satırlarla başlamaktadır: "Mondros Mütarekesi'ni müteakip memleketimizi istila ile evlerimizi işgal, erkeklerimizin bir kısmını tevkif, haps hatta nefy ve tagrip eden düşman kuvvetleri, dahilde tedarik ettikleri şüreka ile birlikte İslam anasırına zulm ve teadi icrasıyla iman-ı milletimizi maddi ve manevi kuvvetlerimizi ezemediği hatta bilakis bu mezalim sayesinde kuvayı maddiye ve maneviyemizin büsbütün kesb-i resanet ettiğini görerek nihayet Bolşevik akımı önünden kaçan Rus enkaz-ı istibdadını bir amil-i şer ve fesad olmak üzere İstanbul'un nezih muhitine ilhak ettiler."[69]

Görüldüğü üzere Beyaz Ruslar'ın İstanbul'un sosyal yaşamına getirdiği yenilikler bir süre sonra ciddi eleştirilerle karşılanmaya başlamıştır.Ancak bütün olumsuzluklarına rağmen bu hareketlilik, çok sayıda kitaba konu olacak kadar da iz bırakmıştır.

BEYAZ RUSLARI KONU ALAN KİTAPLAR

Beyaz Ruslar'ın İstanbul'daki yaşamı, yukarıda değindiğimiz üzere İstanbul'a getirdikleri yenilikler ve bunun yanı sıra yaşamak için verdikleri mücadele nedeni ile iki boyutlu bir düzlemde gelişmiştir. Onların yaşam-

[67] **BOA.DH.EUM.AYŞ**, 53/13-15.
[68] Zafer Toprak"İstanbulluya Rusyanın Armağanları Haraşolar"**İstanbul Dergisi**, Sayı 1(1992) s. 76.
[69] **Tanin**, 21 Ağustos 1339(1923).

Levent Şahverdi Arşivi

larındaki bu çeşitlilik birden çok kitaba konu olmuştur. Bu kitapların bir kısmını metin içerisinde andık.Bunlara ek olarak A.Roube Janski'nin "Siyah Gül –Natacha- "isimli romanı, İstanbul'daki Rus kızı ile bir Japon'un inişli çıkışlı ilişkisini anlatırken, dönemin eğlence sektörüne ve bu sektör içerisinde Rusların yaşamlarına da ışık tutmaktadır. [70]

Fikret Adil'in Asmalımescit 74 isimli kitabı da benzer şekilde hem Rusların hem de dönemin İstanbul'unun özelliklerinin gözler önüne serildiği örnekler ve yaşam öyküleri ile önemli bir bilgi kaynağıdır.[71]

Refik Halid'in sahibi olduğu ve Pazartesi ile Perşembe günleri çıkan mizah gazetesi "Aydede" de Beyaz Rusların İstanbul yaşamı üzerine çizilmiş zengin karikatürleri nedeni ile görülmeye değer bir özelliğe sahiptir.[72] Bunların yanı sıra Paul Herigaut tarafından yazılan Acıde Russıque, Louis Francis'in yazdığı La Nıege De Galata, 1923 yılında Berlin'de Rusça olarak basılan Gelibolu'da Ruslar, A.Roube Jansky tarafından yazılan La Rose Noıre, Paul Morand'ın Ouvert La Nuıt isimli kitabı, Willy Sperco'nun Les Turcs D'hıer Et D'aujourdhuı kitabı, Beyaz Rusların yaşamlarını konu olan kaynaklar olarak öneme sahiptirler.[73]

Ruslar hakkında yazılmış olan kitapların dışında Rusların gelmelerinden gitmelerine kadar olan süreç içerisinde kendilerine yardım eden çeşitli yardım kuruluşları ve şahıslara olan şükranlarını sundukları Spassibo (Şükran)isimli kitap büyük öneme sahiptir. 1924 yılında basılan bu kitap Rusça, Fransızca ve İngilizce olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'e, Halife Abdülmecit'e ve çok sayıda yardım kuruluşuna hem teşekkür, hem de veda eden kitaptaki yazıların bir kısmının yazarları belli, bir kısmının ise belli değildir. [74]

SONUÇ

1917 Ekim Devrimi'nin ardından Dünyanın çeşitli ülkelerine dağılan Rus mülteciler bulundukları ülkelerde eğitimleri, kültürleri, politik ve sosyal etkinlikleri ile herhangi bir mülteci topluluğundan farklı bir görüntü çizmişlerdir.

---

[70] A.Roube Janski, **Siyah Gül -Natacha,-**(Çev Beyhan Solmaz) İstanbul 1966.
[71] Fikret Adil,**Asmalımescit 74,** İstanbul 1988.
[72] **Aydede** Dergisi'nin 1338(1922)yılına ait olan sayılarına bakılabilir.
[73] Behzat Üsdiken,**Pera'dan Beyoğlu'na 1840-1955**, İstanbul 1999, s. 237.
[74] **Spassibo**, Babok et Fils-Galata Constantinople-1924.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'a hareket ve değişik bir renk getirmiş olan, ama o oranda da kentin bozulmasına neden olmakla suçlanan Beyaz Ruslar, 1921 yılında Sırbistan'a (22.306),Bulgaristan'a (3.840),Romanya'ya (2.000) ve Yunanistan'a (1.742)sığınmacı olarak gitmişlerdir. Bir kısmı Brezilya'ya gönderilmek istenmiş ancak, kendilerini tarım uzmanı olarak gösterip Brezilya'ya gidenlerin bir kısmının gerçekten uzman olmadıklarının anlaşılması ve diğerlerinin de Brezilya'yı beğenmemesi nedeni ile bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır[75]. Beyaz Ordular ile ilişkisi olmayanların geri dönüşüne izin verildiğini gösteren bir kaç örneğin dışında Ruslar, kendi ülkelerine hemen dönememişlerdir. Kasım 1920'den önce Rus Elçiliği Yardım Şubesi'nce 5000 Rus'un Kafkasya'ya dönmesinin sağlanmış olması, ayrıca 1920-1921 arasında 10.300 mültecinin diğer Slav ülkelerine gitmesine yardım edilmiş olması, ülkelerine değilse bile oraya doğru bir adım olarak değerlendirilmiştir.[76] General Wrangel ise Şubat 1922'de Amerika Birleşik Devletlerine gitmek üzere Türkiye'den ayrılmıştır.[77]

İstanbul'daki Rus nüfus 1922'den itibaren 30.000 kişinin altına düşmüş ve sekiz yıl sonra Milletler Cemiyeti Yüksek Komiserliği'nin verdiği rakamlar doğrultusunda ise 1.400 kişinin kaldığı görülmüştür. Bu istatistiklerde Türk uyruğuna geçenler ve böylece sığınmacı statüsünü yitirenler görünmemektedir. [78]

Çoğunlukla kenti terk edip gitmiş olmaları nedeni ile Beyaz Ruslar için İstanbul, bir geçici yerleşim alanıdır. Kent yaşamı üzerinde siyasal bir etkiden çok kültürel etki bırakmışlardır. Yazdıkları şükran kitabı Spassibo'da duygularını dile getiren Ruslar J.D.Quirk'in ifadesi ile "Işığı, rengi, komediyi, güzelliği, müziği, tutkuyu ve umudu getirmişlerdir".[79]

Kendilerini böyle tanımlayan Beyaz Rusların, bulundukları dönem içerisinde tepkileri de çekmiş olmakla beraber, bir süreliğine misafir oldukları İstanbul'u etkiledikleri görülmektedir. Bir ara istasyon durumunda bulunmasına rağmen İstanbul, mülteciler için sığınabilecekleri, iş edinebilecekleri bir kent olarak onları mütareke sonrasının bütün olumsuz koşullarına rağmen ağırlamıştır.

---

[75] Bilge Criss, a.g.e., s. 52-53.
[76] C.Claflin Davis, a.g.m., s. 192.
[77] Bilge Criss, a.g.e., s. 127.
[78] Paul Dumont, a.g.m., s. 194.
[79] **Spassibo**, Üçüncü Bölüm, s IX.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 1:

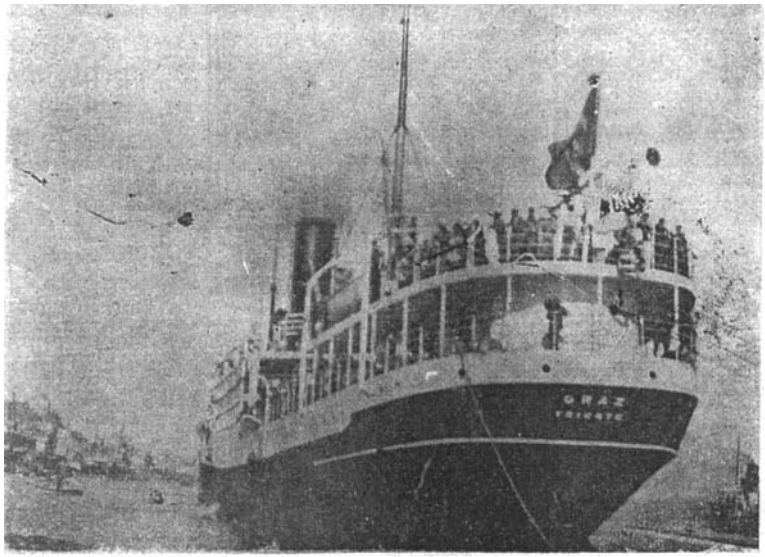
Photograph by Solita Solano

RUSSIAN REFUGEES SELLING CAKES

Hundreds of them walk the streets of Constantinople from daybreak to midnight and then sleep on the steps of the mosques or in the open.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 2:

Русскіе бѣжѣнцы покидаютъ Константинополь
Les réfugiés russes quittent Constantinople — Russian Refugees leaving Constantinople

Русское общежитіе въ Долма Бахче
Hôtel russe à Dolma Baghtché — Russian Home at Dolma Bachtche

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKLERDE KIYAFETİN KISA TARİHİ*

Doç. Dr. Ayten SEZER ARIĞ**

ÖZET

Bu yazıda Türklerin yaklaşık 4000 yıllık dönemde kıyafetlerindeki değişim ve gelişimin kısa bir tarihi üzerinde durulmuştur. Değişik coğrafya, kültür ve medeniyetler ile politikaların kıyafete yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkler, Osmanlı, Atatürk, Türkiye, Kıyafet, Şapka

THE CONCISE HISTORY OF COSTUME IN TURKS

ABSTRACT

In this study we want to show Turkish costumes was changed for 4000 years. Different geografic, cultural, civilization and political costumes how is showed.

Key Words: Old Turks, Ottoman, Atatürk, Turkey, Hat

---

* Bu makale, Kultura Narodov Priçernomoriya Dergisi, No:109, Ukrayna-Kırım, 2007'de Rusça olarak yayınlanmıştır. Doç.Dr.Nariman Seyityahya tarafından Rusça'ya çevrilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Kıyafet konusu insanlık tarihi kadar eskidir. Zira, çıplak doğan ve giyinen tek canlı varlık insandır. İnsanların elbiseleri onların içine girip oturdukları ilk evi sayılmaktadır. İnsanlar neden giyinirler diye sorulduğunda pek çok unsurun etkili olduğunu görürüz. Başlangıçta, kıyafetlerini sıcak, soğuk, kar ve yağmur gibi tabiat şartlarından korunmak için giymişlerdir.

İklim, coğrafya ve tabiat şartları kadar dinî inanışlar ile kültürel değerler de kıyafeti belirlemiştir. Kıyafet bir yönüyle bireyin yaptığı işi (asker, sivil, polis, din adamı, hemşire vs...) dolayısıyla statüsünü, diğer yanıyla da ekonomik durumunu ve cinsiyetini ortaya koymaktadır. Kıyafetteki gelişmeler zamanla estetik ve moda denilen tarzın doğmasına yol açmış olup, çeşitli milletlerin ve insan topluluklarının dini inançlarına, medeni durumları ile örf ve adetlerine göre farklılıklar göstermiştir. Kıyafetin tercihinde, iklim şartlarının, dinî inanışların, kültürel farklılıkların, zevklerin, hatta ekonomik durum ile bazı sosyal değerlerin etkisinden söz edilebilir. Kısacası, giyim, insanın mevkiini, cinsiyetini, milliyetini, bölgesini, ait olduğu kabilesini, medeniyetini, inanç, duygu ve düşüncesini ortaya koyup belirlemektedir. Bu belirlemede önceleri başa giyilenler üste giyilenlerden daha önemli olmuştur. Şapka, sarık, fes, kipalar ait olunan topluluk ve inançları hakkında fikir vermiştir.

Medeniyet tarihinin bir parçası olan kıyafet, sadece elbise olmayıp vücuda yapılan dövme, saç, sakal ve bıyık şekli, kadınların saç biçimleri ve özellikle başa giyilen başlıklar bir toplumu diğerinden ayıran önemli özellikler olarak görülmüştür[1]. Cinsiyetin tanımlanmasına da yardımcı olan kıyafet[2], sözlü olmayan iletişim aracı olarak, karakterin sosyalliğin hatta havanın/tavrın değişmesini şekillendirir. Giyimde veya örtünmede dinin ve kültürün etkili olmasından dolayı bu alandaki değişim dinin ya da kültürün değişimi olarak algılanmıştır.

Kıyafet konusu oldukça karmaşıktır ve insanın neden giyindiği, giyiminde etkili olan faktörlerin neler olduğu, bu konuda ne gibi yasal düzenlemeler ile müdahalelerin yapıldığı ve dinlerin kıyafet konusundaki kurallarının neler olduğu düşünülmektedir.

---

[1] Ümit Meriç, "Sosyolojik Açıdan Kılık-Kıyafet ve İslam'da Örtünme", **İslamda Kılık Kıyafet ve Örtünme,** Yayına hazırlayan: Bekir Topaloğlu v.d. İslami İlimler Araştırma Vakfı yayını, 2.Baskı, İstanbul 1987, s.31.

[2] Kenneth D.Mc.Donald, **Fascist Fashion: Dress, The State and The Clothing Industry İn The Third Reich**, Ph.D , December 1998, University of California Riverside, s.37-38.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu makalede geçmişten günümüze Türklerde kıyafetin gelişim ve değişiminin kısa tarihi ortaya konmaya çalışılacaktır.

I. Eski Dönem Türklerinde Kıyafet

Eski Türklerin kıyafetleri konusunda gravürler ve birtakım tarihi kalıntılardan bilgi edinilmiştir. Eski Türkler gerek göçebe hayatın gereği gerekse hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı Orta Asya'da daha çok deriden yapılmış rahat kıyafetleri tercih etmişlerdir. Bir iç don, üste giyilen kaftan, çapan, şapan ya da çarpıt denilen bir çeşit hırka, ceket ya da palto ve ayağa giyilen çizme ve çarık bozkır kültürün dış giysileriydi. Kadınların giysileri ise şalvar, cepken ve ayakkabı ile başlıklardan oluşmuştur. Şalvar veya pantolon giymek rahatlık bakımından savaşçı kavimlere özgü bir giyimdi. Hunlardan itibaren atlı birliklerin kurulmasıyla, pantolon giyilmesi zorunlu olmuştur. Üzerine de kaftan ve şalvar giyilmiştir. Giysilerinin kumaşı seyahatte ve savaşta deriden, gündelik yaşamda kumaştan yapılmıştır. Çizmeler ise deri ve keçeden olup yarım ya da uzundu. Yerleşik hayata geçişle birlikte dokuma giysiler giyilmiştir. Eski Türklerde ve Selçuklulardaki giyim tarzının birbirine benzediği yalnız Selçuklu kıyafetlerinde kadını erkekten ayıran en önemli unsurun baş kısmında olduğu görülmüştür. Kadınlar başörtüsü olarak bürüncük ve yaşmak kullanmışlardır.[3] Eski Türklerde giyim eşyası olarak koyun, kuzu, sığır, tilki ve biraz ayı derisi ile koyun, keçi, deve yünü kullanılırdı. Bozkırın tipik elbisesi caket- pantolon idi. Çünkü süvari en rahat şekilde böyle giyinebilirdi. Başka kavimler kopça kullandıkları halde, Türkler düğme kullanırlar ve caketlerini, Çinliler ve Moğolların aksine sola açarlardı. Soğuk ve sıcak havalarda giyilen pelerinler kullanırlar, ayaklarına çizme, başlarına börk giyerlerdi. İleri gelen makam sahipleri, başlıklarının daha uzun ve gösterişli olmasından tanınırdı. Hun, Göktürk, Uygur, Avar ve Hazarlar, Oğuzlar ve Bulgarlara ait belgelere göre genellikle sakallarını kestiren Türk erkekleri, uzun kesilmiş saçlı ve bıyıklı idiler. Attan inmek, börk ve başlıkları çıkarmak saygı işaretiydi.[4]

---

[3] Türklerde giyecek ve süslenme için bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt:V, Ankara 1985, s.9,101-103,113-116, 253-265; Uygur Türklerinde zengin bir başlık geleneği olup, başlıkların statü sembolü kadar dinsel törenlerde kutsal bir anlamı da vardı.Bkz. Zühre İndirkaş, "Uygur Taç-Başlıkları Üzerine", **Toplumsal Tarih**, Mart 1996, Cilt:5, Sayı:27, s.32,36.

[4] Eski Türklerdeki giyim için bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 4.baskı İstanbul 1986, s.306-307.

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Türklerden Uygurların kürk ve süslü şapkalar giydikleri, kadınları hotozlu şapkaları ve samur derileri, beyaz keçeleri ve zamanın çok değerli ve ünlü çiçeklerle süslenmiş kumaşları olduğu bilinmektedir[5] .

Eski zaman ordularında herkes istediği gibi giyinerek savaşa gitmişlerdi. Fakat her toplumun kıyafeti kendine özgü olduğundan herkes yurttaşlarını giysilerinden tanımaktaydı. Eski Yunan ahalisinden Ispartalıların kırmızı elbise giyerek savaşa gittikleri Romalıların ise asker için üniforma kabul ettikleri bulgulardan anlaşılmaktır. İslamiyet'in ortaya çıkışında her Müslüman cihat görevi ile yükümlü olduğundan askeri kıyafet konulmasına gerek görülmemişti.

II. Osmanlı Döneminde Kıyafet

Osmanlılarda kıyafet, toplum yaşamının bir ifadesi olup, giysinin kumaşı kadar, renginin de bir anlamı vardı ve giyenin ait olduğu toplum düzeyini yansıtmaktaydı. Sarayda giyilen kumaş, biçim ve renkte kıyafeti halkın giymesi yasaklanmıştır. Ayrıca, giyenin mevkii ne olursa olsun, giysileri giydiği yere ve zamana göre değişmektedir. Törende ve seferde giyilenler günlük giyilenlerden farklıydı. Kıyafet hakkında seyahatnameler ve yabancıların hatıraları önemli bilgiler vermektedir. Osmanlı Döneminde 1554'den 1562'ye kadar Avusturya elçisi olarak görev yapan Ogier Ghiselin de Busbecq bu süredeki gözlemlerini arkadaşına yazdığı mektuplarında: Türklerin felaketi hatırlattığı için siyahı sevmediklerini ve daha çok yeşili tercih ettiklerini anlatmıştır. Ayrıca; başları sarıklı büyük bir kalabalığa bakıldığında, bembeyaz ipekli kumaşlara bürünmüş, bir renk cümbüşünün yaşandığını ve o zamana kadar böyle bir manzarayı görmediğini itiraf ettikten sonra bu kadar zengin ve göz alıcı görünüşte bile bir sadelik ve tutumluluk olduğuna dikkat çekmiştir. En üstten en alt kademedeki memura kadar hemen herkesin aynı biçimde elbiseler giydiklerini, Türklerin elbiselerinin boyunun topuğa kadar uzun olduğunu bunun da onları iri yarı ve uzun boylu gösterdiğini, kendilerinin ise elbiseye hesapsız para harcandığını ve elbisenin boyunun kısa ve dar olduğunu bunun da vücudun bütün hatlarını olduğu gibi meydana çıkardığını bu durumun da adamın boyunu kısa ve adeta cüce gösterdiğini yazmıştır[6]. 16.yüzyılda Türkiye'ye gelen İngiliz seyyah F. Moryson ise o dönemde giyilen başlık ve külahlar ile üze-

[5] Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Cilt 1 İstanbul 1997 s.89.

[6] Ogier Ghiselin De Busbecg, **Türkiye'yi Böyle Gördüm**, Hazırlayan:Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser 31, baskı yılı yok, s.57, 65.

Levent Şahverdi Arşivi

rine sarılan tülbentlerden erkek ve kadın giysileri ile aksesuarlarından geniş örnekler vermektedir.[7]

Bu konudaki bir başka örnek 18.yüzyılın başlarında Osmanlı'ya ait gözlemlerini anlatan Lady Montagu'nun mektuplarıdır. 1 Nisan 1717'de Edirne'den Kontes...ye yazdığı XXVIII. mektubunda Montagu, üzerindeki kıyafetinden hareketle Osmanlı giyimini şöyle tasvir etmiştir:"*...Çok geniş bir şalvarım var. Bu şalvar gayet ince, gül penbesi, kenarı sırmalı damiskadan yapılmış. Terliklerim beyaz deriden ve sırma işlemeli. Şalvarın üzerine beyaz ipekten, etrafı kamilen işlemeli bir tül gömlek sarkıyor...Entari, adeta vücuda göre biçilmiş bir caket...beyaz Şam kumaşından...Uzunluğu ayaklarıma kadar...Kürk, Türk kadınlarının bazan giydikleri, bazan çıkardıkları bir ev libası...Başa kalpak denilen bir serpuş giyiliyor"* dedikten sonra çeşitli işlemelerden söz etmiş ve devamla*" Türkiye'de güzeller İngiltere'dekinden daha çok ve hepsi de mütenevvi. Burada hiçbir kadına tesadüf edilmez ki güzel olmasın. Hemen hepsi de kara gözlü, tenleri dünyanın en güzel renginde. Bence İngiltere Kral Sarayı bütün Hıristiyanlık âleminde en güzel kadınların bulunduğu bir yer ise de, orada da buradaki kadar güzel yok..Gözlerinin etrafına sürme çekiyorlar, bu suretle kirpikleri aydınlıkta ve hele gündüz oldukça bir mesafeden parlıyor. Bunu Rum kadınları da kullanıyor..."*[8]. Bir başka hatıratta ise 19.yüzyılın Osmanlı İstanbul'unda kıyafetlerin çok şaşırtıcı olduğu, aynı şekilde giyinmiş iki kişiye rastlanamayacağı belirtilerek, başa sarılmış, şallar, kareli mintan ve cepkenler, ruhban kıyafetleri ve yeşil, turuncu, sümbül renkli feracelerden ipek gömleklere, sırma işlemeli mendillere kadar Türk kadın kıyafetlerini hayranlıkla seyredilebileceği belirtilmiştir[9].

Osmanlı'da Hıristiyanların yaşayış biçimleri Müslümanlardan ayrılmış ve bunların kendilerine benzememeleri konusunda dinî bir titizlik gösterilmiştir. Hıristiyanlar yaşayışlarında ve giyimlerinde birçok kayıtlara tabi tutulmuşlardır. Türklerin gayrimüslimlere olan üstünlüğüne büyük bir özen gösterildiği kadar Hıristiyanlar arasındaki merasim silsilesine de riayet edilmiştir. Rumlar ön safta olmak üzere Ermeniler ve daha sonra da Yahudiler gelmiştir. Gayrimüslimlerin kıyafetleri divandan çıkan hükümlerle

---

[7] Tülay Reyhanlı, **İngiliz Gezginlerine Göre XVI.Yüzyılda İstanbul'da Hayat, (1582-1599),** Ankara 1983, s.69-73.

[8] Ahmet Refik, (Tercüme ve tahşiye eden), **Şark Mektupları, Lady Montegü**, İstanbul 1933, s.43-46.

[9] Edmond De Amicis, **İstanbul**, Çeviren: Beynun Akyavaş, 2.baskı, Ankara 1986, s.33-34, 96.

Levent Şahverdi Arşivi

belirlenir, onlar bu hükümlerin belirlediği kıyafet dışında elbise giyemezler, aksi halde cezalandırılırlardı. Gayrimüslimlerin kıyafetleri de birbirinden farklı kılınmıştı.[10] Osmanlı'da her kesimin değişik şekillerde belirlenmiş kıyafetleri vardı. Bunun dışına çıkanlar uyarılmışlardı.

Osmanlılar, Yeniçerilerin halktan ayırt edilebilmesi için askerî kıyafeti kabul ettiler. Bundan 121 yıl sonra Fransa'da bazı süvari bölükleri için üniforma kabul edildiğine bakılırsa, askerî kıyafeti ilk kez Osmanlıların kullandığı söylenebilir.

Dinen "elbisenin hayırlısı beyazdır" hadisi gereği Selçuklu ve Osmanlıda beyaz renge önem verilmiştir. Ferace, Fatih dönemine kadar Osmanlı Sultanlarının kıyafeti olmuştur. Osmanlılarda ayakkabılar da rengine göre farklılık göstermekte olup, subaylar sarı, erler kırmızı, ulema ise mavi renkte ayakkabılar giymişlerdi[11].

Osmanlı kadın giyiminde zaman içinde entari, şalvar ve gömlek ile ceket ve etek olarak üç tip kıyafet kullanılmıştır. Sokağa çıkan kadınlar kıyafetlerini ferace veya çarşafla tamamlarlardı[12]. Yüzlerini de yaşmak denilen bir örtü ile örterlerdi. Feraceler toz pembe, havai mavi, açık yeşil gibi uçuk renkte yapılan bol bir giysidir. Evde modası pek değişmeyen şalvar giyilmiştir.

Tho.Mc.Lean isimli bir İngiliz, 1818'de Londra'da *Türk Askeri Kıyafetleri* üzerine yazdığı eserinin önsözünde özetle şunları söylemiştir: "*Türkler güzel bir cins halk diye tabir olunabilir. Genel seviyeden yüksek boylu olanlar hayli derecede zarafet sahibidirler... Vakarlı ve ruhlu simaları vardır. Bu güzelliklerinden bazıları ihtimal kıyafetlerinin şekil ve tarzından ileri geliyordu. Türklerin kıyafet ve elbisesi genelde giyenlerine önem ve itibar verecek ve hatta heybetli gösterecek şekilde hesap edilmiştir. Muhteşem bir sarık, zengin ve iri katları ile başı sarmakta genelde kıymetli kumaştan ve enfes güzellikte olan bol ve sarkık bir kaftan vücut ve endamı kaplamakta,*

---

[10] Kamil Su," Balıkesir Hıristiyan Kıyafetlerine Dair Vesikalar"**, Kaynak** Balıkesir Halkevi Dergisi.19 İkinciteşrin l936, sayı: 45, 46, 4. yıl, s.286-287,325-328.

[11] Osmanlı ordusunda kıyafetin gelişimi için bkz. Mahmut Şevket, **Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti**, Ankara 1983.s.15-22.

[12] Mehmet Özel (Hazırlayan), **Folklorik Türk Kıyafetleri**, Ankara 1992, s.14-15; Osmanlı'da kadın giyiminin üç grupta toplandığı da olmuştur: iç giyimde çamaşırlar, gömlek, dizlik, iç yeleği, dış giyimde üç etek, iki etek, entari, hırka, kürk, kemer ve kuşaklar, çorap, ayakkabı, sokak giyiminde de ferace, yeldirme, maşlah ve son devirde de çarşaf kullanılmıştır. Başlık ve takılar kıyafeti tamamlayan önemli unsur olmuştur. Bkz. **Tarihi Kadın Giyimi,** Ortadoğu Video İşletmeleri yayını, İstanbul 1986, Takdim yazısından.

Levent Şahverdi Arşivi

güzel bir kuşak ile bel tarafı sarılmakta yatağan, hançer, piştovlar ve diğer silahlar kuşağın arasına sokulmakta ve gayet değerli Şam işi palanın kumaştan sarkmakta olduğu görülmektedir. Güneşten yanmış yüzüne siyah gözleri zarif bir güzellik vermektedir. İri bıyıkları ise aynı zamanda hem sevimli hem de seçkin olan bir çehreye sertlik ve şan vermekteydi."[13]

Anadolu'da giyimin tarihi M.Ö. 7000 yıllarına kadar uzanmakta olup, pek çok kavmin etkisiyle meydana gelmiştir. Anadolu'daki kadın erkek kıyafetleri günümüze kadar belli bir senteze ulaşarak gelmiştir[14]. Türk kadınları manto gibi uzun bir elbise olan feraceyi 18.yüzyılın başlarına kadar giymişler, ancak II.Abdülhamid devrinin ortalarında giyilmesi yasak edilmiş, daha sonra yerini çarşaf almıştır[15].

Osmanlı döneminin başlarında askerden başka herkesin istediği gibi giyindiği yalnız asker ve memurların elbise ve kıyafete tabi oldukları görülmüştür. Herkesin hangi sınıf memur ya da asker olduğu başındaki kavuğundan, sırtındaki kürk ve cübbesinden anlaşılırdı. Sakal mülkiye ve ilmiye sınıfına özgü olup asker sakal bırakmazdı. Özel kanunlarla her askerin kıyafeti belirlenmişti.

Osmanlı'da Avrupa modasını ilk takip edenler saraya ve üst sınıfa mensup Müslüman kadınlar olmuştur. Dolayısıyla kıyafetteki değişim ilk önce sarayda başlıyor, sonra mali durumu iyi olan ailelerde, daha sonra da halkta görülüyordu. Batılı giyim önce eldiven, çorap gibi aksesuarlarda başlamış, zamanla dış giyimi etkilemiştir. Avrupai kıyafetler ekonomik duruma göre ya kendileri giderek veya orada yaşayan yakınları aracılığıyla Paris'ten getirtilmiş veya diktirilmiştir. Bu gelişmeler sonucu 19.yüzyılın sonunda ferace ve yaşmak zamanla kaybolmaya yüz yutmuş ve II.Abdülhamid döneminde feracenin yerini peçe ve çarşaf almaya başlamıştır.

Osmanlı topraklarına gelerek 1490'larda İstanbul'a yerleşen Yahudilerin de kıyafetleri kendine özgüydü. Levi'ye göre Yahudi kıyafetinin gelişiminde üç unsur etkili olmuştur. Bunlardan biri Anadolu topraklarında yaşayan Bizans Yahudilerinin (Romaniyot) geleneksel kıyafeti; diğeri İspanya'dan Osmanlı topraklarına sığınan Yahudilerin beraberinde getirdikleri İspanyol giyim tarzı bir diğeri ise Osmanlı Türk giyim anlayışıdır. Osman-

---

[13] Muharrem Feyzi, **XVIII nci Asırda Türk Askeri Kıyafetleri**, İstanbul 1933, s.13-14.

[14] Mine (Gökbuget) ERBEK, " Geleneksel Anadolu Giysileri ile Sahne Düzenine Uyarlanmış Halk Dansları Kostümleri", **III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, V.Cilt, Ankara 1987, s.117-120.

[15] M.Şakir Ülkütaşır, "Eski Devirlerde Türk Kadın Giyimleri ve Süsleri", **Türk Yurdu**, Sayı:267, Nisan 1957, s.771-772.

Levent Şahverdi Arşivi

lıda kıyafet kişisel zevkten öte bir konuydu ve toplumsal hiyerarşinin korunmasındaki temel unsurlardan biriydi. Müslüman kesim ile gayri Müslim arasındaki farkın belli olması ve gayri Müslimlerin giyimlerinin daha gösterişli olmasını önlemek için padişahlar yayınladıkları fermanlarda şu konulara dikkat çekmişlerdir: 1-Tüm 'kafirler' gibi İslam dininde kutsal olan yeşil renk Yahudilerde yasaktı. Beyaz özellikle Müslümanlar tarafından başlıklar için kullanılırdı. Yahudilerin özellikle dış sokak giysileri genelde koyu renk veya siyahtı. Ayakkabılara da aynı kısıtlama getirilmekteydi. Müslümanlar sarı, Yahudiler siyah renk ayakkabı giyiyorlardı. 2-Yahudiler tarafından kullanılan kumaşlar Müslümanların kullandıkları kumaşlardın daha lüks veya kaliteli olamazdı. 3-Başlıklarda kullanılan kumaş uzunluğu ve cübbenin genişliği belli ölçülere uymak zorundaydı. Aslında kıyafet ayrımını Yahudiler de istemekteydi. Bu, Tevrat'ta yer alan "Oturduğun Mısır diyarının veya seni götürdüğüm Kenaan topraklarının alışkanlıklarını taklit etmeyeceksin ve adetlerini uygulamayacaksın" buyruğunun da gereğiydi. Yahudi erkekler Yahudi olmayanlardan sadece elbiselerinin rengi ve taktıkları başlıklarla ayırt edilmekteydiler. Başlarına yukarı doğru silindir şeklinde bir başlık takmaktaydılar. Başlığın alt kısmı renkli bir türbanla çevriliydi. Dönemin Yahudi kadınları, koyu renk cübbe, başlarını örten geniş şal giyerlerdi. Gün içinde şalvar ve elbise gibi rahat giysiler tercih edilirdi ve bu giysilerin türleri yöreye göre değişirdi[16].

Osmanlı Sarayında Sultanlar giyim kuşamlarına çok önem vermişler, pahalı ve lüks kumaşlardan dikilmiş kaftanlar giymişlerdir. Sultanlar günlük yaşamlarında altta şalvar, üstte gömlek veya iç entarisi üzerine de kısa veya uzun kaftan giyerlerdi. Hem erkek hem kadın giysisi olan feraceler ile kaftan[17] ve her padişahın farklı isimlerle anılan başlıkları vardı. Bayramlarda, cenaze ve tahta çıkma törenlerinde, elçi kabullerinde, savaşta giyilen

[16] Osmanlı'da Yahudi kıyafetleri hakkında bkz. Amalia S.Levi, **Osmanlıda Yahudi Kıyafetleri** , İstanbul 2000?. Sayfa no yok. Yahudi kıyafetleri yalnız Osmanlı'da farklılık göstermemektedir. Batı'da da daha 1180'de Almanya'da tanınmaları için Yahudilere sarı, sivri bir şapka, (bazen kapatan Knauf'lu) Yahudilik sembolü olarak zorunlu kılınmıştır. 1229'da Mainz Diözsan konsülü Yahudilere 16.yüzyıla hatta bazı yerlerde 18.yüzyıla kadar geçerli olan belli bir kıyafet zorunluluğu getirmiştir. Buna göre Yahudiler sarı sivri bir şapka, uzun bir Yahudi Mantosu-bir nevi kaftan-, göğsünde sarı bir işaret, sivri Yahudi sakalı ve bir Yahudi bastonu taşımak zorundaydılar . Bkz. Loschek**, a.g.e**..s .99 vd.

[17] Ferace, Arapça 'açmak, yarmak, ferahlamak' anlamındaki 'ferc' kelimesinden gelen fereciyye, önü açık ferah elbise demektir. Kadınların sokakta giydiği üst elbise, ilim adamlarının cübbesi, Mevlevilerin hırkası şeklinde kullanılmıştır .Bkz. Hülya Tezcan, "Ferace", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:12, İstanbul 1995, s.249; ayrıca bkz. Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,** Ankara 1967, s.107-108. Ferace genelde önden açık, bedeni ve kolları bol kadınlarda beden hafif oturan ve yere kadar uzun bir tür cübbedir ve ipekli, sof, çuha gibi kumaşlardan yapılan bu giysi yaz kış giyilirdi. Kaftan ise şalvar üstüne giyilen uzunluğu değişen bir üst giyimdir.

Levent Şahverdi Arşivi

giysiler ve renkleri değişirdi. Çocukların da kendilerine göre olan giyimleri[18] 18.yüzyıla kadar geleneksel olup, bu yüzyıldan sonra Batının etkisine girmiştir.

Kısacası, Osmanlı'da elbiseden ziyade özellikle başa giyilen başlıklar önemliydi[19]. Erkeklerin başlarına giydikleri sarık, rütbe ve makamı belirlerdi. Askerî ve sivilin kıyafeti ile kadınların kıyafeti ayrı ayrıydı. Kıyafet ve özellikle başlık bir insanın dinini ve sosyal statüsünü belirleyen önemli unsurlardı[20]. II.Mahmud dönemine kadar geleneksel giyim tarzı uygulanan Osmanlı'da saray mensupları ile devlet görevlileri ve askeri kesimin uyulması zorunlu olan kıyafetleri olmuştur. Dini ve etnik azınlıkların da özel kıyafetleri vardı.

Batı karşısında 17.yüzyılın sonlarından itibaren yenilerek toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketlerine başlanmıştı. İki yüz yıllık dönemi kapsayan bu süreçte zamanla Batılılaşmanın boyutları genişlemiş ve eğitim, hukuk, siyaset gibi alanlara, dolayısıyla dış görünüşe yani kıyafete de yansımıştı. İlk yenileşme orduda olduğu için bu konudaki ilk değişim de askeri kıyafette meydana gelmiştir. III.Selim'in (1789-1807) gerçekleştirdiği Nizam-ı Cedid hareketiyle aynı ismi alan yeni Avrupaî bir ordunun kıyafetinde de eskiden uzaklaşma başlamıştır. II.Mahmud dönemine (1808-1839) gelindiğinde 1826'da Yeniçeri Ocağını kaldırılarak Avrupaî tarzda Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında bir ordu kurulmuştur. Yeni ordunun kıyafeti Batı tarzında ceket ve pantolon olarak düzenlendi. Yeniçeri kıyafetlerindeki askeri sınıfların, rütbelerin farklı renk ve biçimdeki başlıkları yeni askerî kıyafetle terk edilerek tek örnek elbise ile başlık olarak da mavi püsküllü Tunus fesi kabul edilmişti[21]. Tunus'a elli bin fes siparişi verilmiş[22] ayrıca yeni ordunun çeşitli ihtiyaçları için modern fabrikalar kurulmuştur.

Kürk, II.Mahmud döneminden sonra kullanılmağa başlanmış ve Rusya'dan getirilmiş olan bu kürkler Ruslar için Osmanlı ülkesinde önemli bir

---

[18] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Koç, "XVI. Ve XVII. Yüzyıl Saray Çocuk Giysileri", **Osmanlı,** Editör: Güler Eren, Ankara 1999,Cilt:11, s.529-533.

[19] Osmanlı askerî kıyafetleri için bkz.Sadık Tekeli, "Osmanlı Askerî Kıyafetleri", **Osmanlı**, Cilt:11, s.534-539.

[20] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev:Metin Kıratlı, 2.Baskı Ankara 1984, s.100-103.

[21] Mahmut Şevket, **a.g.e**.. s.99-117.

[22] Orhan Koloğlu, **İslamda Başlık**, Ankara 1978, s. 40.; Selami Kılıç, "Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı", **Atatürk Yolu,** Kasım 1995, Cilt:4, Sayı:16**,** s.530.

Levent Şahverdi Arşivi

ticaret aracı olmuştur[23]. Asker ve memurlar için devleti temsil ettiklerinden düzenli olması için setre ve pantolonu kabul etmiştir. Halkı ise serbest bırakmıştı. Halk için "başı bozuk" deyiminin kullanılması, istediği şerpuşu giymesinden ileri gelmiştir[24].

II.Mahmud'un neden kıyafetle uğraşıp ele aldığını ve bu inkılâbın önemini o tarihte İstanbul'da yaşamış olan bir İngiliz gazeteci şöyle belirtmiştir: "*Kıyafette ıslahı meydana getirebilmek için fazla enerji sarf edildi. Çünkü kıyafet halkı Avrupalılardan ayıran büyük bir maniaydı II. Mahmud Batı kıyafetini önce kendisi benimseyen ve isteyenlerin de sakallarını kesebileceklerini irade eden ve yeni kurduğu ordusunu tam bir Avrupa ordusu olarak görmek isteyen bir padişahtı. Başa kavuk yerine fesin geçirilmesi, şalvar, cepken setre, pantolon giyilmesini sağlamak istemişti. Yenileşme hareketlerinde* çok *ileri gittiği için muhafazakâr çevreler tarafından gavur padişah olarak anılmıştır*" [25].

Falih Rıfkı'ya göre, Doğu milletlerini batılılaştırmakla, eski kıyafet ve başlıkları değiştirmek bir arada gitmiş bu yüzeyselcilere göre bir benzeme ve şekilce farksızlaşma, devrimcilere göre kafanın dışını değil içini değiştirme sayılmıştır. Büyük Petro da Ortodoks Ruslara kalpak yerine şapka giydirebilmek için Moskova şehrinin etrafını topçu bataryaları ile çevirmişti.[26]

Kılık kıyafetteki düzenleme sivillere de uygulanmış ve çeşitli memur sınıflarının kıyafetlerini belirleyen iradeler yayınlanmıştı. Cübbe ve sarık yalnız ulemanın giysisi olarak kalacak, diğer siviller ise tek başlık olarak sadece fesi giyeceklerdi. Özellikle kadın kıyafetlerinden "ferace ve yaşmak" değişikliğe uğramıştır. 1880'lerde feracenin yerini çarşaf almaya başlamıştır[27]. Bu dönemde hanımlar da beyler gibi Avrupa modasını takip etmeye başlamışlardır. İstanbul hanımları Paris ve Londra modasını izlemişlerdir[28].

1908'de Meşrutiyet'in ilânıyla özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirleri önem kazanmıştı. Basından sansürün kaldırılması ve fikirlerin özgürce ifade edilmesi üzerine Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık adıyla anılan bazı fi-

---

[23] M.Şevket, **a.g.e**, s.20; Başka bir eserde, 18.yüzyılda kürkün her mevsimde giyildiği belirtilmektedir Nureddin Sevin, **Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış**, Ankara 1990, s.101,107.

[24] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:V, 4.baskı, Ankara 1983, s.158.

[25] Haluk Y. Şehsuvaroğlu," II.Mahmut ve Kıyafet İnkılâbı", **Akşam,** 14 Eylül 1952.

[26] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** İstanbul 1980, s.430.

[27] Nora Şeni "19.yüzyıl İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri", **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiyesinde Kadın**, Derleyen:Şirin Tekeli, İletişim yayını, İstanbul 1980; Birinci Dünya Savaşı sonrası 1918'de çarşaf terkedilmiştir. Sevin, **a.g.e**., s.140.

[28] Sevin, **a.g.e.,** , s.129.

Levent Şahverdi Arşivi

kir akımları doğmuştur. Bu akımların temsilcileri çıkardıkları gazete ve mecmualarda Batı karşısında geri kalan ve çözülen devletin kurtuluşu için çözüm önerileri getirmişlerdir. Bunlardan Batıcılık akımı temsilcilerinin başta Abdullah Cevdet olmak üzere toplumun gelişmesi, içinde bulunduğu durumdan kurtulması için savundukları fikirlerini İçtihat isimli yayın organlarında, 1912 yılında Kılıçzâde Hakkı imzalı 'Pek Uyanık Bir Uyku' başlıklı yazıda ortaya koymuşlardır. Bunlar çağdaşlaşmayı 'ya garplılaşırız ya da mahvoluruz' sözleriyle açıklarlarken, Batının gülü ve dikeniyle birlikte alınmasını istemişlerdir. Kadın konusunda tek eşle evliliği, Avrupa medenî kanununu, kadınların tıp tahsili yapmalarını ve adab-ı muaşeret kuralları çerçevesinde dilediği gibi giyinmesi gerektiğini; fesin yerine yeni bir serpuş giyilmesini, sarık ve cübbenin yalnızca din adamları tarafından giyilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

İslamcılar dinî ve manevî değerlerin korunmasını ve kadının tesettüre riayet ederek istediği eğitimi alabileceğini ve istediği işte çalışabileceğini ileri sürmüşlerdir. Türkçüler ise dil, tarih ve kültürde büyük Türk birliğini, kadının kıyafeti konusunda ise, onun giysisinden ziyade aile ve toplum içindeki eğitim, çalışma ve sosyal hakları üzerinde durmuşlardır[29].

1908 sonrası Avrupaî giyim tarzı dinî ve millî değerlerle birlikte ele alınmıştır. Bu dönem kadın dergilerinde giyim, iffetle ve millileşme ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Giyimde milli ürünlerin kullanılması tercih edilmiştir.

Bir dönem Avrupa kadın modasına örnek olan Türk kadınının kıyafetleri özellikle başına sardığı örtülerin 'Türk türbanı' diye resimlerde yer alması onun Avrupalı kadınlara giyimde etkisi olduğunun kanıtı olarak gösterilmiştir[30]. Bu dönemde İstanbul'da ve diğer büyük şehirlerde çarşaflı ve peçeli kadına rastlanmakla beraber, Avrupa modasının hakim olduğu bazı kadın dergilerinde elbise, manto ve tuvalet modelleri de yer almaktaydı. Peçe ve çarşaf terk edilmeye başlanmıştı ve 1912'de Amerikan Elçiliği'nde verilen resmî davete bir Türk kadını peçesiz olarak katılmıştı[31].

---

[29] II.Meşrutiyet dönemi fikir akımları için şu eserlere bakılabilir. Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlânı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar,** İstanbul 1959**;** Mümtaz Turhan**, Kültür Değişmeleri,** İstanbul 1972; Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ankara 1981; Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** İstanbul 1981.

[30] A.Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Dördüncü Basılış, İstanbul 1982, s.3.

[31] Fatma Barbarosoğlu, **Modernleşme Sürecinde Moda-Zihniyet İlişkisi,** İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s.140.

Levent Şahverdi Arşivi

Balkan Savaşları (1912-13) sonrasında göçmen olarak Balkanlar ve Kafkaslar ile adalardan gelenlerin kıyafetlerinin farklı olmasından dolayı kılık kıyafette birlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Kadınların çalışma hayatına atılmalarıyla birlikte eski giysileri yerine daha pratik ve rahat kullanımlı giysiler benimsenmiş, çarşaf ve peçe kullanımı giderek azalmıştır. İttihat ve Terakki Partisi, Türk Ocakları ile kadın kıyafetini düzenlemeye çalışmıştır[32]. Enver Paşa Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle sıcak memleketlere giden kıtalara kabalak isimli güneş siperli başlığı icat etmişti. Kara ordusu askerlerine giydirdiği bu serpuşun adına 'Enverî' denilmiştir[33]. Kadın kıyafeti konusunda tesettürden yana olan Enver Paşa, 1916 Ekiminde kuruluş hazırlıklarına başlanılan Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu için düzenlenen talimatnamede kadın işçilerin şalvar, ceket ve başörtüsü taşımaları fikrine ilave olarak yeldirme tarzında uzunca bir elbise giymelerini şart koşmuştu[34]. Milli Mücadele döneminde kalpak veya sipersiz kasket giyilmişdir[35].

III. Cumhuriyet Döneminde Kıyafet

Son on yılını sürekli savaşlarla geçiren Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na Almanya yanında katılmış ve 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaştan yenik olarak çıkmıştır. Ülke topraklarının önemli kısımları Mütareke hükümlerine dayanılarak İtilaf Devletleri'nin işgaline uğramıştır. İşgallere karşı tepki ve direniş hareketleri baş göstermiş ve Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması ile Milli Mücadele hareketi başlamıştır Milli Mücadele hareketi kongrelerde alınan kararlar ve yürütülen askerî harekâtlar sonucunda başarıyla sonuçlanmıştır.

Bundan sonra ülkeyi 'muasır medeniyet' seviyesinin üstüne çıkarmak için çalışılmıştır. Yeni Türkiye Devleti'nın kurucusu Atatürk, gerçekleştirilen inkılâpların gayesini, Türkiye devletini çağdaşlaştırmak ve gelişmiş devletlerin seviyesine çıkarmak olduğunu şu sözleriyle açıklamıştır: "*Efendiler! Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir...*"[36].

---

[32] Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara 1998, s.180.

[33] R.E. Koçu, **Türk Giyim**... s.105; Sevin, **a.g.e.,** s.143-144.

[34] Sadık Sarısaman, "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIII/39, Kasım 1997, s.700.

[35] Sevin, **a.g.e**., s.149; Mustafa Kemal'in kalpağı Kemalî diye anılmıştır. Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi,** Ankara 1990, s.220

[36] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (ASD), Cilt:II, Ankara 1952 s.217.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk inkılâbının bir amacı da, Türkiye'nin modernleşme sürecini engelleyecek kurum ve kuruluşları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bu amaçla siyasî, hukukî, sosyal, dinî ve eğitim konusunda inkılâplar yapıldı. İlk siyasî değişim, Lozan Konferansı öncesi 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasıdır. Bu karar ile Padişahın dünyevî yetkileri elinden alınmış ve saltanat ile halifelik birbirinden ayrılmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) ise yeni Türkiye Devletini temsil eden tek saltanat ve hakimiyet makamı olmuştur[37]. Dünya ve din işlerinin yönetimi birbirinden ayrılarak dünya işleri milletin egemenliğinin temsil edildiği TBMM'ne verilmiştir. 13 Ekim 1923'te başkent İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış ve ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edilmiştir. Laikleşmenin önündeki önemli engel olarak görülen kurumlar 3 Mart 1924'te kabul edilen kanunlarla ortadan kaldırılmıştır. Bunlar, Halifeliğin kaldırılması, Şer'iye ve Evkâf Vekaleti'nin kaldırılması ve öğretimi birleştirerek medreselerin kapanmasını sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur.

Bütün bunlara karşı toplumun bazı kesimlerinden tepkiler olmuştur. Tepkileri önlemek ve inkılâpların yerleşmesini sağlamak için 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun yürürlükte olduğu dönemde 'Garp Medeniyeti' dairesine girmek için değişiklikler kabul edildi. Bu süreçteki inkılâplardan biri de kıyafeti yani dış görünümü medenileştirmek için yapılan toplumsal alandaki düzenlemelerdir. Eski görünümü çağdaş hale getirmek, kıyafette de modern dünya ile birlikte hareket etmek için 1925'ten itibaren 1934'lere kadar süren çalışmalara başlanmıştır**.** Bu dönemde erkekler için şapka giyilmesi, din adamlarının kıyafetlerinin düzenlenmesi kanunla belirlenirken kadınların çağdaş kıyafet giymeleri teşvik edilmiştir.

Bir yabancı yazara göre, Atatürk'ün kıyafet inkılâbı ile şapkanın yanı sıra tüm giysi biçimi değişerek Türk gardırobu altüst olmuştur [38]. Gentizon, 1925 yılı sonbaharında yeni döneme başlayan TBMM'nin açılışında bütün milletvekillerinin eksiksiz olarak, son model frak, gömlek ve beyaz kravat, siyah ayakkabı giyinmiş olduklarını belirtmiştir. Müslüman bir meclisin milletvekillerinin ilk defa başı açık oturduklarını, oysa o sırada aynı peygamberin yolunda olan Mısır, Efgan temsilcilerinin bir kısmının localarında fesleriyle, bir kısmının da kalpaklarıyla oturduklarını ifade etmiştir. An-

---

[37] Saltanatın kaldırıldığı gün Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'de yaptığı konuşmadan. Bkz.**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** ,Cilt:1, İstanbul 1945, s.267, 270.

[38] Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çeviren: Fethi Ülkü, Ankara 1983, s.127.

Levent Şahverdi Arşivi

kara'daki bu durum ile eski gösterişli, görkemli, renk renk işlemeli, sırmalı ve yaldızlarla süslü bakanlar yerini sade siyah giysilere bırakmıştı, diyen Gentizon, Küçük Asya'nın göbeğinde bir Müslüman meclisinde mi yoksa Batı Avrupa'nın bir parlamentosunda mıyız diye kendi kendine sormadan edememiştir. Siyah elbise tercihi ile Türkiye'nin batılı toplumların Fransız İhtilali'nden ve imparatorluk savaşlarından sonraki görünümüne büründüğü yorumunu yapmıştır[39].

1923'te Konya'da kadınlara hitaben yaptığı bir konuşmasında Atatürk; kadınların her zaman her yerde erkeği ile birlikte yan yana yaşayıp çalıştığını, savaşta çift süren, tarlayı eken, ürününü satan ve aynı zamanda kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, kış, yaz demeyip cepheye malzeme taşıyan fedakâr Anadolu kadınlarımız olduğunu dedikten sonra kadının giyimde ya çok açık veya çok kapalı olacak şekilde aşırıya kaçtığını bunun da dini kurallara aykırı olduğunu belirtmiştir. Kadının giyiminde din, gelenek, akıl ve mantık çerçevesinde aşırıya kaçılmamasını ve sade olunması gerektiğini, kadının kıyafetinden ziyade bilim yolunda ilerlemesinin önemini vurgulamıştır"[40].

Atatürk gerçekleştirdiği inkılâplara bizzat kendisi öncülük etmiş, şık kıyafetleri ile topluma örnek olmuştur. Yurt dışından veya Türkiye'nin en iyi terzilerinden giyinen Atatürk'ün kıyafetleri devrin ileri gelenleri tarafından örnek alınmış ve ölümünden sonra Anıtkabir'deki müzeye kaldırılmıştır.[41]

Atatürk'ün sivil kıyafetlerini ele alan bir araştırmaya göre, O, dönemin Avrupa modasını yakından takip etmiş ve kendisine yakışanı kullanmıştır. Kendisi renk olarak kahverengi ve siyahı tercih etmiştir. Giydiği her giysisi ayakkabısından şapkasına, kol düğmesinden bastonuna büyük bir bütünlük içinde olmuş ve aksesuar olarak şapka, mendil ve ahşap baston kullanmıştır[42]. Şapka devriminden sonra her kıyafetiyle uyumlu şapka kullanmaya çalışmıştır. Saati kösteklidir. Denizde mayo ile ayaklarına sandalet türünde yazlık ayakkabı, spor takımlarının altına potin, çizme ve frak takımının altına ise frak terliği giymiştir. Kıyafetinin rengine göre kışın düz veya

---

[39] Gentizon, **a.g.e.,** s.128-129.

[40] **ASD,** Cilt: II, s.150-154.

[41] Atatürk'ün giysileri ve modelleri için bkz Şaziye Karlıklı- Defne Tozan, **Cumhuriyet Kıyafetleri**, İstanbul 1998, GDS Holding yayını, s.54-65.

[42] Kıyafeti tamamlayan aksesuarların kullanımı , modası ve tarihçesi için bkz. Cem Hakko, **Moda Olgusu,** Vakko yayınları, baskı yılı ve sayfa numaraları yok.

Levent Şahverdi Arşivi

desenli yün, yazın ise pamuklu ve merserize çoraplar giymiştir[43]. Zamanının en şık erkeği olan Atatürk, frak ceketi ile siyah melon şapkayı, ipek beyaz, beyaz deri eldivenleri, siyah rugan ayakkabıyı, smokini ise resmi davetlerde giyerdi ve frak terliği 42 numara deridendi [44] .

Şapkanın kabulüyle birlikte Türkiye'de çağdaş giyimin adabı da oluşmuş, şapkayla giyilecek kıyafetler değişmeye başlanmıştır. Örneğin resmi serpuş, frakla, smokinle, redingot ve bonjurla giyilebilirdi. Smokin resmi davetlerde giyilen bir kıyafetti.[45] 1930 larda yaşanan Dünya ekonomik krizinin Türkiye'yi de etkilemesi üzerine ekonomide devletçilik ilkesi uygulanmış ve 1933'te Sümerbank gibi önemli devlet kuruluşları açılmıştır. Böylece ekonomideki devletçilik ilkesinin gereği olarak kıyafet de devletin denetimine girmiştir. Bu dönemlerde yerli malı kullanılması, yabancı ürüne rağbet edilmemesi teşvik edilmiştir.

Atatürk'ün şahsında Cumhuriyetin erkek ve kadını, temiz giyinen, kıyafetine özen gösteren ve yerli ürünlere ağırlık veren bir görünüm çizmektedir.

Kültürü medeniyetten ayırmayan Atatürk, Onuncu yıl nutkunda *"Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız..."*[46] derken her alanda medenîleşmeyi hedeflemiştir. O'na göre medeniyet, bilim ve teknikle birlikte yaşam biçimini dolayısıyla kıyafeti de içine almaktadır. Kıyafetteki değişim bunun bir parçasıdır.

Atatürk, çeşitli vesilelerle yurt gezilerine çıkmıştır. Bu gezilerinden biri şapka inkılâbını başlattığı Kastamonu gezisidir. 24 Ağustos 1925'te geldiği şehirde büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. O'nun başının açıklığını ve elinde bir panama şapkası gören halk fes ve sarıklarını çıkarmışlardır[47]. Kastamonu- İnebolu gezisinden sonra arkadaşlarının başında beyaz birer panama şapkası vardı. Hep birlikte Gaziyle fotoğraf çektirmişlerdi, bunlar "İlk şapkalılardı." Artık Ankara'da fesliler değil şapkalılar çoğunluktaydı.

1 Eylül'de Ankara'ya dönen Atatürk, halkın desteği ile karşılaşmış ve şapkayı benimseyen Ankaralılar tarafından karşılanmıştı [48].

---

[43] Meral Ergin, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Sivil Giysileri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2003, s. 131-133.

[44] Karlıklı-Tozan, **a.g.e.,** s.54-60.

[45] **Aynı eser**, s.44-46, 60

[46] **ASD**, Cilt:II s.272.

[47] Atatürk'ün Kastamonu seyahati ve burada yaşanan izlenimler için bkz. Mustafa Selim İmece, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri,** Ankara 1959.

[48] İmece, **a.g.e.**, s.69.

Levent Şahverdi Arşivi

Ertesi gün 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu kararnamesi ile ordu ve donanma mensuplarıyla ulemanın ve hakimlerin dışındaki bütün memurlar için Avrupa'da kullanılan elbise ve şapkanın giyilmesi zorunlu kılınıyordu.[49] Ayrıca bir başka kararname ile din adamları için beyaz sarık ve siyah lata kabul edilmişti.[50] Din adamları dinî kıyafetlerini sadece görevleri başında giyinebilecekler, onun dışında sivil elbise giyinebileceklerdi. Cumhuriyet Bayramındaki kabul töreninde serpuşların çıkarılması istenmiş, din adamı olmayanların dinî kıyafetle gezmeleri yasaklanmıştır. Aksine davranışların bir yıla kadar hapisle cezalandırılması kararlaştırılmıştır[51]. Mustafa Kemal gittiği Bursa, Balıkesir, İzmir, Konya ve Afyon'da konu hakkındaki görüşlerini açıklamıştır[52].

Meclis'e verilen teklif tartışmalardan sonra 25 Teşrinisani (Kasım) 1341 (1925) tarihinde 671 sayılı yasayla Şapka giyilmesini düzenleyen 'Şapka İktisası' Kanunu kabul edilmiştir. Buna göre, milletvekilleri, bütün memurlar şapka giymek zorundaydılar. Türk halkının milli serpuşu şapka olmuştur[53]. Şapkanın giyilmesi zorunluluğu sadece resmi görevliler ve milletvekilleri içindi ve kadınlarla, halkı kapsamıyordu. Tepki yaratmamak için kadınların kıyafeti olan peçe ve çarşafın yasaklanmasıyla ilgili bir yasa çıkarılmamıştır. Ama kadınların modern giyinmesi teşvik edilmiştir. Sarık, cami ve mescitlerde bir vazife kisvesi haline getirilmiştir[54]. Şehirlerdeki sarıklı, şalvarlı ve fesli görünüş ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Askerlerin kullandığı şapkalar, batılı orduların şapkaları ile yenilenmiştir[55].

---

[49] İlmiye sınıfının şapka giymekten istisna tutulması için bkz.. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (kısaca :BCA)**, Fon Kodu:51.0.0.0, yer No:5.44.7.

[50] **BCA,** 12.5.1926, Fon Kodu:51.0.0.0 Yer No:2.6.12.. Tekke ve zaviyeler, ilmiye sınıfı ve ilmiye kisvesi ile bütün devlet memurlarının kıyafetleri hakkındaki kararname suretleri.hakkındaki yazı için bkz.. **BCA,** Fon Kodu: 51..0.0.0 , Yer No:2.6.9.

[51] **BCA** ., 15.5.1926, Fon Kodu:51.0.0.0, yer No:8.67.2; ayrıca bkz.Gotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Ankara 1972, s.28-29.

[52] Goloğlu, **Devrimler ve ...,** s.145-147.

[53] **TBMM Zabıt Ceridesi** , Devre : II, Cilt:19, s.247-262.

[54] İlmiye sınıfının din görevlilerinin) kıyafet kararnamesi özetle şöyledir:1-Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki ilmiye sınıfına mensup olanlar aşağıdaki makam ve vazife sahipleridir. a.Diyanet İşleri reisi, b.Diyanet işleri Başkanlığı Danışma kurulu, c. Vilayet ve kaza merkezlerinde bulunan müftüler, d. Diyanet İşleri başkanlığınca atanan hatipler, vazifeli vaizler, e. Diyanet İşleri tarafından atanmış olan köy hocaları., 2-Din görevlilerinin kıyafetinde alameti farika beyaz sarık ve siyah latadan ibarettir. Orduda görev yapan imamlar sarığın ve latanın rengi hususunda askeri icaba tabidir. Bu kararnamenin son 6.maddesine göre birinci maddeye göre din görevlileri dışında bulunanlar, bu kıyafeti giyemezler. Bkz **BCA**, Fon Kodu:051.108, yer no:2.6.9, 31.12 1925 tarihli tekke ve zaviyeler, ilmiye sınıfı ve ilmiye kisvesi ile bütün devlet memurlarının kıyafetleri hakkındaki kararname suretleri.

[55] **Cumhuriyet Gazetesi,** 19 Temmuz 1341 (1925).

Levent Şahverdi Arşivi

Kıyafetteki değişim meslekî kıyafetlerde de görülmüştür. Asker, polis, sporcu, denizci, öğrenci üniformalarına çöpçülerin kıyafeti de eklenmiştir[56]. Cumhuriyetin 21 Şubat 1925'te İstanbul'da açılan ilk hemşire okulu olan Kızılay Özel Hemşire okulunda Müdür Vekili olarak görev yapan Esma Deniz'in çabalarıyla hemşire öğrencilerinin dış giyimlerinde o tarihe kadar başlarına örttükleri 'peçe' yerine 'şapka' giymeleri sağlanmıştır[57]. Şapka Kanunu gereği eskiyi simgeleyen sarık ve fesin giyilmesi yasaklanmış ve yeniliğin sembolü şapka resmi başlık olmuştur. Böylece kişiler arasındaki ayrımının geleneksel belirleyici simgeleri tarihe karışmış ve gelişmiş ülkelerle ortak kıyafet kabul edilmiştir.

Şapka Kanunu'na ve diğer yasaklamalara Anadolu'nun çeşitli yerlerinde özellikle Malatya, Kayseri, Sivas, Maraş, Rize ve Erzurum gibi vilayetlerde tepkiler ortaya çıkmıştır. Bu değişim bazı çevreler tarafından "Din elden gidiyor" şeklinde yorumlanmıştır.

Atatürk'ün, üzerinde durduğu diğer bir konu ise dinî kıyafet meselesiydi. Osmanlı döneminde medreseden yetişmiş ulemanın cübbe, sakal ve sarıktan oluşan özel dinî kıyafetleri vardı. Bu kıyafetleri giyenlerin dini bilgisi bulunan fazilet sahibi insanlar olduklarına işaret ederdi. Fakat bu kıyafetler zamanla kendilerini bu sıfatlara benzetmek isteyen medrese eğitimi olmayan bazı kişilerin de istismarına yol açmıştı[58]. Halkın din duygularını istismar eden yetkisiz kimselere fırsat vermemek için dinî kıyafet konusunda da yasal düzenlemeler yapılmıştır. 3 Aralık 1934'te 2596 sayılı Kanun[59] ile ruhanî kisve, ancak mabette giyilecek ibadet ettikten sonra çıkarılacaktır. Buna Müslim ve Gayrimüslim bütün ruhaniler uyacaklardı.[60] .

Kanun ile din adamlarının mabetler ve törenler dışında özel kıyafet giymeleri yasaklanmış, ancak hükümetin izniyle mabet ve din törenleri dışında da geçici nitelikte özel kılıkların giyilebileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunen kurulmuş izcilik ve sporculuk gibi dernek ve kulüp gibi kurum mensuplarının ve öğrencilerinin usule uygun kıyafet giyebilmeleri ve sim-

---

[56] Karlıklı-Tozan, **a.g.e.** s.122.

[57] Selva Erhan, **Hemşirelik Tarihi**, İstanbul 1978, s.103.

[58] Bu durum Türkçe'de 'Her sakallıyı hoca zannetme', 'Hocanın dediğini tut da gittiği yoldan gitme' şeklinde de ifade edilmiştir.

[59] Bu konudaki tartışmalar için ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938),** Ankara 1974, s.136-137.

[60] "Ruhani Kisve İle Sokaklarda Dolaşılmayacak", **Cumhuriyet, Gazetesi** 27 Teşrinisani 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

geleri ile Türkiye'ye girebilmeleri hükümetin iznine bağlanmıştır [61]. Kanuna göre mabetlerin dışında ruhani kisveyi yalnız her dinden bir kişi taşıyabilecekti. Kanunun kabulünden sonra ortaya çıkacak tepkileri önlemek için Emniyet gerekli uyarıları yapmıştır. Kisve Kanunu'nun hoca ve papazlara duyurulmasını, hoca ve papazların cami ve kiliselerde gizli ve açık halkı tahrik etmelerinin önlenmesi ve uyanık olunması istenmektedir [62].

Türkiye'de yaşayan Ermeni, Musevi ve Rumlar, din adamlarının kıyafetlerinin düzenlenmesine ve Hükümetin bu konudaki uygulamalarına olumlu bakarlarken, iyi dostluk ilişkilerinin kurulduğu bir dönemde özellikle Yunanistan'da basın konuya sert tepki göstermiştir. Katoliklerin tepkisine karşılık Protestanlar daha ılımlı karşılamıştır. Bu da Hıristiyanlıktaki mezheplerin dine ve kıyafete bakışlarındaki farklılıktan kaynaklanıyor olsa gerektir.

Erkeklerin ve din adamlarının kıyafetlerinin düzenlenmesinden sonra kadınların Batılı kadınlar gibi giyinmeleri 'çağdaşlık' göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde kadın giyimine ilişkin herhangi bir yasal düzenleme getirilmemişti. Ancak, fes ve sarığı yasaklayan Şapka Kanunu ve kadın erkek eşitliğine ilişkin çıkarılan 1926 tarihli Medenî Kanun sonrası kadının peçe ve çarşafı çıkarması ve çağdaş kıyafeti benimsemesi istenmiştir. Bu konuda yerel yönetimler ve basın yoluyla kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Trabzon, Giresun, Sivas gibi illerle bazı ilçelerde peçe ve çarşaf giyilmesi yasaklanmıştır[63].

Çarşaf ve peçe geri kalmışlığın sembolü olarak değerlendirilmiş, kadınların fikren olduğu gibi şeklen de medenî olmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Hukuk alanındaki eşitlikten sonra pek çok Avrupa ülkesinden önce Türkiye'de kadın 1930'da belediye seçimlerine katılmış, 1934'te de milletvekili seçme ve seçilme haklarını elde etmiştir. Siyasal hakların -seçimlerde oy kullanırken- kullanılması sırasında yaşanacak bazı olay ve aksaklıklar düşünülerek peçe ve çarşafın yasaklanması konusu gündeme gelmiştir[64]. Çağdaş giyimin yerleşmesi için kız teknik okulları açılmış, güzellik yarışmaları ve defileler düzenlenmiştir.

---

[61] Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun, Kanun Numarası: 2596 , Kabul Tarihi: 3/12/1934; **Resmi Gazete**:13/12/1934 Sayı: 2879, **Düstur**: Cilt:3, s. 24.

[62] Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (kısaca **EGM Arşivi**) ,Kılık Kıyafet Dosyası ,Dosya No:42212-1/I.

[63] Cumhuriyet döneminde kıyafetteki değişim ve tepkiler için bkz.Ayten Sezer Arığ, **Atatürk Türkiyesinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma,** 2.baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007.

[64] Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960),** Ankara 1998, s.182-183.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

İnsanın dış giyimi bir anlamda için dışa vurumu olarak kabul edildiğinden, modern düşünmeyi ve yaşamayı sağlamanın yolu kıyafetin değişmesine bağlanmıştır. Türklerde son asırda kıyafette yaşanan değişim, medenileşmenin simgesi olarak kabul edilmişti. Yalnız bu değişimi sağlamak kolay bir iş değildi. Genelde bu konudaki değişim sanki din değiştirmekle ve o topluma benzemekle eşdeğer tutulmaktaydı. Zira toplumun dinî simge olarak kabul ettiği bir başlığı değiştirmek oldukça önemliydi. Nitekim, tarih boyunca İslam toplumları ile Hıristiyanların arasındaki önemli farklardan biri de kıyafetleriydi.

Ne var ki, insanlık var olduğu sürece kıyafet de zamana göre değişen, gelişen ve farklılıklar gösteren canlı bir organizma gibi bütün dünyada gündemin bir konusu olmayı sürdürecektir. Gelişmiş toplumlardan az gelişmiş toplumlara doğru çeşitli vesilelerle yılın modası adı altında, hem tüketim ekonomisini körükleme, hem de bu vesileyle kültür emperyalizmini bilinç altlarına yerleştirme çalışmaları devam edecektir. Kıyafet konusu dünya var oldukça en büyük topluluklardan en küçük topluluk olan çekirdek aileye kadar günün konuşmasını ve tartışmasını kapsayıp gidecektir ve her dönemde olduğu gibi egemen ve üstün olan bu alanda da öncülüğünü sürdürecektir...

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

SAİT MOLLA'NIN NICE'TE YAYIMLADIĞI RİSALE VE TAHLİLİ

Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Sait Molla'nın 1923 yılı sonunda yayımlamış olduğu risaleyi ortaya çıkarmak ve tahlil etmektir. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında bu harekete etkin muhâlefetiyle tanınan Sait Molla, Mudanya Mütarekesi öncesinde Türkiye'den kaçmış ve Romanya'ya gitmiştir. Romanya'dan sınırdışı edilince Fransa'ya gitmiş ve orada "Muhâliflere Hitabım" adlı bir risale yazmıştır. Risalede Sait Molla İttihat ve Terakki Fırkası ile ittihatçılığa ve ittihatçılara karşı oluşunun nedenlerini; Ankara Hükûmetini, bu hükûmetin yaptıklarını, Lozan Antlaşması ve İngiltere ile Fransa hakkındaki düşüncelerini açıklamakta ve Tevhid-i Efkâr gazetesinde aleyhinde yazılanlara cevap vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sait Molla, Ankara Hükûmeti, İttihat ve Terakki, Tevhid-i Efkâr gazetesi, Muhalifler

THE PAMPHLET WHICH WAS WRITTEN SAİT MOLLA IN 1923 AND ITS ANALYSE

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal and analyse a pamphlet which was written and distributed by Sait Molla in 1923, in Nice. Sait Molla was an opponent of the Turkish War of Independence.Therefore when the Turkish War of Independence ended with Turkish victory, he went to Romania. There were another opponents of the war like him, in Romania. One of them was Mehmet Ali Bey, the former Interior Minister of the Ottoman State.They argued and Said Molla was deported by Romanian Government. Later, he went to Nice, in France and wrote a pamphlet about the other opponents of the war, Tevhid-i Efkâr newspaper and Ankara Government.

Key Words: Said Molla, The opponents of Turkish War of Independence, Tevhid-i Efkâr newspaper, Ankara Government, İttihat ve Terakki (Union and Progressive Party)

---

* Lefke Avrupa Üniversitesi Tarih Bölümü, Gemikonağı-Lefke/KKTC

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Sait Molla, Mütareke Dönemi'nde (1918-1922) Türk Millî Mücadelesi'ne muhâlefeti ve İngiliz taraftarlığıyla öne çıkan ve Atatürk'ün Nutuk adlı eserinde üzerinde önemle durulan şahsiyetlerden biridir. Bununla birlikte bugüne kadar Sait Molla'nın gerek hayatı ve gerekse fikirlerini ayrıntılı olarak ele alan bir biyografik çalışma henüz yapılmamıştır. Gerçi "**Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi**"[1] adlı bir Yüksek Lisans Tezi vardır. Bu tez ayrıntılı ve güzel bir çalışmadır. Fakat Sait Molla'nın Mudanya Mütarekesi (1922) sonrasındaki hayatından çok az bahsedilmektedir. Bu durum muhtemelen tezin kapsamından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu tezde esas olarak Sait Molla'nın Millî Mücadele devrindeki tutum ve davranışları ile fikirleri değerlendirilmiştir. Tarık Zafer Tunaya'nın[2], İlhami Soysal'ın[3] Fethi Tevetoğlu'nun[4] ve Cengiz Dönmez'in[5] İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni konu alan çalışmalarında da Sait Molla'nın 1922 yılı sonrası hayatı ele alınmamıştır. Bu da yine çalışma konularının kapsamından kaynaklanmaktadır."**Yüzellilikler**" ile ilgili bir araştırma[6] ise konuya önemli katkılar sağlamakla birlikte bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Fakat bu durumun nedeni herhalde Yüzellilikler konusunun genişliğidir. Çünkü iyi bir araştırma yapıldığı görülmektedir. Öyle ki bizim bu makalemizde söz konusu edeceğimiz beyannameden/risaleden de görebildiğimiz kadarıyla, ayrıntıya girilmeden ilk kez bu çalışmada kısaca bahsedilmiş ve sadeleştirilerek bazı alıntılar yapılmıştır.

Yukarıda isimleri zikredilen çalışmaların her biri Sait Molla ile ilgili belirli bir dönemi aydınlatmakta ve değerlendirmektedir. Sait Molla'nın tam bir biyografisinin yazılması aşamasında büyük katkıları olacağına kuşku yoktur. Biz de Sait Molla'nın ileride yazılacak biyografisine katkıda bulunabilmek amacıyla daha önceki bir çalışmamızda Sait Molla'nın Türkiye dışındaki hayatını, ama özellikle yaklaşık 5 yıl süren Kıbrıs'taki hayatını ele almış, Kıbrıslı Türklerle olan ilişkilerine değinmiş, Kıbrıs'ta iken yazdığı

---

[1] Bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, **Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi**, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.

[2] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II. Clt, Mütareke Dönemi, İstanbul 1986.

[3] İlhami Sosyal, **Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler**, İstanbul 1985, ve **150'likler**, İstanbul 1985.

[4] Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK, Ankara 1988.

[5] Dr. Cengiz Dönmez, **Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet,: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

[6] Şaduman Halıcı, **Yüzellilikler**, Eskişekir 1998. (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Levent Şahverdi Arşivi

mektupları ve yayımladığı beyannameyi değerlendirmiş ve Kıbrıs beyannamesini tam metin olarak yayımlamıştık.[7]

Öyle görünüyor ki Sait Molla'nın yurt dışındaki hayatı süresinde ortaya çıkan önemli özelliklerinden birisi de hemen hemen her gittiği yerde bildiriler yayımlamış olmasıdır.[8] Bu çalışmamızda Sait Molla'nın 3 Aralık 1923 tarihinde "*Muhâliflere Hitabım*" adıyla yazdığı risaleyi tahlil etmeye çalışacak ve risalenin yeni harflere çevrilmiş metni ile eski harfli metnini ek olarak yayımlayacağız.

Konuya başlamadan önce Sait Molla'yı kısaca tanıtmak yerinde olur kanatindeyiz. Abdülhamit Devri Şeyhülislamlarından Cemaleddin Efendi'nin yeğeni ve Anadolu Kazaskerliği payesine sahip Mustafa Neşet Molla'nın oğlu olan Sait Molla, 1880 yılında (H.1297, R.1296) İstanbul'da doğmuştur. Ravza-i Terakki, Şems-ül Maarif ve Numûne-i Terakki okullarında tahsil gördükten sonra Medreset-ül Kuzat'a girmiş ve 1903 yılında mezun olmuştur. Eğitimini Fatih Camii dersiamlarından Tokatlı Şakir Efendi'nin yanında sürdürmüş ve icazetname almaya hak kazanmıştır.

1892 yılında "*tarik*" maaşı almaya başlamış, 1900 yılında Mektubî-i Meşihat-ı Ulya Kalemi Hulefalığı'na ve 1902 yılında da bu göreve ilaveten Bâb-ı Fetva Sicil kalemi Müdür Muavinliği'ne tayin edilmiştir. 1904 yılında Küçük Çekmece Kadı vekilliğine, aynı yıl içinde ayrıca Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi Aza Mülâzımlığı'na atanmıştır. 1908 yılında Şura-yı Devlet İstinaf Mahkemesi Azalığı'na terfi etmiştir. 1909 yılında bu görevden ayrılarak Galata Kadı Müşavirliği'ne atanmıştır. 1910 yılında Mahşer adlı bir gazete çıkarması ve beyannameler yayımlaması üzerine Divân-ı Harb-i Örfî tarafından 2 ay hapse mahkum edilmiş ve görevden alınmıştır. 14 Ocak 1911 tarihinde Bingazi Livası Kadılığı'na tayin edilmiş ise de oraya gitmeden 14 Nisan 1911 tarihinde Eyüp Kadılığı'na tayin edilmiştir. Ancak göreve başlamadan yeniden Galata Kadı Müşavirliği'ne atanmıştır. Fakat bu göreve de başlayamamış, daha sonra da Üsküdar Kadı Müşavirliği'ne tayin edilmiştir. 1912 yılında Mahkeme-i Evkâf Kadı Muavinliği'ne, 1913 yılında da Anadolu Kazaskerliği Müşavirliği'ne tayin edilmiştir.

---

[7] Bkz. Mehmet Demiryürek, Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt:XIX, Kasım 2003, Sayı:57, s.1213-1238. Sait Molla'nın Kıbrıs'taki hayatı için ayrıca Şaduman Halıcı'nın a.g.e. de değerli bilgiler bulunmaktadır.

[8] Kıbrıs'ta yayımladığı beyanname için bkz. Mehmet Demiryürek, Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt:XIX, Kasım 2003, Sayı:57, s.1213-1238.

Levent Şahverdi Arşivi

1915 yılında Osmanlı Devleti'nin bütün mahkemelerinde avukatlık yapabilme hakkı kazanarak avukat olmuştur.

1916 yılında Medreset-ül Kuzat "*sınıf-ı mahsus Kitabet-i Resmiye"* öğretmenliğine atanmış ise de öğrenci olmadığından maaşı kesilmiş, kendisi de görevden ayrılmıştır.[9] 1918 yılı sonunda Yeni İstanbul (Türkçe İstanbul) gazetesini yayınlamış, 1919 yılında İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni kurarak cemiyetin başkanlığını yapmıştır. 1920 yılında bir süre Adliye Müsteşarlığı görevinde bulunmuştur.

A. BÜYÜK TAARRUZ VE SAİT MOLLA'NIN TÜRKİYE'DEN KAÇMASI

1. Mudanya Mütarekesi, Muhalifler ve Sait Molla

26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan "Büyük Taarruz" sonunda elde edilen kesin Türk zaferi, İstanbul'da bulunan ve başından beri Kuva-yı Millîye'ye muhalif olan kişileri telaşa düşürmüştü. Suçlarının farkındaydılar ve sonuçtan endişeliydiler. Onların bu telaşlı halleri İstanbul'daki millîyetçilerin gözünden kaçmıyor ve adım adım izleniyorlardı. Nitekim "*23 Eylül 1922 yevm-i Cumartesi*" tarihli bir istihbarat raporu muhâliflerin içinde bulunduğu durumu ve onların ruh hallerini ve şöyle yansıtmaktadır:

"*21 Eylül 38 Perşembe günü saat alafranga birde Â'yândan Vasfi Hoca'yı (Ferit)*[10] *acele olarak Balta Limanı'ndaki ikâmetine çağırdı. Ferit; bütün muhâlifînin isimleriyle beraber firârî Kuva-yı İnzibâtiye'ye dahil olmuş ve muhâlefet miyânında teşekkül etmiş cemiyetler efrâdının ve rüesâsının isimlerini hâvi defterin alelacele tanzim edilmesini emr etmiş. Kuvayı Millîye buraya geleceği anlaşıldığı taktirde –İngilizlerle görüştüm- birkaç vapur bizim için verilecek, bizi alıp götürecektir, demiş. Vasfi, Fırka'ya*[11] *hemen geldi. Meseleyi, yani Ferit'in söylediği sözleri ve emri tebliğ etti. Ve merkûmûn telakki eyledikleri bu emrin harice ifşa edilmemesi için tahlîf ve tahallüf icra edilmiş müzâkere neticesiyle bu mesele son derece ketûm tutulması karar altına alınmıştır. Defterin tesbiti vaktin adem-i müsâadesine mebni ertesi güne ta'lik olundu. Vasfi Hoca ertesi Cuma günü, ale-s-sabah yine Feritle görüşmek üzere Balta Limanı'na gitti. Ve Bal-*

[9] "Mehmet Sait Molla Bey", **Sicil Hülâsa Defteri,** Cilt, 6, s.204-205'ten özetlenmiştir. Söz konusu defter İstanbul Müftülüğü Arşivi'nde bulunmaktadır.

[10] Damat Ferit Paşa

[11] Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkezi

Levent Şahverdi Arşivi

ta Limanı'nda Ferit'in kâtib-i husûsisi binbaşı tekaüdlerinden Tevfikle görüştü. Tevfik, Hoca Vasfi Efendiye: Paşa, sizinle görüştükten birkaç saat sonra ailesi ve mahdumu Sami ve Sami'nin ailesi olduğu halde Balta Limanı'ndan bir istimbota binerek Küçük Çekmece'ye gittiğini ve oradan da şimendifere râkiben Avrupa'ya hareket ettiğini söylemiş. Vasfi, Ferit'in kendisini ve Fırkayı iğfâl ederek firâr ettiğini anlayarak müteessir olup pür-telaş fırkaya geldi. Kemâl-i heyecanla Ferit'in firâr ettiğini anlattı. Der-akab efrâd arasında keyfiyet yayılarak heyecan ve teessür kesb-i şiddet eyledi. Rüesânın da efrâdı Ferit gibi iğfâl ederek kaçacaklarını düşünerek rüesâyı tehdîde kıyâm ettiler. Tanzim edilecek matlub defter bütün bütün hatırdan çıktı."[12]

Raporun devamında, muhâlifleri yatıştırabilmek için İngiliz Elçiliğine gidilip sefirle görüşülmesi ve gerekli tedbirlerin alınması şeklinde bir karara varıldığı, bu iş için "*Fırka Reisi Sadık ve Gümülcineli İsmail*" in temsilci tayin edildiği ve bu kişilerin İngiliz Büyükelçisi ile görüşmeye gittiği belirtilmektedir. Rapora göre, "*bunların akşama kadar gelecekleri mülâhazasıyla efrâd Fırka'da saat yediye kadar beklediler. Gidenler gelmedi. Ve geceyi sefâret-hânede geçirdiler. Bugün ba'd-ez-zeval saat birde yalnız olarak Sadık geldi. Bir hayli efrâd, Fırka'da kemâl-i heyecanla intizâr ediyorlardı. Evvelâ, heyet-i idare a'zâsından Arnavut (Ata) Hoca efrâdı bir odaya toplanarak evvelâ: içinizde yabancı olup olmadığı sordu. Hayır! Yabancı yoktur, cevabı alındıktan sonra, reis Sadık Bey, İngilizlerden geldi. Bugün için katiyyen muhâlefet için bir muhâtara olmadığını ve telaşa mahall olmadığını ve endişe edilmemekliği söyledi. İçlerinden Eyüp Şube reisi Kenan ve daha birkaç kişi izahât istemiş ise de Ata Hoca, reisten aldığım emir bu kadardır, fazla söz söylemeğe salâhiyyetim yoktur diyerek ifadede bulundu. Onun üzerine Ata heyet-i idarenin müctemi' bulunduğu yukarıdaki odaya gitti. Bir çeyrek saat sonra fırka reisi Sadık geldi. Arkadaşlar! İşitiyorum ki son derece müteessirsiniz. Emin olunuz. Eğer buraya Kuvâ-yı Millîye gelirse evvelâ beni bu muhâlif kapısı önünde asılınca sizin hiçbirinizi ele vermem.*[13] *Kuvâ-yı Millîye'nin buraya gelme şâyiası yüzde doksan dokuz yalandır. Kuvâ-yı Millîye buraya gelemez. Müsterih olunuz, diyerek teselli etti. İçinize yabancı almayın, son derece itina edin, bu sırada kendinizi sakının. Bir vukuâta mahall vermeyin, dedi, gitti*."

---

[12] TİTE Arşivi, Kutu No:67, Belge No:150.

[13] Cümle düşüklükleri raporun orjinalinde bulunmaktadır. Ancak "*Kuva-yı Millîye buraya gelse ve beni fırkanın kapısı önüne assa da hiçbirinizi ele vermem"* demek istemiş olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Muhâlifler arasında bulunan Sait Molla da telaşa kapılanlardan birisiydi. Çünkü üç yıldır mücadele ettiği hareket tam başarıya ulaşmak üzereydi.[14] Diğer çoğu muhâlif gibi onun da sığınabileceği tek yer İngiliz Elçiliğiydi. "*21 Eylül 1922 Cuma*" tarihli bir başka istihbarat raporuna göre, "*Ali Kemâl, Said Molla, Mehmet Ali ve Sadık ve rüfekası Rayn'dan Kuvayı Millîye'nin İstanbul'a duhûl edemeyeceği cevabını alarak müsterih olmuşlardır.*"[15] Bununla birlikte Sait Molla'nın da aralarında bulunduğu bazı muhâlifler işi şansa bırakmak niyetinde değillerdi. Bu nedenle 21 Eylül 1922 Cuma günü "*(Ferit)in firar etmesi üzerine rüesâ-yı muhâlifînden Gümülcüneli İsmail, Vasfi Hoca, Ata Hoca, Sabık Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Ali Kemâl, Said Molla, fırka kâtib-i mes'ulü Rıfkı, pasaportlarını*"[16] almış bulunuyorlardı. Sait Molla'nın pasaportu Harington tarafından verilmiş özel bir pasaport idi.[17]

2. Sait Molla'nın Türkiye'den Kaçışı

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Sait Molla ortadan kaybolmuştur. 16 Ekim 1922 tarihli bir belgeye göre "*Said Molla Beyoğlu'nda bir mahalde muhtefîdir. Fransız Karargâhı'nda Yüzbaşı Halit merkûmun firârını temini va'd etmiş*."[18]tir. Oysa bu tarihten bir hafta kadar önce, 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi öncesinde, Sait Molla'nın yurt dışına çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Fatih Mehmet Sancaktar'a göre, 17 Ekim 1922 tarihli **Tevhid-i Efkâr** gazetesi Sait Molla'nın firar ettiğini yazıyordu.[19] Sait Molla'ya göre ise, kendisi kaçmamış, "*Mudanya mukavelenamesinden evvel*" kendi arzusu ile Türkiye'den ayrılmıştır.[20]

---

[14] "*Adliye Müsteşarlığı sonunda ortaya çıkan yolsuzluklar dolayısıyla Adliye Nezareti'nin açtığı dava sonuçlanma aşamasına geldiği gibi, Tevhid-i Efkâr başyazarı Velid bin Ziya tarafından açılan davalarla birlikte, özellikle de Millî Mücadele taraftarı gazetelerin sert eleştirileri karşısında artık İstanbul'da kalmak Sait Molla için iyice zorlaşmıştı. Ancak Molla'nın İstanbul'u terk edip Romanyaya gitmesinin en önemli sebebi, Mondros Mütarekesinden beri hararetle takip ettiği siyasetin iflas etmiş olmasıydı*." Fatih Mehmet Sancaktar, **Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi**, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s.14.

[15] TİTE Arşivi, Kutu No:62, Belge No:78.

[16] TİTE Arşivi, Kutu No:67, Belge No:150.

[17] Mehmet Demiryürek, Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt:XIX, Kasım 2003, Sayı:57, s.1215.

[18] TİTE Arşivi, Kutu No:65, Belge No:126

[19] Fatih Mehmet Sancaktar, a.g.e. s. 15.

[20] Mehmet Demiryürek, a.g.e., s.1235.

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Molla'nın Türkiye'den kaçtıktan sonra ilk olarak Romanya'ya gittiği bilgisi genel olarak kabul görmektedir.[21] Fakat 4 Ocak 1923 tarihli bir gazete haberi Sait Molla'nın "*Viyana'ya savuşmuş"*[22]olduğunu yazmaktadır. Haberi veren **Tevhid-i Efkâr** gazetesidir. Bununla birlikte bu haberin yayımlanmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra, 18 Şubat 1923 tarihli **Tevhid-i Efkâr** gazetesinde "*Molla Mel'unu Nerede?"* başlıklı kısa bir yazının yayımlandığı görülmektedir. Yazıda "*Meşhur ve mahud Said Molla da hakikaten evvelce de yazdığımız gibi, Köstence'ye gelmiş. Şimdi de Bükreş'te bulunuyormuş."*[23]denildiğine göre bu tarihte Sait Molla'nın Romanya'da olduğu açık olarak ortaya çıkmakta ama Viyana'ya gittiği haberi karanlıkta kalmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki Sait Molla Türkiye'den çıktıktan sonra ölümüne kadar geçen sürede şu rotayı izlemiştir: Romanya-Fransa-İtalya-Mısır-Kıbrıs-Yunanistan.[24]

3.Sait Molla'nın Romanya'dan Yazdığı Mektup

Sait Molla Romanya'da bir yıla yakın kalmıştır. Bu zaman zarfında Türkiye'de hakkında yapılan yayınlardan haberdar olduğu ve zaman zaman Türkiye'deki gazetelere mektuplar gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu mektuplardan birisi 9 Nisan 1923 tarihli olup **Vatan** gazetesine gönderilmiştir.[25] Gazeteye göre, Sait Molla'nın mektubunun okunması "*eğlenceli bir şeydir.*" Çünkü "*Mütarekeden sonraki habasetlerde en faal bir rol oynadığında umûmun ittifak ettiği bu adam yavaş yavaş kendisini bize hareket-i millîyenin müessisi diye satacaktır."* Bununla birlikte **Vatan** gazetesi daha fazla yoruma yer vermeyerek Sait Molla'ya verilecek cevabı **Tevhid-i Efkâr** gazetesine bıraktığını belirtmiş ve mektubu yayımlamakla yetinmiştir.

Sait Molla'nın yazdığına göre, mektubun yazılma nedeni **Vatan** gazetesindeki bir yazıda Sait Molla'nın adının geçmiş olmasıdır. Buna göre, gazetenin sahibi Ahmet Emin (Yalman) Malta anılarından bahsederken, Malta'ya gitmeden önce yolda Sait Molla ile karşılaştığını ve Sait Molla'nın

---

[21] Fatih Mehmet Sancaktar, a.g.e. s.15. Şaduman Halıcı ise bu konuda sadece "*Sait Molla, ulusal zaferden sonra ülkeyi terk ederek Mısır'a gidenler arasındadır"* demekte ve onun Romanya günlerine temas etmemektedir. Bkz. Şaduman Halıcı, a.g.e, s.214.

[22] "*Firari Molla*", **Tevhid-i Efkâr**, 4 Kânun-ı sani 1923, s.3.

[23] "*Molla Mel'unu Nerede?"*, **Tevhid-i Efkâr**, 18 Şubat 1923, s.3.

[24] "*Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla*," adlı çalışmamızda "*Fransa-İtalya-Romanya-Mısır-Kıbrıs-Yunanaistan"* şeklinde bir rota çizmiştik. Bkz. Mehmet Demiryürek, "*Kıbrıs'ta Bir 150'lik:Sait Molla",* **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt:XIX, Kasım 2003, Sayı:57, s.1215. Elde ettiğimiz bilgi ve belgeler bu rotayı tashih etmemiz gerektiğini ortaya koymuştur.

[25] "*Molla Aleme Meydan Okuyor"*, **Vatan**, 14 Nisan 1923, s.3. Mektubun tam metni için bkz. EK 1.

Levent Şahverdi Arşivi

hemen İngilizlere telefon ederek kendisini ihbar etmesinin muhtemel olduğunu yazmıştır. Buna göre Sait Molla'nın bu mektubu yazmadaki amacı, bu iddiaya cevap vermek ve gazetenin mektubu yayımlamaya cesaret edip etmeyeceğini öğrenmektir.

Bununla birlikte mektup dikkatlice okunduğu zaman Sait Molla'nın bundan daha fazlasını söylediği, kendisinin yaptığı faydalı işleri şahitler göstererek birer birer saydığı ve kendisini çok önemli bir adammış gibi göstermeye çalıştığı da görülmektedir.

İngilizlerin istihbarat dairelerini ve askerî makamlarını tanımadığını ve ömründe hiç kimseyi bu makamlara şikayet etmediğini iddia eden Sait Molla'ya göre, o yalnız İngiliz Sefarethanesini bilmekte ve ilişkilerini yazılı olarak bu kuruluşla sürdürmektedir. Bu durum yayımlanacak hatıralarında delilleriyle ortaya konulmuştur.

Sait Molla, mektubu yazmasına neden olan duruma kendince böyle açıklık getirdikten sonra, kendisinin ne kadar faydalı işler yapan bir kişi olduğunu şahitler göstererek ispatlamaya çalışmakta ve şu iddiaları öne sürmektedir:

1. Sait Molla, Maltaya ilk kafile gönderilirken kendi gazetesiyle İçişleri Bakanı'na "*hücum*" etmiş ve diğer tüm gazeteler susarken kendisi bu duruma itiraz eden tek gazeteci olarak kalmıştır. Malta'ya ikinci kafile gönderme işini üstlenen Fabien Bennett ile düşman olmuş ve General Milne'e konuyla ilgili yazılı itirazda bulunmuştur.[26]

Ayrıca "*Sahte suikast beyân-nâmesinde ise beyân-nâmenin neşr olunduğu gün İngiliz Muhipleri Cemiyeti reisi olmaklığım sıfatıyla benimle görüşmek isteyen Kolonel Cromvel'e bunun men' olduğunu delâiliyle söyleyen ben idim. Hatta bugün itirazâtta bulunmaklığımın mûcib-i teessüf olduğunu telefonla bana söyledikleri zaman beni tedavi etmek üzere yanımda bulunan Akil Muhtar Bey de verdiğim cevapları işitti."* demekte ve kendisine bir de şahit göstermektedir.

2. Sait Molla'nın ikinci iddiası Dr. Adnan Adıvar'ın Anadolu'ya geçmesine yardımcı olduğudur. Mektubunda **Vatan** gazetesi sahibi Ahmet Emin Bey'e hitap ederek şöyle demektedir: "*Lütfen Doktor Adnan Bey'e soru-*

[26] İngiliz askerî makamlarından kimseyi tanımadığını iddia eden Sait Molla'nın sözünü ettiği ve Milne'in sağ kolu dediği Fabien Bennet'i, General Milne'i ve Kolonel Cromvel'i nereden tanıdığı sorulmaya değer sorular durumundadır.

Levent Şahverdi Arşivi

nuz? Anadolu'ya ne zaman hareket etti? Celâl Muhtar Bey'den ne gibi bir haber aldı? Celâl Bey'e kim telefon etti? Müsteşarlığımda Divan-ı Harb-i Örfî mahbesinin adliye tevkif-hânesinde olması bahanesiyle nasıl bir gayretle bazı masumları tahlîs ettiğimi de kendi gazetenizin koleksiyonundan öğreniniz."

3. Sait Molla'ya göre, müsteşarlık döneminde kendisine hücum eden şahsı dahi, onu özel olarak cezalandırma kudretine sahip iken, o, buna tenezzül etmeyerek hukuk yolunu tercih etmiş ve ilgili şahsı mahkemeye vermiştir. Çünkü kendisi uğraşacağı kimse ile açıkça uğraşmaktadır. Gizli intikamlardan, namusuzluklardan her zaman kaçmıştır. Onun "*itikadı"* budur. Haydarîzâde buna tanıklık edebilir.

4. Sait Molla'nın yaptığı yararlı işlerden biri de mültecilere yardım konusudur. Ona göre, "*Yave ve civarından İslâm muhacirlerinin İstanbul'a ithâline müsâade olunmadığı bir dakikada Hilâl-i Ahmer*" Sait Molla'ya mürâcaât etmiş ve onun girişimiyle binlerce kişi yokluktan ve yağmadan kurtarılmıştır. Celâl Muhtar Bey buna şahittir.

Yaptığı bu işleri sıraladıktan sonra, Sait Molla, kendi kendine şu yorumda bulunmaktadır: "*Görüyorsunuz ki sizi görüp de haber vermek tenezzülünden çok uzak bulunuyorum."*

Sait Molla'ya göre, eğer kendisi İngilizlere Ahmet Emin'i ihbar etmiş olsaydı, Ahmet Emin'in gazetesinin aranması gerekirdi. Oysa böyle bir durum söz konusu değildir. Bu da Sait Molla'nın bu işlerin ne kadar uzağında olduğunu gösterir. Çünkü Ahmet Emin, kendi kendine gidip teslim olduğunu yazmıştır. Bunları belirten Sait Molla, kendince konuya şu cümle ile son noktayı koymuştur: "*İşte sizinle rüfekanızın zanları hep böyle yanlıştır."*

Sait Molla bu konu vesilesiyle hakkındaki bir başka iddiaya da cevap vermektedir. Sait Molla'ya göre, **Tevhid-i Efkâr** gazetesi kendisinin Padişah Vahdettin'i kandırdığını yazmıştır. Oysa kendisi Sultan Vahdettin ile hayatında hiç görüşmemiştir. Mabeyn-i Hümayun görevlileri bunun tanığıdır. Kendisi, önemli bir mevkide olduğu halde Şura-yı Saltanat'a da katılmamış, hatta siyasî hayatın içinde bulunduğu dört buçuk sene içinde Saray'a ancak dört veya beş defa, o da resmi mecburiyet dolayısıyla gitmiştir.

Sait Molla'ya göre, o bunları kendisini temize çıkarmak için yazmamaktadır.Çünkü buna tenezzül edecek, kendi kanâatinden fedada bulunacak bir adam değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Molla ilgili mektubunun sonuna doğru sözü yine İngilizlere getirmekte ve şöyle yazmaktadır:

"*İngilizlerle bir tarîk-i i'tilâf bulunmazsa Türkiye'nin Avrupa Devleti hâlinde bulunmasına imkân göremediğim gibi Asya'da da teşettütten hali olarak yaşayıp müttehid bir hâlde bulunmaklığımızı müstahîl görürüm. Sulhü ve bilhassa ferda-yı sulhde takarrür edecek netice-i kat'iyyeyi bekleyelim.*"

İleri sürdüğü fikirler doğrultusunda kendi kendini değerlendiren Sait Molla şu cümlelerle mektubuna son vermektedir:

"*Bu kanâatte olan bir adamın idare-i hâzıra nezdinde kendisini tenzih ve tebriyeye kalkmak istemiyeceği bedîhî olduğu gibi, hükûmetçilik işine kat'iyyen veda' ettiğim bir sırada böyle bir maksat ve gayeye hâdim olmayacağımı da takdir edersiniz. Ma'mafih siz nasıl isterseniz öyle telakki etmekte muhtarsınız efendim.*"

4. Sait Molla'nın Romanya'dan Sınırdışı Edilmesi

Sait Molla 1923 yılı Ekim ayı başlarında Romanya'dan sınırdışı edilmiştir. Romanya'dan sınırdışı edilme nedeni "*neşr ettiği bir risale ile Türkiye Mümessili (Mehmet Ali) Bey'i tezyîf ve tahkir*" etmesidir.[27] O tarihte Kıbrıs'ta yayımlanmakta olan **Hakikat** gazetesi de haberi bu şekilde vermiştir.[28] Oysa **Tevhid-i Efkâr**'ın verdiği açıklayıcı bilgiye göre "*Mehmet Ali Bey Türkiye mümessili değil esbak dahiliye nazırıdır ve firarilerlendir*."[29]

Eski İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey, Sait Molla gibi Romanya'da bulunan kaçaklardan birisi idi. 1923 yılı ortalarında Sait Molla ile aralarında bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Çatışmanın nedeni açık olarak gazetelere yansımamış olmakla birlikte[30] iki tarafın birbirleri aleyhinde yayınlar yaptığı anlaşılmaktadır. **Vatan** gazetesinde 16 Ağustos 1923 tarihinde yayımlanan bir habere göre "*İstanbul'da millî idarenin tesisi üzerine Romanya'ya iltica etmiş olan Sait Molla ile esbak Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali Bey'in son zamanlarda araları açılmıştır. Sait Molla ve Mehmet Ali Bey Romanya'da yekdiğeri*

---

[27] "*Cani Said Molla*", **Tevhid-i Efkâr**, 9 Teşrîn-i evvel 1923, s.2. Ayrıca bkz. Mehmet Demiryürek, a.g.e, s.1215.

[28] "*Sait Molla*", **Hakikat**, 27 Teşrin-i evvel 1923, s.4.

[29] "*Cani Sait Molla*", **Tevhid-i Efkâr**, 9 Teşrin-i evvel 1923, s.2.

[30] Bununla birlikte **Vatan** gazetesine göre, "*Sait Molla bir müddet evvel Bükreş'ten gönderdiği bir mektupta firarîlere para yetiştiremediğinden bunların kendi aleyhine döndüklerini"* iddia etmiştir. "*Romanya'daki Firarîler*", **Vatan**, 16 Ağustos 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

aleyhinde davalar ikame ettikleri gibi birbirlerini teşhîr için bir takım varakalar"[31]yayımlayıp dağıtmaya başlamışlardır. Söz konusu bu "*varaka"* lardan birisi 15 Ağustos 1923 tarihinde **Vatan** gazetesine ulaşmıştır.

Gazeteye göre, Fransızca olarak yazılan bu yazı muhtemelen Mehmet Ali Bey taraftarlarınca yayımlanmıştır. Çünkü bu yazıda Sait Molla'nın iddiaları[32] reddedilmekte ve "*Sait Molla'nın kasden ika-i harik, eytâm sandığından para sirkati, Defter-i Hakanî vesâikini tahrif cürümlerinden dolayı maznûn bulunduğu"* ve *"Amcası Cemaleddin Efendi merhûm hakkında casusluk yaptığı"* iddiaları ile bazı aile meselelerine yer verilmektedir.

Gazeteye göre, bu yazıda ayrıca Sait Molla'nın Romanya'da karanlık işlere giriştiği iddia edilmekte ve hakkında bazı ağır kelimeler kullanılmaktadır. Bu kavga ve Sait Molla'nın bu iddialara verdiği cevap konusunda ayrıntılı bilgiler sahip değiliz. Ancak Sait Molla Romanya'dan sınırdışı edildiği için onun bu kavgayı kaybettiğini düşünebiliriz.

B. SAİT MOLLA'NIN NİCE RİSALESİ: "MUHALİFLERE HİTABIM"

Romanya Bakanlar Kurulu kararı ile Romanya'dan çıkarılan Sait Molla'nın Fransa'ya gittiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sait Molla, 1925 Mayısında Kıbrıs'ta yayımlanan **Söz** gazetesine yazdığı bir mektupta "*Nice'te"*[33] bir beyanname yayımladığını belirttiği gibi, "*Muhâliflere Hitabım*" adıyla yayımladığı beyanname sonunda da "Nice:3 Kânun-ı evvel 923"[34] ifadesi bulunmaktadır. Öyleyse söz konusu beyanname Fransa'da yazılmış demektir.

Fakat Sait Molla'nın uzun süre Fransa'da kalmadığı anlaşılıyor. Çünkü BCA'da bulunan ve 18 Aralık 1923 tarihini taşıyan bir belgeye göre, Sait Molla İtalya'da bulunmaktadır ve "*Muhâliflere Hitabım*" adlı risale de İtalya'da yayımlanmıştır.[35]

Sait Molla bundan sonra önce Mısır'a, sonra Kıbrıs'a ve oradan da Yunanistan'a gitmiş ve 14 Temmuz 1930 tarihinde Yunanistan'da ölmüştür.[36]Öyleyse Sait Molla'nın Türkiye dışındaki rotasını Romanya, Fransa, İtalya, Mısır, Kıbrıs ve Yunanistan şeklinde tesbit edebiliriz.

---

[31] "*Romanya'daki Firarîler*", **Vatan**, 16 Ağustos 1923, s.1.
[32] Bu iddiaların ne olduğu bugün için bilinmemektedir.
[33] Mehmet Demiryürek, a.g.e, s.1217, Şaduman Halıcı, a.g.e, s.217.
[34] **BCA** (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 18.86.33/1924.
[35] **BCA**, 18.86.33/1924.
[36] Şaduman Halıcı, a.g.e, s.217.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Risalenin Ele Geçmesi ve Türkiye'ye Girişinin Yasaklanması

Sait Molla'nın "*Muhaliflere Hitabım*" adını taşıyan risalesi 3 Kânun-ı evvel 339 (3 Aralık 1923) tarihini taşımaktadır. Fransa'da yazılan risale zarflara konularak mektup şeklinde Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu risalenin bir nüshası BCA'de (Ankara) bulunmaktadır. Arşiv belgelerine göre, "*Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyyesi İstanbul Baş Müdüriyeti, Tahrirat Kalemi*" tarafından "*Baş Müdür*" imzasıyla Ankara'daki "*Müdüriyet-i Umumiye Canib-i Alisine*" bir yazı gönderilmiştir. 16 Kânun-ı evvel 1339 (16 Aralık 1923) tarihini taşıyan bu yazıya göre "*İtalya'dan 14 Kânun-ı evvel 1339 tarihinde İstanbul İttihad-ı Mevrûde Dairesi'ne vürûd eden ve Roma'da Sait Molla tarafından [Muhâliflere Hitabım] ünvanını taşıyan muhtelif adamlara ait"* 126 adet risale ele geçirilmiş ve bu risalelerin bir nüshası bu yazının ekinde Ankara'ya gönderilmiştir. Ankara'ya gönderilen nüsha "*Boğaziçi Yeniköy'de Hariciye Müsteşar-ı sabıkı İhsan Bey Efendiye"* gönderilmiştir. Risale ile zarfın üzerindeki yazının benzerliği nedeniyle, zarfın üzerindeki yazının da Sait Molla'ya ait olduğu düşünülebilir.

Posta İdaresi tarafından ele geçirilen risalenin bir nüshasının Ankara'ya gönderilme nedeni ise Ankara'da incelenerek dağıtılmasında "*mahzur olup olmadığının*" telgrafla İstanbul'a bildirilmesi isteğidir. Bu tarihte henüz 150'likler listesi hazırlanmış değildi. Ama Sait Molla yakından tanınan ve zaferden sonra ülkeden kaçan önemli kaçaklardan biriydi. Bu nedenle onun bu risalesinin sorun yaratabilir olduğu düşünülmüş olmalıdır.

Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bu yazısı ve ekindeki risale 2 gün içinde Ankara'ya ulaşmıştır. Dahiliye Vekaleti konunun ivedilikle ele alınmasını sağlamış ve Başvekalet tarafından 18/12/39 (18 Aralık 1923) tarihli bir kararname hazırlanmıştır. Bu kararnameye göre "*İtalya'da Said Molla tarafından [Muhâliflere Hitabım] ünvanıyla intişâr eden risalenin mündericât-ı muzırresine binaen men'-i idhali Dahiliye Vekaleti'nin teklifi üzerine icra vekilleri heyetince bit-tasvip keyfiyetin vekâlet-i müşarunileyhe tebliği karargir olmuştur."*[37]

Bakanlar Kurulu'nun, risalenin içeriğinin zararlı görülerek Türkiye'ye girişinin önlenmesi şeklindeki kararı 19/12/39 (19 Aralık 1923) tarihli bir yazıyla Cumhurbaşkanının onayına sunulmuştur. Bu kararın Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Paşa tarafından hemen onaylandığını düşünebiliriz.

[37] **BCA**, 18.86..33/1924. (Bu yazışmalar ve risale tek dosya içinde bulunmaktadır.)

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü Mustafa Kemâl Paşa, Sait Molla'nın Millî Mücadele dönemindeki faaliyetlerini yakından biliyordu.[38] Zira Sait Molla'nın mektupları millîyetçiler tarafından ele geçirilip Ankara'ya gönderildiği gibi, Türkçe İstanbul gazetesindeki yazıları da okunmuştu. Meselâ Sait Molla, bir yazısında Türk Millî Mücadelesi'nde önemli bir yeri olan Sivas Kongresi'ni bir cüretkârlık olarak nitelendiriyor ve şöyle yorumluyordu:

"*Anadolu'nun birkaç şehrinde başında Selanikli Mustafa Kemâl Paşa olduğu hâlde buradan giden bazı kimselerin ferasetkâr cür'etleri; memleketi öyle bir hâle getirdi ki artık ne himayeden, ne mandadan, ne müzaheretten bahse imkân kalmadı. Hatta bu vaziyet; evvelce karilerimize tebşir ettiğimiz vechile muavenet ve müşâvere suretiyle de vatanımızda bir hüsn–i netice husûlü ihtimalini de hemen hemen kat' etti.*"[39] Sait Molla'nın bu ve buna benzer yazıları ile millî mücadele aleyhindeki mektupları henüz unutulmamıştı.

2. Risalenin İçeriği

Beyannamenin içeriği ile ilgili ayrıntılara geçmeden önce bu konuda daha önce yazılanları gözden geçirmek yararlı olacaktır. Görebildiğimiz kadarıyla bu bildiriden sadece Şaduman Halıcı[40] bahsetmekte ve şöyle demektedir:

"*1923'de 'Muhâliflere Hitabım' başlığı altında bir broşür yayınlayan Sait Molla, bu broşürde kendisi gibi Türkiye'den kaçan muhâlif kesime seslenmekte ve aldatıldıklarını söyleyerek dikkat etmelerini istemektedir.*

'...Zavallı vatanı boğazına kadar borca sokan, ... masum kardeşlerimizi savaş meydanlarına sürerek öldüren, köylerimizi erkeksiz bırakan, zavallı milletimizi halkımızı senelerden beri Fransız sermayedarlarına esir eden o İttihat ve Terakki ileri gelenleri bugün eski kuvvetini kazanmak için herkesi kandırırken sizleri de kandırmayı başarıyor.

...

Biz neye muhâliftik, bir kere gayemizi düşünelim. Bu memleketi perişan eden o sefil, o İttihat ve Terakki ileri gelenleri değil mi? Ankara'ya neden karşıt bulunuyorduk? Aralarındaki İttihatçıları görerek Anadolu cereyânı-

---

[38] Mustafa Kemâl Atatürk, **Nutuk,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s.4-5 ve s.195-202.

[39] **Türkçe İstanbul**, 18 Eylül 1335-1919, s.1.

[40] Şaduman Halıcı, a.g.e. s.214-215. Muhtemelen bu risalenin bir nüshası da E.G.M Arşivi'nde bulunmaktadır ve Şaduman Halıcı tarafından incelenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

nın ittihatçı cereyânı olduğuna inandığımızdan değil mi? Fakat görmezler mi ki bugün vaziyet değişti? Anadolu erkânı, İttihatçıların ileri gelenlerini Lozan'da suçüstü yakaladı... Şimdi ise Anadolu'ya türlü türlü sebep ve fırsatlarla hücum etmek, Ankara'yı ezerek yerlerine geçmek için çalışmaya başladılar...

Ankara'nın kusursuz olduğuna kani değilim. Fakat bugün ortada biri memleketi parçalayan diğeri memlekete namus ve mevki kazandıran iki parti var."

3. Risaledeki İmza

Sait Molla'nın Türkiye'den kaçtıktan sonra gerek yazdığı mektuplarda ve gerekse yayımladığı beyannamelerde kullandığı imzaların da ayrı bir önemi vardır. Örneğin Sait Molla, Kıbrıs'ta yayımladığı beyannamede "*Esbak Türkiye Adliye Müsteşarı ve İstanbul Gazetesi Baş Muharriri"*[41], yine Kıbrıs'ta iken İngilizlere yazdığı mektuplarda "*Türkiye'deki İngiliz Muhipleri Cemiyeti eski başkanı ve İstanbul adlı Türkçe gazetenin ser muharriri ve Eski Adliye Müsteşarı"* ve "*Türkiye'deki Adliye Nezareti Eski Müsteşarı ve İngiliz Muhipler Cemiyeti Başkanı ve Avukat"*[42] gibi imzaları kullanmıştır. O, söz konusu risalesinde ise sadece "*Sabık Adliye Müsteşarı Sait*" imzasını kullanmıştır. Dolayısı ile Sait Molla'nın kime nasıl hitap edeceği konusu üzerinde özenle durduğunu söylemek mümkündür.

C. RİSALENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Biz Sait Molla'nın, söz konusu risalesinde öne sürülen fikirlerini 6 başlık altında ele alıp yorumlayacağız. Bu temel başlıklar ise şunlar olacaktır:

1. Sait Molla, Muhalifler ve İttihat ve Terakki
2. Sait Molla ve Osmanlı Hanedanı
3. Sait Molla ve Ankara Hükûmeti ve Siyasî İnkılâplar
4. Lozan Antlaşması'nın Gerektirdiği Af Kanunu
5. Sait Molla ve Tevhid-i Efkâr Gazetesi
6. Sait Molla, İngiltere ve Fransa

---

[41] Mehmet Demiryürek, a.g.e, s.1238.
[42] Mehmet Demiryürek, a.g.e, s.1229.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Sait Molla, Muhalifler ve İttihat ve Terakki

Said Molla'nın söz konusu risalesinde üzerinde önemle durduğu konulardan birincisi İttihat ve Terakki olmuştur. Aslında 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki ile Sait Molla'nın yıldızı en başından beri barışmamıştır. Siverek mebusu Nurettin Bey ile olan kavgası ve Sait Molla'yı İstanbul'dan uzaklaştırma girişimleri sonucunda Sait Molla sert bir İttihatçı aleyhtarı olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasından kısa bir sonra da Yeni İstanbul (Türkçe İstanbul) gazetesini yayınlamaya başlayarak dönemin geçer akçesi olan İttihatçı avcılığına o da katılmış, Anadolu hareketine karşı olmuş ve İngiliz mandası[43] taraftarlığı yapmıştır.

Risalenin ilk cümlesinde artık siyasetten çekildiğini açıklayan Sait Molla kendisinin de aralarında bulunduğu muhâliflere hitap ederek şöyle demektedir:

"*Memleketin inkısâmı için sizi İttihad ve Terakki alet etmek istiyor.Evet Karlsbad'da, Münih'de akd olunan mukavelelerde ey bîçare eski muhâlifler, ey İstanbul'un memuriyet, mevki küskünü yeni muhâlifleri sizlerin birer alet-i şer' ve nifâk olmaktan başka bir san'atınız yoktur. Memleketi, vatanı perişan eden, en güzel, en zengin kıt'alarımızı elimizden kaçıran, zavallı vatanı boğazına kadar borca sokan en büyük faciaları, cinayetleri bilâ-perva irtikâb eden, binlerce muhâlif ve masum kardeşlerinizi bil-iltizam cephe-i harbe sevk ederek öldüren, köylerimizi erkeksiz bırakan, zavallı memleketimizi, halkımızı senelerden beri Fransız sermaye-dârlarına esir eden o İttihad ve Terakki sanâdidi bugün eski mevki'ini kazanmak için herkesi kandırırken sizleri de kandırmağa muvaffak oluyor."*[44]

Sait Molla'ya göre, muhâliflerin başına gelenlerden İttihat ve Terakki sorumludur. Onları bu hale getiren İttihat ve Terakki'dir. Çünkü İttihat ve Terakki, muhâlifleri *"aç, sefîl, vatandan mehcûr"* bırakmış,*"toprak"* yedirmiş,onların tırnaklarını sökmüş, sopalar altında ezerek diyar diyar süründürmüş ve onları çeşitli zulümlere maruz bırakmıştır. Fakat İttihat ve Terakki, şimdi o acı günleri *"hilekârlıkla"*unutturmak ve muhâlif bulunduğu Ankara'ya karşı onları kullanmak istemektedir.[45]

---

[43] Bu konuda ayrıntı için bkz. Fatih M. Sancaktar, "*Mütareke Döneminde Bir İngiliz Taraftarı:Said Molla*", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı:13, Güz 2005, s.61-86.

[44] Sait Molla, **Muhâliflere Hitabım (MH),** s.1.

[45] Sait Molla, **MH**, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dönemde bazı eski İttihat ve Terakki üyelerinin Ankara ile anlaşmazlığa düştüğü, muhâlefete geçtiği ve eski muhâliflerle işbirliği yapmayı tasarladığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Sait Molla kendisi gibi olan muhâlifleri uyarmakta ve şöyle demektedir:

"*Dikkat ediniz.Ömrünüzde onların irtikâb ettiği enva'ı cinayât ve ihanâttan binde birini irtikâb etmediğiniz halde şimdi onlara kanarsanız onlardan daha fena bir mevkie düşeceksiniz.*"[46]

Bundan sonra Sait Molla kendisinin ve kendisi gibi olup da hem İttihat ve Terakki'ye hem de Anadolu'da başlayan Türk Millî hareketine muhâlif olanların "*niçin muhâlif*" olduklarını açıklamaya çalışmakta ve sözlerini şöyle sürdürmektedir:

"*Biz neye muhâliftik? Bir kere gayemizi düşünelim. Bu memleketi perişan eden o sefil İttihat ve Terakki sanâdidine değil mi? Ankara'ya neden muarız bulunuyorduk? Aralarındaki ittihatçıları görerek Anadolu cereyânının ittihatçı cereyânı olduğuna kail olduğumuzdan değil miydi?*"[47]

Sait Molla Anadolu hareketine karşı olduğunu gizlememekte ama bunun nedenini İttihat ve Terakki'ye atfetmektedir. Bu ifadelerde Sait Molla'nın samimi olduğu düşünülebilir. Çünkü Anadolu hareketini bir İttihat ve Terakki hareketi/girişimi olarak gördüğü bir gerçektir. Nitekim 4-11 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi'nin ardından kendi gazetesinde yazdığı yazı bunu açıkça göstermektedir. Sait Molla'nın ilgili yazısı "*Anadolu'daki Cür'etlerin Sonu"* başlığını taşımaktadır. Sait Molla bu yazısının sonunda Kongre ile ilgili olarak şöyle demektedir:

"*Hülâsa memleket; bugün ittihatçı zihniyetiyle son vaziyeti almaktadır. Anadolu'dakilerin son cür'eti, kendilerinin istikbâlini mahv ettiği gibi vatanın da vaziyetini istediğimiz şekilden başka bir hale ilka eylemektedir.*"[48]

Sait Molla'ya göre, her ne kadar başlangıçta Anadolu hareketini idare edenler içinde İttihat ve Terakki mensupları var idiyse de şimdi durum değişmiştir. "*Çünkü Anadolu erkânı; ittihatçıların sergerdelerini Lozan'da cürm-i meşhûd halinde yakaladı. İsmet Paşa; onları Fransız sermaye-dârlarına milleti esir etmek isterken tuttu. Hariciye Nazırı sıfatıyla da millet meclisinde bu hakikati adeta hepimizin enzâr-ı ibretine vaz' etti. Bu ihanet*

[46] Sait Molla, **MH**, s.1
[47] Sait Molla, **MH**, s.2.
[48] "*Anadolu'daki Cür'etlerin Sonu",* **Türkçe İstanbul**, 18 Eylül 1335-1919, No:282, s.1

Levent Şahverdi Arşivi

çetesi; yakayı ele vermeleri neticesinde nihayet bugün kendilerine has olan nifâk ve şerleriyle yaygaraya başladılar. Üzerlerine mes'uliyyet-i kanuniye almamak için de suret-i haktan görünmeği unutmadılar. Şimdi ise Anadolu'ya türlü türlü fırsat ve sebeplerle hücum etmek, Ankara'yı ezerek yerlerine geçmek, yahut onları kendi nüfûz ve emirleri altında bulundurmak için o kara günlerde baykuş gibi zavallı milletimizin başına üşen ma'hud şarlatan, şaklaban gazeteleriyle çalışmağa başladılar. Diğer taraftan sizin muhâlefetinizi Ankara'nın aleyhine çevirip sizleri ne yaptığını ve hangi gaye için muhâlefete girdiğini bilmeyen ahmaklardan addetti. Sizden çeteler toplamağa kalktı. İşte size gazeteleriyle "hıyânet cephesi" nâmını veren bu hakikî hain ve mel'unlar asıl şimdi sizi hıyânete sevk ediyorlardı."[49]

Sait Molla'ya göre İttihat ve Terakki mensupları memlekete ihanet etmiş, memleketi parçalamıştır. Ayrıca Ankara hükûmetine atfedilen kötü hareketler de ittihatçılar onlarla beraberken meydana gelmiştir ve "*O fenalıkların hepsini o ittihatçılar irtikâb ettiğine şüphe edilemez. Zirâ gördüğümüz o fenalıklar vaktiyle rüesâ-yı ittihadiyeden gördüğümüz fenalıkların nev'inden idi ki bu nev'ler onların şahsiyetine mahsûstur."*İttihatçılar "*adam parçalayan, hunharlıktan zevk alan*"[50] insanlardır.

İttihat ve Terakki ileri gelenlerini "*caniler, katiller, memlekete ihanet edenler"* olarak değerlendiren Sait Molla'ya göre, onlar "*bütün dünyanın Türk'e sürmek istediği lekenin hakikî sahipleri"*dir. Ona göre "*İttihatçılar; Bağdad'ı, Basra'yı, Elcezire'yi, cihanın üzerine titrediği o sevgili Irak'ı, Suriye'yi, Şam'ı, Halep'i, Kudüs'ü, Maan'ı, Beyrut'u, Cebel-i Lübnan'ı, islâmiyetin kıblegâhı olan Mekke-i Mükerreme'yi, Medine-i Münevvere'yi, Yemen'i, Asir'i, Havran'ı, Trablusgarb'ı, Bingazi'yi, Rodos'u, Girid'i, Sakız'ı, Midilli'yi, bütün Cezayir-i Bahr-i Sefîd Vilayetini, Selanik'i, Kosova'yı, Yanya'yı, İşkodra'yı, Manastır'ı bütün Rumeli'yi otuz sekiz milyon ahâlisi, zengin madenleri, enva' menabi-i serveti ile on üç sene içinde Osmanlı padişahlığından ayırdıktan, Bosna ve Hersek'in, Rumeli-i Şarkî'nin, Mısır'ın, Kıbrıs'ın padişahlıkla alâkasını"*[51] kestikten sonra memleketi küçültmüşlerdir. Öyleyse asıl vatan hainliği ittihatçılara muhâlif olmak değil, Ankara'ya karşı onlarla işbirliği yapmış olmaktır.

---

[49] Sait Molla, **MH**, s.2.
[50] Sait Molla, **MH**, s.3.
[51] Sait Molla, **MH**, s. 3-4.

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Molla, "*muhâliftik ve muhâlifiz"* diye sözlerini sürdürürken bir kez daha asıl muhâlifliklerinin İttihat ve Terakki'ye karşı olduğunu belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

"*Fakat kendimizden başka iş başına gelenlerin hepsine muhâlif değiliz. Hayır Efendiler. Herkese muhâlefete muhâlefet demezler. Menfaâtperestlik derler. Biz İttihat ve Terakki'ye muhâliftik. Ve ona hatta o isme muhâlif kalmakla mantıkî bir hareket takip etmiş oluruz."*[52] Sait Molla bu sözleri ile hem muhâliflere takip etmeleri gereken yolu gösteriyor hem de Ankara'ya karşı açık bir cephe almaktan kaçınmış oluyordu.

"*Bugün siyasetten çekiliyorsam bu feragatim esbâb-ı saireye müstenittir ki atiyyen bu sebepler de anlaşılacaktır. Bu beyân-nâmemle siyasette az çok beraber çalıştığım rüfekaya, sizlere veda ederken muhtıramın mealini kemâl-i ehemmiyetle telakki ve der-pîş etmenizi bütün samimiyyet-i vicdaniyyemle tavsiye ve rica ederim*."[53] diyerek muhâliflere seslenen Sait Molla, risalesinin sonunda sözü bir kez daha muhâliflere getirerek şöyle diyordu:

"*Efendiler; tekrar ediyorum: Pek mühim bir ân-ı tarihî yaşıyoruz. Sevseniz de sevmeseniz de bugün Ankara'da mevcut olan hükûmetin bütün cihâz-ı hayatiyyesiyle takviyesine muvaffak olamazsanız buna mümânaat edenlere kat'iyyen iştirak etmeyiniz. Tarih karşısında hakikî hain olmaktan korkalım."*[54]

2. Sait Molla, İmparatorluk ve Osmanlı Hanedanı

Sait Molla'ya göre, İttihat ve Terakki idaresi İmparatorluğu küçültüp kuşa çevirdikten sonra "*üç dört milyon nüfusluk bir Türkiye'nin imparatorluk, padişahlık olarak kalmayacağı tabii"*[55] idi. Ona göre, aslında Osmanlı Hanedanı da devlet idaresi yeteneğinden mahrumdur. Bu konuda "*Hanedan-ı Âl-i Osmanı pek güzel tanıyoruz. Mevcudu içinde asr-ı hâzıra göre devlet idare edebilecek bir ferdi gösterebilir misiniz?"* diyen Sait Molla, "*Dört buçuk sene makam-ı hilâfet-i islâmiyye ve saltanat-ı Osmaniyyede bulunmuş"*olan Vahdettin hakkında ise açık bir fikir ortaya koymaktan kaçınmaktadır. Bununla birlikte ona göre, Vahdettin de İttihatçılara muhâliftir ve İttihatçılar Ankara'dan ayrıldıktan sonra Ankara'ya muhâ-

[52] Sait Molla, **MH**, s.4.
[53] Sait Molla, **MH**, s. 8.
[54] Sait Molla, **MH**, s. 8.
[55] Sait Molla, **MH**, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

lefet etmekten vazgeçmiştir. Sait Molla Vahdettin'in bu tavrını şöyle değerlendirmektedir:

"*Hakan-ı müşarunileyh de kûşe-i vahdette bulunmağı tercih ettiklerini ve memlekette kan dökülmesini, nifâk zuhûrunu arzu etmediklerini hareketleriyle her birerlerimize gösteriyorlar ki bu bence kendileri iş başına gelseler bile haleflerinden nev-mîd olduklarını binaenaleyh işi böylece meşiyyet-i ilâhiye bırakmakta memleket için hayır gördüklerini gösterir."*[56] Sait Molla bu sözleriyle eski padişahın, bu tavrı ile, muhâliflere takip etmeleri gereken yolu göstermiş olduğuna da inanmaktadır.

3.Sait Molla ve Ankara Hükûmeti

Sait Molla bu risalesinde Ankara hükûmetine karşı açık bir muhâlefet göstermemekte, Anadolu'ya/Ankara'ya karşı olan eski muhâlefetinin ise Anadolu'da/Ankara'da bulunan İttihat ve Terakki mensuplarından kaynaklandığını açıklamakta ve risalenin yazıldığı tarihte Ankara hakkındaki düşüncelerini aşağıdaki şekilde dile getirmektedir.

1.Sait Molla'nın asıl muhâlif olduğu Ankara hükûmeti değil, bu hükûmet bünyesindeki İttihat ve Terakki mensuplarıdır. Ona göre, şimdi bazı İttihat ve Terakki mensupları da Ankara Hükûmeti'ne karşı muhâlefete başlamışlardır. Fakat Ankara kuvveti Türkiye'ye "*iki yüz seneden beri kimsenin temin edemediği bir muvaffakiyeti istihsâl"*[57] etmiştir. Öyleyse Ankara'ya muhâlefet ederek İttihatçılarla işbirliği yapıyor görünmek doğru bir hareket değildir. Aksi takdirde muhâlifler yıllardır muhâlefet ettikleri İttihatçılarla birlikte hareket etmiş olacaklardır. Bu da muhâlifliğe aykırıdır.

Sait Molla'ya göre, Ankara da "*kusursuz*" değildir ama İttihat ve Terakki "*memleketi"* parçalamış, Ankara ise "*memlekete namus ve mevki"* kazandırmıştır. Ayrıca Ankara'ya isnâd olunabilecek kötülükler yapılırken İttihat ve Terakki mensupları onlarla beraber olduğu için bu kötülükleri yapan Ankara kuvveti değil, İttihatçılardır. Sait Molla'ya göre, İstiklâl mahkemeleri de kanlı mahkemelerdir ama "*Lozan'da en büyük ihaneti irtikâb eden İttihat ve Terakki sergerdesini Hariciye Nâzırı Meclis-i Millî'de söylediği halde onu bir İstiklâl Mahkemesi'nin emir ve hükmü"*[58] altına alamı-

[56] Sait Molla, **MH**, s. 4.
[57] Sait Molla, **MH**, s. 2.
[58] Sait Molla, **MH**, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

yor. Çünkü "*Aralarındaki vahşiler ayrıldıktan sonra o kanla hareket etmek Ankara için kabil olamıyor.*"[59]

İttihat ve Terakki ile Ankara kuvvetini birbirinden ayırmaya özen gösteren Sait Molla'ya göre, İttihat ve Terakki Türk milletine dünyanın leke sürmesine neden olmuş iken Ankara, "*Türk namını cihânda lâyık olduğu tahârete nail*"[60] etmiştir.

Sait Molla bu tarihte Ankara hükûmeti tarafından gerçekleştirilen bazı siyasî inkılâplara da değinmektedir. Ona göre, muhalifler, padişahlığı kaldırıp Cumhuriyeti ilan etti diye Ankara'yı suçlayabilirler. Ama bunda haksızdırlar. Çünkü "*Harpten sonra cihanın her tarafında görülen enva'-ı taklibât gibi biz de memleketimizde böyle bir inkılâbı emri vaki halinde görüyoruz*."[61] diyen Sait Molla, ayrıca şu soruyu da sormaktadır:

"*Almanya İmparatorluğu nerede? Avusturya İmparatorluğu, Rusya İmparatorluğu nerede?*"[62]

2.Sait Molla'ya göre, Ankara'ya muhalefet yanlıştır. Özellikle "*Kaynarca Muahedesi'nden beri iki yüz sene mütemadiyen sukût eden Türkiye'yi Lozan Konferansı ile kurtaran ve bütün dünyanın nazar-ı ihtirâmını kazanan rüesâ-yı ittihadiyeden ayrılarak da basiret ve kiyasetini ispat eden bir hükûmete muhâlefet etmek artık aklımızdan geçmemelidir.*"[63] Sait Molla, "*biz eskiyi isteriz*" demenin ve "*vatanı*" karıştırmanın bir manası yoktur diye düşünmektedir. Çünkü, bu, vatanda bölünmeye ve biri İstanbul, diğeri Ankara olarak iki başlılığa yol açabilir. Ankara'ya muhâlif olan İttihatçıların istediği de budur.[64]

Sait Molla bu konuda muhâlifleri uyarırken, böyle bir gelişmeyi mümkün de görmektedir. Fakat öyle olsa bile muhalifler bu oyuna alet olmaktan sakınmalıdırlar. İttihatçılardan uzak durmalıdırlar.[65]

Sait Molla bu risalesinde bir iddiada daha bulunmakta ve kendisinin, bir anlamda, ne kadar ileri görüşlü olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bu iddiaya göre, Sait Molla, "*mütarekenin daha çok ibtidalarında henüz bu-*

[59] Sait Molla, **MH**, s. 3.
[60] Sait Molla, **MH**, s. 3.
[61] Sait Molla, **MH**, s. 4.
[62] Sait Molla, **MH**, s. 4.
[63] Sait Molla, **MH**, s. 4.
[64] Sait Molla, **MH**, s.4-5.
[65] Sait Molla, **MH**, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

günkü Cumhuriyet heyeti daha Ankara'ya gelmedikleri bir zamanda Hilafet ve Saltanatın yekdiğerinden ayrılacağını"[66] söylemiş ve *"Beyoğlu Mutasarrıfı Saadettin ve Hariciye Müsteşarı İhsan ve Bahriye Miralayı Enver ve Ahmet Rıfat Bey Efendilerin yanında"* bu kanâatini yazarak bir *"ariza"* ile *"Sultan Vahidettin Han Hazretlerine irsâl ve takdim"* eylemiştir. Onun bu düşünceleri "*Elbette .. bir kerametten mülhem değildi*."[67] Ama, bu sözler gerçek olmuştur. Bu nedenle şimdiki sözleri de aynı mantığa dayandığı için dikkate alınması gerekli olan sözlerdir. Sait Molla, bu risalesiyle TMMM'ne bir de mesaj vermekte ve şöyle demektedir:

"*Ümid ederim ki bu samimiyyet ve ihlâsımı nazar-ı dikkate alarak millet meclisi erkânı ricâl-i hükûmet bile aralarındaki vifâk ve ittifâkı teşdîd edecekler ve her türlü nifâk ve teşettütten mücânebet eyleyecekler ve husûsuyla hükûmet kuvvetinin en küçük bir parçasını bile dinî ve millî nâmlarla İstanbul'da veya sair mahallerde yüksek mevki' temin etmek isteyenlerden birine vermek ve bu suretle şîrâze-i hükûmeti çözüp çorap söküğü vaziyetini istihzâr etmekten hazer, katiyyen hazer edeceklerdir."*[68]

4. Lozan antlaşması'nın Gerektirdiği Af Kanunu

Sait Molla bu risaleyi yazdığı zaman Ankara hükûmeti Lozan Antlaşması'na göre çıkaracağı af kanundan muaf tutulacak 150 kişilik listeyi henüz hazırlamamıştı. Ama bir af kanunu gündemde idi. Bu nedenle Sait Molla bu risalesinde bu konuya da değinmektedir.

Sait Molla'ya göre, Ankara hakkında yukarıdaki sözleri söylemesi için Mustafa Kemâl Paşa'dan para almamıştır. Ama böyle bir iddiada bulunanlar olabilir. Bu nedenle bunu açıklama gereği duyan Sait Molla gündemdeki af kanununa değinmekte ama "*hükûmetin avfını kabul edemem*." demekte ve sözlerini şöyle sürdürmektedir:

"*Ben Jöde'nin Fransa harbinden sonra Fransa'nın iade-i asâyiş ettiğini beklediği, ondan sonra Fransa'ya giderek beraâtini istihsâl ettiği gibi avukatlığımda herkesin gözü önünde yazıhaneme kadar gelerek mahkeme-i temyiz mukarrerâtını fâş eden, müsteşarlığımda Faik ve Muhittin Beyler arasında tahaddüs eden bir davada hangi tarafa emr edersem onun lehine hükmedeceğini söylemek küstahlığında bulunan, Adliye merdiveninde Koz-*

[66] Sait Molla, **MH**, s. 8.
[67] Sait Molla, **MH**, s. 8.
[68] Sait Molla, **MH**, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

midi Efendi'nin koltuğuna girerek mümaileyhden istimdâd eden reislerden İstanbul mahkemelerinin tathîr olunacağı, mehâkimde yalnız hak ve vicdanın hâkim olacağı yakın bir zamanda berâatimi kendim istihsâl edeceğim. Başkalarının beni afına ihtiyacım yoktur."[69]

Sait Molla bu arada bir de güç gösterisinde bulunmakta ve şu iddiada bulunmaktadır:

"*Ben isteseydim bugün San Remo'dan başlayarak öyle bir muhalefet cephesi tesis edebilirdim ki muahedemizin tasdiki bile tehlikeye uğrayabilirdi."*[70] Fakat bunlar, iddiaya göre, vatanın parçalanmasına neden olacağı için Sait Molla tarafından tercih edilmemiş, aksine Sait Molla "*San Remo'dan başlayarak bilakis nifâk ve şikâkı kaldırmak ve bugün mülkümüzde teessüs eden hükûmete müşkilât göstermemek cihetini tercih etmeği namus, hamiyyet, vicdan borcu"*[71] bilmiştir. Bununla birlikte Sait Molla şu itirafta da bulunmaktadır: "*Efendiler! Benim de infialâtıma tabi olduğum dakikalar oldu. İttihat ve Terakki şebekesinin tesiriyle İstanbul'da aleyhimde yapılan tesvilâta, vicdansızlığa, hasb-el-beşeriyye muğber olarak böyle bir hücuma davrandığım dakikaları geçirdim. Netice itibarıyla infialime galebe ettim. Ben eskiden de, şimdi de vicdanımın, kanâatimin adl ü mantıkın icâb ettirdiği ahvâl ve harekâttan ayrılmadım."*[72]

5. Sait Molla ve Tevhid-i Efkâr Gazetesi

Sait Molla'nın söz konusu risalesinde İttihat ve Terakki dışında ikinci büyük yeri **Tevhid-i Efkâr** Gazetesi ve onun sahibi ve başyazarı Velid Ebuzziya tutmaktadır. Sait Molla'ya göre, **Tevhid-i Efkâr** ve onun sahibi İttihatçılarla yakın işbirliği içindedir ve asıl "*hıyânet cephesi*" muhâlifler değil, **Tevhid-i Efkâr** gazetesi ile onun sahibi ve İttihatçılardır[73].

Sait Molla bu risalesinde **Tevhid-i Efkâr** gazetesi ve sahibi hakkında çok sert bir dil kullanmaktadır. Bunun nedeni ise 2-3 yıldanberidir **Tevhid-**

---

[69] Sait Molla, MH, s. 6-7. Fakat Kıbrıs'ta iken yayımladığı beyannamede Ankara hükûmetinin kendisini affetmeyerek 150'likler listesine koyması konusundaki kararını "*Türkiye Millî Meclisi'nin hem kendi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na hem de bütün dünyadaki parlamentoların kavânîn ve talimâtına muhâlif olarak efrâd-ı milletten bazıları hakkında bila-muhakeme ceza kararı vermesi caiz-i ehemmiyet midir?"* diyerek eleştirmektedir. Bkz. Mehmet Demiryürek, a.g.e, s.1235.

[70] Sait Molla, **MH**, s. 7.

[71] Sait Molla, **MH**, s. 7.

[72] Sait Molla, **MH**, s. 7.

[73] Sait Molla, **MH**, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

i Efkâr gazetesi ile Sait Molla arasında bir çatışmanın yaşanıyor olmasıdır. Sait Molla'nın risalesini daha iyi değerlendirebilmek için Sait Molla **Tevhid-i Efkâr** çatışmasının temeline ve 1923 yılında Sait Molla Türkiye dışında iken gazetenin Sait Molla hakkında yazdıklarına bakmak yararlı olacaktır.

4 Ocak 1923 tarihli **Tevhid-i Efkâr** gazetesi "*Firârî Molla"* başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıya göre, İstanbul'daki cinayet mahkemesi 3 Ocak 1923 tarihinde, Sait Molla'yı (gazeteye göre "*mahud Molla habisini"*) "*üç sene küreğe mahkûm ve hukuk-ı medeniyyeden ıskat"* etmiş, ama bu konuda çok geç kalmıştır.

Çünkü "*Molla ununu elemiş ve eleğini asmış, işlerini bitirmiş. Bütün malını, mülkünü de yoluna koyup sağlam kazığa"* bağlamıştır. Sait Molla "*bir iki şahsî cürüm değil eytâma, adliyeye, memlekete birçok cinayetler ve hıyânetler irtikâb etmiş*" bir kişidir ve **Tevhid-i Efkâr** gazetesi "*Molla'nın şirretlikleri ayyuka çıktığı, henüz millî ordumuzun taarruza başlamamış bulunduğu*" bir zamanda Sait Molla'nın yakasına yapışmış ama bir şey elde edememiştir. Bu sırada Molla'nın İstanbul'daki evi yanmış[74] ve Sait Molla evinin **Tevhid-i Efkâr** gazetesi sahibi Velid Ebuzziya tarafından yaktırıldığını ileri sürerek hakkında dava açmıştı. Fakat mahkeme gazete sahibinin beratine karar vermiş ve bu kez de Velid Ebuzziya Sait Molla'ya karşı iftira davası açmıştır. Mahkeme Sait Molla'yı gıyabında yargılayarak "*3 sene müddetle küreğe konulmasına ve hukûk-ı medeniyyeden bilâ-ıskat emvâl-i mevcûdesinin usûlen idare ettirilmesine ve mesârif-i muhakemenin istifâsına*"[75] karar vermiştir.

Tevhid-i Efkâr gazetesi daha sonraki zamanlarda da Sait Molla aleyhindeki yayınlarını sürdürmüş ve "*Molla Mel'unu Nerede*"[76], "*Sait Molla Romanya'yı Karıştırmaya Başladı*"[77] ve "*Câni Sait Molla*"[78] gibi başlıklar altında Sait Molla ile ilgili haberler vermiş ve konuyu gündemde tutmuştur. Özellikle "*Sait Molla Romanya'yı Karıştırmaya Başladı"* başlıklı yazıda, gazete, Sait Molla için "*mel'un, leîm (alçak), irzâl (rezil), habîs (pis),*

---

[74] Evi yakan millîyetçilerdi. Bkz. Kandemir, Sait Molla'nın Evi Nasıl Yakıldı, **Tarih Hazinesi,** Yıl:1, sayı:3, Aralık 1950, s.135.

[75] "*Firarî Molla*" **,Tevhid-i Efkâr**, 4 Kânun-ı sani 1923, s.3.

[76] "*Molla Mel'unu Nerde?",* **Tevhid-i Efkâr**, 18 Şubat 1923, s.3.

[77]"*Sait Molla Romanya'yı Karıştırmaya Başladı"*, **Tevhid-i Efkâr**, 16 Ağustos 1923, s.1. Gazetenin ilk cümlesi şöyledir: "*Bu alçak herif memleketimizde yaptığı hıyânetlerine Romanya'da da devam etmek suretiyle ne mel'un bir şerîr olduğunu bir daha isbat eylemektedir."*

[78] "*Cani Sait Molla"*, **Tevhid-i Efkâr**, 9 Teşrin-i sani 1923, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

ucûbe-i fıtrat (garip yaradılışlı), sahtekâr, câni, müfteri (iftiracı)" gibi ifadeler kullanmıştır. Gazete ayrıca Sait Molla'yı bilerek kendi evini yakıp sigortadan para almakla, İngilizlerden para almakla ve eytâm idaresinde yolsuzluk yapmakla[79] da suçlamıştır.

Sait Molla risalesinde bu yazılara cevap verirken adeta ağzını açmış, gözünü yummuş ve idialara çok sert cevaplar vermiştir. Sait Molla'ya göre, **Tevhid-i Efkâr** muhâliflere "*hıyânet cephesi*"[80] adını vermiştir. Ama asıl hain **Tevhid-i Efkâr** ve İttihatçılardır. Sait Molla'ya göre "*Tevhid-i Efkâr'ın veled-i ma'ruf-ziyânı*[81] *padişahı aldatmak için telgraf tasnî' ettiğini 7 Teşrin-i sâni tarihli gazetesinde itiraf ediyor. Aynı zamanda Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası üzerine Anadolu'dan gelen telgrafları Refik Halid Bey'in verdirmediğini karıştırarak gazetesinde çevirdiği tekerlemelerle şimdiki Anadolu idaresini ahmak yerine koyup onları aldatmak istiyor.*"[82] Sait Molla'ya göre, oysa o tarihte Refik Halit'in Posta müdürü olmadığını Ankara çok iyi bilmektedir. Dolayısıyla aslında "*veled-i merkûm bu sözlerinin heyet-i mecmûasıyla kendisinin yalancı, muğfil, sahtekâr, namussuz bir adam olduğunu itiraf etmiş*"[83] olmaktadır. Sait Molla'ya göre, artık "*bu sokak piçinin hilelerine bütün milletin dikkat etmesi zamanı gelmiştir.*"[84]

Velid Ebuzziya hakkında bu ağır sözleri söyleyen Sait Molla, kendisinin "*Veled-i ma'ruf-ziyânı fazla teşhir*"[85] ettiğinin sanılmamasını ve bu sözlerinin *"şahsî bir maksada atf"* edilmemesini de istemektedir. Sait Molla'nın ondan bahsetmesinin nedeni "*İsmet Paşa'nın istikbâli bahanesiyle Köstence'ye geldiği zaman oradaki muhâlifleri daha o zamandan daire-i nifâk ve ittihadına almağa çalıştığını haber*"[86] alması nedeniyledir.

Velid Ebuzziya hakkında "*canbaz, hokkabaz*"[87] gibi ifadeleri de kullanan Sait Molla, Velid'in bir taraftan İsmet Paşa'yı karşılamak için Romanya'ya gelmişken aynı zamanda diğer taraftan da İsmet Paşa'nın bakan olduğu hükûmetin reisini "*yani Mustafa Kemâl Paşa'yı İzmit nutku dolayı-*

---

[79] Sait Molla eytâm idaresinden 10.000 lira almıştır. Bkz. **Millîyet,** 29 Mayıs 1926, s.2.
[80] Sait Molla, **MH**, s. 2.
[81] Bu ifade Sait Molla'nın Velid Ebuzziya'ya hakaret etmek için kullandığı özenle seçilmiş bir ifade olmalıdır.
[82] Sait Molla, **MH**, s. 5.
[83] Sait Molla, **MH**, s. 5.
[84] Sait Molla, **MH**, s. 5.
[85] Sait Molla, **MH**, s.5.
[86] Sait Molla, **MH**, s. 5.
[87] Sait Molla, **MH**, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

sıyla cinnet ve cinayetle itham"[88] etmekte olduğunu iddia etmektedir. Sait Molla'ya göre, dolayısıyla Velid Ebuzziya sahte bir "*vatanseverdir*."[89]

Sait Molla, bu sözleri ile "*İşte bu rezilin bu suretle muhâlefeti iğfâl etmesi ihtimaline binaen bu defa da yüzündeki maskeyi yere indirerek veledi mel'unun pek müstekreh ve müteaffin olan çehresini"*[90] gösterdiğini ileri sürmekte ve muhâliflere bu adamdan uzak durmalarını tavsiye etmektedir. Ona göre "*Binaenaleyh muhâlifler maişetini böyle sahte vatan-perverlikle temin eden ve hiçbir dar-ül-ilimden şehadetnamesi olmayan bu gibi katillerin, canbazların iğfâli karşısında metanet göstermeği ve onların rezilâne ithamlarına da ehemmiyet vermemeği ve hele bunlara darılarak oruç bozmamağı bilmelidirler."*[91]

Sait Molla söz konusu risalesinde Velid Ebuzziya/**Tevhid-i Efkâr** tarafından kendisi hakkında; İngilizlerden para aldığı, kalpazanlık yaptığı, yetimlerin parasını yediği ve evini yakıp sigortadan para aldığı şeklinde birçok iddiaların ortaya atıldığını söyleyerek bunlara da şöyle cevap vermektedir:

"*Fakat onlar öyle bühtânlardı ki biri diğerinin yalan olduğunu gösterirdi. İngilizlerden o paraları alan diğer şeyleri yapmağa ihtiyacı kalır mıydı? Yahut istediği gibi evrâk-ı nakdiye tab' edip kasasını dolduran adamın İngilizlerden para almağa yahut para için siyasete girmeğe, diğer redâetleri irtikâba ihtiyacı kalır mıydı? Bükreş'deki münzeviyâne hayatım ise ammenin gözü gözü önünde cereyân eylediği halde oradaki esâfil ile müttehiden aleyhimde tasnî' etmedikleri yalan kalmadı."*[92]

İddiaları bu şekilde reddeden Sait Molla'ya göre, "*müdâfaa-nâmeler*"i ve yayına hazır olan "*hatırât*"ı "*bu şeylerin esasâtını"* gösterdiği için burada ayrıntıya girmeye gerek yoktur.[93]

Sait Molla, bu risalede ortaya koyduğu Ankara hakkındaki düşünceleri nedeniyle Velid Ebuzziya'nın kendisi hakkında "*şimdi de Mustafa Kemâl Paşa'dan para alıyor*" şeklinde yeni bir iddiayı gündeme getirebileceğini ileri sürmekte ve hem bu muhtemel iddiayı hem de diğer iddiaları şu şekilde reddetmektedir:

---

[88] Sait Molla, **MH**, s. 5.
[89] Sait Molla, **MH**, s. 5.
[90] Sait Molla, **MH**, s.5-6.
[91] Sait Molla, **MH**, s. 6.
[92] Sait Molla, **MH**, s. 6.
[93] Sait Molla, **MH**, s. 6.

Levent Şahverdi Arşivi

"*Halbuki ben ne İngilizlerden, ne evrâk-ı nakdiyyeden, ne eytâmdan ne de kasdî bir cürümle sigortadan hiçbir şey almadığım gibi Mustafa Kemâl Paşa'dan da bir para almak benim için kabil değildir.*"[94]

6. Sait Molla, İngiltere ve Fransa

Sait Molla, risalede kendisinin İngiliz taraftarlığına da değinmekte ve "*Bizi İngilizler muhafaza ederse yaşayabileceğimize kani idim.Yine o kanâatimi muhâfaza ediyorum.*" [95] demektedir. Sait Molla'ya göre, 1915 yılında müttefikler arasında yapılan Osmanlı topraklarını paylaşma antlaşmasının yürürlüğe girmesini önleyerek dörtler konferansında Türkiye'yi kurtaran İngiltere'den başkası değildir. Son dakikada Lozan görüşmelerinde Türkiye'ye yardım eden de İngiltere'dir. Bu sözlerden anlaşıldığına üzere, Sait Molla'nın İngiliz sempatisi devam etmektedir.

Sait Molla söz konusu risalesinde Türk-Fransız ilişkilerine de değinmektedir. Ona göre, Fransa, Ankara ile özel bir antlaşma imzalamış olmasına rağmen Lozan'da Türkiye'nin karşısına çıkmıştır. Bugün Fransa siyasetini yönlendiren kişi Balkan Savaşları'ndan sonra Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermek sayesinde Cumhurbaşkanı olmuştur. Gerek savaş sırasında ve gerekse mütarekenin başında bütün Fransız gazeteleri İttihatçıları eleştirirken bu kişi, bugün İttihatçıların başı olan Cavit Bey'e hürmetkâr davranmıştır. Bunun da nedeni Fransa'nın Türkiye'yi ebedî bir iktisadi esarete sürüklemek istemesidir. Sait Molla, bu sözleri ile amacının Fransız "*millet-i necibesine*" hakaret etmek olmadığını, amacının sadece bugün Fransa'yı idare eden "*dimağın pek hafif*"[96]olduğunu göstermek olduğunu ileri sürmektedir.

Sonuç

Sait Molla'nın "*Muhâliflere Hitabım*" adlı risalesi kanâatimizce birtakım amaç ve beklentilerle yazılmış bir risaledir. Bu amaç ve beklentileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Sait Molla bu risalesi ile Millî Mücadele dönemindeki muhâlefetinin aslında Ankara'ya karşı değil, İttihat ve Terakki Fırkası ile ittihatçı zihniyetine karşı olduğunu ispatlamak istemiştir. Sait Molla'ya göre, Türk Millî

[94] Sait Molla, **MH**, s. 6.
[95] Sait Molla, **MH**, s. 7.
[96] Sait Molla, **MH**, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

hareketinin liderleri arasında ittihatçılar bulunduğu ve Anadolu hareketini bir "*ittihatçı cereyânı"* olarak düşündüğü için bu harekete karşı olmuştur. Oysa Ankara Hükûmeti bunun böyle olmadığını gösterdiği gibi, iki yüz yıldan beri "*kimsenin temin edemediği bir muvaffakiyeti"* elde etmiştir. Bu nedenle artık kendisi Ankara'ya muhâlif değildir.

2. Sait Molla bu risalesi ile Ankara hükûmetinin başarılarını alkışladığını göstererek hükûmetin gerçekleştirdiği siyasî inkılâpları, örneğin saltanatın kaldırılmasını, dünyadaki gelişmelerle bağlantılandırıp olağan gelişmeler olarak göstermek ve desteklediğini belirtmek istemiştir. Sait Molla, böylece, kendisinin de Ankara'dakilerden çok da farklı düşüncelere sahip olmadığını göstermiş olacak, aradaki buzlar eriyecek ve Sait Molla belki de af kanunundan istifade ederek 150'likler listesi dışında bırakılacaktır.

3. Tevhid-i Efkâr gazetesi Sait Molla ile en çok uğraşan gazetelerden biri olmuş ve sürekli olarak Sait Molla ile ilgili olumsuz haberler yayımlamıştır. İşte Sait Molla bu risalesi ile adı üzerindeki olumsuz havayı dağıtmak için Tevhid-i Efkâr gazetesinin kendisi aleyhinde yazdıklarına bir cevap vermiş oluyor ve Ankara'ya yakın görünen Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi Velid Ebuzziya'nın aslında Ankara'ya karşı olduğunu göstermek ve dolayısıyla aleyhinde yazılanların değersiz ve yalan olduğunu göstermek istiyordu.

4. Sait Molla'nın bir başka amacı da Türkiye dışına çıktıktan sonra Türkiye aleyhinde herhangi bir faaliyette bulunmadığını ispatlamak idi. Çünkü muhâliflerin bir çoğu Türkiye dışına çıktıktan sonra da muhâlefetlerini sürdürmüşlerdir. Sait Molla bu risalesi ile hem artık kendisinin muhâlif olmadığını ve siyasetten ayrıldığı göstermek istiyor hem de muhâlifleri uyararak Ankara'ya muhâlefetlerinin yersizliğini açıklayıp Ankara'nın gözüne girmek istiyordu.

5. Sait Molla'nın amaçlarından birisi de aslında kendisinin de bir vatansever olduğunu göstermektir. Çünkü eğer kendisi istemiş olsaydı, Ankara'ya karşı öyle güçlü bir muhalefet cephesi yaratırdı ki, Lozan Antlaşması'nın tasdiki bile tehlikeye girerdi. Ama bu hareket vatanın parçalanmasına ve başkalarının çıkarlarına hizmet edeceği için kendisi tarafından tercih edilmemiştir.

6. Sait Molla bu risalesi ile kendisinin ne kadar dürüst olduğunu da göstermek istemiştir. Çünkü mütareke devrindeki İngiliz taraftarlığını reddetmediği gibi hâlâ aynı fikri taşıdığını ve bunda da haklı olduğunu örneklerle ispatlamak istemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Molla'nın sadece bu risalesini okuyanlar onun masum ve mazlum olduğunu düşünebilirler. Ama Türk Kurtuluş Savaşı dönemindeki faaliyetlerini yakından bilenler bu risalenin "*bir kendisi savunma ve Ankara ile ilişkileri düzeltme girişimi"* olduğunu hissedeceklerdir.

Fakat Ankara Hükûmeti onun samimiyetine haklı olarak inanmamıştır. Nitekim Sait Molla'nın bu risalesi ele geçip Ankara'ya gönderildikten sonra risalenin Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır. Risalenin yazılmasından ve ortaya çıkmasından yaklaşık 4-5 ay kadar sonra TBMM'nde hazırlanan 150'likler listesine Sait Molla Molla da eklenmiştir. Türkiye'yi idare edenler onun ileri sürdüğü düşünceleri dikkate almamışlardır.

Sait Molla bu risalesi ile hakkındaki iddialara cevap vermek, aleyhindeki yayınların asılsızlığını ileri sürerek kendini haklı göstermeye çalışmak ve Ankara Hükûmeti ile arasını düzeltmek istemiş ise de adının 150'likler listesine alınması onun bu beklentilerinin boşa çıktığını göstermektedir. Kendisine kimse inanmamıştır. Nitekim daha sonraki dönemde Kıbrıs'a geldiği zaman Kıbrıs'taki Atatürkçü Türklerle çatışmaya düşmüş, bu kez de İngilizlerle arasını düzeltmek için çalışmaya ve mektuplar yazmaya başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

EK 1.

SAİT MOLLA'NIN ROMANYA'DAN VATAN GAZETESİNE GÖNDERDİĞİ MEKTUP

منلا عالمه میدان اوقویور

سعید منلا بندن شکایتی ویره قارشیه چیقیور دییور . آز دها حرکت ملیه‌نك دشمنی اولدیغنی ادعا ایده‌جك

Levent Şahverdi Arşivi

EK 1

SAİT MOLLA'NIN ROMANYA'DAN VATAN GAZETESİNE GÖNDERDİĞİ MEKTUP[97]

Efendim, Bükreş, 9 Nisan 923

Gazetenizin bir nüshasında menfâ hareketinizden bahs ederken Malta'ya gideceğiniz günlerde bana rast geldiğinizi ve bi-t-tabi' en yakın merkezden Beyoğlu'na telefon ederek sizi ihbâr edeceğimi bildiğinizi yazdınız. Nüshayı çizip bana göndermişler. Ben de cevabımı yazıyorum. Acaba neşre cesaret edebilecek misiniz?

Muzaffer meselesi dolayısıyla Divan-ı Harb'e yazdığım mufassal bir tezkeremi okursanız, öğrenirsiniz ki ben İngilizlerin ne istihbarât dairelerini ne de askerî merci'lerini kat'iyyen bilmem ve ömrümde bir tek fert hakkında bunlara şikâyetim de sebk etmiş değildir. Ben yalnız İngiliz sefârethânesini tanırım ve bunlarla ale-l-ekser tahriren görüştüğüm cihetle sûreti mürâcaâtlarım mazbûttur. Bunlar da derdest-i tab' olan hatırât-ı müdellelemde görülür. Ne çabuk unutuldu ki, birinci Malta seferinde Dahiliye Nâzırı bulunan zâta gazetemde açıkça hücum ettiğim gibi bütün gazetelerin sükûtlarına rağmen yine gazetemde bu vaziyete yegâne itirâz eden ben idim. General Milne'in sağ eli mesabesinde olup ikinci Malta seferini idare ve tanzim eden Fabien Bennett ile en büyük hasım olarak yaşadım. İkinci Malta meselesinde de General Milne'e tahriren serd-i itirâz eden yine ben oldum. Sahte suikast beyân-nâmesinde ise beyân-nâmenin neşr olunduğu gün İngiliz Muhipleri Cemiyeti reisi olmaklığım sıfatıyla benimle görüşmek isteyen Kolonel Cromvel'e bunun men' olduğunu delâiliyle söyleyen ben idim. Hatta bugün itirazâtta bulunmaklığımın mûcib-i teessüf olduğunu telefonla bana söyledikleri zaman beni tedavi etmek üzere yanımda bulunan Akil Muhtar Bey de verdiğim cevapları işitti.

Lütfen Doktor Adnan Bey'e sorunuz? Anadolu'ya ne zaman hareket etti? Celâl Muhtar Bey'den ne gibi bir haber aldı? Celâl Bey'e kim telefon etti? Müsteşarlığımda Divan-ı Harb-i Örfî mahbesinin adliye tevkif-hânesinde olması bahanesiyle nasıl bir gayretle bazı masumları tahlîs ettiğimi de kendi gazetenizin koleksiyonundan öğreniniz.

---

[97] "*Molla Aleme Meydan Okuyor*", **Vatan**, 14 Nisan 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Müsteşarlığımda bana müthiş suretle hücûm eden bir şahsı bile belki muktedir olduğum halde husûsî kuvvetlerle te'dibe asla tenezzül etmedim. Bu şahıs benim akranım olmadığı halde onun aleyhinde mahkemeye mürâcaât ettim. Usûlen cürmü sabit oldu. Mahkûm oldu. Bilahire (siyâsî hasım)larım tarafından iğfâl olunduğunu resmen itiraf etti. Ben de davadan feragat ettim. Şimdi İstanbul'da, Anadolu'da bu kadar muârızlarım var. Bir kimse çıkıp diyebilir mi ki beni Molla İngilizlere veya Türk Divâ-ı Harbine şikayetle haps ettirdi? Ben, uğraşacağım kimse ile açıkça uğraşırım. Gizli intikamlardan, namussuzluklardan her zaman kaçtım ve kaçacağım. Benim itikadım budur. Bu mesleğimi Haydarîzade'den öğreniniz. Zannınızın butlânı sabit olmak için size bundan beliğ, bundan kavî delil olur mu?

Evet, gazetenizle ilân ediniz, böyle bir müştekî arayınız? Bilakis ben bu gibi mesâilde vicdanıma karşı pek müsterihim. Yave ve civarından İslâm muhâcirlerinin İstanbul'a ithâline müsaade olunmadığı bir dakikada Hilâl-i Ahmer'in bana mürâcaâtı üzerine teşebbüsât-ı lâzımemle o binlerce vatandaşımı kılletten, yağmadan kurtardım. Bu suretle Hilâl-i Ahmer'in ihzâr eylediği raporlara müsaade olundu. Bu noktada Celâl Muhtar Bey'in şahâdet-i vicdaniyyesine mürâcaât ederim. Görüyorsunuz ki sizi görüp de haber vermek tenezzülünden çok uzak bulunuyorum. Ne hacet, zannettiğiniz yahut kani olduğunuz gibi telefonla haber vermekliğim lazım gelseydi biraz sonra idare-hânenizin taharri olunması icap ederdi. Bereket versin hikâyenizde böyle bir şeyden bahs etmiyorsunuz.

Kendi kendinize gidip teslim olduğunuzu söylüyorsunuz. İşte sizinle rüfekânızın zânları hep böyle yanlıştır. Nitekim, (Tevhid-i Efkâr) da benim Sultanı iğva ve iğfâl ettiğimi yazmış. Halbuki sultan Vahidettin Han ile müddet-i hayatımda bir kere bile görüşmüş değilim. Orada bulunan Mabeyn-i Hümayun ricâli bu hakikate tamamen vakıftır. Tahkîk edip öğrenebilirsiniz.

Hatta mühim bir mevkiim olduğu halde Şûra-yı Saltanata iştirâk etmedim. Daha fazlasını söyleyemem. Eyyâm-ı resmiyyede bile Saray tebrikâtına iştirâk etmiş değilim. Sarayda bulunması lazım gelen resmî defterlere mürâcaât olunursa dört buçuk sene zarfında dört defa ismime ya tesadüf olunur, ya olunmaz. Bu da resmî bir vazifeyi kabulümden sonraki zamanlara maksuddur. Bunları kendimi tenzih ve tebriye için söylemiyorum, buna tenezzül etmem. Hâlâ söylüyorum: Kendi kanâatimden zerresini feda

Levent Şahverdi Arşivi

etmem. İngilizlerle bir tarîk-i i'tilâf bulunmazsa Türkiye'nin Avrupa Devleti halinde bulunmasına imkân göremediğim gibi Asya'da da teşettütten hali olarak yaşayıp müttehid bir halde bulunmaklığımızı müstahîl görürüm. Sulhü ve bilhassa ferdâ-yı sulhde takarrür edecek netice-i kat'iyyeyi bekleyelim. Bu kanâatte olan bir adamın idâre-i hazırâ nezdinde kendisini tenzîh ve tebriyeye kalkmak istemiyeceği bedihi olduğu gibi, hükûmetçilik işine kat'iyyen veda' ettiğim bir sırada böyle bir maksat ve gayeye hâdim olmayacağımı da takdir edersiniz. Ma'mafih siz nasıl isterseniz öyle telakki etmekte muhtarsınız efendim.

Said Molla"

Levent Şahverdi Arşivi

EK 2.

MUHALİFLERE HİTABIM

مخالفلره خطابم

مخالفلر ،
سياستدن تماماً چكلديكم شو صوده دهجمله كزه وقايعي تلخيص ايدرك برخطره
بار فقه مجبوريت وجدانيه حس ايديورم ، مخالفلر ، دقت ايدكز ،
آلدانيور سكز ، آلداتيليور سكز ، مملكتك انقسامي ايچون سزي اتحاد وترقي
آلت ايتمك ايستيور ، اوت تارلسباده ده ، مونخده عقد اولنان
مقاولنامه ده ای بيچاره اسكي مخالفلر ، ای استانبولك مأموريت موقع
كوسكوني يكي مخالفلري سزلرك بر آلت شرونفاده اولمقدن باشقه بر
صفتكز يوقدر ، مملكتي ، وطني پريشان ايدن ، اله كوزل ، اله زنكين
تطمعلرني المزده قاچيران ، زواللي وطني بوغازينه قدر بورجه صوقان
اله بوك ناجعلري ، جنايتلري بلا پروا ارتكاب ايدن ، بيكلرجه مخالف و
معصوم قرده شدركزي بالالتزام جبهٔ حربه سوره ايده رك اولديرن بكوزلري
ارمكسز براقان ، زواللي ملكمزي ، خلقمزي سنه لردنبري خرانسز سايه دارينه
اسير ايدن او اتحاد وترقي صنايدي بوكون اسكي موقعني قازانمغه
ايچون هركسي قاندير مكن سزلري ده قاندير مغه موفق اوليور .
سزي آچ ، سفيل ، وطندن مهجور براقديغي ، طويراغه بديردكي ، ايزاتكز
سوكلي ، صويالر آلتنده ازه رك ديار ، ديار سورنديره رك آچه يه
بوغارده انواع مظالم معروضه براقديغي كوندي حيله كار لقله سزه
اونوتديرمغه ايستيور ، دقت ايدكز ، عمركزده اونلرك ارتكاب اينديكي

Levent Şahverdi Arşivi

— ۷ —

انواع جنایات واهانات دن بیکده برینی ارتکاب ایتمدیکلر حالده شمدی اونده
قانار سکز اوندن ده داها فنا بر موقعه دوشه جکسکز .

بز نه یه مخالفدن ؟ برکره غایه مزی دوشنه لم بو مملکتی پریشانه ایدن اتحاد
اتحاد و ترقی صنادیدینه دکلمی ؟ انقره یه نه دن معارضه بولنیور دیه ؟
آرالرنده کی اتحادجیلری کوره رك اناطولی جریانندن اتحادجی جریانی اولدوغنه قائل
اولدیغمزدن دکلمیدی ؟ فقط کورمیزکه بوکون وضعیت دکیشدی . چونکه
اناطولی ارکانی ؛ اتحادجیلرك سرکرده لرینی لوزانده جرم مشهود هالنده
یاقالادی ، عصمت پاشا ؛ اوندن فرانسز سرحایه دارلرینه قلتی اسیراتجه
ایسترکه طوتدی ، خارجیه ناظری صفتیله ده ملت مجلسنده بو حقیقتی عادتا
همزك انظار عبرتنه وضع ایتدی . بو اهانت چه سی ؛ یاقای اله ویرمری
تجسسنده نهایت بوکون کندیلرینه خاص اولان نفاده وشرتلریله یاپیلاجق
اوزلرینه مسؤلیت قانونیه آلماسنه ایکونده ده صورت حقده کوریلمکی اونو تمدیلر
شمدی ایسه اناطولیه درلو درلو فرصت وسیله سیله هجوم ایتمکده ، انقره یی
ازه رك یرلرینه کچمك ، یاخود اوندن کندی نفوذ وامرلری آلتنده بولندیرمکه
ایچون اوقاری کوندرده بایقوش کبی زواللی ملتمزك باشنده اوتن معبود
شارلرتان ، شاقلابان غزته لریله چاشمغه باشلادیلر ، دیکر طرفدن سزك
مخالفتکزی انقره نك علیهنه چویروب سزلری نه یاپدیغنی وهانکی نقطه لرده
مخالفت کیردیکنی بیلمیه احمقلردن عد ایتدی ، سزدن هتله لر طویلرنه قالقدی
ایشته سزه غزته لریله « خیانت جبهه سی » نامنی ویرن بو حقیقی خائن و
ملعونلر ؛ اصل شمدی سزی خیانته سوق ایده بیورلردی چونکه رؤسای اتحاد
مملکتمزه ایکی یوز سنه دنبری کیمنك تأمین ایده دیکی بو حقیقی استحصال ایدن
انقره قوتنه قارشی ؛ قوه اولمزلرسه کندیلرینی مسؤل ایتمدك اوزره مخالفتی استخدام
واستعمال قالقدی . افندیلر ، دقت ایدیکز بن آنقره نك تصور سز اولدوغنه

Levent Şahverdi Arşivi

— ٤ —

قانع دکلم . نقطه بوکون اورتاده بری مملکتی پارچه لایان دیکری مملکتی ناموس و موقع قازاندیران ایکی پارتی وار ، بری سنه لردنبری مملکتده ، مخالفتده اهانت ایتمشدر دیکری حقنده هنوز بو حکمی ویرمه میز بالعکس بوکون مملکتی تخلیص ایتمشدر . انقره یه استناد ایده بیلمکمز فنا لقدر اجرا اولنوبکده اتحادجیلر اوندن بزی دی او فنا لقدرلر همینی او اتحادجیلرک ارتکاب ایتدکلری شبهه ایدیلمز زیرا کوردیکمز او فنا لقدر ، وقتیله روسای اتحادیه دن کوردیکمز فنا لقدرلر نوعندن ایدی که بو نوعلر ؟ اونلرک شخصیتی معلومدر . انقره یی بوکون کوریورسکز ، لوزانده ال بیوك اهانتی ارتکاب ایدن اتحاد و ترقی سرکرده سنی فدرجه ناظری مجلس ملیده سویدیکی هالده اونی بر استقلال محکمه سنك امر و حکمی آلابیلیورمی ؟ آرالرنده کی وحشیر آیریلدقده صوکرا او قائد حرکت ایتمك انقره ایچون قابل اولامیور ، حتی استانبولده بو شریرلر دولتی پارچه لامغه دوغری سوروکلدکجه انقره ده اسکی فعالیتك بیکده بری کوریلمیور . چونکه آدم پارچه لایان انسانه اولدیرمه ، خوفخوارلقدن ذوقه آلانه اتحادجیلر انقره ده آیریلدیلر و توصیا فکارم لهسنك اطافنده طوپلاندیلر .

شونی ده اعتراف ایتملیدرکه صنادید اتحاد یعنی جانیلر ، قاتللر ، مملکت اهانت ایدنلر آنقره ده آیرلدقلرنده وطنه ایلك دفعه اولدقده بیوك بر خدمت کوسترمشلردر چونکه بتون دنیانك توركه سوردیك ایستیکی لکه لرك حقیقی صاحبلری کندی صاحبلری ، افندیلری ایله برابر انقره ده آیریلدقده استانبولده تشخص و تعین ایتکلرندن تورك نامنی جهانده لایقیله اولدیغی طرزده نائل ایتدیلر .

شاید بونلرده وجدانی ، هدفنی صاقلایه رق برحاسوس کبی انقره ده حالا یاشایانلرمز — که امید ایتمیورم — اومحیطدن بونلرده تحمل ایده بیلمکمز ، اونلرك اصلدینی اتحادایه جکمز وضعیت حاضره ده استدلال ایده بیلمزکه بوده وطن ایچون بر بشارت اولور .

انقره یه سز بر حرکت عطف ایده جکمز ، انقره ؛ پادشاهی قالدیردی ، جمهوریتی اعلان ایتدی دیه جکمز نقطه اینجیلر : اولا بو ایشك سؤلتی بزه راجع دکلدر ، صدره صوکرا جهانك هرطرفنده کوریلمه انواع تقلبات کبی بزده مملکتمزده بویله بر انقلابی امر واقع حالنده کوریورز ، آلمانیا ایمپراطورلغی نره ده ؟ اوستریا ایمپراطورلغی ، روسیه ایمپراطورلغی نره ده ؟

اتحادجیلر ؛ بغدادی ، بصره یی ، الجزایری ، جهانك اوزرینه تره دیکی او سوکیلی عراقی ، سوریه یی ، شامی ، حلبی ، قدسی ، معانی ، بیروتی جبل لبنانی ، اسلامبول قبد کاهی اولان فکه کرمه یی ، مدینه منوره یی ، یمنی عسیری ، حورانی ، طرابلس غربی ، بنغازی یی ، رودسی ، کریدی ، ساقزی

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

— ٥ —

بوحاله دوشمنی ایستیلردر واقعا بونی تشویه ایده ندن بوارز ورنده نائل
اولاجقدی تخمین ایتمیور دکلم . فقط بو منفور ارزو و امل معاذالله موقع
اجرایه چیقه بیلدیکی تقدیرده آلتی اولقدده کلی اهمیتده سزلری تحذیر
ایدرم ، وحدانکزی ، اسکزی ، ناموسکزی ، عائلکزی اخلاقکزی لغتله
هدف اولمقدده قورتاریکز . سزده « خیانت جریده سی » دیه استانبولی
توحیدافکار کبی اتحاد و ترقی کونلرنده و بوکونده حقیقی خیانت جریده سی
اولان وسائط مشئومه سنه قاپیلمایکز کورمیورمسکز که اوتوحیدافکار
ولد معروف زیانی پادشاهی آلدانمه ایچون تلغراف تصنیع ایتدیکی لاتشرین
ثانی تاریخلی غزته سنده اعتراف ایده یور . عجبه زمانده عمی ضیاپاشا
قابینه سنه استقفاسی اوزرینه اناطولیده کلهه تلغرافلری رضوه خالدیکدن
دیو دیو مدیکی قاریشدیره رق غزته سنده هدیو دیکی تکرار له لرله شمدیکی اناطولی
اداره سنی احمد یرینه قویوب اونلری آلدانمه ایستیور . چونکه اوزمانده
رضوه خالدن بوسته مدیری اولدیغنی نقل ایده میه جک قدر قاریشدیریکده
بلاعد ایده یور . حقیقتده ایسه ولد مرقوم بوسوزلرینه هیئت مجموعیه
کندینه یالانجی ، مفتل ، ساخته کار ، ناموسسز بر آدم اولدیغنی
اعتراف ایتمه بولنیور . نصل الده ایتدیکی بلدیه اعضالغنی محرره
اسمنی ایشتدیکم و فقط استانبولده حیات دیو دیکی اوزاقده اوکره نرك
لهکسی کبی کندینی وحدانا تقدیر ایتدیکم شهرامینی وکیلی عدلیه نی اغراض
واغراضه آلت ایدن یعنی کندی غرض و هرجنی شهرك نفعنه ترجیح ایلین
و بوکبی اغراض خبیثه سنی تطبیقه امادیچون دنیاندن هیچ بر وجهله محکمه
کورملیه بر طرزده محکمه لری ، حاکمی ، آدوقاتی ، وحدانی تحقیر و
تهدیده قالقان بو سوقاقه پیچینك هیچ بر یرینه طقتن دقت ایتمی
زمانی کلمشدر . ولد معروف زیانی فضله تشهیر ایتدیکی شخصی بر قصده
عطف ایتمیکز خیر بوآدم کندیسی حقنده شخصی بر مقصد بسلمه درجه سنده
بیك آیچقدر . فقط عصمت پاشانك استقبالی بولنه سیله کوستجه یه کلدیکی
زمان اوراده کی مخالفلری داها اوزمانده دائره نفاقه واتحادیه آلمغه
چالشدیغنی خبر آلدیغمز ایچون بوراده بوجانبازدن بکه مجبور اولدم بوحقباز
او دقیقه ده ایدی که بر طرفدن عصمت پاشای قارشولامقله مشغول ایکن
دیکر طرفدن مخالفلره خطاباً قارشولادیغی آدملر استناد ایتدیکی حکومتلو
رئیسی یعنی مصطفی کمال پاشا ایزمیت نطقی دولایسیله جنت و
جهنمایله انجام ایده رك تحت اعتراضنده اولان اوساخه تلغرافلری کبی استقبال
ایچون فرقه سز وکندینه مخصوص اولان ساخته وطنپرور لقلر حاضرلاقدن خالی
ایدی . ایشته بو رذیلك بوصورتله مخالفتی اغفال ایتمی احتمالنه

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

18 | 86 | 33 | 1924 — ٨ —

وحتی معظم برآلامه ملتی باطیده جفنی ظله ایده رك یارلمنتوده اویله هیچ‌قچه نفاذلرله
تنزل ایده یورکه کندیسیله برابر بوك خرابی یی ده کوچیتیور . فرانسز ملت بجیسنه
حقارت ایتمك بر دقیقه خیالنزدن گچمز ، بله یاکز بوکونه خرابی یی اداره ایدن دها
یر خفیف اولدوغنه قانعم که بونی ده زمانه کوستره جکدر .

بر سلك منطقیه یه تابع اولان اجتهاد و قناعتی بوکونکی خانه نك عهده سنه
یره یا غمانا سیله انزوا گاه عبادتیکم بکرشه قدر کلمه هجومدن هیچ برشی صارصمیور
بوکونه سیاستمدن چکیلیورسم بو فراغتی اسباب سائره یه مستنده درکه آتیاً
بو سبلر ده آگاه اتیه جقدر . بو بیانات ملیه سیاستمده آز چوق برابر
چالیشه جغم رفقایم سزدن وداع ایدرکه مخطره دن سالمًا نی کمال اطمینان تلقی
ودرپیش ایتمکزی بتونه صمیمیت وجدانیه مله توصیه ورجا ایدرم . افندیلر !
خاطرلاتیکزکه متارکه نك داها چوقه استدارنه قدر بوکونکی جمهوریت حیاتی داها
انقره یه کلمه دن بر زمانده خلافت وسلطنتك یکدیکرندن آیریلمیجقنی سویلمیه وبلکه
اوغی متصرفی سعدالدینه وخارجیه مستشاری احسان و بحریه نیالای انور واحمد
رفعت بك افندیلرك یانه بوقناعتی یازدیغم بر عریضه ایله سلطنه وحیدالدین خان
حضرتلرینه ایصال وتفهیم ایتمشدم البته بوصحبتلرم بوکره امتداد ملهم وکلدی استانبول
وانادولی حقنده بوکونه سوءتفکر سوزلرك ده غیه موازنه وغیه قوتله صادر اولدیغنه
امید اولمکز ، امید ایدرم که بوصمیمیت واخلاصمی نظر دقته آلاره ملت مجلسی
ارکانی ورجای حکومت بیله آرالرنده کی وفاقه واتفاقی تشدید ایده جکلر
وهر درلو نفاقه وتشتته مجانبت ایله جکلر وخصوصیله حکومت قوتلرك
کوچك بر پارچه سنی بیله دینی وملی نامله استانبولده ویا سائر محلرده کیچوك
موقع تأمین ایتمك ایستیلردن برینه ویرمه جکلر وبو صورتله شیرازهٔ حکومتی هوزوب
چوراب سوکوکی وضعیتی استحضار ایتمکدن حذر ایده جکلردر .
افندیلر ؟ تکرار ایدیورم : بك دهم بر آن تاریخی یاشایورز ، سوءتفکر ، سوءتفکر
سوءتفکر بوکون انقره ده موجود اولان حکومتك بتونه وجاذ حیاتیسیله تقویه
حوضه اولمازسه کز بوکا مخالفت ایده نده قطعیاً اشتراك ایتمیکز . تاریخ قاریشمز
حقیقی خائنه اولمقدن قورتارم والسلام علی من اتبع الهدی

نیس : سابوه عدلیه مستشاری
۲ کانون اول ۹۲۲ سعید

Levent Şahverdi Arşivi

EK 2

MUHALİFLERE HİTABIM[98]

Muhalifler,

Siyasetten tamamen çekildiğim şu sırada cümlenize vakayi'i telhis ederek bir muhtıra yazmağa mecbûriyyet-i vicdâniyye hissediyorum. Muhâlifler, dikkat ediniz, aldanıyorsunuz, aldatılıyorsunuz. Memleketin inkısâmı için sizi İttihat ve Terakki alet etmek istiyor. Evet Karlsbad'da, Münih'de akd olunan mukavelelerde ey bîçare eski muhâlifler, ey İstanbul'un memuriyet, mevki küskünü yeni muhâlifleri sizlerin birer âlet-i şer' ve nifâk olmaktan başka bir san'atınız yoktur. Memleketi, vatanı perişan eden, en güzel, en zengin kıt'alarımızı elimizden kaçıran, zavallı vatanı boğazına kadar borca sokan en büyük faciaları, cinayetleri bilâ-perva irtikâb eden, binlerce muhâlif ve masum kardeşlerinizi bil-iltizâm cephe-i harbe sevk ederek öldüren, köylerimizi erkeksiz bırakan, zavallı memleketimizi, halkımızı senelerden beri Fransız sermaye-dârlarına esir eden o İttihat ve Terakki sanâdidi bugün eski mevki'ini kazanmak için herkesi kandırırken sizleri de kandırmağa muvaffak oluyor.

Sizi aç, sefîl, vatandan mehcûr bıraktığı, toprak yedirdiği, tırnaklarınızı sökerek, sopalar altında ezerek diyar diyar süründürerek asarak, boğarak envâ'ı mezâlime ma'rûz bıraktığı günleri hilekârlıkla size unutturmak istiyor. Dikkat ediniz. Ömrünüzde onların irtikâb ettiği **(s.2)** enva'ı cinayât ve ihanâttan binde birini irtikâb etmediğiniz halde şimdi onlara kanarsanız onlardan daha fena bir mevkie düşeceksiniz.

Biz neye muhaliftik? Bir kere gayemizi düşünelim. Bu memleketi perişan eden o sefil İttihat ve Terakki sanâdidine değil mi? Ankara'ya neden muârız bulunuyorduk? Aralarındaki ittihatçıları görerek Anadolu cereyânının ittihatçı cereyânı olduğuna kâil olduğumuzdan değil miydi? Fakat kör müyüz ki bugün vaziyet değişti. Çünkü Anadolu erkânı; ittihatçıların sergerdelerini Lozan'da cürm-i meşhûd halinde yakaladı. İsmet Paşa; onları Fransız sermaye-dârlarına milleti esir etmek isterken tuttu. Hariciye Nâzırı sıfatıyla da millet meclisinde bu hakikati adeta hepimizin enzâr-ı ibretine vaz' etti. Bu ihanet çetesi; yakayı ele vermeleri neticesinde nihayet bugün kendilerine has olan nifâk ve şerleriyle yaygaraya başladılar. Üzerlerine

[98] Risale 8 sayfadır. **BCA**, 18 86 33 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

mes'uliyyet-i kanuniyye almamak için de sûret-i haktan görünmeği unutmadılar. Şimdi ise Anadolu'ya türlü türlü fırsat ve sebeplerle hücum etmek, Ankara'yı ezerek yerlerine geçmek, yahut onları kendi nüfuz ve emirleri altında bulundurmak için o kara günlerde baykuş gibi zavallı milletimizin başına üşen ma'hud şarlatan, şaklaban gazeteleriyle çalışmağa başladılar. Diğer taraftan sizin muhâlefetinizi Ankara'nın aleyhine çevirip sizleri ne yaptığını ve hangi gaye için muhâlefete girdiğini bilmeyen ahmaklardan addetti. Sizden çeteler toplamağa kalktı. İşte size gazeteleriyle "hıyânet cephesi" namını veren bu hakikî hain ve mel'unlar asıl şimdi sizi hıyânete sevk ediyorlardı. Çünkü rüesâ-yı ittihadiye memleketimize iki yüz seneden beri kimsenin temin edemediği bir muvaffakiyeti istihsâl eden Ankara kuvvetine karşı muvaffak olmazlarsa kendilerini mes'ul etmemek üzere muhâlefeti istihdâm ve isti'mâle kalktı. Efendiler, dikkat ediniz. Ben Ankara'nın kusursuz olduğuna **(s.3)** kani değilim. Fakat bugün ortada biri memleketi parçalayan diğeri memlekete namus ve mevki kazandıran iki parti var. Biri senelerden beri memlekete de muhâlefete de ihanet etmiştir. Diğeri hakkında henüz bu hükmü veremeyiz. Bilakis bugün memleketi tahlîs etmiştir. Ankara'ya isnâd edebileceğimiz fenalıklar icra olunurken ittihatçılar onlarla beraberdi. O fenalıkların hepsini o ittihatçılar irtikâb ettiğine şüphe edilemez. Zira gördüğümüz o fenalıklar vaktiyle rüesâ-yı ittihadiyeden gördüğümüz fenalıkların nev'inden idi ki bu nev'ler onların şahsiyetine mahsûstur. Ankara'yı bugün görüyorsunuz. Lozan'da en büyük ihaneti irtikâb eden İttihat ve Terakki sergerdesini Hariciye Nazırı Meclis-i Millî'de söylediği halde onu bir İstiklâl Mahkemesi'nin emir ve hükmü alabiliyor mu? Aralarındaki vahşiler ayrıldıktan sonra o kanla hareket etmek Ankara için kabil olamıyor. Hatta İstanbul'da bu şerîrler devleti parçalamağa doğru sürüklerlerken Ankara'da eski faaliyetin binde biri görülemiyor. Çünkü adam parçalayan, insan öldüren hunharlıktan zevk alan İttihatçılar Ankara'dan ayrıldılar ve Tevhid-i Efkârla Tanin'in etrafında toplandılar.

Şunu da itiraf etmelidir ki sanâdid-i İttihad yani caniler, katiller memlekete ihanet edenler Ankara'dan ayrılmakla vatana ilk defa olarak büyük hidmet göstermişlerdir. Çünkü bütün dünyanın Türk'e sürmek istediği lekenin hakikî sahipleri kendi hamileri, efendileri ile beraber Ankara'dan ayrılarak İstanbul'da teşhis ve tayin ettiklerinden Türk nâmını cihanda lâyık olduğu tahârete nail ettiler.

Şayet bunlardan vicdânını, hedefini saklayarak bir casus gibi Ankara'da hâlâ yaşayan varsa –ki ümit etmiyorum- o muhitin bunlara tahammül ede-

Levent Şahverdi Arşivi

meyeceğini, onların da asıllarına iltihak edeceğini vaziyet-i hâzıradan istidlâl edebiliriz ki bu da vatan için bir beşâret olur.

Ankara'ya siz bir hareket atf edecekseniz, Ankara; padişahı kaldırdı, Cumhuriyeti ilân etti diyeceksiniz. Fakat Efendiler; evvel bu işin mes'uliyyeti bize râci değildir. Harpten sonra cihânın her tarafında görülen enva'-ı taklibât gibi biz de memleketimizde böyle bir inkılâbı emri vaki halinde görüyoruz. Almanya İmparatorluğu nerede? Avusturya İmparatorluğu, Rusya İmparatorluğu nerde?

İttihatçılar; Bağdad'ı, Basra'yı, Elcezire'yi, cihanın üzerine titrediği o sevgili Irak'ı, Suriye'yi, Şam'ı, Halep'i, Kudüs'ü, Maan'ı Beyrut'u, Cebel-i Lübnan'ı, İslâmiyetin kıblegâhı olan Mekke-i Mükerreme'yi, Medine-i Münevvere'yi, Yemen'i, Asir'i, Havran'ı, Trablusgarb'ı, Bingazi'yi, Rodos'u, Girid'i, Sakız'ı, **(s.4)** Midilli'yi, bütün Cezayir-i Bahr-i Sefîd Vilayetini, Selanik'i, Kosova'yı, Yanya'yı, İşkodra'yı, Manastır'ı bütün Rumeli'yi otuz sekiz milyon ahâlisi, zengin madenleri, enva'ı menabi-i serveti ile on üç sene içinde Osmanlı padişahlığından ayırdıktan, Bosna ve Hersek'in Rumeli-i Şarkî'nin, Mısır'ın, Kıbrıs'ın padişahlıkla alâkasını kesdikten sonra üç dört milyon nüfusluk bir Türkiye'nin imparatorluk, padişahlık olarak kalmayacağı tabii değil miydi? Şimdi efendiler memleketi bu derece alçakça küçültenlerle beraber olup da küçülmüş bir devlete göre idare teşkil edenlere hücum edecekseniz hem gülünç bir hareketi ihtiyar etmiş olursunuz hem de vicdanınıza karşı hareket eylemiş bulunursunuz. Sonra da size hain-i vatan derlerse bu hükme tarih de iştirâk eder.

Efendiler; Bir noktada daha vicdanınıza mürâcaât edeceğim. Hanedân-ı Âl-i Osmanı pek güzel tanıyoruz. Mevcûdu içinde asr-ı hâzıra göre devlet idare edebilecek bir ferdi gösterebilir misiniz? Bu noktalarda lisân-ı ta'rizi uzatmayalım. Hepimizin bildiğimiz hakikatleri ortaya dökersek yine kendi izzet-i nefs-i millîmizi incitmiş oluruz. Dört buçuk sene makam-ı hilâfet-i İslâmiyye ve saltanat-ı Osmaniyyede bulunmuş olmasına binaen Vahidettin Han Hazretleri aleyhinde hiç bir şey söyleyemem. Fakat Lozan Ahitnâmesi'nden, ittihatçı cephesinin ayrılmasından, sonra hakan-ı müşarunileyh de kûşe-i vahdette bulunmağı tercih ettiklerini ve memlekette kan dökülmesini, nifâk zuhûrunu arzu etmediklerini hareketleriyle her birerlerimize gösteriyorlar ki bu bence kendileri iş başına gelseler bile haleflerinden nev-mîd olduklarını binaenaleyh işi böylece meşiyyet-i ilâhiye bırakmakta memleket için hayır gördüklerini gösterir.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz muhaliftik ve muhalifiz. Fakat kendimizden başka iş başına gelenlerin hepsine muhâlif değiliz. Hayır Efendiler. Herkese muhâlefete muhâlefet demezler. Menfaatperestlik derler. Biz İttihat ve Terakki'ye muhâliftik. Ve ona hatta o isme muhâlif kalmakla mantıkî bir hareket takip etmiş oluruz. Yoksa Kaynarca Muahedesi'nden beri iki yüz sene mütemadiyen sukût eden Türkiye'yi Lozan Konferansı ile kurtaran ve bütün dünyanın nazar-ı ihtiramını kazanan rüesâ-yı ittihadiyeden ayrılarak da basiret ve kiyasetini ispat eden bir hükûmete muhâlefet etmek artık aklımızdan geçmemelidir. Efendiler, şimdi " biz eski hali isteriz" diye vatanı karıştırmağa hakkımız yoktur. Eğer karıştırırsanız muvaffak olsanız bile ne eski ve ne de yeni hali bulabiliriz efendiler. Efendiler, o zaman karşınıza öyle bir Anadolu ve İstanbul çıkacaktır ki hemen her vilayeti yekdiğerine zıd ve daima birbiriyle muharip racalardan, hükümdarlardan teşekkül etmiş bulunacaktır. İşte sizi hariçte bugün teşvik edenler Türkiye'nin **(s.5)** bu hale düşmesini isteyenlerdir. Vakıa bunu teşvik edenlerin bu arzularına da nail olacaklarını tahmin etmiyor değilim. Fakat bu menfur arzu ve emel mazallah mevki-i icraya çıksa bile bu emel sahiplerinin aleti olmaktan kemâl-i ehemmiyetle sizleri tahzîr ederim. Vicdanınızı, isminizi, namusunuzu, ailenizi, ahlâfın lanetine hedef olmaktan kurtarınız. Size "Hıyânet Cephesi" diyen İstanbul'un Tevhid-i Efkâr gibi İttihat ve Terakki günlerinin ve bugünün hakikî hıyânet cephesi olan vesâit-i meş'umesine kapılmayınız. Görmüyor musunuz ki o Tevhid-i Efkâr'ın veled-i ma'rûf-ziyânı padişahı aldatmak için telgraf tasni' ettiğini 7 Teşrin-i sâni tarihli gazetesinde itiraf ediyor. Aynı zamanda Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası üzerine Anadolu'dan gelen telgrafları Refik Halid Bey'in verdirmediğini karıştırarak gazetesinde çevirdiği tekerlemelerle şimdiki Anadolu idaresini ahmak yerine koyup onları aldatmak istiyor. Çünkü o dakikada Refik Halid'in Posta Müdürü olmadığını taakkul edemeyecek kadar karşısındakileri budala addediyor. Hakikatte ise veled-i merkûm bu sözlerinin heyet-i mecmûasıyla kendisinin yalancı, muğfil, sahtekâr, namussuz bir adam olduğunu itiraf etmiş bulunuyor. Nasılsa elde ettiği belediye azalığını ömrümde ismini işitmediğim ve fakat İstanbul'a hayat verdiğini uzaktan öğrenerek herkes gibi kendisini vicdanen takdir ettiğim Şehremini vekili aleyhindeki ihtiras ve ağrâzına alet eden yani kendi garaz ve hırsını şehrin nef'ine tercih eyleyen bu gibi ağrâz-ı hissiyesini tatmin etmek için dünyanın hiçbir medenî memleketinde görülmeyen bir tarzda mahkemeleri, hakimleri, avukatları, vicdanları tahkîr ve teh-

Levent Şahverdi Arşivi

dîde kalkan bu sokak piçinin hilelerine bütün milletin dikkat etmesi zamanı gelmiştir. Veled-i ma'rûf-ı ziyânı fazla teşhir ettiğimi, şahsî bir maksada atf etmeyiniz. Hayır, bu adam kendisi hakkında şahsî bir maksat beslemenin derecesinden pek alçaktır. Fakat İsmet Paşa'nın istikbâli bahanesiyle Köstence'ye geldiği zaman oradaki muhâlifleri daha o zamandan daire-i nifâk ve ittihadına almağa çalıştığını haber aldığım için burada bu canbazdan bahse mecbur oldum. Bu hokkabaz o dakikada idi ki bir taraftan İsmet Paşa'yı karşılamakla meşgul iken diğer taraftan muhâliflere hitaben karşıladığı adamın istinâd ettiği hükûmetin reisini yani Mustafa Kemâl Paşa'yı İzmit nutku dolayısıyla cinnet ve cinayetle itham ederek taht-ı itirafında olan o sahte telgrafları gibi istikbâl için fırkasına ve kendisine mahsus olan sahte vatan-perverlikler hazırlamakla meşgul idi. İşte bu rezilin bu suretle muhâlefeti iğfâl etmesi ihtimaline **(s.6)** binaen bu defa da yüzündeki maskeyi yere indirerek veled-i mel'unun pek müstekreh ve müteaffin olan çehresini gösteriyorum. Binaenaleyh muhâlifler maişetini böyle sahte vatanperverlikle temin eden ve hiçbir dar-ül-ilimden şehadetnamesi olmayan bu gibi katillerin, canbazların iğfâli karşısında metanet göstermeği ve onların rezilâne ithamlarına da ehemmiyet vermemeği ve hele bunlara darılarak oruç bozmamağı bilmelidirler. Hatırlarsınız ki bu rezil bana neler isnâd etmedi. İngilizlerden binlerce altın alan, sahte evrâk-ı nakdiyye tab' eden, eytâm parasını yiyen, evimi yakıp sigortadan para alan hep ben imişim! Başta Fransız parası, Fransız propagandası, olduğu halde azviyyât ve müfteriyyât için bu şerîrler; ne vasıtalara, ne komisyon heyetlerine, ne köhne hakimlerin vicdanına nüfûz etmediler. Fakat onlar öyle bühtânlardı ki biri diğerinin yalan olduğunu gösterirdi. İngilizlerden o paraları alan diğer şeyleri yapmağa ihtiyacı kalır mıydı? Yahut istediği gibi evrâk-ı nakdiyye tab' edip kasasını dolduran adamın İngilizlerden para almağa yahut para için siyasete girmeğe, diğer redâetleri irtikâba ihtiyacı kalır mıydı? Bükreş'deki münzeviyâne hayatım ise ammenin gözü gözü önünde cereyân eylediği halde oradaki esâfil ile müttehiden aleyhimde tasni' etmedikleri yalan kalmadı. Müdâfaa-nâmelerim, derdest-i intişâr olan hatırâtım bu şeylerin esasâtını gösterdiğinden burada tatvîl-i makalı lüzumsuz addederim.

Bu şerîr ihtimalki şimdi de Mustafa Kemâl Paşa'dan para aldığımı iddia veya işa'a edecektir. Fakat kendi iddialarınca İngilizlerden para aldığıma ve saireyi yaptığıma göre Mustafa Kemâl Paşa'nın parası beni ıtma' edemeyeceğini yani eski iftiraları bu yeni iftirayı tekzib edeceğini düşüne-

Levent Şahverdi Arşivi

meyeceklerdir. Halbuki ben ne İngilizlerden, ne evrâk-ı nakdiyyeden, ne eytâmdan ne de kasdî bir cürümle sigortadan hiçbir şey almadığım gibi Mustafa Kemâl Paşa'dan da bir para almak benim için kabil değildir. Hatta hükûmetin avfını kabul edemem. Ben Jöde'nin Fransa harbinden sonra Fransa'nın iade-i asâyiş ettiğini beklediği, ondan sonra Fransa'ya giderek beraatini istihsâl ettiği gibi avukatlığımda herkesin gözü önünde yazıhaneme kadar gelerek mahkeme-i temyiz mukarrerâtını fâş eden, müsteşarlığımda Faik ve Muhittin Beyler arasında tahaddüs eden bir davada hangi tarafa emr edersem onun lehine hükmedeceğini söylemek küstahlığında bulunan, Adliye merdiveninde Kozmidi Efendi'nin koltuğuna girerek mümaileyhden istimdâd eden reislerden İstanbul mahkemelerinin tathîr olunacağı, mehâkimde yalnız hak ve vicdânın hakim **(s.7.)** olacağı yakın bir zamanda beraatimi kendim istihsâl edeceğim. Başkalarının beni avfına ihtiyacım yoktur. Ben isteseydim bugün San Remo'dan başlayarak öyle bir muhâlefet cephesi tesis edebilirdim ki muahedemizin tasdiki bile tehlikeye uğrayabilirdi. Ve bilhassa rezil Velid'in bana isnâd eylediği cerâimden istihsâl olunacağını tahayyül ettiği servetin hakikîsini maaz-Allah meşru bir para gibi mes'uliyyetsizce temin edebilirdim. Fakat bunun hepsi vatanın parçalanarak ecnebi amâlini tatmin etmekten başka bir neticeye müncer olmayacağını takdir ve tayin ettiğim içindir ki San Remo'dan başlayarak bilakis nifâk ve şikakı kaldırmak ve bugün mülkümüzde teessüs eden hükûmete müşkilât göstermemek cihetini tercih etmeği namus, hamiyyet, vicdan borcu bildim. Efendiler! Benim de infialâtıma tâbi olduğum dakikalar oldu. İttihat ve Terakki şebekesinin tesiriyle İstanbul'da aleyhimde yapılan tesvilâta, vicdansızlığa, hasb-el- beşeriyye muğber olarak böyle bir hücuma davrandığım dakikaları geçirdim. Netice itibarıyla infialime galebe ettim.

Ben eskiden de şimdi de vicdânımın, kanâatimin adl ü mantıkın icab ettirdiği ahvâl ve harekâttan ayrılmadım. Bizi İngilizler muhafaza ederse yaşayabileceğimize kani idim. Yine o kanâatimi muhafaza ediyorum. Bütün cihan gördü ki 1915 mukavelesinin ahkâmına tevfiken parçalanmaklıktan bizi dörtler meclisinde İngiltere kurtardı. Son dakikada Lozan'da bize muavenet gösteren İngilizler değil miydi? Vakıa bu harekâtta birçok avâmil vardır ki neşr etmek üzere olduğum hatırâtımda bunları serd ediyorum. Fakat bütün bu avâmilin taht-ı te'sirinde olmasına Ankara ile husûsî bir muahedesi bulunmasına rağmen Lozan'da Fransa'nın hakikî cephesini görme-

Levent Şahverdi Arşivi

dik mi? Lozan'da mağlup olan Fransa siyasetini idare edenler; şimdi adalardan, Karadeniz'den Anadolu'ya geçecek olan çetelere muavenet ederlerse bu muaveneti muhâliflerin kabul etmesi vatanlarına bir büyük ihanet olmayacak mı? Hatırlamalıyız ki bugün Fransa siyasetini idare eden zât; Balkan Muharebesi'nden sonra Türk menafiîni mahv etmek sayesinde Fransa Cumhuriyeti riyasetini temin eden kimseden başkası değildir. Aynı zâtın harb esnasında ve bidayet-i mütarekede bütün Fransız gazetelerinin müttefiken pek fena bir lisanla yâd ettikleri ittihatçılara ve onların bugünkü reisi olan Cavit Bey'e teveccüh-kâr olmasının da bizim için aynı akıbeti veya ebedî bir esaret-i iktisadiyyeyi hazırlamaktan başka bir maksadla vukua geldiğini zanneder misiniz? Fransa'da o büyük mevkilere gelmiş olan zât; o kadar küçük şeylere şahsî propagandalara **(s.8)** ve hatta muazzam bir Alman milletini batıracağını zannederek parlamento'da öyle çocukça tefahürlere tenezzül ediyor ki kendisiyle beraber büyük Fransa'yı da küçültüyor. Fransız millet-i necibesine hakaret etmek bir dakika hayalimizden geçmez. Ben yalnız bugün Fransa'yı idare eden dimağın pek hafif olduğuna kaniim ki bunu da zaman gösterecektir.

Bir silsile-i mantıkiyyeye tâbi olan ictihâd ve kanâatimi bugünkü Fransa'nın aleyhimdeki propagandasıyla inzivagâh addettiğim Bükreş'e kadar gelen hücumların hiçbirisi sarsamadı. Bugün siyasetten çekiliyorsam bu feragatim esbâb-ı saireye müstenittir ki atiyyen bu sebepler de anlaşılacaktır. Bu beyân-nâmemle siyasette az çok beraber çalıştığım rüfekaya, sizlere veda ederken muhtıramın mealini kemâl-i ehemmiyetle telakki ve der-pîş etmenizi bütün samimiyyet-i vicdaniyyemle tavsiye ve rica ederim. Efendiler, hatırlayınız ki mütarekenin daha çok ibtidalarında henüz bugünkü Cumhuriyet heyeti daha Ankara'ya gelmedikleri bir zamanda Hilafet ve Saltanatın yekdiğerinden ayrılacağını söylemiş ve Beyoğlu Mutasarrıfı Saadettin ve Hariciye Müsteşarı İhsan ve Bahriye Miralayı Enver ve Ahmet Rıfat Bey Efendilerin yanında bu kanâatimi yazarak bir ariza ile Sultan Vahidettin Han Hazretlerine irsâl ve takdim eylemiştim. Elbette bu mütalâam bir kerametten mülhem değildi. İstanbul ve Anadolu hakkında bugün söylediğim sözlerin de aynı muvazene ve aynı kuvvetle sadır olduğuna emin olunuz. Ümid ederim ki bu samimiyyet ve ihlâsımı nazar-ı dikkate alarak millet meclisi erkânı ricâl-i hükûmet bile aralarındaki vifâk ve ittifakı teşdîd edecekler ve her türlü nifâk ve teşettütten mücânebet eyleyecekler ve husûsuyla hükûmet kuvvetinin en küçük bir parçasını bile dinî ve millî

Levent Şahverdi Arşivi

nâmlarla İstanbul'da veya sair mahallerde yüksek mevki' temin etmek isteyenlerden birine vermek ve bu suretle şîrâze-i hükûmeti çözüp çorap söküğü vaziyetini istihzâr etmekten hazer, katiyyen hazer edeceklerdir. Efendiler; tekrar ediyorum: Pek mühim bir ân-ı tarihî yaşıyoruz. Sevseniz de sevmeseniz de bugün Ankara'da mevcut olan hükûmetin bütün cihâz-ı hayatiyyesiyle takviyesine muvaffak olamazsanız buna mümânaat edenlere kat'iyyen iştirâk etmeyiniz. Tarih karşısında hakikî hain olmaktan korkalım. Ve's-selamü 'ala men etteba'a'l-hüda.[99]

Nice:

3 Kanûn-ı evvel 923

Sabık Adliye Müsteşarı
Sait

[99] "Hidayete uyana selam olsun".

Levent Şahverdi Arşivi

BAŞKUMANDANLIK KANUNU'NUN DÖRDÜNCÜ DEFA UZATILMASI SIRASINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TBMM'NDE KONUŞMASI VE EL YAZISIYLA HAZIRLIK NOTU

Yard. Doç. Dr. Gülseren AKALIN*

ÖZET

Bu yazıda, 5 Ağustos 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılma süreleri hakkında bilgi verilmekte, 20 Temmuz 1922'de dördüncü kez uzatılması sırasında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclis'te yaptığı konuşma ve bu konuşmaya dayanak oluşturan, kendi kaleminden çıkmış orijinal ön hazırlık notları sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başkumandanlık Kanunu, Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı, TBMM, hitabet

THE SPEECH OF MUSTAFA KEMAL PASHA IN THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY DURING THE FOURTH EXTENSION OF SUPREME COMMANDER ACT

ABSTRACT

In this essay, information regarding the extension periods of the Supreme Commander Act that was accepted by The Grand National Assembly of Turkey on August 5, 1921 is given, the speech of the Supreme Commander Mustafa Kemal Pasha before the Grand National Assembly during the fourth extension on July 20, 1922, and the original preliminary notes from his own pen which forms a basis to this speech are presented.

Key Words: Supreme Commander Act, Mustafa Kemal Pasha, The Grand National Assembly of Turkey, National Liberation War, oratory.

* Çukurova Üniversitesi Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı'mızda Mustafa Kemal Paşa'ya geniş yetkilerle ve üç ay süreyle Başkumandanlık veren kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5 Ağustos 1921 günkü oturumunda kabul edilmişti. Bu Kanun daha sonra birinci defa 31 Ekim 1921'de, ikinci defa 4 Şubat 1922, üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de üçer ay süre ile uzatılmıştı. Her üç uzatılmada da kanunun 2. maddesine dayanılarak Mustafa Kemal Paşa'ya geniş yetkiler tanınıyordu. Bu durum, ona muhalif milletvekillerinin zaman zaman eleştirilerine sebep oluyor, bu kişiler tarafından siyaset aracı olarak kullanılıyordu.[1] Söz konusu kanunun dördüncü defa uzatılması teklifi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 20 Temmuz 1922 günkü oturumunda görüşüldü. Bu oturumda söz alan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, o güne kadar kendisine tanınan geniş yetkilere gerek olmadığı görüşünü savunarak şunları söyledi: "Bugün ordumuzun manevî kuvveti en yüksek derecededir. Ordumuzun maddî kuvveti de fevkalade bir önleme gerek hissetmeksizin millî emelleri tam bir güvenle elde edecek düzeye ulaşmıştır. Bu sebeple artık böyle bir yetkiyi devam ettirmeye gerek kalmadığı görüşündeyim.[2]

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması üzerine "5 Ağustos 1921 'de kabul edilen Başkumandanlık Kanunu'nun[3], Başkumandan'a geniş yetkiler tanıyan 2. Maddesini kanun teklifinden çıkardı; o güne kadar üçer ay sürelerle uzatılan kanunda, bu defa kanunun sona eriş tarihine değinilmedi.

Bu yazımızda, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Temmuz 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma metnini, bu konuşmaya dayanak oluşturan el yazısıyla yazılmış ön hazırlık notunu sunuyoruz.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Temmuz 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma:

Efendiler, bu takrir münasebetiyle temdid-i müddeti mevzuubahs olan Başkumandanlık Kanunu cümlemizin hatırında olduğu gibi İstiklâl-i Millî mücadelesinde geçirdiğimiz en buhranlı günlerin zade-i ilhamı olmak üzere vücut bulmuştu.

---

[1] Atatürk, **Nutuk 1919-1927,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s. 442-448.
[2] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre I, Cilt 21, Ankara, 1959, s. 431
[3] Prof. Dr. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,** Ankara, 1988, s. 274-275.

Levent Şahverdi Arşivi

Geçen sene Ağustosun ilk günlerinde Meclis-i Âli vaziyet-i harbiyenin istilzam ettiği en kat'î ve en ciddî tedabiri tezekkür ederken bu kanunu yapmış ve bu kanuna ilâve ettiği bir madde-i mahsusa ile irade-i milliyenin, kendi iradesinin mühim bir kısmını uhde-i naçizaneme tevdi ederek beni istihsal-i zafere memur eylemişti.

Efendiler, dünyada hiçbir Meclis yoktur ki, iki şartın tahakkukuna kani olmadıkça böyle bir salâhiyeti kendi ihtiyariyle herhangi bir kimseye tevdi etsin. O şartlardan birisi; fevkalâde ve müstesna bir halin mevcut olduğuna isabetle karar vermek. İkincisi; kendisine tevdi-i salâhiyet edilecek kimse hakkında şek ve tereddütten âri ve azamî emniyet ve itimadın husulünü görmüş olmaktır. Meclis-i Aliniz, 5 Ağustos'ta bu kanunu müttefıkan kabul etmekle her iki noktayı ispat ve izhar etmiş oldu. Birinci noktadan dolayı Heyet-i Celilenizi takdir ve tebrik ederim. İkinci nokta ki, hakk-ı âcizanemde azamî bir emniyet ve itimadı ifade eder, bundan dolayı da Heyet-i Celilenize kemal-i hulûs ile arz-ı teşekkür ederim. Ancak bu maddenin ifade ettiği veçhile mevzuubahs olan salâhiyetin âcizlerine tevdii, ordunun maddî ve manevî kuvvetini yükseltmek ve sevk ve idaresini tarsin etmek maksadiyle vuku bulmuştu. Kemal-i iftiharla ve büyük bir memnuniyetle arz ederim ki, bugün ordumuzun kuvve-i mâneviyesi en âli derecededir (Elhamdülillah sadaları). Ordumuzun kuvve-i maddiyesi dahi fevkalâde hiçbir tedbire ihtiyaç hissetmeksizin âmâl-i milliyeyi kemal-i emniyetle istihsal edecek mertebeye vasıl olmuştur. Bu sebeple artık böyle bir salâhiyeti idame etmeye lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim. (Bravo sadaları). Bugün zevalini görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın inşallah bundan sonra da tahassulunu görmemekle bahtiyar olacağız. (İnşallah sadaları).

Efendiler, hâkimiyet-i milliyenin bilâkayd ü şart millette olduğunu tespit ve ifade eden Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hükmünce bugünkü Başkumandanlık Makamı dahi muvakkattir. Başkumandanlık sıfat ve salâhiyeti doğrudan doğruya Meclis-i Âlinizin şahsiyet-i mâneviyesinde mündemiçtir. Böyle bir makamın, icab-ı hâdisat olarak muvakkaten ihdas etmiş olduğumuz bu makamın temadisi, olsa olsa Misak_ı Millîmizin ruh-u aslisi ile müterafık netice-i kat'iyeye vâsıl olacağımız güne kadar devam eder.(Tabiî sadaları). Meclis-i Âlinizin ilk içtima günlerinde kabul ettiği bir esas vardır ki, o esas, ananat-ı millîye ve mukaddesat-ı diniyemizi tamamen mahfuz bulundurur. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da o esasa tevfik-i harekât ederek netice-i mesudeye emniyetle vâsıl olacağımıza şüphe yoktur. (İnşallah sadaları). O gün kıymetli İzmir'imiz, güzel Bur-

Levent Şahverdi Arşivi

sa'mız, makarr-ı Hilâfet ve Saltanat olan İstanbul'umuz, Trakya'mız anavatana iltihak etmiş olacaktır. (İnşallah sadaları). O mesut günün hulûlünde bütün milletle beraber Heyet-i Celileniz ve ben de Heyet-i Âliyeniz içinde bir fert ve bir âza olarak bittabi en büyük saadetleri idrakle müşerref olacağız.

Efendiler; Makam-ı Riyasetinizde bulunmakla mübahi olan âcizleri o gün iki kere mesut olacağım. İkinci saadetimi temin edecek olan husus, benim bundan üç sene evvel dâva-yı mukaddesimize başladığımız gün bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkânı olacaktır. (Alkışlar). Hakikaten sine-i millette serbest bir ferd-i millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur. Vâkıf-ı hakayik olan, kalp ve vicdanında mânevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için ne kadar yüksek olursa olsun, maddî makamatm hiçbir kıymeti yoktur. Sözlerime hitam verirken mevzu-u müzakere edilecek kanunda bu salâhiyetin merfu olmasını nazarı dikkatte bulundurmanızı rica ederim. (Şiddetli ve sürekli alkışlar)[4]

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Temmuz 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmanın hazırlık notu.[5]

Türkiye
Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Başkitabeti
Zabıt ve Kavanin Kalemi
Adet

Ankara

- - 338

Efendiler, bugün rüfekadan bazılarının teklifi ile temdid-i müddeti mevzubahs olan Başkumandanlık Kanunu, istiklâl-i millî mücadelesinde geçirdiğimiz en buhranlı günlerden birinin zâde-i ilhamı olmak üzere vücut bulmuştu. Geçen sene ağustosun ilk günlerinde vaziyet-i harbiyenin istilzam ettiği en kat'î ve en ciddî tedabiri tezekkür eden Meclis-i Âli ,beş Ağustos tarihli 144 numaralı kanunu ittifak-ı âra ile kabul ederek nâçiz reislerini Başkumandanlık mevkiine getirmiş ve milletin irade-i kat'iyesi olan kendi iradesini hüviyet-i maneviyeme telkîn eyleyerek acizlerini istihsal-i zafere memur etmiş idi. Yine Meclis o günün icabat-ı kafiyesinden olmak üzere mâruz kanuna suret-i mahsusada bir madde ilave eyleyerek dünyada hiçbir meclis tarafından bilihtiyar hiçbir kimseye verilme-

[4] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Cilt:21, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 430-431.

[5] Belgenin aslı ATASE Atatürk Arşivi'nde (Dosya No: 920), fotokopisi Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi'ndedir (Dosya No: 4, Alt Dosya: 20)

Levent Şahverdi Arşivi

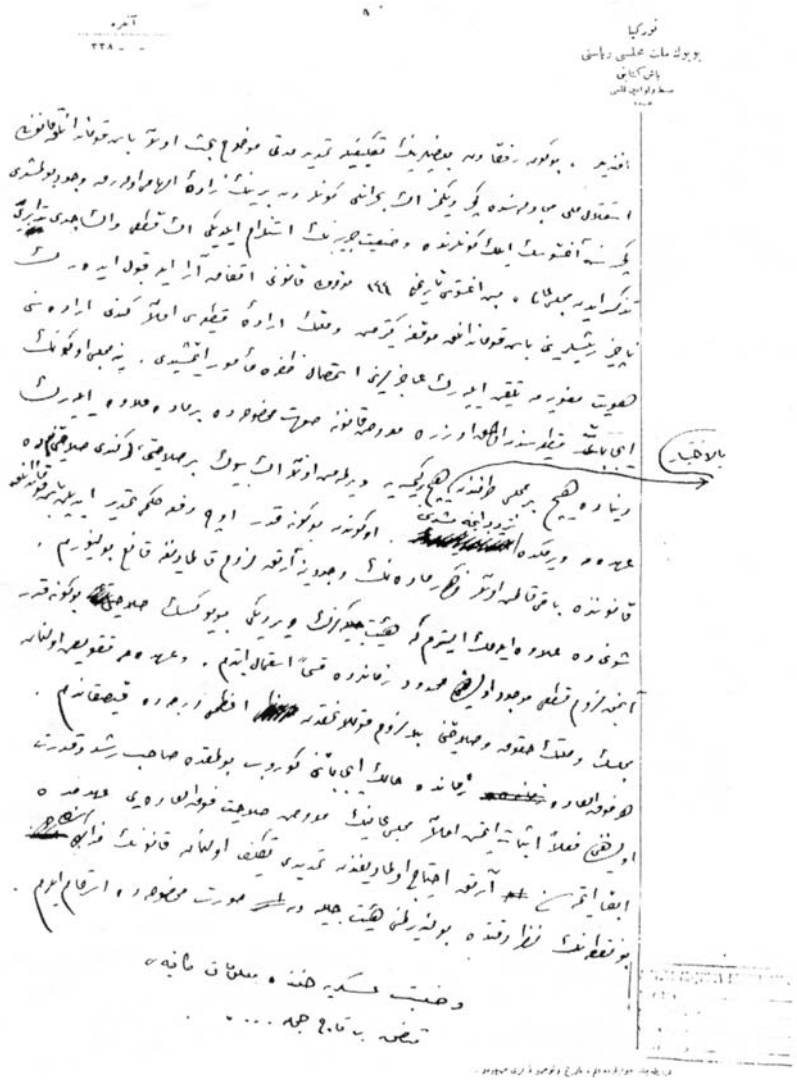
miş olan en büyük bir salâhiyeti (kendi salâhiyetini) de uhdeme vermekte tereddüt etmemişti. O günden bugüne kadar üç defa hükmü temdit edilen Başkumandanlık Kanunu'nda baki kalmış olan mezkûr maddenin vücuduna artık lüzum kalmadığına kani bulunuyorum. Şunu da ilave eylemek isterim ki, heyet-i celilenizin bu yüksek salâhiyeti bugüne kadar ancak lüzum-ı kat'î mevcut olduğu mahdut zamanlarda kısmen istimal ettim ve uhdeme tefviz olunan Meclis'in ve milletin hukuk ve salâhiyetini bilâlüzum kullanmaktan azamî derecede kıskandım. Her fevkalâde zamanda hâlin icabatını görüp bulmakta sahib-i rüşd ve kudret olduğunu fiilen ispat etmiş olan Meclis-i Âli'nin mâruz salâhiyet-i fevkalâdeyi uhdemde ibka etmesine artık ihtiyaç olmadığından temdidi teklif olunan kanunun müzakeresinde bu noktanın nazar-ı dikkatte bulundurulmasını heyet- i celileden suret-i mahsusada istirham eylerim.

Vaziyet-i askeriye hakkında malûmat-ı kâfiyeyi mutazammın birkaç cümle ...

DEĞERLENDİRME

Bu belge ve Meclis tutanağı, Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Temmuz 1922 günü TBMM'deki konuşmasını belirli bir hazırlıktan sonra yaptığını göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın el yazısıyla yazdığı konuşma metni ile TBMM tutanağı karşılaştırıldığında, yapacağı önemli konuşmalar öncesinde bir hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır. Konuşması sırasında yer yer hazırladığı metne bağlı kalan Mustafa Kemal Paşa'nın özünü değiştirmeden, farklı sözcük ve cümle yapılarıyla düşüncesini ifade ettiğini tutanaktan öğreniyoruz. Bu, büyük hatiplerin en önemli özelliklerinden biridir. Daha sonra okuyacağı Nutuk ile Türk edebiyatının en büyük hitabet eserini bizlere kazandıracak olan Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmalarına ne kadar büyük önem verdiği, yaptığı hazırlıklardan anlaşılmaktadır. Nutuk'ta, diğer konuşma ve yazılarında Türkçeyi bütün zenginlikleriyle kullanan ve hitabet sanatının en güçlü örneklerini veren Mustafa Kemal Paşa'nın iyi bir hatip ve ikna edici bir şahsiyet olduğu, TBMM'de yaptığı konuşmadan sonra Başkumandanlığın süresiz olarak kendisine verilmiş olmasından da anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nm 20 Temmuz 1922'de TBMM'de yaptığı konuşmanın el yazısıyla hazırlık notu.

Levent Şahverdi Arşivi

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ve TÜRK KAMUOYU

Yard. Doç. Dr. Tahir KODAL*

ÖZET

Bu çalışmada; "Şark Meselesi'ni yada Doğu Sorunu"nu Türk milletinin lehine sonuçlandırmış olan Lozan Barış Antlaşması'nın ortaya çıkış süreci hakkında çok kısa bilgi verildikten sonra, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanması sırasında ve sonrasında Türk basınındaki yansımaları, Türk kamuoyunun tutumu ortaya konulmuştur. Bu bağlamda; Lozan Barış Antlaşması hakkında, dönemin Hâkimiyet-i Millîye, Vakit, Tanin, İkdâm, İleri, Akşam, Tevhid-i Efkâr, Tan gibi, Türk basınındaki tepkiler, Türk milletinin Lozan Barış Antlaşması'ndan önceki ve sonrasındaki tutumu, azınlıkların tepkileri, bazı resmî kurumların düşünceleri ve o günün şartlarında var olan sivil toplum örgütlerinin Lozan Barış Antlaşması hakkındaki düşünce ve tepkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan, Barış, Lozan Barış Antlaşması, Türk, Türk Kamuoyu

THE LAUSANNE PEACE TREATY AND TURKISH PUBLIC OPINION

ABSTRACT

In this study, first, the emergence of Lausanne Peace Treaty, which would end "the Eastern Question" in favor of Turkish people, is briefly presented. Then the study delved into the process of signing the Lausanne Peace Treaty, reflections in Turkish media during and after the approval of the treaty by Turkish Congress, and the stance of Turkish people in this matter. To better illuminate the complexity of the issue, reactions to the treaty in the media of the period, such as Hâkimiyet-i Millîye, Vakit, Tanin, İkdâm, İleri, Akşam, Tevhid-i Efkâr, and Tan, have been examined. It has further been attempted to present the position of Turkish people before and after the treaty; the responses of the minorities, the stance of some official institutions, as well as positions and responses of some civilian organizations in that particular period.

Key Words: Lausanne, Peace, Lausanne Peace Treaty, Turk, Turkish Public Opinion

---

* Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı'nın Türklerin lehine bittiğini dünya kamuoyuna duyuran Mudanya Mütarekesi devam ederken, T.B.M.M. Hükümeti 4 Ekim 1922'de İtilaf Devletlerine vermiş olduğu nota ile kesin barış antlaşmasının 20 Ekim 1922'de İzmir'de toplanmasını teklif etmişti. Bu teklif, Yunanlıların Anadolu'daki katliam ve zararlarını yerinde görmek ve göstermek istemeyen İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmemiştir. Müttefikler tarafından 27 Ekim 1922 verilen notada ise; doğudaki harbe son verecek bir barış antlaşmasının imzalanması amacıyla, 13 Kasım 1922 tarihinde görüşmelere başlamak üzere, Ankara Hükûmeti tarafından, İsviçre'nin Lozan şehrine temsilcilerinin gönderilmesi istenmiştir. Gönderilecek temsilcilerin ikiyi geçmemesi ve tam olarak yetkili kılınması istenmiştir.[1] Böylece İngiltere, Fransa ve İtalya kendi aralarında anlaşarak, Ankara Hükûmeti ile birlikte İstanbul Hükûmeti'ni de davet etmişlerdir.

İstanbul Hükûmeti'nin Lozan Konferansı'na davet edilmesi Türk basınında ve kamuoyunda sert tepkilerle karşılanmıştır.[2] Bu nedenle, millî iradeye dayalı bir yönetim özlemi içerisinde olan Ankara Hükûmeti, Padişahın durumunun yeniden değerlendirilmesini gündemine almıştır. Bunun üzerine T.B.M.M., yapmış olduğu görüşme ve tartışmalardan sonra, 1 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Saltanatı'nı resmen kaldırmıştır. Saltanatın kaldırılmasından sonra İstanbul Hükûmeti istifa etmiştir. Son Osmanlı Padişahı Vahdettin, 17 Kasım 1922 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile İstanbul'u terk etmiştir. Vahdettin'in kaçışı Türk kamuoyunda şaşkınlık yaratırken, bu şaşkınlığın asıl sebebi İngilizlerin yardımını istemiş olmasından kaynaklanmıştır.[3] Böylece, toplanacak olan Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi sadece Ankara Hükûmeti'nin temsil etmesi sağlanmıştır.

Ankara Hükûmeti'ni Lozan'da başdelege olarak kimin temsil edeceği gündeme geldiğinde Mustafa Kemal (Atatürk), Mudanya Mütarekesi'ndeki başarısından dolayı, İsmet (İnönü)'yü bu göreve uygun görmüştür.[4] Bu nedenle, Mustafa Kemal (Atatürk)'ün isteği üzerine, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) görevinden istifa etmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk)'ün bu tercihi, T. B. M. M.'nin 26 Ekim 1922 toplantısında oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu kabulün ardından Garp Cephesi Komutanı İsmet

---

[1] M. Cemil Bilsel, **Lozan**, 2. Kitap, İstanbul, 1933, s. 2.

[2] **Anadolu'da Yeni Gün**, 2 Ekim 1922, s. 1; 22 Şubat 1922, s. 1.; 1 Mayıs 1922, s. 1; 5 Mart 1923, s. 1.

[3] **Vakit**, 20 Kasım 1922, s. 1.; **Anadolu'da Yeni Gün,** 19 Kasım 1922, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

(İnönü), 27 Ekim 1922'de T. B. M. M.'nde 150 oy ile başdelege seçilmiştir.[5] Başdelege seçiminden sonra, Türkiye'yi Lozan'da temsil edecek olan Heyetin seçimi de önemli bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü toplanacak olan bu Konferans, sadece Türkiye ile Yunanistan arasındaki meseleleri çözümlemek için değil, aynı zamanda Müttefiklerle Türkiye arasındaki barış şartlarını da düzenlemek için de toplanacaktı. Bu nedenle, konferansa gidecek olan başdelege ve diğer diplomatların önemli özelliklere sahip olmaları istenmiştir. Her şeyden önce bu delegelerin Osmanlı Devleti'nin taviz zihniyeti ile yetişmiş, yani "*idare-i maslahat*" politikaları izleyen diplomatların farklı özellikler taşımaları istenmiştir.[6] Bu düşünce doğrultusunda, İsmet (İnönü)'ye yardımcı olmak üzere, Türk Temsilci Heyeti'nde; Sağlık Bakanı Dr. Rıza (Nur), Maliye eski Bakanı Hasan (Saka) ve otuz üç kişi daha yer almıştır.[7]

Müttefiklerin daha önce vermiş oldukları notaya, 30 Ekim 1922'de cevap verilmiş ve Lozan Konferansı'na Türkiye'nin katılacağı bildirilmiştir. Arkasından İsmet (İnönü), 2 Kasım 1922'de Lozan Temsilciler Heyeti Başkanı seçilmiştir ve meclis kürsüsünden milletvekillerine bir teşekkür konuşması yaparak, Lozan Konferansı'nda hareket noktalarının Misâk-ı Millî olduğunu açıkça ifade etmiştir.[8]

Lozan Konferansı, 13 Kasım 1922 yerine, İngiltere'de kabine değişikliği nedeniyle 20 Kasım 1922'de, Casino de Montbenon'da saat üç buçukta başlamıştır. Konferansa; Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Japonya ve Amerika'nın Roma elçisi gözlemci olarak katılmıştır. Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan temsilcileri ise kendilerini ilgilendiren konularda görüşmelere katılacaklardır.[9] Konferansın açış konuşmasını, İsviçre Konfederasyonu Başkanı, Monsieur Haab yapmış ve sözlerini " *Yer yüzündeki iyi niyetli kimselere selam!*" şeklinde bitirmiştir.

Açılış konuşmalarından sonra konferans dağılmış ve birinci oturum 21 Kasım 1922'de Chato D'Ouchy Oteli'nde yapılmıştır. Burada, konferansın

---

[4] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Ankara, 1989, s. 453.

[5] **Anadolu'da Yeni Gün**, 28 Ekim 1922, s. 1; 4 Kasım 1922, s. 1.; Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, 1967, s. 286-289.

[6] **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ekim 1922, s. 2.; M. Cemil Bilsel, a. g. e., s. 4-5.

[7] Mehmet Gönlübol-Cem Sar**, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, 1997, s. 44.; T:C. Dışişleri Bakanlığı (T.C.D.B), **Türk Dış Politikasında 50. Yıl, Lozan**, Ankara, 1973, s.4.

[8] **T. B. M. M. Zabıt. Ceridesi.**, Devre: I, İctima Senesi: 3, Ankara, 1960, Cilt: 24, s. 340.

[9] Refik Turan ve Diğerleri, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Ankara, 1994, s. 227.

Levent Şahverdi Arşivi

nizamnamesi oluşturulmuş ve bu nizamnamenin 5. maddesine göre; konferansta görüşülecek olan bütün meselelerin incelenmesi üç ana komisyona bırakılmıştır. Bu komisyonlar; 1- Arazi ve Askerlik Komisyonu, 2- Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu, 3- Maliye ve İktisat Komisyonu şeklinde belirlenmiştir. Komisyon başkanlıklarına da davet eden ülkelerin temsilcileri getirilmiştir.[10] Türkiye bu komisyonlardan en az birine başkanlık etmek istediyse de, Lord Curzon'un engellemesiyle bunda başarılı olamamıştır.[11]

Lozan Konferansı'ndaki görüşmelerde 27 Ocak 1923 tarihine gelindiğinde henüz hiçbir şey halledilmemiş, Türk Heyeti'nin Misâk-ı Millî ve taviz verilmesi istenilmeyen konularda ısrar etmesi, özellikle de Musul meselesi, kapitülasyonlar meselesi ve Müttefikler tebasının zarar ve ziyanı meselesi nedeniyle konferans çıkmaza sürüklenmiştir.[12] 31 Ocak 1923'te müttefikler tarafından Türk delegelerine sunulan anlaşma tasarısı, Türkiye'nin adlî, malî ve ekonomik bağımsızlığına aykırı olduğu için kesinlikle reddedilmiştir. Bu durum Türk basınında, "*İsmet Paşa istiklâlimizi, hakk-ı kakimiyetimizi imha için tanzim edilecek, heyet-i murahhasamıza verilecek muahde suretinin katiyen kabul edilmeyeceğini beyan etmiştir.*"[13] şeklinde yer almış, projenin reddedileceği Türk kamuoyuna duyurulmuştur.

Türk Heyeti'nin tasarıyı reddetmesinden ve 4 Şubat 1923'te Lord Curzon'un Londra'ya gitmesi üzerine Lozan Konferansı'nın ilk dönemi sona ermiştir. Lord Curzon, Londra'ya vardıktan sonra konferansın başarısızlığa uğramasının sebebi olarak, kendi uzlaşmaz tavrını ve Musul meselesini değil de, Türkiye'yi ve "*yalnız Fransızlarla İtalyanların alâkadar göründükleri meselelerde ihtilaf kalmıştır.*"[14] diyerek, "*Kapitülasyonlar*" meselesini göstermiştir.[15] Bu nedenle, Türk basınında Fransa aleyhine sert yazılar kaleme alınmış, hatta Fransa "*kan emici*" olarak nitelendirilmiştir.[16] Bu da Türk-Fransız ilişkilerinin iyice kopmasına sebep olmuştur. Bu durumdan da en fazla İngiltere faydalanacaktır.

Lozan Konferansı'nın başarısızlıkla sona ermesinden sonra Türk heyeti de Ankara'ya dönmüş, Lozan Konferansı ve orada ele alınan konular T. B.

---

[10] T. C. D. B., a.g.e., s. 14.
[11] Salâhi R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922- Ağustos 1923)", **Belleten**, Ankara, 1974, Cilt: 38, s. 56.
[12] **Tanin**, 27 Ocak 1923, s.1.
[13] **İleri**, 31 Ocak 1923, s.1.
[14] **Tevhid-i Efkâr**, 7 Şubat 1923, s. 1.
[15] M. N. "İnkıta' Olacaksa Musul Mes'elesinde Olmalı", **Vakit**, 3 Ocak 1923, s. 2.
[16] **Akşâm**, 2 Şubat 1923, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

M. M.'nin gizli toplantılarında 21 Şubat-6 Mart 1923 tarihleri arasında tartışılmıştır. T. B. M. M.'ndeki bu tartışmalardan sora Hükûmet, Müttefiklerin antlaşma tasarılarına karşı, kendi antlaşma tasarısını 8 Mart 1923'te bildirmiştir. İsmet (İnönü) tarafından, Türkiye'yi Lozan Konferansı'na çağıran devletlerin (İngiltere, Fransa ve İtalya) dışişleri bakanlarına gönderilen mektupta, "*barış antlaşması ve sözleşmeler tasarılarında yapılması Türkiye'ce istenilen değişiklikler*" dile getirilmiş, Türkiye'nin, son bir kez daha dünya barışına katkıda bulunmak amacıyla, görüşmelere kaldığı yerden devam etmek istediği bildirilmiştir.[17]

Türkiye'nin göndermiş olduğu bu mektubu ve tasarıyı alan Müttefikler, konferans çalışmalarının yeniden başlaması için 23 Nisan 1923 tarihinin belirlenmesinde, Türk Temsilci Heyeti'yle görüş birliği içerisinde olduklarını Konferans Genel Sekreterliği'ne bildirmişlerdir. Lord Curzon başkanlığında 21 Mart 1923'te toplanan Müttefik temsilcileri, konferansın yine Lozan'da yapılmasını kararlaştırmıştır. Bu kararın alınmasında Lord Curzon etkili olmuştur. Lord Curzon, Türk basının yayınlarından ve ona göre "*fanatik Türklerden*" çekindiği için yeniden burayı istemiştir.[18] Ancak, Türk basını konferans yerinin yeniden Lozan olmasına karşı çıkmıştır. Buna gerekçe olarak da, burada yapılacak olan konferansta Avrupalıların yine aynı fikirlerle ve bakış açısıyla Türklere yaklaşacağı, Türkiye'yi mirasına konulması gereken bir ülke olarak görecekleri, oysa Türkiye'de bir yerde -İstanbul'da- yapıldığı takdirde, bu zihniyete sahip Avrupalıların, Türk insanının yüce hasletlerinden mutlaka etkileneceği ifade edilmiştir.[19]

Bu tartışmalar arasında müttefikler, cevaplarını 28 Mart 1923'te Türkiye'ye göndermişlerdir. Göndermiş oldukları notada, konferansın 23 Nisan 1923te başlayacağını bildirmişlerdir. Konferans Genel Sekreterliği de bu durumu, 12 Nisan 1923'te konferansa katılacak Temsilci Heyetleri'nin bilgisine sunmuştur. Türkiye'nin 7 Nisan 1923 tarihli karşı notasında bildirildiği gibi, Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi kararlaştırıldığı üzere 23 Nisan 1923'te başlamıştır. Konferansta Türkiye'yi, ikinci kez İsmet (İnönü) temsil ederken, İngiltere'yi, Lord Curzon'un yerine, Türkiye Büyükelçisi Sir Horace Rumbold, Fransa'yı İstanbul Yüksek Komiseri General Pellé, İtalya'yı ise Montanya temsil etmişlerdir.[20] Görüldüğü gibi Müttefikler, bu

---

[17] Seha L. Meray (Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, Ankara, 1969, Takım:II, Cilt:I., Kitap:I, s. 21.

[18] Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, (Şubat-Ağustos 1923), Ankara, 1994, s. XLVII-XLVIII.

[19] "Sulh İstanbul'da Müzâkere Edilmeli", **Tan**, 22 Mart 1923, s. 1.

[20] Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul, 1971, s. 324.; Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,** 3. Baskı, İstanbul, 1994. s. 356.

Levent Şahverdi Arşivi

defa Türkiye'yi ve Türk insanını yakından tanıyan kişileri delege olarak göndermişlerdir. Bu değişiklikte, Lord Curzon'un konferansta kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği, İngiltere'yi savaşa sürüklemeye çalıştığı ve Orta Doğu konusunda uzman olmadığı! şeklinde, İngiliz basınında çıkan yazıların da etkisi olmuştur.[21]

Lozan Konferansı'nın ikinci döneminin başlaması üzerine Türk basınında "*Sulhün akd edileceğinden ümidi kesmek için hiçbir sebep yoktur. Fakat sulhün yakın ve kolay olduğunu zannedecek bir delil de mevcut değildir.*"[22] şeklinde görüşler ileri sürülerek, konferansın ikinci döneminde de işlerin hiç de kolay olmayacağı, ancak barışın sağlanmasının imkansız da olmadığı dile getirilmiştir.

A- LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI ve TÜRK KAMUOYU

a- Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanmasının Hemen Öncesindeki Türk Kamuoyu

Konferansın ikinci döneminde aynı komisyonlar çalışmalarına başlamıştır. Avrupa basınının "*Şark meselesi*"* dediği yüzyıllık sorunlar bu komisyonlarda görüşülmüştür. Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin "*Şark meselesi*"nde yani bağımsız bir Türk devletini ortaya çıkaracak, Anadolu'daki Türk varlığını kabul ettirecek konularda geri adım atmaya başla-

---

[21] **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Mart 1923, s. 2.

[22] **Tevhid-i Efkâr**, 11 Nisan 1923, s. 1.

* Şark meselesi, 9 Ekim 1815 Viyana Kongresi'nden kalma uluslararası bir siyasî kavramdır. Bu kavram, Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa haritasına yeniden bir düzen vermek amacıyla toplanan uluslararası toplantıda, özellikle Rus delegeleri tarafından, Osmanlı Devleti'ndeki gayr-ı müslim azınlıkların durumlarına dikkat çekmek amacıyla kullanılmıştır. Ancak, Şark meselesinin tanımı ve ne zaman başladığı konusunda çeşitli görüşler söz konusudur. Bazı araştırmacılar, bu meselenin Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle, bazıları Türklerin Balkanlara geçmesiyle başladığını ileri sürmüşlerdir. Bu konuda bir fikir birliği olmamasına rağmen, emperyalist Avrupa devletleri, her ne zaman kendi çıkarları söz konusu olduğunda ve bu çıkarlarını gerçekleştirmek için bir kamuoyuna ihtiyaç duyduklarında, ne zaman "Haçlı zihniyeti" ile hareket etme gereği ortaya çıktığında, derhal bu kavramı gündeme getirmişlerdir. Bu kavramı kullanarak, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak, devleti azınlıklar aracılığı ile yıkmak, Türkleri önce Balkanlar'dan, sonra Anadolu'dan atmak ve daha sonra da geldikleri Orta Asya bozkırlarına geri göndermek, gönderilemez ise Anadolu'da imha etmek amacını gütmüşlerdir. Bu konuda bkz. Bayram Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihî Gelişimi", **Tarihî Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün- Bugün- Yarın)**, Ankara, 1992, s. 58-59. Albert Sorel, **Meseley-i Şarkiyye**, (Terc. Yusuf Ziya), İstanbul, 1911, s. 6.; Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **Tarih Dergisi**, İstanbul, 1979, Sayı: 32, s. 607.; Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, (Çev.: İdil Eser), İstanbul, 2001. Daha geniş bilgi için bkz.; Edouard de Drialt, Şark Mes'elesi, (Hz. Emine Erdoğan), Ankara, 2003.

Levent Şahverdi Arşivi

ması ve Türk zaferini onaylamak durumunda kalmaları üzerine, Türk basını 1920'nin Temmuz'u ile 1923'ün Temmuz'unu karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırma sonrasında "*…Kapitülasyonlardan kurtulduk. İktisâdî inkişafımıza asırlardan beri mâni olan engellerden sıyrıldık. 1920 Temmuz'unda Sevr Mu'ahedesini bilâ kayd u şart imza etmemizi söyleyen devletler, şimdi bizi karşılarına alarak müsavi, şerâit ile müzakerede bulunmaktadırlar.*"[23] denilerek, Millî Mücadele sonrasında emperyalist devletlerin politikasındaki temel dönüşüm ve onların bunu yapmak zorunda kalışları Türk kamuoyunun takdirine sunulmuştur.

Lozan Konferansı'nın son aşamasında Fransa'nın "*kuponlar meselesi*" kadar önemli gördüğü "*kapütülasyonlar meselesi*"nde de fedakârlık! yapması üzerine,[24] komisyonlar çalışmalarını 17 Temmuz 1923'e gelindiğinde hemen hemen tamamlamıştır. Bunun üzerine, Barış Antlaşması'nın imzalanacağı haberleri ve hazırlıkları Türk basını tarafından çok müjdeli bir şekilde ve sevinçle karşılanmış, bu içerikteki haber ve köşe yazıları hemen ertesi gün basında yer almaya başlamış ve bütün bunlar Türk milleti ile paylaşılmıştır. Örneğin Ziya Gühür, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yazmış olduğu yazıda, "*Üç asrın, kuvvet ile yıkdığı ve yıprattığı Türk mevcudiyetini bu kadar kuvvetli ve bükülmüş kollar ile kaldırmağa ve cihanda kendisine çok yüksek bir mevki'-i şeref vermeğe muvaffak olan milletimiz ve büyük zimamdârları zeval bulmasûn*"[25] diyerek, bu barış antlaşmasıyla üç yüz yıldan bu yana Türklerin aleyhine gelişen olayların son bulacağını, Türk varlığının bundan sonra uluslararası alanda çok saygın bir yere sahip olacağını, bunu gerçekleştiren Türk milletinin önderlerine iyi dileklerde bulunmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz'da imzalanacağının kesinlik kazanmaya başlaması üzerine bu defa Türk basınında 24 Temmuz'a ilişkin yazılar yer almaya başlamıştır. Yine, Ziya Gühür tarafından kaleme alınan yazıda; "*…bu günü ne dostların, ne komşuların, ne hadisâtın yardımı ile kazandık. Bi'l-akis bütün bir cihan-ı husûmete karşı, yalnız halkımıza güvenerek ortaya atıldık: 24 Temmuz şerefli bir günümüz olacakdır!*"[26] denilerek, Türk Kurtuluş Savaşı'nın dayandığı aslî unsurun Türk milleti olduğu, ona güvenerek böyle bir mücadeleye başlanıldığı, bu mücadelenin

[23] **İleri**, 12 Temmuz 1923, s. 1.
[24] **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Temmuz 1913, s.1.
[25] Ziya Gühür, "Beklediğimiz Netice!", **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Temmuz 1913, s.1.
[26] Ziya Gühür, "24 Temmuz", **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Temmuz 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Türklerin zaferiyle sonuçlandığını dünya kamuoyuna ilan eden tarihin 24 temmuz olduğu ve bu nedenle bu tarihin Türk milleti için şerefli bir gün olacağı dile getirilmiştir.

Konferans çalışmalarını tamamladıktan sonra İngiliz Kabinesi "*Şark meselesi*"ne ilişkin son şekli ve kararı vermek, Lozan'daki Türk Heyeti'ne de bu kararı bildirmek amacıyla 21 Temmuz 1923'te bir toplantı yapmıştır.[27] İngiliz Kabinesi'nin kararını verme aşamasında Türk basını, halledilemeyen bazı sorunlara karşın, Türk Heyeti'nin bu sefer barış yapmadan asla dönmeyeceğini, artık konferansta barış umudunun arttığını ve barış antlaşmasının imzalanması için son toplantıların yapılmakta olduğu kamuoyuna duyurmuştur.[28]

Türk basınındaki bu iyimser havaya karşılık, yılardır Türklere karşı "*Şark meselesi*" doğrultusunda politikalar takip eden ülkelerin, yani Fransa, İngiltere, Amerika ve İtalya gibi ülkelerin basını Türklerin yeniden varoluş mücadelesini kabullenemedikleri için, kamuoylarının düşüncelerini yansıtmak adına, Türklerle ilgili aşağılayıcı yazılar kaleme almaya başlamışlardır. Bunun üzerine, Türkiye Matbuât (Basın) Cemiyeti 17 Temmuz 1923'te dünya basınına hitaben bir bildiri yayınlamak zorunda kalmıştır. Türkiye Matbu'ât (Basın) Cemiyeti'nin bu bildirisinde, "*Kemal-i razûh ve hulûs ile söz söylememiz artık elzem olmuşdur.*"[29] denilerek, artık Türklere karşı takınılan geleneksel tutumun değişmesi ve onların başarısının kabullenilmesi gerektiği ifade edilmiş, geleceğin dünyasının huzur içinde olması için milletleri tahripkâr tutumdan vazgeçilmesi gerektiği önemle vurgulanmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın artık sadece imzaya kalması ve 24 Temmuz'da imzalanacak olması üzerine, Türk basını 24 Temmuz 1923'ü Sulh (Barış) Bayramı olarak ilan etmiştir. Bunun bu şekilde dile getirilmesi ve kamuoyuna duyurulmasında elbette resmî kurumların da etkisi çok fazladır. Bu nedenle, Türkiye'de antlaşmanın imzalanmasının ardından yapılacak işlerin programı ve hazırlıkları yapılmıştır. Örneğin İstanbul'daki resmi memur ve zabıtalar ile Mudafaa-ı Hukuk Cemiyeti Merkez Şubesi yapılacak olan işleri kararlaştırmak üzere 22 Temmuz 1923'te bir toplantı yapmışlardır. Toplantı sonrasında 24 Temmuz 1923 Sulh bayramı programının aşağıdaki gibi olması kararlaştırılmıştır. Buna göre; " *1-Eczacılar, ekmekciler ve lokantalar müstesna olmak üzre merasimin devam ettiği zevâlî saat*

[27] **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1913, s.1.
[28] "Murahhaslar Sulh Yapmadan Dönmeyecekler", **İkdam**, 18 Temmuz 1923, s. 1.
[29] **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Temmuz 1913, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

on birden ikiye kadar bütün dükkan ve mağazalar kapanacaktır. 2- Halk ile beraber muhtelif hey'et-i ilmiye ve cem'iyyet-i fenniye, iktisâdiye ve ticariye mümessilleri me'asime iştirak edeceklerdir. 3- Hey'et-i İlmiye ve cem'iyet mümessilleri, halkın mahal-i ictima'ı saat ondan i'tibaren Gülhâne parkıdır. 4- Zevâli saat on birde Sirkeci-Bâb-ı Ali tarikiyle makam-ı vilâyete gidilerek arz-ı tebrigât edilecekdir. 5- Aynı hey'etler Divanyolu tarikiyle İstanbul Kumandanlığına giderek İhtifâlcı Ziya Bey tarafından bir nutuk irâd edilecek ve hey'et-i Bozdoğan gümrü cihetindeki kapıdan çıkarak dağılacaktır. 6-Arzu edenler tenmvirât ve tezyinât yapacakdır. Bundan ma'ada devâir-i resmiye tenvir ve tezyin edilecektir. 7- Bu programın Gülhâne Parkı'nda tatbikine Polis Müdiriyeti Merkez Kumandanı ve İhtifâlcı Ziya Bey tarafından nezaret edilecekdir."[30]

Ayrıca, Salı akşamı yani Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanacağı gün, Barış Antlaşması'nın imzalandığı haberi toplarla İstanbul halkına duyurulacak ve İstanbul'un her tarafında gece de fener alayları düzenlenecektir.[31] Bütün bunlardan başka, Hamidiye kuravözörünün de Haliç'ten çıkarak Dolmabahçe önüne gelmesi ve Sulh Bayramı kutlamalarına katılması, top atışlarını onun yapması kararlaştırılmışsa da, İstanbul'un boşaltılması nedeniyle son günlerde artan yabancı olayları yüzünden bu düşünceden vazgeçilmiş, bunun yerine Ertuğrul Yatı'nın Kuruçeşme'den Dolmabahçe önüne gelerek demirlemesi ve üzerindeki eski 12 topla imza haberini İstanbul halkına duyurması kararlaştırılmıştır.[32] Böylece, 24 Temmuz Barış Bayramı'yla ilgili yapılması gerekenler önceden belirlenmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın artık son şekliyle heyetlerin önünde olması ve imzalanacak olması üzerine, 23 Temmuz 1923'te Türkiye-Lehistan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, İsmet Paşa Lozan Barış Antlaşması'yla ilgi görüşünü Türk kamuoyu ile paylaşmıştır. İsmet Paşa Yapmış olduğu bu açıklamada; "*Türkiye Lozan Muahedesi ile memleketimizin her türlü inkişafı için iktisâdiyat sahasında tam bir serbesti te'min etmiştir. Bademâ harekâtımızda mutlak bir istiklâle malikiz. Türkiye müttefikler ile daima müsavât dairesinde mütekâbil bir mu'amele görecektir. Lozan Muahedesi vatanımızın esaret bağlarını çözdü*."[33] diyerek, hem ekonomik, hem de siyasî tam bağımsızlığa vurgu yapmış, bundan sonra I. Dünya Sa-

[30] **Vakit**, 23 Temmuz 1923, s. 1.
[31] **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Temmuz 1923, s.4.
[32] **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Temmuz 1923, s.4.
[33] **Vakit**, 23 Temmuz 1923, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

vaşı'nın galipleri ile Türkiye'nin eşit olacağını, müttefiklerin de bu anlayışla Türkiye'ye muamele edeceklerini ifade etmiştir.

Lozan'da İsmet İnönü imzalanacak olan antlaşma hakkında bu şekilde görüş bildirirken, Ankara'daki bazı hükümet mensubu ve dışındaki milletvekilleri, yani Millî Mücadele'nin önde gelen isimlerinden olan ve o anda TBMM 2. Başkanı olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Dahiliye (İçişleri) Bakanı Fethi (Okyar) Bey gibi kimseler 23 Temmuz 1923'te yapmış oldukları açıklama sonrasında görüşlerini kamuoyu ile paylaşmışlardır. Bunlar, yapmış oldukları açıklama sonrasında imzalanacak olan Barış Antlaşması hakkında ortak bir görüşte birleşmişlerdir. Onların hem bu ortak görüşü, hem de kendilerine özgü görüşleri Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından önce Türk basınında yer almıştır. Onların ortak görüşü "*sulh her şey demek değildir. Onun tam bir sâ'det olabilmesi içün halk inkılâbımızın esaslarına tamamen ri'ayet etmemiz lâzımdır. Aksi hâlde sulh bir zümrenin istifadesine arz olunan bir ganimet olur"*[34] şeklindedir. Onların bu görüşüne göre; Lozan Barış Antlaşması'nın Türk İnkılâbı'nın ruhuna ve temel ilkelerine uygun olması şarttır. Aksi takdirde ortaya çıkan barışın toplumun az bir kesiminin işine yarayacağı ifade edilmiştir.

Bu kişilerden Ali Fuat (Cebesoy) ve Kazım Karabekir Paşaların imzalanacak barış antlaşması hakkındaki özel görüşleri üzerinde de duracak olursak, kendisine yöneltilen soruya Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, "*24 Temmuzda imzalanacak olan müsalehânâme, vatanın düçâr olduğu tehlike karşısında millî hiddet ve millî tesânüdün kuvvet ve kıymetini bihakkın idrak ederek kıyam eden büyük ve şerefli milletimizin hüdây-ı püsnedâne kıymetlerini tevsîk eden bir beyne'l-milel hacet-i resmiyedir.*"[35] diyerek, bu antlaşmayla Türk milletinin uluslararası arenada varlığının ve kıymetlerinin belgeleneceğini ifade etmiştir. İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir Paşa ise, yapmış olduğu açıklamada " *bu imzalanmakda olan sulhda gösteriyor ki Türkler, bu boyunlarına zincir vurdurmaz. Ölmeği esir olmaya tercih eder. Türk daima efendi yaşayacakdır. Az zaman zarfında en müterakki milletler hizasına çıkmak içün sarf-ı mesa'i edeceğiz.*"[36] diyerek, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türklerin efendi gibi yaşayacağının altını çizmiştir. Bundan sonra yapılacak olan işin ise medeniyet yolunda ilerlemek olduğunu sözlerine eklemiştir.

---

[34] **Vakit**, 24 Temmuz 1923, s.2.
[35] **Vakit**, 24 Temmuz 1923, s.2.
[36] **Vakit**, 24 Temmuz 1923, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının artık bir an meselesi olması, Kurban Bayramı arefesinde Türk kamuoyunun büyük sevinç içerisinde olması ve Hürriyet Bayramı* nedeniyle, Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye vatandaşı olarak kabul edilen gayr-ı Müslimler de bu aşamada Hürriyet Bayramı ve Lozan Barış Antlaşması hakkındaki görüşlerini temsilcileri aracılığı ile ortaya koymuşlardır. Üç cemaatin yani Musevi, Ermeni ve Rum temsilcileri 23 Temmuz 1923'te İstanbul Valiliği'ne hep birlikte giderek, Lozan Barışı'ndan duymuş oldukları sevinci dile getirmişler, bu sevinci Vali Bey'in şahsında Türk milleti ile paylaşmışlardır. Her temsilci Türk basınına görüşme sonrasında ayrı ayrı açıklamalarda bulunmuştur.

Haham Başı Becerânu barış hakkında yapmış olduğu açıklamada; "*Nasıl şems ortaya çıktığı vakit etrafına parlak ziyâlar serperse, sulh da şualarını etrafa dağıddıkça ve tabiki güneş gibi sıhhat, 'afiyet, sa'adet saçacaktır.*"[37] dedikten sonra, barışı istemeyen hiç kimsenin olmadığını, bundan sonra herkesin memlekette kardeşçe yaşaması ve çalışması gerektiğini söyleyerek, "*Cenâb-ı Hak sulhu hükümetimize zengin bir buketin içinde verdi. Güzel bir çiçek buketinin içinde gül, karanfil ve menekşe bulunur. Cenâb-ı Hakkın bize bahşettiği mu'tenâ bukette sulh, kurban, hürriyet bayramlarından terkip ediyor.*"[38] diyerek, Lozan Barış Antlaşması'nın Türk milleti için sonsuz yararlar sağlayacağını sözlerine eklemiştir. Ayrıca, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra saat 16:00'da bütün sinagoglarda Yahudi cemaati olarak dua edileceğini de söylemiştir.

Rumlar adına açıklamayı ise Patrik Meleteyous'un İstanbul'dan ayrılmasından sonra Sensinod Meclisi'nce Patrik vekilliğine getirilmiş olan Nikolaus yapmıştır. Nikolaus yapmış olduğu açıklamada; uzun zamandan beri süren savaş sonrasında bir antlaşmanın imzalanmasının hükümetin bir başarısı olduğunu, Rum Patrikhanesi'nin de böyle bir durumdan mutluluk duyduğunu dile getirmiştir. Ancak, Rumlara karşı Türk kamuoyundaki olumsuz havanın varlığına dikkat çekerek, Türk basınının cemaatler arasında dostluğu sağlaması için çalışma içerisinde olmasını istemiştir.[39]

Ermeniler adına da Katolik Ermeni Patrikhanesi ruhanî lideri ve Kapu Çuhadarı Asadoryan yapmışlardır. Yapmış oldukları açıklamada; barıştan

---

* Osmanlı Devleti'nde yeniden anayasalı düzene geçişi sağlayan II. Meşrutiyetin ilan edildiği 23 Temmuz 1908'den itibaren 23 Temmuz'un yıl dönümü "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanılmıştır.

[37] "Sulh Karşısında Cema'atler Re'is-i Ruhanîler", **Vakit**, 24 Temmuz 1923, s. 3.

[38] a.g.m., **Vakit**, 24 Temmuz 1923, s. 3.

[39] a.g.m., **Vakit**, 24 Temmuz 1923, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

dolayı Hükûmete müteşekkir olduklarını beyan ederek, barıştan sonra memlekette birlik ve beraberlik sağlanırsa daha verimli sonuçların alınabileceğini belirterek, "*mazinin elim hatıraları silinmelidir. Şimdiye kadar ceryan etmiş olan ahvâl-i mü'essif bertaraf edilerek ba'dema sulhdan te'min-i istifade edilmelidir.*"[40] demişlerdir. İttifak ile hareket ettikleri müddetçe bu barışın daimi olacağını, memleketin huzur ve refahını bozmaya çalışanların da cezalarını bulacağını sözlerine eklemişlerdir.

Süryani Kadim Patriği Elyas tarafından 24 Temmuz 1923'te Mardin'den gönderilmiş olan telgrafta, Süryaniler'in Lozan Barış Antlaşması hakkındaki görüşleri ve tutumları ortaya konulmuştur. Bu telgrafta, "*Mübarek vatanımız ve necip milletimiz haris düşmanlarımızın amâl-ı istilâ coyânesi karşısında eğilirken zât-ı samilerinin rehberliğiyle cihâdın semere-i mes'udesi olarak temin edilen bu şanlı sulh dolayısıyla başta da'yîleri olmak üzere umum Süryani-i Kadim Cema'ati efrâdının kalb ü vicdanından kopan tebrigâtı arz ve bir azim ve metanetle müşebbu' mesai-i hüdâpüsnedanelerini kemâl-i taziyeyle selamlıyoruz…*"[41] denilerek, Kadim Süryaniler yada Nasturiler[42] olarak, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanacak olmasından duyulan mutluluk dile getirilmiş, Türkiye'nin daha güzel günlere ulaşmasını için isteyenlerin kiliselerde dua edebileceği ifade edilmiştir.

b- Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanmasından Sonraki Türk Kamuoyu

Türk basını Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te saat 14:20'de imzalanacağını Türk kamuoyuna duyurmasına karşın[43] Lozan Ba-

---

[40] a.g.m., **Vakit**, 24 Temmuz 1923, s. 3.

[41] a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.

[42] Nasturîlik, adını kurucusu olduğu rahip Nestorious'un isminden alan Hıristiyanlığın bir mezhebinin adıdır. Aslen Maraşlı olan rahip Nestorious M.S. 428 yılında İstanbul'da Patrik seçilmiştir. Bu görevini sürdürürken yaymaya başladığı fikirleri büyük etki yapmaya başlamıştır. Patrik Nestorious Teslis'i reddederek, Hz. İsa hakkında İslâmiyet'e yakın görüşler ileri sürmüştür. Bu nedenle, M.S. 431 yılında Efes'te toplanan konsül O'nu sapıklıkla suçlamıştır. Görevinden alınarak, Antalya'ya sürgün edilmiştir. M.S. 435 yılında da buradan Libya'ya sürgün edilmiştir. Orada işkence ile öldürüldükten sonra taraftarları da şiddet ve baskı altına alınmış, bir kısmı da idam edilmiştir. Bir ara bu mezhebin mensupları bilimsel faaliyetlerde son derece ileri gitmişler, hatta Urfa'da bir üniversite dahi açmışlardır. Bu üniversitenin M.S. 489 yılında kapatılmasından sonra Çin, Hind ve İran'a dağılmışlardır. "*Christianity*", **The Encyclopaedia of World Faiths**, Editor By Peter Bishop, New York, 1987, s. 85 ve dv. Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için bkz. W. B. Fisher, **The Middle East, A Physical, Social and Reginonal Geography**, London, 1963.; A. J. Arberry, Religion in the Middle East, Cambridge, 1969.; Kadir Albayrak, **Keldaniler ve Nasturîler**, Konya, 1997; Yonca Anzerlioğlu, **Nasturîler,** Ankara, 2000.; Kemal Özbay, **Süryaniler**, **Kadim Süryaniler ve Türkiye'deki Durumları**, İstanbul, 1975.; Aziz Günel, **Türk Süryaniler Tarihi**, Diyarbakır, 1970.

[43] **Anadolu'da Yeni Gün**, 23 Temmuz 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

rış Antlaşması'nın imzalanmasına Lozan Üniversitesi'nin tören salonunda ancak saat 15'te başlanılmış ve antlaşma 15 dakika gibi kısa bir sürede imzalanmıştır. İmza töreninde, yalnızca İsviçre Cumhurbaşkanı Scheur bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Scheur, "*Hiçbir millet haklarından mahrum edilemez…*" diyerek, Türk milletini haklarından mahrum etmek isteyenlere bir çeşit ihtarda bulunduktan sonra, "*…Galibiyet Türklerde kaldı. Kahramanca bir muahededen sonra haklarını aldılar.*"[44] Türklerle İtilaf Devletleri'nin mücadelesinden Türklerin galip çıktığını tüm dünyaya ilan etmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te imzalanması üzerine Türk basını bu antlaşmanın Mustafa Kemal'in özel olarak İsmet Paşa'ya göndermiş olduğu altın kalemle imzalandığını okurlarına duyurulduktan sonra, "*Sulhun imza merasimi de dün hitam bulmuş ve bayram içinde bayram*[45] *eden İstanbul bu defa da sulhu kutlayan top sesleriyle sarsılmıştır.*"[46] denilerek, Türk milletinin 1923 senesinde sevinç içinde sevinci yaşadığı belirtilmiş, "24 *Temmuz'da milletler istiklâlimiz önünde parmak kaldırdılar; bugünden başlayarak her yıl bugünden başlayarak hayatımızı muhasebe etmek ve atiye o kuvvetle yürümek gerekdir.*"[47] sözleriyle de, 24 Temmuz'un bundan sonra Türk milletinin hayatına yön vereceği bir dönüm noktası olması gerektiği ifade edilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması haberi Ankara'ya saat 17:00'da ulaşmıştır. Ancak, Lozan'dan yada İsmet Paşa'dan Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı)'ne herhangi resmî bir telgraf gelmediği için, bu haber sadece "*antlaşmanın imzalandığı şeklinde*" sözlü olarak bildirilmiştir. Böyle olmasına rağmen, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı haberi 101 pare top atışıyla anında, yani saat 17:00'da Ankara'ya ve Türk kamuoyuna duyurulmuştur. İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı)'ne göndermiş olduğu telgraf ise, yaklaşık iki saat sonra yani 18:40'ta ulaşmıştır.[48] Böylece, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanıp imzalanmadığı noktasında hem Türk kamuoyunda, hem de resmî makamlarda soru işareti kalmamıştır.

---

[44] Ali Naci Karacan, a. g. e., s. 470., M. Cemil Bilsel, a.ge., s. 506-507.

[45] Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, o yılki Kurban Bayramı ile aynı güne denk gelmiştir.

[46] **Vakit**, 25 Temmuz 1923, s.1.

[47] **Vakit**, 25 Temmuz 1923, s.1.

[48] "Mes'ûd Günler Nasıl Geçdi? Lozan'da ve Memleketde Yapılan Sulh Merasimi" **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması haberi İstanbul'a saat 17:40'da ulaşmıştır. Haber önce İstanbul'daki Ayrandük zırhlısına, oradan da İstanbul'daki Deniz Kuvvetleri'ne tebliğ edilmiştir. Bunun üzerine toplar ateşlenmiş ve antlaşmanın imzalandığı İstanbul halkına duyurulmuştur. Diğer haber ajansları ise antlaşmanın imzalandığından emin olduktan sonra bu mutlu haberi İstanbul ve Türk kamuoyuna saat 19:30'da duyurmuşlardır. Bu gelişme üzerine, yukarıda da ifade edildiği gibi resmî açıklama beklenmeden, daha önce yapılmış olan kutlama programı yerine getirilmiş, ikinci defa toplar ateşlenmiş Barış Antlaşması'nın imzalandığı top sesleriyle tüm halka yeniden duyurulmuştur.[49]

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı haberi Türk kamuoyu ile paylaşıldıktan sonra, Kurban Bayramı'nın ikinci gününde olunmasına karşın, Bakanlar Kurulu Başbakan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığında 25 Temmuz 1923'te bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda Barış Antlaşması'nın "*resmî bir tebliğ*" ile tüm Türk kamuoyuna duyurulması kararlaştırılmıştır. Bu nedenle Bakanlar Kurulu toplantısında buna ilişkin bir "*resmi tebliğ*" yayınlanmıştır. Bu tebliğde; "*Temmuzun yirmi dördüncü salı günü saat 3 de başlayub saat 4 de hitâm bulan celsede Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti sulh murahhaslarıyla İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya ve Yunanistan murahhasları arasında sulh mu'ahedenamesi imza edilmiştir. Yalnız Sırbistan Türkiye'ye ta'allük etmeyen esbabdan dolayı mu'ahedeyi imza etmemiş ve konferans tarafından mu'ahedenin mevki'-i mer'iyete vaz'ına kadar imzaya imkân bırakılmak üzere bir protokol tanzim olunmuştur…*"[50] denilerek, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı Hükûmet tarafından da resmen Türk milletine duyurulmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması üzerine, Kurban Bayramı'nı İzmir'de geçirmekte olan Mustafa Kemal hem bayram, hem de Barış Antlaşması'nın imzalanması nedeniyle Türk kamuoyuna 25 Temmuz 1923'te bir tebrik yayınlamıştır. Bu tebrikte Mustafa Kemal; "*İdrak ettiğimiz bayram Lozan Sulhunun imza edildiği güne tesadüf ediyor. Memleketin felaketle bunaldığı bir zaman milleti halâs ve istiklâle eriştirmek içün giriştiğimiz mücadele silâhlarımızın ve siyasetimizin kazandığı mavaffakiyetle ilk büyük merhalesine vasıl olmuştur. Türk milletinin hür olduğu kadar hakiki bir nizâm-ı ictima'ı içinde zengin, müreffeh, sahib-i erkân ve san'at ola-*

[49] **Vakit**, 25 Temmuz 1923, s.1.
[50] a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

rak yaşamasını kendisine gaye-i ittihaz eden cem'iyetimiz ve fırkamız sulhun akdinden sonra ifa edeceği yeni vazifelere hazırlanırken ihtiyacâtda milletin aynı fikir etrafında toplanmış zevâta rey'ini vermek suretiyle gösterdiği hiddet ve tesanüdün sulhun imzasını mühim bir tesbitde te'cil etmiş olduğunu beyân ve aziz vatandaşlarımızı millî tarihimizin büyük bir merhalesi olan bu mes'ud bayramdan bütün kalbimle tebrik ederim."[51] diyerek, Türk milletinin silahının ve siyasetinin gücü ile Türk İnkılabı'nın[52] ilk dönemini başarıyla tamamladığını, bunda sonra yapılacak olan asıl işin ise, Türk milletinin medenî milletlerin seviyesine çıkartılması için çalışılması olduğunu söylemiştir.

Hem Bakanlar Kurulu'nun, hem de Başkomutan sıfatıyla yayınlanılan bildiri ve tebriklerden sonra, yukarıda örneğini verdiğimiz, kutlama programları Anadolu'nun her tarafında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yapılan bu kutlama ve şenlikler Türk kamuoyunun tutumunu ortaya koyması nedeniyle bazı illerde yapılan etkinlikler üzerinde durmakta yararlar vardır.

Özgürlük ve Barış Bayramı nedeniyle daha önce hazırlanılmış olan yarı resmî programın gündüz yerine getirilmesinin ardından, kararlaştırıldığı gibi, halkın geniş katılımıyla hemen hemen İstanbul'un her yerinde büyük bir gece kutlaması yapılmıştır. Ellerinde Türk bayrağı ile pek çok insan elektriklerle aydınlatılmış Beyazıt Meydanı'nda ve Fatih Belediyesi önünde toplanmış, gece yarılarına kadar eğlenmiş, Türkiye, Lozan Barış Antlaşması, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin önderleri lehinde tezahüratta bulunmuşlardır. Merkez Komutanlık Mızıkası'nın çalmış olduğu müzik eşliğinde halk eğlenmiş, ardından halkı eğlendirecek çeşitli gösteriler yapılmıştır. Kutlama ve eğlenceler gece yarısına kadar devam etmiştir.[53]

İstanbul'un diğer yerlerinde de aynı anda eğlenceler düzenlenmiştir. Divanyolu, Şehzadebaşı, Şişli ve Taksim de benzer şekilde tezahürat yapılmış, eğlenceler düzenlenmiştir. Giriş kapısı bayraklarla süslenmiş olan Dolmabahçe Sarayı'nda aynı gece Hilâfet Mızıkası konserler vermiş, gece yarısına kadar eğlenceli parçalar çalınmıştır. Yine bayraklarla ve defne yapraklarıyla süslenmiş teknelerle İstanbul boğazında "*Lâle devrinde yapılan*

---

[51] **Vakit**, 25 Temmuz 1923, s.1.

[52] Mustafa Kemal, Türk İnkılâbı'nı şu şekilde ifade etmiştir: "*Uçurumun kenarında yıkık bir ülke… Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar… Yıllarca süren savaş… Ondan sonra, içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için aralıksız inkılâplar… İşte Türk umumî inkılâbının kısa ifadesi*", Atatürkçülük (3. Kitap), **Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Ankara, 1986, s. 64.

[53] "23 Temmuz Bayramını Tes'yid", **İkdam**, 25 Temmuz 1923, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sa'd- âbâd günlerini" hatırlatan mehtap gecesi düzenlenmiştir. Gece yarılarına kadar tekneler boğazda dolaşmış, sahildeki insanlarla karşılıklı tezahürat yapmışlardır.[54]

Barış Bayramı çerçevesinde İzmir'de de çeşitli etkinlikler yapılmıştır. Barış Bayramı faaliyetleri İstanbul ve Ankara'daki kutlama programlarıyla paralel olmuş, İzmir'deki kutlamaların tek farkı, Mustafa Kemal'in İzmir'de olması nedeniyle, biraz daha heyecanlı ve coşkulu olmasıdır. Bu nedenle, İzmirliler 24 Temmuz 1923'ten itibaren sürdürdükleri kutlamaların en coşkulusunu Kurban Bayramı'nın son günü olan 28 Temmuz 1923'te gerçekleştirmişlerdir. İzmir'de yaşayan halkın her kesiminden oluşan binlerce kişiden oluşan büyük bir kalabalık tezahüratta bulunarak otomobil ve arabalarla şehri dolaşmıştır. Bu kalabalığın ön tarafında şehrin ileri gelenleri, süvariler, arkasında mızıkalar ve onların arkasında da coşkulu kalabalık yer almıştır. Kalabalık İzmir sokaklarını dolaştıktan sonra, Göztepe'de bulunan Gazi Köşkü'nün önünde toplanmıştır. Halk burada Millî Mücadele'nin önderi ve kurtarıcılarına sevgi gösterisinde bulunmuş, büyük tezahüratta bulunmuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal yanında bulunan eşi Lâtife Hanım, Dahiliye Vekili Fethi Bey, Nâfi'a Vekili Fevzi Bey ve milletvekilleri Salih ve Mahmut Beyler ile birlikte köşkün caddeye bakan bahçesine alkışlar eşliğinde inmişlerdir. Bu alkışlardan sonra Mustafa Kemal kalabalığa bir konuşma yapmıştır.[55]

Mustafa Kemal yapmış olduğu konuşmada gösterdikleri sevgiden dolayı kalabalığa teşekkür ettikten sonra, İzmirlilere bazı tavsiyelerde bulunmuş, ahlâki ve ekonomik olarak kuvvetli olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal memleket ve Türk milletinin düşmanlarından bahsederken, "*Bi'l-hassa memleket ve millet nizamına yan bakanların yeri ya denizin dibi yahud toprakların altıdır.*"[56] diyerek, memleket ve millet düşmanlarına karşı tavrını açıkça ortaya koymuştur. Türk milletine karşı gizli düşmanlık hissi besleyenlerin bundan sonra kahredeceğini, Türk milletini sevenlerin ise Türkiye'nin dostluğundan emin olacağını ve dostluğuna güvenebileceğini ifade ettikten sonra, bundan sonra Türkiye'nin ve Türk milletinin önündeki günlerin "*refah ve sa'adet*" devresi olacağını,[57] sözlerine eklemiştir.

---

[54] a.g.m., **İkdam**, 25 Temmuz 1923, s. 1.

[55] "Sulh Münasebetiyle İzmir'de Mu'azzam Tezahürât" **İkdam**, 30 Temmuz 1923, s. 1.; "Büyük Gazi Kurtardığı İzmir'de", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1923, s. 1.

[56] a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1923, s. 1.

[57] a.g.m., **İkdam**, 30 Temmuz 1923, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması nedeniyle sadece Ankara, İstanbul, İzmir'de kutlama programları ve kutlamalar yapılmamıştır. Türkiye'nin pek çok yerinde Barış Bayramı kapsamında etkinlikler yapılmıştır. Bu illerden biri de Adana'dır. Adana'da yapılan kutlama töreni nedeniyle şehrin her tarafı Türk bayrakları ile donatılmış, yeşil yapraklar ve çiçeklerle süslenmiştir. Top atışları ile Sulh Bayramı kutlamaları şenlendirilmiş, Lozan Barışı'nın istenildiği gibi yapıldığını düşünen Adanalılar sevinç içinde kutlamalarına devam etmişlerdir.[58]Yine aynı şekilde Zonguldak'ta Lozan Barış Antlaşması büyük sevinç içerisinde kutlanmıştır. Şehir bayraklarla ve defne yaprakları ile donatılmış, 25 Temmuz 1923'teki coşkulu kutlamaların ardından gece şehirde fener alayı düzenlenmiş, oyunlar oynanmıştır.[59]

Barış Bayramı'nın ikinci gününde Edirne'de de çeşitli faaliyetler yapılmıştır. Bu kapsamda, Hükûmetin resmî tebliğinin ardından, şehir yine bayraklarla donatılmış, şehir esnafı, hayır cemiyetleri ve okullar hep birlikte Türk Ocağı Şubesi önünde toplanmışlardır. Bundan sonra askerî daire önüne gelerek, Müdafâ-ı Hukuk üyelerinden Ekrem Bey'in yapmış olduğu kısa konuşma ile ordu selamlanmış, kanı pahasına Türk milletine yapmış olduğu hizmetten dolayı orduya teşekkür edilmiştir. Bu konuşmaya karşılık olarak ordu komutanı Mümtaz Bey bir konuşma yapmış, Ordu ile milletin bir bütün olduğunu, bu şerefin orduyu ortaya çıkaran Türk milletine ait olduğunu söylemiştir. Orduya böyle bir teşekkür edenler kendisi teşekkür ederek, Türk ordusunun her zaman için üzerine düşen görevi yerine getireceğini söylemiştir.[60]

Daha sonra belediyeye gidilerek, Trakya gençlerini temsilen Haşim Bey burada uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında yarım saat ötedeki Batı Trakya'nın da Türk bayrağının altına girmesi için çok beklemeyeceklerini sözlerine eklemiştir. Kalabalık buradan Müdafa-ı Hukuk Cemiyeti Edirne Şubesi'ne giderek oradakilerle tebrikleşmişler, oradan da Türk Ocağı'na giderek programı sonlandırmışlar, gece de fener alayı düzenlenerek, halkın kutlamaya katılması sağlanılmıştır.[61] Ayrıca, Van, Kars[62], Çatalca, Mersin, Erzurum, Maraş, Mersin, Silifke, Lefke, Gelibolu, Isparta, Trabzon, Kayseri, Genç, İzmit[63] v.b gibi doğudan batıya, kuzeyden güneye Anadolu'nun pek çok yerinde kutlama şenlikleri düzenlenmiştir.

---

[58] "Bütün Anadolu'da Sürûr-u Şadıman", **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.
[59] "a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.
[60] "a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.
[61] "a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.
[62] "a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.
[63] "Anadolu'da Bayram Şenlikleri", **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Temmuz 1923, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu'nun bir diğer ucu olan Kars'ta ise 26 Temmuz 1923'te halkın geniş katılımıyla bir kutlama yapılmıştır. Kutlama nedeniyle Karslılar şehrin en büyük meydanı olan İnönü meydanında toplanmıştır. Bayram olması nedeniyle de kutlamaya çok sayıda vatandaş katılmış ve Lozan Barış Antlaşması'nı, Barış ve Özgürlük bayramını tezahürât eşliğinde, büyük bir coşkuyla kutlamışlardır.[64] Köylerden gelen insanların çoğu önlerinde davul ve zurnalarla meydana gelmiş, iki bayramın birleşmesi nedeniyle, kurbanlarını yanında getirmiş ve kurbanlarını burada keserek insanlarla paylaşmak isteyen, toplumun her kesiminden binlerce kadın ve erkek İnönü meydanını doldurmuştur. Bu kalabalığa Millî Mücadele'nin önemi, sonucu ve Lozan Barış Antlaşması hakkında bilgiler veren konuşmalar yapılmış, konuşmalardan sonra köylü ve tüccarlar tarafından yüze yakın kurban kesilmiş, kutlamaya katılan insanların karınları doyurulmuştur. Kutlama askerî birliklerin geçit töreni ile son bulmuştur. Gece de fener alayı düzenlemiş, geç vakte kadar şehrin hemen hemen bütün caddeleri dolaşılmıştır.[65] Yani; Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, Barış ve Özgürlük Bayramı Edirne'den Kars'a büyük bir coşkuyla kutlanmış, Türk basınının ifadesiyle "*Türk milleti bayram içinde bayram*" yaşamıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması nedeniyle halk "*bayram içinde bayram*" yaparken çeşitli kurumlar ve şubeleri de bu kutlamalara katılmışlardır. Böyle bir etkinlik içinde olan kurumlardan biri Darü'l-Fünun (Üniversite) olmuştur. Darü'l-Fünun Divanı (Üniversite Yönetim Kurulu)'nın almış olduğu bir karar ile 1 Ağustos 1923'te Üniversite'nin konferans salonunda toplanmıştır. Toplantıya Edebiyat, Tıp, Fen ve Hukuk profesörleri katılmıştır. Toplantı Üniversite Emini (Rektörü) Besim Ömer Paşa tarafından, "*şerefli Türk sulhu*" hakkında bilgi verilmiş, böyle bir antlaşmaya uzanan süreçte emeği geçenlere özellikle Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya üniversite adına teşekkür edilmiş, daha sonra Ebu'l-Ula (Mardin) Bey tarafından Lozan Barış Antlaşması hakkında kurul üyelerine ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Ebu'l-Ula (Mardin) Bey vermiş olduğu bilgilerden sonra, Millî Mücadele sırasında şehit olan Darü'l-Fünunluları ve diğer şehitleri anma, Lozan Barış Antlaşması'nın ortaya çıkmasına önderlik eden Mustafa Kemal ve onu imzalayan İsmet Paşa'ya senenin belirli günlerinde sevgi gösterisinde bulunma teklifinde bulunmuştur.[66]

---

[64] "Halkın Tebrikleri"**Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.
[65] "a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.
[66] "Sulh ve Darü'l- Fünûn", **Tanin**, 2 Ağustos 1923, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Ebu'l-Ula (Mardin) Bey'in bu konuşması ve teklifinin ardından, kurulda bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar; 1- Ebu'l-Ula (Mardin) Bey'in yukarıda sunduğu önerinin kabul edilmesi, 2- Millî Mücadele sırasında şehit olan üniversite mensubu ve diğer gençlerin anılması, 3- Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye Büyük millet Meclisi'nde onaylandığı tarihin üniversite için önemli bir gün kabul edilmesi ve özel bir törenin düzenlenmesi,[67] şeklindedir. Böylece, Darü'l-Fünûn örneğinde olduğu gibi diğer önde gelen resmî kurumlar ve kamu yararına çalışan sivil toplum örgütlerinin de bu kutlama ve tebriklerde üzerlerine düşen görevi yerine getirdiği söylenebilir.

B- TÜRK BASININDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Kitle iletişim araçları kamuoyu oluşturmada ve kamuoyunun düşüncesini anlatmada son derece önemlidir. Bu nedenle, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması üzerine Türk basınında yer alan yazılar hem Türk basınının tutumu, hem de Türk kamuoyu hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle, Millî Mücadele yanlısı Türk basınının bu durum karşısındaki tavrı, büyük sevinci ve geleceğe ilişkin yorum ve görüşleri kamuoyunun şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bunun için, çalışmanın bütünlüğü açısından bu konu hakkındaki bazı bilgi, yorum ve değerlendirmeler üzerinde durmakta yararlar vardır.

Her şeyden önce Millî Mücadele yanlısı olan Türk basını, yukarıda da ifade edildiği gibi, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması nedeniyle büyük bir sevinç yaşamıştır. Bu nedenle, hem Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı tarihin Türk kamuoyunda bir dönüm noktası olması, hem de Türk Kurtuluş savaşının yaralarını sarabilmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu kapsamda, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının kesinlik kazanmaya başlaması üzerine yani 18 Temmuz 1923'te Ankara'da bir Zafer Anıtı'nın dikilmesi için Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi tarafından bir kampanya başlatılmıştır. Bu nedenle, Türk kamuoyundan destek istenilmiştir. Savaştan yeni çıkılmış olmasına rağmen, Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi'nin bu kampanyasına her zaman için fedakârlık yapmasını bilen Türk milleti elinden geldiğince katılmıştır. Bu kampanya sonrasında, yani 26 Ağustos 1923'e gelindiğinde toplanan para 8.416.212 kuruşa ulaşmıştır.[68] Bu da böyle bir anıtın yapılması için, o günün şartlarında, önemli bir miktar demektir.

---

[67] a.g.m., **Tanin**, 2 Ağustos 1923, s.1.
[68] **Anadolu'da Yenigün**, 16 Ağustos 1923, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bağlamda yapılan bir başka faaliyet ise, Barış ve Bağımsızlık Bayramı nedeniyle yapılmıştır. Bu bağlamda Millî Mücadele sırasında hayatını kaybeden şehitlerin eş ve çocuklarına, gazilerin kendilerine, eş-çocuklarına yardım yapabilmek amacıyla 26 Temmuz 1923'te Ankara'da bir yardım kampanyası düzenlenmiştir. Bu kampanyada Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal ve Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan heyetin Başdelegesi İsmet Paşa'nın resimleri açık artırmaya çıkarılmıştır. İstenilen paranın toplanabilmesi için, bu kampanyaya ilişkin pek çok haber Türk basınında yer almıştır.[69] Bu nedenle, Türk basının kampanyanın başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Millî Mücadele yanlısı basının Lozan Barış Antlaşması'ndan önceki, hem de antlaşmanın imzalanması sırasındaki tutumu nedeniyle, yani bu tür etkinlikleri yapması, baş ve köşe yazılarıyla Türk kamuoyunun duygu ve düşüncelerini yansıtması ve aynı zaman da kamuoyunun şekillenmesinde rol oynaması üzerine, Matbu'ât İstihbarât Müdiriyet-i Umumîsi adına Ağaoğlu Ahmed tarafından 24 Temmuz 1923'te "*milliyetperver matbu'âta şükran telgrafı*" yayınlanmıştır. Ağaoğlu Ahmed bu telgrafında, ilk olarak kahraman Türk ordusunun kesin zaferinden sonra aylarca süren çetin müzakerelerden sonra Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanacağını, üç sene önce Türkleri yok etmek amacıyla birlikte hareket eden güçlerin Türklerin önünde hürmetle eğildiği ifade ettikten sonra, "*Türk tarihi bu güzel günleri takdim eden müşkil zamanlarda ifa eylediği kıymetdâr hıdemâtdan dolayı matbu'âtımızı şükram ve minnetle yad edecektir.*"[70] demiştir.

"*Milliyetperver*" basının aralarındaki fikir ayrılıklarını bir tarafa bıraktığını, "*hür ve müstakil*" yaşama arzusuna birlikte yürüdüklerini, bunu yaparak "*Efkâr-ı umumîzi muzır propagandadan ve düşman telkinlerinden saffet ederken da'vamızın ma'na ve mahiyetini dahilde ve hariçte neşr ve takdim için mümkün olan her şeyi yaptınız...*"[71] dedikten sonra, bunu yaparken de emperyalist güçlerin her türlü baskı ve şiddetine maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Bundan sonra da milliyetperver Türk basının ve mensuplarının barış döneminde de ülkenin kalkınması için aynı birlik ve beraberliği göstermesi gerektiğini sözlerine eklemiştir.

---

[69] **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.

[70] "Sulh ve Matbu'ât: Milliyetperver Matbu'âta Bir Şükran", **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 3.

[71] a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ülkenin her tarafında sevinçle karşılanmıştı. Bu sevinci hem Türk kamuoyu, hem de basını ile paylaşmak amacıyla, gazetelere Anadolu'nun pek çok yerinden Lozan Barış Antlaşması'nı ve Barış Bayramı'nı tebrik telgrafları gönderilmiştir. Bu tebriklere baktığımızda, bunlar bazen kişiler, bazen de kurumlar adına gönderilmiştir. Burada bunların hepsinden bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle, biz bunlardan bazıları üzerinde duracağız.

Van Valisi, Belediye Başkanı, Müftüsü, Fırka Komutanı, milletvekilleri tarafından Van halkı adına 24 Temmuz 1923'te Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne gönderilen kutlama tebriğinde, "*Necip milletimizin istihlâs ve istiklâl-i vatan uğrundaki fedekârlığın ulvi neticesini bugün idrak etmekle mes'ud ve bahtiyarız. Bütün şehir sekenesi şevk ü şadi içerisindedir. Vatanin büyük oğlu son gazisi ve onun kumandanlığı altındaki ordunun en büyük kumandanından en genç neferine varıncaya kadar 'âmil-i zafer ve sulh olanlarını tebrik ve takdis ediyoruz. Beşeriyet iftihar etsin, kendi arasında asil milletimiz gibi yüksek bir 'âmil-i sulh ve salah vardır. Mukaddes vatanları uğruna kanlarını akıtan şehitlerimizin ruh-u kuddisilerinin milletimizin sürüruna iştirak eddiğine şübhe yoktur. Cümlemiz mukaddes şehidlere fâtiha-ı havan olurken gazilerimize ve bütün milletimize afiyetler ve muvaffakiyetler davetini samim ruhumuzla sevinç yaşlarıyla tekrar ediyoruz. Bu sulh devresini açan milletimizin bundan sonra büyük sa'adetlere mahzar-ı hâtime tememniyatımızdır.*"[72] denilerek, Lozan Barış Antlaşması'yla sonuçlanan mücadeleyi yürütenler yüceleştirilerek tebrik edilmiştir. Ayrıca, insanlığın böyle bir antlaşma ile iftihar etmesi gerektiği ifade edildikten sonra, bu Barış Antlaşması'ndan sonraki süreçte Türk milletinin mutluluklara ulaşması temenni edilmiştir.

Ayvalık halkı adına Belediye Başkanı Halit Bey tarafından 24 Temmuz 1923'te gönderilen diğer tebrik telgrafında, "*Büyük milletimizin azim ve celâdeti, sevgili ordumuzun muzaffariyetiyle istihsâl edilen sulhdan dolayı Ayvalık ahalisinin samimi tebrigât ve teşekkürâtını hürmetle arz eder hükümet-i millîmizin mütemadî muvaffakiyetini temenni ederim efendim.*" denilmiş, yine aynı tarihte Denizli-Buldan Türk Ocağı Şubesi tarafından gönderilen tebrikte ise, "*Türk varlığının ocaklarından şeybân eden asıl kudreti bugün Başkumandanımız olduğu halde idrakiyle şerefyâb olan hal-*

[72] "Halkın Tebrikleri", **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

kımız sururini izhâr ve Büyük Millet Meclisi'ni tebrik ve tesyid eder."[73] denilerek, Lozan Barış Antlaşması'ndan dolayı hem Başkomutan Mustafa Kemal, hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi tebrik edilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk basınında pek çok baş makale ve köşe yazısı yer almıştır. Bu yazılar ve yapılan yorumlar hem Türk kamuoyunun görüşlerini yansıtmış, hem de kamuoyunun şekillenmesinde önemli derecede rol oynamıştır. Bu nedenle biz bu kısımda Türk basınında yer alan bazı önemli köşe yazıları ve yorumlar üzerinde duracağız.

Ziya Gühür tarafından Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde 30 Temmuz 1923'te "*Zaferimize Hariçten Bir Nazar*" adıyla yayınlanan yazıda; kazanılan Türk zaferini ve ortaya çıkmış olan Barış antlaşması'nın önemini ve büyüklüğünü anlayabilmek için, her şeyden önce Türklerin birkaç asırlık tarihini karıştırmak, yaşanılan faciaları ve hıyanetleri hatırlamanın yeterli olduğu belirtildikten sonra, "*bu günkü zaferimizin yalnız düşündüğümüzden ve bulduğumuzdan çok büyük ve parlak olduğunu söylemek ne bir mübalağa ne bir hatadır.*" [74] denilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın "*Türk'e benliğini, kudretini, şerefini veren dahili inkılâbımızın gerek askerî, gerek siyasî zaferimizin en mü'essir âmili olduğunu daima hatırda tutmaklığımız ve bu zaferin bütün meyvelerini toplamak içün bu yolda daha müterakkî ve esaslı adımlar atmaklığımız lazımdır.*"[75] ifadesiyle, Türk İnkılâbı'nın en önemli olayı olduğunu ve bu antlaşmanın sonuçlarını alabilmek için medeniyet ve ilerleme yolunda köklü adımların atılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'nın önemini ve büyüklüğünü anlamak isteyenlere İngiltere'nin Tan Gazetesi'nin yapmış olduğu "*Türkiye bir çok asırdan beri ga'ib etmiş olduğu, istiklâlini kazandı…Türkiye sırf millî bir hükûmet oldu ve merkez kuvvetini denizden gelecek düşmanın erişemeyeceği bir mahle nakletti*."[76] yorumun hatırlatılması gerektiği belirtilmiştir. Yani, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını kaybettiği bir süreçten sonra, ilk defa bağımsızlığını kazandığı, Türkiye'nin bu sayede millî bir devlet haline geldiği, askerî açıdan da stratejik bir öneme sahip olduğu üzerinde durulmuştur.

---

[73] a.g.m., **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1923, s. 2.
[74] Ziya Gühür, "Zaferimize Hariçten Bir Nazar", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1923, s. 1.
[75] Ziya Gühür, a.g.m., s.1.
[76] Ziya Gühür, a.g.m., s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Barış Antlaşması'nın önemi üzerinde yazılmış bir diğer yazı ise Ahmed Refik tarafından yazılmış ve İkdam Gazetesi'nde 4 Ağustos 1923'te "*Sulh*" adıyla yayınlanmıştır. Bu yazıda; Lozan Barış Antlaşması'na "*Şark Meselesi*" bağlamında yaklaşılmış olduğu için, aslında bu yaklaşım çok gerçekçidir, ilk olarak Türklerin asırlardan beri yaşamış olduğu doğu-batı çatışmasından söz edilmiştir. Bu düşüncenin daha sağlam bir zemine oturması için, Albert Sorel'in kitabının önsözündeki "*Türk ne zaman Avrupa'ya ayak bastı, Şark meselesi o zaman başladı*"[77] ifadesine yer verilmiştir.

"*Şark meselesi*"ni kendi lehlerine çözmek amacıyla Hıristiyan Avrupa'nın Türklerle sürekli mücadele içerisinde olduğunu, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin çağının gerisinde olduğunu anlamasına rağmen, bu mücadeleler yüzünden sürekli kan kaybetmeye başladığını, Osmanlı Devleti'nin bilimiyle, ekonomisiyle, edebiyatıyla, sanatıyla v.b. hayatın her alanında geri kaldığı, devlet yönetimindeki çürümenin hat safhaya vardığı ve Türk milletinin çok büyük acılar yaşadığı ifade edilmiştir. Ülke içinde açlık, adaletsizlik v.b. toplumsal huzursuzluklar da bunlara eklenince Türklerin hem ekonomik, hem de siyasî açıdan bağımsızlıklarını kaybettikleri üzerinde durulmuştur.

Bu tespitten sonra, "*Lozan Mu'âhedesi bütün bu sebepleri ortadan kaldırdı. Türk azmi ve silâhının kuvvetiyle malî, iktisadî ve siyasî hürriyetini iktisâb etdi. Avrupalıların asırlardan beri halletmek istedikleri Şark meselesi kendi aleyhlerine halledildi. Milletin kazancını ve toprağını yabancı çehrelerden kurtardı. Millî mefkure ateşi Anadolu'yu baştan başa canlandırdı. Türklerin tarihinde bu ilk ve parlak muvaffakiyetdir.*"[78] denilerek, Lozan Barış Antlaşması'nın aslında yaptığı en önemli şeyin Şark meselesini Türklerin lehine çevirmiş ve Türklere ekonomik ve siyasî bağımsızlığını yeniden kazandırmış olduğu açık bir şekilde dile getirilmiştir.

Barışın yeni bir toplum ve devlet kalkınması için bir fırsat olduğunu, yeniden geçmişteki kötü durumlara düşmemek için, bu fırsatın iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulduktan sonra, yeni zaferler kazanmak ve yukarıdaki durumlarla karşılamamak için hem maddî, hem de manevî açıdan yükselmek gerektiği ifade edilmiştir. Bunu yapmak için de daha önceki "*bir Avrupalı kafasıyla düşünmemek, halkı idare edecek*

[77] Ahmed Refik, "Sulh", **İkdam**, 4 Ağustos 1923, s.2.
[78] Ahmed Refik, a.g.m., s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

makamlara ehlini ve mutahassısını getirmemek, Türkün hariçteki anasırlar eline Türkün mukadderâtını teslim eylemek, ilin ve irfan sahasında bile siyasî ihtiraslara tenezzül etmek, kin ve ihtiras yüzünden memlekete hizmet edecek kıymetli anasırları, hatta memleketin hakiki evlatlarını işten uzaklaştırmak, riyakârlık, dalkavukluk ve hayasızlık edenleri himaye etmek"[79] hastalıklardan kurtulması gerektiği ifade edilmiştir. Anadolu'nun mücadelesi sonrasında kazandığı bu zaferin çok kıymetli ve parlak bir zafer olduğu belirtilerek, Lozan Barış Antlaşması'nı ve zaferini küçümsemenin vatana ihanetle eş olabileceğini ve bunun asla gerçekçi bir yaklaşım olmadığını sözlerine eklemiştir.

Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi'nde 17 Ağustos 1923'te yayınlanılan ve Yunus Nadi tarafından "*Muâhedenâme Mecliste*" başlığı ile yazılmış olan yazıda, artık Lozan Barış Antlaşması'nın tam metni yayınlanmış olduğu için, 143 maddeden oluşan antlaşmanın özellikle siyasî kısmı üzerinde durularak, Türk kamuoyuna ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu ayrıntılı bilgilerden ve daha önceki antlaşmalarla yapılan karşılaştırmalardan sonra, ki ileride Mustafa Kemal de Nutuk'ta böyle bir karşılaştırma ve değerlendirme yapacaktır, yapmış olduğu değerlendirmesinde, "*üç buçuk sene evvelki kara günlerle bugünkü mes'ud zamanların mukayesesine en esaslı mi'yar olarak yalnız şu tahliye kaziyyesini takdim etmek revadır. Hakikaten yapılmış olan iş çok büyük, ve istihsâl olunmuş olan netice onunla mütenasibdir.*"[80] sözleriyle, Lozan Barış Antlaşması'nın ve Barışı'nın yapılmış olan Millî Mücadele ile uyum içerisinde ve çok önemli bir iş olduğunu vurgulamıştır.

Hüseyin Cahid tarafından Tanin Gazetesi'nde "*Sulh Bayramı*" adı ile 24 Temmuz 1923'te yayınlanan bir diğer yazıda ise, toplumlar bazı önemli olayları yaşarken onun büyüklüğünü kavrayamadıkları için, Türk milletinin hayatında çok büyük bir öneme sahip olan Lozan Barış Antlaşması'nı değerlendirirken toplum dışına çıkıp değerlendirme yapıldığı zaman, aslında Lozan Barış Antlaşması'nın sadece Türkler için değil, dünya siyasî hayatı için de dönüm noktası olduğu tespiti yapılmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın Türk milletinin hayatındaki sıradan antlaşmalardan olmadığını ifade ettikten sonra, Batının asırlardan beri ulaşmak istediği hûlya ve emeli neticesinde Avrupa'dan atılan Türklerin, Lozan Barış Antlaşması'yla yeni-

[79] Ahmed Refik, a.g.m., s.2.
[80] Yunus Nâdi, "Mu'âhedenâme Mecliste", **Anadolu'da Yeni Gün**, 17 Ağustos 1923, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

den Avrupa'ya geldiği ve millî sınırlar dahilinde Anadolu'ya sağlam bir şekilde yerleştiği üzerinde durulmuştur.[81]

Lozan Barış Antlaşması'ndan önce Türk Devleti'nin elleri ayakları zincirli, yarı müstakil, inkıraza namzet cılız bir mahluk gibi olduğu belirtildikten sonra, "*Lozan Mu'ahedesi'nin yırttığı Sevr Mu'ahedesi Garbın Şarka, Türklere ve müslümanlara karşı asırlardan beri beslediği kin ve gayzın efkâr-ı bâtılanın, hiss-i istihfâf ve istihkârın bir mahsul-ü tabi'i idi. Şimdi bütün bu eski dünya yıkılıyor. Çıktığı yere tekrar giriyor. Bir Türk ve Müslüman ile Avrupalı müsavî olabiliyor.*"[82] diyerek, Şark meselesi bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır.

"*Her gün Avrupalılardan daha aşağı seviyede telakki edilmek ve öyle mu'amele görmek yüzünden içimizde Avrupa'ya karşı nefret ve isyan hissinin yükseldiğini duymayacağız. Bu ayrılmak ve uzaklaşmak mani'anın kuruması Şark ile Garbın münasebeti üzerinde iyi bir tesir edebilir. Avrupa diplomasisi Şark'ta tesis eden yeni vaz'iyeti lâyıkıyla idrak ederek lazım gelen siyaseti takip edebilirse unutmak istediğimiz eski boğuk ve derin husumet devrelerini tamamen kapamak kâbil olur.*"[83] sözleriyle de, yine Avrupalıların Şark meselesi çerçevesindeki klasik diplomasi yöntemlerinden vazgeçmesi, doğuda yani Türkiye'de meydana gelen değişimi ve dönüşümü kavrayıp ona göre dış politika yürütmesi istenilmiş, böyle yapılır ise Doğu-Batı yakınlaşmasının olabileceğin üzerinde durulmuş, aksi takdirde bunun mümkün olamayacağı açık bir dille ifade edilmiştir. Yazının sonunda, böyle bir zaferi Türk milletine armağan eden, bu uğurda ölen şehitlere özellikle teşekkür edilmiş, ayrıca devlet yönetiminde bulunan ve gecesini gündüzüne katan "*idare-i siyasîlere*" sonsuz teşekkür edilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın değerlendirildiği ve bu görüşlerin Türk kamuoyu ile paylaşıldığı bir başka yazı ise Mehmed Asım tarafından kaleme alınmıştır. "*Harbden Sulha İntikâl*" adıyla Vakit Gazetesi'nde 4 Ağustos 1923'te yayınlanılan bu yazıda, müttefiklerle Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye ve Türkler için savaş ortamının ortadan kalktığı, barış dönemine girildiği ifade edilerek, bu durumun tam anlamıyla kesinlik kazanması için her şeyden önce Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce de onaylanması gerektiği hatırlatılmıştır. Devleti bir makineye benzeterek, eski parçaların çalışabilmesi için çok iyi tamir

[81] Hüseyin Câhid, "Sulh Bayramı", **Tanin**, 24 Temmuz 1923, s.1.
[82] Hüseyin Câhid, a.g.m., s.1.
[83] Hüseyin Câhid, a.g.m, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmesi, parçalarının değiştirilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, yeni bir makine yapmanın ise çok zor olduğunu, bunu yaparken ve çalıştırırken de çok dikkatli olunması gerektiğine dikkat çekilmiştir.[84] Savaştan barış dönemine geçerken dikkat edilmesi gereken en önemli noktanın, bu devrenin mümkün olduğu kadar az bir zamanda ve düzen içerisinde olması gerektiğinin altı çizilmiştir. " *…Memleketi harpten sulha isâl için işe başlarken 'umumî bir plan dairesinde hareket etmek, bütün işleri bir tertibe vaz' eylemek, bu tertibe göre iktiza eden vesâ'it-i icra'iyeyi ihzâr eylemek, nihayet kemâl-i emniyet ile 'ameliyât ve tatbikata girişmek lazımdır.*"[85] denilerek, bir anlamda devlet ve toplum hayatı için çok önemli olan siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik devrimlerin bir plan dahilinde, zaman geçirilmeden yapılması gerektiği ortaya konulmuştur.

Mehmet Asım'ın bu isteği kısa bir süre sonra gerçekleşmiş, Lozan Barış Antlaşması 21 Ağustos 1923'te onaylanması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Mecliste yapılan uzun süren görüşmede, Özellikle sınır bölgelerinden gelen milletvekilleri çeşitli itirazlarda bulunmuşlardır. Musul, Batı Trakya ve Karaağaç'ın sınırların dışında kalmasını şiddetle eleştirmişlerdir. Ancak, milletvekillerinin Misâk-ı Milli'ye tam olarak uyulmadığı yolundaki itirazlarına rağmen, Lozan Barış Antlaşması 14 olumsuz 213 olumlu oy ile 23 Ağustos 1923'te kabul edilmiştir.[86]

İsmet İnönü, Lozan Barış Antlaşması hakkındaki görüşlerini, antlaşmanın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmesi görüşmeleri sırasında Türk kamuoyu ile bir kez daha yapmış, yapmış olduğu konuşmada, "*…mütecanis, yeknesank bir vatan: bunun içinde dışa karşı olumsuz kayıtlardan ve devlet içinde devlet ifade eden iç imtiyazlardan kurtulmuş bir durum: savunma hakkı kesin, kaynakları bol ve hür bir vatan… bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu antlaşmalar ifade ve izah etmektedir.*"[87] diyerek, tam bağımsız bir ülkenin ortaya çıkmış olduğunu söylemiştir.

Mustafa Kemal ise, Lozan Barış Antlaşması hakkındaki görüşünü ileriki yıllarda Nutuk'ta Türk kamuoyu ile paylaşmış ve burada, "*Bu antlaşma Türk milletine karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın, sonunda neticesiz bırakıl-*

---

[84] Mehmed Asım, "Harbden Sulha İntikâl", **Vakit**, 4 Ağustos 1923, s.1.
[85] Mehmed Asım, a.g.m., s.1.
[86] Yalçın, Durmuş-Azmi Süslü ve Diğ., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, Ankara, 2000, s. 380.
[87] Harp Akademileri Komutanlığı, **Lozan Antlaşması-Montreux Sözleşmesi ve Paris Sözleşmesi**, İstanbul, 1987, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

dığını ifade eder bir vesikadır."[88] diyerek, değerlendirmesini Şark meselesi çerçevesinde yapmıştır. Bu değerlendirmesiyle Mustafa Kemal, yukarıda açıklamaya çalıştığımız Türk basınının yorumuna paralel bir açıklama yaparak, Şark meselesinin Türklerin lehine sonuçlandığını, Sevr Antlaşması'yla Anadolu'da imha edildiği zannedilen Türklerin, Anadolu'da bağımsız bir şekilde yaşamaya devam edeceklerini, başta İtilaf Devletleri olmak üzere, bütün dünyanın bu antlaşmayla bunu kabul ettiğini çok açık bir şekilde ifade etmiştir.

SONUÇ

Kitle iletişim araçları kamuoyu oluşmasında etkili olduğu için, Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Mücadele'ye destek vermiş olan Türk basını bu görevini layıkıyla yerine getirmiştir. Bu nedenle, Türk basını Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından önce ve hemen sonrasındaki gelişmeleri yakından takip etmiş, yapılan işlere destek vermiş, Türk milletinin moralinin yüksek tutulması için gayret göstermiş, imzalanan Barış Antlaşması büyük siyasî zafer olarak kabul edilmiş ve Türk kamuoyunun sevincine ortak olunmuştur.

Türk kamuoyu, on üç yıldan bu yana yapmış olduğu savaşlardan sonra gerçekleşen Lozan Barış Antlaşması'nı büyük bir sevinç ile karşılamış, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923'ün o yılki Kurban Bayramı ile aynı tarihe denk gelmesi nedeniyle, Türk basınının ifadesiyle "*bayram içerisinde bayram yaşamıştır.*" Bu nedenle, Edirne'den Kars'a kadar Anadolu'nun her tarafında halkın geniş katılımıyla gerçekleşen gündüz ve gece kutlamaları düzenlenmiştir. Halkın bu kutlamalarına yer yer resmî makamlardan önemli kişiler katılmış, Lozan Barış Antlaşması ve bundan sora yapılacak olan işler hakkındaki görüşlerini kutlamalara katılanlarla paylaşmışlardır.

Lozan Barış Antlaşması hakkında Türk basınında pek çok haber ve yazı yer almıştır. Bu yazılarda; yapılan işin önemi ve büyüklüğünü anlamak için sadece Anadolu'nun ve İstanbul'un tahliyesine bakmalarının yeterli olacağı, Lozan Barış Antlaşması'na o günün şartları içerisinde Türklerin ve Batı'nın durumu dikkate alınarak bakılması gerektiği, böyle yapılmaz ise bunun asla gerçekçi olamayacağı, bu yaklaşıma aykırı bir iş yapılır ise bu-

[88] Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s. 510.

Levent Şahverdi Arşivi

nun, Türk basınının ifadesiyle, "*vatana, vatan için ölenlere ve gerçeklere ihanet*" olacağı dile getirilmiştir.

Toplumların bazı önemli olayları yaşarken onun büyüklüğünü kavrayamadıkları için, Türk milletinin hayatında çok büyük bir öneme sahip olan Lozan Barış Antlaşması'nı değerlendirirken toplum dışına çıkıp değerlendirme yapıldığı zaman, aslında Lozan Barış Antlaşması'nın sadece Türkler için değil, dünya siyasî hayatı için de dönüm noktası olduğu tespiti yapılmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın Türk milletinin hayatındaki sıradan antlaşmalardan olmadığı ifade edilmiş, batının asırlardan beri ulaşmak istediği hûlya ve emeli neticesinde Avrupa'dan atılan Türklerin, Lozan Barış Antlaşması'yla yeniden Avrupa'ya geldiği ve millî sınırlar dahilinde Anadolu'ya sağlam bir şekilde yerleştiği üzerinde durulmuştur.

En çok da bu şekilde yani "*Şark meselesi*" bağlamında yazılar, yorumlar, değerlendirmeler ve haberler yer almıştır. Yani; Türk basını tarihî süreci, gerçekleri ve Türk milletine karşı "*uzun yüzyıllardan beri hazırlanılmış*", siyasî, ekonomik, dinî ve kültürel boyutu olan doğu-batı mücadelesinde üstün tarafın Türkler olduğu ifade edilmiştir. Şark meselesinin Türklerin lehine sonuçlandığının, I. Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından kabul edilmek zorunda kaldığı, İsviçre Cumhurbaşkanı'nın ifadesiyle "*Galibiyetin Türklerde kaldığı*", yapılan işe bu açıdan bakılması gerektiği önemle vurgulanmıştır.

Lozan Barış Antlaşması hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında, üzerinde durulan ve vurgu yapılan en önemli konunun "*Türkiye'nin bağımsızlığı*" olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Lozan Konferansı'nın daha başından itibaren üzerinde durduğu en önemli meselenin "*ekonomik ve siyasî bağımsızlık*" olması nedeniyle, bu konu hakkında pek çok açıklama, yorum ve değerlendirme yapılmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye ve Türkler için savaş ortamının ortadan kalktığı, barış dönemine girildiği ifade edilerek, her yönden bağımsız, tek bir millete dayalı yeni bir Türk Devleti'nin ortaya çıktığı, bu devletin vatandaşları arasında, cemaat hakları hariç, birey hakları açısından her hangi bir farkın ve müslüman olan bütün vatandaşların azınlık statüsünde olmayacağı dile getirilmiştir. Bundan sonra yapılacak olan işin, devlet ve toplum hayatı için çok önemli olan siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik devrimlerin bir plan dahilinde, zaman geçirilmeden yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Bir anlamda devleti yönetecek olanlara hedef tespitinde yardımcı olunmuş, destek verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesidir. Ayrıca, Türklerin imha planı olarak bilinen Sevr Antlaşması'nı geçersiz kılan, Türklerin Anadolu'da imha edilemeyeceğini dünya kamuoyuna kabul ettiren ve Anadolu'nun tapusunun Türk milletine ait olduğunu "zorla" kabul ettiren siyasî belgedir. Bu belge ile kurulmuş olan "*siyasî ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye'nin*", siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan dayanak noktaları, felsefesi ve ruhu vardır. Bu dayanak noktalarının, felsefenin ve "Lozan ruhunun" korunması için, herkes üzerine düşen görevi yerine getirmelidir. Lozan Barış Antlaşması'nın ne kadar önemli, büyük başarı olduğu ve aslında ne demek olduğu, "*Şark meselesi*" bağlamındaki politikaların Avrupa Birliği ülkeleri tarafından Türklere karşı yeniden takip edilmeye ve Türk milletinin yeniden itilip-kakılmaya başlandığı bu günlerde daha iyi yorumlanmalı ve anlaşılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

(Vakit Gazetesine Göre)
SALTANATIN KALDIRILMASINA BAZI DÜNYA MÜSLÜMANLARININ BAKIŞI*

Yard. Doç. Dr. Nurettin GÜLMEZ**

ÖZET

Bu çalışmada; dış Müslümanların saltanattan sonraki Hilafete bakış açıları incelenmeye çalışılmıştır. Yani 1 Kasım 1922 ile 3 Mart 1924 tarihleri arasındaki dönemde dış Müslümanların, hilafetin kaldırılmasından sonraki durumu nasıl değerlendirdikleri araştırılmaya çalışılmıştır. Dış dünyanın konuya bakış açısı enteresan yaklaşımları içermektedir. Bu yüzden basına yansıyan bilgiler, Vakit gazetesi örneği ile sunulmuştur.

1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış ve hilafetten ayrılmıştır. Yeni halife seçimle işbaşına gelmiştir. Dört halife döneminden sonra ilk kez görülen bu durum, hem Türk aydınlarının ve hem de dış Müslümanların tartışmalarına yol açmıştır. Bu tartışmanın kaynağı, hilafet makamından dünyevî yetkilerinin alınmasıdır. Türkiye içinde 15 Ocak 1923'ten sonra tartışmalar hız kazanmış ve daha çok olumsuz bir havada devam etmiştir.

Ancak dış Müslümanların konuya bakışı oldukça olumludur. Özellikle Şam, Filistin, Tunus, Cezayir, Mısır, Arnavutluk, Kırım, Rusya Müslümanları ve Hindistan gibi yerlerden gelen telgraflar ve mesajlar; TBMM'nin saltanatı kaldırması ve yeni halifeyi seçimle iş başına getirmesi konusundaki kararını alkışlamışlar ve kabul etmişlerdir. Hatta Mustafa Kemal'e Hilafetin kurtarıcısı unvanını vermişlerdir. Ayrıca Türkiye'nin Lozan görüşmelerinde başarılı olması için desteklerini açıklamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Saltanat, hilafet, Türkiye, Vakit gazetesi, Müslüman, Osmanlı

---

* Vakit, 1 Aralık 1922

** Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

(In The Journal That Named Vakit) PERSPECTIVE OF WORLD MUSLIMS TOWARD SOVEREIGNTY WAS ABANDONED

ABSTRACT

In this study, perspective of Muslims living abroad toward caliphate after sovereignty of the sultan was tried to examine. In other words, how the outer Muslims appreciated the situation of post-caliphate in the period of 1st of November, 1922 and 3rd March 1924 was tried to study. Perspective of the exterior world to the subject has contained interesting approaches. Thus, information reflected to press has been presented here with the example of the journal that named Vakit.

In 1st November 1922 sovereignty of the sultan was abandoned and segregated from Caliphate. New caliphate was come to power by election. This situation that has been seen first time since the Four Caliphate caused debates within both Turkish intellectuals and outer Muslims. The mainstream in those debates was focused on withdrawing the authority of caliphate on mundane life. These debates increased after 15th January 1923 in Turkey and mostly continued in a negative atmosphere.

However, outer Muslims mostly approached this matter positive. Particularly, messages and telegraphs sent by outer Muslims from Damascus, Palestine, Algeria, Egypt, Albania, the Crimea, India and Russia had declared their approval and applauded the decision of the Grand National Assembly of Turkey on the abandonment of The Sultan's sovereignty and the assignment of new caliphate by election. Besides, they had given a title to Mustafa Kemal as Savior of the Caliphate. Additionally, they had declared their encouragement for Turkey to be successful during Lausanne negotiations.

Key Words: Sovereignty, caliphate, Turkey, the journal that named Vakit, Muslim, Ottoman

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine beraber gidilmesini isteyen telgrafların TBMM'ye ulaşması ve bu telgrafların TBMM'de okunması üzerine büyük tartışmalar ortaya çıkmıştır. Türkiye Devleti'nin gerçek ve tek temsilcisinin TBMM Hükümeti olmasına rağmen, İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine katılma konusundaki ısrarı, barışı baltalama ve milleti birbirine düşürme olarak görülmüştür. TBMM'deki milletvekilleri, TBMM'nin her şeye hâkim olduğunu, hilafet ve saltanatın da millet adına sahibi olduğunu belirtmişlerdir. Bu gelişmeler saltanatın kaldırılmasını tetiklemiştir.

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması üzerine yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Saltanatın ortadan kalkması ile halifeliğin yeni durumunun ne olacağı sorusu, akılları karıştırmakta idi. "Ancak Mustafa Kemal, hilafet ile egemenlik makamlarının yan yana bulunmasının gayet normal olduğunu açıklamıştır. Yani egemenlik makamında milletin kendisinin oturduğunu ve hilafet makamında ise dayanağı Türkiye Devleti olan bir şahsın oturacağını göstermiştir."[1] Böylece Türk Devleti'nin çağdaş bir nitelik taşıyacağını ve hilafet makamının da bütün İslam dünyası ile bağlantı aracı olabileceğini ifade etmiştir.

Saltanatın kaldırılmasından sonra 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti dağılmış ve 17 Kasım'da da Vahdettin bir İngiliz zırhlısı ile İstanbul'dan ayrılmış ve İngiltere'ye sığınmıştır. TBMM, 18 Kasım 1922 tarihli oturumunda Türkiye'den ayrılarak hilafetten feragat etmiş sayılan Vahdettin'in yerine Abdülmecit Efendiyi halife seçmiştir. TBMM tarafından halifeye bağlılığın bildirilmesi için 15 kişilik bir heyet kurularak İstanbul'a gönderilmiş ve TBMM'nin mesajı Abdülmecit'e iletilmiştir.[2]

Yeni halifenin seçimle işbaşına gelmesi, dört halife döneminden sonra ilk kez görülen bir durumdu. Ancak hem Türk aydınlarının ve hem de dış dünyanın bu yeni duruma alışması için zamana gerek vardı. Bu yüzden saltanatın kaldırılmasından sonra dünya ile ilgili gücü kalmayan, sadece manevi güce sahip olan hilafet makamının durumu, o günün dünyasında çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar Türkiye içinde büyük boyut-

[1] Komisyon, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.24

[2] Komisyon, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.25

Levent Şahverdi Arşivi

lara ulaştığı gibi, Türkiye dışındaki Müslümanlar arasında da yankı uyandırmıştır. 15 Ocak 1923'ten sonra tartışmalar hız kazanmış, Afyonkarahisar Mebusu İsmail Şükrü Beyin Mecliste dağıttığı risale ile başlayan tartışma, TBMM'nin karşı risale ve kitap yayınları ile alevlenmiş, İstanbul'dan Baro Başkanı Lütfü Fikri Beyin yayın yoluyla devreye girmesiyle büyük bir boyut kazanmıştır.

Ancak dış dünyanın, özellikle Müslüman dünyasının konuya bakışı oldukça olumludur. 750'lerden 1922'ye kadar süren hilafet anlayışının ve bir gelenek haline gelen saltanatlı hilafet uygulamasının değiştirilmesi, gerçek bir devrim olarak algılanmıştır. Bu gelişmeleri İslam dünyasındaki aydınların, büyük bir ilgi ve hayranlıkla izledikleri anlaşılmaktadır. Bu ilgi ve hayranlıklarını da yazılarına ve tebrik telgraflarına yansıtmışlardır.

Saltanatın kaldırılması üzerine oluşan yeni durum; İstanbul Hükümeti'ni devre dışı bırakmış, Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletlerinin Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasında ikilik çıkarmasına meydan vermemiş, Lozan'daki Türk Heyetinin Türk ulusunun haklarını savunurken TBMM'nin ve Türk ulusunun tam desteğini arkasında hissetmesine ortam hazırlamıştır.

1 Kasım 1922 kararına göre Osmanlı Saltanatı'na son verilerek hilafet sorunu şöyle çözümlenmiştir: "Hilafet Makamı, Osmanlı hanedanına ait olup, halifeliği bu hanedanın ilim ve ahlâk bakımından ergenliğe ulaşmış ve en mükemmel olanı, TBMM tarafından seçilir. Türkiye Devleti, Hilafet Makamı'nın dayanağıdır."[3]

"O sırada TBMM'nin olağanüstü temsilcisi olarak İstanbul'a gelmiş bulunan Refet Paşa (Bele), Yıldız Sarayı'na giderek Sultan Vahdettin ile görüşmüş ve TBMM'nin kararını bildirmeye çalışmış ise de, Vahdettin'e "Halife Hazretleri" diye hitap etmesinden fena halde sinirlenmiş ve Refet Paşaya en son ve kesin cevabını vermekte tereddüt etmemiş ve saltanatsız bir hilafeti, hanedanımızın en aciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğine emin olabilirsiniz Paşa, deyip konuşmayı bitirmiştir."[4]

BMM, saltanatı kaldırdığı ve Hilafeti de yeni karar ve koşullara bağladığı halde, TBMM hükümeti, Vahdettin'e halifeye ait makam ödeneğinin verilmesine engel olmamıştır. Fakat siyasal yetkileri alınan Padişah Vah-

[3] Tarık Mümtaz Göztepe, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde, Sebil Yayınları, İstanbul 1991, s11

[4] Göztepe, Tarık Mümtaz, a.g.e., s11–12

Levent Şahverdi Arşivi

dettin, bu yeni durumu kabul etmeyerek, "saltanatı elinden gittiği gibi hayatının da tehlikede olduğu kararına vararak, bir süre için memleketten uzaklaşmaya niyetlenmiş ve alttan alta yolculuk hazırlıklarına da başlamıştır."[5] Bunun sonucu olarak Türkiye'den bir İngiliz zırhlısı ile ayrılmıştır. Türkiye'nin başına sürekli belalar örmüş olan İngiltere'nin himayesine sığınmıştır.

Saltanatın kaldırılmasını, diğer ülkeler genellikle olumlu karşılamışlardır. Hatta Ukrayna gibi Türk Kurtuluş Savaşı'na Ankara'ya gönderdiği büyükelçi ile açıktan destek veren ülkelerden gelen resmî mesajlar, olayın ciddî analizlerini de içermektedir. Ukrayna Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen tebrik telgrafında şu ifadeler yer almaktadır:

"Türkiye'ye bütün düşmanları saldırırken, Türk milletinin düşmanları elinde bir alet olan Sultan, milletin yararına bir şey yapmadığı gibi Anadolu'daki kurtuluş hareketini ezmek için askerlerini gönderiyordu. Türkiye'nin her yerinde iktidarın bütünüyle TBMM hükümetinin eline geçmesiyle özgür ve bağımsız bir Türk devleti için yeni bir devir başlamıştır."[6]

Ancak bu çalışmada, Türkiye dışındaki ülkelerde yaşayan bazı Müslümanların, saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılmasından sonra oluşan yeni duruma bakış açıları incelenmeye çalışılmıştır. Yani 1 Kasım 1922 ile 3 Mart 1924 tarihleri arasındaki dönemde Türkiye dışındaki Müslümanların, saltanatın kaldırılmasından sonraki durumu nasıl değerlendirdikleri araştırılmaya çalışılmıştır. Dış dünyanın konuya bakış açısı enteresan yaklaşımları içermektedir. Bu yüzden basına yansıyan bilgiler, Vakit gazetesi örneği ile sunulmuştur. Bununla beraber daha sağlıklı bir yaklaşımın oluşması için, İstanbul gazetelerinden ve muhalif basın arasında sayılan Tanin ve Tevhid-i Efkâr'dan[7] da alıntılar yapılmış ve farklı gazetelerin olaya bakışı da eklenmiştir.

Saltanatın Kaldırılmasına Bazı Dünya Müslümanlarının Bakışı

Türkiye'de saltanatın kaldırılması ile ortaya çıkan halifelikle ilgili yeni durum, dış dünya ve özellikle İslâm dünyası tarafından büyük bir dikkat ve merakla takip edilmiştir. Saltanatın kaldırılmasından ve Vahdettin'in Türkiye'den ayrılmasından sonra yeni halife olarak seçilen Abdülmecit, ilgi oda-

[5] Göztepe, Tarık Mümtaz, a.g.e., s.12
[6] Tanin, "Saltanat-ı Şahsiyenin İlgası", 27 Kasım 1922, s.2
[7] Komisyon, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*, s.216–217

Levent Şahverdi Arşivi

ğı olmuştur. Papa Vekili, Fransa Fevkalade Komiseri General Pelle, İngiltere Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Anderson, İran, İspanya, Hollanda, Danimarka ve İsveç büyükelçileri, Halife Abdülmecit'i ziyaret ederek tebrik etmişlerdir. Beşiktaş Sarayı'nda oturan Halife Abdülmecit, kabullerini Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleştirmiştir. Tanin bu haberi, "Zat-ı Hazret-i Hilafetpenahî" alt başlığı ile vermiştir.[8] Bir süre sonra Amerikan Senatosu üyelerinden ve Yakındoğu Yardım Komisyonu Başkanı Crane de, Halife Abdülmecit'i ziyaret ederek tebrik etmiştir.[9]

Saltanatın kaldırılmasından sonra Tevhid-i Efkâr, TBMM'nin kararlarını manşetten vermiş ve bu kararlara katıldığını özellikle belirtmiştir. Tevhid-i Efkâr gelişmeleri şu başlıklarla duyurmuştur: "Büyük Millet Meclisi'nin Tarihî Kararı",[10] "BMM, hilafeti saltanattan ayırmaya ve egemenliğin hükümdardan alınarak millete verilmesine karar verdi",[11] "Sarayda Müzakereler ve Telaş",[12] "Müslüman İstanbul'un kalbi gibi nihayet idaresi de meşru millî hükümetimizin iradesine teslim oldu" ve "millî egemenliğin azim ve iradesi karşısında Yıldız Saltanatı ve köhne bab-ı âli, dün nihayet yıkıldı, gitti."[13] "Dün İstanbul'daki bütün daireler, bütün Türkiye'nin tek egemeni olan BMM hükümetinin emri altına geçti."[14]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, İslâm dünyasının saltanatın kaldırılmasına ne diyeceği endişesinin, İngiltere'nin teşvik ve tahrikleri ile doğduğuna işaret edilmekte ve bu endişenin yersiz olduğu belirtilmektedir. Ayrıca İslâm dünyasının bir şahsa veya bir aileye değil, Türk milletine bağlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Buna gerekçe olarak da, Türk milletinin bin seneden beri hilafet ve İslâmiyet'in bayraktarı, savunucusu ve koruyucusu olduğu için İslâm dünyası tarafından "Seyyid'ül Akvam-ı İslâmiye" yani "İslâm Milletlerinin Efendisi" olarak nitelendirilmesi gösterilmektedir. Kurtuluş Savaşı'nda Türk milletinin yenilmesi durumunda ne hilafetin ve ne de halifenin kalmayacağını, bütün Müslümanların iyi bildiği belirtilmektedir. Tanin gazetesi de buna katılıyor görünmektedir.[15]

---

[8] Tanin, "Süfera-yı Ecnebiye", 27 Kasım 1922, s.2
[9] Tanin, "Huzur-u Hilafetpenahîde", 13 Aralık 1922, s.1
[10] Tevhid-i Efkâr, 4 Kasım 1922, s.2
[11] Tevhid-i Efkâr, 3 Kasım 1922, s.1
[12] Tevhid-i Efkâr, 4 Kasım 1922, s.1
[13] Tevhid-i Efkâr, 5 Kasım 1922, s.1
[14] Tevhid-i Efkâr, 6 Kasım 1922, s.1
[15] Tanin, "İslâm Âlemi Ne Diyor?", 27 Kasım 1922, s.2

Levent Şahverdi Arşivi

Saltanatın kaldırılması ve hilafetin yeni durumu, Mısır, Hindistan ve Afganistan'da çok fazla yankı bulmuştur. Bunlara ilâve olarak Rusya, Arnavutluk, Azerbaycan, Lübnan, Irak ve Tunus Müslümanları da, gelişmeleri hem ilgiyle izlemiş ve hem de enteresan yorumlar yapmışlardır.

Mısır Müslümanları

Saltanatın kaldırılmasından ve yeni Halifenin seçimle iş başına getirilmesinden sonra Mısır'ın çeşitli yerlerinden (Port Sait, Benha, Talha ve Melva gibi şehir halkının ve öğrencilerinin) tebrik telgrafları gelmiş olup, bu telgraflarda, Abdülmecit'in halifelik döneminin bütün Müslümanlar için ***Asr-ı Saadet*** dönemi olmasını dilemişlerdir.[16] Mısırlılar, bir taraftan Halifeye bağlılıklarını bildirirken, diğer taraftan ***hutbe okuma izni*** istemişlerdir.[17]

Aynı şekilde Cemiyet-i Ulema Meclisi de toplantısında, saltanatın kaldırılmasından dolayı Mustafa Kemal Paşayı ve İslâm'da şurayı temsil ettiğini söyledikleri TBMM'yi kutlamışlar ve yeni halife Abdülmecit'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Mısır Cemiyet-i Ulema Meclisi, Türkiye devletini, "hilafetin koruyucusu" olarak nitelendirmiş ve Kurtuluş Savaşı döneminde yaşanan savaşları, "dört halife" dönemi savaşlarına benzetmişlerdir. Yani Kurtuluş Savaşı'na büyük bir kutsallık yüklemişlerdir.[18]

E1-Ezher Üniversitesi'nin öğrencileri de yeni Halifeye ***biat*** ettikten sonra, Hz. Ömer devri gibi bir devir temenni etmişlerdir. Buna ilave olarak TBMM ve Mustafa Kemal Paşa'nın kararlarını büyük bir saygı ile karşıladıklarını belirtmişlerdir.[19] E1-Ezher'deki 200 âlim tarafından gönderilen yazıda ise, Abdülmecit'in halife seçilmesinin meşru olduğu açıklandıktan sonra, yapılan işteki isabetten dolayı Mustafa Kemal'e bir teşekkürname göndermişlerdir.[20] El-Ahram gazetesi, hilafetin yeni şekli ile Papalık arasında bir benzerliğin bulunmadığını uzun bir yazı ile açıklamıştır.[21] El Ahram gazetesi konuyu; "Anlaşılıyor ki, Türkiye'yi çöküntüden kurtaran BMM, kuvveti milletin elinde tutabilmek için saltanatı kaldırmaktan başka çare bulamamıştır... Allah korusun bir felaket ortaya çıktığında hilafet, dev-

[16] Vakit, 14 Aralık 1922
[17] Vakit, 14 Aralık 1922
[18] Tanin, "Mısırlıların Tahiyyat ve Tebrikatı", 16 Aralık 1922, s.2
[19] Vakit, 5 Aralık 1922
[20] Vakit, 10 Aralık 1922
[21] Vakit, 30 Kasım 1922

Levent Şahverdi Arşivi

leti kurtaramaz. Fakat devlet, hilafeti koruyabilir. Herhalde İslamiyet için yanı başında güç ve kuvvet sahibi bağımsız ve medeni bir İslam devleti olan hilafet, zaafa uğramış bir saltanata dayanan bir hilafetten daha hayırlıdır,"[22] diye açıklamıştır.

El-Ahram gazetesi, bu yazısında Osmanlı tarihinden de geniş olarak söz etmiş, Osmanlı yöneticilerinin daha çok saltanatı kullandıklarını, halife unvanını pek kullanmadıklarını belirtmiş ve halife kelimesinin anlamını sorgulamıştır. "Halifenin anlamı; Resulullah'ın halefi ve vekili, İslâm dininin dayanağı demektir. Halife; ilim ve adalette noksanı, fitne ve fesadın yayılması taraftarı ve Müslümanlara zarar veren davranışları olmayan" insanlardan olabileceğini belirten El-Ahram, bu özellikleri olmayan bir halifeyi, Müslümanların görevinden alabileceğini ve hatta almasının bir zorunluluk olduğuna vurgu yapmıştır.[23]

"TBMM'nin saltanatın kaldırılması konusundaki kararına karşı söylenebilecek bir itiraz yoktur. Çünkü Ankara TBMM hükümeti, hilafetin kutsiyetini ve onurunu koruyabilecek yeryüzündeki tek, en büyük ve en kuvvetli bir İslâm hükümetidir. Bütün Müslümanlar için Müslümanların halifesi Abdülmecit'e biat etmekten başka yapacak hiçbir şey yoktur. Halife Abdülmecit de, hilafeti kabul etmiş, yönetim ve egemenliğin TBMM'de kalmasını onaylamıştır. O meclis ki, memleketin kurtuluşu uğrunda en büyük mucizeyi yaratmış, gücünü ve etkinliğini bütün dünyaya kanıtlamıştır."[24]

Büyük âlimlerden Ahmet Zeki Paşanın El-Muktam gazetesine yazdığı makaledeki görüşleri enteresandır. Ona göre; "Kur'an devlet işlerinde meşvereti (danışmayı) emrettiği için, her şeyi meşveret ile yapan İslamiyet, hilafet makamını tayin etme suretiyle sürdürmeyi kabul etmeyerek, bu işi şuraya (danışma meclisine) terk etmiştir. Bundan başka Kur'an, Allah'a, Peygamber'e ve Ulu'l-Emr'e itaat ediniz, buyuruyor. ulu'l-emr kelimesi, tekil değil, çoğul olarak kullanılmıştır ki bu kullanım, meşveretin önemini arttırıyor. Bugün siyasal örf ve alışkanlıklara göre Avrupa parlamentolarına benzeyen şura fikrini temsil eden, devletin koruyucuları ve İslam'ın kahramanları olan Ankara BMM üyeleri, ulu'l-emr'dirler ki, hilafet meselesi bu Meclise aittir."[25]

---

[22] Vakit, 28 Kasım 1922
[23] Tanin, "Hilafet ve Saltanat", 18 Aralık 1922, s.3
[24] Tanin, "Hilafet ve Saltanat", 18 Aralık 1922, s.3
[25] Vakit, 3 Aralık 1922

Levent Şahverdi Arşivi

Mısırlı bilim adamı Ahmet Zeki Paşanın yorumu çok dikkat çekicidir. Ona göre, "ulu'l-emr" kelimesinin çoğul olması; İslam'da hilafetin tek kişinin elinde bulunması anlamına gelmediğinin ve İslam'da yönetim makamında bulunanların büyük bir meclis eliyle yönetimi sürdürmeleri gerektiğinin kanıtıdır. Eğer tek kişilik bir yönetim önerilseydi, bu kelime tekil bir şekilde kullanılırdı. Ayrıca saltanat ve benzeri tek kişilik yönetimlerin İslam'ın ruhuna uymadığını ve danışmaya dayalı bir meclis anlayışının zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenlerden dolayı hilafet sorununu, TBMM'ye ait bir sorun olarak görmektedir. Böyle bir meclis hilafet yetkisini, bir başkası eliyle kullanabileceği gibi kendi elinde de tutabilir ve bizzat kendisi kullanabilirdi.[26]

Kısacası Mısırlılar, hilafetin yeni şeklini kabul etmişler ve benimsemişlerdir. Ayrıca TBMM'yi kutlamışlar ve yaptığı bu uygulamadan dolayı da alkışlamışlardır. Yani TBMM tarafından saltanatın kaldırılması, hilafetin saltanattan arındırılması ve halifenin TBMM tarafından seçilmesi, İslam'ın özüne dönüş olarak nitelendirilmiştir. Dört halife döneminden sonra terk edilen, yöneticinin işbaşına gelişteki seçim anlayışının canlandırılması olarak algılamışlardır.

Hindistan Müslümanları

Hindistan Müslümanları, saltanattan hilafetin ayrılması konusunu epeyce sonra öğrenmişlerdir. Bunun nedeni, o günün koşullarında iletişimin durumu idi. Ağa Han'a "Hindistan Müslümanlarının saltanattan hilafetin ayrılması konusunda ne düşündüğü" sorulduğunda, Hindistan Müslümanlarının henüz konuyu bilmediklerini söylemiştir. Ancak Hindistan Müslümanları, konuyu öğrenir öğrenmez olayları çok yakından izlemeye başlamışlardır. Ağa Han ise; halifelerin çok büyük örgütlenmelerin ve siyasetin dışında tutulması gerektiğini belirtmekle yetinmiştir. Padişah Vahdettin'in görevden alınması hakkında araştırma yapmak için, Hindistan'daki önde gelen din âlimlerinden oluşan bir komisyonun Avrupa'ya geleceği haberi de, Hint Müslümanlarının konuya ilgisini göstermesi açısından önemlidir.[27]

Hindistan'dan ilk gelen haberler, TBMM'nin 1 Kasım 1922 kararını onaylar biçimdedir. Hint Ulema-yı İslâm Cemiyeti, Ankara'ya sahip çıkılması ve Millî Kuvvetlere güvenilmesini önermektedir.[28] Delhi'de yapılan

[26] Vakit, 3 Aralık 1922
[27] Tevhid-i Efkâr, "Hint Müslümanları ve Hilafetle Saltanatın Tefriki", 13 Kasım 1922, s.1
[28] Tevhid-i Efkâr, "Hint Ulema-yı İslâmiyesi Ankara'ya Müzahir", 19 Kasım 1922, s.1

Levent Şahverdi Arşivi

toplantıya hem Hindistan Ulema-yı İslâmiye Cemiyeti ve hem de Hilafet Komitesi katılmıştı. Bu toplantıda her iki kuruluş da, TBMM'nin saltanattan hilafetin ayrılma kararını onaylamışlardır.

Tevhid-i Efkâr bu haberin sunuşunda kendi görüşlerini de ortaya koymaktadır. Tevhid-i Efkâr'a göre; Vahdettin'in hilafet ve saltanattan feragat etmediğini belirtmesinin İslâm dünyası üzerinde bir etki yaratmayacağı, fetva ve fermanlarla yüzlerce Müslüman'ı birbirine kırdırmış olan Vahdettin gibi bir hainden başka bir şey beklenmediği, üç seneden beri vatanını, milletini, hilafetini ve dinini değil kendi şahsını düşündüğü, düşmanlarla el ele vererek hıyanetten geri durmadığı ortadadır. Bu yüzden Vahdettin, İslâm dünyasından umduğu ilgiyi görmeyeceği iddia edilmektedir.[29]

Hint Hilafet Komitesi Reisi Cütanî, Türkiye'nin Roma temsilcisi Celalettin Arif Bey'e gönderdiği telgrafta; Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına Hint Müslümanlarının saygı beslediklerini ve kendilerine tam bir güven duyduklarını belirttikten sonra,[30] hutbede zikredilecek ismin değiştirilmesi için Abdülmecit'in halife seçilip seçilmediğini,[31] sormuşlardır. Seçildiğini öğrendikten sonra da, Hint Hilafet Merkez Komitesi'nin Kalküta'da yaptığı toplantıda yine Cütanî, "bu mutlu seçimden dolayı İslam dünyasını ve özellikle Türk milletini tebrik etmiş, hilafetin Müslümanlar üzerinde sürekli kalmasını ve feyiz kaynağı olmasını" dilemiştir. TBMM'nin bu kararından sonra hutbelerde de, Abdülmecit'in adının anılacağını belirtmiştir.

Ayrıca Halifenin seçimle işbaşına gelmiş olmasının önemine değinen Cütanî, "asırlardan beri ortadan kaybolmuş olan seçim ananesini diriltmek suretiyle bu seçimi olumlu bir sonuca ulaştırmış olan Ankara BMM'ye teşekkür eder, TBMM'nin dini ruhunu takdir ve İslam'a daha nice faydalı hizmetlerde bulunacağını ümit ederiz,"[32] diye eklemiştir.

"Hint Müslümanlarının Gerçek Kanaati" alt başlığı ile Tanin tarafından verilen haberde; yukarıdaki bilgiler aynen verilmiş, İngiltere'nin himayesine sığınan Vahdettin'i hilafet makamından feragat etmiş olarak gördüklerini ve Müslümanların saygısını kaybettiğini bildirdikleri ilâve edilmiştir.[33]

Hint Hilafet-i Merkeziye Komitesi'nin İngiliz başbakanı Bonar Law'a gönderdikleri, "Hintlilere göre, TBMM'nin kararı kutsaldır." mesajını içe-

[29] Tevhid-i Efkâr, "Âlem-i İslâm'ın Hilafet Meselesindeki Fikri", 20 Kasım 1922, s.1
[30] Vakit, 29 Kasım 1922
[31] Vakit, 14 Aralık 1922
[32] Vakit, 15 Aralık 1922 ve Tanin, "Hilafet Komitesinin Diğer Telgrafı", 2 Aralık 1922, s.1
[33] Tanin, "Hilafet ve Hintliler", 1 Aralık 1922, s.2

Levent Şahverdi Arşivi

ren telgraf da, İngiltere'nin her fırsatı değerlendirerek, Türkiye'yi köşeye sıkıştırmaya çalıştığını göstermektedir. İngiltere, Türkiye içindeki muhalifleri ve İslâm dünyasındaki piyonlarını kullanarak Türkiye'nin konumunu zorlaştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.[34]

Vahdettin'in İngiltere'ye sığınması, Hoca Sabri Efendi ve Rıza Tevfik ile birlikte Vahdettin'in Mısır'a bir İngiliz gemisi ile gitmesi, Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in Vahdettin ve yanındakileri Hicaz'a daveti, Hindistan Müslümanlarını ve birçok Müslüman'ı rahatsız etmiştir. Cûtanî, Hoca Sabri ve Rıza Tevfik hakkında da olumsuz kanaate sahip olduklarını belirtmiş ve onun gerekçelerini sıralamıştır. Bu nedenle Vahdettin ve yanındakilerin hareketini de, bir İngiliz oyunu olarak değerlendiren Hint Hilafet Komitesi Başkanı Cûtanî, Hint Müslümanlarının kötü niyetli propagandalara karşı koymaya hazırlıklı olduğunu bildirmiştir. Gerçeklerden haberdar olduklarını söyleyen Cûtanî'ye göre Hindistan Müslümanlarının, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'ye güveni tamdır.[35] Hindistan Müslümanlarının çoğunluğu, TBMM'nin kararını tartışmasız kabul etmiş ve halifenin Türk milleti tarafından seçilmeye devam edilmesi gerektiğini savunmuştur.[36]

Ayrıca Hindistan Müslümanları, TBMM'nin 1 Kasım 1922 kararından sonra oluşan yeni durumu görüşmek üzere Mısır'ın başkenti Kahire'de bir İslâm Kongresi toplanmasını önermişlerdir.[37]

Hint Hilafet Komitesi ile Cemiyet-i Ulema'nın ortak toplantılarında ise Dr. Ensarî; "İngiliz kamuoyunun Türkiye hakkındaki birçok yanlış fikirden kurtulmuş olmasına karşın Lord Curzon'un hâlâ Harbiye Nezareti'nde kalmasından dolayı üzüldüğünü"[38] söylemiştir. Yine Ensarî bir başka konuşmasında şunları söylemiştir: "Düşman propagandası, Türk milliyetperverlerine karşı olan ilgimizin yok edilmesine çalışıyor. Fakat biz bunun mahiyetini çoktan beri anladık. Dünyada hiçbir Müslüman memleketi ya da müstemlekesi yoktur ki, onların büyük zaferini büyük bir ilgi ve heyecan ile takip etmiş olmasın. Türklerin zaferi üzerine, dünyayı istilâ etmiş olan mutluluk, tefrika ve fesat hülyası içinde olanları düşündürüyor. Avrupa'nın siyasî ve iktisadî bağlarından kurtulabilmek için Asya ülkeleri arasında dayanışmaya ihtiyaç vardır."[39]

---

[34] Tanin, "Hilafet Meselesi", 1 Aralık 1922, s.2
[35] Tanin, "Hilafet Komitesinin Bir Telgrafı", 2 Aralık 1922, s.1
[36] Tevhid-i Efkâr, "Hint Müslümanları ve Hilafetle Saltanatın Tefriki", 23 Kasım 1922, s.2
[37] Tevhid-i Efkâr, "Hint Müslümanları ve Hilafetle Saltanatın Tefriki", 23 Kasım 1922, s.2
[38] Vakit, 3 Ocak 1923
[39] Vakit, 27 Ocak 1923

Levent Şahverdi Arşivi

Hindistan Müslümanları, Türkiye'nin imzalayacağı barışla ilgili olarak da sürekli devreye girmeyi düşünmüş, en azından manevî bir baskı oluşturmayı amaçlamışlardır. Lozan'da bulunan Hint heyeti ve Hindistan İstiklal Fırkası Başkanı Vahit Han; "Ankara ile ilişkilerimiz maddî değil, manevî ve dinîdir. Türkiye'ye teveccüh besleyen, Türkiye'ye yardım için her türlü fedakârlığa hazır olan 80 milyon Müslüman vardır. Yakın Doğu barışı, bizim millî ve dinî menfaatlerimizle ilgilidir. Ankara Hükümeti'nin bağımsızlık hakkını tamamen tatmin etmeyen ve onur kırıcı olabilecek olan bir barışı kabul etmesini istemeyiz... Türkiye'yi ne siyasî ve ne de ekonomik olarak İngiliz etkisi altına girmiş görmek istemeyiz. İngiltere, İslam dünyasında kaybettiği ilgiyi, Türkiye aracılığı ile tekrar kazanmaya çalışacaktır. Fakat biz, TBMM'ye tamamen güveniyoruz"[40] diyerek, bu desteği açıkça ifade etmekten çekinmemiştir.

Hindistan Müslümanları ise, sadece TBMM'nin saltanatı kaldırma ve hilafeti saltanattan ayırma kararına destek vermekle kalmamış, aynı zamanda İngiltere'nin Türkiye üzerindeki baskısını azaltma için girişimlerde bulunmuştur. Türk zaferinden duyulan büyük heyecan ve sevincin tercümanı olmaktan da geri kalmamışlardır. Türkiye'ye açık destek vermişler ve Türkiye ile aralarında kuvvetli bağların bulunduğunu belirtmişlerdir.

Afganistan Müslümanları

Afganistan'ın Londra Büyükelçisi, İstanbul halkına selamını yollarken, "İstanbul hilafetin merkezidir. Bütün Müslümanların yüzü buraya dönüktür ve kalpleri buraya bağlıdır. Türkiye'nin millî hareketi, Afganistan'da büyük bir ilgi ile takip edilmektedir. Temenni ederim ki, Türkiye barıştan sonra refah içinde yaşasın,"[41] diyerek samimi duygularını anlatmıştır.

Şeyh Sünusî'nin şerefine verdiği yemekte Afgan Büyükelçisi Ahmet Han; "Türk temsilcileri, bütün İslam dünyasının ve Doğunun içten dostluğunun temsilcileridir. Türkler ile bir ilişki kurmak ve bir barış imzalamak bütün Müslümanların kalbini kazanmaktır. Türk temsilcileri, Lozan'da barış imzalamak için çalışıyorlar. Dünyaya ilân ederiz ki, biz Müslümanlar ve bütün Doğulular, bütün Frenk cereyanlarını heyecanla takip ederek, neticesini bekliyoruz"[42], demekte ve Lozan konusunda da desteklerini açıklamaktaydı.

---

[40] Vakit, 29 Ocak 1923
[41] Vakit, 5 Aralık 1922
[42] Vakit, 20 Ocak 1923

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan'dan gelen haberler de, hilafetin yeni şekline destek verildiğini ve Lozan görüşmelerinde Türkiye'nin yanında olduklarını göstermektedir. Aslında Türkiye'deki gelişmelerin, bütün dünyada olduğu gibi Afganistan'da da büyük ilgi ile izlendiği anlaşılmaktadır. Türkiye, onların gözünde büyük bir örnek ve önemli bir dost olarak algılanmaktadır. İslam dünyasının Batıya açılan kapısı ve yüzü olarak görülmektedir.

Şeyh Sünusî'nin Fikri

Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu'da bulunan Şeyh Sünusî, Ocak 1923'te yine Ankara'dadır. Afgan Sefirinin verdiği yemeğe katılan Sünusî, "Allah adı etrafında toplanan İslamların yücelmesi ve özellikle İslamiyet konusunda çok kıskanç olan Türk Hükümetinin maddî ve manevî başarısı için dua ettiğini" belirtmiştir.[43] Aynı yemekte Rauf Bey'in de belirttiği gibi Şeyh Sünusî, Kurtuluş Savaşı sırasında asıl ülkesini terk edip Türkiye'ye gelerek, genel seferberlik içinde hizmetlerde bulunmuştur. Rauf Bey de, onun sözlü ya da fiilî hizmetlerine teşekkür ettikten sonra, "Türkler, Şeyh Efendi Hazretlerini hürmetle anmayı bir görev bilirler"[44] demiştir.

Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey, Şeyh Sünusî Hazretleri'ne, Hilafet ile saltanatın ayrılması hakkında ne düşündüğünü sormuş, bunun üzerine Şeyh Sünusî şu cevabı vermiştir: "En önemli farzlardan biri, namazdan sonra cihattır. Egemenlik, kuvvet sahibi olanındır. TBMM, düşmanlara karşı müdafaada bulunup İslam mülkünü istilâdan kurtardığından meşruluğu, her türlü şaibenin üstündedir. Bütün hukuk ve görevler TBMM'nindir. Meclis bu görevi yapmaz ve iyi yoldan uzaklaşırsa, o zaman bütün Müslümanların düşünmesi gerekir."[45]

Bundan sonra Sünusi; "Milletin ve Meclisin başında bulunan Mustafa Kemal Paşanın, bu millî ve dinî cihatlarının mizanda yerini almasını, Mustafa Kemal ve Meclisin çıkarttığı şeriat ve meşverete uygun olan bu usul dışında bir fikir yürütülmesinin dine aykırı olduğunu,"[46] ifade etmiştir.

Şeyh Sünusî de, egemenliğin kuvvet sahibi olanda bulunduğunu, Türk milletinin güç ve kuvvet yoluyla egemenliğini eline aldığını, Mustafa Ke-

[43] Vakit, 20 Ocak 1923
[44] Vakit, 20 Ocak 1923
[45] Vakit, 23 Ocak 1923
[46] Vakit, 23 Ocak 1923

Levent Şahverdi Arşivi

mal Paşanın da yaptıklarının doğru olduğunu, saltanatın hilafetten ayrılmasının da dine ve meşverete uygun olduğunu belirterek, saltanatsız ve seçimle işbaşına gelen hilafeti onaylamıştır.

Diğer Müslüman Ülkeler

Bu dönemde Türkiye, bütün İslam dünyasının ilgi odağı olmaya devam etmiştir. Özellikle de Dünya Savaşı'nda karşı karşıya gelmediği ülkelerin halkı bu ilgiyi fazlasıyla göstermiştir. Örnek olarak Petrograd Müslümanları da, hilafet ve saltanat meselesini konu edinmişler ve TBMM'ye bir mesaj göndermişlerdir. Onlara göre de, hilafet ile saltanatın birbirinden ayrılmasında TBMM haklıdır ve TBMM Hükümeti ile savaşacak olan devletlere karşı bütün Müslümanlar birlikte hareket etmelidir.[47] Yani Petrograd Müslümanları, sadece hilafetin yeni şekline değil, TBMM'ye bütün konularda açık desteklerini ortaya koymuşlar ve hatta bütün İslam dünyasını Türkiye'ye destek vermeye çağırmışlardır.

Arnavutluk'tan, yeni Halifeyi tebrik eden bir telgraf 18 Aralık tarihiyle gelmiştir.[48] Finlandiya Müslümanları bir taraftan yeni Halifeyi tebrik ederken, diğer taraftan da "dinî ibadetlerini yerine getirebilmeleri için hilafetin resmi izninin gönderilmesini" istemişlerdir.[49]

Azerbaycan halkı adına Azerbaycan Eski Maliye Bakanı Abdül Ali Bey, Mebus Hamdi Bey ve diğer bazı kişilerden oluşan bir heyet, Dolmabahçe Sarayı'nda halifeyi tebrik etmişlerdir.[50]

Kırımlılar,[51] Beyrut Müslümanları ve Bağdat âlimleri, Halife Abdülmecit'e biat ve onu tebrik etmişlerdir. Hutbelerde adını anmaya başlamışlardır. Beyrut'ta yayınlanan El-İkbal gazetesi; "Saltanatın hilafetten ayrılması ile halifeyi siyasî tartışmaların ve entrikaların dışına çıkaran BMM üyeleri, vatanperverlik, ilim ve yiğitlik itibariyle Doğu devlet adamlarının en değerlileridir. Yalnız Türkiye değil, belki bütün İslam dünyası Ankara devlet adamları ile iftihar edebilir,[52] diyerek Türkiye'de oluşan yeni duruma destek vermişlerdir.

---

[47] Vakit, 27 Aralık 1922
[48] Vakit, 25 Aralık 1922
[49] Vakit, 20 Aralık 1922
[50] Vakit, 11 Aralık 1922
[51] Vakit, 6 Aralık 1922
[52] Vakit, 16 Aralık 1922

Levent Şahverdi Arşivi

El-İkbal gazetesindeki, "halifeyi siyasî tartışmaların ve entrikaların dışına çıkarma," hilafetin yeni şekliyle ilgili ilgi çekici bir yorumudur. Bu yorum, tam da TBMM'nin düşündüğü ile birebir örtüşmektedir.

Tunus'ta çıkan El-Vezir gazetesi Müdürü Et-Tayyip bin İsa; "Türklerin açık zaferleri, meydana gelen siyasal değişiklikler, son zamanın kahramanları olan Türk devlet adamlarının hilafet uğrunda gösterdikleri büyük gayretler ve hizmetler, halifeliği Osmanoğullarında bırakması, geçen yedi asır zarfında örneği görülmemiş olaylardır... Bu durum Türk devlet adamlarına karşı bir saygı uyandırmıştır... Bugün Türkiye'nin bütün idaresini yürüten, İstanbul'un bakanlıklarına hâkim olan, dış ülkelere büyükelçi ve konferansa heyet gönderen Ankara Hükümeti'nin, saltanat ve hilafetin yeni durumu hakkındaki kararı, bütün Müslümanlar tarafından makbul görülmüştür,"[53] diyerek El İkbal'in yaklaşımına bütünüyle katılmıştır.

Sonuç

Yeni halife Abdülmecit bir gazeteciyle yaptığı görüşmede, dünya Müslümanlarının kalbî birleşmesini sağlamanın en büyük amacı olduğunu belirtmiştir. Bu görüşmede Abdülmecit şunları da söylemiştir: "İslâm dinine kalpten bağlıyım. Bütün Müslümanların halifesiyim. Amacım, Yavuz Sultan Selim'in amacıdır. Yavuz Selim'im emeli, İslâm dünyasının kalbî birleşmesini sağlamaktı. Bu düşünce benim de rehberimdir. İnşallah bütün Müslümanlar kalben birleşir, memnun ve mutlu olurlar."[54]

Yeni halife kendi konumunu sağlamlaştırmaya çalışırken, eski padişah ve halife hakkında da İslâm dünyasının güvenini kaybettiği, düşmanla işbirliği yaptığı ve böylece Türk milletine ihanet ettiği konusunda kanaat oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kurtuluş Savaşı taraftarı gazetelerle muhalif gazetelerin, saltanatın kaldırılması ve hilafetin saltanattan ayrılması konusunda büyük ölçüde fikir birliği içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunda Ali Kemal'in linç edilmesinin etkisinin henüz devam etmekte olmasının etkisi de olmuş olabilir. Çünkü bu etkinin zayıfladığı zaman, muhalif basının sesi daha çok çıkacaktır. Saltanatın kaldırılması aşamasında, Lozan görüşmelerinin de başlamak üzere olması, saltanatın kaldırılması konusunda fikir birliğinin oluşmasında bir başka etken olabilir.

---

[53] Vakit, 7 Aralık 1922

[54] Tevhid-i Efkâr, "Yegâne Emelim, Bütün Müslümanların Kalbî Birleşmesini Sağlamaktır", 23 Kasım 1922, s.2

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye dışındaki bütün Müslümanlar ve özellikle Şam, Filistin, Tunus, Cezayir, Mısır, Arnavutluk, Kırım, Rusya Müslümanları[55] ve Hindistan gibi yerlerden gelen telgraflar ve mesajlar; TBMM'nin saltanatı kaldırması ve yeni halifeyi seçimle iş başına getirmesi konusundaki kararını alkışlamışlar, kabul etmişler ve Türk devlet adamlarını teşvik etmişlerdir. Hatta Mustafa Kemal'e ***Hilafetin kurtarıcısı*** unvanını vermişlerdir. Yüzyıllardır hilafetin koruyucusunun Türk milletinin olması, sömürge altında olan İslâm dünyası için Türkiye'nin bağımsızlığına ulaşması, yeni bir ümit ışığının doğması, 1 Kasım 1922 kararını İslâm dünyasının algılamasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Lozan görüşmelerinde başarılı olması için desteklerini açıklamışlardır.

[55] Vakit, 1 Aralık 1922

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİNDE KAYSERİ HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1932–1938)

Yard. Doç. Dr. Mustafa ŞANAL*

ÖZET

Halkevleri 19 Şubat 1932'de Cumhuriyet rejimini ve devrimleri halka götürmek amacıyla kurulmuş, 1932–1951 yılları arasındaki zaman diliminde toplumu Cumhuriyetin ortaya koymuş olduğu ilkeler doğrultusunda yetiştirme ve geliştirme yolunda önemli roller oynamış olan bir kültür kurumudur. Kayseri Halkevi, 24 Haziran 1932'de açılmış, 1932–1938 yılları arasında Yüce Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün de yoğun ilgisi ile cumhuriyetin temel ilkelerinin halka anlatılması ve halkın belirli konularda aydınlanması ve sosyalleşmesi açısından önemli hizmetlerde bulunmuştur. 1932–1938 yılları arasında Kayseri Halkevi "halkın evi" olma yolunda önemli adımlar atmış ve önemli hizmetlerde ve faaliyetlerde bulunmuştur. Kayseri Halkevi 11 Ağustos 1951 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 5830 nolu yasa ile Demokrat Parti tarafından kapatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halkevleri, Kayseri Halkevi, Atatürk İlke ve İnkılâpları

KAYSERI PEOPLE'S HOUSE AND ITS ACTIVITIES DURING ATATURK'S PERIOD

ABSTRACT

Founded on 19 February 1932 to bring the Republican regime and revolution to the public. People's Houses were cultural institutions which played important roles in educating the people in accordance with the principles of the Republic during the years 1932-1951. Kayseri People's House was opened on 24 June 1932 and between the years 1932-1938 with the intensive care of Great Leader Ataturk conducted important tasks in expounding the principles of the Republic to the people and enlightening the people. Between the years 1932-1938 Kayseri People's House took further steps in becoming the people's house and conducted important services and activities. Kayseri People's House was abolished by the Law numbered 5830 published on the 11 August 1951 dated Official Gazette by Democrat Party.

Key Words: People's Houses, Kayseri People's House, Atatürk's Principals and Revolutions

---

* Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Halkevlerinin açılışına Cumhuriyet Halk Fırkasının 10 Mayıs-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında yapılan III. Büyük Kongresi'nde karar verilmiş[1], bu karar gereğince Halkevleri 19 Şubat 1932'de Cumhuriyet rejimini ve devrimleri halka götürmek amacıyla kurulmuştur. Halkevleri 1932–1951 yılları arasındaki zaman diliminde toplumu Cumhuriyetin ortaya koymuş olduğu ilkeler doğrultusunda yetiştirme ve geliştirme yolunda önemli roller oynamış olan bir kültür kurumu olarak nitelendirilmektedir. 19 Şubat 1932'de 14 Halkevi'nin açılması ile başlayan gelişme, 1951'de 478 Halkevine ulaşmıştır. Halkevleri, 882 sayılı ve 11 Ağustos 1951 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 5830 nolu yasa ile Demokrat Parti tarafından kapatılmıştır[2].

Kayseri Halkevi, 24 Haziran 1932'de Antalya, Bilecik, Edirne, Gaziantep, Giresun, İçel, Kastamonu, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Ordu, Rize, Sinop, Şebinkarahisar, Tekirdağ, Trabzon, Yozgat, Van ve Zonguldak Halkevleri ile birlikte açılmıştır. Kayseri Halkevi ilk açıldığı ilk günden itibaren dokuz şubesini de faaliyet alanına sokmuştur. Ancak ilk zamanlarda kayıtlı üye bulma konusunda sıkıntılar yaşanmış, bu sıkıntıların giderilmesi için Kayseri Vilayet Gazetesi'ne "*Halkevine Çağrı*" başlığı altında ilanlar verilerek Halkevi'ne davette bulunulmuştur. Kayseri Halkevi ilk olarak eski Türk Ocağı binasında hizmete girmiş, yeni binasının inşası Mayıs 1941 tamamlanmış, 22 Şubat 1942'de de C.H.P. Müfettişi Agâh Sırrı Levend, Kayseri Milletvekilleri, Nâzmi Toker, A. Hilmi Kalaç, Suad Hayri Ürgüplü, Reşit Özsoy, Ömer Taşçıoğlu ve Kayseri Valisi Halil Aksoy'un katıldığı bir törenle hizmete açılmıştır. Kayseri Halkevi C.H.P. İl İdare Kurulu'nun 10.07.1950 tarihinde almış olduğu bir karar ile 01.08.1950 tarihinden itibaren faaliyetini durdurmuştur[3]. İşte bu çalışmada 1932-1950 yılları arasında faaliyet göstermiş alan Kayseri Halkevi tarafından Atatürk dö-

---

[1] Kadri Kaplan: *"Halkevleri",* Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s.131-141; Cemalettin Canlı: *Halksız ve İnsansız Bir Tarihin Halkevleri*, Halkevleri Yayınları, Sezai Ekinci Matbaası, Ankara 1999, s.81; Süleyman Ünüvar: *Gaziantep Halkevi ve Faaliyetleri*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:V, Sayı:1, Ocak-2002, s.259-285. Anıl,Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990;Nihan Yükselen,*:Parti Devlet Bütünleşmesi*, Gelenek Yayıncılık, Kurtiş Matbaası, İstanbul 2002.

[2] Kayseri Halkevi, kuruluşu ve örgütsel yapısı ile hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Şanal, "Türk Kültür Tarihi İçerisinde Kayseri Halkevi ve Faaliyetleri (1932–1950)", *Milli Eğitim,* Sayı:161, 2004, s.37-60.

[3] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.838.811.1,Dosya No: 5. Büro, s.9,11.

Levent Şahverdi Arşivi

neminde (1932-1938) yapılan faaliyetlerin neler olduğu üzerinde durulmuş, yedi yıllık bir zaman dilimi içerisinde hangi sosyal, kültürel, eğitsel ve sportif vb. etkinliklerin yapıldığına alt başlıklar halinde yer verilmeye çalışılmıştır.

1932 Yılında Kayseri Halkevi'nin Faaliyetleri

30 Ağustos 1932'de "30 Ağustos Zafer Bayramı" Kayseri Halkevi'nde coşkun bir törenle kutlanmıştır. Halkevi'nin bahçesinde düzenlenen törene saat 16.00'da başlanmıştır. Önce kolordu bandosu tarafından istiklâl marşımız çalınmış, daha sonra Halkevi Başkanı ve Kayseri Milletvekili Reşit Bey tarafından bir konuşma yapılmıştır. Reşit Bey'in konuşmasından sonra Eczacı Hâzım Bey tarafından günün anlam ve önemini ifade eden bir konuşma daha yapılmıştır. Hâzım Bey'in veciz konuşmasından sonra toplantı, Ömer Bey'in "Dumlupınar Manzumesi"ni okuması ile son bulmuştur[4]. 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın yaratmış olduğu sevinç nedeniyle Halkevi Başkanı Reşit Bey ile dönemin Kayseri Belediye Başkanı Necmettin Bey tarafından Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'e birer teşekkür telgrafı çekilmiştir. Atatürk, şahsına gösterilen teveccühlere, Reşit Bey ve Necmettin Bey'e göndermiş olduğu birer teşekkür telgrafı ile karşılık vermiştir. Ulu Önder, Halkevi Başkanı ve Kayseri Milletvekili Reşit Bey'e göndermiş olduğu telgrafta şu sözlere yer vermiştir:

"**KAYSERİ HALKEVİ REİSİ, KAYSERİ MEBUSU REŞİT BEY**"

Büyük ordumuzun düşmanı ana yurdunda yendiği, varlığımızı gösterdiği büyük günün yıl dönümünden dolayı hakkımda gösterdiğiniz çok temiz duygulardan sevindim. Teşekkür eder, hepinize uğurlar dilerim[5]".

Halkevi İdare Heyeti'nin ilk açıldığı andan itibaren üzerinde önemle üzerinde durduğu konuların başında Halkevi'nde bir kütüphanenin teşkil edilmesi meselesi gelmiştir. Nitekim 18.07.1932 tarihinde Kayseri Belediye'sinin bahçesinde Halkevi Kütüphanesi ve okuma salonu açılmıştır. Kütüphane ve okuma salonunun her gün sabah saat 08.00–12.00 arası, öğleden sonra da 14.00–18.00 arası açık kalacağı, kütüphane ve okuma salonundan isteyen herkesin rahatlıkla yararlanabileceği açıklanmış, kütüpha-

[4] *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 01.09.1932. Gazetenin bu nüshasında Eczacı Hazım Bey tarafından 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebeti ile Halkevi'nin bahçesinde yapılan konuşmanın tam metni de bulunabilir.

[5] *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 05.09.1932.

Levent Şahverdi Arşivi

ne ve okuma salonuna kitap bağışında bulunmak isteyenlerin olabileceği düşüncesiyle gazetelere çeşitli ilanlar verilmiştir[6].

Güzel Sanatlar Şubesi, 1932'nin Ekim ayının ilk günlerinden itibaren yoğun bir çalışma programı hazırlamıştır. Bu yoğun program ile amaçlanan hedef, halka doğu ve batı müziğini sevdirmekti. Halkevlerinin kuruluş amaçlarından birisinin halkı güzel sanatlar yolu ile eğitmek ve onları bir arada ortak bir amaç etrafında birleştirmek olduğu düşünülecek olursa, Güzel Sanatlar Şubesi'nin bu amacının doğruluğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Halkevi'nin Güzel Sanatlar Şubesi tarafından yürütülecek olan bu programın içeriğinde nelerin olduğu gazetelere verilen ilanlarla halka duyurulmuş ve halktan ilgilenenlerin katılımı istenmiştir[7].

Kayseri Vilayet Gazetesi'nin 20.10.1932 tarih ve 698 sayılı nüshasından itibaren Halkevi'nin Köycüler Şubesi tarafından "Ziraî Öğütler" başlığı altında çiftçileri ve tarımla uğraşan herkesi ziraî bilgilerden yararlandırmak amacıyla birkaç ay devam eden bir yazı dizisine başlanmıştır.

29.10 1932'de Kayseri Halkevi'nde Cumhuriyet Bayramı halkın katılımıyla yapılan çeşitli tören, eğlence ve müsamereler ile coşkun bir şekilde kutlanmış, günün anlam ve önemini belirten çeşitli konuşmalara, güzel sözlere ve şiirlere yer verilmiştir[8].

Kayseri Halkevi Başkanlığı tarafından Kayseri Vilayet Gazetesi'nin 01.12.1932 tarih ve 710 sayılı nüshasına bir ilan verilmiştir. İlanda Halkevi'nin düzenleyeceği çeşitli kurslar, gösteriler ve toplantıların neler olacağı hakkında halka basın-yayın yoluyla bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu ilanlara göre Halkevi'nin birkaç gün içerisinde ve 1933 yılının ilk ayı itibarı ile yapmayı düşündüğü faaliyetlerin programının şu şekilde olacağı açıklanmıştır:

– Halkevi salonunda Kayseri tarihine ait beş-altı bin yıllık izleri gösteren ve anlatan bir konferans dizisi. Bu konferansta yeni bulunan vesika ile eserlerin yanı sıra bazı eserlerin ve klişelerinin projeksiyon makinesi ile katılımcılara gösterilmesi,

---

[6] *a.g.g, 05.09. 1932*; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 08.09.1932; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 12.09.1932; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 15.09.1932; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 19.09.1932; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 22.09.1932; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 25.09.1932; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 03. 10.1932; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 06. 10.1932; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 13. 10.1932; *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 31. 10.1932.

[7] *Kayseri Vilayet Gazetesi, 03.10.1932; Kayseri Vilayet Gazetesi, 06.10.1932; Kayseri Vilayet Gazetesi, 13.10.1932; Kayseri Vilayet Gazetesi, 17.10.1932; Kayseri Vilayet Gazetesi,20.10.1932; Kayseri Vilayet Gazetesi,27.10.1932; Kayseri Vilayet Gazetesi, 31.10.1932,*

[8] Mustafa Şanal, "Kayseri Gazetesi'ne Göre Atatürk Döneminde Kayseri'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı:17, 2004-2, s.119-130.

Levent Şahverdi Arşivi

– Kayserili halk şairlerinin deyişlerinin saz eşliğinde söylenmesi.

– Okuma-yazma bilen vatandaşları medenî bilgiler konusunda aydınlatmak amacıyla Kiçikapı'da Hacı Mansur Mektebi'nde bir kursun açılması ve 3 Aralık 1932 Cumartesi akşamı başlayacak olan bu kursun kayıtlarının Cumartesi, Pazartesi ve Çarşamba akşamları saat 18.00-20.00 arası yapılması,

– Yine Halkevi binasında Fransızca, İngilizce ve Almanca lisanlarının ücretsiz olarak öğretileceği, bu amaçla Aralık 1932'nin ilk haftasında kayıtların yapılacağı bildirilmiştir[9].

1932 yılının Aralık ayı, Kayseri Halkevi'nin düzenlemiş olduğu bir dizi konferans dizisine sahne olmuştur. Burada şu özellikle belirtilmelidir ki, Kayseri Halkevi İdare Heyeti, konferanslar düzenlemek yoluyla ilmî, iktisadî, ziraî konularda halkı ve aydınları bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Aralık ayında Halkevi'nde verilen konferanslar şunlar olmuştur:

– 13.12.1932 Saat:19.00'da "*Tasarruf ve İktisat Haftası*" münasebetiyle dönemin Kayseri Maarif Müdürü Hüsnü Bey tarafından verilen konferans.

– 15.12.1932 Perşembe günü Saat:19.00'da Yakup Bey tarafından "Asrî Türk Genci ve Mefkûresi ve İçtimaî Vazifelerimiz" hakkında verilen konferans[10].

– 16.12.1932 Cuma günü Saat:14.00'da Hazim Bey tarafından "*Tasarruf ve İktisat*" adıyla verilen konferans.

– 18.12.1932 Pazar günü Saat.19.00'da "*Tasarruf ve İktisat Haftası*" nedeniyle Neşet Bey tarafından verilen konferans[11].

– Cumhuriyet mektebi öğrencileri tarafından mektep himaye heyeti namına hazırlanan müsamere 22.12.1932 Perşembe akşamı saat 19.00'da Halkevi salonunda sahneye konulmuştur[12].

– 24.12.1932 Pazar gecesi Kayseri Lisesi'nin Fransızca Öğretmeni Kemalettin Bey tarafından "*Kayseri Tarihinin Ehemmiyeti ve Bu Ahalinin İlk Sakinleri*" adında bir konferans verilmiştir.

– 29.12.1932 Perşembe günü saat 19:00'da Cumhuriyet Mektebi Müdürü A.Hilmi tarafından "*Yeni Ölçüler*" hakkında bir konferans verilmiştir[13].

---

[9] *Kayseri Vilayet Gazetesi,01.12.1932*.

[10] *Kayseri Vilayet Gazetesi*, 15.12.1932.(19.12.1932 Pazartesi günü Yakup Bey tarafından verileceği duyurulan konferans, bu tarihte verilmeyerek ileri bir tarihe tehir edilmiştir. *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 19.12.1932.

[11] *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 12.12.1932.

[12] *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 19.12.1932.

[13] *Kayseri Vilayet Gazetesi,* 19.12.1932.

Levent Şahverdi Arşivi

1933 Yılında Kayseri Halkevi'nin Faaliyetleri

1933 yılında Kayseri Halkevi'nin faal durumda olan 9 şubesi tarafından yapılan faaliyetler, "*Kayseri Halkevi Armağanı*" adıyla kitaplaştırılmıştır. Bu eser, Kayseri Halkevi tarafından çıkarılan ilk kitapçık olma niteliğini de taşımaktadır[14]. Kayseri Halkevi'nin 1933 yılında yapmış olduğu faaliyetler şunlar olmuştur:

Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi: a-Yurdu halka tanıtmak, geçmiş ile bugün yaşayanların yaşam biçimleri arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmak, Cumhuriyet ve inkılâplarının kökleşmesini sağlamak, vatandaşlık duygularının yükselmesini temin etmek için çeşitli konferanslar düzenlemiştir.

b- Yazı dilimize ve edebiyatımıza girmeyen fakat halk arasında kullanılan 3149 kelime derlenmiş ve bu derlenen kelimeler ilgili makamlara bildirilmiştir.

c- Kayseri'nin eski düğün gelenekleri araştırılarak derlenmeye çalışılmıştır.

d- Kayseri tarihinin yazılması yönünde çeşitli faaliyetlerde bulunulmuş, bu amaçla Kayseri Vilayet Gazetesi'nde "Kayseri'de Etiler ve Eserleri" adıyla bir yazı dizisi yayınlanmış, "Erciyes Kayserisi ve Tarihine Bir Bakış" adlı bir çalışmanın tabına başlanmıştır.

e- Komite üyeleri tarafından bazı tarihi eserlerin yerlerinde tetkîkleri yapılarak fotoğrafları çekilmiştir.

f- Halk şairlerinden bazılarının yaşayış ve eserleri hakkında konferanslar verilmiş, bu suretle halk şairlerini halka tanıtmak ve sevdirmek amaçlanmıştır[15].

Güzel Sanatlar Şubesi: a- Haftanın belirli gün ve saatlerinde modern ve millî musikî dersleri verilmiş ve bu derslerden verimli neticeler alınmıştır.

b- Halkevi'nde verilen müsamerelerin musikî kısmını üzerine almış, çeşitli konserler verilmiştir.

c- Umumî toplantılarda ve müsamerelerde halkın bir ağızdan millî marşlar söylemesi temin edilmiş ve halkın bu yoldaki istidat ve melekelerinin inkişâfına çalışılmıştır.

---

[14] *Kayseri Halkevi Armağanı*, Kayseri Yeni Matbaa, 9 Birinciteşrin-1933, s.1-28.
[15] *Kayseri Halkevi Armağanı*, Kayseri Yeni Matbaa, 9 Birinciteşrin-1933, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

d- Halk arasında söylenmekte olan millî türkülerden bazılarının notaları tespit edilmiştir.

Gösteri Şubesi: a-İnkılâp fikir ve duygularının kökleşmesi için en kuvvetli vasıtalardan birisi olan temsillere ilgi ve kabiliyeti bulunan kadın ve erkek adaylar bir araya getirilmiş, genel merkezin gösterimine izin verdiği "*Akın, Beyaz Kahraman, Köy Muallimi, Mete, İnkılâp Çocukları, Mavi Yıldırım, İstiklâl"* piyesleri sahneye konulmuş, bayan öğretmenler de bu oyunlarda görev almıştır.

b- Gösteri Şubesi üyeleri tarafından yazılan "*Siper Faciası*" adlı oyun genel merkezin kabul ve müsaadesi üzerine ayrıca sahneye konulmuştur[16].

Spor Şubesi: a-Gençliğin spor hareketlerine karşı olan temayül ve heveslerini kuvvetlendirmek, çevrede spor sevgisini uyandırmak ve bu sevgiyi kuvvetlendirmek için Kayseri'de bir spor kulübünün açılması temin edilmiştir.

b- Halkevi namına sporculara İstasyon Caddesi civarında açılan statta belirli zamanlarda maçlar yaptırılmış, Kayseri'de bulunan diğer spor kulüpleri ile de temasa geçilmiştir. Ayrıca Halkevi adına çıkartılan bir spor takımı ile Niğde sporcuları arasında Niğde'de maçlar düzenlenmiştir.

c- Avcılık, binicilik, atıcılık, güreş, kalkan oyunları gibi millî sporlar teşvik edilmiştir.

d- Erciyes dağına çeşitli gezi ve seyahatler tertip ve tanzim edilmiştir[17].

İçtimaî Yardım Şubesi: a-Şefkat ve yardım kollarını çevresine uzatmış, yardıma muhtaç kimsesiz, yoksul kadın, çocuk ve ihtiyarların gıda ve elbise gibi çeşitli ihtiyaçları giderilmiştir.

b- Kayseri dışında diğer illerde bulunan hayır kurumları ile ilişki içersine girilerek çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur.

c- Köylerden gelen ve şehirde bulunan tedaviye muhtaç yüzlerce vatandaş tedavi kurumlarına yatırılmış, bir kısmının da ayakta tedavisi yaptırılmıştır.

d- İlkokulların sosyal yardım kollarının fakir ve kimsesiz çocukları koruma hususundaki faaliyetlerine yardımcı olunmuş, yüzlerce çocuk tedavi ettirilmiş, toplam 87 çocuğun giyecek ihtiyacı karşılanmıştır.

---

[16] *"Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasaları"*, s.52; *Kayseri Halkevi Armağanı*, s.15.

[17] *"Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasaları"*, s. 52; *Kayseri Halkevi Armağanı*, s.17.

Levent Şahverdi Arşivi

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: a-Halkın fikrî seviyesini yükseltmek, onlara sıhhî ve içtimaî bilgiler kazandırmak ve okur-yazar sayısının artması için çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu amaçla İngilizce, Fransızca, Almanca lisan kurslarının yanısıra Türkçe, Yurtbilgisi, Sağlık Bilgisi, Hesap ve Ölçüler gibi faydalı dersler ile ilgili kurslar da açılmıştır.

b- Bu kurslarda başarılı olanlara, bütün şubelerin ortak katılımı ile düzenlenen törenlerle sertifikaları verilmiştir.

Kütüphane ve Neşriyat Şubesi: a-Halkın bilgisinin tezyini için bir kütüphane ve okuma salonu açılmış, Kayseri Vilayet Gazetesi aracılığı ile çeşitli yayınlarda bulunulmuştur.

b- Abone olunmak sureti ile kütüphaneye bazı gazete ve mecmuaların getirilmesi sağlanmıştır.

c- C.H.F'nın yayınlarından Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, bakanlıkların eski ve yeni yayınları ile resmi gazete ve zabıt ceridelerinden yararlanılmıştır.

d- Kütüphanede bulunan eserlerin genel bir fihristi hazırlanmıştır.

Köycüler Şubesi: a-Köylülerimizin sıhhî, medenî gelişimlerine, sosyo-ekonomik durumlarının yükselmesine, köylü-şehirli arasındaki karşılıklı sevgi, saygı ve dayanışmanın artmasına çalışılmıştır. Bu amaçla Halkevi'nde yapılan müsamere ve konserlere köylüler çağrılmış ve köylere çeşitli seyahatler düzenlenmiştir.

b- Şubenin tabiî üyesi olan köy öğretmenleri aracılığı ile birçok köylü vatandaşımıza okuma-yazma öğretilmiştir.

c- Yazı bilmeyen köylülerin mektup ve dilekçeleri yazılmıştır.

d- Yardıma muhtaç köylülerden 461 kişinin ücretsiz olarak hastaneye yatırılması sağlanmıştır.

e- Köylerde bulunan harp ma"lûlleri ile şehit aile ve çocuklarının şehirdeki işleri takip edilerek onlara yardımcı olunmuştur.

f- Yardıma muhtaç asker aileleri ile toprak sahibi olup da topraklarını ektiremeyenlerin tarlaları imece yoluyla ektirilmiştir.

g- Suyu olmayan "İspile Köyü"ne sondaj aleti gönderilerek gerekli tetkîkatın yapılması sağlanmıştır.

Müze ve Sergiler Şubesi: a-İl özel idaresi tarafından tesis edilen müzenin inkişâf ve zenginleşmesine, Kayseri ve civarındaki mevcut eski eserlerin en iyi şekilde muhafaza edilmesine çalışılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

b- Kayseri ve civarında bulunan kıymetli pek çok tarihi eserin müzeye nakledilmesi sağlanmış ve bu eserlerin fotoğrafları çekilmiştir.

c- Kayseri'de bulunan tarihi eserleri tanıtmak, eski eserlere olan sevgiyi arttırmak için Kayseri Vilayet Gazetesi aracılığı ile çeşitli makaleler yayınlanmış, mahallî tarihe ait konferanslar tertip edilmiş ve bu konferanslarda çeşitli eser ve vesikaların fotoğrafları projeksiyon makinasi ile gösterilmiştir.

d- Kayseri'de çok rastlanan ve tarihi kıymeti olan tezhipler, nakışlar, minyatürler, oymalar, çiniler gibi millî kültür eserleri ile eski kıyafetler, mendiller, kılıçlar, tüfekler, sedef, gümüş ve altın kakmalar gibi etnografik eserler, bilhassa Eti ve Selçuklu eserleri derlenmeye çalışılmıştır.

e- Yerli sanatları ve sanat sahiplerini halka tanıtmak amacıyla Halkevi binasında yerli malı sergisi açılmıştır.

1934 Yılında Kayseri Halkevi'nin Faaliyetleri

1934 yılında Halkevi İdare Heyeti, 1934 yılında 40 adet toplantı yapmış ve bu toplantılarda 207 karar almıştır[18]. 1934 yılında Kayseri Halkevi'nin toplam üye sayısı 1045 idi. Bu 1045 üyenin 25'i bayan üye 1020'i erkek üye idi[19].

1934 yılının Haziran ayından itibaren Kayseri Halkevi, yaz aylarından yararlanmayı düşünerek yoğun bir konferans dizisine başlamıştır[20]: 06.06.1934 tarihli Kayseri Vilayet Gazetesi'ne Halkevi Başkanlığı tarafından bir ilan verilmiştir. İlanda Halkevi'nde 10.09.1034 Pazartesi günü saat 20.00'da, 17.09.2003 Pazartesi günü saat 20.00'da, 24.09.1034 Pazartesi günü saat 20.00'da, 1 Teşrinievvel (Ekim) Pazartesi günü saat 20.00'da ve 8 Teşrinievvel (Ekim) Pazartesi günü saat 20.00'da müsamereli konferansların verileceği duyurulmuş fakat bu konferansların adları ile kimler tarafından verileceği açıklanmamıştır[21]. Yine 10.09.1934 tarihli Kayseri Vilayet Gazetesi'ne Halkevi Başkanlığı tarafından bir ilan verilmiş, bu ilanda da Halkevi Başkanlığı tarafından Halkevi'nde saat 20.00'da çok önem-

[18] *Kayseri Halkevi Armağanı*, Sayı:3, Kayseri Yeni Matbaa, 29 Birinciteşrin 1934, s.49.
[19] *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.135.
[20] *"Halkevi Reisliğinden"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 04.06.1934; *"Halkevi Reisliğinden"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 11.06.1934; *"Halkevi Reisliğinden"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 18.06.1934; *"Halkevi Reisliğinden"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 21.06.1934; *"Halkevi Reisliğinden"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 25.06.1934; *"Halkevi Reisliğinden"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 28.06.1934.
[21] *"Halkevi Reisliğinden"*, "Kayseri Vilayet Gazetesi, 06.09.1934.

Levent Şahverdi Arşivi

li bir konferansın verileceği belirtilmiş, konferansın kim tarafından, hangi konuda verileceği açıklanmamıştır[22].

25 Ekim 1934 Perşembe günü Halkevi'nde saat 20.00'da Tevfik Bey tarafından "*Cumhuriyet ve Millîyet Prensipleri*" adlı bir konferansın verileceği 22 Birinciteşrin (Ekim) 1934 tarihli Vilayet Gazetesi aracılığı ile Halkevi Başkanlığı tarafından verilen bir ilan ile duyurulmuştur[23]. Yine aynı tarihli gazetede Halkevi'nde bazı günlerde parasız dersler verileceği de ifade edilmiştir. Cumartesi günleri akşam saat 20.00'da keman ile modern musikî dersleri, Pazar akşamları saat 20.00'da millî musikî, Pazartesi akşamları saat 20.00'da caz, Salı akşamları saat 20.00'de modern musikî, Çarşamba akşamları saat 20.00'da yine caz ve Cuma akşamları saat 20.00'da musikî nazarîyatı derslerinin verileceği belirtilmiştir[24].

1934 yılında Kayseri Halkevi'nin kütüphanesine;

a- Kütüphaneye günlük 5 gazete ve 10 dergi getirtilmiştir.

b- Bir yıl içerisinde kütüphaneye 215 kitap ve 380 mecmua kazandırılmıştır.

c- Bir yıllık süre içerisinde 13315 okuyucu kütüphaneden yararlanmıştır[25].

1935 Yılında Kayseri Halkevi'nin Faaliyetleri

1935 yılında Kayseri Halkevi'nin ana hatlarıyla her bir şubesinin yapmış olduğu faaliyetler ile her bir şubenin kayıtlı üye sayısı şu şekilde olmuştur:

Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi: 1935 yılında 25 halk şairine ait çeşitli parçalar derlenmiş, 200 resimli ve 20 formalık bir "*Kayseri Kılavuzu*" adlı kitapçık hazırlama yönünde gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Bu şubenin 1935 yılının sonu itibari ile 3 avukat, 1 doktor, 29 öğretmen, 20 esnaf, 24 işçi, 32 çiftçi, 7 güzel sanatlar uzmanı olmak üzere toplam 116 kayıtlı üyesi bulunmaktaydı ve bu üyelerin 5'i bayan 111'i erkek üye idi[26].

Güzel Sanatlar Şubesi: Bir bando takımı kurulmuş, ilgilenenlere çeşitli tür ve derecede musikî dersi verilmiştir. Bu şubenin 1935 yılda 19 öğret-

---

[22] *"Halkevi Reisliğinden"*, "Kayseri Vilayet Gazetesi, 10.09.1934.
[23] *"Halkevi Reisliğinden"*, "Kayseri Vilayet Gazetesi, 22.09. 1934.
[24] *"Halkevi Reisliğinden"*, "Kayseri Vilayet Gazetesi, 22.09. 1934.
[25] *a.g.e.,* s.38-39.
[26] *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, Ulus Basımevi, Ankara, 1936, s.70, 126-127.

Levent Şahverdi Arşivi

men, 15 esnaf, 120 işçi, 41 çiftçi, 32 güzel sanatlar uzmanı olmak üzere toplam 247 üyesi bulunmaktaydı ve bu üyelerin 7'i bayan 240'ı erkek üye idi[27].

Gösteri Şubesi: Bir yıl içerisinde toplam 25 gösteri yapılmıştır. Bu gösterilerde halktan ilgilenenlere de çeşitli görevler verilmiştir. Bu şubenin 1935 yılında 14 öğretmen, 37 esnaf, 44 işçi, 18 çiftçi, 16 güzel sanatlar uzmanı olmak üzere toplam 129 kayıtlı üyesi bulunmaktaydı. Bu üyelerin 2'i bayan 127'si ise erkek üye idi[28].

Spor Şubesi: "Sümerspor Kulübü"nün kuruluşuna yardımcı olunmuştur. Halkevi'nin alanında jimnastik, boks, güreş dersleri verilmiştir. Kayseri'nin de bağlı bulunduğu bir spor bölgesinin kurulmasına yardımcı olunmuş, iki futbol maçı ve bir de atletizm yarışması (sokak koşusu) düzenlenmiştir. 1935 yılında bu şubenin 6 öğretmen, 15 esnaf, 102 işçi, 9 çiftçi, 14 güzel sanatlar uzmanı toplam 146 kayıtlı üyesi bulunmaktaydı. Bu üyelerin tamamını erkek üyeler oluşturmuştur[29].

İçtimaî (Sosyal) Yardım Şubesi: Toplam 90 yardıma muhtaç çocuk giydirilmiş, evi yıkıldığı için açıkta kalan iki ailenin evleri onartılmış, bir kimsesiz çocuğa süt anne tutulmuş, üç yoksulun masrafları karşılanarak memleketlerine gönderilmiş, hastalıklar ve zehirli gazlar ile ilgili iki konferans verilmiştir. Bu şubenin 1935 yılında 1 avukat, 6 doktor, 6 öğretmen, 34 esnaf, 25 işçi, 30 çiftçi, 20 güzel sanatlar uzmanı toplam 122 üyesi vardı. Bu üyelerin 4'ü bayan, 118'i erkek üye idi[30].

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Bu şubenin üyeleri tarafından okuma-yazma kurslarının yanı sıra halkın genel kültürünü ve bilgisini arttıracak çeşitli kurslar açılmış, dersler ve konferanslar verilmiştir. 1935 yılında bu şubenin 33 öğretmen, 12 esnaf, 19 işçi, 2 çiftçi, 2 güzel sanatlar uzmanı toplam 68 üyesi bulunmaktaydı. Bu üyelerin 6'ı bayan geriye kalan 62'i ise erkek üye idi[31].

Kütüphane ve Neşriyat Şubesi: 1935 yılı içerisinde bu şubenin üyeleri tarafından 3.100 cilt kitap, mecmua ve broşür toplanmıştır. Bu sene içe-

---

[27] *a.g.e.,* s.70, 134-135.
[28] *a.g.e.,* s.70, 142-143.
[29] *a.g.e.,* s.70, 150-151.
[30] *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, Ulus Basımevi, Ankara, 1936, s.70, 158-159.
[31] *a.g.e.,* s.70, 166-167, 200-201.

Levent Şahverdi Arşivi

risinde toplam 27.730 kişi Halkevi'nin kütüphanesinden yararlanmıştır. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi'nin 1935 yılında 1 avukat, 16 öğretmen, 9 esnaf, 12 işçi, 2 çiftçi, 6 güzel sanatlar uzmanı toplam 46 üyesi bulunmaktaydı ve bu 46 üyenin 1'i bayan, 45'i erkek üye idi[32].

Köycüler Şubesi: Bir köyde okuma evi açılmış, köylülere öğretmenler tarafından çeşitli konularda konferanslar verilmiştir. Bu şubenin 1935 yılında 2 avukat, 1 doktor, 9 öğretmen, 26 esnaf, 68 işçi, 45 çiftçi, 14 güzel sanatlar uzmanı toplam 165 üyesi vardı. Bu üyelerin tamamını erkek üyeler oluşturmaktaydı[33].

Müze ve Sergiler Şubesi: Bir vitrin müsabakası düzenlenmiş, eski eserler üzerine çeşitli konferanslar verilmiştir. Bu şubenin 1935 yılında 6 öğretmen, 19 esnaf, 35 işçi, 2 çiftçi, 7 güzel sanatlar uzmanı toplam 60 kayıtlı üyesi bulunmaktaydı. Bu üyelerin 2'si bayan, 58'i erkek üye idi[34].

01.01.1935-31.12.1935 tarihleri arasında Halkevi Yönetim Kurulu(İdare Heyeti) tarafından toplam 52 adet toplantı yapılmıştır. Bu toplantılara 485 kişi katılmıştır. Bu tarihler arasında komitelerin yapmış olduğu toplantı sayısı ise 162'dir. Bu toplantılara da 604 kişi iştirak etmiştir. Şubeler tarafından yapılan toplantıların sayısı ise 33'tür. Bu toplantılara ise toplam 2447 kişi katılmıştır[35].

1936 Yılında Kayseri Halkevi'nin Faaliyetleri

Kayseri Halkevi'nde 1936 yılının ilk aylarından itibaren faaliyetlere yoğun bir şekilde devam edilmiştir. 11.01.1936 Cumartesi akşamı Halkevi'nin Gösteri Şubesi üyeleri tarafından "*Etilenin Düğünü*" adlı piyes sahneye konulmuştur. Gösteriden evvel Halkevi Başkanı Avukat Naci Özsan tarafından Halkevi'nin 1935 yılında yapmış olduğu faaliyetler ile ilgili bir konuşma yapılmıştır[36].

1936 yılının Şubat ayının ikinci yarısı, Mart, Nisan ve Mayıs ayları Halkevi'nde verilen yoğun konferanslara tanıklık yapmıştır[37]. Halkevi'nde yu-

---

[32] *a.g.e.,* s.70, 174-175.
[33] *a.g.e.,* s.70, 182-183.
[34] *a.g.e.,* s.70, 190-191.
[35] *a.g.e.,* s.196-197.
[36] *"Halkevi'nde Bir Gösteri",* Kayseri Vilayet Gazetesi, 13 İkinci Kanun (Ocak) 1936, No:1019.
[37] "*Kayseri Halkevi Başkanlığından"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 10.02.1936, No:1027; 13.02.1936, No:1028; 16.02.1936, No:1029; 20.02.1936, No:1030 ve gazetenin diğer nüshaları (Son ilan 04.05.1936 tarih ve 1049 nolu nüshada yayınlanmıştır.)

Levent Şahverdi Arşivi

karıda verilen konferanslara ek olarak, Kayseri'ye herhangi bir görev için gelen üst düzey yetkililer de konferanslar vermişler, bu vesile ile şehrin aydın ve halk tabakası ile yakınlaşma ve kaynaşma imkanına kavuşmuşlardır. Örneğin 16.02.1936 pazar akşamı Esat Uras Kayseri'ye gelmiştir. Esat Bey, 18.02.1936 ve 19.02.1936 tarihinde "*İnkılâp ve İstiklâl*" konusunda Halkevi salonunda iki adet konferans vermiştir. Esat Uras, konferansında Türk inkılâbının, sosyal istiklâlimizin durumu ve içeriği ile bunların nasıl ve hangi yollardan kazanıldığına değinmiştir. Ayrıca Esat Uras ile birlikte Kayseri'deki spor faaliyetlerini incelemek üzere gelen Tekirdağ Milletvekili Rahmi Apa da Kayseri'de çeşitli etkinliklerde bulunmuştur. Her iki milletvekili 19.02.1936 Çarşamba günü faaliyetlerini tamamlayarak Kayseri'den ayrılmıştır[38].

07.06.1936 Pazar günü Halkevi üyeleri kalabalık bir grup ile birlikte Gesi Nahiyesi'ne gitmişlerdir. Kafileyi Gesi'de kalabalık bir halk kitlesi karşılamış, burada çeşitli etkinlikler yapıldıktan sonra akşam saat 19:00'da otomobillerle Kayseri'ye geri dönülmüştür[39].

16.10.1936'da Halkevi Başkanı Naci Özsan tarafından C.H.P.Genel Sekreterliği'ne 44 sayılı bir dilekçe yazılmıştır. Dilekçede Manisa Milletvekili Kâzım Nami Duru tarafından çıkarılan "*Ekonomi Postası*" adlı derginin Halkevi'nin kütüphanesine düzenli aralıklarla geldiğinden bahsedilmiş ve Kayseri Halkevi adına dergiye abone olunduğu için Parti Genel Sekreterliği'ne teşekkür eden ifadelere yer verilmiştir[40].

21.06.1936 tarihinde Kayseri Halkevi'nin ilk başkanı, Kayseri Milletvekili ve C.H.P. Kayseri İl Başkanı Reşit Özsoy'un parti başkanlığı görevinden ayrılmasının onuruna Halkevi tarafından bir şölen tertip edilmiştir. Şölene Kayseri Valisi ile Milletvekili Ahmet Hilmi Bey'in yanı sıra C.H.P. Kayseri İl Başkanlığı üyeleri katılmıştır[41].

Halka açık bir sosyal kurum olma niteliği taşıyan Kayseri Halkevi'nde, 11.10.1936 Pazar günü saat 10:00'da Vehbi kızı Edibe Hanım ile Felsefe

---

[38] "*Halkevi'nde Verilen Konferanslar Heyecanla Dinlendi, Alkışlarla Karşılandı"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 20.02.1936, No: 1030.

[39] *"Halkevi'nin Gesi Nahiyesine Bir Gezisi"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 08.06.1936, No: 1059. (Gazetenin bu nüshasında öğretmen Hamdi Üçok tarafından okunan "Atatürk" adlı şiirin tamamı bulunabilir.)

[40] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.12.

[41] *"Halkevi'nde Saylav Reşit Özsoy Onuruna Bir Şölen Verildi"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 22.06.1936, No: 1063.

Levent Şahverdi Arşivi

Öğretmeni Naci Altınok'un nişan törenleri tertip edilmiştir. Bu özelliği ile Halkevi'nin, o tarihlerde bugünkü öğretmen evlerinin görevini yerine getiren sosyal ve kültürel kurum olma niteliği taşıdığı söylenebilir[42].

25.10.1936 Pazar günü Vali Adli Bayman'ın başkanlığında Tavlusun Köyü'ne gidilmiştir. Gezide köylünün sorun ve isteklerinin neler olduğu tespit edilmiş, hastalar ücretsiz olarak muayene edilmiş, çocuklara şekerlemeler dağıtılmıştır[43].

08.11.1936 Pazar günü 11 bayan 26 erkekten oluşan 37 kişilik Halkevi kafilesi Vali Adli Bayman'ın nezaretinde "Germir Köyü"ne bir yaya köy gezisinde bulunmuştur[44]. Bu gezide yapılan faaliyetler 1937 yılında Öğretmen Kâzım Özdoğan tarafından "*İlbay Adli Bayman'ın Başkanlığı Altında Kayseri Halkevi'nin Tertip Ettiği Yaya Köy Gezileri Tetkîk Notladır: Seri:2 Germir Köyü*" adı ile kaleme alınmış, Kayseri Vilayet Matbaası tarafından Halkevi'nin bir yayını olarak basılmıştır. Basılan bu eserin beş nüshası 27.01.1937 yılında Vali Adli Bayman'ın bir üst yazısı ile C.H.P. Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir[45].

15.11.1936 Pazar günü Mimarsinan Köyü'ne gidilmiştir. Kafilede Vali Adli Bayman'ın yanı sıra Korgeneral Mümtaz Aktay, Halkevi Başkanı Naci Özsan, Halkevi'nin Köycüler Şubesi üyeleri ve sporcu gençlerden oluşan 41 kişilik bir grup yer almıştır[46]. Halkevi'nin 15.11.1936 Pazar günü Mimarsinan Köyü'ne yapmış olduğu gezi ile ilgili olarak Vali Adli Bayman C.H.P. Genel Sekreterliği'ne 19.11.1936 tarihli ve 1046 sayılı bir rapor yazmış, raporunda gezi esnasında köyde ne tür faaliyetlerde bulunulduğunu maddeler halinde açıklamıştır[47]. Vali Adli Bayman'ın bu raporu üzerine Nafi Atuf Kansu tarafından C.H.P. Kayseri İl Başkanlığı'na yazılan

---

[42] *"Halkevi'nde Nişan Töreni"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 12 Birinciteşrin (Ekim) 1936, No: 1095.

[43] Kâzım Özdoğan: *"Tavlusun Köyü (Seri:1)*, Kayseri Vilayet Matbaası, Kayseri 1936, s.4.

[44] Kâzım Özdoğan: *Germir Köyü, Seri:2 (Kayseri Halkevi'nin Tertip Ettiği Yaya Köy Gezileri Tetkîk Notlarıdır)*, Kayseri Vilayet Matbaası, Kayseri 1937, s.15.

[45] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.93-94.

[46] *"Halkevi'nin Köy Gezileri"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 16 İkinciteşrin (Kasım) 1936, No: 1104. (Mimarsinan Köyü'nün tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *"Mimarsinan Köyünde Bir Gün-I"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 23 İkinciteşrin (Kasım) 1936, No: 1106; *"Mimarsinan Köyünde Bir Gün-II"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 26 İkinciteşrin (Kasım) 1936, No: 1107.

[47] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2, Dosya No: 5. Büro, s.121-122.

Levent Şahverdi Arşivi

01.12.1936 tarihli ve 5-367 sayılı bir yazı ile Halkevi'nin 19.11.1936 tarihinde Mimarsinan Köyü'ne yapmış olduğu gezinin varsa fotoğraflarından birer kopyanın da gönderilmesi istenilmiştir[48]. Nafi Atuf Kansu'nun bu yazısı üzerine 08.12.1936 tarihli ve 1096 sayılı bir yazı, Vali Adli Bayman tarafından yazılarak C.H.P. Genel Sekreterliği'ne gönderilmiş, bu yazı ile istenildiği üzere Mimarsinan Köyü'ne yapılan geziye ait fotoğraflardan birer örneğin gönderildiği belirtilmiştir[49].

22.11.1936 Pazar günü yine Vali Adli Bayman ve Korgeneral Mümtaz Aktay'ın da katılımı ile 12 bayan ve 23 erkekten oluşan 35 kişilik Halkevi kafilesi, Argıncık Köyü'ne gitmiş[50], burada çeşitli etkinlikler yapmıştır[51].

29.11.1936 Pazar günü Halkevi kafilesi Talas'a karlı bir kış gününde yaya olarak gezi yapmıştır. Kafile Talas'ta da, her köy gezisinde olduğu gibi, köylüler ile konuşarak onların sorunlarını dinlemiş, çözülebilecek sorunların giderilmesi için ilgililere gerekli talimatlar verilmiştir. Kafilede yer alan doktor tarafından yoksul hastalar muayene edilmiş, tedavileri orada yapılmış, çocuklara çeşitli şekerlemeler dağıtılmıştır. Kafile, Talas'ta yapmış olduğu incelemeleri akşam vaktine kadar sürdürmüş, akşam tekrar Kayseri'ye dönülmüştür. Gerek bu gezi ve gerekse Talas'ın tarihi ile ilgili bilgilerin yer aldığı bir eser Halkevi'nin bir yayını olarak 1938 yılında Kayseri Vilayet Matbaası tarafından basılmıştır[52].

27.12.1936 Pazar günü Halkevi'nin Köycüler, Spor ve İçtimaî Yardım Şubesi üyelerinden oluşan 29 kişilik bir kafile, Talas Nahiyesi'ne dört kilometre uzaklıkta olan Reşadiye Köyü'ne yaya olarak Vali Adli Bayman'ın başkanlığında gitmiştir[53].

21.02.1937 tarihinde halkevlerinin kuruluşunun on beşinci yıldönümü nedeniyle yapılan törende Halkevi Başkanı Naci Özsan, 1936 yılında Halkevi'nin yapmış olduğu faaliyetler hakkında dinleyenlere bilgi vermiştir.

---

[48] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2, Dosya No: 5. Büro, s.120.

[49] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2, Dosya No: 5. Büro, s.124.

[50] *"Köy Gezileri ve Faydaları"*, *"Mimarsinan Köyünde Bir Gün-I"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 23 İkinciteşrin (Kasım) 1936, No: 1106.

[51] *"Argıncık köy Gezisi ve Haydar Bey Köşkü"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 26 İkinciteşrin (Kasım) 1936, No: 1107.

[52] *"Talas (Seri:5)"*, Kayseri Vilayet Matbaası, Ankara 1938, s.52-77.

[53] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2, Dosya No: 5. Büro, s.114-116.

Levent Şahverdi Arşivi

Naci Özsan'ın vermiş olduğu bilgilere göre Halkevi, ana hatlarıyla 1936 yılında şu faaliyetlerde bulunmuştur[54]:

Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi: Halk arasında söylenen öz Türkçe kelimeleri derlemek, halk türküleri ve folkloru ile uğraşmak, tarihi kıymeti bulunan eserleri bulup neşretmekle uğraşmıştır. Halk arasından toplanan sözler "*Kayseri Sözlüğü*" adı altında kitap haline getirilmiştir.

Güzel Sanatlar Şubesi: Türk müziğini halka dinleterek halkın müzik sevgisini temin edebilmek için çeşitli müzik kursları açılmıştır. Bir yıl içerisinde modern musiki, bando, caz ve millî sazlardan oluşan dört saz grubu oluşturulmuş ve bu haz heyetleri tarafından 1936 yılı içerisinde 33 konser verilmiştir.

Gösteri Şubesi: Bu şube tarafından 1936 yılı içerisinde toplam 17 temsil verilmiş, bu temsilleri izlemek üzere Halkevi'ne 14.607 kişi gelmiştir.

4- Spor Şubesi: Halkevi'nin bu şubesine mensup spor kulüpleri bir yıl içerisinde 40 maç yapmışlar ve çeşitli ödüller almışlardır.

İçtimaî Yardım Şubesi: Bir yıl içerisinde ihtiyaç sahibi yoksul aile, çocuk ve öğrencilere bağış yolu ile toplanılan 500 Lira kadar para yardımında bulunulmuştur.

6-Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Tahsil çağını kaçırdığı için okuma-yazma bilmeyen vatandaşlarımız için okuma-yazma kurslarının yanı sıra, dil, hesap, muhasebe, zehirli gazlardan korunma gibi çeşitli kurslar açılmıştır.

Kütüphane ve Yayınlar Şubesi: 4000 kadar kitabı bulunan Halkevi'nin kütüphanesi okuyucularına hizmet vermeye devam etmiş, bir sene içerisinde kütüphaneye 32.000'den fazla kişi gelmiştir.

Köycüler Şubesi: Köylülerle şehirliler arasındaki ilişki ve samimiyeti arttırmak, köylülerin sorunlarını ve isteklerini dinlemek ve köy hayatını tetkîk etmek amacıyla sık sık köy gezilerine gidilmiş, bu gezilerde hastalar muayene edilerek ilaçları ücretsiz olarak temin edilmiştir.

Müze ve Sergiler Şubesi: Bir yıl içerisinde 60 kadar toplantı yapılmış, bu toplantılara 9970 kişi dinleyici olarak katılmıştır. 3 balo, 5 suare, ve 4 nişan ve nikah töreni yapılmıştır.

---

[54] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.95-97.

Levent Şahverdi Arşivi

Kayseri Halkevi'nin 1936 yılında dil, edebiyat, folklor, tarihi tetkîkler, halk türkülerinin derlenmesi konularında yapmış olduğu faaliyetlerden "*1936 Yılında Halkevleri Nasıl Çalıştı"* adlı eserde övgüyle bahsedilmiştir. Yine Gösteri Şubesi'nin vermiş olduğu müsamereler ve bu müsamerelerde oynanan piyeslerde elde edilen başarılar da övgüye layık görülmüştür[55].

1937 Yılında Kayseri Halkevi'nin Faaliyetleri

1937 yılında Kayseri Halkevi'nin Başkanı yine Naci Özsan idi ve dokuz şubesi de aktif olarak faaliyetlerine devam etmekteydi. 23.01.1937 Cumartesi gecesi Halkevi'nde iki haftada bir yapılacak olan aile toplantılarına başlanmıştır. Saat 20.00'da Halkevi salonunda yapılan bu toplantıya başta Vali Adli Bayman ve Korgeneral Mümtaz Aktay olmak üzere birçok aile katılmış, saat 24.00'a kadar toplantıya katılan ailelere güzel bir gece yaşatılmaya çalışılmıştır. Saat 23.00'dan sonra caz çalınmaya başlanmış ve geceye katılanlar dans etmişlerdir[56].

01.02.1937 Salı günü Millî Hatay Mitingi yapılmıştır. Mitinge Halkevi Başkanı Naci Özsan ve Halkevi'nin üyeleri de katılmıştır. Halkevi Başkanı Naci Özsan, mitingde bir konuşma yapmıştır[57]. Halkevi Köycüler Şubesi Başkanı Fahri Tümer tarafından da günün anlam ve öneminin belirtildiği heyecanlı ve duygu yüklü bir konuşma daha yapılmıştır[58]:

1937 yılının ilk aylarından itibaren Halkevi İdare Heyeti tarafından sinemanın halk eğitimi üzerine yapmış olduğu etkiden faydalanabilmek amacıyla o zamana kadar sinema görmemiş veya sinemayı bildiği halde sosyal ve mali yetersizlik nedeniyle sinemaya gidememiş bayanlara her on beş günde biz ücretsiz olarak sinema filmi gösterilmeye başlanmıştır. Halkevi salonuna film seyretmek için toplanan kadınlara film başlamadan önce Halkevi'nin bayan öğretmen üyeleri tarafından kadın sorunlarına dair konferanslar verilmesi kararlaştırılmıştır[59].

Yukarıda değinildiği gibi, her on beş günde yapılması kararlaştırılan aile toplantılarının ikincisi 06.02.1937 Cumartesi akşamı Halkevi salonunda

---

[55] *1936 Yılında Halkevleri Nasıl Çalıştı*, Ulus Basımevi, Ankara 1937, s.5, 6, 10-12, 14.

[56] *"Halkevi'nde Aile Toplantısı"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 25 İkincikanun (Ocak) 1937, No:1121.

[57] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.106-108.

[58] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.100-101.

[59] *"Halkevimizin Güzel Bir Kararı"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 25 İkincikanun (Ocak) 1937, No:1121.

Levent Şahverdi Arşivi

yapılmış, yine katılanlara eğlenceli bir gece yaşatılmıştır[60]. Sinemanın halk üzerinde yapmış olduğu olumlu etkinin yapılan bu aile toplantılarında görülmesi üzerine Halkevi İdare Heyeti, Kayseri'de sinema görmemiş veya çeşitli etmenler nedeniyle sinemaya gidememiş kadınlara her on beş günde bir gündüzleri sinema göstermeyi kararlaştırmış ve bu amaçla her mahalleden 15'er kadının adlarının kartlara yazılarak bu kadınların film gösterisine mecburi gelmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece kadınlarımızın her konuda bilgi ve görgüsünün artırılması amaçlanmıştır[61].

1937 yılının Mart ayından itibaren akşamları Halkevi'nde İngilizce, Fransızca, Almanca, Usul-ü Muhasebe ve Daktilo derslerinin verileceği belirtilerek, bu kurslara katılmak isteyenlerin Halkevi kalemine kayıtlarını yaptırmaları istenmiştir[62].

Kayseri'de bulunan spor kulüplerinin gelişmesine yardımcı olmak amacıyla Halkevi tarafından 30.04.1937 Pazar günü düzenlenen futbol müsabakasını Erciyesspor Kulübü kazanmıştır. Erciyesspor'un kazandığı kupa nedeniyle Pazartesi gecesi Halkevi'nde, Kayseri'de bulunan diğer spor kulüplerinin temsilcilerinin de katıldığı bir çay ziyafeti verilmiştir. Ziyafete Halkevi İdare Heyeti üyeleri de katılmıştır. Erciyesspor Kulübü Başkanı Hüsnü Irkılata, Halkevi'nin Kayseri'deki yerli kulüplere yapmış olduğu yardımlar için bir teşekkür konuşması yapmış, Halkevi Başkanı Naci Özsan Bey'in spor kulüplerinin gelişmesi meselesine her şeyden daha çok önem verdiğini belirtmiştir. Avukat Naci Özsan ise Halkevi Başkanı olduğu sürece Kayseri'de bulunan spor kulüplerine yardımcı olmaya devam edeceği sözünü geceye katılanlara bir kez daha tekrarlamıştır. Böylece Halkevi'nin tertiplediği bu çay ziyafeti, Kayseri'de bulunan sporcu ve spor adamları arasında yardımlaşma ve kaynaşmanın artmasına yardımcı olmuştur[63].

Mart ayının ilk haftasında Kayseri'ye bir grup Dil, Tarih, Coğrafya öğrencisi ile gelmiş bulunan Arkeoloji Profesörü Oslen tarafından Halkevi'nin salonunda bir konferans verilmiştir. Prof. Dr. Oslen, yapmış olduğu konuşmada Cumhuriyetin ilanından itibaren 1937 yılına kadar Arkeoloji alanında yapılan faaliyetler hakkında bilgi vermiştir. Bu faaliyetler içerisinde Kayse-

---

[60] *"Halkevi'nin Aile Toplantısı"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 08.02.1937, No:1125.
[61] *"Halkevimizin Bedava Sinema Gösterisi"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 11.02.1937, No:1126.
[62] *"Halkevi Başkanlığından"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 01.03.1937, No:1129.
[63] "*Erciyesspor Kulübünün Çay Ziyafeti"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 04.03.1937, No:1130.

Levent Şahverdi Arşivi

ri'de yapılan arkeoloji çalışmalarının neler olduğu ve arkeolojik eserler bakımından Kayseri'nin öneminin ne boyutta olduğunu açıklamıştır[64].

Halkevi'nin Güzel Sanatlar Şubesi üyelerinden Şapka ve Çiçek yapımı uzmanı Nebiye Hanım tarafından haftanın Cuma, Cumartesi ve Çarşamba günleri saat 10:00-13:00 arası yalnız bayanlara mahsus olmak üzere şapka ve çiçek yapımı kursu verileceği bildirilerek kayıtların 17.09.1937 tarihine kadar devam edeceği ve ilk dersin yine 17.03.1937 çarşamba günü yapılacağı açıklanmıştır[65].

Bir gelenek haline getirilen Halkevi aile toplantılarının bir diğeri 20 Mart 1937 Cumartesi akşamı yapılmıştır. Toplantı yine Halkevi salonunda tertiplenmiş ve Vali Adli Bayman, Halkevleri Müfettişi Behçet Kemal Çağlar'ın yanı sıra geniş bir aile kitlesi toplantıya iştirak etmiştir. Toplantıda Behçet Kemal Çağlar Bey'den bir konuşma yapması istenmiş, Behçet Kemal Çağlar de halkevleri üzerine bir konuşma yaparak Kayseri Halkevi'nin çalışmalarından duymuş olduğu memnuniyeti dile getirmiştir[66]:

28.03.1937 tarihinde Halkevi ve Vali Adli Bayman'ın işbirliği ile organize edilen futbol maçları başlamıştır. Müsabakalara Demirspor, Uşakspor, Erciyesspor, Yılmazspor, Sümerspor kulüpleri katılmıştır. Bu kulüplerin birbirleri ile ne zaman maç yapacaklarını gösteren fikstürler çekilmiştir[67].

31.03.1937'de Mimarsinan'ın ölüm yıldönümü nedeniyle Halkevi'nde bir anma töreni yapılmıştır. Törende Mimarsinan'ın hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında çeşitli konuşmalar yapılmıştır. Bu konuşmalardan birisini Dil Tarih, Edebiyat Şubesi üyelerinden öğretmen Kâzım Bey tarafından yapılmıştır. Kâzım Özdoğan konuşmasında Mimarsinan'ın hayatı, mesleki yaşamı ve eserleri hakkında dinleyicilere bilgi vermiştir[68].

21.04.1937'de Halkevi'nde Abdülhakhamit'in ölüm yıldönümü nedeniyle bir anma töreni yapılmıştır. Törende Hamit'in kişiliği, eserleri ve Türk Edebiyatındaki yerini belirten konuşmalar yapılmış, şiirlerinden örnekler okunmuştur[69]:

---

[64] *"İlmî Bir Konferans"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 08.03.1937, No:1131.

[65] *"Halkevi Başkanlığından"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 12.03.1937, No:1132.

[66] *"Halkevi Toplantısı"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 25.03.1937, No:1136.

[67] *"Kayserispor Bölgesi Büyük Bir Enerji İle Faaliyete Başladı"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 29.03.1937, No:1137.

[68] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.98-99.

[69] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.81-92

Levent Şahverdi Arşivi

01.05.1937 Cumartesi günü Halkevi'nde bir çiçek sergisi açılmıştır. Serginin açılışında Halkevi Başkanı bir konuşma yapmıştır. Halkevi Başkanı'nın konuşmasından sonra Halkevi Dershane ve Kurslar Şubesi Başkanı Sabri Bey tarafında da bir konuşma daha yapılmıştır[70].

Vali Adli Bayman ve Halkevi'nin Köycülük Şubesi'nin üyeleri ile şehrin önde gelen insanlarından oluşan bir grup, Talas Nahiyesi'nin Akçakaya Köyü'ne yaya olarak gitmiştir. Burada köylü ile köyün sorunları üzerine konuşulmuş, onların istekleri ve ihtiyaçlarının neler olduğu tespit edilmiştir. Köylülere ve öğrencilere Halkevi'nin armağanı olarak Atatürk' ün fotoğrafı ile çeşitli şekerlemeler dağıtılmıştır[71].

1937 yılının ilk beş ayı sonunda Halkevi tarafından yapılan faaliyetlerden "*Ülkü*" dergisinde övgü dolu sözler ile bahsedilerek dergide şu sözlere yer verilmiştir[72]:

"...Her hafta her mahallenin kadınlarını film göstermek için davet ederek sinemanın başında ve arasında kısa ve özlü, yerli ağzı fakat garplı fikri ile telkinler yapmaya önem veriyorlar. Her Pazar köylüyü en iyi anlayan ve köy işleri ile en yakından ve en fazla salahiyetle ilgilenen insanlardan toplanan verimli bir heyetle köy gezilerini yapmaya devam ediyorlar; bundan sonra yaptıkları köy gezileri için daha esaslı, şıklığından ziyade derli toplu oluşuna ehemmiyet verilmiş broşürler neşrederek Kayseri köylerini bir bütün memlekete tanıtmaya çalışacaklardır...."

1936 yılından itibaren ilkokullarımızda uygulanmakta olan müfredat programlarının eksiklikleri ve karşılaşılan sorunların tespit edilmesi, ayrıca eğitim-öğretime ait konularda fikir alışverişinde bulunmak amacıyla Kayseri'de bulunan iki yüze yakın öğretmenin katılımı ile üç gün devam eden bir kongre yapılmıştır. 08.06.1937-10.06.1937 tarihleri arasında vukû bulan bu kongrede genç öğretmenler eğitim-öğretim faaliyetleri ile müfredat programının artı ve eksi yönleri üzerinde fikir yürütmüşlerdir. Halkevi İdare Heyeti bu yorucu çalışmalarından dolayı kongreye katılan öğretmenlere 11.06.1937 Cuma günü Halkevi'nde bir çay ziyafeti vermiştir[73].

---

[70] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.105.

[71] *"Köy Kalkınması"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 10.06.1937, No:1157.

[72] *Ülkü*, Sayı:51, Cilt:9, Mayıs 1937, s.219-220.

[73] *"Vilayet Öğretmenlerinin Kongresi ve Halkevi'nin Çayı"* Kayseri Vilayet Gazetesi, 14.06.1937, No:1158.

Levent Şahverdi Arşivi

13.06.1937 günü Halkevi üyeleri, Vali Adli Bayman'ın başkanlığında Talas Nahiyesi'nin Endürlük Köyü'ne gitmişlerdir. Burada çeşitli etkinliklerde bulunulmuş ve tüm köylüye birer Atatürk fotoğrafı hediye edilerek çocuklara çeşitli şekerlemeler dağıtılmıştır[74]. Ülkü dergisinin 53. sayısında Kayseri Halkevi'nin köylere yapmış olduğu bu tür gezilerin önemine ve faydalarına değinilmiş, Halkevi'nin bu tür faaliyetleri taktirle karşılanmıştır[75].

Her on beş günde bir yapılan aile toplantılarının bir diğeri de 12.06.1937 Cumartesi akşamı yapılmıştır. Toplantı yine Halkevi'nin salonunda düzenlenmiştir. Toplantıya İstiklâl Marşımızın okunması ile başlanmıştır. Sonra Halkevi'nin caz grubu tarafından çalınan parçalar eşliğinde çeşitli dans gösterileri yapılmıştır. Daha sonra Halkevi'nin musikî kolunun batı ve ulusal müzik grubu tarafından bir konser verilmiştir. Okunan millî türküler ve şarkılar gecenin zevkini bir kat daha artmıştır. Toplantıya hep bir ağızdan söylenen "Cumhuriyet Marşı" ile son verilmiştir[76].

22.06.1937 Pazartesi gününden itibaren Lisenin Müzik Öğretmeni Hikmet Bey tarafından verilecek batı müziği ve keman kursuna kayıtlarının başlayacağı duyurulmuş, derslerin her Pazar günü saat 10.00'da Halkevi'nde verileceği bildirilmiştir[77]. Bu kurslara gösterilen ilginin fazla olması nedeniyle Pazar günü 10.00'da verileceği duyurulan kursa, Salı ve Cuma akşamları saat 20.00'da da devam edileceği açıklanmıştır[78].

30 Ağustos 1937 Pazartesi akşamı Halkevi'nde Zafer Bayramı şerefine bir gösteri düzenlenmiştir. Gösteriye Halkevi Başkanı Naci Özsan'ın konuşması ile başlanmıştır[79]. Halkevi'nin Güzel Sanatlar Şubesi'ne bağlı gençlerin çaldıkları millî havalar, oynadıkları zeybekler eşliğinde geç vakte kadar eğlenilmiştir. Özellikle Gösteri Şubesi tarafından "*Tarih Utandı*" adlı bir piyesin sahneye konmuş olması, millî his ve duyguların bir kat daha artmasına yol açmıştır[80].

---

[74] *"Endürlük Köyünün Kalkınması"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 14.06.1937, No:1158.
[75] *Ülkü*, Sayı:53, Cilt:9, Temmuz 1997, s.388.
[76] *"Halkevi'nin Aile Toplantıları, Halkevi Başkanlığından"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 17.06.1937, No:1159.
[77] *"Halkevi Başkanlığından"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 22.06.1937, No:1160.
[78] *"Halkevi Başkanlığından"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 28.06.1937, No:1162.
[79] *"Halkevi Başmanı Naci Özsan'ın 30 Ağustos Zafer Bayramında Söyledikleri Nutuk"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 06.09.1937, No:1181.
[80] *"Halkevi'nde Müsamere"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 06.09.1937, No:1181.

Levent Şahverdi Arşivi

1937 yılının Eylül ayının ilk haftasında Halkevi'nin Köycüler, Spor ve İçtimaî Yardım Şubesi üyeleri, doktorlar ve münevverlerden oluşan bir kafile Kıranardı Köyü'ne yaya olarak gitmiştir. Halkevi üyeler bu köyde de çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, köylü çocuklara şeker ve her eve asılmak üzere Atatürk'ün birer resmini hediye etmişlerdir[81].

Dil Bayramı'nın beşinci yıldönümü, 26.09.1937 Pazar akşamı saat 20:00'da yapılan bir tören ile Halkevi'nde kutlanmıştır. İlk olarak 18:00'da radyoda Türk Dil Kurumu adına verilen bir söylev dinlenmiştir. Sonra Halkevi Köycüler Şubesi Başkanı Fahri Tümer tarafından yapılan konuşmada dil bilimi üzerine yapılan çalışmaların her gün genişleyen bir ivme ile hız kazandığı belirtilmiştir[82]. Konuşmaların bitmesinden ve şiirlerin okunmasından sonra Güzel Sanatlar Şubesi tarafından çeşitli müzik parçaları çalınmış ve törene son verilmiştir[83].

08.11.1937 Pazartesi gününden itibaren Halkevi'nde halka motor bilgisi vermek ve motor kullanmayı öğretmek amacıyla motor kursu açılmıştır. Kurs, Pazartesi ve Çarşamba günleri akşam saat 19.00'da verilmiştir. Kursa 16-30 yaşlarında bulunan her vatandaş katılabilmiştir[84]. 08.11.1937 tarihinde ücretsiz olarak verilmeye başlanan bu kursa Halkevi Başkanı Naci Özsan'ın açılış konuşması ile başlanmıştır. Naci Özsan'ın konuşmasından sonra Öğretmen Kemalettin Işık tarafından da motor derslerinin önemi ve bu asırda motor bilgisinin kıymeti hakkında bir konuşma daha yapmıştır[85].

Halkevi tarafından halkın bilgisi ve görgüsünü arttırmak amacıyla verilen derslere Kasım ayında da devam edilmiştir. 09.11.1937 Salı günü saat 19:00'da Halkevi okuma salonunda İş Bankası Muhasebecisi Hayri Bey tarafından "*Hesap ve Usul-i Defteri*" dersi verilmeye başlanmıştır. 14.11.1937 Cumartesi günü saat 15:00-17:00 arası Halkevi'nde Müzik Öğretmeni Cemil Kutnay tarafından gençlere keman dersleri verilmeye başlanmıştır[86]:

Halkevi'nin Köycüler, Spor ve İçtimaî Yardım Şubeleri üyeleri 21.11.1937 Pazar günü Vali Adli Bayman'ın başkanlığında 30 kişilik bir

---

[81] *"Kıranardı Köy Gezisi"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 06.09.1937, No:1181.

[82] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.38.

[83] *"Halkevi'nde Dil Bayramı Münasebetiyle Kutlama Töreni"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 27.09.1937, No:1187.

[84] *"Halkevi Başkanlığından"*, Kayseri Vilayet Gazetesi 04 İkinciteşrin (Kasım) 1937, No:1189.

[85] *"Halkevi Çalışmaları"*, Kayseri Vilayet Gazetesi 11 İkinciteşrin (Kasım) 1937, No:1190.

[86] *"Halkevi Çalışmaları"*, Kayseri Vilayet Gazetesi 11 İkinciteşrin (Kasım) 1937, No:1190.

Levent Şahverdi Arşivi

kafile ile Erkilet Nahiyesi'ne gitmiş, burada da çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır[87].

12.12.1937 tarihinde Halkevi'nin Köycüler, Spor, İçtimaî Yardım Şubesi üyelerinden müteşekkil 32 kişilik bir kafile Vali Adli Bayman'ın başkanlığında Kayseri'ye sekiz kilometre uzaklıkta bulunan Anbar Köyü'ne yaya olarak gitmiştir. Vali Adli Bayman 02.02.1938 tarih ve 95 sayılı C.H.P. Genel Sekreterliği'ne yazmış olduğu raporda, Halkevi kafilesi tarafından Anbar Köyü'nde yapılan faaliyetlerin neler olduğunu belirtmiştir[88].

19.12.1937 günü Halkevi'nin Köycüler, Spor ve İçtimaî Yardım ile Dil, Edebiyat, Tarih Şubeleri üyelerinden oluşan 46 kişilik bir kafile, Vali Adli Bayman'ın nezaretinde Kayseri'ye 12 kilometre mesafede bulunan ve eski Kayseri'nin yerleşim merkezi olma niteliğini taşıyan Kaneş-Gültepe-Karahüyük Köyü'ne yaya olarak gitmiştir. Bu gezi ile ilgili izlenimler ve yapılan faaliyetler, Vali Adli Bayman tarafından C.H.P Genel Sekreterliği'ne yazılan 145 sayılı bir raporda açıklanmıştır[89]:

01.07.1937 tarihi ile 31.12.1937 tarihleri arasında Halkevi'nin çalışmalarını gösteren 9 sayfalık rapor, 28.01.1938 tarihinde hazırlanarak C.H.P. Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir. Bu rapora göre Halkevi'nin her şubesinin yukarıdaki tarihler arasında yapmış olduğu faaliyetler ana hatlarıyla şunlar olmuştur[90]:

Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi: Halkın genel bilgisini yükseltmeye yarayan konferanslar verilmiş, inkılâplar ile ilgili çeşitli konuşmalar tertiplenmiştir. Atasözlerinin derlenmesi faaliyetine devam edilmiş, bu iş için ayrı bir komite kurulmuştur. Ayrıca Türk dilinin halk arasında yaşayan ve kullanıla gelen kelimeleri araştırılıp bu kelimelerin gençlere öğretilmesine çalışılmıştır. Kayseri'de bulunan harabeler, özellikle Eti harabeleri köy gezileri sırasında gezilip görülmüştür.

Güzel Sanatlar Şubesi: 1937 yılının son altı aylık zaman dilimi içerisinde 18 tane konser verilmiş, Gösteri Şubesi tarafından tertip edilen oyun-

---

[87] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.53-54.

[88] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.24-25.

[89] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.22-23.

[90] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.26-35.

Levent Şahverdi Arşivi

lara iştirak edilmiştir. Ayrıca bu şubenin bando takımı tarafından millî bayramlarda bütün esnaf cemiyetlerinin başında bando çalınmıştır. Müziğe ilgi duyan gençlere bando, keman, mandolin ve nota dersleri vermek üzere çeşitli kurslar açılmış, bu kurslardan çok sayıda kişi yararlanmıştır.

Gösteri Şubesi: 1937 yılının son altı ayında toplam 12 tane temsil verilmiş ve bu temsilleri binlerce kişi izlemiştir. Köy gezilerine Köycüler Şubesi ile birlikte katılarak bu gezilerde köylülere ufak gösterilerde bulunulmuştur.

İçtimaî Yardım Şubesi: Yoksul kadınlara, yetimlere ve öğrencilere yardım etmek amacıyla 750 liralık bir para tanzim edilmiş ve bu paranın 200 lirası öğrenci yurdundaki yoksul öğrencilere ve diğer okullarda bulunan ihtiyaç sahibi öğrencilere, 550 lirası ise yoksul ailelere dağıtılmıştır. Köy gezilerine katılarak hastaların ilaçlarının ücretsiz olarak temin edilmesi sağlanmıştır. İşsiz gençlerin bölgede bulunan fabrikalarda çalışmaları ile bunların kalacak yer ve yeme-içme sorunları çözümlenmeye çalışılmıştır.

Köycüler Şubesi: Köy gezilerine devam edilmiştir. Her köy gezisine doktor ve sıhhiye memurları götürülerek köyde bulunan hastalar tedavi ettirilmiştir. Her köyün kültürel, sosyal, sağlık, ekonomik, tarihi durumları ile folkloru üzerinde incelemeler yapılmış ve her köy için ayrı ayrı broşürler çıkarılmaya çalışılmıştır. Köylülere onların anlayacağı bir dil ve üslupla inkılâp, istiklâl, hastalıklar ve korunma yolları, köy kooperatifçiliği, ürün ve hayvanların ıslah ve korunma yolları üzerine konferanslar verilmiş ve konuşmalar yapılmıştır. Köy gezilerine Güzel Sanatlar ile Gösteri Şubesi üyelerinin de katılımı sağlanarak köyde inkılâp ve istiklâl mevzularını konu edinen piyesler oynanmış ve köylülere bando ve ulusal sazlar eşliğinde güzel ve eğlenceli bir gün yaşatılması hedeflenmiştir.

Spor Şubesi: 3 kilometre mesafesinde iki kır koşusu düzenlenmiş, bu koşulara 50'den fazla sporcu katılmıştır. Yarışmada dereceye giren öğrencilere çeşitli ödüller verilmiştir. Kayseri'de bulunan spor kulüpleri arasında 2 defa voleybol müsabakası düzenlenmiş, dereceye giren takımlara ödüller verilmiştir. Yine bu spor kulüpleri arasında "*Halkevi Kupası*" maçları tertiplenerek birinci gelen takım ve sporculara çeşitli mükâfatlar verilmiştir. Ata sporu olan biniciliği teşvik etmek amacıyla muhtelif zamanlarda cirit oyunu müsabakaları düzenlenmiş, bu gaye ile halkın binicilik ve cirit sporuna sevgisi arttırılmaya çalışılmıştır. İki defa bisiklet yarışı düzenlenmiş, dereceye giren sporculara ödüller verilmiştir. Atletizm Bölge Müdürlüğü'nün yardımları ile kulüpler arasında atletizm bayramı tertiplenerek

Levent Şahverdi Arşivi

merasim ve resmigeçit törenlerinden sonra 63 atletin katıldığı muhtelif yarışmalar düzenlenmiş ve bu koşularda dereceye girenlere törenle ödülleri verilmiştir. Ayrıca yine ata sporlarından birisi olan güreş sporu ile yakından ilgilenilmiş, çeşitli güreş müsabakaları tertiplenerek çevre köylerden de bu müsabakalara güreş severlerin katılması sağlanmıştır.

Dershane ve Kurslar Şubesi: Bu şube tarafından gençlere motor konusunda bilgi vermek amacıyla "*motor*" kursları açılmıştır. Bu kurslar ile motorculuk ve motor kullanımı öğretilmiştir. Bu kursun sonunda başarılı olanlara belgeleri verilmiştir.

Kütüphane ve Yayınlar Şubesi: Kütüphanede bulunan eserlerin sayısı arttırılmış ve gelen eserler demirbaş olarak kaydedilmiştir. 4 adet gazeteye abone olunmuş ve diğer halkevlerinden gelen mecmualar okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Kütüphane sabah saat 08.00'dan akşam saat 20.00'a kadar açık tutulmuştur. Ayrıca "*Erciyes*" adında Halkevi'nin yayın organı mahiyetinde bir derginin çıkarılması da kararlaştırılmıştır ve bu amaçla derginin kağıdı sipariş edilmiştir.

Müze ve Sergiler Şubesi: Köycüler Şubesi'nin tertip ettiği köy gezilerine iştirak edilerek köylerdeki tarihi eserler hakkında gerekli araştırma ve incelemeler yapılmıştır. Bu eserlerin muhafazası ve iyi korunması için köylülere gerekli talimatlar verilmiştir. Tasarruf ve yerli malları haftasında Halkevi'nde iki gösteri tertip edilmiş ve yerli malların değeri hakkında aynı hafta içerisinde müteaddit konferanslar tertiplenmiş ve şehirde yerli malları satan dükkânlar arasında vitrin yarışmasının yapılması için gerekli çalışmalara başlamıştır.

1938 Yılında Kayseri Halkevi'nin Faaliyetleri

23.01.1938 Pazar günü saat 15.00'da Halkevi'nin salonunda esnaftan (Manifaturacı) Tacettin Bey tarafından "*Kayseri'de Ticaret ve Sanat*" konulu bir konferans verilmiştir[91]:

11 Şubat 1938 Cuma akşamı Halkevi'nde Maraş'ın kurtuluş günü yıldönümü münasebetiyle bir tören yapılmıştır. Törene Lise Müdürü Haydar Niyazi Dikeçoğlu'nun konuşması ile başlanmıştır. Sonra bizzat o yılları yaşamış olan Ferruh Akdamar ile Mensucat Fabrikası Veznedarı Atalay Bey-

[91] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.55-57.

Levent Şahverdi Arşivi

ler, yaşadıkları o acılı günlerden çeşitli örnekler vermişlerdir. Nihayet son sözü Sahir Uzel almış, o da Şahin Bey'in Maraş'ın savunulmasında göstermiş olduğu emsalsiz kahramanlık örneğine değinmiş ve toplantıya konuşmaların bitiminden sonra son verilmiştir[92].

20.02.1938 tarihinde halkevlerinin açılışının altıncı yıldönümü nedeniyle Kayseri Halkevi'nde bir tören yapılmıştır. Törenin açılış konuşmasını Halkevi Başkanı Naci Özsan yapmıştır[93].

08.05.1938 tarihinde Halkevi'nin İçtimaî Yardım ve Köycüler Şubesi Vali Adli Bayman'ın başkanlığında 63 kişilik bir ekip ile Himmetdede Nahiyesi'nin Yamula Köyü'ne kısmen yaya, kısmen atlı ve kısmen otomobille bir köy gezisi düzenlemiştir[94].

15.05.1938 tarihinde Halkevi'nin Köycüler, Spor ve İçtimaî Yardım Şubesi üyelerinden oluşan 42 kişilik bir kafile Gesi Nahiyesi'nin Ağırnas Köyü'ne gitmiştir. Gesi Köyü'ne yapılan ziyaret ile ilgili olarak dönemin Kayseri Valisi ve C.H.P. İl Başkanı Adli Bayman tarafından Genel Merkeze bir rapor yazılmıştır[95]:

1938 yılının ilk beş ayı sonunda Halkevi tarafından yapılan faaliyetlerin ne zaman, kim tarafından ve hangi konuda yapıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir[96]:

Tarihi	**Günü**	**Saati**	**Konusu**	**Konferansı Veren**
01.01.1938	Cumartesi	20.00	Riyaziye Tarihi	Lise Müdürü Haydar Niyazi
02.01.1938	Pazar	20.00	Üç Devrin Hülasası	Muhasebe Müdürü Ferruh Bey
08.01.1038	Cumartesi	15.00	Aile Toplantısı	-
09.01.1938	Pazar	15.00	Yunus Emre	Lise Öğretmeni Hayri Özdemir

[91] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.55-57.

[92] *"Halkevi'nde Büyük Bir Toplantı Yapıldı"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 17.02.1038.

[93] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.58-62.

[94] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.1-2.

[95] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.3.

[96] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.52.

Levent Şahverdi Arşivi

15.01.1938	Cumartesi	20.00	Tarih Kurultayı	Halkevi Başkanı Naci Özsan
16.01.1938	Pazar	15.00	Atasözleri Psikolojisi	Lise Öğretmeni Muhtar Erdemer
22.01.1938	Cumartesi	20.00	Aile Toplantısı	-
23.01.1938	Pazar	15.00	Kayseri'de Ticaret ve ve Sanat	Esnaf Tacettin Bey
29.01.1938	Cumartesi	20.00	Temsil	Gösteri Şubesi Tarafından
30.01.1938	Pazar	15.00	Kayseri Tarihi	Öğretmen Kâzım Özdoğan
05.02.1938	Cumartesi	20.00	Aile Toplantısı	-
06.02.1938	Pazar	15.00	Arzın Menşei	Lise öğretmeni Şükrü Baykal
12.02.1938	Cumartesi	20.00	Köycülük ve Köy Kalkınması	Öğretmen Fahri Tümer
13.02.1938	Pazar	20.00	İhtiyaçtan Eser	Öğretmen Fahri Uzun
19.02.1938	Cumartesi	20.00	Aile Toplantısı	-
20.02.1938	Pazar	14.20	Halkevlerinin Açılma Töreni	-
26.02.1938	Cumartesi	20.00	Temsil	Gösteri Şubesi Tarafından
27.02.1938	Pazar	15.00	Hastalıklar ve Tedavisi	Bez Fabrikasından Dr. Nedim Bey
05.03.1938	Cumartesi	20.00	Yabancı Dil Nasıl Öğrenilmeli	Lise Öğretmeni Lütfü Baykal
06.03.1938	Pazar	15.00	Muharebe Gazlarına Karşı	Kimyager Kemal Akdara
06.03.1938	Pazar	14.00	Halkevi Stadında Maç	-
12.03.1938	Cumartesi	20.00	Aile Toplantısı	-
13.03.1938	Pazar	20.00	Zehirli Gazlar	Lise Öğretmeni İbrahim Göver
13.03.1938	Pazar	09.00	Köy Gezileri	-
19.03.1938	Cumartesi	20.00	Hayvan Hastalıkları	Baytar Ferit Cankoçak
20.03.1938	Pazar	15.00	Ağaç Hastalıkları	Ziraat Müdürü M. Ali Aykort

Levent Şahverdi Arşivi

20.03.1938	Pazar	14.00	Konser	Güzel Sanatlar Şubesi Tarafından
26.03.1938	Cumartesi	20.00	Aile Toplantısı	-
27.03.1938	Pazar	15.00	Cumhuriyet Adliyesi	Avukat Sait Azmi
27.03.1938	Pazar	09.00	Köy Gezileri	-
02.04.1938	Cumartesi	20.00	Temsil	Gösteri Şubesi Tarafından
03.04.1938	Pazar	20.00	Ahlâk ve Vicdan	Lise Öğretmeni Macit Altıok
03.04.1938	Pazar	14.00	Cirit Oyunu ve Spor Eğlenceleri	-
09.04.1938	Cumartesi	10.20	Mimarsinan Günü Tören ve Temsil	-
10.04.1938	Pazar	15.00	Musiki Terbiyesi	Lise Öğretmeni Hikmet Bora
10.04.1938	Pazar	14.00	Köy Gezisi, Güreş ve Konser	-
16.04.1938	Cumartesi	20.00	Bez Fabrikası ve Faydaları	Fabrika Müdürü Sadık Bey
17.04.1938	Pazar	09.00	Köy Gezisi	-
17.04.1938	Pazar	14.00	Cirit ve Spor Eğlenceleri	-
23.04.1938	Cumartesi	09.00	Çocuk Bayramı, Temsil, Kamutay Günü Töreni	-
24.04.1938	Pazar	09.00	Köy Gezileri	-
30.04.1938	Cumartesi	14.20	Çocuk Balosu ve Temsil	-
01.05.1938	Pazar	09.00	Bahar Bayramı	-
01.05.1938	Pazar	14.00	Güreş ve Cirit Oyunu	-
07.05.1938	Cumartesi	20.00	Temsil ve Konser	Güzel Sanatlar ve Gösteri Şubeleri
08.05.1938	Pazar	09.00	Köy Gezisi, Statta Spor Gösterileri	-
14.05.1938	Cumartesi	20.00	Spor ve Gençlik	Spor Komitesi Başkanı Nevzat Bey

Levent Şahverdi Arşivi

19.05.1938	Perşembe	09.00	Gençlik ve Spor Bayramı	-
21.05.1938	Cumartesi	20.00	Sosyal Yardım	Sosyal Yardım Şubesi Üyesi Cavidan Hanım
28.05.1938	Cumartesi	20.00	Temsil	Gösteri Şubesi tarafından
29.05.1938	Pazar	14.00	Kayseri'ye Trenin İlk Geliş Töreni	-

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Halkevi'nin 1938 yılının ilk beş ayında yoğun bir faaliyet programı takip ettiği söylenebilir. Ancak Halkevi bu beş aylık süre içerisinde sadece bu faaliyetler ile yetinmemiş, Halkevi'nde akşamları halka dönük kurslar da verilmiş ve verilmeye de devam edilmiştir. Bu kurslar şunlar olmuştur:

a- Her haftanın Pazartesi ve Perşembe günleri saat 19.00'da motor kursları,

b- Her haftanın Salı ve Cuma günleri saat 19.00'da hesap ve muhasebe kursları,

c- Her haftanın Cumartesi günü gündüz keman, mandolin ve piyano dersleri. Ayrıca haftanın bütün günleri akşamları bando ve caz dersleri de verilmiş ve bu derslerin verilmesine diğer aylarda da devam edilmiştir[97].

1938 yılının Ağustos ayının ilk haftasında Vali Adli Bayman'ın başkanlığında Halkevi'nin üyeleri "*Kaneş Harabeleri*"ne bir ziyarette bulunmuşlar ve harabelerle ilgili çeşitli inceleme-araştırma tetkîkleri yapmışlardır. Harabelerin başında Halkevi Köycüler Şubesi Başkanı Fahri Tümer tarafından harabeler ile ilgili bir konuşma yapılmıştır. Fahri Tümer kafileye Kaneş Harabeleri hakkında tarihi bilgiler vermiştir[98].

Cumhuriyet Bayramı'nın on beşinci yıl dönümü nedeniyle, 28, 29 ve 30 Ekim 1938 tarihinde Kayseri'de çeşitli törenler yapılmıştır. Bu törenlere

---

[97] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, Belge No:409.1.837.810.2,Dosya No: 5. Büro, s.52.

[98] Fahri Tümer'in Kaneş Harabeleri ilgili olarak yapmış olduğu konuşmanın tam metni için bkz. *"Kaneş Harabelerinde Halkevi Köycüler Şubesi Başkanı Fahri Tümer'in Köylüye Verdiği Konferans"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 11.08.1938, No: 1265; Kayseri Vilayet Gazetesi, 15.08.1938, No: 1266.

Levent Şahverdi Arşivi

her zaman olduğu gibi Halkevi de iştirak etmiş, çeşitli eğlenceler ve fener alayı gösterisi düzenlenmiştir[99].

4 Aralık 1938 Pazar gecesinden itibaren Halkevi tarafından haftalık konferans serisine başlanmıştır. İlk konferans, "Türk İnkılâbı" konusu üzerine Müze ve Sergiler Şubesi üyelerinden Naci Kum tarafından verilmiştir. Naci Kum'un konferansından önce Halkevi Başkanı Naci Özsan tarafından Halkevi'nin yeni çalışma döneminin bu geceden itibaren başlaması nedeniyle bir konuşma yapılmıştır. Naci Özsan, Türk inkılâbının yaratıcısı Atatürk'ün önünde saygı ile eğildiğini belirtmiş ve herkesi onun aziz ruhu için bir dakikalık saygı duruşuna davet etmiştir. Naci Özsan'ın konuşmasından sonra Naci Kum tarafından, yukarıda da belirtildiği üzere, "*Türk İnkılâbı*" adlı bir konferans verilmiştir. Konferanstan sonra Mehmet Karaca tarafından, çeşitli mersiyeler ve şiirler okunmuştur[100].

1938 yılında Halkevi tarafından yapılan faaliyetlerin neler olduğu 19 Şubat 1938 tarihinde Halkevi Başkanı Naci Özsan tarafından halkevlerinin kuruluşunun yedinci yıl dönümü münasebetiyle yapılan konuşmada genel hatları ile belirtilmiştir. Bu faaliyetler şunlardır:

Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi: Bir sene içerisinde 56 konferans verilmiştir. Bu konferansları dinlemek üzere 34.140 kişi Halkevi'ne gelmiştir. Dilimizin yabancı kelimelerden arındırılması için yapılan çalışmalara destek verilmiştir. Halk türkülerinin derlenmesine ve çeşitli folklorik çalışmaların yapılmasına olanak sağlanmıştır.

Güzel Sanatlar Şubesi: Modern musiki, bando, caz ve millî sazlardan oluşan dört ayrı saz heyeti kurulmuştur. Bu sazlarda verilen konserlerin sayısı 34'e ulaşmıştır. Bu konserleri dinlemek üzere 22.688 kişi Halkevi'ne gelmiştir.

Gösteri Şubesi: Bu şubenin 1938 yılı içerisinde vermiş olduğu temsillerin sayısı 29'a ulaşmıştır. Bu gösterileri toplam 19.434 kişi izlemiştir. Bu şubenin 1938'de yapmış olduğu faaliyetlerden Behçet Kemal Çağlar tarafından "Ülkü"de yazılan bir yazıda övgüyle bahsedilmiştir[101].

Spor Şubesi: Halkevi'nin bu şubesi tarafından o vakte kadar dört spor kulübünün kurulmasına yardımcı olunmuştur. Bu spor kulüpleri arasında

---

[99] *"Cumhuriyet Bayramının On Beşinci Yıldönümü Kutlama Programı"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, 27 Birinciteşrin (Ekim) 1938, No:1286.

[100] *"Halkevimiz Kış Mevsimi Programını Tatbike Başladı"*, Kayseri Vilayet Gazetesi, Aralık 1938.

[101] *Halkevlerinde Göze Çarpan Çalışmalar ve Beliren Değerler,* Ülkü, Sayı.68, Cilt:12, s.183.

Levent Şahverdi Arşivi

bir yıl içinde 36 maç yapılmış ve sporculara çeşitli ödüller verilmiştir.

İçtimaî Yardım Şubesi: 356 yoksul öğrencinin elbise ihtiyacı karşılanmış, ihtiyaç sahiplerine 750 liraya kadar varan nakdî yardımda bulunulmuştur.

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Öğrenim çağını geçirdiği için temel konular üzerine bilgi eksikliği çeken vatandaşlara yönelik parasız dersler ve kurslar açılmıştır. Bu derslere ve kurslara 150 kişi devam ederek okuma-yazma öğrenmişlerdir.

Kütüphane ve Yayınlar Şubesi: 1938 yılında Halkevi'nin kütüphanesindeki kitap sayısı 4000 cilde ulaşmıştır. Bu kitaplardan faydalanılabilmesi için gece gündüz kütüphanenin kapısı isteyen herkese açılmıştır. Bir yıl içerisinde 34.491 okuyucu kütüphaneden istifade etmiştir. Halkevi'nin yayın organı olan "*Erciyes*" dergisi Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümü nedeniyle özel sayı olarak çıkarılmıştır. Halkevi kütüphanesi 1938'li yıllarda Kayseri'de bulunan kütüphanelerin en zenginlerinden birisi olmuştur[102].

Köycüler Şubesi: Köylerle-kentler arasındaki sosyal, iktisadi ve kültürel ilişki ve samimiyeti arttırmak ve köylülerin sorunlarını yerinde dinlemek amacıyla sık sık yaya-köy gezileri yapılmıştır. Bu gezilerde hastalar ücretsiz olarak tedavi edilmiş ve hastaların ilaçları yine ücretsiz olarak verilmiştir. Bir yıllık süre içerisinde toplam 19 köy ziyaret edilmiştir.

Müze ve Sergiler Şubesi: 1938 yılında çeşitli konularda bu şubenin üyeleri tarafından toplam 56 konferans verilmiştir. Ayrıca ilmî ve meslekî meselelerin görüşülüp tartışıldığı 28 toplantı düzenlenmiş, 5 kişinin nişan ve nikah törenleri Halkevi'nin salonunda yapılmıştır. Ayrıca toplam 8 adet balo ve çaylı dans toplantısı tertiplenmiştir. Tüm bu toplantı, şölen ve konferansları bir yıl içerisinde 65.000 kişiye yakın izleyici takip etmiştir[103].

SONUÇ

19 Şubat 1932'de Cumhuriyet rejimini ve devrimleri halka götürmek amacıyla kurulan, 1932-1951 yılları arasındaki zaman dilimi içerisinde toplumu Cumhuriyetin ortaya koymuş olduğu ilkeler doğrultusunda yetiştir-

---

[102] Kâzım Özdoğan: *Kayseri Tarihi* (Birinci Cilt), Kayseri 1938, s.110.

[103] "*Halkevlerinin Açılışının Yedinci Yıl Dönümü Münasebetiyle Halkevimiz Başkanı Bay Naci Özsan Tarafından Verilen Söylev*", Kayseri Vilayet Gazetesi, 02.03.1939, No: 1316; Kayseri Vilayet Gazetesi, 06.03.1939, No: 1317; Kayseri Vilayet Gazetesi, 09.03.1939, No: 1318.

Levent Şahverdi Arşivi

me ve geliştirme yolunda önemli roller oynayan olan bir kültür kurumu olma niteliği taşıyan Kayseri Halkevi, 1932-1950 yılları arasında Kayseri'de önemli kültürel, sosyal, eğitsel, sportif vb, faaliyetlerde bulunmuş, yukarıda belirtilen zaman dilimi içerisinde önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. Özellikle 1932-1938 yılları arasında Yüce Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün de yoğun ilgisi ile cumhuriyetin temel ilkelerinin halka anlatılması ve halkın belirli konularda aydınlanması ve sosyalleşmesi açısından önemli hizmetlerde bulunmuştur. Gerek düzenlenen okuma-yazma kursları, dil kursları, el işi kursları ve gerekse de milli bayramlarda yapılan faaliyetler ile halkın milli değerlere sahip çıkma ve milli bayramlara içtenlikle katılmaları sağlanmaya çalışılmış, 1932-1938 yılları arısında Kayseri Halkevi "*halkın evi*" olma yolunda önemli adımlar kat etmiş ve önemli hizmetlerde ve faaliyetlerde bulunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN MİLLÎ MÜCADELE, KURTULUŞ SAVAŞI VE ATATÜRK'E İLİŞKİN KONUŞMA, DEMEÇ VE SÖYLEŞİLERİ ÜZERİNE BİR BASIN TARAMASI

Derya GENÇ ACAR*

ÖZET

Mareşal Fevzi Çakmak, Kurtuluş Savaşı'mızın üst düzey komuta heyetinde önemli görevler üstlenmiş, Atatürk'ün en yakın silâh arkadaşlarından biridir. Onun, Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı döneminde Millî Müdafaa Vekili, İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Genelkurmay Vekâleti Vekili ve Cumhuriyet döneminde uzun süre Genelkurmay Başkanı olarak hizmetleri, her türlü övgünün üstündedir. Bu araştırmamızda Fevzi Paşa'nın Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçişinden itibaren basınımızda yer alan konuşma, demeç ve söyleşileri, kronolojik sıra içinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fevzi Çakmak, Atatürk, Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı

THE CONVERSATIONS, DECLARATIONS AND INTERVIEWS OF MARSHAL FEVZİ ÇAKMAK BELONGING TO THE TURKISH NATIONAL WARFARE, THE WAR OF INDEPENCE AND ATATURK

ABSTRACT

Marshal Fevzi Çakmak who had a senior position in the unity of command is one of the companions in arms of Atatürk. His duty as the Minister of National Defence, The Chairman of The Council of Ministers in the period of National Warfare and The War of Independence and as the Chief of The General Stuff are deserved to praise. In this research, beginning from Fevzi Paşa's immigration to Anatolia to get into the act in The National Warfare, his conversations, declarations and interviews which figured in the press are presented.

Key Words: Fevzi Çakmak, Atatürk, National Warfare, The War of İndependence

* Adnan Menderes Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Millî Mücadele ve Türk Kurtuluş Savaşı, her yönüyle millî bir destan olarak sonsuza dek anılacaktır. Bu destan hiç şüphe yok ki, Atatürk'ün önderliğinde başarılmış bir inancın, hesabın ve akılcı davranışın destanıdır. Sonucun elde edilişinde, yani askerî zaferleri takiben lâik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Atatürk'e sarsılmaz inançla bağlı silâh arkadaşlarının çok önemli rolleri vardır. Mareşal Fevzi Çakmak, bu silâh arkadaşlarının başında gelmektedir. Fevzi Çakmak, bir anlamda kişisel yapısının da gereği olarak, gördüğü büyük hizmetlere karşın, zaman zaman gölgede kalmayı yeğlemiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve gelişiminde Atatürk'ün ilke ve devrimlerini gönülden desteklemiş büyük bir komutan ve devlet adamımızdır.

Fevzi Paşa, Anadolu'ya geçişinden itibaren, millî cephenin pekişmesinde büyük rol oynamış, bu nedenle 24 Mayıs 1920'de İstanbul Divan-ı Harp'i tarafından idama mahkûm edilmiş ve bu karar 27 Mayıs 1920'de zamanın padişahı Vahdettin tarafından onaylanmıştır.

Araştırmamızda Fevzi Çakmak'ın, Anadolu'ya geçişinden itibaren basında yer alan konuşma, demeç ve söyleşileri kronolojik sıra içinde sunulmuştur. Amacımız, Fevzi Paşa'nın basına yansıyan konuşmaları olduğundan, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden yaptığı konuşmalar, söz konusu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

I

VAKİT GAZETESİ BAŞMUHARRİRİ AHMET EMİN YALMAN'IN, FEVZİ ÇAKMAK'LA 1921 YILI ARALIK AYINDA ANKARA'DA YAPTIĞI GÖRÜŞME[1]

Vakit Gazetesi Başmuharriri Ahmet Emin (Yalman), 1921 Aralık ayında Malta'dan İstanbul'a döner dönmez, Ankara'ya gitmiş, önce Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yaparak onun ağzından hayatının hikâyesini dinleyip yazmış, daha sonra da Vekiller Heyeti Reisi ve Genelkurmay Vekâleti Vekili Fevzi Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmede Ahmet Emin Bey'in Fevzi Paşa'ya sorduğu sorular ve onun yanıtları aşağıdadır:

[1] **" Mareşal'in İstiklâl Harbi Günlerinden Akseden Sesi"**, Ahmet Emin Yalman, *Vatan Gazetesi* 12.4.1950

Levent Şahverdi Arşivi

… Bir müddet öteden beriden konuştuktan sonra gazeteci sıfatıyla sualler sormaya başladım. Paşa, suallerime cevap olarak söze başladı ve dedi ki:

— Bundan bir seneye yakın bir zaman evvel, ordumuz yoktu. Sadece milletin istiklâl ateşinden doğan ve askerlik sanatında sanatkâr olmayan millî kahramanlar vardı. Yunanlıların devam eden zulümleri karşısında bu millî kitleler, sarf ettikleri gayretlere uygun derecede iş göremiyorlardı. Ordumuz kaldırılmış, silâhları alınmıştı. Zabitler dağıtılmıştı. Her şeyin bittiği, memleket için kurtuluş ümidi kalmadığı zannında bulunanlar vardı. Fakat harp sanatının icaplarına uygun bir ordu teşkiline başladığımızın hemen arkasından milletin istiklâl aşkı intizamlı bir sevk ve idare altına alındı ve böylece Yunan mağlubiyetleri birbirini takip etti. İlk zamanlarda Yunan kuvvetlerine karşı müdafaa halinde kalmak, bizim için bir muvaffakiyet sayılıyordu. Sonradan, taarruzla meselemizi halletmek hususunda da ordumuz kabiliyet göstermeğe başladı. Netice şu oldu ki, henüz bir senelik ömrü olmayan ordumuzun tazyiki karşısında Yunan kuvvetleri duramaz oldu. Birçok tahkimler ve tel örgülerle muhafaza altına alınmış, sıra sıra siperlerin gerisine sığınmaya mecbur edildiler. Ordumuzun yaşı ilerledikçe, kuvvetinin artacağına şüphe yoktur. Ordu, Hakk'ın yardımıyla milletin arzusunu yerine getirecek, düşmanımıza lâyık olduğu cezalandırma dersini verecektir."

— Milletimizin mücadelesindeki muvaffakiyetlerin, eldeki vasıtalara ve malzemeye oranla karşılaştırılamayacak derecede olduğunun sırrı nedir? Fevzi Paşa tereddütsüzce şu cevabı verdi:

— Muvaffakiyetin sebebi, yanlış bir fikre kapılarak ölü zannedilen milletin cidden fevkalâde bir canlılığa sahip olması ve Millî Mücadele'nin mânasını tamamıyla anlayarak bunu, herkesin iştirak etmesi lâzım gelen bir varlık ve yokluk mücadelesi diye kabul etmesidir.

Millet, ecnebi unsurlara mahkûm ve esir olmak istemediğini, çocuklarına, kadınlarına varıncaya kadar büyük bir kararlılık ve yiğitlikle her hususta göstermektedir. Muharebe zamanında cephane nakleden öyle fakir adamlar gördüm ki, nakliye ücretini almak için müracaatla geçecek zamanı iyi kullanmak üzere gece gündüz durmadan nakliyata kendilerini vermişler ve ancak boğaz tokluğuna çalışmışlardı. Sorduğum suallere: "Efendim, milletimiz sağ olsun! Milletimiz mahvolduktan sonra bizim varlığımız düşmanlarımız elinde oyuncak olmaktan başka bir şeye yaramaz!" diyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Harp esnasında dolaştığım köylerde kadın, erkek rast geldiğim bütün vatandaşlar, yapılacak hizmet arıyorlardı. Ordunun muharebe eden erleri hakkında ne kadar övgüde bulunsam azdır. Konuşmama, halin ifadesi için daha inandırıcı bir lisan olur. Düşmanın en son fennî vasıtalarla donatılmış bir ordusunun, elimizdeki iptidaî nakliye vasıtalarıyla mağlup edilmesinin sebeplerini milletin ruhunda aramalıdır.

Gerek muharebeyi hazırlamakta ve gerek muharebe esnasında Büyük Millet Meclisi, ordunun gerisinde hakikî bir dayanak vazifesini görüyor. Milletin ruhundaki kararlılık ve yiğitliğe hakkıyla örnek oluyor. En ümitsiz zamanlarda bütün bir düşman dünyaya karşı bu fedakâr milletvekillerimiz harekete geçmişlerdir. İşgal Kuvvetleri'nin bıraktığı pek az vasıtalardan ziyade milletin kararlılık ve imanına güvenerek buraya toplanmışlardır. Siyasî sahada olduğu gibi askerî sahada da hakiki bir muvaffakiyet etkeni oldukları herkesçe teslim edilmiş bir hakikattir.

İstanbul'un işgal altında kalan temiz halkı da cidden hakikî bir kalp bağlılığı göstermişler, Türk milletinin ve Türk toprağının parçalanma kabul etmediğini ispat etmişlerdir.

Halkın, yaralılarımız için Hilâl-i Ahmer(Kızılay)'e ettikleri yardım, cidden takdire lâyıktır. Hele İstanbul gazetelerinin gösterdikleri vatanî alâka, bizi düşmanımızın gözünde bile mânen pek yükseltmiştir. Milletin birliğine ve millî bağların kuvvetine bu da bir delil teşkil eder. Büyük Millet Meclisi'nin elde etmeyi hedef diye kabul ettiği Millî Misak hudutlarımız içinde ve yakın zamanda hür İstanbul'umuza kavuşmayı Allah'ın lütfundan bekleriz.

Son bir suale Paşa şu cevabı verdi:

—Bizim aradığımız barıştır. Bunu bize vermeyen düşmanlarımızdır. İki senelik tecrübe bize göstermiştir ki, barış sevdalısı olduğumuzu bilen düşmanlarımız, barış yapacak gibi görünerek bizi oyalamaya çalıştıktan sonra en kahredici darbeler vurmaya kalkışmışlardır. Milletimiz bunu idrak ettiği için bu gibi sözlere lüzumundan fazla alâka göstermemiş, memleketimizi tahrip eden düşmanlarımızı uzaklaştırıp kovmak için her türlü fedakârlık ve hazırlıklarda bulunmaktan geri durmamıştır. Bu defa çıkan barış sözleri de milletimizin ancak dikkatini tahrik etmekle kalacaktır. Biz, elimizde silâh durduğu halde barış yapmaya daima hazırız.

Levent Şahverdi Arşivi

II

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, 30 AĞUSTOS ZAFERİ'NİN İKİNCİ YILDÖNÜMÜ (30 Ağustos 1924) NEDENİYLE DUMLUPINAR'DA YAPTIĞI KONUŞMA[2]

30 Ağustos 1922 Zaferi'nin 2. yıldönümü, Dumlupınar'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımı ve konuşmasıyla kutlanmıştı. Törenden önce Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım tarafından "Meçhul Asker Abidesi"nin temeli atılmış, arkasından "Başkomutan Meydan Muharebesi"nin ikinci yıldönümü töreni başlamıştır. Törende ilk konuşmayı Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa yapmış ve Sakarya Meydan Muharebesi'nden başlayarak 30 Ağustos 1922 Zaferi'ne kadar uzanan süreci, askerî açıdan değerlendiren önemli bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmayı aşağıda sunuyoruz:

—Sakarya Muharebesi'nde mağlup olan düşman, Eskişehir-Afyon çizgisine çekilmiş ve sağ kanadını Kamalar dağı bayırları ve Ahırdağı gibi yolsuz ve sarp bir araziye, sol kanadını da Bozdağı'na ve Sakarya'nın sarp yamaçlarına dayandırarak Eskişehir doğusu ve Seyitgazi ve Afyon doğusundan geçen mevziye yerleşmişti. Ve düşman 1. Kolordusu'yla Afyon mıntıkasında, 3. Kolordusu'yla Eskişehir mıntıkasında ve 2. Kolordusu'yla bu iki kolordu arasında Döğer-İhsaniye mıntıkasında bulunuyordu. Birbiri gerisinde birkaç hattan teşekkül eden düşman mevzileri mükemmelen sağlamlaştırılmış ve umumi olarak bir iki ve birçok mühim noktasında da üç sıra tel örgülerle donatılmıştı. Sağ, sol kanatlarda geriye doğru çifte menzile ve bütün cephesi boyunca da demiryolu hattına sahip bulunuyordu. Düşmanın Eskişehir-Seyitgazi batı sırtları-Akin-Curcalar-Balmahmut-Ayvalı-Tazılar'dan Toklusivrisi'nde son bulan ve çeşitli hatlardan oluşmuş ikinci mevzii olduğu gibi Döğer, doğu Resûlbaba tepelerinden geçerek Dumlupınar'da sona eren üçüncü bir mevzii dahi hazırlanmış ve ayrıca Dumlupınar'da İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra hazırlanmış, tel örgülerle donatılmış kuvvetli 4. bir mevzii daha vardı. Afyon'daki 1. Kolordu, 4. Tümen ve bir bağımsız alaydan; 2. ve 3. Kolordu'lar ise üçer tümenden oluşmuş; bu esas gruplardan başka Uşak-Çivril mıntıkasında bir piyade ve bir süvari tümeni ve Bilecik-İznik-Gemlik mıntıkasında bir piyade tümeni vardı. Düşmanın toplam olarak 12 piyade tümeninden başka Menderes bo-

[2] ***Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahar Seyahatleri*** *(1924)*, Ankara, 1925, s. 9–17 Ayrıca Bk. "Mareşal 30 Ağustos'u Anlatıyor", *Kudret Gazetesi*, 30.8.1948; Süleyman Külçe, *Fevzi Çakmak (Askerî, Siyasî, Hususî Hayatı)*, Birinci Kitap, 2. Basım, 1953, s. 238–244

Levent Şahverdi Arşivi

yunca ve Kocaeli karşısında ve cepheler gerilerinde ayrı gruplar teşkil ve menzil hatlarını muhafaza etmek üzere 9 alay daha vardı ki, bunlar da üç tümenlik bir kuvvet teşkil ediyorlardı. Bu suretle düşmanın 15 tümeni karşısında bizim 18 tümenimiz bulunuyordu. İstanbul'u tehdit eden Trakya'ya bir iki ayrı alay gönderildiği halde dahi düşman ordusu bizden ateş kuvvetince noksan değildi. Tümenleri daha kuvvetli, bilhassa ağır ve hafif makineli tüfekleri bize oranla iki misli idi.

Düşmana üstünlüğümüz teşkilâtımızda, ağır toplarımızda, süvarilerimizde, ikmal ve depo alaylarımızda ve bilhassa manevra kabiliyetimizde idi. Umum ordu, erler ve subayların maneviyatının yüksekliği ve tecrübelerinin fazlalığı ve manevra hususundaki kudretleri bu üstünlüğü tamamlıyordu. Batı Cephesi iki orduya bölünmüş olup 2. Ordu Sivrihisar-Bolvadin hattı batısında ve 11 tümenden ibaret Üçüncü, İkinci, Altıncı ve Dördüncü Kolordu'lardan ve bir Mürettep Süvari Tümeninden; 1. Ordu ise Akarçay güneyinde 1. Kolordu ve üç bağımsız tümenden oluşmuş bulunuyordu. Ayrıca Akşehir-Ilgın mıntıkasında bir tümenlik bir süvari kolordusu vardı. Kocaeli mıntıkasında bir tümenimiz, Menderes boyunda da bir süvari tümeni ile muhtelif müfrezeler bulunuyordu.

Maksadımız düşmanı, sağ kanadına indirilecek kesin bir darbe ile imha etmekti. Bunun için 1. Ordu, 2. ve 4. Kolordularla kuvvetlendirildi. 3. ve 6. Kolordu'larla bir süvari tümeninden ibaret kalan 2. Ordu cephesine rastlayan düşmanın 3. ve 2. Kolordu'larıyla 1. Kolordu'nun Afyon doğusundaki iki tümenini yerinde tutacak, 1. Ordu ise düşmanın 1. Kolordu'sunu güneyden ve batıdan saracak şekilde taarruz edecek, ormanlarla örtülü ve düşman tarafından boş bırakılmış olan Ahırdağ mıntıkasından atılacak olan Süvari Kolordumuz da düşman ordusunun ulaşım ve haberleşmesini bütünüyle ortadan kaldırmak için gerilerine saldıracaktı.

25 Ağustos 1922 akşamına kadar bu tertibat tamamlandı. Düşmanın yapabileceği her hareket enine boyuna düşünerek karşı tedbirler alınmıştı. Düşman, 2. Ordumuzun taarruzuna ehemmiyet vermeyerek, Döğer ve İhsaniye'deki İhtiyat Kolordusu'yla 1. Kolordu'sunu takviye ederek 1. Ordu'muza karşı taarruzda bulunsaydı, böyle bir taarruz ne kadar kuvvetli olursa olsun, güvenle karşılayacak kadar kuvvetli olursa olsun, güvenle karşılayacak kadar kuvvetli olan 1. Ordu karşısında durdurulacak ve düşman ordusunun kanatları, 2. Ordu'nun doğudan ve kuzeydoğudan ve Süvari Kolordusu'nun batıdan taarruzları ile çevrilerek düşmanın büyük bölümü gayet fena bir vaziyette imha muharebesine zorlanacaktı. Düşmanın

Levent Şahverdi Arşivi

İhtiyat Kolordusu, 3. Kolordu kuvvetleriyle 2. Ordu'muz aleyhine bir taarruza kalkışması halinde Sakarya Muharebesi'nde tecrübe olunan savunma sistemi ile düşman kuvvetleri siperlerimiz önünde gittikçe yıpranarak durduruldukları sırada 1. Ordumuz, karşısındaki zayıf kuvvetleri şiddetle ve hızla kuzeydoğuya atarak düşmanın büyük bölümü, iki ordumuz arasında ezilecekti. Yedekteki 2. Kolordu'suyla 1. ve 2. Ordu'larımız arasında ezilecekti. Yedekteki 2. Kolordu'suyla 1. ve 2. Ordu'larımız arasında Afyon-Çay istikametine düşmanın taarruz ihtimali karşısında, 2. Kolordumuz 1. Ordu'nun sağ kanadı gerisinde yedekte bulunmuştu. İki ordu arasında böyle bir çukura girecek kuvvetlerin o zaman da esarete düşeceği muhakkaktı. 26 Ağustos sabah saat 4'den itibaren Afyonkarahisar ve Ahırdağları arasındaki düşman mevzilerine karşı şiddetli bir topçu ateşi ile umumî taarruzumuz başladı. 2. Ordu'nun sağ kanadındaki 3. Kolordu 41. Tümen ile Seyitgazi batısına, 61. Tümen ile Kazuçuran mevzilerine, 6. Kolordu da Dedesivrisi ve Kozluca mevzilerine taarruz ediyordu.

Mürettep Süvari Tümeni, Bahşayiş ve Köroğlu kalesi kuzeyinden Döğer-İhsaniye arasındaki şimendifer hattını kesmek için ilerledi. Süvari Kolordusu, 1. Ordu'nun solundan Ahırdağları'nı aşarak Çayhisar'a inmiş ve tümenleriyle Sinanpaşa hattına batıdan taarruza başlamıştı. Kuzeye gönderdiği bir bölük ile de Küçükköy civarında muhafızlarını kılıçtan geçirerek demiryolunu ve telgraf hatlarını kesmişti. Düşmanın pek emin gördüğü kanattan ve çifte menzil hattından biri kesilmiş ve diğeri de 2. Ordu süvarileri tarafından kesilmek üzere bulunmuştu.

Afyon güneyinden taarruz eden 4. ve 1. Kolordularımız karşısında düşmanın, batıya doğru uzanan ve Kaleciksivrisi ilerisindeki mevziler, Belentepe, Tınaztepe, Tellikırıbeli, Kırcaarslan gediği, Belliçekiltepe gibi pek kuvvetli pekiştirilmiş mevzilerde, 4. ve 1. Tümen'leriyle bu cephenin kuvvetlenmesine ayrılmış olan 13. ve 7. Tümen'lerine mensup bulunan birer alay mevcut olduğu, evvelce yaptığımız incelemeden ve daha sonra alınan esirlerden anlaşılmıştı.

Düşmanın takriben üç tümeni karşısında 4. Kolordu ile 1. Ordu taarruz kuvvetleri, 7 piyade tümeninden ibaretti. Öğleden evvel saat 9 sıralarında 4. Kolordu cephesinde 5. Kafkas Tümeni, Küçükkalecik sivrisini ve 11. Tümen bunun batısındaki ileri mevzileri ve 1. Kolordu cephesinde 23. Tümen Tınaztepe'yi, 13. Tümen Kırcaarslan gediğini almış bulunuyordu.

1. Ordu'nun sağ kanadında Afyon güneyindeki düşman mevzileri ile sol kanattaki Çekiltepe mukavemet ediyordu. Kaybettiği mevzileri kurtar-

Levent Şahverdi Arşivi

mak için düşmanın yaptığı karşı taarruzlarla birkaç dakika için ele geçen Tınaztepe ve Kırcaarslan gediğindeki mevzilerin 3. ve 2. hatları akşama doğru bu cepheye yetişen düşman destek kıtaatı tarafından kurtarılmış, fakat birinci hatlar kıtalarımızın elinde kalmıştı. Alınan esirlerden 7. Tümen'in de muharebeye iştirak ettiği, bu suretle I. Ordu karşısındaki karşı koyucuların dört tümene ulaştığı anlaşılıyordu.

2. Ordu taarruzu neticesinde düşmanın Eskişehir'deki üç tümeni ile Döğer mıntıkasındaki iki tümenini ve Afyon doğusunda bulunan 1. Kolordu'nun iki tümeni ki toplam 7 tümen etkisiz hale getirilmişti. Ve hatta 61. Tümen'in zapt etmiş olduğu Kazuçuran tepesini kurtarmak için düşman, 2. ve 3. Kolordusu'ndan bir kısım ihtiyatlarını sevk etmeye ve bu suretle cepheye bağlamaya mecbur olmuştu.

27 Ağustos'ta, 4. ve 1. Kolordu'larımızın 1. hatta ithal ettikleri 12. ve 3. Tümenlerle desteklenen esas taarruz cephesinde öğleye kadar cereyan eden şiddetli muharebeler neticesinde Çekiltepe dışında bütün düşman mevzileri zapt edilmiş ve müdafaa kuvvetleri gayri muntazam bir surette kuzeye atılmışlardı.

Öğleden sonra 57. Tümen tarafından Çekiltepe işgal edilmiş, akşamüstü 8. Tümen de Afyon'a girmiştir. Bu suretle düşmanın Afyon güneyindeki gayet kuvvetli 1. mevzii tamamen 1. Ordu tarafından zapt olunmuştu.

1.Kolordu'nun sağ kanadındaki tümenlerimiz 27 Ağustos akşamında düşmanın Balmahmut güneyi-Ayvalı hattından geçen ikinci mevzilerine dâhil olmuştu. Hatta Süvari Kolordumuz bu mevzilerin kuzeyine de tecavüz etmişti.

27/28 Ağustos gecesi düşmanla temasa gelinceye kadar takiplere devam olundu; 4. Kolordu'ya mensup 8. Tümen Afyon'da, 12. Tümen Erkmen civarında, 5. Tümen Ballıkaya'da, 11. Tümen Güney Sarıkaya'da ve 1. Kolordu'ya mensup 23. Tümen Köprülü ile Boyalı arasında, 15. Tümen Akviran'da, 13. Tümen Balmahmut-Garipçe ara yerinde, 14. Tümen Bolca-Küçükhöyük arasında, 57. Tümen Sinanpaşa mıntıkasında geceledi̇ler.

Süvari Kolordusu 1. Tümeni ile Ayvalı, 2. Tümen ve 12. Tümeniyle Beşkimse ve Akçaşehir mıntıkalarına dâhil olup batıya gitmek isteyen düşman kuvvetlerini ateşle Ayvalı'da atlı hücumlarla durdurmuştur. Bu suretle Birinci Ordu sol kanadı kuzeybatı yönünde kademeli tertip ile düşmanın geri çekiliş çizgisi üzerine uzanmış ve Afyonkarahisar batısındaki iki düşman mevzileri zapt olunmuştu. Düşman, Resûlbaba-Küçükköy-Dumlupınar genel çizgisi istikametindeki üçüncü mevzide toplanmaya çalışıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

6. Tümen Toklusivrisi'ni tazyik ve Banaz istikametini tehdit ile Uşak civarındaki 3. Düşman Tümeni'ni tespit ettiği gibi, 3. Süvari Tümen'imiz de Çal kazasından Elvanlar'a ilerleyip şimendifer hattını tehdit ettiğinden düşman süvari tümeninin bir kısmını üzerine çekmişti.

2. Ordu cephesinde bugün de taarruza devam olunmuş; 61. Tümen Kazuçuran'ı tekrar zapt ile geri çekilen düşmanı takip etmiş ve 6. Kolordu da Dedesivrisi ve Kozluca siperlerini işgal ile düşman yardımlarını takibe ve ileri yürüyüşe geçmişti.

28 Ağustos'ta cereyan eden harekât: Süvari Kolordusu 27/28 Ağustos gecesinde 2. ve 14. Tümenleriyle Beşkimse'den demiryolu kuzeyine geçerek Ulucak ve Ekret istikametlerine hareket etmişti. 28 Ağustos sabahı 2. Tümen Ekret'te bir otomobil kolunu zapt ile muhafızlarını kılıçtan geçirmiş; tesadüf ettiği karargâh birliklerine hücum etmiş; 1. Süvari Tümeni Ayvalı kuzeyinden batıya çekilen düşman kuvvetlerine taarruz ederek durdurmaya çalışmış ve piyade birliklerinin ulaşmasına kadar bu taarruzlarını devam ettirmiştir. Bu suretle düşmanın kuzey ve batı yolları kesilmiştir.

Demek ki 48 saat içinde düşmanın üç mevzi yarılmış ve büyük bölümü tamamen sarılmış bulunuyordu. Düşmanın güneyden çekilen 1. ve 7. Tümenleri batıya doğru yol açmak için Beşkimse kuzeyinde ve civarında bulunan süvari birliklerimize taarruzla onları kuzey ve güneye doğru geriye sürerek, husule gelen aralıktan Beşkimse-Akçaşehir istikametinde geriye çekilmeye başlamıştır. Fakat bu geri çekilişi gören 1. ve 3. Kolordularımız tarafından taarruza uğrayarak muharebeye mecbur olmuşlardır.

Gerçekte 28 Ağustos sabahı Köprülü ve Balmahmut civarında 23. ve 3. Tümen'leriyle taarruz ederek düşmanın o mıntıkada toplanan kuvvetlerini kuzeye atan 1. Kolordu, Dumlupınar istikametlerini tıkamak üzere öğleden evvel sağ kanadıyla Düzağaç üzerinden batıya doğru ilerlemeye başlamış ve sağ kanatta 12. Tümen'iyle Düzağaç kuzeyinden Bakırcık sırtlarına doğru taarruz ederek düşmanın Akçaşehir ve bu istikamette çekilen kuvvetlerini kuzeye sürmüştür.

4. Kolordu da 5. Tümen'iyle Balmahmut'tan kuzeybatıya doğru Mezarlık ve Oğlanmezarı istikametinde ve 11. Tümen'iyle Ayvalı-Kumarlı çiftliği istikametinde taarruz ederek düşmanın batıya çekilen bölümünü Beşkimse kuzeyine sürmüştür.

2. Ordu da Mürettep Süvari Tümeni'yle Döğer'i zaptederek Altıntaş güneyine Hacıbeyli istikametine ilerlemiş ve 61. Tümen ve 6. Kolordu bir-

Levent Şahverdi Arşivi

likleri İhsaniye-Kazlıgöl hattına ulaşmışlardı. 2. Kolordu, Araplı Çiftliği'nde 12. Düşman Tümeni'ni kuzeye sürmüş ve o civarda gecelemiştir.

Bugünkü harekât neticesinde düşmanın büyük kısmı 1.Ordu'muzun güneyden kuzeye olan tazyiki neticesinde demiryolu kuzeyine Resûlbaba dağı-Ulucak-Eğret mıntıkasına atılmış ve Beşkimse-Küçük üzerinden batıya çekilmek isteyen birlikleri muharebe ile kısmen durdurulmuş ise de iki tümenlik bir kuvveti bilhassa 28/29 Ağustos gecesi Dumlupınar istikametine savuşmağa muvaffak olmuştur.

29 Ağustos: Düşmanı batıya gitmekten ne olursa olsun men ve durdurma vazifesini alan 1. Ordu, 4. Kolordusuyla kuzeye taarruz ve tazyike devam etmiştir. 1. Kolordu sağ kanadıyla yani 3. ve 23. Tümen'leriyle Çalköyü'ne ulaşmış ve Aslıhanlar istikametinde taarruz ederek düşmanın Dumlupınar istikametinde geri çekilişini kesmiş ve sol kanadı ile yani 14. Tümen ile Elvanpaşa ve 57. Tümen ile Balcıdamı ve Toklusivrisi istikametlerinde taarruz ile düşmanı sıkıştırmışlardır.

Toklusivrisi'ndeki müdafiler aynı zamanda güneyden 6. Tümen'in hücumuna maruz kaldığından süratle mevzii boşaltıp geri çekilerek esaret kemendinden yakasını kurtarabilmiştir. 7. Tümen Kaplangı'yı zaptederek Dumlupınar'da düşman grubunun Banaz üzerinden geçen geri çekiliş hattını tehdit ettiğinden 29/30 Ağustos gecesi buradan düşman geri çekilişle Hallaçlar-Çorumdağı-Yenice hattını tutmaya ve bu suretle esaretten kurtulmaya muvaffak olmuştur.

1. Kolordu Kaplangı-Banaz istikametinde Dumlupınar batısının sarılmasıyla meşgul iken düşmanın muhtemel karşı taarruzunu karşılamak üzere 2. Kolordumuz, Düzağaç-Karacaören-Bakırcık mıntıkasına alınmıştı. Ulucak-Hamurköy-Aslıhanlar mıntıkasındaki düşman büyük kısmına gelince kaçmasına meydan verilmemek üzere birliklerimiz geceleyin dahi taarruzlarına ve hatta süngü hücumlarına devam ederek kuvvetleri tespite, birçok kayıp verdirmeye muvaffak olmuştur. Ve birbuçuk günde 70 kilometre yol alarak 29 Ağustos'ta kuzeydoğudan Çalköy istikametine yönlendirilen 2. Ordumuzun 17. Tümeni de Ulucak'ta düşman artçılarına çatarak bir kısmını esir etmiş ve Süvari Kolordumuz Hamurköy kuzeyinden taarruzlarına devam etmiş ve verdirdiği kayıplarla düşmanın maneviyatını sarsmıştır.

Bu vaziyette düşmanın Hamurköy ve Çalköy mıntıkasında toplanan kuvvetleri güneyden ve güneybatıdan 1. Ordu ile kuzeyden ve kuzeydoğudan 2. Ordu ile ve kuzeybatıdan da süvari birliklerimizle çevrilmiş ve kendisi için yalnız Kızıltaş deresi boyunca batıya giden sarp bir yol açık kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

30 Ağustos sabahı iki günden beri güneyden ve kuzeyden yapılan taarruzlarla batıya çekilmekten ve Dumlupınar grubu ile birleşmekten menedilmiş olan düşman asıl kuvvetleri 29/30 Ağustos gecesi güneyden devam eden gece hücumlarına rağmen Hamurköy doğusundaki kuvvetlerini uzun ve müşkülâtlı gece yürüyüşleriyle birçok döküntüler bıraktıktan sonra Çalköy mıntıkasına çekilebilmiş; 29/30 Ağustos gecesi Çalköy civarında 14. Süvari Tümeni'mizin hücumuna uğrayarak hayli kayıplar vermiştir. Düşman 30 Ağustos seher vakti, kuzey ve güneye karşı ayırdığı hafif perde hatları gerisinden batıya doğru çekilmeye teşebbüs etmişse de Batı Cephesi Kumandanlığı'nca düşmanın bu maksadı tamamen anlaşılmış ve 30 Ağustos günü için 1. ve 2. Ordularla Süvari Kolordusu'na düşmanın bütünüyle sarılarak imhası vazifesi verilmişti.

4. Kolordu'ya mensup 11. Tümen Çalköy güneyinden, 5. Tümen Sinekli kuzeybatısından, 23. Tümen Aslıhanlar kuzeyinden ve 3. Tümen Ağaçköy kuzeyinden, 2. Ordu da 6. Kolordu'ya mensup 16. Tümen ile Çal istikametinden, 61. Tümen ile Alışören istikametinden taarruz edecek; bu suretle 1. Ordu güneyden ve 2. Ordu kuzeyden tazyik ederek Adatepe mıntıkasına sıkıştırılan düşmanın büyük kısmı tamamen ezilecekti. Süvari Kolordusu, Kızıltaş deresi vadisini Saraycık-Belova'da keserek düşmanın batıya doğru kaçışına meydan vermeyecekti.

30 Ağustos sabahı Aslıhanlar üzerinden Dumlupınar istikametine gitmek isteyen düşman birlikleri adı geçen mıntıkada 23. Tümen tarafından menedilmiş, öğleden itibaren kuzeyden, doğudan ve güneyden tesirini göstermeğe başlayan 6. ve 4. Kolordularımızın topçu ve piyade ateşlerinden oluşmuş imha edici bir ateş çemberi ile çevrilmiş ve akşama kadar cereyan eden kanlı bir muharebe neticesinde düşmanın 13., 12., 9., 5., 4. Tümenlerle batıya çekilebilen diğer tümenlerinin bazı bölümlerinden ibaret asıl kuvvetleri birçok esir ve kayıp vermiş ve topları ile otomobillerini ve bütün ağırlıklarını hep bırakarak mahv ve perişan edilmiştir.

Piyade birliklerimiz tarafından ancak akşam geç vakit tutulmuş olan Kızıltaş deresi istikametinden kaçabilmiş olan döküntüler, kısmen o gece ve ertesi günü o civardaki birliklerimiz tarafından esir edilmiş ve bir kısmı da Saraycık ve Belova istikametlerinde Kızıltaş deresi vadisini kesmiş olan Süvari Kolordumuzun hücumuna uğrayarak Murat dağlarına atılmış ve daha sonra bunlar da teslime mecbur olmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu muharebeye "**Başkumandan Muharebesi**" denilmesinin sebebi, harbin kesin sonucunu temin eylemesinden ve iki ordunun kavuşma yerinde bulunan Başkumandan'ın bizzat sevk ve gözetimi altında cereyan eylemesinden ve Batı Cephesi ordularının bu güne "Başkumandan Muharebesi" denilmesini arzu eylemelerindendir. Harekât sırasında Batı Cephesi Kumandanlığı'nın bütün memleket kumandanlarına iletilen resmî bildirgesi bunu daha iyi açıklar. Onun için aynen okuyorum: "Afyonkarahisar ve Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde düşman ordusunun esas bölümünün imha safhasını oluşturan 30 Ağustos Muharebesi, kuzeyden 61. Tümen ve 6. Kolordu'nun ve güneyden 4. Kolordu'nun iştirakıyla Süvari Kolordusu'nun tesirinde Aslıhanlar, Çal, İşören mıntıkasında ve Çalköy doğusunda bizzat birinci hatta 11. Tümen yanında bulunan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin gözetimi altında cereyan ederek kesin sonuca ulaşmıştır. Bu muharebe, harbin umumî gidişini mukaddes davamız lehinde kesin olarak değiştirmiş ve Trikopis, Diyenis gibi en büyük kumandanları başlarında olduğu halde düşman ordusunun dağınık ve perişan artıklarını, arkası kesilmeksizin her tarafta birliklerimizin kucağına atmıştır. Ordularımız için bir tarihî hatıra olmak ve Başkumandanımıza sevgi ve bağlılık ve sarsılmaz güvenimize yeni bir delil teşkil etmek üzere anılan 30 Ağustos 1922 Muharebesi'ne "Başkumandan Muharebesi" adı verilmiştir.

30 Ağustos'ta 1. Kolordumuz Dumlupınar'dan batıya yayılan düşman grubu üzerine taarruza devam ederek bilhassa hat boyundaki sol kanadını perişan etmiş ve Kaplangı dağında mukabil taarruzlarla tutunmaya çalışan düşman da Yenice'deki sağ kanadını 6. Tümenimizin tazyiki karşısında kırıldığını görerek ertesi günü bozgun halinde Uşak ovasına dökülmüş ve bir iki bataryadan oluşan bütün toplarını ve harp malzemelerini terk ederek Uşak'tan darmadağınık bir sürü halinde İzmir istikametine kaçmıştır.

Eskişehir mıntıkasındaki 3. Düşman Kolordusu'na gelince, 2. Ordu'ya mensup 3. Kolordumuz önünde Bursa istikametine geri çekiliş ile Aksu mevkiinde kabul ettiği muharebede perişan olmuş ve Mudanya'da bir tümeni esir edilerek geri kalanı Bandırma istikametine çekilmiştir.

Başkumandan Meydan Muharebesi'nin verdiği kesin sonuç üzerine iki hafta içinde düşmanın kılıç artıkları bütünüyle topraklarımızdan çıkarılmış ve Anadolu faciası bu suretle hakkımız derecesinde parlak bir zaferle son bulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

III

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, DUMLUPINAR'DAKİ TÖREN DÖNÜŞÜ (31 Ağustos 1924) CUMHURİYET GAZETESİ BAŞYAZARI YUNUS NADİ İLE SÖYLEŞİSİ[3]

Dumlupınar dönüşünde tesadüf beni, Türk ordularının gerçekten değerli Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'yle bir salonda bulundurdu. Paşa'nın gözünde her hadise ancak manevî kıymeti haiz olduğu zamandır ki, az veya çok ehemmiyetli sayılabilir. O zaten milletlerin hayatlarını ilgilendiren işleri kendine has bir kolaylıkla, yani büyük bir kavrayış ve doğru bilgi ile yalın kavramlara ve ilmî kurallara çevirmede emsalsiz bir üstattır.

Dumlupınar Zaferi'nin en büyük kazancı Paşa'ya göre millette gerçekleşmiş ve kuvvetlenmiş bir nefse itimattır.

— Dikkat ettiniz mi? diyordu, Hariçten beş para almaksızın İstiklâl Harbi'ni bu kadar haşmetli bir zaferle sonuçlandırmaya muvaffak olan millet, o zamana kadar kendisinin yapamaz zannolunduğu, hatta kendi kendisinin yapamaz zannettiği birçok işleri, bizzat kendisinin yapacağı kanaat ve imanı ile yürümeye başlamıştır. Geçen seneki demiryolu münakaşalarında gördük. Milletin ekseriyeti, hattı biz alırız ve kendimiz işletiriz davasını kuvvetle tuttu ve kuvvetle yürüttü. Nitekim işte Anadolu demiryolları Türklerin elinde pekâlâ işlemekte bulunuyor. Her neden bahsederseniz milletin sinesinden "*Onu da, ötekini de, öbürünü de biz yaparız*" diye âdeta heyecan halinde bir itimat hamlesi yükseliyor. Hayat ve yükselmenin sırrı işte buradadır. Bu kadar kararlılık ve iman ile onu ben yaparım itimadına dayanan her işin mutlaka yapılabileceğinde ise şüpheye yer yoktur. İşte bence Büyük Zafer'in en büyük neticesi.

— Yunanlılar için bu darbeden kurtuluş imkânı yok mu idi?

— Bu sualinize iki şekilde cevap vermek uygun olur: Evvelâ şurasını iyi bilmelidir ki, Türk topraklarında bulundukları müddetçe Yunanlıların ergeç denize dökülmek sonucundan kurtulmalarına asla ve kesin olarak imkân yoktu. İnsan herhangi bir bölgeyi işgal ve herhangi bir millete tahakküm hırsına düşmeden, evvelâ o bölgenin ve o milletin davet edebileceği mücadeleyi çok iyi incelemiş ve araştırmış olmalıdır. Delil ve ispatı gerektirme-

[3] **"Müşir Fevzi Paşa Hazretlerinin Fevkalâde Mühim Beyanatları"**, Yunus Nadi, *Cumhuriyet Gazetesi,* 4.9.1924

Levent Şahverdi Arşivi

yecek derecede bir gerçektir ki, Anadolu'nun bir kısmını işgal etmek ihtirasına kapılmış olan Yunanlılar, böyle bir inceleme ve araştırmayı fazla sayacak kadar gafletle işe başlamışlar ve Demirci Mehmet Efe ve emsali basit müdafaaların işaret edebileceği mânalara dikkat etmeyerek kendilerini içine çekecek olan uçuruma sürüklenmişlerdir. Yunanlılar Türk milletinin uzun bir seferden yorgun, argın çıktığı ve elinde silâhı falan da kalmamış olduğunu göz önüne almakla yetinmişlerdir. Hâlbuki harbi yapan, silâh kadar, belki daha ziyade bir milletin kararlılık ve iradesidir. Eğer bu varsa, silâh ve saire gibi maddiyata dayanan şeylerin sağlanması güç olmaz. Nitekim işte böyle oldu.

Şimdi ikinci noktaya geliyorum: Dumlupınar darbesinden kurtulabilirler mi idi? Yunanlılar ilk taarruz günü 26 Ağustos 1922'de vaziyeti anlayarak o geceden itibaren hızla çekilselerdi, belki kendilerini bekleyen sonun, Kızıltaş deresinde gerçekleşmesinden kurtulabilirlerdi. Belki bir şeyler kurtarabilirlerdi. Hâlbuki onlar, 27 Ağustos'u da muharebe ile geçirdiler. Bundan sonra vaziyeti anlar gibi olarak kaçmaya çalıştılar, ama artık iş işten geçmişti. Her taraftan çevrilmiş, sarılma uygulamasına girişilmişti. Bu münasebetle size söyleyeyim ki, kumanda beceri ve meziyetinin derecesi, özellikle savunmada kendini gösterir. Taarruz eden tarafın aldığı tertibat, diğer tarafça meçhuldür. Ancak taarruz başladıktan sonradır ki, taarruz edenin maksadı anlaşılmaya çalışılacak, ona göre tedbir alınacaktır. İstiklâl Harbi'nde bu vaziyet iki yerde bizim başımızdan geçti. Biri Eskişehir'i boşaltarak hemen çekilmek yolunu tercih ettik. Kazandığımız zaman içinde Sakarya darbesini hazırladık. İkincisi, Sakarya Meydan Muharebesi'dir ki, orada düşmanın taarruz tarzını tahmin ve âdeta tayin ederek vaziyeti uygun ve galip bir müdafaa sonucuna ulaştırdık. Yunanlılar, Afyon-Dumlupınar taarruzu için hazırlığımızdan habersiz kalmışlardır. Bu hazırlığı son derece gizlediğimize şüphe yoktur. Son neşrolunan düşman harp raporlarında, Şuhut taraflarında bazı birliklerimizden bahsolunuyordu. Hâlbuki biz yalnız Şuhut taraflarında bazı yığınak yapmamış, büyük bir taarruza girişmek üzere orduları istediğimiz noktalara nakledip yığmıştık.

—Paşa Hazretleri, Sakarya Harbi de çok mühimdi değil mi? O zaman, bir aralık bizim Kızılırmak gerisine çekilmekliğimiz söz konusu olduktan sonra, bir aralık Yunan ordularının çöle atılarak mahvedilmeleri ihtimalinden bahsedilmişti. Yunan Kralı'nın, ecnebi ataşemiliterleri, 5 Eylül 1921'de Ankara'da ziyafete davet etmiş olduğu da söylenmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

—Evet, o ihtimaller dediğiniz şekil ve suretler de, hatta fazlasıyla söz konusu oldu. Neticede bütün bu ihtimallerden en uygulanması mümkün olanı yapıldı. Yoksa eğer o zaman Kavuncu köprüsünü tutarak düşmanı çöle atabilmiş olsaydık, Dumlupınar neticesi daha o vakit alınmış olabilirdi. Türk kumanda heyeti bunu düşündü; hatta uygulanmasına teşebbüs bile etti. Fakat 21 günlük bir meydan muharebesinden sonra cephane miktarı azalmış, askerlerimiz de yorulmuştu. Bundan fırsat bulan düşman, 12 saatlik bir zamandan ve gece yürüyüşlerinden istifade ederek o köprüden hızla geri çekilerek Sakarya'nın öbür tarafına geçmeğe imkân bulmuştu. Böyle fırsat ve vaziyetleri çok görmüşüzdür. Fakat önümüze çıkan birtakım engeller, istifademize mâni olmuştur. Size birkaç tanesini sayayım:

1- Daha Yunanlılar İzmir yöresinde iken, vaziyeti görmek üzere Mustafa Kemal Paşa beni cepheye göndermişti. Gidip Akhisar-Salihli-Balıkesir cephelerini tetkik ettim. Elde biraz muntazam kuvvet olsa Yunanlıların orada mahvedilebilecekleri sonucuna daha o zaman kani olmuştum. O cepheleri tutan gayri muntazam kuvvetlerimizin askerî mânası yoktu. İç isyanları bastırmaya uğraştığımız o zamanlarda, elimizde muntazam kuvvet yok gibi idi. Bildiğiniz Yunan taarruzu oldu. Düşman kuzeyden Bursa ile Eskişehir arasına, güneyden Uşak'a kadar ilerledi. Bundan hiç telâş etmedik. O zamanki şartlar içinde netice böyle olabilirdi.

2- Eskişehir'i tahliye etmekliğimizle sonuçlanan düşman çevirmesinde, bizim de düşmanı çevirip mahveylemek vaziyeti ortaya çıktı. Fakat her tarafta süren muharebeler sebebiyle vasıtalarımızın güven verici şekilde tamam olmaması bizi daha ihtiyatlı harekete mecbur ederek hızla Sakarya gerisine çekilmeye sevk etti.

3- Sakarya sonunda Kavuncu köprüsünü tutmak imkânına malik olmadığımızdan düşman kaçıp kurtulabildi. Geceli gündüzlü 21 günlük muharebeden sonra seri ve hızlı yürüyüşe insan gücü yetişemedi.

4- Sakarya'dan sonra bir kolordumuzu Afyon karşısına indirip düşmanı sıkıştırmak emri verdik. Ordu vazifesini cesaretle yaptı. Fakat kuzeyden indirilen bir düşman kolordusunun tazyiki üzerine harbi keserek çekilmeğe mecbur olduk. Gerçi diğer kolordularımız, Sakarya'dan ilerleyerek düşmanın kuzeydeki kuvvetlerini harbe mecbur eder ve güneye inmelerine mâni olabilirdi. Ve muharebeyi daha kesin bir neticeye sevk edebilirdik; fakat malzeme ve cephane bakımından noksanımız diğer kolordularımızın sevkine en ciddî bir engel teşkil ediyordu. İşte nihayet bütün bu noksanlar bertaraf edildikten sonra nihayet Afyon-Dumlupınar'da düşmanın yakasına yapıştık ve onu öteden beri tasavvur ettiğimiz sonuca götürdük.

Levent Şahverdi Arşivi

— Düşman Ankara'ya gelmekte çok faydalar umuyordu. Acaba Ankara'ya gelseydi, vaziyet onun umduğu gibi aleyhimize çıkar mı idi? Paşa, bu suale cevap olarak en belirgin ifadesini söyledi:

— Düşmanlarımızın Ankara'yı zapt ve işgale verdikleri ehemmiyeti, kuruntu kabilinden addetmek uygun olur. Bize göre iş tersinedir. Biz Ankara'yı, düşmana kurulmuş bir kapan, yani kuş tutmak için bir âlet saymışızdır. O, ikide bir oraya kadar sokulmak hevesine kapılmaktan kendini alamayacaktı. Ve asıl oraya gelmek için çabaladıkça, kendisini bekleyen gayya kuyusuna daha elim ve feci olarak yuvarlanacaktı. Ankara'ya girebilseydi de öyle olacaktı. Ankara kapanı düşmanı Dumlupınar'da yakaladı ve Kızıltaş deresinde kendi kanının denizine boğdu.

IV

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, CUMHURİYET'İN 23. YILDÖNÜMÜ (29 Ekim 1946) NEDENİYLE TASVİR GAZETESİ MUHABİRİNE ANLATTIKLARI[4]

— 1919 senesi.. Osmanlı Devleti son felâketlerin tesiri altında sarsılmaktadır. O tarihte ben, bütün mevcudiyetimle İzmir işgaline mani olmak çareleri arıyordum. Bu çalışmalarım gerek düşman taraf ve gerekse onların etkisinde bulunan saray tarafından anlaşılınca beni Erkân-ı Harbiye Reisliği'nden ayırarak yerime merhum Cevat (Çobanlı) Paşa'yı getirmişlerdi. Tam işgal tarihi olan 15 Mayıs'ta ise Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat (Çobanlı) ve ben, Gazi'nin Samsun'a hareketinden az evvel Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde gizlice bir toplantı yapmıştık. Bu toplantıda düşmana karşı bütün kuvvetimizle mücadele etmeye ve İstiklâl Savaşı'na karar vermiştik. Bir hayli süren bu konuşmalarımızda, harekâta başlamadan önce lâzım gelen hazırlıkların ilk esasları tespit edildi. İşte Millî Mücadele, o gece Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde yapılan üçlü konuşma, ilk adımı teşkil eder. Mustafa Kemal'in Samsun'a hareketinden hemen sonra Cevat ve ben, İstanbul'da derhal faaliyete geçtik. Anadolu'ya silâh, cephane, subayların kısmen gizli, kısmen açık olarak sevkine başlandı. Aradan pek az zaman geçmişti ki, Anadolu'ya yapılan bu sevkiyata Cevat ve Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'ların yardımları hissolundu

[4] **"Cumhuriyet'e Doğru İlk Adım Nasıl Atılmıştı?"**, Anlatan: Mareşal Fevzi Çakmak, Yazan: Fatin Fuad, *Tasvir Gazetesi*, 29.10.1946

Levent Şahverdi Arşivi

ve her ikisi de, biri Erkân-ı Harbiye Reisliği'nden, diğeri Harbiye Nazırlığı'ndan uzaklaştırıldılar.

Esasen harp boyunca ben ve Mustafa Kemal, harekâta ait birtakım görüş ayrılıkları yüzünden Almanlarla daimî bir mücadele halinde idik. Orduların başına getirilen Alman kumandanları tatbiki imkânsız emirler vermekte ve bu emirlerin yerine getirilememesi yüzünden aramızda bazen sert, bazen münakaşalı yazışmalar olmakta idi. Son zamanlarda bu yazışmalara ait bazı raporlar karşı tarafça elde edilmiş ve bu suretle ben ve Mustafa Kemal birer Alman düşmanı telâkki olunmuştuk. Cevat Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Reisliği'nden affı üzerine, bu telâkki sayesinde saraya nüfuz eden karşı taraf, "*Fevzi Bey, Almanlarla geçinememektedir; o halde tabiî olarak Mütteffikleri kayırır!*" gibi garip bir düşünce ile beni Harbiye Nazırlığı'na, Şevket Turgut Paşa'yı da Genelkurmay Başkanlığı'na tayin ettirmişlerdir!

Bundan sonra da İstanbul'un işgali vâki oldu. Bu suretle gerek benim, gerekse mensup olduğum kabinenin ne derece karşı taraf dostu (!) olduğumuz aydınlandı.

Bir gün Harbiye Nezareti'nde oturuyordum. Ani olarak odanın kapısı şiddetle açıldı. Birkaç süngülü asker karşıma dikildiler. Korkutucu bakışlarla beni bir müddet süzdükten sonra süngülerini göğsüme dayadılar. Maksatları beni, mensup olduğum kabineyi baskıyla istifaya mecbur edip yerimize Damat Ferit Hükümeti'ni geçirmekti. Bizden hayır gelmeyeceğini artık onlar da nasılsa anlayabilmişlerdi! Fakat Anadolu'da bir hükûmetin teşekkülüne kadar vakit kazanmak ve Ferit Paşa'nın hainane icraatına kısmen mâni olmak lâzım geliyordu. Bu kanaatle günlerce tazyik, hatta işkence altında kalmamıza rağmen vazifemizi terk etmedik (16 Mart 1920). Fakat ancak bu tahammülümüz 20 gün sürebildi. 2 Nisan 1920'de istifaya mecbur olduk. Bununla beraber 20 gün de kazanmış bulunuyorduk. Ben kabinenin istifanamesini bizzat mabeyin'e vermek üzere götürdüğüm zaman mabeyinci tarafından şu garip hitapla karşılandım: "*Haftalarca bunu bekliyorduk, nerede kaldınız?*"

İstifaname hemen kabul olundu ve hükûmet başkanlığına Damat Ferit getirilerek faaliyete geçti. Bu suretle bir aya yakın bir zaman elde edilmişti.

Artık İstanbul'da yapacak işimiz kalmamıştı. Anadolu'ya geçmek lâzım geliyordu. Henüz Harbiye Nezareti Vekilliği'ne tayin olunan Kara Sait Paşa, ben daha çok evvel vazife ile Arnavutluk'ta bulunurken dostumdu. Kendisini yeni görevinden dolayı tebrik maksadıyla ziyarete gittim. Ve sö-

Levent Şahverdi Arşivi

zü icap eden safhaya getirerek İşgal Kuvvetleri'nin, yeni kabineyi Anadolu'ya karşı harekete zorlamak istediklerini anlattım. Kara Sait Paşa ile cereyan eden konuşmamız beni, bir ayak evvel Ankara'ya ulaşmak lüzumuna bir kere daha inandırdı. Fakat nasıl gidecektim? Anadolu'ya, gizlice beni götürecek hiçbir vasıta yoktu. Atlarım, İşgal Kuvvetleri'nin muhafazası altında bulunan Selimiye Kışlası'nda idi. Nasılsa bir yolunu buldum. İtiraf edeyim ki talih de yardım etti. Ve hayvanlarımı at pazarında satmak bahanesiyle Selimiye Kışlası'ndan çıkarttım. O gece de hemen Beykoz'dan ata binerek 18 Nisan 1920'de Anadolu'ya hareket ettim.

Benim kaçtığımı haber alan İşgal Kuvvetleri, Üsküdar Jandarmaları'ndan aldıkları müfrezelerle Çamlıca'yı işgal etmişler ve kendi kuvvetlerini geride toplu bir halde tutarak, bizim jandarmalarla en küçük patikalara kadar postalar kurmuşlardı. Sabaha karşı karşılaştığım bu müfrezeler, bu kahraman Türk evlâtları beni yakalayacakları yerde hemen askerce selâm veriyorlar ve peşime takılarak yola düzülüyorlardı. Bu suretle Üsküdar Jandarma Kumandanı Remzi Bey, Pendik'ten Yüzbaşı Nail ve Jandarma Yüzbaşısı Kara Kemal Bey'ler maiyetlerindeki 40 kadar jandarma ile beraber muhafızım olarak Ankara'ya yollandılar. Bu sırada Hendek civarında âsiler tarafından şehit edilen 24. Tümen Kumandanı Mahmut Bey'in emrindeki kuvvetler dağılmış ve âsiler Adapazarı'na yanaşmışlardı. Bu vaziyette Adapazarı'na girmeğe imkân olmadığından arka yollardan gizlice hareketle Geyve istasyonuna geldik. Burada bizim çetecilerden Çolak İbrahim, Lâz Rauf ve Kuşçubaşı'nın oğlu Eşref'le buluştuk. Bunlara Geyve Boğazı ve civarının müdafaası görevi verildi. Ankara'ya geldim.

27 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi huzurunda vaziyeti izah ettim. Bunun üzerine Damat Ferit'in inzibat teşkilâtına karşı tedbirler alındı. Böylece istiklâl mücadelesinin fiilî safhasına geçilmiş oldu. Orduyu tanıdığım için, evvelâ bizim çeteleri düzene koymak icap ediyordu. Çerkes Ethem buna razı olmadığından yola getirildi. Bu sırada Yunan harekâtı da gelişmişti. Bursa düşmüş, Eskişehir'de Batı cephesi kurulmuştu.

İnönü Muharebeleri'nden sonra Yunanlılar neşe ile Ankara'ya yürüdüler. Fakat Sakarya'da Türk'ün kahraman kararlılığı ve gayreti karşısında mağlup olarak geri çekilmeye mecbur oldular. Bundan bir sene sonra da Afyonkarahisar ve Dumlupınar'da kazanılan muharebelerle düşman tamamıyla perişan edilerek İzmir geri alındı.

Levent Şahverdi Arşivi

V

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNÜN 8. YILI (10 Kasım 1946) NEDENİYLE SÖYLEDİKLERİ[5]

İzmir Gazetesi muhabirinin, "Atatürk'ün Balkan Antantı hakkındaki fikirleri etrafında bilgilerinizi rica edeceğim!" demesi üzerine Mareşal Fevzi Çakmak şunları söylemiştir:

— Atatürk her şeyden evvel büyük bir insandı. İnsanlığın hürriyetine ve vatandaş haklarına inanıyordu. O, barış içinde milletlerin birbirlerine karşı yalnız saygı ve sevgi duymalarını istiyordu. Atatürk büyük bir realist olduğu kadar büyük bir idealistti. Daha o zaman, yani bundan 10 sene kadar önce bugünkü Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın gerçekleşmesini istiyordu. Bunun için işe ilk önce Balkan Antlaşması ile başlamak kararında idi. Balkan Antantı ile bu memleketler arasındaki kin ve düşmanlık duygularının kaldırılarak, kardeşliğin konulması en büyük arzusu idi. Bundan sonra Türkiye'nin İran ve Afganistan ile imzaladığı Sadabat Antlaşması'nı, bu antant ile birleştirerek küçük çapta bir Birleşmiş Milletler Teşkilâtı kuracaktı. Arzularını gerçekleştirmeden genç yaşta öldü. Allah rahmet eylesin. O, Türklük ve insanlık için büyük bir kıymetti. Onun kederini Türklükle beraber bütün dünya da duydu.

VI

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN 30 AĞUSTOS ZAFERİ'NİN 25. YILDÖNÜMÜ (30 Ağustos 1947) NEDENİYLE GAVSİ OZANSOY'LA SÖYLEŞİSİ[6]

Türk milletine yeni bir hayat yolu çizen, Türk tarihine yeni bir şeref sayfası ekleyen 30 Ağustos Zaferi'nin 25. Yıldönümü münasebetiyle Sayın Mareşal'den o günlere ait birkaç canlı hatırayı nakletmeleri

---

[5] *Tasvir Gazetesi*, 10 Kasım 1946

[6] **"Mareşal, 9 Eylül'ü Anlatıyor"**, Konuşan: Gavsi Ozansoy, *Akın Gazetesi*, 11.9.1947

Levent Şahverdi Arşivi

ricasında bulundum. Bir iki dakikalık sessizlikten sonra, Büyük Asker konuşmaya başladı:

— Eylül başlarında Yunan ordusunun büyük kısmı ve kolorduları esir edildikten sonra, parçalanmış bir halde hızla çekilmeye başlamıştı. Süvarilerimiz tarafından şiddetle takip olunan bu ordunun artık mukavemetine imkân bırakılmamıştı. Bu vaziyeti beklemeyen İzmir'deki yabancı konsoloslar, Mustafa Kemal ile temasa gelmek istediler. Pek geç kalmış olan bu müracaat, ancak 9 Eylül 1922'de ordumuz İzmir'e girdikten sonra mümkün olabildi. Bazı Yunan çetecileri bir yangına teşebbüs etmişlerdi. İzmir'e giren ordularımız yangını söndürerek, işgali tamamladılar. Böylece savaş, Anadolu'da fiilen nihayet bulmuş oluyordu.

İzmir'e varıp da Hükûmet Konağı'na girdiğimiz zaman büyük küçük rütbeli birçok düşman subaylarının binanın alt katında tutuklanmış olduklarını gördük. Bunlar yaptıkları zulümlerden dolayı sonlarını endişe ile bekliyorlardı. Fakat onlara Türk'ün acıma hissini bir kere daha göstererek hepsinin hayatını kurtardık. Türk'ün bu asil hareketi karşısında bize ne yolda teşekkür edeceklerini bilemiyorlar, sevinçten ağlayarak ellerimizi öpüyorlardı.

İzmir işgaline ait bu hadiseyi tamamlayan ikinci bir olay daha söyleyeyim: Düşman çeteleri tarafından çıkarılan büyük yangın sırasında birçok Rum halkı da, kadınları ve çocuklarıyla beraber, ateşten kurtulmak için sahile doğru toplanıyorlardı. O sırada düşman çeteleri de halkı yağmaya başlamışlardı; bu çaresizlerin yangından kaçırabildikleri kıymetli eşyayı zorla alıyorlardı. Fakat derhal yetiştirilen kahraman askerlerimiz bunları emniyet kordonu içine alarak, can ve mallarını kurtarmış, Türk askeri yardım elini bu Hıristiyan uyruklu vatandaşlarımıza da uzatmıştı.

Mareşal, Atatürk'le beraber İzmir'e girişlerini de şöyle anlattılar:

—İzmir'e, bir otomobilde ikimiz beraber girdik. Halk yollara dökülmüş, Mustafa Kemal'i görülmemiş bir sevinç gösterisiyle karşılıyorlardı. Şehirde düzenlik ve güven tamamıyla sağlanamadığı için, şurada burada dağınık düşman çetelerinin Atatürk'e karşı her an bir tecavüzde bulunmaları mümkündü. Fakat halkın gösterdiği coşkun sevgi ve saygı, bütün kötü niyetleri sonuçsuz bırakmış, en cüretkâr olanlarını bile böyle bir hareketten alıkoymuştu.

Mareşal, sözlerini şöyle bitirdi:

—30 Ağustos'ta başlayan ve Türk ordusunu 9 Eylül'de İzmir'e ulaştıran zaferler silsilesi, o vakit bütün memlekete hâkim olan bir ruhun, kuvayi milliye ruhunun eseridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mareşal'i bu ziyaretim, yazımın başında da söylediğim gibi, politik bir nitelik taşımıyordu. Fakat burada dilimin ucuna kadar gelen bir suali sormaktan kendimi menedemedim:

—Sayın Mareşal'im, dedim, vaktiyle memleketi kurtaran ve Büyük Zafer'i takip eden yıllarda büyük inkılâplar başaran bu ruh, bugün aynı kuvvetle devam ediyor mu?

—Kuva-yi Milliye ruhu, feragat ve fedakârlığın en temiz bir örneğiydi. Üzülerek belirteyim ki, bugün kişisel menfaatler düşüncesi, bu ruhu zedelemiştir. Fakat millet, hakikî hürriyetine kavuşursa, bunun tekrar kurulacağına emin olabiliriz.

VII

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN VATAN GAZETESİ BAŞYAZARI AHMET EMİN YALMAN'A ANLATTIKLARI (10 Kasım 1947)[7]

Mareşal Fevzi Çakmak, Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman) ile yaptığı bu söyleşide, özellikle Atatürk'ün son günleri, 1946'dan sonraki çok partili yaşama geçiş, ordu ve siyaset üzerinde durmuş, gazeteci Yalman'ın bu konulardaki sorularını yanıtlamıştır.

Söz Atatürk'ün ölümüne gelince, Fevzi Çakmak dedi ki:

— Atatürk'ün hastalık zamanlarında kendisini ancak bir, iki defa ziyaret ettim. Buna ait şahsî hatıralarım sınırlıdır. Bakınız son ziyaretimde gördüğüm manzara hafızamda derin ve elemli bir iz bırakmıştır. Bunu hiç unutmam. Merhum, hareketsiz bir kalıp gibi yatıyordu. Saçları dökülmüştü. Gözlerinde parlaklık kalmamıştı. Dünyaları yerinden oynatacak kadar canlı ve hareketli bir zekânın sönmek üzere olması insanın içini ıstırapla dolduruyordu. Kendisini ne hareketli rollerde gördüğüm şahsiyet, ne hale gelmişti!

Gördüğüm manzara, Atatürk'ün ilk komadan sonraki tekrar hayata dönüşü idi. Kendisinden artık ümit kesilmişti. Etrafında bulunanlar bir daha

[7] **"Atatürk'ün Son Günlerine Ait Mareşal'in Bazı Hatıraları"**, Ahmet Emin Yalman, *Vatan Gazetesi*, 10.11.1947

Levent Şahverdi Arşivi

gözünü açmasını beklemiyorlardı. Tekrar canlanmasının hikâyesini, o dakikada yanında bulunan Salih Bozok'tan dinledim: Vücutta birdenbire bir kımıldanma olmuş, Salih Bozok yanına koşmuş.. Kımıldanma yavaş yavaş derin bir uykudan uyanma şeklini almış.. Salih, kulağına doğru eğilmiş, halini, arzusunu sormağa başlamış. Nihayet sönük bir ses aksetmiş:

—Sen kimsin?

Salih Bozok buna cevap vermiş. Âdeta ölümden geri gelir gibi, şuur o kadar yavaş uyanıyormuş ki biraz sonra Atatürk şu sözleri fısıldamış:

—Salih, sen misin? Ya ben kimim?

Hayata ebedî surette yumulduğu sanılan gözler yavaş yavaş açılmış, Atatürk tamamıyla kendine gelmiş, çevresi ümide düşmüş.. Fakat Profesör Neşet Ömer, canlanmanın geçici olduğunu, hiçbir ümit kalmadığını doğrulayınca bir araya geldik, memleket hesabına tedbir düşündük.

O zamanki Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, bu arada bana geldi. Cumhurbaşkanı olmamı teklif etti. Kendisine şu cevabı verdim:

—Ben muvazzaf bir askerim. Ordu ile siyasetin birbirinden ayrı tutulmasını, memleketin esenliği için en mühim bir esas sayıyorum. Gayem, ordunun, memleketin teknik bir korunma vasıtası halinde gelişmesi için çalışmağa devam etmektir. Bahsettiğiniz siyasî vazifeyi kabul edemem. Şükrü Kaya ısrar etti:

—Siz kabul etmezseniz, iş tesadüfe kalır. Meselâ Meclis, mebuslardan Satı Kadın'ı[8] cumhurreisi seçse ne yaparsınız?

—Ne yapacağım? Eğer Meclis'in ekseriyeti, Satı Kadın'ı bu vazife için münasip görürse benim vazifem, hiç münakaşa etmeden onu kabullenmektir.

Hadiseler, bildiğiniz seyri izledi. Büyük Millet Meclisi, İsmet İnönü'yü Cumhurreisliği'ne seçti. Ben de kendisini cumhurbaşkanı kabul ettim.

Belli ki Mareşal Fevzi Çakmak için, politika ile askerliğin ayrılığı, üzerinde çok hassasiyetle durduğu bir dava.. Bu konu bir defa açılınca, akıcı ve tatlı ifadesiyle söze devam etti:

—Bir gün bir toplantıda bir İngiliz subayı, İstiklâl madalyamdaki kırmızılı, yeşilli kordelayı gösterdi ve sordu:

[8] Kazan Köyü'nün muhtarı iken Atatürk'ün isteği ile V. Dönem (1935–1939) seçimlerinde Ankara Milletvekili seçilen Satı Çırpan (1890–1956).

Levent Şahverdi Arşivi

—Madalyaların kimi kırmızı, kimi beyaz, kimi yeşil.. Bunun mânası nedir?

Şu cevabı verdim:

—Bu gördüğünüz yeşilli, kırmızılı kordelâ benim hayatımdaki en büyük günahtır. Çünkü bu iki renk, İstiklâl Mücadelesi esnasında hem asker, hem de mebus sıfatıyla vazife gördüğümü ve politikaya karıştığımı gösterir. Benim gibi, askerliğin politikadan mutlaka ayrı ve uzak kalmasına inanan bir insan, buna hiçbir zaman razı olmamalıydı. Bu nokta hakkındaki kanaatim kesin ve derindir. Askerlik, bir memleketin ölmezliğini temine mahsus olan ve bütün milletin hizmetinde vazifeye hazır kalması lâzım gelen bir teknik vasıtadır. Bir memleketin iç siyasetinde bir tahakküm vasıtası haline gelirse millî varlık tehlikeye düşer ve temel sarsılır. Memlekette uzun müddet kararlılık ve denge kurulamamasının sebebi, muhtelif devirlerde askerliğin politikaya âlet edilmesidir. Hüseyin Avni Paşa'ların askerî kuvvetle değişiklik yapmaları ömürsüz olmuştur. İttihat ve Terakki'nin orduyu siyasete karıştıran gidişi, memleket hesabına büyük felâketlere yol açmıştır. Bundan sonra da askerliğin siyasete her müdahalesi, mutlaka memleketin zararına neticeler vermiştir. Fena tecrübelerin bedelini bu kadar ağır bir surette ödediğimize göre aynı hatanın memleketimizde artık hiçbir zaman işlenmemesi gerektir.

Mareşal Fevzi Çakmak'ı her vakitten dinç ve sıhhatli gördüm. Memnuniyetimi belirttikten sonra sebebini sordum. Dedi ki:

—Bende biraz şeker rahatsızlığı var. Buna karşı hiçbir zaman ilaç kullanmağa lüzum kalmaz. Rahatsızlığın zararlarını, sıkı bir perhizle, sade ve düzenli bir hayat tarzıyla önlerim. Doktor Adnan Adıvar bir gün bana şu sözleri söyledi:

—Şeker rahatsızlığınız, zindeliğinizi muhafaza etmenize ve senelerin normal tahribine karşı kendinizi korumanıza âdeta etken oluyor. Çünkü yiyip içmekte aşırılıktan uzak kalmanıza ve umumi surette sağlıklı ve düzenli bir hayat sürmenize yol açması itibarıyla iyi bir düzenleyici vazifesi görüyor.

Bu görüş doğrudur. İnsanların vücudunu zehirleyen ve sarsan başlıca etken, ölçüsüz yiyip içmeleridir. Bir defa Atatürk'ün teşvikiyle Karlsbad'a istirahata gitmiştim. Orada binlerce şişman Alman'a tesadüf ettim. Kurumun baş doktoru bana dedi ki:

—Bu gördüğünüz insanlara birkaç hafta müddetle hemen hemen yemek yedirmiyoruz, yalnız su içiriyoruz. Fazla yediklerini ve yakamadıkla-

Levent Şahverdi Arşivi

rını bu sayede toptan yakıyorlar ve sıhhatleri sırf bu şekilde düzeliyor. Almanlar çok yemek alışkanlığından kurtulsalar, sıhhatlerinin zararına olarak fazla yedikleri ve içtikleri şeylerin parasıyla bir senede tamirat borcunu öderler; sıhhatleri de zinde kalır.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın siyasî faaliyetlerinin tarzından ve hedefinden söz açıldı. Mareşal şu sözleri söyledi:

—Benim kendi hesabıma, memleketin iyiliğini istemekten ve bunu temine varlığımı vermekten başka hiçbir emelim yoktur. Dolaşmalarım ve ziyaretlerim daima halkın daveti üzerinedir. Milletvekili olduğuma göre vatandaşların söylemek istediğini dinlemek ve gönüllerini hoş etmek vazifemdir. Bana sevgi gösteriyorlar, ben de sevgiye sevgi ile karşılık veriyorum. Bu tarzda temaslarda bir fenalık düşünerek zorluk çıkarmak gayretkeşliğini gösterenlerin dalgınlığına acırım. Geçenlerde Beşiktaş'a çağırdılar. İskele gazinosunu kiralamışlar. Orada konuşacaktık. Bir de oraya varınca gördük ki gazinocuyu baskı altında bırakmışlar, gazinosunu kilitlemiş, savuşmuş. Sokakta kaldık. Beni davet edenlerin gözleri doldu. Halk ıstırap çekti. Bunu yapanlar, ne gibi bir maksada hizmet ettiklerini acaba düşünüyorlar mı? Halkı kızdırıp gücendirmekten ve normal bir vatandaşça sohbete dargınlık karıştırmaktan ne fayda hâsıl olur? Yine Eyüp'te sinemanın bahçesinde halkla buluşacaktık; mâni oldular.

Hayretle sordum:

—Bunlar son zamanlarda mı oldu? Mareşal cevap verdi:

—Evet, son onbeş gün içinde.. Bir taraftan insanı sevindirecek prensipler ilân ediliyor, diğer tarafta tatbikatta onların ihmale uğradığı görülüyor. Halka itimat etmek lâzımdır. Türk halkı, vatandaş sıfatıyla olan hak, vazife ve mesuliyetlerini büyük bir hassasiyetle kavrıyor. Hakikî demokrasi ve hürriyet gidişine tamamıyla hazırdır. Bütün ümitlerini de buna bağlamıştır. Hakkını korumağa kararlılığı derindir ve umumîdir. Haklarına saygı gösterilmedikçe ıstırap çekiyor. İdare adamları tarafından gösterilen zorluklar, hiçbir partinin menfaatine olmuyor; memleketin zararına oluyor. Kurtuluşumuz ve ilerlememiz, hep birden kabul ettiğimizi söylediğimiz demokrasinin dürüstlük ve samimiyetle tatbikine ve halka güven ve ferahlık gelmesine bağlıdır. Türk halkı, nesilleri dolduran fedakârlıklarının bedeli olarak hakkına ve haysiyetine sahip olmağa lâyıktır. Hiçbir insan yoktur ki bu halkı vazife başında görsün ve tanısın da, milletin kara günlerde gösterdiği fedakârlık ve anlayışı hatırladıkça, gözleri yaşarmasın ve göğsü iftiharla kabarmasın!

Levent Şahverdi Arşivi

İstiklâl Harbi'nde, Sakarya'da millî varlık adına çarpışıyorduk. Buralara kadar gelen bir düşman karşısında halkın kendi başının derdine düşmesi ve mücadeleden çekinmesi, teorik olarak hatıra gelebilirdi. Hâlbuki her gün nasıl manzaralar görüyorduk! Eline bir silâh alan köylüler, kafile kafile vazife görmeğe geliyordu. Kendilerine soruyordum:

—Buraya sizi kim çağırdı? Ne yapmağa geldiniz?

—Kimse çağırmadı. Bizim köyden hemşerilerin şehit düştüğünü duyduk. Onların yeri boş kalmasın diye geldik!

Bir gün bir köy halkı ile karşılaştım. Varlarını, yoklarını kağnı arabalarına yüklemişler, telâş içinde düşman hatlarından uzaklaşmağa çalışıyorlardı. Kendilerine şöyle hitap ettim:

—Hesabınızı iyi yaptınız mı? Kağnı arabalarınızın hızı azdır. Düşman hatlarımızı yararsa süvarisiyle arkanızdan yetişir, sizi berbat eder.

—Doğru, fakat ne yapalım?

—Burada kalın ve düşmanı geçirmemek için bize yardım edin! Düşman geçmemelidir ve geçmeyecektir. Kurtuluş bu inançla çarpışmaktadır.

Türk köylüsünü ikna edecek şekilde konuşunuz, insafına, kavrayışına güven gösteriniz, derhal sizinle işbirliği eder. Bu hemşerilerin eli silâh tutanları asker oldular, kağnıları kullanan çocuklar ve kadınlar, nakliye işlerimizde vazife aldılar. Biz, hepimiz böyle manzaraları bir değil, on değil, sayısız defa gördük. Köylünün ne kadar fedakâr bir vatandaş olduğunu hep biliriz. Fakat aldığımıza karşılık ona bir şey vermeği ve haklarını yerine getirmeği hâlâ öğrenmedik.

Köylünün malı öyle bir fiyata alınıyor, muhtaç oldukları eşya ise öyle fiyatlara kendisine satılıyor ki arada denge olmuyor; büyük bir kısım köylüler, bu kadar ağır çalışmaların ve didinmelerin bedeli olarak ilk ihtiyaçlarını bile karşılamıyorlar. Bunun çaresini düşünmek ve köylülere bir taraftan tam hakkını, diğer taraftan da insanca geçim imkânını temine çalışmak ilk gayelerimizden biri olmalıdır. Bu işler hiç de güç değildir. İhtiraslar bir tarafa bırakılırsa, iyi niyet hâkim olursa, milleti ikna etmek ve rızasını almak yoluyla yürümek, tabiî bir alışkanlık halini alırsa halledilemeyecek zorluk yoktur.

… Mareşal Fevzi Çakmak'ı, yirmibeş senedir yakından tanıyorum. Bu tanışıklığa 25 sene evvel Ankara'da, o zaman Genelkurmay binası olan Ziraat Mektebi'nde hayatı ve prensipleri hakkında yaptığım bir mülâkat baş-

Levent Şahverdi Arşivi

langıç olmuştur. İki saate yakın süren bir konuşmadan sonra bu çok sevimli, çok fedakâr ve çok temiz tarihî şahsiyetten ayrılırken, içimde şu kanaat vardı ki, siyasî hayatımızda beliren uyanış devri, İsmet İnönü ile Mareşal Fevzi Çakmak arasındaki geçici anlaşmazlığın pek yakında ortadan kalkması neticesinde tamamlanacak ve umumî hayatın huzuru ve güveni bu sayede bir kat daha artacaktır.

VIII

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, AKIN GAZETESİ YAZARI SELİME SEDEN'E ANLATTIKLARI (23 Nisan 1948)[9]

Akın Gazetesi yazarlarından Selime Seden, 23 Nisan Millî Egemenlik Bayramı'mızın 28. yıldönümü nedeniyle Mareşal Fevzi Çakmak'ı Çankaya'daki evlerinde ziyaret etmişler, bu konudaki hatıra ve duygularını rica etmişlerdir. Sayın Mareşal sözlerine şöyle başlamıştır:

"Bu bayramı Türk çocuklarına mal ettiğimiz için bu günlere ait hatıralarımdan söz etmekte fayda ve zevk bulurum!" diyen Mareşal Çakmak, meşhur defterlerine de müracaatı unutmayarak 23 Nisan 1920 tarihine ait hatıralarını şöyle anlattılar:

— Nihayet benim de dâhil olduğum Salih Paşa Kabinesi istifa zorunda kalmış, saray sabırsızlıkla beklediği bu istifa üzerine yeni kabineyi Damat Ferit'e vermişti (5 Nisan 1920). Benim için İstanbul'da daha fazla kalmak olamazdı. Yolculuk hazırlıklarını tamamladım. Başlarında mülâzım Salih Bey'in bulunduğu 10 kadar jandarma süvarimizle 17 Nisan'ı 18 Nisan'a bağlayan gece, saat 1'den önce atlara binerek yola çıktık. Paşabahçesi'nden geçerken İşgal Ordusu devriyeleri bizi görmüş ve Üsküdar Merkezi'ni haberdar etmişlerdi.

İşgal Ordusu'nun Üsküdar Kumandanı, bu mıntıkadan aldığı bir bölük kadar Türk jandarmasına yolları tutturmuş ve işgal kuvvetlerinden bir müfrezeyi de geride toplu bir halde bulundurmakta idi. Bütün gece yürüdük. 18 Nisan sabahı Çamlıca'ya ve daha sonra Lâzköyü'ne geldik. Türk jandarmaları beni yakalayacak yerde, yol gösteriyor ve bana katılıyorlardı. Bu-

[9] **"23 Nisan ve Mareşal Çakmak"**, Konuşan: Selime Seden, *Akın Gazetesi*, 23.4.1948

Levent Şahverdi Arşivi

rada Üsküdar Jandarma Kumandanı Binbaşı Remzi ve Yüzbaşı Kara Kemal Bey'ler de maiyetleriyle birlikte bize katıldılar. Jandarmalarımızın bu hareketi, Türk'ün bu eşsiz vatanseverliği karşısında Çamlıca'daki İşgal Ordusu müfrezesinin ne duruma girdiğini siz düşünebilirsiniz!

Buralarda daha fazla durmadan beraberimdeki müfreze ve arkadaşlarla yola devam ederek 18 Nisan'da Kurtdoğmuş'a ve 20 Nisan 1920'de Kuşcalı'ya geldik. Burada, Pendik'ten gelen Yüzbaşı Nail Bey de beraberindeki jandarmalarla bize katıldı.

Kuşcalı'nın Anadolu ile İstanbul arasındaki telgraf haberleşmesine olan yardımını ve bu yüzden olan tarihi şöhretini bilirsiniz. Burada Mustafa Kemal Paşa ile makine başında görüştüm. İlk haber olarak bana Anzavur'un bozulduğunu müjdelediler ve Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan'da açılacağını ve Adapazarı'nda 24. Tümen Kumandanı Mahmut Bey'in beni karşılayacağını ve trenle Ankara'ya hareketime yardım edeceğini de bildirdiler.

Gebze ve İzmit'teki İşgal Ordusu karakollarından sakınmak için yolumuza daha kuzeyden devam ediyoruz. 21 Nisan'da Okçuoğlu'nda ve 22 Nisan 1920'de Hocaköy'de kalıyoruz. 23 Nisan'da Adapazarı'na yaklaşıyor ve Karakamış köyünde mola veriyoruz. Bu sırada iki patlama sesi duyuyoruz; arkasından da iki büyük duman sütunu göğe yükseliyor. Daha evvel Adapazarı'na bizim için konakçı olarak giden Yüzbaşı Nail Bey, dörtnal geri geliyor; öğreniyoruz ki: Tümen Kumandanı Kaymakam Mahmut Bey, Erkân-ı Harbi Yüzbaşı Yakup Sami Bey ve yaveri, Hendek civarında âsiler tarafından şehit edilmiş (22 Nisan 1920). Erlerin silâhları, makineli tüfek ve topları âsiler eline geçmiş. Adapazarı'ndan giden millî kuvvetlerin başındaki Çerkes Kâzım ve Sait Bey'ler de Hendek'e giderken şehit düşmüşlerdir (23 Nisan). Serbest kalan âsiler Adapazarı'na ilerliyorlar. Bunları gören İstihkâm Müfrezemiz, Sakarya Köprüsü'nü havaya uçuruyor ve şayan-ı takdir bir surette tam zamanında vazifesini yapıyor. Nail Bey, şehirdeki taraftarlarımızdan, âsilerin beni de şahsen aradıklarını duymuştu.

Artık akşam olmuş, ortalık iyice kararmıştı. Adapazarı'na gidemeyerek kasabanın batısından, hendekler ve bataklıklar arasından dolaşarak ilerliyoruz. Karanlıkta bazı kimselerin bize yaklaştıklarını görünce tabancalarımızı hazırlıyoruz. Fakat Yüzbaşı Kemal Bey sokuluyor: Bunların Adapazarı'ndan çekilen taraftarlarımız olduğunu ve âsilerin kasabaya girdiğini ve millî kuvvetlere taraftar olanları yakalamakta olduklarını öğreniyor.

Böylece yola devam ederek Arifiye'yi ve daha sonra Geyve istasyonunu buluyoruz. İzmit'teki 1. Tümen'e mensup 143. Piyade Alayı, Nuri Bey

Levent Şahverdi Arşivi

kumandasında burada bulunuyordu. Alay Kumandanı tereddüt içinde ve ne yapmak lâzım geldiğine karar verememiş bir halde idi. Millî çetelerimizden Kuşçubaşı oğlu Eşref, Çolak İbrahim ve Lâzistanlı Rauf Bey'ler de buradalardı. Bunları da ümitsiz bir halde görüyorum. Çolak İbrahim Bey, vaziyetin aleyhimize döndüğünü, beraberlerindeki çetelerin durmak istemediklerini, civar ahalinin de âsilere katıldığını, askerlerimizin de düşman yalanlarına kapılarak dağılmaya başladığını söylüyordu. Bu arkadaşları topladım. 143. Alay Kumandanı'nı da çağırdım. Vaziyetin İşgal Kuvvetleri'nin yalanı ve tertibi ile bozulduğunu ve benim İstanbul'da her şeyi görüp bildiğimi, padişahın yabancılar elinde esir bir durumda olduğunu, dinini ve milletini sevenlerin ufak bozgunluklardan ümitsizliğe düşmemeleri gerektiğini ve benim burada kalarak gerekli tedbirleri beraberce alacağımızı ve vereceğim emirlere itaat etmelerini söyledim. Aralarındaki anlaşmazlık içinde hakem olmayı teklif ettim. Burada karşı koymaktan çekinenlerin neticede vatan haini sayılacağını anlattım.

Bu arkadaşlar dışarı çıkarak kendi aralarında da konuştular ve bana gelerek hakemliğimi kabul ettiklerini, verilecek emri beklediklerini söylediler. Aldığım tertiplere göre:

—Nuri Bey kumandasındaki alay (2,5 Tabur, 2 makineli tüfek ve bir top) Geyve boğazını;

—İbrahim, Rauf ve Eşref Bey'lerin kumandasındaki millî kuvvetlerimiz Sakarya doğusunda Mudurnu, Taraklı ve Göynük yollarını;

—Jandarmalar ve köylüler de Katırdüzü'nü (İzmit yolu) tutacaklardı.

Bu sırada âsiler (Maanlı Ali ve Düzceli Kâmil ve maiyeti), Adapazarı kasabasını almışlar ve Sefer Bey de kaymakamlık vazifesini üstüne almış idi.

Vaziyetteki beklenmedik değişikliği ve bundan doğan paniği görerek kendiliğimden aldığım ilk tertiplerle durumdaki tehlike az çok önlenmiş ve ilk mukavemet bu suretle sağlanmıştı. Lefke'de bu işlerle üç gün meşgul kaldım. Ve Bursa'da Anzavur'un ortadan kaldırılmasını başarmış olan 20. Kolordu Kumandanı'nın gelişini bekledim. Ali Fuat Paşa, 26 Nisan 1920 akşamı Lefke'ye geldiler. Vaziyeti beraberce görüştük. Ben de beraberimdekilerle aynı gün trenle Eskişehir'e hareket ettim.

Eskişehir'den yola devam ediyoruz (27 Nisan 1920 sabahı). Beypazarı üzerinden gelerek Mihalıççık kasabasını ele geçiren âsilerden bir kısmı, Sarıköy'e kadar sarkmışlardı. Sarıköy'e gelince âsilerin ileri gelenlerinden bir kaçını çağırtarak kendileriyle konuşuyorum. İstanbul'dan geldiğimi, İşgal

Levent Şahverdi Arşivi

Ordusu'nun vaziyetini, yaptıklarını ve padişahın aciz vaziyetini, bütün fetvaların ve beyanatın hep düşman yalanı olduğunu ve hep birlik olarak İstanbul'u ve padişahı kurtarmamız gerektiğini anlatıyorum. Bu sözlerime kanarak ve bizi de kuvvetli görerek, biraz da Göynük üzerine ilerleyen çetelerimizin ve Ankara'dan Beypazarı'na sevk edilmiş olan Arif Bey kumandasındaki kuvvetlerimizin hareketlerinden ürkerek âsiler çekilip gidiyorlar. Uzaktan istasyon civarındaki tepelerden Mihalıççık'a doğru çekildiklerini de görüyoruz.

Artık yol açılmış bulunuyordu. Trenle yola devam ediyoruz. 27 Nisan 1920'de öğleden sonra saat 3'te Ankara'ya varıyoruz. İstasyonda başta rahmetli Atatürk ile birlikte birçok mebuslarla, arkadaşlarla buluşuyorum. Hep birlikte doğruca Meclis'e gidiyoruz. Ve ben ilk beyanatımı veriyorum. Bu nutuk, Meclis zabıtlarında ve o zamanki gazetelerde vardır. Hatta bu yüzden ve bu nutukta kullandığım ifadeden esas alarak İstanbul Hükûmeti, meşhur Nemrut Divan-ı Harbi'yle beni "Beyanat-ı Şahane'yi yalanlama ve devletin haricî ve dâhilî siyasetini karıştırma" suçu ile idama mahkûm ediyor!

Büyük asker susmuştu. Defterini ağır ağır kapatırlarken, pencereden ta uzaklara, 28 sene evvelki Ankara'nın tozlu dumanlı ufuklarının havasındaki samimiyeti arar gibi dalmışlardı. Hürriyet ve istiklâl mücadelesinin yorulmaz, yılmaz, fedakâr kahramanı, hâlâ o günkü gibi ateşli ve hâkim sesiyle şunları söyleyerek sözlerine nihayet verdiler:

—Bana gençliğimi, Millî Mücadele'deki çetin günlerimizden bir kısmını yaşattınız. Bu suretle, hizmetlerini görüp takdir ettiğim arkadaşlarımızı anmak, şehit düşenlerimizin, ölenlerimizin ruhlarını şad etmek fırsatını buluyorum. Çocuklarımıza 23 Nisan bayramları için babalarının, dedelerinin fedakârlıklarından örnekler anlatmış olmak, beni ayrıca sevindiriyor..

IX

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN AKIN GAZETESİ YAZARI SELİME SEDEN'LE SÖYLEŞİSİ (20 Mayıs 1948)[10]

Sayın Mareşalimizin yayınladığım 23 Nisan hatıralarından sonra, bu sefer de yüksek yakınlık ve iltifatlarından cesaret alarak 19 Mayıs 1919'a dair bir hatıra lütfetmelerini rica ettim. Kabul buyurdular. Anlatıyorlar:

[10] **"19 Mayıs 1919'u Sayın Mareşal'den Dinledim"**, Konuşan: Selime Seden, *Akın Gazetesi*, 20.5.1948; Ayrıca Bk. "Mareşal Çakmak Anlatıyor", *Kudret Gazetesi*, 20. 5. 1948- 21.5.1948

Levent Şahverdi Arşivi

—Buna dair Atatürk'ün Nutku'nun baş tarafında ve son zamanlarda Süleyman Külçe tarafından neşredilen "*Mareşal Fevzi Çakmak*" adlı kitabında oldukça bilgi vardır. Falih Rıfkı'nın "*19 Mayıs*" isimli kitabında da mühim ayrıntı vardır. Bunlardan istifade edebilirsiniz.

—Büyük bir tarihi sahifelerinde saklayan kıymetli defterinizin neşredilmemiş bölümlerinden bu konuda biraz bilgi vermeniz mümkün değil mi?

—Zülfiyâre dokunan kısımlarını şimdi söyleyemem. Ancak milletin ve bilhassa gençlerin bazı hakikatleri bilmelerini faydalı görürüm: 1918 Ekim'i sonunda yapılan Mütareke'den sonra galip devletler Türkiye'nin taksimine, Halife ve Padişah'ın kendilerine tâbi bir hidiv haline getirilmesine karar vermişlerdi. Bunun için Türkiye'ye her taraftan birtakım çapulcu kuvvetleri saldırtıyorlar, karşı koymak isteyen kumandanları görevden aldırıyorlar ve Malta'ya sürüyorlardı. Bu suretle Nurettin (Sakallı) Paşa İzmir Kumandanlığı'ndan ve Nihat (Anılmış) Paşa Kilikya mıntıkasından, halkı direnmeye teşvik ediyor diye uzaklaştırılmışlardı. Hatta Mareşal Allenby İstanbul'a kadar gelerek Harbiye ve Hariciye Nazırlarımızı huzuruna çağırarak dikte ettirdiği ültimatom'un 1. maddesinde "*6. Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın memuriyetine son verilmesini*" ısrarla istemiş idi. 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın görevden alınıp İstanbul'a çağrılması için General Milne aylarca uğraşmıştı. Mütareke gereğince Güney Kafkasya ve Ermenistan'ı tahliye ederken Yakup Şevki Paşa bütün silâh, mühimmat, teçhizat, erzak ve ilâç yapılan nesnelerin hududumuz içerisine nakline çok ehemmiyet vermiş ve bu suretle İstiklâl Savaşı'nda bunlardan pek büyük istifadeler temin edilmişti. Bundan başka Yakup Şevki Paşa Ermenistan ile hududumuz arasında "*Güneybatı Kafkas Hükûmeti*" adıyla bir İslâm Hükûmeti (Etat Tampon) vücuda gelmesine çalışmış, Trabzon ve Samsun sahillerinde Pontus çetelerinin yerleşmelerine ve güneye sarkmalarına karşı askerî ve yerli kuvvetlerle mukavemet tertibatı almış ve düşmanlarımızın kolay muvaffakiyet ümitlerini kırmıştı.

Mütareke gereğince ordunun barışa dönmesi ve seferber ordu karargâhlarının kaldırılması gerektiğinden 9. Ordu da kaldırılarak Erzurum mıntıkasında 15. Kolordu teşekkül etmiş ve Yakup Şevki Paşa'ya da bir hizmet makamı kalmamıştı. Zaten gözlerinden rahatsız bulunan Paşa'nın İstanbul'a çağırılması bir gereklilik halini almıştı. İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı'ndan hapis ve sürgün edilmeyeceğine dair teminat alındıktan sonra İstanbul'a hareketi bildirilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaldırılan orduların yerini doldurmak üzere barışta talim ve terbiye ile uğraşmak için 3. Ordu Müfettişliği yapılmasını teklif ettim. İşgal Kuvvetleri Genelkurmay'ı ile uzun münakaşalar neticesinde böyle bir teşkilâtın lüzumunu onayladılar. Harbiye Nazırı Mareşal Şakir Paşa'ya doğuda "*9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği*" adıyla bir teşkilât yapılarak müfettişliğine Mustafa Kemal Paşa'nın tayinini arz ettim. Doğu bölgesinde oluşan boşluğun bir an evvel doldurulması lüzumuna kani oldu. Nisan ortalarında Erzurum'dan ayrılan Yakup Şevki Paşa'nın ay sonlarında Trabzon'dan İstanbul'a yol aldığı sırada, Mustafa Kemal Paşa da 28 Nisan 1919 tarihinde 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne tayin edilmiş bulunuyordu.

15. Kolordu'ya da Kâzım Karabekir Paşa'yı teklif etmiş idim. Mayıs başlarında o da vazifesine katılmıştı. Ve bu suretle açılan boşluklar doldurulmuş bulunuyordu. Yakup Şevki Paşa İstanbul'a gelince hastaneye yattı ve tedavisine başlandı. İyi olduktan sonra bir sene kadar İstanbul'da kaldı. Fakat İşgal Kuvvetleri Kumandanı verdiği sözde durmayarak bu kahraman askeri Malta'ya sürdü.

Atatürk'ün Nutku'nun 7. sahifesinde şöyle bir cümle vardır: "*Samsun ve havalisindeki asayişsizliği yerinde görüp önlem almak için Samsun'a kadar gitmek*" vazifesi verilmişti.

Böyle basit bir vazifeye bir Ordu Kumandanı'nın gönderilmesine neden lüzum görülmüştü? Meseleyi iyi anlayabilmek için biraz izah etmek lâzımdır: Karadeniz sahilinde bir Pontus Hükûmeti kurmak için işgal kuvvetleri ve Yunanlılar esaslı tertibat almışlardı. Birçok çeteler teşkil ederek etrafa saldırtmışlar ve bu işler için henüz askerî birliklerden mahrum bulunan Samsun havalisini maksatlarına pek uygun bulmuşlardı. Bu vaziyet karşısında Yakup Şevki Paşa'nın yetiştirdiği kuvvetler karşı koymağa başlamış ve Türk köyleri de müdafaa tertipleri almıştı. 6. Ordu birliklerinde bulunan Alman askerleriyle Anadolu'dan gelen bir kısım Almanlar da Samsun'da toplanmış ve buradan deniz yolu ile memleketlerine sevk edilmişlerdi.

İtilâf Devletleri, Enver Paşa ile Almanların bu havalide gizli teşkilât yaptıklarına kani olmuşlar ve bunu meydana çıkarmak ve ortadan kaldırmak üzere Samsun'a kuvvet çıkarmışlar ve bir müfrezeyi de Merzifon'a kadar içeri sürmüşlerdi.

Samsun'daki birliklerden bir makineli tüfek bölüğüne mensup Mülâzım Hamdi Bey'in, bir makineli tüfek ve miktar askerle dağa çıkarak Türk çetelere yardımcı olması, İşgal Kuvvetleri Kumandanı'nı büsbütün şüpheye

Levent Şahverdi Arşivi

düşürmüştü. Genelkurmay'a memur olan İtilâf Kuvvetleri'nin irtibat subayları sık sık yanıma gelerek benden bu hususta ayrıntı almak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Almanlara ve Enver Paşa'ya aleyhtar olduğunu söyleyerek yeni vazifesine (9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği) gidince bütün bunların bertaraf olacağını anlatıyordum. Bu sebeple Atatürk'ün hareketini doğru buluyor ve hatta hızlandırıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da karargâhını teşkil etmek ve hareket hazırlığını görmekle meşgul bulunuyordu. Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığı'na tayin ettirmek istediği bir albay, İstanbul'dan ayrılmak istemediğinden, Albay Refet Bey (General Refet Bele) bu vazifeyi seve seve kabul etmiş ve beraberce harekete hazırlanmıştı.

Samsun'da bu vak'alar cereyan ederken İtilâf Devletleri, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini hazırlıyorlardı. Averof zırhlısı İzmir Limanı'na gelerek küçük bir müfrezeyi karaya çıkarmak istedi ise de derhal gemilerine geri gönderildi. İzmir Kolordusu Kumandanlığı'na vekâlet eden Albay Süleyman Fethi Bey'in müracaatı üzerine Yunanlıların İzmir'e çıkmalarına mâni olunması emrini verdim. Bundan üzülen İşgal Kuvvetleri Kumandanı, hükûmeti tazyik ederek benim azledilmemi istedi. Bunun üzerine 14 Mayıs 1919'da Genelkurmay Başkanlığı'ndan azledildiğimi ve 1. Ordu Müfettişliği'ne tayin olunduğumu bildirdiler. Harbiye Nazırı Mareşal Şakir Paşa'ya giderek İzmir'in ve bu sebeple Anadolu'nun işgal edilmesine meydan verilmemesini arz ve rica ettim. İtilâf Devletleri'nin mütareke gereğince buna hakları olmadığını maddeleri okuyarak izah ettim. Hükûmetin tazyik altında bulunduğunu ve İzmir'in işgaline muvafakate mecbur kaldıklarını bildirince, teessürümden "*Paşam, büyük vebal altında kalacaksınız!*"dedim ve yanından ayrıldım.

14 Mayıs'ta, Amiral Calthorpe'un, İzmir istihkâmları ile civardaki arazinin İtilâf Devletleri tarafından işgal olunacağına dair verdiği notaya kabul cevabı verilmiş ve 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal olunarak savaş faciası başlamıştı. Albay Süleyman Fethi Bey de evvelce yaptığı karşı koyma yüzünden şehit edilmişti. Bu faciaları duyan ve vicdanen üzülen Mareşal Şakir Paşa'nın yüreğine inmiş ve iki hafta sonra da vefat etmişti.

Harbiye Nezareti'ne Şevket Turgut Paşa getirilmişti. Benim yerime Genelkurmay Başkanlığı'na tayin olunan Cevat (Çobanlı) Paşa gayet namuslu ve vatansever bir zat olduğundan Genelkurmay Başkanlığı'nda bulunduğum beş ay içinde yapılan mahrem işleri ve tasavvurlarımı kendisine

Levent Şahverdi Arşivi

açmakta bir mahzur görmedim. Ve aksine bunu bir vatan ve memleket borcu bildim. Bu maksatla ve kendisiyle mahrem olarak görüşmek üzere 15 Mayıs 1919'da Genelkurmay Dairesi'ne geldim.

Cevat Paşa ile uzun görüşmelerden sonra şunlara karar verildi:

1- Zaten kararlaşmış olan üç ordu müfettişliğinin biran evvel teşkili ile ordunun emir ve kumandasının düzenlenmesi. 1. Müfettişlik İstanbul'da idi. Kumandanı da ben idim. 2. Müfettişlik Konya'da ve Kumandan'ı da zaten orada bulunan Mersinli Cemal Paşa ve 3. Müfettişlik Erzurum'da ve kumandanı da oraya gitmekte olan Mustafa Kemal Paşa olacaktı.

2- Mümkün olduğu kadar çok miktarda silâh ve harp malzemesinin Anadolu'da toplanması ve İtilâf Devletleri'ne teslim edilmemesi.

3- İstanbul Hükûmeti tamamen İşgâl Kuvvetleri'nin elinde esir olduğundan, buradan verilecek emirlerin yerine getirilmemesi için Anadolu'da bir Millî İdare vücuda getirilmesi.

4- Millî coşkudan istifade olunarak "Kuva-yi Milliye" teşkili ve Millî İdare'nin buna dayandırılması.

5- Artık sadece savunmada kalınmayarak tecavüzkâr düşmanlarımız üzerine karşı taarruza geçilmesi.

Bu beş maddenin gerçekleşmesi için lâzım gelen teşebbüslerin ayrıntısına geçtiğimiz sırada, Samsun'a hareket etmek üzere bulunan Mustafa Kemal Paşa, veda için Genelkurmay Dairesi'ne geldi. Şimdi üçümüz beraber gayet samimî bir surette umumî vaziyeti görüşme ve tetkike koyulduk. Mustafa Kemal Paşa da bu beş maddeyi uygun gördü. Anadolu'da bir Millî İdare'yi nasıl vücuda getireceğimizi konuşurken Mustafa Kemal Paşa büyük bir kararlılıkla şunları söyledi: "**Zaten ben bunu gerçekleştirmek üzere Anadolu'ya gidiyorum. Buradan verilen emirleri dinlemeyeceğim. Kahraman milletimin sinesine hayatımı feda edinceye kadar çalışacağım!**"

Bu sözlerden duyduğumuz heyecanla ayağa kalktık. Mustafa Kemal Paşa'nın ellerine sarıldık; gözlerimiz yaşlı, vatanın kurtulması için beraberce çalışacağımıza ve bu uğurda hiçbir şeyden çekinmeyeceğimize üçümüz beraber yemin ettik. Ve bu kararlılıkla millî istiklâle kavuştuk.

Artık kesin karar verilmişti. Fiilen iş başında bulunan Cevat (Çobanlı) Paşa, Atatürk'e gizli yazışmalar için bir şifre anahtarı verdi. Cevat Paşa elinden gelen yardımda bulundu ve hatta bu uğurda Malta'ya sürüldü. Ben

Levent Şahverdi Arşivi

de elimden geldiği kadar subay, harp levazımı gönderilmesine ve silâh ve harp malzemesi kaçırılmasına çalıştım. Nihayet bir sene sonra Anadolu'ya geçerek Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile tekrar buluştum. Ve onunla beraber Birinci Büyük Millet Meclisi sinesinde ilk Millî Hükûmet'i kurduk.

Üçler Misakı'nın tesiri evvelâ İzmir cephesinde görüldü. 1.Ordu Müfettişliği'nin (14. Kolordu) kuzeyden kuva-yi millîye ile taarruzu başladı. Karardan bir ay sonra Bergama civarında ve biraz sonra da güneyde Aydın civarında (2. Ordu Müfettişliği–57. Tümen) taarruzları yapıldı ve Yunanlılar mağlup edilerek bu iki şehir geçici olarak geri alındı. Kilikya Bölgesi'nde 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin millî kuvvetleri, karşı taarruza geçerek Fransızları adım adım geri çekilmeye zorluyordu. Samsun civarında ve 3. Ordu Müfettişliği mıntıkasında ise daha mühim olaylar gelişmek üzere bulunuyordu.

16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa, maiyeti ile beraber Bandırma adındaki küçük bir vapurla İstanbul'dan ayrılıyordu. Üçüncü gün (19 Mayıs 1919), yanında bulunan subay ve memurlarla Samsun'a çıktılar ve hemen faaliyete koyuldular. Birkaç hafta içinde vaziyet tamamıyla Pontus'çuların aleyhine dönmüştü. İtilâf Devletleri de aldandıklarını anladılar. Üç hafta sonra Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a davet olundu. Fakat İstiklâl Savaşı fiilen başlamıştı. İstanbul'un emirleri Anadolu'da artık geçmiyordu.

Sonsuz saygı içinde tarihimizin en büyük devrini açan bu hatıratı dinledim. Notlarımı tamamladıktan sonra aziz ellerinden öperek kendisine veda ettim.

X

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, 30 AĞUSTOS ZAFERİ'NİN 26. YILDÖNÜMÜ (30 Ağustos 1948) NEDENİYLE KUDRET GAZETESİ'NE DEMECİ[11]

Mareşal'den Millî Mücadele'nin zafer günleri ve özellikle Başkumandanlık Muharebesi hakkında bazı hatıralarını rica ettik. Buyurdular ki:

[11] **" Mareşal 30 Ağustos'u Anlatıyor"**, *Kudret Gazetesi*, 30.8.1948

Levent Şahverdi Arşivi

—Bu konuda senelerden beri söylenmiş, yazılmış birçok hatıralar, beyanat vardır. Aynı şeyleri tekrarlamak yerine size o devrin en canlı vesikalarından iki örnek vereyim: 1924 senesi Ağustosunun 30.günü ilk defa Dumlupınar civarında büyük bir toplantı ve tören yapılmıştı. Bu törende Atatürk'le beraber birer nutuk vermiştik. Bu nutuklar 26–30 Ağustos Muharebeleri'ni ve zaferi en belirgin bir surette canlandırmaktadırlar. Bunlardan alacağınız bazı kısımlar, gençlerimize "Başkumandanlık Muharebesi"nin nasıl hazırlandığını, nasıl idare edildiğini ve nasıl kazanıldığını gösterir. Beyanat yerine, size bunları neşretmenizi tavsiye edebilirim[12].

SONUÇ

Bu araştırmamızda Mareşal Fevzi Çakmak'ın, Anadolu'ya geçişinden itibaren basında yer alan konuşma, demeç ve söyleşilerine değinilmiş; bunlar kronolojik sıra içinde sunulmuştur. Şunu da belirtmek isteriz ki, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açık ve gizli oturumlarında yaptığı konuşmaları da kapsamak üzere tüm konuşma, demeç ve söyleşileri toplanarak bugüne kadar kitap halinde yayımlanmamıştır. Türk Bağımsızlık Savaşı'nın bu ünlü komutanının, Meclis konuşmaları ve Kurtuluş Savaşı raporlarını da içine almak üzere tüm fikrî materyalinin kitap halinde yayımlanması, içten dileğimizdir.

KAYNAKÇA

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, **"Müşir Fevzi Paşa Hazretleri'nin Fevkalâde Mühim Beyanatları"**, Cumhuriyet Gazetesi, 4.9.1924

ÇAKMAK, Fevzi, **"Mareşal Fevzi Çakmak'ın Atatürk'ün Ölümünün 8. Yılı (10 Kasım 1946) Nedeniyle İzmir Gazetesi Muhabiri'ne Verdiği Mülâkat"**, Tasvir Gazetesi, 10.11.1946

ÇAKMAK, Fevzi, **"Mareşal 30 Ağustos'u Anlatıyor"**, Kudret Gazetesi, 30.8.1948

FUAD, Fatin, **"Cumhuriyet'e Doğru İlk Adım Nasıl Atılmıştı?"** Anlatan: Mareşal Fevzi Çakmak, Tasvir Gazetesi, 29.10.1946

KÜLÇE, Süleyman, **Mareşal Fevzi Çakmak (Askerî, Siyasî, Hususî Hayatı),** İzmir 1946

[12] Fevzi Paşa'nın bu demeci üzerine, adı geçen gazete 30 Ağustos 1948 tarihli sayısında, onun 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da yaptığı konuşmayı yayımlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KÜLÇE, Süleyman, **Mareşal Fevzi Çakmak (Askerî, Siyasî, Hususî Hayatı),** Birinci Kitap, İkinci Basılış, İstanbul, 1953

OZANSOY, Gavsi, **Mareşal 9 Eylül'ü Anlatıyor,** Akın Gazetesi, 11.9.1947

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahar Seyahatleri (1924), Ankara, 1925

SEDEN, Selime, **"23 Nisan ve Mareşal Çakmak",** Akın Gazetesi 23.4.1948

SEDEN, Selime, **19 Mayıs 1919'u Mareşal'den Dinledim",** Akın Gazetesi 23.4.1948

YALMAN, Ahmet Emin, **"Atatürk"ün Son Günlerine Ait Mareşal'in Bazı Hatıraları",** Vatan Gazetesi 10.11.1947

YALMAN, Ahmet Emin, **"Mareşal'in İstiklâl Harbi Günlerinden Akseden Sesi",** Vatan Gazetesi 12.4.1950

Levent Şahverdi Arşivi

MÜTAREKE DÖNEMİNDE BİR EŞKIYALIK ÖRNEĞİ: ALİ BATI OLAYI (6 Mayıs–18 Ağustos 1919)

Dr. İsmet ÜZEN*

ÖZET

Mardin'de İkinci Meşrutiyet'ten önce eşkıyalığa başlayan ve İkinci Meşrutiyet döneminde de buna devam Ali Batı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar faaliyete geçmiş ve bölgeyi huzursuzluk içinde bırakmıştı. Mütareke dönemindeki Ali Batı'nın faaliyetleri İngiliz istihbarat subayı Binbaşı Noel'in bölgeye gelmesiyle paralellik arz etmektedir. İtilâf Devletleri'nin bölgeye müdahale etmesini önlemek için Osmanlı Devleti elinden geleni yapmış, ordu ve bölge aşiretlerinin işbirliği sonucu Ali Batı etkisiz hale getirilmiş ve bölgede sükûnet sağlanarak İtilâf Devletlerinin müdahalesi önlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Batı, E.W.C. Noel, Nusaybin, Midyat

A BANDIT IN THE SOUTH EAST OF ANATOLIA DURING THE ARMISTICE OF MOUDROS: AFFAIR OF ALI BATI (6 MAY - 18 AUGUST 1919)

ABSTRACT

Ali Batı who was a famous bandit for many years, began to disturb Nusaybin and Midyat district after the First World War. At the same time, British intelligence officer Major E.W.C. Noel had come to the region and his activities and activities of Ali Batı were parallel. When affair of Ali Batı began, in order to prevent the intervention of the Entente into the region the Ottomans urgently tried to destroy him. After the collaboration of the army and regional tribes, Ali Batı's affair came to end. Thus, the disorder in the region and the intervention of the Entente were prevented.

Key Words: Ali Batı, E.W.C. Noel, Nusaybin, Midyat

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 30 Ekim 1918'de İtilâf Devletleriyle Osmanlı Devleti arasında Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmıştı. Bu Anlaşmanın imzalanmasından sonra, İtilâf Devletlerinin işgalleri, Osmanlı Hükümetleri üzerindeki baskıları, hükümetlerin kararlarına ve atamalarına müdahaleleri ve Türk ordusunun büyük bir bölümünü terhis ettirmeleri merkezî otoriteyi zayıf düşürmüştü. Rum ve Ermenilerin Anadolu'da toprak talepleri ve galip İtilâf Devletlerinin Ateşkes Anlaşması hükümlerini kendilerine göre yorumlaması ve uygulaması da merkezî otoritenin zayıflamasına katkı yapmıştı. Mütareke döneminde Osmanlı Devleti'nin içine düşürüldüğü istikrarsızlık Anadolu'nun Batı ve Doğusunda şakilerin türemesi için daha da elverişli bir ortam yaratmıştı. Bu çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ışığında Mardin'e bağlı Nusaybin ve Midyat ilçelerinde etkili olan ve Osmanlı Devleti'ni hem idarî hem de askerî yönden bir süre uğraştıran Ali Batı olayı incelenmiştir.

İngilizlerin Mütareke Sonrası Güneydoğu Anadolu Politikası ve İngiliz Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri

Mütareke sonrasında İngilizlerin Kuzey Irak'ta otoriteyi sağlama konusunda ciddi sıkıntıları vardı. Irak'taki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı İstanbul'da Güneydoğu Anadolu'nun bağımsızlığı için başında Şura-yı Devlet Reisi Şeyh Abdülkadir, Seyyid Taha'nın kardeşi, Dr. Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif'in bulunduğu güçlü bir hareket ortaya çıktığını ve bu hareketin liderlerinin bölgede etkili olduğunu Hindistan Bakanlığı'na bildirmişti. Böylece Bağdat'taki İngilizler bölgede hâkimiyet kurmak için bu hareketin yardımcı olacağını düşünmüştü. Ancak İngiliz Dışişleri Paris Barış Konferans'ında Ermeniler dışında başka bir etnik hareketle uğraşmak istememiş ve bu hareketin liderlerinin hiçbir şekilde desteklenmemesini istemişti. Daha sonraki gelişmeler İngilizlerin haklı olduğunu ortaya koymuştu. Çünkü İstanbul'daki Kürtçülük[1] genelde Hıristiyan ve özelde de İngiliz düşmanıydı. Bölge içinde ve dışında özellikle Halep ve Musul'a kadar İngiliz karşıtı faaliyetlere girişmişlerdi. Nisan 1919 ortalarında İngiliz

[1] Kürtçülük, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve geçici özgürlükçü ortamdan yararlanarak milliyetçi düşünceye sahip bazı eğitilmiş Kürtlerin çalışmalarıyla ortaya çıkmıştı. İkinci Meşrutiyet'ten önce bu kadar yoğun bir eğilim yoktu. Kürtçü hareketin içinde Türklerden ayrılma eğilimi de vardı. Geniş bilgi için bkz. Fatih Ünal, Kürt Meselesinin Ortaya Çıkışı (İkinci Meşrutiyet Dönemi), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

karşıtı Kürtçülerin güçleneceği ve Musul'da İngilizleri zor durumda bırakacağı gerekçesiyle, İstanbul'daki örgütün etkisiz kılınması ve liderlerinin İstanbul'dan sürülmesi gerektiği sonucuna varılmıştı[2]. Aksi durumda bölgenin Paris Barış Konferansı'nda gündeme gelmesi ve İngilizlerin istemediği düzenlemelerin ortaya çıkması mümkündü. İngiliz ajanlarına göre, İngiliz karşıtı bu hareketi kapatılan İttihat ve Terakki Cemiyeti örgütlüyordu. Güneydoğu Anadolu'nun önemli olaylara gebe olduğunu düşünen İngilizler Sadrazam ve Harbiye Nazırı'na adamlar göndererek bölgede bir takım askerî tedbirler alınması için baskıda bulunmuştu. Bunları öğrenen Şeyh Abdülkadir hareketin İngiliz karşıtı olmadığına İngilizleri ikna etmeye çalışmıştı. Amiral Calthorpe Şeyh Abdülkadir'den ziyade Süleyman Nazif'in başında olduğu "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni asıl tehlike olarak görmüştü. Kendi Dışişleri'nden Hükümetinin Güneydoğu politikasının ne olduğunu sorduğu zaman henüz çok açık bir politikanın olmadığı cevabını almıştı. Çünkü çizilecek Ermeni devletinin sınırlarının belirsizliği ve Fransızların bölgede aktif rol alma istekleri kesin bir sonuca varmalarını engellemişti[3].

İngilizler bu aşamada gelişmeleri kendi lehine çevirmek için Bağdat'taki ajanlarından E.W.C. Noel'i Nusaybin'e göndermeye karar vermişti. Binbaşı Noel 14 Nisan 1919'da Nusaybin'e varmıştı. Burada halkın Türk yanlısı olduğunu, Ermenilere düşmanlıklarını, Hıristiyan oldukları için Ermeni ve İngilizleri aynı kefeye koyduklarını ve bölgenin hiç de İngiliz yanlısı olmadığını fark etmişti. Burada daha sonra gezeceği yerlerin siyasî, iktisadî, siyasî, etnik ve dinî yapısı hakkında bilgi toplamış ve 20 Nisan'da Mardin'e gelmişti. Burada Mutasarrıf Zeki Bey'den başka Amerikan Misyonerleri ile Hıristiyan azınlıkları ziyaret ettikten sonra gözlemlerini anlatan raporunu Londra'ya göndermişti. Noel raporunda, Osmanlı Devleti'nin propagandası sonucu bölgedeki Müslümanların İngiliz işgalinden korktuğunu ve İngilizlere karşı koymak için silahlandığını, eğer bu olumsuz propaganda engellenmezse bölgeye girecek İngiliz askerinin çok zor durumda kalacağı değerlendirmesini yapmıştı. Londra ise "birleşik bir Kürdistan'ın" hayata geçirilmesinin güç olduğunu, dikkate alınmaması gerektiğini ve Noel'in Kürt yanlısı tarafının ağır bastığı sonucuna varmıştı. 25 Ni-

[2] M. Kemal Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s.22-23. Eser aynı zamanda Binbaşı Noel'in günlüğünü de kapsamaktadır.

[3] Öke, a.g.e., s.23-26. Ayrıca bkz. Cezmi Eraslan, "*Irak'ın Sömürgeleştirilmesine Bir Bakış (1915-1922)*", **Irak Dosyası,** I, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2003, s.429-431.

Levent Şahverdi Arşivi

san–10 Mayıs'ta Halep'te bulunan Noel 11 Mayıs'ta Mardin'e gelmiş, burada 5. Tümen Komutanı Albay Kenan Bey ile görüştükten sonra 12 Mayıs'ta Midyat'a doğru yola çıkmıştı. 13 Mayıs akşamı daha önce Osmanlı Devleti tarafından amcası idam edilen bir Kürt aşiret reisine misafir olmuş ve reisin hâlâ Devlete kırgın olmadığını görünce çok şaşırmıştı[4].

14 Mayıs'ta Midyat'a gelen Noel görüştüğü Kürt subayların ve diğer Kürtlerin Hükümet'e bağlılığını görünce hayreti daha da artmış ve sonunda çevresindekilere İngilizlerin Ermenilerle asla işbirliği yapmadığını anlatmak zorunda kalmıştı. 17 Mayıs'ta Midyat'tan ayrılan Noel, Sor'a (?) giderken Habasbanî aşireti reisi İzzettin'e misafir olmuş ve İzzettin'in Ali Batı'ya düşman olduğunu görmüştü. Çevrede birkaç aşireti daha ziyaret eden Noel 23 Mayıs'ta Mardin'e dönmüştü. Daha sonra Derik üzerinden Diyarbakır'a giderken yolda Millî Aşireti Reisi İbrahim Paşa'nın oğullarının kampına misafir olmuş, Haziran başında Diyarbakır'a ulaşmıştı. Mardin'den sonra gezdiği yerlerde ve Diyarbakır'da halkın İngiliz yanlısı olup olmadığını anlamaya çalışan Noel, beklentilerinin aksini görünce hayal kırıklığına uğramıştı. Buna rağmen o hâlâ bölgede bir İngiliz himayesi veya yönetimi olabileceğini düşünmüştü. 14 Haziran'da Diyarbakır'dan ayrılan Noel Halep'e gitmiş ve burada bağımsız bir Kürdistan hayali peşinde olan Bedirhanîlerle[5] görüşmeler yapmıştı. 21 Ağustos'ta Antep'te görüşmeler yapan Noel burada da umduğunu bulamamış ve 31 Ağustos gecesi Malatya'ya gitmek için yola çıkmıştı[6]. Bundan sonra görevi Elazığ Valisi Ali Galip ile birlikte Sivas Kongresi'ni dağıtma çabalarıyla ilgilidir.

Diğer yandan, bölgedeki Kürtçülük hareketine karşı hazırlıklı olan Mustafa Kemal Paşa birlik ve beraberlik vurgusunu yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa Türk ve Kürtlerin öz kardeş olduklarını ve bunu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığıyla dünyaya göstermek kararlılığında olduğunu 15.

---

[4] Öke, **a.g.e**., s.26-32. Noel, Kürtçeyi ve lehçelerini iyi bilen biriydi. **Aynı eser**, s.40 ve 113. Amiral Calthorpe Noel'in Kürt şampiyonluğuna soyunmasını ve sempatisini şu sözlerle anlatmıştı: "*Şimdiki sıkıntım Kürtlerle… Bağdat'tan Noel geldi. İyi ve dirayetli bir adama benziyor, fakat o da başka bir fanatik. Kürtlerin peygamberi olarak ortaya çıkıyor. Ona göre, Kürtlerden cömert, soylu ve iyisi yoktur. Yine Noel'e bakılırsa, Ermenilerle Türkler de o kadar aşağılık ve tiksindiricidirler. Kürtler bir tek Ermeni'nin kılına bile dokunmamışlar, hatta binlercesini (tehcirden) kurtarmışlardır. Tam aksine, asıl Ermeniler Kürtleri katletmişlerdir. Korkarım, bu görüşleri ve yaklaşımı ile Noel bir Kürt Lawrence'ı olup karşımıza çıkacaktır.*" Öke, **a.g.e**., s.67.

[5] İkinci Meşrutiyet dönemindeki faaliyetleri hakkında bkz. Ünal, **a.g.e**., s.82 vd.

[6] Öke, **a.g.e**., s.33-41. 13 Eylül 1919'da Dâhiliye Nezâreti'nden Elazığ Vilayetine gönderilen şifrede, Noel, Bedirhanîlerden Celadet Ali, Kamuran Ali, Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem ve Hakkarili Rahmi beylerin bölgede dolaşıp yabancı bir devlet adına çalıştıkları bildirildiğini, konunun incelenerek elde edilecek bilgilerin bildirilmesi istenmişti. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **DH. ŞFR**., 103/138.

Levent Şahverdi Arşivi

Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e 17 Haziran 1919 tarihli şifresiyle bildirmişti[7]. Yine Kazım Karabekir'e 24 Haziran 1919 tarihinde gönderdiği şifrede, Binbaşı Noel'in aşiretler nezdinde yaptığı girişimlerin Kürtlerin kendisine itibar etmemesi yüzünden hüsranla sonuçlandığı bildiriyordu[8]. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Mart 1921'den başlayarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden Meclise bağlılık ve Kürdistan meselesinin olmadığı ve ortak kaderi paylaştıklarına dair ulema, eşref ve aşiret reislerinin imzalı çeşitli telgrafları Meclise ulaşmıştır[9].

Binbaşı Noel-Ali Batı İlişkisi Üzerine

Binbaşı Noel'in günlüğünde, Ali Batı ile bir görüşme olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Günlükte, Ali Batı ile ilgili kayda değer bilgi yukarda değinildiği gibi, Noel'in Habasbanî aşireti reisi İzzettin'i ziyareti sırasında ikisinin birbirine düşman olduğunu öğrenmiş olmasıdır. Bunun dışında, Ali Batı'nın İngilizlerle ilişkisini ve İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerini gösteren çok az bilgi mevcuttur. Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmayı'nın Mütareke dönemindeki İç İsyanları konu alan **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921** adlı yayınında yer alan bilgilere göre, Midyat'ın güneyindeki aşiretlerden birisinin reisi olan Ali Batı Mütareke'den sonraki istikrarsız ortamdan faydalanarak Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin yörelerine hâkim olmaya çalışmıştır. Bunun için İngilizlerle de anlaşarak onların yardımını sağlamaya gayret etmiştir. Bölgenin bazı ileri gelenleri de İngilizlerin kışkırtmalarıyla bir Kürdistan kurulması için çabalıyordu. Ali Batı da "*hükümet zayıf düştüğünden padişah bu bölgenin muhafazasını ba-*

---

[7] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, TTK Basımevi, Ankara 1991, No. 24, s.36-37.

[8] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, No.37, s.48. Telgrafta şu ifadeler yer alıyordu: "*Mr. Noel isminde bir İngiliz binbaşısı Urfa'dan Siverek tarikiyle Viranşehir'e giderek (Milli) aşairi rüesasiyle görüşmüş ve Urfa'ya avdet eylemiştir. Hükümeti Osmaniye aleyhinde pek fena propagandalar yapmıştır. Rüesayı aşairden aldığı kati cevaplar kendisini memnun etmemiştir. Kürtler bilakaydı şart devletten ve Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını bu uğurda en son neferlerine varıncaya kadar fedayı hayata amade bulunduklarını söylemiştir. Ve mumaileyhin vermek istediği külliyetli parayı kabul etmeyerek ibrazı hamiyet ve namus eylemiştir. (…)*"

[9] **T.B.M.M. Zabit Ceridesi**, Devre:1, İn'ikad:8, 17.3.1337, C:1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1954, s.132-133. Yine Kürdistan meselesinin olmadığına, Kürtleri ancak Büyük Millet Meclisi'nin temsil edebileceğine, Londra Konferansı'nda Kürtleri temsil etmeğe Büyük Millet Meclisi temsilcilerinin yetkili olduğuna dair bölgeden çekilen telgraflar için bkz. Aynı eser, İn'ikad:9, 19.3.1337, s.140-141; İn'ikad:14, 31.3.1337, s.280-281; İn'ikad:17, 7.4.1337, s,374. Dâhiliye Nezâreti'nden Erzurum, Bitlis, Sivas, Erzincan, Urfa, Van ve Elazığ vilayetlerine gönderilen telgrafta, Paris Barış Konferansı'nda Kürtleri temsil ettiğini ve Ermenilerle birlikte Kürtlerin Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istediğini iddia eden Şerif Paşanın hiçbir zaman Kürtlerin temsilcisi olmadığı ve Kürtleri temsil edemeyeceğini belirten ahali ve aşiretlerin Paris'teki İtilâf Devletleri temsilcilerine çekecekleri telgrafların bekletilmeden hemen gönderilmesi istenmişti. BOA, **DH. ŞFR**., 107/104.

Levent Şahverdi Arşivi

na emanet etti. *Yakında Mardin'de oturarak buraları muhafaza edeceğim*" diyerek Midyat, Nusaybin ve Savur'da aşiretlerin bir kısmını da etkisi altına almıştı[10]. Yalnız bu eserde Ali Batı'nın İngilizlerle olan ilişkilerini belgeleyecek ATESE belgeleri kaynak olarak gösterilmemiştir.

Yine Türk Genelkurmayı'nın diğer bir yayını olan **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**'nde Binbaşı Ömer[11], Ali Batı olayının bir özetini yazmıştır. Binbaşı Ömer'e göre, Mütareke'den sonra General Edmond Allenby'nin[12] 6. Osmanlı Ordusunun lağvı için baskı yaptığı bir zamanda Güneydoğu Anadolu'da hükümetsizlik yüzünden büyük bir boşluk oluşmuştu. Millî Aşireti Başkanı Mahmut Bey'in kardeşlerinden İsmail Bey ve Timur Bey Siverek, Osmaniye ve Çermik yöresinde dolaşarak Kürt bağımsızlığından söz etmişlerdi. Ayrıca, Diyarbakır, Elazığ illerinin ve Urfa Livası'nın kendilerine verileceğinden bahsederek halkı etkilemeye çalışmışlardı. Bundan başka, Süleymaniye'nin siyasî hâkimi olan İngiliz Binbaşı Noel[13], Mardin, Midyat, Savur, Derik ve Viranşehir bölgelerini dolaşarak İngiliz koruyuculuğunda bir Kürdistan hükümetinin kurulması propagandasını yapmıştı. 2 Haziran 1919'da İngiliz Irak Ordusu Başkomutanlığı Kurmay Başkanı Albay Senttel de propaganda yapmak için Mardin'e gelmiş, 2/3 Haziran gecesini Türk 5. Tümen Komutanının yanında geçirdikten sonra 3 Haziran'da Nusaybin'e giderek Binbaşı Noel ile görüşmüştü. Diğer yandan, Siirt'te Kürdistan'ın Osmanlı Hükümeti'nden ayrılmasını savunan bildiriler dağıttırmış ve Diyarbakır'daki Kürt Kulübü'ne[14] de İngiliz koruyuculuğunda Kürdistan'ın bağımsızlığı propagandasını yaptırmışlardı. Şırnak Kaymakamı, Tanzalı Osman, Jiljanlı Resul ve Ali Batı'nın görünüşte ticaret amacıyla ama gerçekte ise Siirt ve yöresini İngiliz idaresine vermek için siyasî hâkim nezdinde girişimlerde bulunmak üzere Musul'a gönderildiği bildirmişti. Bunun üzerine, Ali Batı'nın Şırnak'a dönüşünde tutuklanması için

---

[10] T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921**, C.6, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.41-42.

[11] Belge Osmanlıca olup Türkçe transkripsiyonu da verilmiştir. Ancak Binbaşı Ömer'in adı Ali Batı olayının bastırılmasında rol alan subaylar içinde geçmemektedir.

[12] İngiliz Mısır Sefer Kuvveti Komutanı. Birinci ve İkinci Gazze savaşlarının mağlubiyeti üzerine General A. Murray'ın yerine 1917 yazında atanmıştı. Mütareke'ye kadar Filistin'de İngiliz Sefer Kuvvetine komuta etmişti.

[13] Binbaşı Noel'in Süleymaniye'nin siyasî hâkimi olduğu bilgisinin yanlış olduğunu belirtmek gerekir.

[14] Kürt Tealî Cemiyeti'nin şubesi idi. Diğer şubeler Bitlis, Silvan, Siverek, Elazığ, Dersim ve Malatya'da idi. Bilgi için bkz. Yücel Özkaya v.d., **Millî Mücadele Tarihi**, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi,Ankara 2002, s.122 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

tedbirler alınmış iken, 2 Haziran 1919'da Ali Batı 500 kadar silahlı adamıyla Midyat'a girmişti[15]. Dâhiliye Nezareti'nin dönem ile ilgili belgelerinde Mardin ve Diyarbakır'da dolaşan bu iki İngiliz subayı hiç anılmamıştır.

Son olarak, Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir'in Ali Batı olayı hakkında Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 16 Haziran 1919 tarihli şifreli telgrafı bilgiler vermektedir. Ali Batı olayının son 10 günü hakkında verilen özet bilginin sonunda, Kolordunun tahminine göre, Ali Batı'nın 10 günden beri harcadığı çok sayıdaki cephanenin Musul'dan Türk Ordusu'nun terk ettiği cephaneden sağlandığı, bunların İngilizler tarafından kendisine gizlice verildiği ve Ali Batı'nın yakınlarından Şemun (?) adındaki şeririn gördüğü baskı üzerine Musul'a firar etmesinin de bu düşünceyi onayladığı belirtilmektedir[16].

Ali Batı Olayı

Ali Batı'nın sadece 1919'da ortaya çıkan biri olmadığı anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, II. Meşrutiyetin ilanından önce eşkıyalığa başlamıştır. Kasım 1913 tarihli arşiv belgesinde, Diyarbakır Vilayeti sınırları içinde Ali Batı, Hüseyin Ferho ve Saruhanî adlı şakilerin beş aylık takip ve alınan tedbirler sonunda teslim olmak zorunda kaldıkları ifade edilmiştir[17]. Akrabalarıyla birlikte Elazığ'da hapsedilen Ali Batı, bir süre sonra adamları tarafından hapisten kaçırılmıştır[18]. Ancak Ali Batı'nın ne zaman firar ettiği hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ali Batının 1919'da faaliyete geçtiği dönemde bölgedeki askerî birliklerin vaziyeti hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Ancak her birliğin nerede olduğundan ziyade sadece konumuzla alakalı olan Mardin, Nusaybin ve Midyat'taki birliklerin bulunduğu yerler belirtilecektir. Mütareke döneminde bölge 13. Kolorduya bağlıydı. Karargâhı Diyarbakır'da, 2. Tümenin 6. Piyade Alay karargâhı ve 3. Taburu Midyat'ta, 5. Tümen karargâhı Mardin'de, aynı tümenin 24. Piyade Alay karargâhı ve 2. ve 3. Taburları Nusaybin'deydi[19].

---

[15] **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, Belge No.1596, S.74, Mart 1976, s.6.
[16] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 23/97, Lef. 9.
[17] Diyarbakır Vali Vekilinin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği rapor. BOA, **DH. EUM. MTK**., 74/51, Lef.2.
[18] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 19/6, Lef. 3; BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 11/43, Lef. 2.
[19] **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921**, s.40-41.

Levent Şahverdi Arşivi

İncelediğimiz dönem açısından, Ali Batı'nın eyleme geçmesiyle ilgili en erken tarihli belge 6 Mayıs 1919 tarihli şifredir. Diyarbakır Vali Vekili'nin Dâhiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre, uzun bir süre sessiz kalan şaki Ali Batı'nın civardaki bazı aşiretlerle birlikte Serçe Han civarındaki köylere tecavüz ederek bunlardan birisini harap etmişti. Olayın genişlemesini önlemek üzere nizamiye ve jandarmadan oluşan müfrezeler sevk edilmişti. Ali Batı'nın ölü veya diri ele geçirilmesi için Mardin Mutasarrıflığından ve 5. Tümenden kazaya kesin talimatlar verilmişti[20]. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezareti 10 Mayıs 1919 tarihli şifreyle şaki Ali Batı hakkındaki takibat neticesinin acele bildirilmesini istemişti[21].

İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921 adlı esere göre, Ali Batı 11 Mayıs günü emrindeki 100 silahlı ile Nusaybin'e gelmişti. Bu sırada Nusaybin'deki Hükümete ait kuvvetlerin muharip er sayısı 100 kişiyi geçmemekteydi. Olayın duyulması üzerine 12 Mayıs 1919 günü akşamı 5. Tümen Komutanlığı tarafından gönderilen kuvvetler şunlardı: 14. Alay 3. Tabur Komutanı Yüzbaşı Yusuf Ziya'nın komutasında, 1. Süvari Alayının Mardin'deki 3. Bölüğü, 14. Alaydan katırlara bindirilmiş 70 kadar piyade ve bir makineli tüfekten ibaret kuvvetle, Derbesiye'de bulunan 24. Alayın 25 mevcutlu bölüğü[22]. 14 Mayıs 1919'da Vali Vekili Mustafa Nadir'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreli telgrafta, Mardin'de bulunan 5. Tümen Komutanı tarafından toplanabilen 150 kadar perakende nizamiye kuvvetinin Ali Batı üzerine sevk edildiği ve sonucun ayrıca bildirileceği ifade edilmekteydi[23]. Buna 18 Mayıs'ta cevap veren Dâhiliye Nezareti, Ali Batı'nın yakalanmasının lüzumlu olduğunu bildirmekteydi[24].

Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir'in Dâhiliye Nezareti'ne 22 Mayıs 1919'da gönderdiği uzun telgrafta olayın detayları hakkında şu bilgilere yer vermekteydi: Ali Batı 300 kadar silahlı "*haşaratıyla*" Nusaybin'e gelmişti. Burada 3 mahkûmu tahliye ettirmiş ve buna karşılık oradaki Alay Komutanı her nedense buna sessiz kalmıştı. Ali Batı Nusaybin'e gelir gelmez ahali ve tüccardan para istemiş ve avenesi için kasabadaki dükkânlardan ücret ödemeden eşya almıştı. Nusaybin Kaymakamı bunun engellenmesi için talepte bulunmuş ama Alay Komutanı buna da hareketsiz kalmış-

[20] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 9/6, Lef.9.
[21] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 9/6, Lef.7; BOA, DH. ŞFR., 99/119.
[22] **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921**, s.42.
[23] BOA, **DH. EUM. A**YŞ., 9/6, Lef.6.
[24] BOA, **DH. ŞFR**., 99/243.

Levent Şahverdi Arşivi

tı. Tümen Komutanının Mardin'den gönderdiği süvari ve piyade takviye birliği kasabayı kuşatmıştı. Bunun üzerine, Ali Batı telaşa düşerek kendisine karşı bir eyleme geçilmesi halinde kasabayı yakmak ve katliam yapmak tehdidinde bulunmuştu. Büyük bir hata olarak Kaza Kaymakamı ile Alay Komutanı Ali Batı'nın ayağına kadar gitmişti. Ali Batı bunları öldürmek istemiş ancak hane sahibinin şefaatiyle kurtulmuşlardı. Ardından, Ali Batı ve adamları kışlanın önündeki topun ve 2 mitralyözün 400 metre uzağından geçip gitmişti. Kaçan eşkıyaya ateş açılması için subayların ve Kaymakamın ricası Alay Komutanı tarafından ret edilmesi üzerine Ali Batı rahatça dağlara çekilmişti. Daha sonraki günlerde Ali Batı'nın adamları kasabaya geceleyin ateş ederek tehdidine devam etmişti. Vali Vekili, Ali Batı'nın ele geçirilmesi için Mutasarrıflığa ve Kolorduya kesin talimatlar vermiş ve bölgenin güvenliğinin sağlanması için olağan üstü tedbirlere baş vurmak zorunda kalmıştı. Bu çerçevede, Ali Batı'nın ölü veya diri ele geçirilmesi için 17 Mayıs 1919'da istenen 100 liralık mükâfatın 200 liraya çıkarılması emrinin hızlandırılmasını istemişti[25].

Diğer taraftan Mardin'den Nusaybin'e sevk edilmiş olan Yüzbaşı Yusuf Ziya komutasındaki kuvvetler Harapkurt köyü yakınında Ali Batı taraftarı 20 kadar eşkıya ile karşılaşmıştı. Çıkan çatışmada çoğu öldürülmüş ve bir kaçı da kaçmıştı. Yüzbaşı Yusuf Ziya da yaralanmıştı[26]. Olay hakkında Diyarbakır Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Mayıs 1919 tarihli tahriratta, çıkan çatışmada 13 şakinin ölü ve birinin sağ ele geçirildiği bildirilmişti[27].

15 Mayıs 1919'da Diyarbakır Vali Vekili'nin Mardin Mutasarrıfı hakkında Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifrede 5. Tümen Komutanının kendisine verdiği şu bilgilere yer verilmekteydi: Mutasarrıf gizli ve önemli siyasî meselelere varıncaya kadar her işi de İdare Meclisi kararına başvurmaktadır. Kendisiyle bazı önemli işler hakkında gece görüşmek gerektiği zaman hastalığını bahane ederek ret etmekte ve "*gündüzleri akşama kadar çalışıyorum gece katiyen işe bakmam*" demektedir[28]. Muhtemelen bu şifreli telgrafa dayanarak Dâhiliye Nezareti 19 Mayıs 1919'da Diyarbakır Vilayeti'ne gönderdiği şifrede Mardin Mutasarrıfı hakkındaki görüşleri sorul-

---

[25] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 14/27, Lef.12. İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921 adlı eserde Ali Batı'nın 100 kişilik kuvvetle Nusaybin'e geldiği belirtilmektedir. s.42.

[26] **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921**, s.42.

[27] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 13/69.

[28] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 9/6, Lef.3.

Levent Şahverdi Arşivi

muştu[29]. Buna 21 Mayıs'ta cevap veren Vali Vekili, Mardin'e yeni gelen Mutasarrıf Bey ile fazla ilişkisi olmadığını bildirmişti[30].

Ali Batı'nın Başına Ödül Konması

Bu dönemde Diyarbakır Vali Vekili tarafından Ali Batı olayını etkisiz kılmak ve halktan yardım sağlamak için başına ödül koyma girişiminde bulunulmuştu. Bu yöntem çağlar boyunca her zaman merkezî yönetimin eşkıyanın yakalanması için başvurduğu bir yöntem olmuştur. Diyarbakır Vali Vekili'nin 17 Mayıs 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifrede, askerî tedbirlerin yanında halkı teşvik etmek için Ali Batı'nın kellesini getirene nakdî mükâfat olarak 100 lirayı Ordu Kumandanlığına teklif ettiğini, bir şekilde eşkıyanın ortadan kaldırılması gerekli olduğu için bu miktarın altın olarak değiştirilmesini talep etmişti[31]. Buna 25 Mayıs 1919'da cevap veren Dâhiliye Nezareti, Ali Batı'nın yakalanmasına yardımcı olacaksa bunu temin edenlerin mükâfatlandırılmalarının doğal olduğunu, bununla beraber, bu işin güvenlik güçleriyle yapılmasına itina edilmesi gerektiğini bildirmişti[32].

Diyarbakır Vali Vekili'nin bu yazıya 26 Mayıs'ta verdiği cevapta, Ali Batı'nın güvenlik güçleriyle sürekli izlendiğini, bununla beraber, Ali Batı'nın her ne şekilde olursa olsun ele geçirilmesi için mükâfat olarak istenilen 200 liranın harcanma emrinin acilen Maliye Nezareti'nden verilmesi gerektiğini bildirmişti[33]. Dâhiliye Nezareti'nin 27 Mayıs 1919 tarihli cevabında, mükâfat takdiri işinin görüşülmekte olduğu ifade edilmiştir[34]. Ödül işinin nasıl sonuçlandığı konusunda bunlardan başka bilgi yoktur.

Aynı dönemde başka bir konu gündeme gelmiştir. O da Ali Batı'nın Elazığ'da tutuklu bulunan akrabalarının bir miktar para karşılığında serbest bırakılacağı dedikodusuydu. Bu konuda 13. Kolordu Kumandan Vekili Cevdet, 31 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda şu konulara değinmişti: Ali Batı'nın Elazığ'da tutuklu bulunan akrabalarının tahliyesi için adı geçenden 1.000 lira talep edilmiş ve Ali Batı tarafından bu paranın

---

[29] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 9/6, Lef.1/2; BOA, **DH. ŞFR**., 99/276. Binbaşı Noel'e göre, Mutasarrıf Zeki Bey İngiliz yanlısı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti düşmanıydı. Öke, **a.g.e**., s.32.

[30] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 9/6, Lef.2.

[31] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 14/27, Lef.14.

[32] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 14/27, Lef.11; BOA, **DH. ŞFR**., 99/342.

[33] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 14/27, Lef.10.

[34] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 14/27, Lef. 8/1.

Levent Şahverdi Arşivi

bir kısmı gönderilmiş kalanı da tamamlanmaya çalışıldığı güvenilir kaynaklardan öğrenilmiştir. Tutuklu bulunanlar gayet tehlikeli kimseler olmasından dolayı, bunların tahliyesi durumunda Diyarbakır Vilayeti'nde güvenlik fevkalade tehlikeye düşecektir. Her ne suretle olursa olsun bunların tahliye edilmemeleri ve kaçmalarına meydan verilmemesi için tutuklu kalmalarına son derece dikkat edilmesi konusu Elazığ Vilayeti'ne yazılmıştır. Durumun Dâhiliye ve Adliye Nezaretlerine de bildirilerek mümkünse bunların Sivas veya Ankara'ya sevk edilmeleri uygun görülmüştür[35].

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 3 Haziran 1919 tarihli yazıda, 1.000 lira talebinin kimin tarafından ve ne maksatla yapıldığı meçhul olmakla beraber soruşturulmaya değer bir mesele olduğunu, bu mahkûmların serbest kalması halinde doğacak sıkıntılar göz önünde bulundurularak tutuklu kalmaları konusuna özellikle dikkat edilmesi için gereken yerlere emirler verilmesini istemişti. Ayrıca mümkünse bunların Kolordunun teklifi üzerine yukarıda adı geçen yerlere nakledilmelerinin uygun olduğu ve durumun Adliye Nezareti'ne de bildirildiği ifade edilmişti[36]. Bu konuda nasıl bir uygulama yapıldığı hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ali Batı'nın Ele Geçirilmesi

Askerî takibatın baskısı sonunda Nusaybin bölgesinde barınamayacağını anlayan Ali Batı, kuvvetleriyle Midyat'ın güneyine geçmişti. Binbaşı Ömer'e göre, Ali Batı 500 kadar adamıyla 2 Haziran 1919'da Midyat'a gelerek Hükümete hakaret etmiş ve adamlarından Çelikli Abdülkerim'e Gerboran nahiyesini bastırmış, Nahiye Müdürünün ve Menzil Komutanının kişisel eşyalarını gasp ederek yağma ettirmişti[37]. Ancak mevcut belgelerde Ali Batı'nın Midyat'a girdiği konusunda bir bilgi yoktur.

Ali Batı'nın Midyat'ın güneyine çekilmesi üzerine 5. Tümen Komutanı 2. Tümenin Midyat'ta bulunan 6. Piyade Alayına gerekli emirleri vermiş ve Nusaybin'de bulanan kuvvetleri de bu hizmete ayırmıştı. 200 kişilik 6. Piyade Alayı bir dağ topu, dört ağır makineli tüfeğe sahipti. Ayrıca bölge halkından 800 kadar kuvvet de sağlanmıştı. Nusaybin'den sevk edilen kuvvetler de kuzeye ilerlemişti. 4 Haziran 1919 gününden itibaren asilerle

[35] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 11/43, Lef. 2.
[36] BOA, **DH. EUM. AYŞ**., 11/43, Lef.1; BOA, **DH. ŞFR**., 100/56.
[37] **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, S.74, Belge No.1596, s.6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

Midyat'ın güney batısındaki Mekre'de şiddetli çarpışmalar başlamış ve 7 saat süren çarpışmadan sonra eşkıya 40 kadar ölü ve bir o kadar da yaralı vermişti[38]. Vali Vekilinin 7 Haziran 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifrede, askerden de 2 er şehit olduğu ve bir subayla 5 erin yaralandığı, dağılan "*haşaratın*" bir kısmının köylerine döndüğü, bir kısmının da şeyhlerin aracılığıyla Hükümete bağlılıklarını bildirdiği ve takibata devam edildiği belirtilmişti[39].

Ali Batı, gecenin karanlığından da faydalanarak, çok sarp olan araziden beraberinde kalan 500 kadar silahlı adamıyla kaçmayı başarmıştı. Takip müfrezelerine direnemeyen Ali Batı Basibrin Nahiyesinde kendi merkezi olan Midyat'ın 15. km. kadar güneydoğusundaki Mezizah köyü batı sırtlarında ve 4 km. uzunluğunda bir cephe tutup savunma hazırlıklarına başlamıştı[40]. Takip müfrezeleri 9/10 Haziran gecesi burada şakilerle temas kurarak her iki yandan eşkıyayı sarmış ve durumun ciddiyetini kavrayan eşkıya tamamen dağılmıştı. Ali Batı da kendisine en bağlı adamlarından 100 kadarıyla Deyr'ül-amr'a kaçmıştı. Ali Batı, bütün köylüleri ve Yezidîleri isyana teşvik etmiş ama başarılı olamamıştı. Bu arada 5. Tümen Komutanı da Midyat'ta bir bildiri yayınlayarak "*hükümetin yalnız Ali Batı'yı takip ettiğini, köylülerin ve aşiretlerin bu hayduda yardımda bulunmamak şartıyla serbest olduğunu*" ilan etmişti[41]. Ordunun başarılı harekâtı ve bu bildiri çevredeki aşiretlerin Ali Batı'ya daha fazla destek vermesine engel olmuş olmalıdır.

Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir son gelişmeler hakkında 16 Haziran 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne şu bilgileri vermişti: Ali Batı, 10 günden beri aralıksız devam eden takibat ve saldırılarla kendi köyünde de barınamamıştır. Kendisine katılan bazı aşiretler Hükümet lehine dönmüştür. Halen Basibrin Nahiyesi dâhilinde bir yerden diğer bir yere geçmektedir. Müfrezeler tarafından yapılan takibat sonucu adamlarından 100 kadar ölü ve 100 kadar yaralı olduğu tahmin edilmektedir. Askerden de bir subay, 14 er yaralı ve 5 şehit ile askere yardımcı olan aşiretlerden de bir miktar kayıp verilmiştir[42].

---

[38] **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921**, s.42-43; **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, S.74, Belge No.1596, s.7; BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 23/97, Lef.13 ve Lef.12.

[39] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 23/97, Lef.13.

[40] **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921**, s.43; **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, S.74, Belge No.1596, s.7; BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 23/97, Lef.12.

[41] **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921**, s.43. Son çarpışmada Ali Batı'nın adamlarından 40 kişi ölü olarak ele geçirilmişti. BOA, **DH. ŞFR**., 100/93.

[42] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 23/97, Lef. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

Diyarbakır'dan Harbiye Nezareti'ne 22 Haziran 1919'da gönderilen şifrede Ali Batı olayı ile gelişmeler hakkında da şu bilgiler verilmekteydi: Basibrin köyüne sığınan şaki Ali Batı Vetaralimar (?) köyüne geldiği zaman Salhan ve Domanan aşiretlerine kendisine katılmalarını teklif etmiştir. Fakat bu aşiretlerden ret cevabı alması ve köylerinden çıkmasını istemeleri üzerine köyü terk etmiştir. İsyan eden bütün aşiretler Kuran-ı Kerime, el basarak Ali Batı ile daima düşman kalacaklarına yemin etmişlerdir. Bu durumda takip müfrezelerinde bulunan Midyat Kaymakamı, Ali Batı'nın bir müddet sorun çıkarmayacağı düşünerek askerî birliklerle Midyat'a dönmeye karar vermiştir. Takip müfrezesinde bulunan Saruhan'ın Ali Batı'nın izini takip edeceğini vaat etmesi üzerine Saruhan mıntıkasında Basibrin'i gözetlemek üzere 40 kişilik bir müfreze bırakılmıştır[43].

Takibat sonucunda yalnız kalmış olan Ali Batı'nın artık bir süre sorun çıkaramayacağı düşüncesinden dolayı takibin devamına lüzum görülmediği ve Ali Batı sorununa şimdilik son verilmiş olduğuna dair 13. Kolordu Kumandanlığından gönderilen telgraf, bilgi için Harbiye Nazırı Ferid Paşa tarafından 3 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir[44].

Bu aşamada 6. Piyade Alay Komutanı Binbaşı Pehlivanzade Nuri, Ali Batı'nın küçük gruplara ayrılmış müfrezelerle aranması işine başlamıştı. Bu yöntem ve sıkı takip sonucunda, 18 Ağustos 1919 günü Ali Batı'nın gizlendiği öğrenilen Medah mevkii basılmış ve 2 saat kadar süren bir çarpışmadan sonra eşkıya başı ölü olarak ele geçirilmişti. Daha sonra cesedi Midyat'ta halka teşhir edilmişti[45]. Böylece uzun süre bölgede huzursuzluk çıkaran Ali Batı olayı sona ermişti.

Binbaşı Ömer ise özellikle Alay Komutanı ve Ali Batı'nın ölü olarak ele geçiriliş tarihi hakkında biraz farklı bilgiler vermektedir. Buna göre, 6. Alay Komutanı Yarbay Nuri Ali Batı'nın hile ile ele geçirilmesine karar vermişti. 5 Temmuz 1919'da Besabirin'i 15 kişilik bir kuvvetle ansızın basarak Medah adındaki yerde 2 saatlik bir çatışmadan sonra Ali Batı'yı ölü olarak ele geçirmişti[46].

---

[43] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 14/27, Lef.3.
[44] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 14/27, Lef.1.
[45] **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921**, s.43.
[46] **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, S.74, Belge No.1596, s.7.

Levent Şahverdi Arşivi

Diyarbakır Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Ağustos 1919 tarihli telgrafta, Ali Batı'nın ölü olarak ele geçirildiği ve Vilayetin zararlı bir eşkıyadan kurtulduğu bildirilmekteydi[47]. 24 Ağustos tarihli telgrafı göz önünde tutarsak, Binbaşı Ömer'in 5 Temmuz 1919'da Ali Batı'nın ölü olarak geçirildiği bilgisinin tutarsız olduğu ve **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919–1921** adlı eserdeki 18 Ağustos 1919 tarihinin daha makul olduğu görülmektedir.

Ali Batı Olayında Muvaffakiyetleri Görülenlerin Ödüllendirilmesi

Diyarbakır valisi Faik Ali tarafından 1 Eylül 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, şaki Ali Batı'nın kökünün kazınması konusunda önemli hizmetleri görülen Midyat Kaymakamı Mazhar Beyin münasip bir nişanla, Basirin Nahiyesi Müdürü Faik Efendi ile aşiret reislerinden Mezineli (?) Ali Çelebi ve Keferzili Mahmud Salih ve Salhan aşireti reisi Ramazan ve Kasrî İzzeddin Ağaların 5. ve Mardin Merkez Jandarma Takım Komutan Vekili Serçavuş Hasan Efendinin madalya ile taltifleri talep edilmişti[48]. Dâhiliye Nezareti'nden 7 Eylül 1919'da Umum Jandarma Komutanlığına gönderilen tezkirede de Mardin Merkez Jandarma Takım Komutanı Vekili Hasan Efendi'nin ödüllendirilmesi istenmişti[49].

Diyarbakır Valisi Faik Ali 17 Eylül 1919'da Dâhiliye Nezareti'nden Midyat Kaymakamı Mazhar Beyin ödüllendirilmesi işinin hızlandırılmasını istemişti[50]. Dâhiliye Nezareti de 7 Ekim 1919'da Sadarete gönderdiği yazıda yukarıda adı geçenlerin ödüllendirilmesinin uygun görüldüğünü bildirmişti[51]. Bu konuda Padişaha sunulmak üzere 11 Ekim 1919'da hazırlanan iradede Midyat Kaymakamı Mazhar Beyin 4. ve Basirin Nahiyesi Müdürü Faik Efendi ile aşiret reislerinden Mezineli Ali Çelebi ve Kefirizli Mehmed Salih ve Salhan aşireti reisi Ramazan ve Kasarlı İzzeddin ağalara 5. rütbelerden birer kıt¢a mecidî nişanları verilmesi talep edilmişti[52]. Bu konudaki İrade-i Seniyye de 13 Ekim 1919'da çıkmıştı[53].

---

[47] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 19/6, Lef.2.
[48] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 23/97, Lef.8.
[49] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 23/97, Lef 1.
[50] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 23/97, Lef.7.
[51] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 23/97, Lef.2/1.
[52] BOA, **DUİT**, 64/114.
[53] BOA, **DUİT**, 64/114.

Levent Şahverdi Arşivi

Olayda Mülkî-Askerî Otorite İşbirliği Konusu

Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Nadir'in Dâhiliye Nezareti'ne 22 Mayıs 1919'da gönderdiği telgrafında, Ali Batı olayından yola çıkarak şu değerlendirmeleri yapmıştı: Daha önce Kolordu Vilayeti 3 bölgeye ayırarak oralarda toplu bulunduracağı kuvvetlerle benzer eşkıya olaylarını yok edeceğini vaat etmişti. Gerek Ali Batı olayında gerekse Vilayetin diğer bölgelerinde eşkıyanın küçük bir başarısızlığa uğradıktan sonra hemen sorunun uzlaşmayla çözümlenmesini teklif etmeye başlamıştı. Hâlbuki böyle bir durumda eşkıyanın uzlaşma tekliflerini kabul etmek yerine eşkıyanın tümüyle yok edilmesinden başka başvurulacak bir yol yoktu. Asker, subay ve komutanların ara sıra mülkî memurların tekliflerini dikkate almadan hareket etmeleri sorunun çözümünü zorlaştırmaktaydı. Bu açıdan askerî kanattan olumlu ve sonuç verecek bir hizmet beklenemezdi. Bu nedenle Vilayetin güvenliğini sağlamak için daha önce talep edilen jandarma teşkilatının bir an önce kurulması gerektiği teklif edilmekteydi[54].

Dâhiliye Nezareti, buna şu cevapları vermişti: Bölgedeki olayların jandarma tarafından halledilmesi ve askerî güç kullanarak İtilâf Devletleri gözünde olayların büyük gösterilmemesi gerekir. Ali Batı'nın daha Nusaybin'de iken ele geçirilmesinde tedbirsizliği anlaşılan Alay Komutanı cezalandırılmak üzere Diyarbakır'a gönderilmiştir. Eşkıya takibi ve güvenliğin sağlanması hakkında 13. Kolordu tarafından mümkün olan her şey yapılmaktadır. Fakat Kolordu sorumluluk bölgesindeki eşkıyalık ve güvenlik sorunları birden fazladır ve ardı ardına gelmektedir. Her bir olay için askerî kuvvet gönderilmesinde mülkî idarecilerin görüşleri elbette dikkate alınacaktır. Jandarmanın başa çıkabileceği küçük olaylara ordunun müdahalesi etmesi, İtilâf Devletleri'nin gözünde bölge asayişinin gerçekten karışık olduğu görüntüsü vereceğinden ülke için yararlı olmayacaktır[55].

Dâhiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 27 Mayıs 1919'da gönderilen gizli ve acil yazıda, Ali Batı'nın firarına sebep olan Alay komutanı hakkında gereken işlemin yapılması ve İdare-i Vilayet Kanunun ilgili maddesi gereğince Vilayette güvenliğin sağlanması için gereken askerî tedbirlerin derhal uygulanmasının gerekli yerlere önemle tebliği ve sonucun acilen bildirilmesi istenmişti[56].

---

[54] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 14/27, Lef.12-13.
[55] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 14/27, Lef. 4/1; BOA, **DH. ŞFR**., 100/42.
[56] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 14/27, Lef.6/2, 6/1; BOA, **DH. ŞFR**., 99/380.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı tarihte Dâhiliye Nezareti'nden Diyarbakır Vilayetine yazılan şifrede, asayişin sağlanması için askerî kuvvetlerden acilen yararlanılması için Harbiye Nezareti'ne başvurulduğu, acil durumdan dolayı İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu gereğince gerekli bölgelere asker sevki için Valiliğin teklifine Kolordu veya Tümen Komutanı tarafından muvafakat edilmediği takdirde sonucun acilen bildirilmesi istenmişti[57].

Yine aynı tarihte Umum Jandarma Kumandanlığı'na yazılan tezkirede, Diyarbakır Vilayeti'ndeki jandarmanın düzenlenmesi ve ıslahının gereği tekrar tekrar bildirildiği halde henüz gerekenin yapılmadığından bahsedilmiş ve mevcut durumun nezaketi ve özellikle güvenlik sorununun önemi açısından adı geçen Diyarbakır Vilayeti jandarmasının ıslahı işine acilen başlanması istenmişti[58].

18 Haziran 1919'da, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa Dâhiliye Nezareti'nin 27 Mayıs tarihli yazısına şu cevapları vermişti: Ali Batı'nın Nusaybin'den çıkarılması ve yakalanmasında tedbirsizliği anlaşılan Alay komutanı cezalandırılması için Diyarbakır'a gönderilmiştir. Ali Batı'nın takibatına başlanmış olup bir haftadan beri 500 kadar silahlı adamıyla çarpışmalar devam etmektedir. Güvenliğin sağlanması için 13. Kolordu tarafından mümkün olan her şey yapılmaktadır. İtilâf Devletleri gözünde bölge güvenliğinin karışık olduğu ve Kolordunun aciz kaldığı görüntüsü verilmemesi için sivil otorite ve jandarmanın güvenliğin sağlanması konusunda Kolorduya yardımcı olmaları için gerekli yerlere emir verilmesi faydalı olacaktır[59].

Sonuç

Ali Batı'nın bir Kürdistan kurma hayali ve düşüncesi taşıdığına dair bir bulguya rastlanmamıştır. Bu konuda kendisinin yeterli fikrî ve entelektüel bir alt yapıya da sahip olmadığı kanaatindeyiz. Arkasında bağımsız bir Kürdistan için çalışan entelektüel Kürtlerin bulunduğu da şüphelidir. Ali Batı'nın en azından 1908 öncesinden beri eşkıyalık yaptığı belgelerden anlaşılmaktadır. Mütareke döneminde istikrarsız bir devletin içinde bulunduğu şartların yeniden harekete geçmek için elverişli bir ortam yarattığını düşün-

[57] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 14/27, Lef. 8/1; BOA, **DH. ŞFR**., 99/380.
[58] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 14/27, Lef. 7/1.
[59] BOA, **DH. EUM. AYŞ.,** 14/27, Lef.5.

Levent Şahverdi Arşivi

müş olmalıdır. Daha Yunanlılar İzmir'i işgal etmeden ve Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan önce İngilizlerin teşviki ve silah yardımı ile harekete geçen Ali Batı, Osmanlı Devleti'ni üç ay boyunca uğraştırmıştır. Bu son eylemi ise hayatına mal olmuştur.

Çalışmamızda kullanılan belgeler, bölgedeki çoğu aşiretin devlete sadık kaldığını göstermesi açısından önemlidir. Doğal olarak, aşiretlerin yapısında birbirinden bağımsız davranma özelliğinin olması ve bazen de aralarında düşmanlığın bulunması Devletin kısa sürede olayı bastırmada güçlük çekmemesini sağlamıştır. Olayın bastırılmasının ardından bazı aşiret reisleri yardımlarından dolayı ödüllendirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

"FİKİR HAREKETLERİ" DERGİSİNDE (1933-1940) HÜSEYİN CAHİT'İN (YALÇIN) TÜRK DEVRİMİ'NE BAKIŞI

Dr. Nahit YÜKSEL*

ÖZET

Hüseyin Cahit (Yalçın) (1875-1957), elli yılı aşkın meslek yaşamında üç ayrı devrede (1908-1914, 1922-1925 ve 1943-1947) Tanin gazetesini çıkaran ünlü gazeteci ve siyasetçidir. İttihat ve Terakki örgütünün önde gelen üyelerinden biridir. Henüz Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü sırada İstanbul'da çıkardığı Tanin gazetesinde, Savaş'a destek vermekle birlikte, Ankara Hükümeti ile zaman zaman belirli konularda ters düşmüş ve adı muhalif gazetecilerle birlikte anılmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı usulüne ve Hilafetin kaldırılmasına karşı takındığı tutum dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ve Hükümetin tepkisini çekmiş, İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış ve Nutuk'ta ağır bir dille suçlanmıştır. Bu makalenin amacı, Hüseyin Cahit'in (Yalçın) Türk Devrimini nasıl yorumladığını ve siyasal iktidarla ne tür ilişkisinin olduğunu, 1933-1940 devresinde yayımlanan haftalık Fikir Hareketleri dergisinden izlemektir. Başyazar, 1920'li yılların kötü izlenimlerini silme ve siyasal iktidarla uzlaşma arayışı içindedir. Dergide, orta sınıf söylemine dayalı bir demokrasi savunusu yapmıştır. Cumhuriyetin kuruluşu esnasında temsili demokrasinin gereklerinin yerine getirilmemesini (Cumhuriyet Halk Fırkası Liderliği ile Cumhurbaşkanlığı'nın aynı kişide birleşmesini) kıyasıya eleştiren Tanin Başyazarı'nın yerini, Fikir Hareketleri'nde, bu kez, iki savaş arası dönemin dünya koşullarını (diktatörlüklerin yaygınlaşması ve demokrasinin gözden düşmesi) dikkate alan, demokrasiyi korumak pahasına, gerektiğinde kısa süreli diktatörlükleri bile salık veren, iktisadi hürriyeti demokrasi için olmazsa olmaz koşul saymayan ve anti-komünist söylemi dergisinin ana söylemi yapan bir Hüseyin Cahit almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Cahit (Yalçın), orta sınıf, demokrasi, Fikir Hareketleri, diktatörlük

* Siyaset Bilimci (Maliye Bakanlığı'nda Devlet Bütçe Uzmanı)

Levent Şahverdi Arşivi

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN'S VIEW TO TURKISH REVOLUTION IN MAGAZINE "FİKİR HAREKETLERİ"

ABSTRACT

Hüseyin Cahit (Yalçın) (1875-1957), is a famous journalist and politician had issued the well-known newspaper "Tanin" within three diffrent periods (1908-1914, 1922-1925, 1943-1947) over his fifty years occupational life. He was one of the very important members of the party of "İttihat ve Terakki". During the Independence War, although he supported the war in his daily, Tanin, issued in İstanbul, at the same time he had some disputes with TGNA Governement with some spesific issues and therefore his name was started to be called as opponent journalists. The President Mustafa Kemal and the governement criticized of his attitude about the proclamation of republic and abolishment of caliphate, the editor underwent a trial at Liberty Court and was accused in "Nutuk" severely. The aim of this article is to follow-up Hüseyin Cahit's explanation of Turkish revolution and his relations with the politicial power from weekly magazine "Fikir Hareketleri" which was publihed in the period of 1933-1940. The editor was seeking for an elimination of the negative impressions of 1920s and comprime with the politicial power. In the journal he had made a middle-class expression based democracy defending. The editor of Tanin, who had criticised the infringement of requirement of representative democracy (for example combination of the presidency of republic and the leadership of "Cumhuriyet Halk Fırkası" on the same figure) very hardly is replaced with the Hüseyin Cahit, who took into consideration the world conditions (dictatorship became widespread and democracies became unpopular of the period between two wars) commended short term dictatorship when necessary for protecting the democracy, not adopted the economic liberty as an indispensable requirement and made the anti-communist expression as the basic expression for his journal in the "Fikir Hareketleri".

Key Words: Hüseyin Cahit (Yalçın), middle-class, democracy, Fikir Hareketleri, dictatorship.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Giriş

Bu makalenin amacı, Türk basın tarihinin en ünlü simalarından biri olan ve Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü sırada Ankara Hükümeti ile ters düşen, Cumhuriyetin ilanı usulüne ve Hilafetin kaldırılmasına karşı gazetesi *Tanin*'de takındığı tutum dolayısıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ve Hükümetin tepkisini çeken ve Nutuk'ta ağır bir dille suçlanan Hüseyin Cahit'in (Yalçın) *Fikir Hareketleri* dergisinde (1933-1940) Türk Devrimini nasıl yorumladığını ve siyasal iktidarla ne tür ilişkisinin olduğunu, 1933-1940 devresinde yayımlanan haftalık *Fikir Hareketleri* dergisinden izlemektir.

II. Hüseyin Cahit (Yalçın)

Gazeteci, siyasetçi ve edebiyatçı kimlikleri ile tanınan Hüseyin Cahid Yalçın (1875-1957), ününü, diğer iki özelliğinden çok, yaşamının neredeyse kırkbeş yılında aktif biçimde sürdürdüğü gazeteciliğe ve güçlü yazı uslubuna borçludur. Onun yaşamı, edebiyatçı, siyasetçi ve gazeteci kimliği üzerine birçok kitap ve makale yayımlanmıştır.[1]

İlk siyasi nitelikli yazısını, II. Meşrutiyet'in ilanından duyduğu memnuniyeti dile getirmek için 25 Temmuz 1908'de kaleme almış, İttihat ve Terakki'nin (İT) isteği doğrultusunda *Tanin*'i kurmuş ve bu gazetenin başyazarlığını üstlenmiştir. *Tanin*, zamanla kamuoyunun gözünde İT ile özdeşleşmiş ve onun yayın organı olarak görülmüştür.

1909 yılında milletvekili seçildikten sonra da ateşli ve mantıklı yazılarıyla Fırka'yı savunan Başyazar, 1911'de Maliye Nazırı Mahmet Cavid'in teklifi ve teşvikiyle Düyun-ı Umumiye Osmanlı Dayinler Vekilliğine seçilmiş, milletvekilliği aylığına ek olarak yüksek bir ücret almakta olduğu bu görevini, aralıksız Mayıs 1922'ye kadar sürdürmüştür.[2]

---

[1] Bunlardan en önemlileri aşağıda gösterilmektedir. Ö. Faruk Huyugüzel, **Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma,** İzmir, Ege Ü. Edebiyat Fakültesi, 1984; Hilmi Bengi, **Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın**, Ankara, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2000; Ali Mücellitoğlu Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, İstanbul, Cilt III, 1968-9; Süleyman Bulut, **Hüseyin Cahit Yalçın**, İstanbul, Milliyet, 1984; M. Nuri İnuğur, **Türk Basınında İz Bırakanlar**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1988; Cevdet Kudret [Suat Hizarcı], **Hüseyin Cahit Yalçın**, İstanbul, Varlık, 1957; Hilmi Yücebaş, **Büyük Mücahit Hüseyin Cahit**, İstanbul, Kültür Kitabevi, 1960; Cemil Koçak, "Hüseyin Cahit ve Fikir Hareketleri", **Tarih ve Toplum,** C. VII, Sayı 68, (Ağustos 1989), s. 22-30.; Y. Doğan Çetinkaya, "Hüseyin Cahit Yalçın", içinde, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık**, (Ed. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, İletişim, 2002, s. 314-329; A. Ali Gazal, **H. Cahit (Yalçın) Bey'in Siyasi Hayatı (1908-1913)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

[2] *Tanin*, kişilik haklarına dokunan ve heyecan yaratan sert uslubu gerekçe gösterilerek üç kez (Mayıs 1911, Eylül 1912 ve Ekim 1912) kapatılmış, bunun üzerine, Hüseyin Cahit, sırasıyla ve her biri ka-

Levent Şahverdi Arşivi

Şubat 1919'da işgal kuvvetlerince tutuklanmış ve bir süre sonra Malta'ya sürülmüş, 16 Mart 1921 günü tutsakların salıverilmesi konusunda Türk ve İngiliz Hükümetleri arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde serbest bırakılmıştır. İşgal altındaki İstanbul'a 15 Temmuz 1922'de, yani Malta'dan ayrıldıktan onbeş ay sonra dönen Hüseyin Cahit, ilk önce *Tanin* adıyla, buna izin verilmeyince *Renin* adıyla gazete çıkarmış, milli mücadeleyi destekleyici yazılar kaleme almış, bir süre sonra gazetesinin adını *Tanin*'e dönüştürmüştür. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve Hilafetin kaldırılması olayları için yaptığı değerlendirmeler nedeniyle Ankara Hükümeti tarafından muhalif gazeteci ilan edilmiştir.[3] *Tanin* Başyazarı ve sahibi Hüseyin Cahit Nisan 1925'te tutuklanmış, yargılanmış ve sürgün cezasına mahkum edilmiştir. Çorum'da sürgün cezasını çekmekte iken İzmir'de 1926 yılı ortalarında Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik bir suikast girişimi ortaya çıkarılmıştır. İzmir'de 26 Haziran'da başlayan yargılamalar 11 Temmuz'da sonuçlanmıştır. İstiklal Mahkemesi 17 Temmuz'da Ankara'da çalışmalarına başlamış, Mahkemenin talebi üzerine Hüseyin Cahit, 25 Temmuz 1926 günü, sürgünde bulunduğu Çorum'da sorgulanmış ve 1 Ağustos'ta Ankara'ya getirilmiştir. Karar duruşması 26 Aralık 1926'da yapılmış, Mahkeme Cavit Bey, Dr. Nazım, Hilmi ve Nail Beylerin idamına hükmetmiş, Hüseyin Cahit beraat etmiş ve idamlar o gece infaz edilmiştir. Hüseyin Cahit, kısa bir süre sonra sürgün cezasının kaldırıldığına ve serbest bırakıldığına dair telgrafı Çorum'da almıştır.

Hüseyin Cahit, kendisinin cumhuriyet rejimine özlem duyduğunu, Ulusal Mücadelenin gidişatının cumhuriyete varacağını açıklayan belki de ilk yazar olduğunu belirtmektedir. *Nutuk*'taki değerlendirmelerden anlaşıl-

---

pandıkça onun yerine geçmek üzere, *Cenin*, *Senin* ve *Renin* gibi değişik adlar altında gazetesini çıkarmayı sürdürmüş, üç kapanışta da, kısa bir süre sonra gazetenin *Tanin* adıyla çıkarılmasına izin verilmiştir. 29 Ağustos 1912'de Almanların Türk-Alman dostluğunu pekiştirmek amacıyla yaptığı bir davet çerçevesinde Almanya'ya giden Meclis Heyetine, parlamenter olmasının yanı sıra, "*Tanin* Başyazarı" sıfatıyla da katılmış ve heyete başkanlık etmiştir. Hükümete yönelik sert eleştirileri yüzünden, *Tanin*, Kasım 1912'de, bir başka adla yayımlanması da yasaklanmak suretiyle, kapatılmıştır. 11 Kasım 1912'de Viyana'ya kaçan Hüseyin Cahit, Babıali Baskını sonrasında ülkeye dönmüş ve 31 Ocak 1913'te *Tanin*'i tekrar çıkarmaya başlamış, eleştirilerini bu kez İT'ye yöneltmiştir. 12 Haziran 1913'teki Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra, Fırka ile daha fazla ters düşmemek için başyazılar yazmamaya başlamış, *Tanin*'de eleştirilerin sürmesi üzerine, kendisine büyük ün kazandıran *Tanin*'i 30 Ocak 1914'te Fırka'ya satmıştır.

[3] 1922-1925 yıllarında *Tanin*'de yayımlanan yazıları ve bu yazılar dolayısıyla Hükümet ile arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar hak. bkz. Nahit Yüksel, **Fikir Hareketleri Dergisi (1933-1940)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005. Cumhuriyetin ilanı öncesinde ve sonrasında, hükümet yanlısı *Anadolu'da Yeni Gün*'ün *Tanin*'e yönelttiği eleştiriler için, Nurettin Gülmez,"Yeni Gün'de Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXI, Sayı 62, Temmuz 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

maktadır ki, Mustafa Kemal, onun cumhuriyetçiliğinden hep kuşkulanmıştır. Cumhuriyetin ilanı usulüne yönelik eleştiriler, hilafetin korunmasındaki ısrarı ve Ankara Hükümetinin muhaliflerine zaman zaman destek vermesi, Mustafa Kemal'in ona karşı kuşkularını iyice artırmıştır. *Tanin*'e ve *Tanin* Başyazarı'na neredeyse on sayfalık yer ayrılan *Nutuk*'ta, bu gazeteden ve gazeteciden hiç de sitayişle söz edilmemiştir.

"... 11 Kasım 1923 günlü Tanin'in 'Şimdi de Halifelik Sorunu' başlıklı başyazısı okununca, cumhuriyetin kuruluşuna engel olmayanların, ne pahasına olursa olsun, halifeliğin kaldırılmasını önleyebilmek için çaba göstermeğe ve çalışmaya başladıkları anlaşılır. Tanin'in bu yazısında, padişah oğullarının mektupları yayımlanarak, padişah soyundan olan kişiler halka sevdirilmeye çalışılıyor. Ayrıca, padişah soyundan olanların haklarına karşı çirkin saldırılar yapıldığı ve bunu yapanın, partimizin en seçkin takımından olduğu belirtildikten ve Cumhuriyet Hükümetini ulus gözünde kötü göstermek için ne söylemek gerekli ise onlar da yazıldıktan sonra, Halifenin çekileceği söylentisine değinilerek : 'Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız' deniliyor. Sonra da: 'Millet meclisinin bu denli özgürlükten yoksun kaldığını, dışarıda verilen kararları yasalaştırmak durumuna düşürüldüğünü görmek gerçekten acı oluyor.' sözleriyle Meclis, bize karşı kışkırtılıyor; Cumhuriyetin ilanını kabul eden meclisin hiç olazsa Halifeliğin kaldırılmasını, oldubitti biçiminde kabul etmemesinin sağlanmasına çalışılıyordu."[4]

Hüseyin Cahit'in Ankara Hükümetine ve Mustafa Kemal'e karşı açık ve pervasız bir muhalefete geçmesi ve İT'nin yeniden canlandırılması emellerini kimi eski İttihatçılarla birlikte besliyor olması, Mustafa Kemal'i haklı olarak kuşkulandırıyordu. *Nutuk*'ta *Tanin* Başyazarının, Kurtuluş Savaşında yararlılık göstermiş kimi kişileri kışkırtmaya uğraştığı, hükümete yönelttiği eleştirilerle muhalif güçleri güçbirliği etmeye çağırdığı, Halk Fırkasının halkçılığının ancak sözde olduğunu savunduğu belirtilmekte ve Hüseyin Cahit'in kafasını ve gönlünü siyasal tutku ve öç alma duygusunun kararttığı ileri sürülmektedir.

Çorum'dan İstanbul'a döndüğünde geçim sıkıntısı çekmeye başlayan Hüseyin Cahit'in, iş bulmak üzere çaldığı kapılar birer birer yüzüne kapanmıştır. Şükrü (Kaya) Bey aracılığıyla, 1930 yılında, Sanayi ve Maadin Bankası Yönetim Kurulu Başkanlığı görevine atanmıştır. Kendisine düzenli bir

[4] Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev (Nutuk) II**, (8. Baskı), Ankara, TDK yayını, 1981., s. 605-6

Levent Şahverdi Arşivi

gelir sağlayan bu iş geçim sıkıntısını gidermiş ise de, Birinci Türk Dil Kurultayına sunduğu bildiri yüzünden bu görevine son verilmiş (1932) ve tekrar işsiz kalmıştır.[5] 27 Haziran 1933'te Necmeddin Sadak'ın *Akşam* gazetesinde "Akşamcı" imzasıyla ve siyasetten uzak konularda başladığı fıkra yazarlığını 1936 yılı ortalarına kadar sürdürmüştür.

Fikir Hareketleri'nin henüz ilk sayısında (29 Ekim 1933) "Cumhuriyet" konusundaki düşüncelerini açıklamış ve Cumhuriyet'in onuncu yıl coşkusunu dile getirmiştir: "Nasıl olmuş da uzun zamandır cumhuriyetsiz yaşamış, cumhuriyetten başka rejim altında yaşamaya nasıl tahammül etmişiz diye düşünüyoruz."[6]

Hüseyin Cahit, *Fikir Hareketleri'*nde güncel siyasete dair yazılar yazmaktan özellikle kaçınmış ve siyasal iktidarı hiçbir biçimde eleştirmemiştir. 1935 yılında haftalık *Yedigün*'de başladığı sohbet, deneme ve gezi yazılarını 1946 yılına kadar sürdürecektir.[7] 1936 yılında İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ ile belediye yatırımları ile ilgili bir konu dolayısıyla davalık olmuş ve davada yaptığı savunmayı *Fikir Hareketleri'*nde yayımlamıştır.

Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra, Hüseyin Cahid Yalçın, Başvekil Celâl Bayar'dan aldığı bir davet üzerine Ankara'ya gelmiştir.[8] Bayar kendisini çok sıcak karşılamış ve ülkenin birlik ve bütünlüğe ihtiyaç duy-

---

[5] Başyazar, yıllar sonra kaleme aldığı anılarında, 1926'dan sonra basın yaşamından uzak kalışını ve geçim sıkıntısı çekmesini şöyle anlatmaktadır. "Gazetem kapanmış, şiddetli bir rejim teessüs etmiş ve mücadele imkânı bitmişti. Bütün yakın arkadaşlarım hayata gözlerini kapamışlardı. Yapayalnız ve işsiz güçsüz kalıyordum. Ne bir gazeteye bir satır yazı, ne ufak bir iş. Hatta eski mektep müdürlüğüme dönmeye bile imkân yoktu. En kolay ve âdi bir iş sayılan gümrük komisyonculuğuna Müştak ile beraber başladım. Biz nerede, gümrük komisyonculuğu ve güya ticaret nerede? Bu işi tasfiye ettik.

"Çok zor ve ezici bir hayat devresi başladı. Eski dostum Şükrü Kaya'nın halimi İsmet Paşa'ya anlatması Sanayi ve Maadin Bankasına yerleştirilmemi intaç etti. Fakat Dil Kurultayında düşündüklerimi pervasızca ileri sürdüğüm için bankadan atıldım."

Hüseyin Cahid Yalçın, "Atatürk Devri", **Ulus**, (27.2.1951). Hüseyin Cahit'in yaşamının belki de en az hareketli ve renksiz olan bu devresi (1926-1933) hakkında diğer ayrıntılar için bkz. Bengi, **a.g.e**., s. 266-268.

[6] Bengi, Hüseyin Cahit'in bu makalesinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın adını hiç anmamasını ve ondan yalnızca "şef" olarak, Türk Milletinin yeniden dirilişini sağlayan Ulusal Mücadele hareketinin sevk ve idarecisi olarak söz etmesini ilginç bulmakta ve bu durumu, *Nutuk*'ta kullanılan "*Tanin* Başyazarı" nitelemesiyle bağlantılı değerlendirmektedir. Cumhriyetin on beşinci yıldönümü için 1938 yılında yazdığı yazıda ise, Hüseyin Cahit, Atatürk'ün büyüklüğünü ve ulusal mücadelenin başarılmasındaki rolünü açıkça belirtmekte, "Atatürk" sözcüğünü kullanmaktadır.

[7] Yalçın, haftalık *Yedigün*'de İT erkanının önemli kişiliklerinin (34 kişi) portrelerini çizmektedir. Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanıdıklarım**, İstanbul, YKY, 2001.

[8] İnönü, hatıralarında, Başvekil Celal Bayar aracılığıyla Hüseyin Cahid Yalçın ile ilişki kurduğunu belirtmektedir. Cemil Koçak,, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, (I. Cilt), İstanbul, İletişim yayınları, 1996, s. 176.

Levent Şahverdi Arşivi

duğunu, kırgınlık ve ayrılıkların artık bir yana bırakılması gerektiğini belirtmiş ve milletvekili olması önerisinde bulunmuştur. Yalçın, Bayar ve Cumhurbaşkanı İnönü ile yaptığı görüşmeler sonrasında öneriyi kabul etmiş,[9] 4 Ocak 1939 tarihinde yapılan ara seçimde V. Dönem Çankırı milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. VI. Dönemde yine Çankırı, VII ve VIII. dönemlerde İstanbul'dan, IX uncu dönemde de Kars'tan milletvekili seçilmiştir. Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyeliği de yapmış, partisinde Grup Başkan Vekilliğine seçilmiş, Türk Basın Birliği Başkanı olmuştur.[10]

Hüseyin Cahit'in Ulusal Mücadele'yi yürüten ve Cumhuriyeti kuran ekiple yıldızının barışmamasını, siyasal muhalefete düşmesini, Cemil Koçak, Ayşe Azman gibi, onun İttihatçı kadrolar arasında meydana gelen çekişme ve çatışmada Ankara'daki yeni iktidar sahiplerinin yanında ya da arkasında kalmayı tercih etmemesine bağlamaktadır.

Yalçın, ülkü bakımından kendisi ile Mustafa Kemal'in çok yakın olduğunu gözlemlemektedir.[11] Falih Rıfkı Atay ise, Hüseyin Cahit ve Mehmet Cavid'in Mustafa Kemal'in Enver Paşa gibi diktatörlüğe yönelmesinden korktuklarını belirtmekteydi.

"... Gerçekte Mustafa Kemal'in yaratmak istediği yeni Türkiye ve yeni Türk Cemiyeti ile, Hüseyin Cahit'in ilk gençliğinden beri rüyasını gördüğü yeni zamanlar Türkiyesi arasında hiçbir fark yoktu. Cavit de, O da tabii ki Cumhuriyetçi idiler. Öyle olmalı idiler. İkisi de aşağı yukarı Mustafa Ke-

---

[9] Asım Us, milletvekilliği önerisini kabul etmesinden sonra Yalçın'ın kendisine şunları söylediğini belirtmektedir. "... Ben Atatürk'ün aleyhinde hiçbir şey yapmadım. İsmet aleyhinde polemik yaptım. Fakat İsmet bana iyilik yaparak intikamını aldı. Ben hayatta oldukça onun aleyhinde kalemimi oynatmam." Asım Us, **1930-1950 Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, İstanbul, Doğruluk Matbaası, 1966, s. 328.

[10] 1938 yılından beri yalnızca dış siyaset konulu başmakaleler yazdığı *Yeni Sabah* gazetesinden 1943 yılında ayrılan Yalçın, 30.8.1943'te *Tanin*'i üçüncü kez yayımlamaya başlamış, 1947 yılı ortalarına kadar yayın yaşamında kalan bu gazetede daha çok dış siyasete ilişkin yazılar yazmış, komünizm, faşizm ve irticaya karşı mücadele etmiştir. 1948 yılında CHP'nin yayın organı olan *Ulus* gazetesinde siyasi nitelikli başyazılar yazmaya başlamış, partisine ve İnönü'ye destek vermiş, polemikçi uslubunu sürdürmüş ve Demokrat Parti'ye ağır eleştirilerde bulunmuştur. 9.9.1951 tarihli *Ulus*'ta yazdığı bir yazıda TBMM'nin manevi şahsiyetini tahkir ettiği gerekçesiyle dokunulmazlığı kaldırılmıştır. 1953 yılında *Ulus* gazetesinin kapatılması üzerine onun yerine çıkarılan *Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerinde de başyazarlık yapmıştır. Demokrat Parti aleyhine yazdığı yazılardan dolayı yargılanmış ve 26 ay hapse mahkum edilmiş, 1.12.1954 tarihinde 79 yaşında iken cezaevine konulmuştur. Üç buçuk aylık mahkumiyetin ardından, iç ve dış basında yürütülen kampanyaların da etkisiyle, Bakanlar Kurulu Kararı ile serbest bırakılmıştır. 1957 seçimlerinde hasta olmasına rağmen yeniden aday olan Yalçın, seçim kampanyası sürerken, 18 Ekim 1957 günü zatürreden hayatını kaybetmiştir.

[11] Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, (Haz. Rauf Mutluay), (2. Baskı), İstanbul, Türkiye İş Bankası yayını, 2000, s. 372.

Levent Şahverdi Arşivi

mal'le aynı şeye inanmakla beraber Mustafa Kemal'e inanmıyorlardı. İttihat ve Terakki devrindeki Enver diktatoryası tecrübesinin bu türlü kaygılanmalarında derin tesiri olmuştur."[12]

Hüseyin Cahit'in *Fikir Hareketleri* dergisinde Türk Devrimine bakışını ve siyasal iktidarla ilişkilerini anlamak için, başyazarlığını kendisinin yaptığı bu dergiyi irdelemek gerekir.

III. *Fikir Hareketleri* Dergisi

"Fikir Hareketleri" adını taşıyan "İlmi, İçtimai, Edebi Haftalık Risale", Cumhuriyet'in ilanının onuncu yıl dönümünde (29 Teşrinievvel 1933) ilk sayısıyla okur karşısına çıkmıştır.[13]

Diktatörlüğün ve özellikle de komünizmin çokça irdelendiği dergide, Hüseyin Cahit, kendisinin de gençken bir aralık bu " boş hülya"lara (komünizm) sürüklendiğini, BDS sonrası "... devresinin en mühim hadisesi sıfatile bugün tazelenmiş olan bu mevzuu esaslı surette tetkik etmekte büyük bir fayda ..." gördüğünü belirtmektedir.

"Umumi harp beşeriyet tarihinde hiç görülmedik bir kan ve felaket kasırgası halinde ortalığı sarstıktan sonra büyük bir inkılaba sebep oldu. İnsanların en yüksek bir ideal gibi ele geçirmeye çalıştıkları demokrasi yıkılacak zannolundu ve her tarafta demokrasi aleyhinde sesler işitildi. Bugün demokrasi bir taraftan komünistlerin teşkil ettikleri tehlike ile uğraşmak mevkiindedir. Diğer tarafta da diktatörlükle demokrasiyi ezmeğe uğraşıyorlar."

Dergide demokrasinin içinde bulunduğu durum ve demokrasinin düşmanları (diktatörlükler, sosyalistler ve komünistler) kuramsal yönden ve uygulamalar açısından ele alınmıştır.

Yalçın, dergisinin son sayısında, *Fikir Hareketleri*'nin "... milli hakimiyet felsefesi ve rejimi aleyhinde sağdan ve soldan yapılan hücumların mahiyetini tahlil ve teşrih…" ettiğini ve gereken bilgiyi verdiğini belirtmektedir."[14]

---

[12] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, Bateş A.Ş., 1998, s. 382.

[13] Derginin başmuharriri, muharriri ve hatta her şeyi Hüseyin Cahit idi. Hüseyin Cahit, ilk sayıda kaleme aldığı "Matbuat Hayatı" başlıklı makalesinde, *Fikir Hareketleri*'nin çıkmaya başladığı sıralarda birçok derginin yayın yaşamında olmasının iftihar edilecek bir durum olduğunu belirtmektedir. Ona göre, "... Türkiye hiçbir zaman böyle bir inkişafa nail olmamıştır." Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 1, (29.10.1933).

[14] Hüseyin Cahid Yalçın, "Okuyucularıma", **FH**, Sayı 364, (12.10.1940).

Levent Şahverdi Arşivi

Fikir Hareketleri'nde, 80'i Türk olmak üzere, 332 ayrı yazarın kaleminden çıkan toplam 3245 makale yayımlanmıştır. Türk yazarların sayısı fazla gözükmekle birlikte, Hüseyin Cahid Yalçın bir yana bırakılırsa, yazarlardan birden fazla makalesi yayımlananların sayısı 10'u geçmemektedir. Başyazarın, değişik türde toplam 401 makalesi yayımlanmıştır. Bu, makale toplamının % 12,3'üdür. 79 yazı ile Francesco Nitti, dergiye en çok katkısı olan ikinci yazardır. Derginin diğer önemli yazarları Francis Delaisi, Edouard Benes, Alfred Cobban, Louis Marlio, Edmond Vermeil, Fortunat Strowsky, W. Henry Chamberlin, Joseph-Barthélemy, Frank H. Hankins, Henri Decugis, Julien Benda, Comte Sforza, Emile Labarthe, F. Cambo, F.J.C. Hearnshaw, Georges Guy-Grand'dir.

Bilimsel, toplumsal ve yazınsal bir dergi olan *Fikir Hareketleri*'nde siyasetten iktisada, kültürden diplomasiye, dinsel konulardan edebiyata kadar pek çok konuya yer verilmiş ise de, en sıklıkla ele alınan konu, 421 makale ile komünizmdir. Demokrasi savunusunun yapıldığı, devletçilik ilkesinin desteklendiği ve orta sınıf tezinin ileri sürüldüğü dergide yer verilen en güçlü söylem, antikomünizmdir.[15]

Hüseyin Cahit'in *Fikir Hareketleri* dergisinde Türk Devrimine bakışını ve siyasal iktidarla ilişkilerini *Fikir Hareketleri*'nden izlemeye başlamadan önce, iki savaş arası dönemin koşullarına ve Türk düşün yaşamını etkileyen bazı akımlara değinmek yararlı olacaktır.

IV. İki Savaş Arası Dönem (1914-1945)

XX. yüzyılda yaşanan iki Dünya Savaşının arasındaki süre (çoğunlukla Savaş yıllarını da kapsayacak biçimde 1914-1945 yılları) çok olumsuz nitelemelerle[16] anılır. Bu devrede kitlesel felaket ve giderek artan barbarca yöntemler, teknolojideki sürekli ve göz alıcı ilerlemeleri, hatta dünyanın birçok yerinde insanın toplumsal örgütlenmesindeki inkar edilemez gelişmeleri gölgelemekteydi. Sanayileşmiş ülkelerin bu devrede toplumsal devrime yakalanmadan çıkabilmeleri, kimi tarihçilere göre, bu ülkelerin iktisadi ve toplumsal yapılarının hayli sağlam olduğunun kanıtıydı. Bu ba-

---

[15] Hüseyin Cahid Yalçın, "Atatürk Devri", **Ulus**, (27.11.1951). Yalçın, demokrasiye sövmenin, diktatörlüğü alkışlamanın bir "... geçim ve ilerleme vasıtası..." olduğu bir dönemde, "Yaşayabilmek için 'Fikir Hareketleri' risalesini neşre..." başladığını belirtmektedir. Dergi hakkında bkz. Nahit Yüksel, **a.g.e.**

[16] Bu yılları Hobsbawm "felaket çağı", Carr ise "kriz yılları" biçiminde adlandırır. Kimi tarihçiler için de, dönem, "karanlık çağ" veya "ideolojiler çağı"dır.

Levent Şahverdi Arşivi

şarıyı göstermekle birlikte, kapitalizm, Bolşevizmin meydan okumasını, kendisini 1914'te olduğundan bambaşka bir şeye dönüştürerek savuşturabildi. 1920-1939 devresinde Avrupa devletlerinin çoğunda parlamenter demokratik sistemler hemen hemen tamamen ortadan kalktı, bunlardan bir kısmı sosyalizme yöneldi. Liberalizm için, bütünüyle yok olmanın tek seçeneği değişim idi. Bu seçenek, Keynes sayesinde yaşama geçirildi. Keynes, devletin yönettiği ve kontrol ettiği bir ekonominin savunuculuğunu yapmaktaydı. Kapitalist toplumun ancak devlet yönetim ve kontrolünde (planlamacılığında) varlığını koruyabileceğini düşünmekteydi. 1939 yılında yaşlı kıtadaki 27 devletten yönetimleri demokratik olanların sayısı 10'u geçmemekteydi.[17] 1914 öncesindeki liberal kapitalizmin öldüğü, iki Savaş arası dönemde hemen hemen evrensel bir biçimde kabul edilmişti.

"... 1914-1945, ideolojilerin en yoğun olduğu bir evreydi. Demokrasilerin çöktüğü, liberalizmin terk edildiği, güdümlü ekonomilerin giderek neomerkantilist çizgiye girdiği; iki dünya savaşı, bir dünya buhranı, milliyetçilik ve militarizm; faşizm, nasyonal sosyalizm, bolşevizm ve benzeri otoriter ve totaliter rejimlerin at oynattıkları bir dönem geride kaldı. 20. yüzyılın tüm çözümsüzlük örnekleri bu otuz yıla sığdı..."[18]

Türkiye Cumhuriyeti, dış dünyada yukarıda tasvir edilen koşulların geçerli olduğu bir sırada, Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulacak (1923) ve ilk ve ikinci on yılını iki savaş arası dönemin zorlu koşullarında geride bırakacaktı.

Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde (1933), Türkiye'de basın, düşünce ve sanat ortamını uzun süre etkileyecek bazı dergiler yayın yaşamında yerini almıştı. Halkevleri *Ülkü*'yü, Hüseyin Cahit *Fikir Hareketleri*'ni, Ya-

---

[17] Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı,** (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, Sarmal yayınları, 1996. Lipson da benzeri gözlemlerde bulunmakta, 1939 yılında demokratik yönetime sahip Avrupa ülkeleri olarak Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İsviçre ve Norveç'i saymaktadır. Ona göre, 1920'lerin başlarında demokratikleşme konusunda umutlar artsa da, bu onyılda ve 1930'lardaki olaylar demokrasinin son bir yüzyıl boyunca başına gelenlerin en kötüsü idi. Leslie Lipson, **Demokratik Uygarlık**, (Çev. Haldun Gülalp, Türker Alkan), Ankara, Türkiye İş Bankası, 1984, s. 71-2.

[18] Zafer Toprak, "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu", **Toplumsal Tarih**, Sayı 121, (Ocak 2004), s. 70. Devlet-birey ilişkilerinin tarihin hiçbir döneminde BDS sonrasında olduğu kadar kamuoyunu meşgul etmediğini belirten ve bunu Savaşın ortaya çıkardığı genel karışıklıklar (ihtilaller, isyanlar ve bunalımlar) ve bu karışıklıklar arasında yapılan emrivakiler (Sovyet Devrimi) biçiminde iki nedene bağlayan Ağaoğlu Ahmet'e göre, Avrupa'da diktatörlüklerin yaygınlaşması, tarihin gidişinin "medeni beşeriyet"e (iktisadiyat alanında mesai serbestisi ve kapitalizm, siyaset alanında parlamentarizm ve bireysel özgürlük olan kuruluş tarzı) doğru olmadığı yönünde öteden beri sosyalistlerce savunulan tezleri güçlendirmektedir. Ağaoğlu Ahmet, **Devlet ve Fert**, İstanbul, Sanayiinefise Matbaası, 1933, s. 3-6.

Levent Şahverdi Arşivi

şar Nabi ve Nahit Sırrı *Varlık*'ı, İsmayıl Hakkı *Yeni Adam*'ı ve Sedat Simavi de *Yeni Gün*'ü bu yıl içinde yayımlamaya başlamıştı. Türk basın tarihinin en çok ses getiren iki dergisi, *Kadro* ile *Kooperatif*, 1932'den beri yayımlanmaktaydı.[19]

Dayanışmacılık esinli olan ve II. Meşrutiyet döneminden beri düşünce yaşamımızda yer alan halkçılık (popülizm), düşünce dergiciliğimize de yansımıştır. II. Meşrutiyet sonrasında ve tek parti döneminde yayımlanan bazı dergilerde, farklı temalarla, halkçı söylem kullanılmıştır. *Fikir Hareketleri* de bu tür söylem içeren dergilerden biridir.[20] *Fikir Hareketleri* öncesinde halkçılığın dergiciliğimize nasıl yansıdığına aşağıda kısaca değinilecektir.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı halkçılarının sözcülüğünü Yusuf Akçura üstlenmiş, 1910'ların başında yayınlanan *Türk Yurdu*'nda ulusun halktan kaynaklandığı ve halktan ayrı bir ulus kavramının düşünülemeyeceği belirtilmiştir. Uluslaşabilmek için halkı yükseltmek gerekmekteydi. Osmanlı aydını halka doğru inmeli ve halkı anlamalıydı. 1913 yılında yayımlanan *Halka Doğru* ise, aydınlar önderliğinde halkın eğitilmesini önermiş, II. Meşrutiyetin sonlarına doğru "halk" sözcüğü ile "orta tabaka" kastedilmeye başlanmıştır.

"1910'lu yılların ilk yarısında *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergilerinde gündeme gelen halkçılık, 1. Dünya Savaşıyla birlikte yeni bir evreye girer. Savaş öncesi 'halka doğru' hareketi gizli bir sınıf anlayışını içerir: Alt gelir

---

[19] 1935 yılında Basın Kongresi toplandığında ülke çapında 38 adet günlük gazete, 78 adet süreli gazete ve 127 adet de dergi çıkarılmaktaydı. Yeni rejimle en uyumlu yayın yapan gazeteler *Ulus, Cumhuriyet, Akşam, Kurun (Vakit)* ve *Son Posta* idi. 1930'lu yılların önemli iki gazetesi de 1936'da çıkarılan *Tan* ve 1938'de çıkarılan *Yeni Sabah* idi. Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA)**, Cilt I, s. 216-217.

[20] Zafer Toprak, "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı", içinde, **Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)**, İstanbul, Gelişim, 1984, s. 13-54. Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi dergilerini "fikir dergiciliği" açısından inceleyen ve dergiciliğimizin nasıl bir evrim geçirdiğini saptamaya çalışan Toprak, makalesinde, BDS'nın neden olduğu toplumsal çöküntü dolayısıyla, uzlaştırıcı bir dünya görüşü olan dayanışmacılığın Osmanlı düşünce yaşamında yerleştiğini, çıkarları çelişen toplumsal sınıflar yerine çıkarları uzlaşan meslek zümrelerinin konduğunu, korporatist yönü giderek belirginleşen meslekçilik vurgulanarak Osmanlı toplumsal düzeninin ahlak normlarıyla denetlenmek istendiğini, halkçılığın iktisadi boyutunun müdahaleci bir devlet modelini gerektiren iktisadi dayanışmacılık olduğunu, BDS yıllarında XIX. yüzyıl liberalizminin artık geçerliliğini yitirdiğini, List'in "milli iktisat"ının Smith'in "liberal iktisat"ına üstünlük sağladığını belirtmektedir. **a.g.m.**, s. 24-26. Toprak, İttihatçıların, II. Meşrutiyet sonrasında her yönüyle liberal bir nitelik taşıyan *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* ile yola çıktıklarını, buna karşılık, *İktisadiyat Mecmuası* gibi koyu müdahaleci bir dergiyle 1918'e ulaştıklarını, 1908'in İngiliz hayranlığının Balkan Savaşları ertesinde Alman hayranlığına dönüştüğünü işaret etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

gruplarına yönelir, kır ve kent çalışanlarının sorunlarına çözüm arar. Rusya kökenli göçmen müslümanlar ve Balkanlar'daki popülist gelişmeler Türkçüler arasında 'narodnik' geleneğinin doğuşuna neden olmuştur. Oysa, 1. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı yepyeni gerçeklerle karşılaşır. Halk sözcüğü içerik değiştirir. Müslüman-Türk unsur etkinlik kazanır. Halk bundan böyle Müslüman-Türk orta sınıf'tır. Türkiye'nin en zengin yöresi İzmir'de, Mahmut Celal (Bayar), Dr. Nazım ve Vali Rahmi Bey'in girişimiyle Halka Doğru Cemiyeti kurulur. Derneğin yayın organı olarak *Halka Doğru Mecmuası* çıkarılır.

"*Halka Doğru Mecmuası'*nın, aynı adı taşıyan önceki dergiden farklı bir halk anlayışı vardır. Halk sözcüğünden ulusal benliğin taşıyıcısı orta tabaka amaçlanır; düşük gelir grupları, topraksız ya da az topraklı köylü, gündelikçi işçi ve küçük esnaf dışlanır. O güne değin, 'avam' ve 'havas'tan oluşan Osmanlı toplum yapısına, *Halka Doğru Mecmuası* üçüncü bir katmanı, 'halk'ı ekler. Bundan böyle *Halka Doğru Mecmuası*, Türk ulusunun geleceğinin güvencesini oluşturduğu kanısında olduğu 'orta sınıf'a bilinç götürmeyi amaçlar. Savaş yıllarında 'halka doğru' gidenler, Türk Ocaklarının 'narodnik' eğilimlerini terk eder, Müslüman-Türk eşrafın dış odaklara karşı iktisadi çıkar birliğini gözetirler."[21]

Güçlü orta sınıf tezi halkçı rejimlerin temel dayanak noktasıdır. Sınıfsal karşıtlıklar bu rejimlerde orta sınıf aracılığıyla giderilmektedir. Halkçılığa göre, gelişmiş ülkelerin sınıfsal yapılarındaki kristalleşme ya da belirginleşme geri kalmış ülkelerde görülmez. Bu ülkelerde olsa olsa sömürgecilik döneminden kalma "sınıfsal kalıntılar"dan söz edilebilir. Halkçı düzende sınıf mücadelesi kavramı anlamını yitirmektedir. Bu rejimlerde temel çelişki sınıflar arasında değil, toplumun tümü ile ya da ulusla, tüm dış dünya, özellikle eski sömürgeci ülkeler arasındadır. Halkçılığa göre geri kalmış ülkelerde proleter sınıf yoktur, proleter ulus vardır. Bağımsızlığını kazanan ve uluslaşan toplumlarda ulusal kimlik ya da benlik sorunu bütüncü- dayanışmacı bir toplum modelini gerekli kılar. Ulusun kendini tanımlaması kimi kez ırkçı açılımları da gündeme getirir. Halkçılığın (popülizmin) tüm bu ögeleri, Toprak'a göre, Tek Parti dönemi dergilerinde görülebilir. Örneğin, proleter ulus teması *Kadro*'da, orta sınıf teması *Fikir Hareketleri*'nde, ırkçı temalar[22]

---

[21] **a.g.m**., s. 28-30.

[22] Bu söylemi kullanan dergiler hakkında iyi bir çözümleme için bkz. Toprak, **a.g.m.**, s. 42-48. Bu konuda ayrıca bkz. Günay Göksu Özdoğan, "Türk Ulusçuluğunda Irkçı Temalar: 1930 ve 1940'ların Türkçü Akımı," **Toplumsal Tarih**, Sayı 29, (Mayıs 1996), s. 19-24. Güven Bakırezer, "Nihal Atsız'ın Düşüncesi", **Toplumsal Tarih**, Sayı 29, (Mayıs 1996), s. 25-31.

Levent Şahverdi Arşivi

ise dönemin Türkçü- Turancı dergilerinde işlenmiştir.[23] 1930'lu yılların dergilerinden bu onyılın düşünce dergiciliğine damgasını vuranı, 1932-1935 arasında 36 sayı yayımlanan *Kadro*'dur.[24]

Halkçı düşüncenin ve halkçı rejimlerin temel dayanak noktası "güçlü orta sınıf tezi"dir. Bu tez, *Fikir Hareketleri*'nde de görülmektedir. *Fikir Hareketleri* tek parti döneminde demokrasi retoriğini en yaygın biçimde kullanan dergidir.[25] 1930'lu yıllarda, kuşkusuz, halkçı olmayan dergiler de vardı. Bu dergiler arasında Ahmet Ağaoğlu'nun *Akın*'ı (1932-1933), Sabiha Sertel'in *Projektör*'ü (Mart 1936), İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun *Yeni Adam*'ı (1934), Hilmi Ziya Ülken'in İ*nsan*'ı (1939-1941) Nurettin Topçu'nun *Hareket*'i (1939-1979) sayılabilir

---

[23] Toprak, "Fikir…, s. 42. Tek parti döneminde geliştirilen halkçı düşüncenin temel odaklarından biri olan kooperatifçilik ve Ahmet Hamdi'nin (Başar) *Kooperatif*'i ve halkçı düşüncenin bir diğer versiyonu olan, CHF'nin altı esasını kitlelere benimsetmeyi amaçlayan ve köy ve köycülüğü yücelten *Ülkü* için bkz. **a.g.m.,** s. 36-38. "Ahmet Hamdi'ye göre, Türkiye'de sınıflar belirgin bir nitelik kazanmamıştır. Bu nedenle, bir dizi zorlamalarla ülkede 'kapitalist sınıf' yaratmak gereksizdir. Zaten dünya buhranı kapitalizmin çözümsüzlüğünü göstermiştir. İzlenecek yol, geri kalmış tüm ülkelerde geçerliliği olan iktisadi devletçiliktir. Yapay özendirmelerle özel girişimci yetiştirmek çözüm değildir. Özel girişimcilere olanaklarına koşut ortam sağlanmalı, diğer alanlar devletçe değerlendirilmelidir."

[24] *Kadro*, Kemalist Devrimin ideolojisini oluşturmayı amaçlamakta, kapitalizm ile sosyalizm dışında üçüncü bir yol aramaktaydı. Marksizmden esinlenmesine karşın, dönemin resmi ideolojisine ters düşmemektedir. *Kadro*'ya göre, Marxist kuram ulusal kurtuluş hareketlerini açıklamada yetersiz kalmıştır. Tarihsel maddecilik ise, Marxist öğretiden bağımsız olarak sömürgelikten yeni kurtulan azgelişmiş ülke koşullarına uygulanabilir. Kapitalizmin gelişmesi dünyayı ileri tekniğe sahip ülkeler ve bu teknikten yoksun ülkeler diye iki kampa ayırmıştır, ulusal kurtuluş hareketleri de işte bu çelişkiden doğmaktadır. 20. yüzyılın temel çelişkisi azgelişmiş sömürge ya da yarı sömürge ülkelerle bunları yöneten ileri kapitalist ülkeler arasındadır. İleri kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelelerinin geleceği de sömürge ve yarı sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin yazgısına bağlıdır. Sömürge ve yarı sömürgeler ulusal kurtuluş mücadelelerini başarıya ulaştırmadıkları sürece bu ülkelerde Batı'daki anlamıyla toplumsal sınıflar ortaya çıkamaz. Osmanlı Devleti de toplumsal sınıflardan yoksundu. Mustafa Kemal'in önderliğindeki milli mücadele, bir sınıfın değil tüm ulusun emperyalizme karşı başkaldırmasıdır. Temel çelişki bağımsızlığı kazanan ülkelerin kendi üretici güçlerini geliştirmeleri ile çözülecektir. Türkiye gibi sınıfların olmadığı bir toplumda modern teknik ve toplumsal kalkınma Devlet eliyle ve bir plan dahilinde yürütülecektir. Ulusal kurtuluş savaşı ertesi ortaya çıkan devlet sınıfsal nitelik taşımayacak, sınıflardan bağımsız bir devlet olacaktır. Türk Devrimi, Kadroculara göre, "sınıfsız ve tezatsız" bir ulus olmayı amaçlar. Bu açıdan kadrocu görüş dönemin resmi ideolojisi ile uyum içindedir. **a.g.m.**, s. 38-40. Dergi için ayrıca bkz. Ömür Sezgin, "Kadro Hareketi", içinde, **Kadro**, (Ed. Cem Alpar), Ankara, Gazi Üniversitesi yayını, 1982, ss. 11-20; Mustafa Türkeş, **Ulusçu Bir Sol Akım: Kadro Hareketi, Ankara,** İmge Kitabevi yayını, 1999.

[25] Toprak, makalesinde, *Fikir Hareketleri*'nin demokrasi anlayışının Kıta Avrupa'sındaki totaliter eğilimlerden etkilendiği kanısındadır. Toprak, "Fikir…", s. 40-41.

Levent Şahverdi Arşivi

V. Hüseyin Cahit'in (Yalçın) Türk Devrimine Bakışı

Siyasal anlamda inkılabı (devrim)[26] "bir devletin siyasal ve toplumsal yapısının aniden ve şiddetli bir biçimde değişmesi" biçiminde tanımlayan ve devrimi (inkılab) isyan veya ihtilalle karıştırmamak gerektiğine işaret eden[27] Hüseyin Cahit'e göre, birdenbire ve şiddetli, yıkıcı ve yapıcı nitelikleri taşıyan bir hareketin devrim sayılabilmesi için, bunun uzun sürmemesi gerekir; aksi takdirde, buna devrim değil tekâmül denilir.[28]

Başyazar, devrimin süresi konusunda *Kooperatif* (Ahmet Hamdi) ile uzlaşamamaktadır. Ahmet Hamdi, Hüseyin Cahit'in devrimi "bir taraftan yıkıcı, bir taraftan yapıcı hareket" olarak nitelemesine dikkat çekerek, bu nitelikteki bir hareketin, 'ani' olamayacağını, çünkü devrimin "yapıcı" olabilmesinin onun sürmesine bağlı bulunduğunu ileri sürmüştür.[29] Hüseyin Cahit ise, devrim 'ani' olur derken, çok kısa sürede olan biten (anlık) bir hareketi kastetmediğini, böyle anlaşılmasının bir "tecahül" (bilmezden gelme) teşkil edeceğini belirtmektedir. "... Şüphesiz ki inkılap bir müddet sürer. Fakat milletlerin insan cemiyetlerinin hayatına nazaran bizlerin şahsımızca mühim olabilen zaman parçaları pek değersiz kalacağı için bunlara 'ani' denilmesi tabiidir." Devrimler, Hüseyin Cahit'e göre, ilkeler koyar ve sonra o ilkeleri uygulamaya başlar. Devrimleri 'ani' bir hareket olarak algılayanlar bununla işte bu ilke ilanlarını kastederler. Devrimin "yapıcılık" niteliğinin uzun zaman gerektirmesi doğaldır.[30]

Başyazara göre, siyasal anlamıyla "devrim" olgusunun işlevinin XIX. Yüzyılın başından 1930'lu yıllara dek aynı kaldığını sanmak önemli bir yanılgıdır. Devrimin asıl ve geleneksel işlevi mutlak ve müstebit hükümetleri yıkmak ve demokrasiyi kurmaktır.[31] XIX. Yüzyıldaki devrimler ile Türk Devrimi demokrasi tesis eden devrimlerdendir.

Fikir Hareketleri'nde Türk Devriminin ve demokrasisinin niteliği konusunda yapılan değerlendirmeler hemen tümüyle Hüseyin Cahid Yalçın'a

---

[26] Başyazar, Révolution" sözcüğüne karşılık olarak Türkçe'de hem ihtilal hem de inkılab sözcüklerinin kullanıldığını, kendisinin révolution'u "inkılap" (devrim) biçiminde çevirmeyi yeğlediğini belirtmektedir. Devrim, sözlük anlamıyla da, "nagihani (ani) ve önemli bir değişiklik"i işaret etmektedir. Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 1, (29.10.1933).

[27] Hüseyin Cahit, "Bizde İnkılap Avrupa'da İnkılap", **FH**, Sayı 2, (2.11.1933).

[28] Hüseyin Cahit, "İnkılaba ve Hürriyete Dair", **FH**, Sayı 11, (4.1.1934).

[29] **Kooperatif**, Sayı 19, (Kanunuevvel 1933).

[30] Hüseyin Cahit, "İnkılaba ve Hürriyete Dair", **FH**, Sayı 11, (4.1.1934).

[31] "… Gerek mazide gerek zamanımızda inkılap mutlak ve müstebit hükümetlerden kurtulmak için yegane müessir halas şeklini vücude getirmiştir." Hüseyin Cahit, "Bizde İnkılap Avrupa'da İnkılap", **FH**, Sayı 2, (2.11.1933).

Levent Şahverdi Arşivi

aittir.[32] Demokrasi, Başyazar için, "... milli hakimiyetten başka bir şey değildir; ... halk hükümetidir, halkın icrayı hükümet etmesidir."[33] XIX. yüzyılın başından beri Dünya ulusların özgürlüğüne doğru yürümektedir. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yıkılan hükümetler, Savaş öncesinde en kudretli oldukları sanılan mutlak hükümdarlıklar idi.[34]

Hüseyin Cahit, kimi yurttaşlarımızın demokrasiye karşı oluşlarını, demokrasi aleyhine söz söylemelerini ve demokrasiyi yerin dibine batırmak istemelerini anlayamadığını belirtmekte, bu durumu onların demokrasiye, bilimsel anlamı dışında garip ve kendilerince bir anlam yüklemelerine bağlamaktadır.[35] Oysa, Anayasamız en değerli demokrasi belgemiz ve referansımızdır.[36]

Türkiye Cumhuriyeti Savaş sonrasının yeni demokrasilerinden biridir. Türkiye'de gerçekten değişen bir şey vardır. Bu yalnız bir etiket farkı de-

---

[32] Dergide Başyazar dışında Türk Devrimini değerlendiren az sayıdaki yazardan biri de Nitti'dir. "...Türkiyede genç Türklerin pek çabuk zeval bulan teşebbüsleri istisna edilirse, hiçbir zaman ne hürriyet görülmüştür, ne hakiki bir parlamento, ne de demokrasi. Mustafa Kemal bütün bunları işte her şeyden mahrum olan memlekete soktu. İntihabat sisteminin zorluksuz işlediği, parlamentonun daima iyi işlediği iddia olunamaz. Fakat ne de olsa imkan müsait olduğu kadar işliyor...

"Zaferden sonra, tarihin şimdiye kadar şahit olmuş olduğu en büyük teşebbüslerden birini yapmak, yani asırlardanberi müstebidane bir tazyike alışmış olan bir memlekete demokrasi başlangıcı sokmak ve müslüman diyarında asri zamanların en büyük layikleştirme işini başa çıkarmak şerefi ona aittir. Bütün iğvaata karşı koyarak, kendisi halifeliği kabul etmedikten başka İstanbul halifeliğini de ortadan kaldırdı. Bu, katolik memleketler için yalnız Kilise ile Devleti ayırmağa değil, Papalığı yok etmeğe de muadildir." Francesco Nitti, "Türk İnkılabı", **FH**, Sayı 1, (29.10.1933).

[33] Hüseyin Cahit, "Bizde Demokrasi Düşmanlığı", **FH**, Sayı 9, (21.12.1933). Demokrasi, Fransız Devrimi sonrasında tarihi bir gerçeklik biçimini almış, monarşilerin çoğu XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başında gerçek birer demokrasiye dönüşmüşlerdir. Georges Guy-Grand, "Demokrasinin Tarifi", **FH**, Sayı 183, (24.4.1937). Bir ülkede özgürlük yanı sıra şu üç koşul da gerçekleşmişse, o ülkede demokrasinin varlığından söz edilebilir: isonomie (yasa önünde eşitlik), isotimie (irsi memuriyet ve vazife kabul edilmesinin reddi, yurttaşların memuriyetlere girmede eşit hakka sahip olmaları) ve isegorie (dernek kurma, toplanma ve söz söyleme özgürlüğü, yani basın özgürlüğü). Nitti, "Demokrasinin Temel Prensipleri", **FH**, Sayı 186, (15.5.1937). Demokrasinin temel ilkelerinden büyük kısmını kurumlarında ve uygulamalarında bulunduran toplumlar birer demokrasi sayılabilir. Nitti, "Eski ve Yeni Demokrasi Telakkileri", **FH**, Sayı 187, (22.5.1937). Komünizm, özü itibarile, demokrasinin red ve inkârı demek değildir. Yeter ki, "umumun muvafakati"ne dayalı olarak kurulsun. Oysa, günümüzde, hiçbir zaman özgürlüğün ne olduğunu görmemiş bir ülkede, Rusya'da, bir azınlık özel bir tipte siyasal ve iktisadi bir rejim kurdu. Bu, çoğunluğun istenci doğrultusunda kurulmuş bir komünizm değildir, muazzam bir devlet kapitalizmidir. Yalnız büyük bir mal sahibi vardır ve o da devlettir, üretim hükümet tarafından çizilmiş bir plana göre yapılır. Herkes bunu icraya mecburdur. Nitti, "Milli Hakimiyete Karşı Komünizm", **FH**, Sayı 207, (9.10.1937).

[34] Hüseyin Cahit, "Türk Cümhuriyetinin Onuncu Yıldönümü", **FH**, Sayı 1, (29.10.1933).

[35] Hüseyin Cahit, "Bizde Demokrasi Düşmanlığı", **FH**, Sayı 9, (21.12.1933).

[36] "... Bugün memleketi Cümhuriyet Halk Fırkası idare ediyor. Bugün Türkiyede bir halk hükümeti iktidar mevkiinde bulunuyor. Türk inkılabı eski sultanların istibdat diyarına bu hürriyeti getirmek şerefile bütün dünyaya karşı iftihar ediyor. Bu neticeyi temin için Türk inkılapçıları, başlarında Büyük Şef, senelerce uğraştılar, kanlarını feda ettiler ve nihayet dünyanın en necip ve yüksek hareketlerinden birini hakikat sahasına çıkardılar." **a.g.m.**

Levent Şahverdi Arşivi

ğil, ulusun ruhundan yeni bir hareket zembereği canlanmasıdır, bir ulusun benliğini anlaması, hak ve özgürlük alanına doğmasıdır. Hüseyin Cahit'e göre, kimi yabancı düşünür ve siyasilerce Türk Devriminde bazı ıslahatlarda pek acele edildiği ve tarihin cereyanının hızlandırılmaya çalışıldığı yönünde görüşler ileri sürülmesinin ve Devrimimizin kalıcılığı konusunda duraksamaya düşülmesinin nedeni, Devrimimizin uzun bir geçmişi olduğunun göz önünde bulundurulmamasıdır. "...tarihin bir asırlık cereyanı kah belli, kah gizli, kah uyuşuk, kah ateşli, bu neticeyi hazırlıyordu."

"... Türk inkılabı herhangi bir şark memleketinde herhangi muvazenesiz bir inkılapçının hayat ve kabiliyet imkanlarını düşünmiyerek kurmağa çalıştığı bir hayal binası, bir utopie değildir. Biz bugünkü neticeye varmak için bir asırdan ziyade bir müddettir çalışıyoruz, kurbanlar veriyoruz. Türkiye Cümhuriyeti kış bahçelerinin yapma havası içinde zorla açtırılmış mevsimsiz, soluk bir çiçek değildir. Haşmetile ortalığı kaplıyan canlı bir şe'niyettir.

"Son padişah ve halifenin hıyaneti yüzünden müttefik düşmanlar karşısında kendi başına kalan millet vatan müdafaasında yalnız kendi varlığına ve kuvvetine güvenerek senelerce çarpıştı, evlatlarının dökülen kanı içinde cümhuriyet terbiyesini aldı ve cümhuriyet idaresini resmen ilan etmeden filen senelerce tatbik etti. Onun içindirki hükümdarlık rejiminden cümhuriyet rejimine geçiş millet için pek zaruri, pek tabii, pek sade bir iş oldu. Ruhlarda zaten hazırlanmış olan içtimai ve fikri ıslahat da bu siyasi inkılabı müteakıp birbiri ardınca fiiliyat sahasına çıktı. Uzun bir hürriyet aşkı ile çırpınmamış, uzun bir halas iştiyakı [kurtuluş özlemi] ile yeni şekillere ve yeni hayata doğru içinde hamleler hissetmemiş bir millette böyle bir inkılaba imkan olabilir miydi?"[37]

Hüseyin Cahit, Nitti'den esinlenerek, bir ülkede demokrasinin yaşayabilmesinin ilk koşulu olarak, demokrasinin yalnızca yasalarda değil, aynı zamanda ahlak ve adetlerde de bulunmasını göstermektedir. Bu koşul, Hüseyin Cahit'e göre, Türkiye'de yerine gelmiştir.

---

[37] Hüseyin Cahit, "Türk Cümhuriyetinin Onuncu Yıldönümü", **FH**, Sayı 1, (29.10.1933). Devrim Türkiyesi "Milli Mücadele" veya "İstiklal Savaşı" yılları diye adlandırdığımız 1920-1923 döneminde ana rahmine düşmüş, doğmuş, biçimlenmiş, sonraki yıllarda da tabii bir inkişaf ile hep aynı ilkeler üzerinde, "nereye gideceği belli bir şose" gibi ilerlemiştir. Bu ilerleme sırasında makul bir haritaya ihtiyaç duyulursa, onu bize 1920-1923 döneminin hatıraları, olayları, ilkeleri, heyecan ve idealleri temin edecektir. "... İnkılap hamlesi ilk saffetini, ilk feragatli, yüksek gayelerini asıl kaynaktan arasıra kuvvet alıp tazelemekle muhafaza ve ilanihaye idame edebilir." "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 192, (26.6.1937).

Levent Şahverdi Arşivi

"... Türk cemiyetinin bünyesi demokrasi hissiyatına, itiyadatına dayanır. Türkiyede hiçbir zaman asalet sınıfı olmadı ve bir sınıf hakimiyeti görülmedi. Türkiyede her fert kendisini diğeri ile müsavi hisseder. Asalet fikri batılları sevkile Avrupa heyeti içtimaiyelerinde sınıflar arasında görülmüş olan fikir, his ve yaşayış farklarını biz derin hayretlerle karşılarız. Padişahlık kalkınca bütün Türkiye demokrasi ahlak ve adatı içinde yekpare bir şekil arzetti. Bizde çok eski asırlardan beri teşekkül etmiş demokratik ahlak ve adatın mevcudiyeti yüzündendir ki inkilap pek tabii geldi ve hiçbir ciddi aksülamel tehlikesine maruz bulunmadı."

Demokrasinin yaşayabilmesinin ikinci koşulu (orta sınıfın bulunması[38]) Türkiye'de yerine gelmiştir.[39]

"Türk cümhuriyetinin içtimaiyat sahasında hakiki kuvveti de işte bu orta sınıftadır. Bugün Türkiyede etrafına kin ve nefret hissi dağıtacak bir mütehakkim çok zenginler sınıfı yoktur. Eski Avrupanın sefil amele hayatını süren ve bir nevi intikam hissile tutuşan yoksullar sınıfına da tesadüf edilmez. Türk heyeti içtimaiyesinin bünyesindeki esaslı nesci bu pek kalabalık orta sınıf teşkil eder."

Bütün ilkelerin ve rejimlerin ülkelere göre uygulamada az çok değiştiğini belirten Hüseyin Cahit'e göre, demokrasi taraftarı olmak mutlaka iktisadi liberalizmi ya ilk klasiklerin benimsedikleri biçimde ya da daha sonraki aşırı biçimiyle kabul etmeyi gerektirmez. Siyasal liberalizm ile iktisadi liberalizm, ona göre, ayrılabilir ve nitekim ayrıdır.[40] Her ülke kendi koşullarına göre demokratik rejimine bir biçim verir. Bizdeki rejimin de diğerlerinden kendini ayıracak özel nitelikleri olması doğaldır. Fakat, diğerlerinden farklı da olsa, niteliği demokrasidir.[41]

Bugün dünyanın en demokrat hükümetleri bile iktisadî özgürlükten uzaklaşmışlardır. Bu nedenle, iktisadi devletçiliği benimsemekle, Türkiye, kendi ilkelerini ve demokrasiyi inkâr etmiş değildir.

---

[38] "...Ancak orta sınıfların diğerlerinden daha kalabalık ve daha kudretli olduğu memleketlerde iyi idare edilen bir Devlet mevcud olabilir. Orta sınıf bulunmazsa ihtilallere, oligarşilere, tahammül edilmez istibdadlara düşülür. 'Orta sınıflar ki demokrasinin istikrarını ve devamını temin eder.'…" Nitti, "Orta Sınıflar", **FH**, Sayı 196, (24.7.1937).

[39] Nitti, "orta sınıf" derken şu toplumsal kesimlerin oluşturduğu sınıfı kastetmektedir: Küçük arazi sahipleri, küçük tacirler, esnaf, küçük dükkancılar, az irat sahipleri, heyeti umumiyelerile çok sıkıntı çekmiyen ve kolayca patron değiştirebilen ameleler. Sözü edilen iki koşul, Hüseyin Cahit'e göre, tam da Türkiye için konulmuş gibidir. Bu nedenle, ülkemizin geleceğini büyük bir ümit, sönmeyen bir şevk ve heyecanla karşıladığını belirtmektedir.

[40] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı: Avrupanın Mirasçıları", **FH**, Sayı 35, (21.6.1934).

[41] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 1, (29.10.1933).

Levent Şahverdi Arşivi

"... Atatürk milletini orta çağların köhne an'aneleri ve müteassıb bağları ile zincirlenmiş tefekkürün esaretinden kurtararak hür ve modern düşünce ve hareket sahasına eriştirdi. Onun asıl büyüklüğü işte bundadır..."[42]

Fikir Hareketleri anayasada öngörülen özgürlükleri savunmaktan başka bir şey yapmamaktadır.

"...bu hürriyetler Avrupada on dokuzuncu asırda ilân edilmiş olabilirler. Bu onların kıymetsiz olmaları için bir sebep midir? On dokuzuncu asrın istihfaf edilmek istenilen bu hürriyetleri filân veya filân kavmin hususî mahsulleri değil, bütün beşeriyetin şerefi ve hakkıdır."[43]

Cumhuriyetin bütün şerefi, Hüseyin Cahit'e göre, onu yapan, kuran ve her gün sağlamlaştıranlara aittir. Ona göre, bir işi düşünmek iyidir, fakat sadece düşünmekten ne çıkar? Şeref düşünmekte değil, yapmaktadır. Düşünmek bir şeref ise bile, kendisi buna istihkak iddiasında değildir.[44]

Hüseyin Cahit, bizdeki kimi "tetkikleri kıt, görüşleri sınırlı" yazarların Avrupa'da özgürlüklerin ortadan kalkmasını demokrasi aleyhinde bir kanıt gibi göstermeğe kalkmalarını yadırgamaktadır. Avrupa'da özgürlük kavramının çok hücuma uğradığı, hattâ bazı ülkelerde özgürlüğün ortadan kalktığı doğru ise de, Hüseyin Cahit'e göre, bu gidişata imrenmek değil, üzülmek gerekir.[45] *Fikir Hareketleri*'nin işlediği konular bile, Hüseyin Cahit'e göre, demokrasi lehinde kalbimize derin bir muhabbet vermeğe kâfidir.

"... Düşünmelidir ki bu makale silsileleri ne faşizm rejiminde yazılabilirdi ne komünizm diyarında. Çünkü o rejimlerde fikir hürriyetine yer yoktur. Matbuat hürriyeti akla bile getirilemez. O rejimlerde yalnız bir ses işitilir. Bu, hakkın, ilmin, hakikatin ve realitenin objektif sesi değildir. Hüküm süren diktatörlüğün keyfinin sesidir… Liberal demokrasi hür münakaşaya göğsünü açmıştır. Hattâ kendini yıkmak istiyenlere bile müsavi bir düşünme ve söyleme hürriyeti tanır. Şahsiyet sahibi bir insan için bundan başka teneffüs edilecek bir hava tasavvur edilemez. Ferdler bir kürek hayatı geçirecek olduktan, şahsiyetlerini, insanlıklarını inkişaf ettiremiyecek olduktan sonra, baştaki rejimde ne kıymeti tasavvur edilebilir?"

---

[42] Hüseyin Cahid Yalçın, "Milli Matem", **FH**, Sayı 266, (26.11.1938).

[43] Hüseyin Cahit, "İnkılaba ve Hürriyete Dair", **FH**, Sayı 11, (4.1.1934).

[44] Hüseyin Cahid Yalçın, "Matbuat Hayatı: Parti Kurultayı Münasebetiyle", **FH**, Sayı 81, (9.5.1935).

[45] Hüseyin Cahid Yalçın, "Matbuat Hayatı: Bolşeviklik, Faşistlik ve Demokrasi [1], **FH**, Sayı 83, (23.5.1935).

Levent Şahverdi Arşivi

Beşinci yılını tamamlayarak altıncı yılına basmış bulunan ve geride kalan beş yıl içinde günlük siyasal olaylara hiç karışmadan sırf objektif ve bilimsel olarak bütün toplumsal ve felsefi sorunlara, düşünce ve ifade özgürlüğüne hiç bir sınırlama getirmeksizin değinen *Fikir Hareketleri*, Cumhuriyet'in on beşinci yılının kadrini, nimetini bütün azamet ve derinliği ile ilan etmeği kendisine bir görev saymaktadır; çünkü, varlığını Cumhuriyet'in sağladığı olanak ve özgürlüğe borçludur. Atatürk'ün büyüklüğü Türk'ü vicdan ve düşünce özgürlüğüne kavuşturmasındadır, gerçek kurtuluşumuzun ancak bu özgürlük sayesinde olacağını anlamasındadır. Türk Devrimi bu iki esaslı nimeti bütün samimiyeti ile bize sağladı. Vicdan ve inanç özgürlüğü dünyanın en özgür ülkelerindeki kadar bizde de vardır.[46]

"Milli hakimiyet rejimi felaketlerin sebebi değildir. Bazı yerlerde bu rejim tereddi etmişse Falih Rıfkı Atay'ın da pek güzel takdir ettiği gibi, halkın siyasi ve içtimai terbiyesindeki kifayetsizlik buna sebep olmuştur. Şu halde, bütün beşeriyeti milli hakimiyet rejimine layık olacak bir hale çıkarmak insaniyet için bir gaye teşkil etmemeli midir? Demokrasiler milyonlarca insanı öldürerek, insanlar için ekmekten çok kıymetli olan hürriyeti çiğniyerek mi o seviyeye yükseldiler?" [47]

Diktatörlükler, Hüseyin Cahit'e göre, geçici rejimlerdir. Azınlık diktatörlüğü bazen gerekli ve zaruri olabilir. Onu komünist ve faşist diktatörlüklerden ayıran esaslı bir nitelik vardır: amacı. Diktatörlük demokrasiyi kurmak ve güçlendirmek amacına yönelikse, amacı bireylere özgürlük sağlamak, onları demokratik rejimde yaşatmaktan ibaret ise, ancak o zaman mazur görülebilir. Bu türlü diktatörlükler 'halk ve gençlik yetiştikçe' biraz daha lüzumsuz hale girerler ve ortadan kalkarlar.[48]

Şevket Süreyya, *Kadro*'da, Devrimimizi açıklamaya yönelik iki ayrı yaklaşımın varlığından söz etmekte, kendi yaklaşımını üçüncü bir yaklaşım olarak sunmaktadır. Şevket Süreyya'nın tezine göre;

"İnkılâbımız hususî bir tarih seyrinin mahsulüdür. Zarurî surette tekevvün etmiş nev'i şahsına mahsus bir hâdisedir; bütün prensipleri kendisine hastır. Benzer göründüğü diğer inkılâp hadiselerinden cevher itibarıle ayrıdır. Başlamıştır, bitmiştir. O, ne demokrasinin, ne sosyalizmin, ne faşizmin

[46] Hüseyin Cahid Yalçın, "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 262, (29.10.1938).
[47] Hüseyin Cahid Yalçın, "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 65, (17.1.1935).
[48] Hüseyin Cahid Yalçın, "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 66, (24.1.1935).

Levent Şahverdi Arşivi

ne diğer herhangi bir yabancı cemiyet nizamının eşi, devamı yahut kopyasıdır."

Hüseyin Cahit, "Türk Devriminin nev'i şahsına münhasırlığı" tezine katılmamakta ve onu "mutlak ve müstebit hükümetleri yıkarak demokrasiyi kuran" devrimler, yani demokrasi devrimleri kategorisine sokmaktadır. Hüseyin Cahit'e göre, her devrim gibi Türk Devrimi de "… kendini doğuran hususî bir tarih seyrinin mahsulüdür…" Bu dar anlamda alınacak olursa, Türk Devrimi özgündür.

"İnsanların gerek şahsî hayatlarında, gerek cemiyet hayatlarında bir takım çerçeveler, esaslı umumi fikirler vardır ki her hadise onların içinden yer alır, tasnif olunur. Onun için, nev'i şahsına mahsus bir inkılâp hadisesi yoktur. Herhangi içtimaî ve siyasî bir inkılâp mutlaka tasnif olunabilir. Fakat şekli itibarile diğerlerinden ayrılması zaruridir. Bugün, meselâ, demokrasi diyoruz. Bu umumî tabir altında, bu umumî çerçeve içinde topladığınız hadiseler her memlekette aynı şekiller mi arzediyorlar? Amerikada, İngilterede, Fransadaki demokrasi ile Balkanlardaki demokrasi bir midir? Hatta Amerika ve İngiltere demokrasileri birbirlerine benzer mi? Sosyalizm diyoruz. Sosyalizm her memlekette aynı manzara mı gösteriyor? Binaenaleyh, bizim inkılâbımız hakkında da bu, bizim memleketimizin tarihi seyrinin millî bir mahsulüdür ve tabi olduğumuz teşkilâtı esasiyeye nazaran hiç şüphesiz bir demokrasi inkılâbıdır denebilir. Demokrasi inkılâbı demekle, mutlaka filân veya filân memleketteki demokrasinin aynı olmak lâzım gelecek değildir. Her memleket kendi hayatının şartlarına göre buna bir şekil verir. Bizde de pek tabiî olarak, diğerlerinden kendini ayıracak hususî vasıflar ve şekiller alacaktır. Fakat bugün mahiyeti demokrasidir." [49]

Bir toplumsal ve siyasal devrim olarak Türk Devrimi, Hüseyin Cahit'e göre, "çerçeve ve esaslı umumi fikir" olarak demokrasi sınıfında yer alır. Olayların objektif gözlemi bizleri bu sonuca götürmektedir. Türk Devrimi bir demokrasi devrimi olarak başlamış, bir demokrasi devrimi olarak yürümüş, genişlemiş ve kuvvetlenmiştir, bundan sonra da kuvvetlenecektir.[50]

---

[49] *Kadro*'nun, bir yandan Devrimimizi "nev'i şahsına münhasır" bir olay olarak algılaması öte yandan da bu Devrimin diğer devrimlerin "öncüsü" olacağını ileri sürmesi, Hüseyin Cahit'e göre, açık bir çelişkidir. "… Başkalarını taklit etmediğimizi iddia ederken, inkılâbımızın tarihimizden doğduğunu pek haklı olarak hatırlamak, fakat sonra da başkalarına bizim numune olacağımızı düşünmek ilk sözlerimizdeki kuvveti kaybettiren bir dalgınlık teşkil eder." Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 1, (29.10.1933).

[50] **a.g.m.**

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Cahit, 1930'lu yıllar Avrupa'sının devrimcilik anlayışı ile Türk Devrimine içkin olan anlayışın birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Bizim Devrimimiz mutlak ve müstebit hükümetten (padişahlıktan) kurtulmanın tek etkili yoluydu. Buna karşılık, 1930'lar Avrupa'sında devrimcilik, demokrasinin bu geleneksel işlevinden, demokrasiyi kurma işlevinden çoktan uzaklaşmış ve hatta demokrasiye düşman olmuştur. Hüseyin Cahit'e göre, biz 1930'lu yıllar Avrupa'sının anladığı anlamda devrimci değiliz; zira ne komünistiz, ne de mürteci.[51]

Hüseyin Cahit'e göre, kimileri demokrasinin modasının geçtiğini, şimdi yeni kuramların var olduğunu ileri sürmektedir. Oysa, siyasal rejimler ve toplumsal sistemler hakkında eskilikten veya yenilikten söz etmenin hiçbir anlamı yoktur. Toplumsal sorunlarla uğraşılırken biraz daha derinlemesine araştırma yapmak gerekir. Eğer eksiklik ve yenilik aranacaksa, demokrasi, mevcut toplumsal sistemlerin gene en yenisidir; çünkü, günümüzdeki anlamıyla demokrasi düşüncesinin ancak bir iki yüzyıllık geçmişi bulunmaktadır. Demokrasi karşısında yer alan toplum sistemlerinden komünistlik, işçilerin (fabrika amelesinin) diktatörlüğü üzerine kurulu bir sınıf egemenliği, diktatörlük ise tek bir adamın keyfi egemenliğidir. Bu diktatörlükler dünyanın çoktan beri görüp niteliklerini anladığı iki hastalıktır.[52] Hüseyin Cahit, Savaş sonrası Avrupa'sının bir panoramasını çizmektedir.

"... Bu buhran bazı memleketlerde komünistlik rejimi ile, bazılarında faşistlik idaresile kendisini gösteriyor. Demokrasiye imanı sarsılmayan memleketlerde bile parlamentarizm tarzından şikayetler ve tenkitler yükseliyor."

Demokrasinin tehlikeye düştüğü veya düşmesinin muhtemel olduğu iki tür gelişme karşısında, Başyazar, büyük ve yüksek demokrasi ideali uğruna, belirli tür diktatörlüğe başvurulmasını uygun ve hatta gerekli görmektedir.[53]

---

[51] "Avrupada bugün inkılapçı denilen kimseler bizim kabul ettiğimiz rejime düşmandırlar. Demokrasi rejimi Avrupada iki ateş arasında bulunuyor. Bir taraftan mürteciler diğer taraftan da inkılapçılar ona hücum ediyorlar. Mürteciler nazarında demokrasi daima bir inkılaba sebep olan yıkıcı bir rejimdir. İnkılapçılar nazarında da yeni zamanlara mahsus bir irtica şeklidir."

"... Avrupada bugün inkılap taraftarlığı edenlerle bizim aramızda hiçbir münasebet yoktur. Onlar bizim rejimimizi yıkmaya çalışan kimselerdir. İstibdadı ve mutlak hükümetleri devirmeyi kendilerine hedef bilen, hürriyet rejimini kurmak isteyen inkılapçılarla beraberiz, fakat mürtecilerden de komünistlerden de ayrıyız."

[52] Hüseyin Cahit, "Bizde Demokrasi Düşmanlığı", **FH**, Sayı 9, (21.12.1933).

[53] Hüseyin Cahit, "Demokrasiler ve Diktatörlükler," **FH**, Sayı 10, (28.12.1933).

Levent Şahverdi Arşivi

- Olağanüstü durumlar. Bir ulusun yaşamında iç ya da dış olaylar bazen öyle bir durum ortaya çıkarabilir ki, demokrasi, olağan işleyişiyle bu duruma karşı koyamaz; ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamak olanaksızlaşır.

"..... Bu vaziyet karşısında ne yapılacak? Prensiplere dokunmaktan ise varsın memleket batsın, diye kol kavuşturulup beklenecek mi? Bu, safderunluk hududunu da geçer, adeta bir cürüm teşkil eder... Mademki hakimiyet milletindir, millet bu hakimiyetini istediği gibi kullanmakta hürdür. Bazı fevkalade ahval ve şerait karşısında, millet, hakimiyetinin istimal tarzını, şeklini bir müddet hususi bir rejim altına alabilir ... Bu, demokrasi rejiminden uzaklaşmak değil, demokrasi rejiminin silahlarından birini kullanmaktır."

Her diktatörlüğün bu gerekçeyle açıklanmaya çalışılacağı düşünülebilirse de, gerçek durumun ne olduğu, göz önündeki diktatörlüğün kökenleri, nitelikleri, ilkeleri ve daha da önemlisi amaçları incelendikten sonra anlaşılabilir.

- Demokrasiye alıştırma. Demokrasi devriminin yapıldığı bir ülkede, devrimi gerçekleştiren azınlık hemen demokrasi ilkelerini harfi harfine uygulamaya kalkacak olursa, bu azınlık, daha henüz onları tamamen benimsememiş olan çoğunluk içinde eriyip gitmek tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir. Bu tehlikeyi önlemek için alınacak önlemler bir tür diktatörlük biçiminde algılanabilir. Bu türlü diktatörlükten korkmamak ve çekinmemek gerekir. Bu tür diktatörlük faydalı ve hatta zorunludur.[54]

Hüseyin Cahit'e göre, büyük ve yüksek bir demokrasi ideali uğrunda, zaruri olduğu için, bir geçiş çaresi, bir alıştırma aracı olarak kullanılan veya olağanüstü iç ve dış olaylar karşısında bir kurtuluş silahı olarak başvurulan diktatörlük ile adi bir hükümet darbesi sonucunda, sırf bir adamın veya bir grubun kişisel düşünce ve çıkarlarını esas alan diktatörlüğü karıştırmamak gerekir. Her diktatörlük olgusu ayrı ayrı ve diktatörlüğün demokrasiye karşı durumu açısından incelenmeli ve ona göre karar verilmelidir. "Diktatörlük" sözcüğünden ne ürkmek gerekir, ne de bunu demokrasi aleyhinde bir rejim sanmak doğru olur. Demokrasinin bir bunalım geçirmekte olduğu bir

[54] "Şimdi, farzedelim ki bir memleket, hakimiyeti milliye esaslarını tesbit için büyük bir ihtilal yaparak demokrasiye kavuştu ve bir inkılap vücude getirdi. Şimdiye kadar dünyanın her tarafında böyle hareketlere faal, münevver, feragati nefis sahibi ekalliyetler teşebbüs etmişlerdir. Bir akalliyet azminde muvaffak olup da milli hakimiyeti tesis eder etmez, derhal, prensipleri harfi harfine tatbik etmeğe başlıyacak olursa, daha henüz onları tamamile benimsememiş büyük ekseriyet içinde eriyip gitmek tehlikesine maruz kalır. Bu tehlikeyi görmek ve buna karşı tedbir almak bir hata, prensiplerden bir ayrılış değil, bir vazifedir. İşte bu tedbirler de bir nevi diktatörlük telakki olunabilir. Bir demokrasi bu türlü diktatörlükten hiç korkmaz, çekinmez; gayeyi, hedefi düşünerek onu zaruri ve faydalı bulur." **a.g.m.**

Levent Şahverdi Arşivi

gerçek ise de, ondan daha iyi başka bir rejim bugüne kadar ortaya konulamamıştır.[55] Diktatörlüklerin kuramsal olarak bazı yararları olabilirse de, zararları herhalde yararlarından daha çoktur. Savaş sonunda kurulan diktatörlüklerden hiçbiri demokrasi ile karşılaştırılamaz.[56] Bolşeviklik ve faşistlik, Savaş sonrası devresinin en önemli siyasal ve toplumsal sorunudur.[57]

Hüseyin Cahit'e göre, Avrupa diye tek bir kavram yoktur. Bin bir yüzlü bir Avrupa karşısındayız: zevk, safa, eğlence ve fezahat Avrupası, siyaset Avrupası[58]; bilim, uygarlık ve düşünce Avrupası.[59] Devrim Türkiye'sinin beslediği "Avrupalılaşmak"[60] da zaten budur.[61] Bizler, devrim sayesinde içine girdiğimiz bu Avrupa'yı çok yakından tanımalıyız. 'Avrupa' basit bir kavram değil, aksine karmakarışık bir varlıktır. Onun içindeki değişik düşünce ve duygu akımlarını iyi öğrenmek için çok okumağa, çok dikkat etmeğe gerek vardır.[62]

Hüseyin Cahit'e göre, bir kişinin devrimimizin niteliği hakkında görüş belirtebilmesi, devrimimizin niteliği şudur diyebilmesi için "... Türk İnkılâbının tekevvününde, seyrinde oynadığı rol ile büyük salâhiyet kesbetmiş..." olması gerekir. Böyle bir açıklamayı devrimi bizzat gerçekleştirenlerin yapması daha doğru olur.

---

[55] "Harp sonu rejimi olarak ortada bir bolşeviklik görüyoruz, bir de faşistlik, bunlar mı yeni? Komünistlik dünya kadar eski. Faşistlik de aynı şey. Çünkü bir adamın şahsi istibdadına bir felsefi külah geçirmek için icat edilmiş hokkabazlıktan başka bir şey değil. Keyfi bir tahakküm ve istibdat ise, ne şekilde olursa olsun, çok eskidir..." Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı: Avrupanın Mirasçıları", **FH**, Sayı 35, (21.6.1934).

[56] Hüseyin Cahit, "Bir Hulasa: Milli Hakimiyet Rejimi ve Düşmanları", **FH**, Sayı 52, (18.10.1934). Demokrat hükümetlerin hataları, zaafları ve başarısızlıkları şimdi gördüklerimizden on kez daha fazla olsalardı bile, faşist ve komünist idarelerle kıyaslanınca, demokrasi yine çok değerli ve şerefli sayılmak gerekirdi. Chamberlin, "Milli Hakimiyet ile Diktatörlüklerin Mukayesesi", **FH**, Sayı 233, (9.4.1938).

[57] Hüseyin Cahid Yalçın,"Matbuat Hayatı: Bolşeviklik, Faşistlik ve Demokrasi 1, **FH**, Sayı 83, (23.5.1935).

[58] Bu Avrupayı, Hüseyin Cahit, "emperyalist hırsıcahların, nasyonalist emellerin aleti olarak fütuhat politikası takip eden, yahut büyük mali menfaatlerin esiri olarak başka milletleri istismar etmekten başka birşey düşünmeyen Avrupa" şeklinde betimlemektedir.

[59] Hüseyin Cahit'i kendisine hayran bırakan Avrupa, bu Avrupadır. Bu hayranlıkta ayıplanacak bir yön görmemektedir. Zira, "Bugün alim değiliz, alim yetiştiremiyoruz. Fakat hiç olmazsa ilme hürmet etmesini de öğrenemez miyiz?" Karl Marx menşeli "tarihte maddiyetçilik"i benimseyen, bunu "... bir mezhep ve akide payesine yükselt(en) ve hayran olduğu parçaya müsaadekarlık ruhu tanımaz bir iman ile bağlanan... " *Kadro*'nun da Avrupa'ya hayran olması gerekir. Durum böyle iken, *Kadro*'nun *Fikir Hareketleri*'ni Avrupa'ya hayranlıkla suçlaması anlaşılır bir şey değildir. "Bana hürriyeti sevdiren ve insanlık haysiyetimi kendi hür düşüncemde, vicdani istiklalimde bulduran Avrupa mütefekkir ve mürşitlerinin izlerinde yürümeyi ve etrafıma bu hürriyet ve istiklal aşkını vermeyi gaye bildim."

[60] Hüseyin Cahit'e göre, Avrupalılaşmak kendi kişiliğimizden vazgeçmeyi, kendi benliğimizi unutmayı gerektirmez. Nitekim, bugün Avrupa uygarlığı içindeki Fransızlar, İngilizler ve Almanlar birbirlerinin taklitçisi değildir. Hepsi milliyetlerini, geleneklerini ve kişiliklerini koruyorlar.

[61] Hüseyin Cahit, "Avrupanın Mirasçıları", **FH**, Sayı 35, (21.6.1934).

[62] Hüseyin Cahid Yalçın, "Matbuat Hayatı: Bolşeviklik, Faşistlik ve Demokrasi", **FH**, Sayı 83.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Devrimi'nin ideolojisi aydınlarımızı çok cezbetmektedir. Hatta, kimileri bu Devrime ideoloji biçmek arzusundadırlar.

"Halbuki Türk inkılâbı büyük, objektif bir hakikattir. İnkılâp şeflerinin sözleri, inkılâbın fikri ve siyasi abideleri meydandadır. Bunlar tevil götürmez, inkar kabul etmez bir vuzuh ve katiyet ile ortada dururken Türk inkılâbını milli hakimiyet prensibinden ayırarak faşistliğe yahut Devlet sosyalistliğine, hatta daha ileriye doğru götürmeğe çalışmak ve öyle göstermek fazla bir cur'etkarlık olur."[63]

Başyazara göre, devrimimizi milli hakimiyet prensip ve felsefesinden alıp başka emellere hizmetkar yapmak yolunda birçok gayretlere, hatta şarlatanlıklara da şahit oluyoruz.[64] Türk toplumunu özgürlüğüne kavuşturan büyük Devrimimizi, bu Devrimin özü olan demokrasiyi (milli hakimiyet) sağdan soldan gelen, gizli ve açık, ahmakça ve kurnazca hücumlara karşı korumak, yurttaşlık bilincine sahip her Türk için en büyük ödevdir. 2444 sayılı Yasa bütün tereddütleri giderecek ve tartışmalara son verecek ölçüde kesin ve açıktır.[65] *Kadro*cuların Türk Devrimi'ni Marxçıların devrimi ile karıştırmak yolundaki gayretleri, Hüseyin Cahit'e göre, boşa çıkmıştır.[66]

*Fikir Hareketleri'*nin özgürlükçü ve demokrasi taraftarı olduğunu, Avrupa'nın bilim alanındaki akımlarını ve düşüncelerini yayımlamak suretiyle Marx'çılığın modası geçmiş, çürük ve değersiz bir şey olduğunu ortaya koymaya çalıştığını belirten Hüseyin Cahit, *Fikir Hareketleri'*nin rejim ithalâtçılığı ile suçlanmasının tamamen uydurma bir suçlama olacağını ileri sürmektedir. Ona göre, *Fikir Hareketleri* millî hâkimiyet (demokrasi) taraftarıdır: ulusçu, cumhuriyetçi, devletçi, devrimci, halkçı ve laiktir.[67]

---

[63] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı: Tenvire Muhtaç İki Nokta", **FH**, Sayı 37, (5.7.1934).

[64] "Maamafih, bu şarlatanlık biraz hünerli surette yapılmak isteniyor. Evvela, her propagandada olduğu gibi, öyle kelimeler kullanılıyor ki bunlar tahtı gururumuz üzerinde tesir yaparak takip edilen maksat lehinde ruhumuzda iyi bir manevi muhit yaratmak gayesine matufturlar. Mesela, pek hassas ve uyanık olan milliyet hislerimizi gıdıklamak yolu... Herkesten üstün olmak için kimseye benzememek arzuları... Yeni ve yüksek bir şey yapmak, bütün cihana örnek ve önayak olmak iddiaları... Mukallitlikten ve bilhassa 1789 Fransız İnkılabını ve onun mahsulü olan Fransız Demokrasisini taklit küçüklüğüne düşmekten nefret..." **a.g.m.**

[65] Matbuat Umum Müdürlüğünün teşkilatını ve vazifelerini düzenleyen ve 1934'te çıkarılan 2444 sayılı Yasa, ülkemizde milliyet ve demokrasi esaslarına aykırı düşünce akımlarının yayılmasına engel olmak için önlemler almayı, bu gibi akımlar ile "yayın" yoluyla mücadele etmeyi Umum Müdürlüğün görevleri arasında saymıştır.

[66] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı: Şahsiyata Dökülen Bir Münakaşa", **FH**, Sayı 52, (18.10.1934).

[67] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı: Bir Münakaşanın İbret Alınacak Neticeleri 1", **FH**, Sayı 44, (23.8.1934). Hüseyin Cahit'e göre, bu tartışma, "*Kadro* risalesinin *Fikir Hareketleri*ne ilişmesi üzerine" açılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Benim bu memlekette, Türk inkılâbında beğenmediğim ve sevmediğim hiçbir mefhum yoktur. Bilâkis bütün idealim bugünkü inkılâp, cumhuriyet mefhumudur. Fikir hareketleri her satırına varıncıya kadar millî hâkimiyet, hürriyet ve cumhuriyet taraftarıdır. Haykırıyorsam demokrasiye hücum edenlere, hürriyeti yıkmak istiyenlere, faşistlik ve komünistlik rejimlerini dolambaçlı yollarla müdafaaya kalkanlara karşıdır. Benim vaziyetim açık, insicamlı ve mantıkîdir." [68]

Hüseyin Cahit'e göre, Cumhuriyet rejimi vatanı kurtaracak ilkeleri ilân etmiş ve devrimin genel çerçevesini çizmiştir. Artık temenni edilecek şey bu ilkelerin uygulanmasıdır. Türkiye'de kesinlikle gerçekleşmeyeceği sanılan yüksek bir hülya vardı: vicdan özgürlüğü. Cumhuriyet rejimi bu "ilkelerin ilkesi"ni Türk yurdunda egemen kıldı. Cumhuriyetimiz uygarlık tarihinde temiz bir yer kazanmıştır. Cumhuriyet çocukları, devrimin kendilerine verdiği sancağı daima yüksek tutarak Büyük Önder'in işaret ettiği hedefe doğru yürümelidir.[69]

Cumhuriyetin onbeşinci yılı dolayısıyla, Hüseyin Cahit, devrimlerin yaşama geçirilmesinde gösterilen beceriyi övmekte, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla kaleme aldığı makalede de, devrimlerin yapılmasında ve yerleşmesinde Atatürk'ün rolünü değerlendirmektedir.

"Bu milletin ruhunu en iyi Atatürk anladı. O kadar büyük inkılâpları, o kadar bir 'sehli mümteni' ile yaptı ki bunları hayret ve zevk ile temaşa etmemek kabil değildi. Bütün yenilikler sanki sihirli bir güneşin hayat verici tesirile kendi kendiliklerinden fışkırıyor gibi, tabii surette, kolay kolay birbirlerini takib ettiler." [70]

---

[68] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı: Bir Münakaşanın İbret Alınacak Neticeleri 2", **FH**, Sayı 45, (30.8.1934).

[69] Hüseyin Cahid Yalçın, "Matbuat Hayatı: Parti Kurultayı Münasebetiyle", **FH**, Sayı 81, (9.5.1935). CHP'nin, ülkenin geleceğine hâkim olarak devrim işini her vakit taze ve canlı bir hamle ile takip etmekte olduğu belirtilmektedir.

[70] Hüseyin Cahid Yalçın, "Milli Matem", **FH**, Sayı 266, (26.11.1938). Devrimimiz hakkında *Fikir Hareketleri*'nde zaman zaman yabancı yazarların değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Türk Devrimini yenileşmeyi ve dirilmeyi sağlayan bir devrim olarak niteleyen Robert de Beauplan'a göre, Cumhuriyet Türkiye'si onbir yıl içinde önemli bir sıçrama yapmıştır. Atatürk, başka liderlerden farklı olarak, yalnızca toplumsal bir kadroyu kırmak zorunda değildi; aynı zamanda, dini bir mistikliği yoketmek durumundaydı. Türkiye'yi laikleştirmeden çağdaşlaştırmaya olanak yoktu. Kemal Atatürk işte bunu yapmayı başardı. Türklerin giydiği şapka bir serpuş olmaktan çok düşünsel kurtuluşun, özgür ruhun batıl düşüncelerin üstesinden gelmesinin simgesidir. Çağdaşlaşma, demokratlaşma ve laikleşmeyi tercihinden ötürü Kemal Atatürk'e bazen 'antiklerikal' denilmiştir. Fakat bu doğru değildir. O vicdan özgürlüğüne hürmet göstermiştir, dini olguları ruhani alana bırakmıştır. Bunu, resmi ve özel bütün etkinliklerin en küçüğünde bile daha önceleri dinin hakim bulunduğu bir ülkede yapmıştır. Hüseyin Cahid Yalçın, "Matbuat Hayatı: Yeni Türkiyeye Dair", **FH**, Sayı 79, (25.4.1935).

Levent Şahverdi Arşivi

Demokrasilerin kurulmasından sonra "demokrasi tesis eden" devrimlerin çekiciliği kalmamıştır. Bundan böyle, devrimlerin işlevi, mevcut yasal düzeni ve uyumu bozmak ve yıkmak olacaktır. Bu tür bir harekete ise ya komünistler ya da irtica fırkaları yeltenebilir.[71]

Hüseyin Cahit, Avrupa hayranlığının, "bize pantalon nereden gelmiş ise ilim ve medeniyet de oradan gelecektir." diye haykırarak batılılaşmak gereğini savunduğu II. Abdülhamit zamanından beri kendisinde var olduğunu ve o zamandan beri bu hayranlığının giderek arttığını belirtmekte ve bu hayranlığın bütün gençlere ve ülkeye yayılmasını dilemektedir. Başyazar, bu duygunun varlığı sayesinde herkesin okuyacağını, çalışacağını ve öğreneceğini ileri sürmektedir. Kaldıki, Avrupa'ya hayran olan yalnızca kendisi ve dergisi değildir. Çocuklarımızı öğrenim için Avrupa'ya göndermemizi, üniversitemizin kapılarını Avrupalı profesörlere açmamızı, Türkiye'yi Batı uygarlığı ailesine sokmak için çalışma kararlılığımızı ve her iş için Avrupalı uzman arayışımızı Avrupa hayranlığının içimize sindiğinin göstergeleri saymaktadır. Kendisinin hayranı olduğu Avrupa bilim, uygarlık ve düşünce Avrupasıdır. Ona göre, *Fikir Hareketleri*'ni Avrupa hayranı olmakla suçlayan *Kadro* da Avrupa hayranlığı içindedir. Çünkü, *Kadro*, savunucusu olduğu tarihsel materyalizmi Karl Marx'tan almıştır. [72]

Hüseyin Cahit, Moskova ve Roma'yı örnekleyerek, Türk Devrimi'nin bir demokrasi devrimi olduğuna kanıt olarak göstermektedir.

"... Moskova ile Roma gözümüzün önünde duruyor. Oralarda fikir mücadelesi yoktur, fikir yoktur. Yalnız müthiş ve kat'i bir zulüm ve tazyik vardır. Vicdan ve fikir hürriyetini boğan, fikri ortadan kaldıran, yalnız keyif ve istibdadı imkan kılan bir rejim..."[73]

---

[71] "… bugün Avrupada, … yegane inkılapçı fırkalar yani mevcut kanuni nizam ve ahengi değiştirmek için cebrü şiddete ve kuvvete müracaat etmeğe hazırlananlar iki türlü ekalliyetten ibarettir. Bunların bir kısmı komünistler, diğer kısmı da İtalyada faşistlik, Fransada ve Almanyada hükümdarcılar ve milliyetçiler (nasyonalistler) gibi irtica fırkalarıdır." **a.g.m.**

[72] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı: Avrupaya Hayranlık", **FH**, Sayı 27, (26.4.1934).

[73] "Bugün Türkiyede işte demokrasi aleyhinde yazılabiliyor. Fakat ne faşistlikte, ne bolşeviklikte faşizm ve komünizm aleyhinde yazmak değil bir tek lakırdı söylemek bile an haricindedir. (...) Fikir Hareketleri demokrasi prensiplerinin aleyhinde bulunulmasına hayret etmez. Yalnız bizim karşımızdakinden istediğimiz şey açık ve samimi olmaktır. Türk inkılabının evlatları mıyız? Demokrasi prensiplerini takip edeceğiz. Fakat bir taraftan Türk inkılabına taraftar görünmek, hatta Türk inkılabı namına söz söylemek salahiyetini haiz imiş gibi azamet satmak, diğer taraftan da demokrasiyi bir tarafa atarak sağ ve sol istibdat şekillerine doğru yürümek: işte bu olmaz. İkisinden birini tercih etmeli, mantıki olmalı, samimi olmalı. Bu şart ile, dediğim gibi, her kanaat hürmete şayandır ve üzerinde münakaşa yürütülmeğe layıktır."

Levent Şahverdi Arşivi

Başvekil İsmet Paşa'nın demiryolunun Sıvas'a varması dolayısıyla yaptığı konuşmada Türkiye'nin "mutedil devletçi" olduğunu açıklamasını, Ahmet Hamdi (Başar), Türkiye'nin demokrasiyi arkada bırakarak yeni bir aşamaya girmesi olarak değerlendirmiştir. Hüseyin Cahit'e göre ise, Ahmet Hamdi'nin bu yargısı ancak "mutedil hattâ şiddetli devletçilik ile demokrasi birbirine uymaz iki kanaat" olması halinde geçerli olabilir. Oysa, devletçilik ile demokrasi uyuşabilir. Çünkü, demokrasi mutlaka iktisadi özgürlükçülük demek değildir. İktisadî özgürlükçülüğü bir takım özel şartlar doğurur. O şartların gerçekleşmediği yerde iktisadi özgürlükçülüğün anlamı yoktur. Nitekim, dünyanın bugünkü durumu, bir çok kusurları olmasına karşın, devletçiliğin benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Devletçiliği benimseyen ülkeler ve bu arada Türkiye, bugünün dünyasının gereklerini yerine getirmekle demokrasiden ayrılmış sayılamaz.[74]

Türk Devrimi, Hüseyin Cahit'e göre, iktisadi devletçiliği toplumun iktisadi koşulları gereği olarak benimsemekle, kendi ilkelerine ters düşmüş, demokrasiyi ve siyasal özgürlükleri inkar etmiş değildir.

Hüseyin Cahit'e göre ABD iktisadi diktatörlük sistemiyle idare olunmağa başladı diye onu demokrasiden ayrılmış zannetmek pek acele bir hüküm vermek ve demokrasinin çerçevesini çok dar algılamak olur. İlk bakışta birbirine tamamen zıt iki kavram gibi görünen diktatörlük ve demokrasi birbirleri ile telif kabul etmez bir rejim değildir. Bu durum, demokrasi için büyük bir faikiyet ve kuvvet teşkil eder. Hüseyin Cahit'e göre, önemli olan, diktatörlük ile kastedilen gayenin, takip edilen hedefin ne olduğudur.

İktisadi yaşama devletin en az düzeyde karışmasından iktisadi yaşamın büyük ölçüde devletçe plana bağlanmasına kadar varan geniş yelpazedeki "devlet müdahaleciliği" *Fikir Hareketleri*'nde farklı biçimlerde (iktisadi devletçilik, sevk ve idare edilen iktisat, dirije iktisat gibi) adlandırılmaktadır. Dergi yazarlarının hepsi, iktisadi liberalizmi savunmakta ve ekonomiye devletçe yapılacak müdahalelerin olumsuz sonuçlar vereceğini düşünmektedirler. Hüseyin Cahit de ilke olarak bu yaklaşıma katılmakla birlikte, Türkiye ve Türkiye gibi sanayileşememiş ve toplumsal sınıfların henüz oluşmadığı ülkeler bakımından, tıpkı Başvekil İsmet İnönü gibi, bir "müdafaa vasıtası" olarak gördüğü iktisadi devletçiliğe sıcak bakmaktadır.

---

[74] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 1, (29.10.1933).

Levent Şahverdi Arşivi

Fikir Hareketleri'nin demokrasi taraftarı olduğunu belirten Hüseyin Cahit'e göre, bütün ilkeler ve rejimler ülkelere göre uygulamada az çok değişir. Demokrasi (ulusal egemenlik) taraftarı ve liberal olmak "... mutlak iktisadi liberalizmi ya ilk klasikler şeklinde ya sonraki müfrit şeklinde kabul etmeyi tazammun etmez. Siyasi liberalizm ile iktisadi liberalizm ayrılabilir, ayrıdır...." Türkiye'de de bir zorunluluk olarak devlet iktisadiyatı kabul edilmiştir.[75] "En esaslı iktisat mezheplerinin hiçbir vakit bütün gelecek zamanlar ve bütün memleketler için harfi harfine riayet edilecek bir din ahkamı..." bulunmadığını belirten Hüseyin Cahit'e göre, "... iktisat sahasında takip olunacak siyaset, zamanın ve mekanın mahsulü olmak icap eder."[76]

"... Her memleket iktisadi siyasetini tanzim ederken, iktisat hadiselerinin umumi ve büyük kanunlarını gözden kaçırmamakla beraber, kendi varlığından fışkıran zaruretleri de düşünmeğe mecburdur. Yoksa prensip ve nazariye uğrunda memleket ve hakikat feda edilmiş olur.

"Vakıa iktisadi hürriyetçilik, esas itibarile, pek takdir edilecek, gayet tabii görünecek bir yoldur. Fakat umumi surette tatbik kabiliyeti mevcut olmak şartile. Yoksa öte tarafta başka memleketler bütün bütün aykırı prensipler dairesinde umum dünyanın ahengini ihlal edip dururken kardeş beşeriyet ideali peşinde gümrük hudutlarını kaldırmak ve dahilde iktisadi hürriyet prensiplerini tatbik etmek biraz Donkişotluğu andıran bir hareket olur."[77]

İktisadi liberalizm, Hüseyin Cahit'in de asıl tercihidir. Bunun uygulanabilir olması, her ülkede benimsenmiş olmasına bağlıdır. Hüseyin Cahit, Başvekil İsmet Paşa tarafından *Kadro*'da yayımlanan ve Halk Fırkasının devletçilik yaklaşımının açıklandığı makalenin "... bu bakımdan pek dikkate şayan bir mukaddeme ile söze başl[adığını]..." belirtmektedir. Başvekilin bu makalede "İktisadi devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. ... İktisadi devletçiliği biz inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk..." şeklinde bir yaklaşım sergilediğini, bu yaklaşımıyla iktisadi sorunları gerçek bir Devlet adamı gözü ve muhakemesi ile görmekte ve çözümlemekte olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.

---

[75] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı: Avrupa'nın Mirasçıları", **FH**, Sayı 35, (21.6.1934).

[76] Hüseyin Cahit, "Bizde İktisadi Devletçilik Avrupa'da İktisadi Devletçilik", **FH**, Sayı 5, (23.11.1933). "… Bugün, iktisadi hürriyetçiliğin beşiği olan İngiltere vekayiin sevkile o esastan uzaklaşmış bulunuyor..."

[77] **a.g.m.**

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Cahit, iktisadi devletçiliği bir "müdafaa vasıtası" ve "Türk iktisadiyatını kurtarmak ve sağlam temellere oturtmak için tatbik edilecek en salim meslek" olarak görmektedir.

"İktisadi devletçilik masa başında kitap ve nazariye ile halledilecek bir iş değildir… bütün dünyanın iktisadi vaziyeti ve gidişi karşısında Türk camiasının tutması icap edecek en münasip yol ne olacağı düşünülürse o zaman memleketin iktisadi hayır ve selameti itibarile selim bir neticeye vasıl olmak kabil olur. İktisadi devletçilik bugün Türk iktisadiyatını kurtarmak ve sağlam temellere oturtmak için tatbik edilecek en salim meslektir. Çünkü kendimizi başka türlü müdafaa edemeyiz. Eğer bütün cihanda tek bir para tekarrür etmiş, gümrük hudutları kalkmış, iktisadi hürriyetçilik prensipleri işlemeğe başlamış olsa idi bile biz gene bu yolu tutmak için iyice düşünmek mecburiyetinde kalacaktık. Çünkü Avrupada iktisadi devletçilikten bahsedilince karşıya çıkacak iktisadi vaziyet başkadır, bizde bütün bütün başkadır."

"İktisadi vaziyet"in farklı farklı oluşu, iktisadi devletçiliğin Türkiye ve Avrupa bakımlarından farklı biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

"Avrupada büyük bir sermaye birikintisi vardır. Avrupada büyük bir sanayicilik vardır. Avrupada bir mala sahip sınıf ile bir beş parasız sınıf vardır ve birbirlerile adeta hayat ve memat mücadelesi içindedirler.

"Bizde bu hallerden henüz eser yoktur. Bizde daha kapitalizm başlamamış sayılabilir. Sanayicilik hareketi yoktur. Sermayedar ve işçi sınıflarından da henüz eser görmüyoruz. Avrupada iktisadi devletçilik sosyalizme götüren bir yol diye telakki ediliyor. Avrupada sanayicilik etmek isteyen devlete karşı işleri iyi beceremiyeceği söyleniyor. Avrupada devletin sanayiciliğe kalkışması bir gasp ve müsadere mahiyetini alıyor.

"Bizde iktisadi devletçilik bir nazariyenin mahsulü olmadığı için sosyalistliğe doğru adım olsun diye yapılmamaktadır. Memleketin iktisadi hayatını kurtarmak, bir sanayi hareketi vücude getirmek ve bütün bunlardan daha mühim olmak üzere, şamil tabir ile, memleketi sefalet ve iflasa sevketmemek için bir tedbir olarak tatbik edilecektir. Avrupada uzun zamandan beri hususi fertler ve şirketler elinde inkişaf eden sanayi hareketi dahiyane başlara, herhalde büyük, tecrübeli ve mütehassis şeflere maliktir. Bizde bu hususta vukuf, irfan ve tecrübe namına ne varsa devlette toplanmıştır. İşte memleketimizde pek çok hususi fabrikalar görüyoruz. Halbuki bugün sanayiciliğin ruhu olan 'rasyonalizasyon'u düşünen, bunu temin için Avrupanın en büyük profesörlerinden birini davet eden, onun vesayası dairesinde pren-

Levent Şahverdi Arşivi

sipleri tatbika geçen, hasılı sanayiciliği iptidai ve ham halinden çıkararak asri ilim ve teknik esasına dayanmış surette idare etmek isteyen ancak devlet fabrikalarıdır. Fabrika yalnız para ile kurulmaz ve işlemez. İlim, teknik ve ihtisas ister. Avrupada devlet bu noktada zayıftır, bizde kavidir.

"Eğer biz memlekette devlet başta olarak bir sanayicilik tesis etmezsek bir taraftan kendi topraklarımızda aç ve sefil kalacağız, bir taraftan bütün bu kurtardığımız istiklale rağmen dünyanın sanayici yedi devletinin hepsinin veya bir kısmının bir müstemlekesi haline düşeceğiz..."

Hüseyin Cahit'e göre, savaş, yaşamak için başka ülkelere muhtaç olmanın ne büyük bir zaaf teşkil ettiğini ortaya koydu.

"Şimdi her memleket hudutlarının etrafına adeta bir duvar çekmiş; gümrüklerden içeri kuş uçurmaz bir halde, bütün ihtiyaçlarını kendi temin etmek istiyor. Kat'iyyen muvaffak olamıyorlar. Bugün gene bütün memleketler biribirlerine muhtaç bir halde bulunuyorlar. Her memlekette gümrük himayeleri sayesinde cılız, sun'i bir sanayicilik hareketi inkişaf ediyor. Fakat serbes[t] rekabete imkan olmayınca bu yolu tutmak bir zaruret değil midir? Herhalde, iktisadiyatın ve siyasiyatın umumi gidişi bugün infirat politikasıdır. Herkes her şeyi kendi temin etmek mecburiyetindedir, elinden geldiği kadar."

Emperyalizmin var olduğu ve serbest rekabetin bulunmadığı bir dünya vaziyeti karşısında, Hüseyin Cahit'e göre, "... prensip tenkitlerini bir yana bırakmak ve herkes gibi müdafaa tertibatı almak..." gerekmektedir. İktisadi devletçilik bizde her hangi bir hakkı ortadan kaldırmamakta olduğundan, yüksek adalet ilkelerine de uygundur.

"Başvekil Paşa Hazretlerinin işaret ettikleri gibi bizde İktisadi devletçilik sade bir müdafaa tertibatından ibaret kalamaz. Bugün memlekette sermaye de devlettedir, vukuf ve ehliyet de devlettedir. Devleti kendilerini himaye etmeğe mecbur edecek kuvvetli ve nüfuzlu bir sermayedar sınıfının esareti altında bulunmamak bizim için en büyük bir nimet teşkil ediyor. Devlet sanayi himayesi için memleketin umumi ve yüksek menfaatleri namına bir tedbir alacak ise bu bir nevi vergi demek olacaktır. Fakat bu vergi mahdut bir sermayedar sınıfının kasasına değil, hepimizin hazinemize, maliyeye girecektir. Bu noktadan da iktisadi devletçilik bizde yüksek adalet prensiplerine uygundur. Mevcut ve müesses hiç bir hak yıkılmamaktadır."[78]

[78] **a.g.m.**

Levent Şahverdi Arşivi

Dünyanın en demokrat hükümetleri bile (Amerika, İngiltere, Fransa...) iktisadi özgürlükten uzaklaşmışlardır. Bu, siyasal özgürlükle iktisadi özgürlüğün birlikte bulunmasının zorunlu olmadığını göstermektedir.

"... Bunun içindir ki iktisadî Devletçiliği Türk heyeti İçtimaiyesinin iktisadî şartları icabından telâkki eden ve bu yola giren Türk inkılâbı kendi prensiplerine hıyanet etmiş, millî hakimiyeti yani demokrasiyi ve siyasî hürriyetleri inkâr eylemiş değildir."

Siyasal özgürlük ile iktisadi özgürlüğü birbirine karıştırmamak gerekir. İktisadi özgürlükçülüğü bir takım özel koşullar doğurmuştur. O koşulların gerçekleşmediği yerde iktisadi özgürlükçülüğün anlamı yoktur. Bugünkü dünya, birçok kusuru olmasına karşın, devletçiliği zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, devletçiliği benimseyen ülkeler şimdiki durumun ve koşulların gereğini yerine getirmiş olmakla demokrasiden ayrılmış sayılamazlar.[79] ABD'nin iktisadi diktatörlük sistemi ile yönetilmeye başlaması onun demokrasiden ayrılmış olduğu anlamına gelmez. Demokrasi ile diktatörlük birbirine tamamen zıt iki kavram değildir.[80]

Fikir Hareketleri'nin diktatörlük çözümlemeleri içinde, hatta tüm çözümlemeleri içinde en geniş yer tutanı, komünizm çözümlemeleridir. Komünizmi konu edinen makaleler toplam makale sayısının %13'ünü oluşturmaktadır.[81]

*Fikir Hareketleri'*nde "diktatörlük" sözcüğü, bazen komünist, faşist ve nazist rejimlerini ifade etmek üzere, bazen de, bu üç rejimin yanı sıra, diğer bazı Avrupa ülkelerinde kurulan ve "adi bir hükümet darbesi neticesinde, sırf bir adamın yahut bir takımın şahsi düşünce ve menfaatleri uğrunda tesis edilen" diktatörlükleri, yani demokrasi rejimi dışında kalan her tür rejimi nitelemek üzere kullanılmıştır.

FH yazarlarından kimileri Dünya Savaşı ertesinde Avrupa'da diktatörlüklerin belirmesini bu Savaş'a bağlamışlardır. Onlara göre Lenin, Mussolini ve Hitler bu sayede kendi uluslarının yazgısına egemen duruma geldi-

---

[79] Hüseyin Cahit, "Matbuat Hayatı", **FH**, Sayı 1, (29.10.1933).
[80] Hüseyin Cahit, "Demokrasiler ve Diktatörlükler", **FH**, Sayı 10, (28.12.1933).
[81] Derginin ilk sayısında yayımlanmaya başlanan bir tefrikada, olumlu izlenimler edinmek niyetiyle Sovyetler Birliği'ne giden bir yazarın düş kırıklıkları anlatılmaktadır. Tefrikanın girişinde şu yargıda bulunulmuştur: "Tarih karşısında Bolşevikleri mahkum eden şey muvaffakiyetsizlikleri değildir. Bu muvaffakiyetsizliklerinin insanlara pek pahalıya oturmuş olmasıdır…" Henri Béraud, "Moskovada Neler Gördüm Komünistliğin İflası" (Tefrika 1), **FH**, Sayı 1, (29.10.1933).

Levent Şahverdi Arşivi

ler.[82] Avrupa'da iki ateş (devrimciler ve mürteciler) arasında kalan demokrasi mürtecilerin gözünde sürekli olarak devrimlere neden olan yıkıcı bir rejim, devrimcilerin gözünde de yeni zamanlara özgü bir irtica biçimiydi.[83]

Üç modern devrim (Rus, Alman ve İtalyan) siyasal ve iktisadi liberalizmi ortadan kaldırmıştı.[84] Diktatörlüklerden biri sol taraf diktatörlüğü (fabrika amelesinin diktatörlüğü olan komünistlik), diğer ikisi ise sağ taraf diktatörlüğü (tek adamın keyfi hakimiyeti demek olan diktatörlük) idi.[85]

FH'nin Hüseyin Cahit dışındaki yazarları da diktatörlüklere karşı olumsuz bir tutum takınmışlardır.

VI. Değerlendirme

Bu makalede, *Fikir Hareketleri* dergisinde Hüseyin Cahit'in Türk Devrimine nasıl baktığı, bu dergideki görüşlerinden hareketle irdelenmiştir.

Hüseyin Cahit, *Fikir Hareketleri*'nde orta sınıf söylemini dayalı bir demokrasi savunusu yapmıştır. Cumhuriyetin kuruluşu esnasında temsili demokrasinin gereklerinin yerine getirilmemesini (Cumhuriyet Halk Fırkası liderliği ile Cumhurbaşkanlığının aynı kişide birleşmesini), *Tanin*'de, kıyasıya eleştirmekte ve bu yüzden siyasal iktidarın şimşeklerini üzerine çekmekteydi. İstiklal Mahkemelerinde bile yargılandı.

1930'lu yıllarda ise, iki savaş arası dönemin dünya koşullarını (diktatörlüklerin yaygınlaşması ve demokrasinin gözden düşmesi) dikkate alan, demokrasiyi korumak pahasına, gerektiğinde kısa süreli diktatörlükleri bile salık veren, iktisadi hürriyeti demokrasi için olmazsa olmaz koşul saymayan bir Hüseyin Cahit ile karşılaşmaktayız.

[82] Chamberlin, "Hürriyete Karşı İsyanların Menşeleri", **FH**, Sayı 217, (18.12.1937).
[83] Hüseyin Cahit, "Bizde İnkılap Avrupada İnkılap", **FH**, Sayı 2, (2.11.1933).
[84] Joseph-Barthélemy, "İnkılabların Yeni Simaları", **FH**, Sayı 117, (18.1.1936).
[85] Hüseyin Cahit, "Bizde Demokrasi Düşmanlığı", **FH**, Sayı 9, (21.12.1933).

Levent Şahverdi Arşivi

MÜTTEFİKLERİN ÇANAKKALE BOĞAZINI GEÇME İHTİMALİNE KARŞI OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN BAŞKENT'İ TAŞIMA PLANI

Özer ÖZBOZDAĞLI*

ÖZET

Çanakkale savaşı deniz harekatı başta olmak üzere, onu izleyen kara harekatıyla sıradan bir askeri harekat olarak değerlendirilemez. Çanakkale boğazı stratejik açıdan Osmanlı Devleti 'nin payitahtının anahtarı olduğu gibi iki kıtayı birbirine bağlayan önemli geçitlerden biridir. Bu açıdan Çanakkale harekatı Boğazlara ve İstanbul'a egemen olma savaşlarıdır. Çanakkale 'nin bu stratejik öneminden dolayı hükümet bir yandan Çanakkale 'nin savunulması için tedbirler alırken, diğer taraftan da İstanbul'un savunulması için de tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında müttefiklerin İstanbul'u işgal etme olasılığına karşı payitahtı Eskişehir ve Konya 'ya nakletme planı da vardır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Çanakkale Deniz Savaşı, Osmanlı Hükümeti'nin Plânı.

THE PLAN OF OTTOMAN GOVERNMENT AGAİNST THE PROBABİLİTY TO PASS THE DARDANELLES BY AGREES

ABSTRACT

The Battle of Çanakkale, firstly including the sea warfare and subsequently the land fightings, it is more than ordinary war. Strategically, the Dardenelles was not only the key of the capital of Ottoman Empire and but also it was an important strait that connects the two connects to each other. For this reason, the Battle of Çanakkale actually was aiming to hold the Dardenelles and İstanbul. Because of this strategical importance of Çanakkale, the government was not only struggling maneouvre defensive steps but also to take preventive measures for İstanbul, in case of İstanbul to be invanded by the allied powers, one of the preventive measures of the government was shifting the capital to Eskişehir or Konya city.

Key Words: Battle of Çanakkale, Çanakkale Sea War, The plan of Ottoman government

* Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

3 Kasım 1914'te başlayan Çanakkale Muharebeleri 9 Ocak 1916'ya kadar aralıklarla yaklaşık 14 ay devam etmiştir. 18 Mart 1915'teki deniz harekatının ardından, Nisan, Haziran ve Ağustos aylarında çok kanlı muharebeler cereyan etmiş, dönemin en güçlü silahlarına sahip olan İtilaf devletleri ordusu, 9 Ocak 1916'da Çanakkale'yi tamamen terk etmek zorunda kalmıştır. Çanakkale Muharebeleri, deniz harekatı başta olmak üzere onu izleyen kara taarruzlarıyla sıradan askeri bir harekat olarak değerlendirilemez. Çanakkale Boğazı stratejik açıdan Osmanlı Devleti'nin payitahtının anahtarı olduğu gibi, iki kıtayı birbirine bağlayan iki önemli geçitten biridir[1]. Bu açıdan Çanakkale harekatı, özünde Boğazlara ve İstanbul'a egemen olma savaşıdır. Çanakkale boğazının bu öneminden dolayı, Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazının savunması için tedbir alırken diğer taraftan İstanbul'un savunulması için de tedbirler alınacaktır.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra antlaşmalar gereği boğazları bütün savaş gemilerine kapatmıştı. Ancak savaş sırasında İngiliz donanmasından kaçan Goben ve Breslau adlı Alman gemilerinin Çanakkale Boğazından geçişine izin verilmiş[2] ve ardından Osmanlı Devleti bu iki gemiyi satın aldığını bildirmesi üzerine bu gemileri takip ederek Çanakkale boğazının açıklarına gelen İngiliz donanması boğazların giriş ve çıkışını kapatmıştır . Bilindiği gibi bu iki savaş gemisi bir süre sonra Karadeniz'e açılıp Rus limanlarını bombardıman ederek, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine sebep olmuştur. Alman gemilerini takip ederek Çanakkale boğazının açıklarına gelen İngiliz gemileri Churcill'in talimatıyla 3 Kasım 1914 sabahı Çanakkale Boğazı'nın girişini bombardıman etmiş[4] ve Seddülbahir tabyasını önemli ölçüde zarara uğratmıştı. Keza 13 Aralık 1914'te bir B-11 İngiliz denizaltısı, gizlice Boğaz'a sokularak Kepez Burnu önlerinde, Mesudiye zırhlısını batırmıştı. Bu olay üzeri-

---

[1] Hasan Mert, " *Çanakkale Savaşlarının Askeri, Siyasi ve Sosyal Sonuçlan",* **Türkler** , C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, s.368

[2] Mete Tuncoku, **Çanakkale 1915:Buzdağının Altı,** TTK yayınları, Ankara 2002, s.9

[3] Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi,** Kamer yayınları, İstanbul 1998, s.565

[4] **BOA,** DH. EUM. 3. Şb, **2/48** Çanakkale Muharebeleri ile ilgili arşiv belgeleri için bkz... BOA **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri,** C. **I-II,** T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, (Çev: Mehmet Harmancı), Epsilon Yayınları, İstanbul 2004, s. 65.

Levent Şahverdi Arşivi

ne Nara Burnu hizasını bombalı, mayınlı ağlar gerilerek denizatlılara karşı önlem alınmıştır[5].

Bu gelişmelerden sonra 1915 yılının başlarından itibaren müttefikler dikkatlerini Çanakkale Boğazına çevirdiler. Ocak 1915 başlarında zor durumda olan Rusya'nın müttefiklerden yardım istemesi üzerine İtilaf Devletleri Londra'da, Çanakkale ve İstanbul'a yönelik taarruz kararı almışlardı[6]. Amaçları ise, boğazlan geçerek Rusya'ya gerekli yardımı ulaştırmak, Çanakkale ve İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakıp, Almanya ile olan bağlantısını kesmekti[7]. Bundan sonra Osmanlı Genelkurmayına gelen istihbarat raporlarında itilaf devletlerinin boğaza saldırısının çok yakın olduğu bildiriliyordu. Bu konuda 15 Şubat 1915'te Doğu Akdeniz'de İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin toplanmakta olduğu konusunda da ayrıntılı istihbarat raporları gelmişti[8].

Boğaza yapılacak taarruz için hazırlıklar devam ederken İngilizler savaşın ilk evresinde boğazı yalnız donanmayla geçmeyi planlamıştı. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş kanalına yaptıkları taarruzun (4 Şubat 1915) başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, harekat için Mısır'dan 50 bin asker, İngiltere'den de 29. Tümenin kara harekatı için Çanakkale'ye nakline karar verildi[9]. Müttefiklerin savaş planına göre donanma boğaz savaşını kazandıktan sonra birlikler hemen iki kıyıyı ve sonradan İstanbul'u işgal edeceklerdi[10]. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Çanakkale Muharebeleri 19 Şu-

---

[5] Zafer Toprak, *"Çanakkale'de Kara, Deniz ve Hava Gücü Koordinasyonu",* **Toplumsal Tarih,** S. 111, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.84

[6] Mustafa Çolak, *"Çanakkale'de Yalnız Bırakılan Bir Müttefik: Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğuna Yardım Çabaları",* **Türkler,** C.13, Ankara 2002, s.377, Çanakkale Cephesinin açılmasına Rusların isteği üzerine karar verilmiştir fakat bu çok daha önceden düşünülmüştü. Balkan harbinde ele geçirdiği Ege adalarını sağlama bağlamak isteyen Yunanistan, 19 Ağustos 1914'te, Türkiye'nin tarafsız bulunduğu sırada İngiltere'ye Çanakkale cephesinin açılmasını önermiş ve bu taktirde kuvvetlerini İngiliz komutanlığı'nın emrine vereceğini bildirmiş, fakat bu öneri, böyle bir hareketin Türkiye'nin harbe girmesini çabuklaştıracağı düşüncesiyle reddedilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz... İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922,** TTK Yayınlan, Ankara 1993, s. 54

[7] **BOA,** HR. SYS, 2322/54 , Tunçoku, a.g.e, s.31

[8] Fromkin, a.g.e., s. 113

[9] Toprak, a.g.m, s.85, İtilaf devletleri Çanakkale harekatına 12'si İngiliz, 4'ü Fransız olmak üzere 16 muharebe gemisi, altı muharip, 14 mayın tarama gemsi ve bir uçak gemisi ayırmışlardı. Daha geniş bilgi için bkz... Görgülü, a.g.e, s.55; İtilaf Devletleri, Çanakkale Boğazı'nın karadan zorlanması kararını aldıklarında, böyle bir çıkarma harekatı için gerekli hazırlıklar henüz tamamlanmamıştı. Harekata katılacak birliklerin önce Mısır'da toplanması uygun görülmüştür. Mısır'da toplanan askerler daha sonra gemilerle Kuzey Ege'deki Limni Adası'nın Mondros Limanına nakledilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz... Oğuz Otay, "25 *Nisan 1915, Gelibolu: Çıkarmanın İlk Günü",* **Popüler Tarih,** S. 32, İstanbul 2003, s. 37.

[10] Fromkin, a.g.e, s. 112

Levent Şahverdi Arşivi

bat günü sekiz İngiliz ve Fransız zırhlısının Çanakkale'nin harici tabyalarını yedi saat süreyle bombardımana tutmasıyla başlamıştı[11]. Ancak 19 Şubat günü yapılan saldırıdan istenilen sonuç alınamamış ve tabyalar susturulamamıştı. Ertesi gün bombardımana devam edilecekti fakat gece havanın bozması yüzünden ikinci bombardıman ancak 25 Şubatta yapılabildi. Yedi saat süren bu saldırıdan sonra methal bataryalar tamamen susturulmuş ve sonra karaya birkaç yüz askerden oluşan bir İngiliz birliği çıkarılmıştı. Ancak 2 Martta saldırıya geçen Osmanlı birlikleri bunları geri püskürtmüştür[12].

A- OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN BAŞKENT'İN KORUNMASI İÇİN ALDIĞI TEDBİRLER

Çanakkale dış tabyalarının tahribinden sonra, müttefik donanmasının zorlanmadan boğazı geçeceği ve beş altı saat içerisinde İstanbul kıyılarında görünebileceği düşünülüyordu. Bunun üzerine hükümet tarafından payitahtın korunması için bazı tedbirler alınmıştır[13]. Bu tedbirlerden birincisi, İstanbul şehri bombardımana maruz kaldığı esnada şehrin ihtiyacını karşılamak üzere polis müdür-i umumisinin emrine 3500 Lira tahsisine karar verilmiştir. İkincisi, Düşman donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan geçme ihtimali halinde, Dersaadet telefon şirketi şebekesine el konularak, muhaberenin kontrol altına alınması uygun göründüğünden, şirketin işletilmesinde çalışan düşman devletlerin tabiiyetlerinden olanların şirketten çıkarılması zaruri olduğunda bu memur-u fenniye yerine, Macaristan'dan istenilen memurların yerleştirilmesi ve bunun için 2.000 lira tahsis edilmesine karar verilmiştir[14].

Ayrıca müttefik donanmasının Çanakkale'den geçince mümkün olduğu kadar uzunca bir süre meşgul edilmesi için Ayastafenos'tan Sarayburnu'na, Marmara'nın Anadolu sahiline ve Adalara makasvari ateş edecek toplar yerleştirilmiş, payitahtta düşman askerlerinin çıkma teşebbüslerine karşı da, payitahtın askerle müdafaası kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan böyle bir tehlikeye karşı hükümet payitahtı 3 mıntıkaya ayırdı; Heyet-i vükela kararıyla, İstanbul ciheti Bedri Bey'e, Beyoğlu ciheti Emniyet Umum Müdürü İs-

---

[11] **BOA, HR. MA, 1119/33**

[12] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi,** C.3 , Kısım II. ,TTK Basımevi, Ankara 1991, s.62, Toprak, a.g.m, s.85

[13] Süleyman Kani İrtem, **Meşrutiyet'ten Mütarekeye (1908-1918),** (Haz: Osman Selim Kocahasanoğlu), Temel Yayınlan, İstanbul 2004, s.61; Matthew Smıth Anderson, **Doğu Sorunu 1774- 1923,** (Çev: İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.336

[14] Bayur, a.g.e, s. 72-73

Levent Şahverdi Arşivi

mail Canbolat Bey'e, Üsküdar ciheti de Süleyman Kani Bey'e tevdi olunmuştur. Bu mıntıkalarda çalışanlar ordunun işini kolaylaştırmak için askerle sıkı işbirliği içerisinde olması kararlaştırılmıştır. İstanbul halkının iaşe sorunun karşılamak için de her mıntıkada birer iaşe komisyonu kurulmuştur[15].

B- OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN BAŞKENT'İ TAŞIMA PLANI

Bu hazırlıkların yanı sıra Müttefik donanmasının Çanakkale'yi bombardıman etmeye devam ettiği sıralarda, düşman donanmasının Çanakkale Boğazı 'nı geçerek İstanbul'u işgal etme ihtimali üzerine hükümet payitahtı İstanbul'dan Eskişehir ve Konya'ya naklederek, mücadeleye Anadolu'dan devam etme kararı almıştır[16]. Bu karar doğrultusunda Mefruşat müdürü Akif Bey Eskişehir'e giderek Padişah ve maiyeti için ayrı ayrı haneler tedarik etmiştir[17]. Konu ile ilgi 13 Haziran 1915 de Meclis-i Vükelada şu karar alınır: *"Mabeyn-i Hümayun ile Hazine-i Hassa namına Eskişehir 'de tefrik ve tefriş olunan mebani-i hususiye için merbut cetvel mucibince komisyon-u mahsusaca tadır olunan 58 Lira 75 Kuruş icrat-ı Şehriyenin(aylık kiranın) işgal tarihi olan 15 Şubat 1330 (28 Şubat 1915) den itibaren müterakimi olan meblağın... tesviyesi..."*. Eskişehir'de tutulan binaların kiralan için üç karar daha vardır. Bunlar 27 Ekim 1915 de 45.249 kuruş, 26 Ocak 1916 da 96 Lira ve 15 Mart 1916 da 832 kuruş ödenmesine dairdir[18]. Ayrıca Padişah ve hükümeti taşımak üzere Haydarpaşa garında iki tren hazırlanmıştı. Birinci tren Padişah ile hanedanına, ikinci tren kabine ve hükümet erkanına mahsustu. Hazine-i Hümayuna ait kıymetli eşyalar ve harp masrafları için tahsis edilmiş olan bir milyon altın sandıklar içinde vagonlara konularak Konya'ya gönderilmiştir. Bununla birlikte Topkapı sarayındaki Mukaddes emanetler sandıklara yerleştirilerek muhafaza altında Konya'ya naklolunmuştur[19]. Sarayı taşıma hazırlıkları Martın ikinci haftası büyük ölçüde tamamlanmıştı. Bu hazırlıkların yanı sıra İstanbul'un polis ka-

---

[15] İrtem, a.g.e., s. 614

[16] Muhuttin Zeki Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Neydi?,** Haz: Zeki Arıkara, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2006, s. 221; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 117; 1877- 1878 Osmanlı- Rus harbi sırasında başkentin geçici olarak Anadolu'ya taşınılması düşünülmüştür. Balkan savaşları sırasında Bulgar ordusunun Çatalca'ya kadar gelmesi üzerine Padişahı ve Hükümeti İstanbul'dan Bursa'ya taşımak söz konusu olmuş ancak Bulgar ordusunun Çatalca'da durdurulması üzerine taşınmaya gerek kalmamıştı. Daha geniş bilgi için bkz... Bilal N. Şimşir, **Ankara'nın Başkent Oluşu,** Ankaralılar Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 12

[17] Türkgeldi, a.g.e., s. 117

[18] Bayur, a.g.e., s.73

[19] İrtem, a.g.e., s. 618- 619; Türkgeldi, a.g.e., s. 117

Levent Şahverdi Arşivi

rakollarında, şehri yakmak üzere varillerle benzin stoklanmaştı. Sanat eserleri müze mahzenlerine saklanmış ve Ayasofya da içinde olmak üzere, resmi binaların dinamitle uçurulması kararlaştırılmıştı. Amerikan Büyükelçisi, Ayasofya'ya dokunulmamasını isteyince Talat Paşa, "İttihat ve Terakki" içerisinde eski şeylere meraklı olanlar parmakla sayılır, biz hepimiz yeni şeyleri severiz" diye cevap verecektir[20]. Ayrıca Goeben Karadeniz'e kaçış için hazırlanmıştı[21]. Ali Galip Vardar Müttefiklerin Çanakkale Boğazını ablukaya almasından sonra İstanbul'da yaşananları şu şekilde nakletmektedir[22] : "*Çanakkale Boğazlan çevrilmiş bulunuyordu devletin merkezi hakiki bir tehlike arz ediyor, İngiliz ve Fransız donanmasının zorladığı boğazlar şayet bir gün düşman eline geçerse, bu işin sonunun nereye varacağını düşünenler vardı. Bu çetin savaşların devam ettiği 1915 senesi yaz aylarında zaman zaman da bazı şaiyalar, payitahtın halkını, korku ve heycana duruyordu. Düşman donanmasını bugün boğazlardan geçmiş nerede ise İstanbul önünde gözükecek... İstanbul'a mütamadiyen Çanakkale 'ye yaralı gelmekte, hastahaneler tıklım tıklım yaralılarla dolmakta idi. Fakat hastahaneler kafi gelmemiş, mekteplere el konulmuş bazıları da muvakkaten tatil edilmişti. İstanbul yavaş yavaş boşalıyor, hali vakti yerinde aileler Anadolu 'ya göç ediyordu. Binlerce, onbinlerce vatan evladı Çanakkale 'ye sevk ediliyordu"*. Hükümet aldığı tedbirlerle İstanbul'da yaşanan bu panik havasının önünü almaya çalışmış, fakat bu panik havası Çanakkale'den iyi haberler gelinceye kadar devam etmiştir. Ziya Şakir Soko İstanbul'da yaşanan panik havasını şu şekilde nakletmektedir[23]: *"Osmanlı bankasındaki paralar, halkın gözleri önünde Eskişehir'e naklediliyordu. Hükümet erkanına mensup birçok ailelerinde telaşla Anadolu'ya geçtikleri görülüyordu. Aynı zamanda, Padişah Beşinci Mehmet Reşat ile, Beylerbeyi sarayında mahpus bulunan sabık hükümdar Sultan Hamid'in de Konya'ya nakledileceklerine dair kuvvetli şaiyalar devran ediyordu. Çanakkale bombardımanı sıklaşmıştı. Ve İstanbul'daki telaşta arttıkça artmıştı. Anadolu'nun muhtelif şehirlerine baş döndürücü akın başlamıştı. Bazı nezaretler, mühim dosyalarını iç şehirlere naklediyorlar, memurlarının ailelerini göndermek için de dahiliye nazırı Talat Beyden izin istiyorlardı. "* İs-

[20] Lord Kınross, **Atatürk (Bir Milletin Yeniden Doğuşu**), Altın Kitaplar Yayınevi, s.97

[21] Fromkin, a.g.e., s. 126

[22] A. Galip Vardar, **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler,** (Yazan: Samih Nazif Kansu), Yeni Zaman Yayınları, s. 404-405

[23] Ziya Şakir Soko, **1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?,** Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944, s.277

Levent Şahverdi Arşivi

tanbul'da yaşanan bu panik havası Çanakkale'den iyi haberler gelince kadar devam edecektir.

Müttefiklerin yaptığı genel taarruzun başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra İstanbul'daki panik havası sona ermiş ve payitahtı Anadolu'ya taşımak için hazırlanan planın uygulanmasından vazgeçilmiştir.

SONUÇ

Çanakkale muharebeleri sonuçları açısından Birinci Dünya Savaşının gidişatını derinden etkilemiştir. Türk kuvvetlerinin Çanakkale Boğazını kapaması, Birinci Dünya Savaşı'nın 1916'da biteceği düşüncelerini bitirmiş ve savaşın iki yıl daha uzamasını sağlamıştır. Savaşa katılan taraflar da askeri, siyasi, sosyal ve psikolojik derin etkileri olacaktır. Çanakkale Boğazı taraflar için ayrı bir öneme sahipti. İtilaf devletleri açısında Çanakkale Boğazı'nın ele geçirilmesi ve İstanbul'un düşmesi Osmanlı Devleti'ni barışı kabule zorlanması açısından çok önemliydi. Ayrıca Rusya ile yakın temas kurulacak silah ve malzeme karşılığında Rusya'dan malzeme getirilecekti. Diğer taraftan itilaf devletlerinin boğazlara yerleşmesi henüz savaşa girmemiş olan Balkan Devletleri üzerinde de etki yapabilecek ve bu devletler Almanya'nın başını çektiği ittifak grubundan uzak tutulacaktı[24]. Bu sebeplerden dolayı Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi savaşın gelişimi açısından çok önemli bir aşamaydı. Diğer taraftan Çanakkale muharebelerinin Avrupa'yı Ortadoğu işlerine çekmek gibi bir sonucu olmuştur. İtilaf devletlerinin bu yenilgisiyle İngiltere Ortadoğu'ya daha çok itilmiş oldu.

Osmanlı Devleti açısından ise boğazların son derece önemli bir stratejik önemi vardı. Çünkü payitahtın anahtarı durumunda olan Çanakkale Boğazı müttefikler tarafından geçilmesi durumunda İstanbul işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. İstanbul'un düşmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin çöküşü kaçınılmazdı. Nitekim Mondros Mütarekesinden sonra yaşanan gelişmeler bunun açık kanıtı olacaktır. Bu yüzden hükümet boğazın savunması için tedbirler alırken aynı zamanda İstanbul içinde tedbirler alacaktır. Bu tedbirlerin arasında başkenti Anadolu'ya taşıma planı vardır. Hükümet müttefiklerin Çanakkale'yi geçerek İstanbul'u işgal etme ihtimaline karşı payitahtı Anadolu'ya taşıyarak mücadeleye Anadolu'dan devam etme kararı almıştır. Bu karardan Çanakkale savunmasının başarılı olmasından sonra vazgeçilmiştir.

[24] Toprak, a.g.m.,77

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale muharebeleri Mustafa Kemal'in askeri ve siyasi kariyerinde çok önemli bir yer sahiptir. Çanakkale muharebeleri Mustafa Kemal'i muzaffer bir komutan olarak tarih sahnesine çıkarmıştır. Mustafa Kemal, Çanakkale muharebelerinden sonra bu milletle neler başarabileceğini görmüştür. Anadolu'nun işgal edilmesinden sonra askeri ve siviliyle millet Mustafa Kemal'in önderliğinde kenetlenecektir. Bu açıdan Türk bağımsızlık savaşına uzanan süreçte Çanakkale Muharebeleri çok önemli bir yere sahiptir.

Levent Şahverdi Arşivi

C UMHURİYET ÖNCESİNDE MARAŞ'TAKİ YABANCI OKULLAR

Nejla GÜNAY*

ÖZET

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toprakları üzerinde açılan yabancı devletlere ait okul sayısında önemli bir artış oldu. Halep Vilayeti'ne bağlı olan Maraş Sancağı'nda da yabancı okul sayısı hızla arttı. Maraş'ta; Fransa, Almanya , Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ilkokul, ortaokul, lise, hatta yüksek öğretim seviyesinde okullar açtılar.

Bu okullardan bir kısmında özel statü varken yetimhanelerin içinde açılanlar hayır amaçlı ve meslekî eğitime yönelikti. Özel statüdeki okullarda öğrencilere belli bir ücret karşılığında eğitim veriliyordu. Toplanan bu ücretler okullar için önemli gelir kaynağı olsa bile bu okulların finansmanını , okulun hamiliğini yapan ülke ya da çeşitli misyoner örgütleri karşılamaktaydı. Okulda ders veren öğretmenlerin maaşları da söz konusu misyoner teşkilatları tarafından ödeniyordu.

Maraş'taki yabancı okulların öğrenci kitlesi Ermeniler'di. Katolik Ermeniler daha çok Fransız okullarını tercih ederken, Protestanlar Amerikan ve Alman okullarına gidiyorlardı. Müslümanlar bu okulları çok nadir olarak tercih ediyorlardı.

Anahtar Kelimeler: Maraş Sancağı, Maraş Sancağı'nda Yabancı Okullar (Fransız, Amerikan, İngiliz ve Alman Okulları)

FOREİGN SCHOOLS IN THE MARAŞ SANJAK BEFORE THE REPUBLİC OF TURKEY

ABSTRACT

An important rising were seen to school number opened to by foreign goverments in Ottoman lands after second half of XIX.centuries.In Maraş sanjak ,tied to Halep city, also foreign school number rised to very speedly. In Maraş; France, Germany, U.S.A. and also England opened to primary school , secondary school, lyce and some schools which university level.

---

* Gazi Üniversitesi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi İnkılap Tarihi Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

Some of this schools had to special statute.Schools in orphanage aimed to vocotional education. Schools which had to special statute, taken to money from students. This money spent to school finance. In addition missioner organization also covered to this schools needs.Also this missionary organization paid to teachers salary.

Student mass of Maraş schools were Armenians. Catholic Armenians preferred to French schools. Protestans Armenians went to Americans and German schools.But Muslims rarely preferred to this schools.

Key Words: Foreing Schools in Maraş Sanjak Before Republic of Turkey, Foreing Schools (French, Amerikan, İngish and German Schools)

GİRİŞ

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Gayrimüslim cemaat okullarının sayılarının artmasının yanı sıra yabancı okullarda da hızlı bir artış oldu. Osmanlı Devleti, 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni yayınlayarak, yerli okulların yanı sıra gayrimüslim okulları ve yabancı okullar ile ilgili düzenlemeler yaptı. Özellikle, Nizamname'nin 129. maddesi ile Gayrimüslim okulları ve yabancı özel okulların açılmasını kontrol altına almak amaçlanmakta idi.[1] Klasik devirlerde, gayrimüslimlere ait kilise ve okul açılması, tamir edilmesi, ferman ve fetva alma kıskacında iken, 1856 tarihli Islahat Fermanı ile "ahalisinin tamamı bir mezhepte bulunan şehir, kasaba ve köylerde icrâ-yı ayine mahsus binalar, mektepler, hastaneler v.s. mahallerin eski halleri üzere tamirlerine engel olunmaması, bu tip mahallerin yeniden inşası halinde patrik veya cemaat reisleri tarafından tasvibi ile resmi ruhsat alınması…" yönünde uygulama başlatılmıştı. Ayrıca, Islahat Fermanı ile her milletin belli şartlar içerisinde okul açmaya izinli olduğu ve bu konuda kontrolün Maarif Meclisi'ne ait olduğu ilan edilmişti.[2]

Islahat Fermanı ile okulların açılmasına izin verildi, ancak teftişleri ile ilgili bir düzenleme yapılmadı.129. maddenin düzenlenme sebeplerinden bir tanesi de teftiş ile ilgili boşluğu doldurmaktı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi şu şekildeydi:

---

[1] Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, İstanbul 2005, s. 25.
[2] Mutlu , **Osmanlı Devleti'nde…**,s. 25-26.

Levent Şahverdi Arşivi

a- Özel okullar; cemaatler, Osmanlı tebaası şahıslar veya yabancılar tarafından ücretli ya da ücretsiz olarak tesis edilen okullar şeklinde tarif edilmiş ve bu okulların masraflarının kurucuları tarafından ya da bağlı oldukları vakıflarca karşılanması.

b- Osmanlı Devleti'nde bu tip okulların kurulması için, öğretmenlerin, Maarif Nezareti veya mahalli maarif idaresi tarafından verilen diplomaya sahip olmaları, ayrıca devletin düzenine ters düşen ders okutulmaması, ders programı ve ders kitaplarının Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi tarafından onaylanması.

c- Ruhsat verme yetkisi vilayet maarif idaresi, vilayet valisi, İstanbul'da ise Maarif Nezareti'ne verilmesi.[3]

Bu şartlar yerine getirilmedikçe okul açılmasına ve devamına ruhsat verilmeyeceği, aksi davranışlarda okulların kapatılacağı bu madde ile kayıt altına alındı. Bu okullarda ders veren öğretmenlerin ellerindeki diplomaları, Maarif İdaresi'ne tasdik ettirmeleri şart koşuldu.[4]

Alınan bu tedbirlere rağmen, bu okulların sayıları o kadar hızlı arttı ki II. Abdülhamid; 1887, 1891, 1903yıllarında 129. maddeyi yeniden düzenleyen kararlar almak zorunda kaldı.[5]

Osmanlı Devleti'nin tüm bölgelerinde yabancı okulların sayıları hızla arttı. Maraş'ta da Fransa, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere çok sayıda okul açtı. Bu okullar, ayrı bölümler halinde ele alınacaktır.

FRANSIZ OKULLARI

Haçlı seferlerinden sonra memleketlerine dönmeyerek Kudüs'te ve bazı bölgelerde kalmış olan Katolik rahipler, Franciscains ve Jésuite olmak üzere iki ayrı tarikata mensuptular. Osmanlı topraklarına ilk gelen Hıristiyan Katolik misyoner tarikatı Franciscains idi. Bunlar; İstanbul, İzmir, Suriye, Kıbrıs'ta faaliyet gösteriyorlardı. Birçok rahip, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmıştı.[6]

---

[3] Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihî Bir Bakış**, Ankara, 1964, s. 110.

[4] Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…**,s.26.

[5] Bu düzenlemeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…**,s. 27-47.

[6] Ahmet Refik," Türkiye'de Katolik Propagandası" , **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**, 5/82, İstanbul, 1340, s. 257.

Levent Şahverdi Arşivi

Franciscains rahiplerinin en önemli görevleri, Ortodoks Hıristiyanların, Katolikleştirilmesi sureti ile Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştirilmesini sağlamaktı. Öte yandan, Katoliklerin kendi dinlerini unutmamaları için çalışıyorlardı. Bunun için Latin ailelerin çocuklarını kiliselerinin yanında açtıkları okullarda eğitiyorlardı.[7]

Franciscains rahiplerinin, misyonerlik görevlerinin yanı sıra fakir veya terkedilmiş çocukları toplayıp yetiştirme görevleri de vardı. St. Franciscains çocukları denilen bu çocuklara, modern eğitimden uzak, daha çok anaokuluna benzeyen kurumlarda eğitim verilmekte idi. Burada çocuklara okumayazma ve hesap bilgilerinin yanı sıra Hıristiyanlık öğretilmekte idi. Daha sonra fakir çocuklar için ücretsiz özel okullar tesis edildi.[8]Fakir ve kimsesiz çocukları iş sahibi yapabilmek için terzilik, kunduracılık gibi meslek okulları açıldı. Bulundukları bölgede halkın, özellikle de fakirlerin sempatisini kazanmak için hastaları tedavi ettiler, onlara ilaç yardımında bulundular. Ayrıca, İsteyenlere ücretsiz olarak Fransızca öğrettiler.[9]Bütün bu çalışmalar sonucunda Katoliklerin sayılarının artması, Fransa kralının Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha çok karışabilme imkânı bulmasına sebep olacaktı.[10]

Katolik misyonerleri, Maraş'ta da kendilerine verilen görevleri yerine getirmekteydiler. Burada, Franciscains rahipleri, kendilerine ait manastırın içinde bir de okul açtılar.[11]Aslında yerli halk bu okulların sayılarının artmasından rahatsızlık duymakta idi. Çukuroba mahallesinde bulunan Franciscain Manastırı'nda baş rahip olan Père Marcellino, 1892 yılında, burada okul açmayacaklarına dair, mahalli yöneticilere taahhüt senedi vermişti.[12]Bu taahhüt senedine ve okul açmak için resmi izin almak gerekmesine rağmen söz konusu manastırda ve Maraş'ın diğer bölgelerinde Fransız okullarının sayıları hızla arttı. Bu arada zaman zaman Osmanlı Devleti de okul açılmasına izin verebilmekteydi.1895 tarihli bir belge, Fransız Antra Saint rahiplerinin resmi izin ile ev ve okul inşa ettiklerini göstermekte-

---

[7] Polvan, **Türkiye'de Yabancı…**,s. 69-70.Katolik misyonerlerinin amaçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nahid Dinçer, **Yabancı Özel Okullar**,İstanbul, t.y., s. 35-38.

[8] Polvan, **Türkiye'de Yabancı…**s. 71.

[9] Dinçer, **Yabancı Özel Okullar**, s. 40-41.

[10] Ahmed Refik, **Türkiye'de…**, s. 258.

[11] Şerife Yorulmaz, Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Kültür Kurumları, **OTAM**, S.11, 2000 , s. 733.

[12]Mutlu , **Osmanlı Devleti'nde…**, s. 171.

Levent Şahverdi Arşivi

dir.[13]Fransız Sefareti, 1896 Ermeni isyanı sırasında zarar gördükleri gerekçesi ile Yenicekale, Mucuk Deresi ve Döngel Köyü'nde manastır, kilise ve okul inşası için ruhsat verilmesini istedi. Devlet adı geçen yerlerde bahsedilen müesseselerin açılmasına izin verdi.[14]

Franciscains rahipleri, XX. yüzyıl başlarında Maraş genelinde eğitim-öğretim faaliyetlerini iyice artırdılar.1901 yılında, Fransa, Maraş'ta adı geçen rahipler tarafından açılan okul ve dershane için ruhsat verilmesini istedi.[15]

Osmanlı Devleti, 1869 tarihinde eğitim işlerine çeki düzen vermek amacıyla Maarif Nizamnamesi çıkarmıştı. Nizamname'nin 129. maddesi ile de yabancı devletlere ait okullar ile özel okulların kontrol altına alınması amaçlanmıştı. Ancak 129. maddenin varlığı yabancı okulların sayılarının artmasını engelleyemedi. Ülkede bulunan Fransız okullarının sayısı her geçen yıl biraz daha arttı.1869 yılında 76 civarında olan Fransız okulları, 1876'da 93, 1905 'te 198'e ulaştı.[16] Bu sayı, 1912'de 370'e çıktı. Aynı yıl, Fransız okullarında okuyan öğrenci sayısı da 108112 idi.[17]

Maraş'ta da her seviyede (iptidaî, rüşdiye, idadî) Fransız okulları açıldı. Fransız Katolik adı ile açılan, dört ilkokuldan biri sadece erkek öğrencileri kabul etmekteydi ve 1899 yılında 25 öğrencisi vardı. Diğer üç okulda karma eğitim verilmekteydi. Bu okullarda; 120 erkek, 110 kız olmak üzere toplam 230 öğrenci okuyordu. Yine Fransız Katolik ismi ile karma eğitim veren ortaokulda okuyan 90 öğrencinin 50'si erkek, 40'ı kızlardan oluşuyordu. Fransız Katolik İdadîsi'nin 1899'daki öğrenci sayısı 30 erkek, 20 kız toplam 50 idi.[18]

Fransa devletine bağlı olarak faaliyet gösteren bir diğer kurum, idadî seviyesindeki Terre Saint Okulu idi. Terre Saint rahipleri tarafından idare edilen bu okulun öğrenci sayısı yıllara göre şu şekildeydi:

---

[13] BOA .Sadâret Mektubî Mühimme , (A.MKT.MHM.) , 646/32.

[14] Müesseselerin açılması ile ilgili yazışmalar ve kilise, manastır ve okul planları için bkz. BOA. Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 1478/13.

[15] Yorulmaz , **Osmanlı-Fransız…**,745. Mutlu , **Türkiye'de…**,s. 161.Esasen bu müesseseler ruhsatsız olarak faaliyet göstermekte idi.

[16] Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…**,s. 142.

[17] Adnan Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fransız Sosyal ve Kültürel Müesseseleri", **CIÉPO XIV.Sempozyumu Bildirileri**, 18-22 Eylül 2000 Çeşme, TTK Yay., Ankara, 2004, s.730.

[18] 1317 (1899) Tarihli Maarif Nezareti Salnamesi (MNS), s. 1130–1133.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo I: Terre Saint Rahipleri Tarafından İdare Edilen Okulun Öğrenci Sayısı.

	Erkek	Kız	Toplam
1898[19]	65	48	113
1900[20]	60	50	110
1903[21]	55	47	102

Ne zaman açıldıkları belli olmayan ve tamamı ruhsatsız olan Fransız okullarında, 1899 yılında toplam 480 öğrenci eğitim almaktaydı. Her cemaat ve milletten öğrenci kabul edilmesine rağmen, bu okulların öğrenci kitlesini Ermenilerin, özellikle de Katolik Ermenilerin çocukları oluşturmaktaydı.[22] 1912 yılında Maraş'ta, "Pensionnat de garçons" ve "Écoles de village" adlı Fransız okulları da eğitim vermekteydi.[23]

Özel statüde olan Fransız okullarında, öğrencilerden okullara göre değişen miktarlarda ücretler talep edilmekteydi. [24]Okulların en önemli finans kaynağı ise Fransa idi.[25]

Fransız okullarının çok büyük kısmında öğrencilere, keman ve piyano gibi güzel sanatlarla ilgili dersler de okutulmakta idi.[26]Öte yandan bu okullarda, halka yönelik çeşitli faaliyetlerin yapılabilmesi için tasarlanmış çok geniş salonlar vardı.[27]Franciscains rahiplerinin okulları daha çok meslekî eğitime yönelikti. Bu okullarda öğrencilere; marangozluk, oymacılık, bahçıvanlık, saatçilik gibi sanatların öğretildiği atölyeler bulunuyordu.[28]

Fransa'nın taşrada bulunan okullarının programlarında bir standart olmamakla beraber, şehirlerdeki ilk ve orta dereceli okullarda okutulan dersler genellikle ahlâk, Fransızca, okuma-yazma, gramer, güzel yazı, ilm-i eş-

[19] 1316 (1898) Tarihli Halep Vilayeti Salnamesi (HVS), s. 1016–1017.
[20] 1318 (1900) Tarihli HVS. s.1270–1271.
[21] 1321 (1903) Tarihli HVS. s.467.
[22] Cuinet, La Turquıe, s.95. Hasan Dilan, **Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları (1914-1918)** , C.II, Ankara, 2005, s.XXXI.
[23] Şişman, **XX.Yüzyıl Başlarında…**, s.735.
[24] Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…**, s.147.
[25] Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ocak Yay. ,Ankara, 1993, s.72–73.
[26] Polvan, **Türkiye'deYabancı…**, s.188.
[27] Polvan, **Türkiye'de Yabancı…**, s.158.
[28] Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…**, s.147.

Levent Şahverdi Arşivi

ya, hesap, geometri, tabii bilimler, tarih, coğrafya, yabancı dil, müzik, resim, dikiş ve jimnastikten ibaretti.[29]

Fransız okullarında yerli Rum, Bulgar, Ermeni, Marunî, Türk öğretmenlerin yanı sıra Alman ve İngilizler de istihdam edilmekteydi. Fransız misyonerleri, öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere; Rodos, Kudüs, Suriye ve Kayseri'de (kadın ve erkekler için ayrı ayrı 2 okul olmak üzere) öğretmen okulları açtılar.[30]Maraş'ta bulunan manastırlarda, Fransa himayesinde olan görevliler farklı milletlere mensup olabiliyorlardı. Ancak, bu görevliler arasında özellikle İtalyan asıllı olanlar önemli bir yer tutmaktaydı.[31]

ALMAN OKULLARI

Almanya, 1871 yılında birliğini kurdu ve kendini dünyanın önemli güçlerinden biri olarak görmeye başladı. Almanya, gücünü iyice artırmak için, Osmanlı Devleti'nin Asya'da kalan topraklarını hedef seçti. Osmanlı ordusundaki bozuklukları ve bürokrasisindeki aksaklıkları gidermek amacıyla Osmanlı ülkesine, Alman heyetlerinin gelmesi ve Bağdat demiryollarının yapımı Almanya'nın Osmanlı ülkesindeki nüfuzunu artırdı.[32] Almanlar, Türkiye'deki ekonomik nüfuzlarını kültürlerini kullanarak takviye etmek istemekteydiler. Pancermenistlerden, Devis Trietsch; Doğu'da Alman dilinin yayılması gerektiğini ifade etmekteydi. Almanya, Türkiye'deki yenileşme hareketlerinin Alman bilimi ile desteklenmesini istemekteydi. Bu da ancak, Alman eğitim kurumları ile mümkün olabilirdi.[33]

Bu amaçları taşıyan Almanya, Yakındoğu'daki Alman çıkarlarının ve ekonomik faaliyetlerinin ihtiyaç duyacağı elemanları yetiştirmek için okul, hastane, yetimhane vb. müesseseler açmaya ihtiyaç duydu. Bu müesseseler, daha çok, Bağdat Demiryolu çevresinde, özellikle Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra, Şam, Trablusşam ve Yafa'da açıldı.[34]

Öte yandan, Alman kültür ve dilinin yaygınlaştırılmasında, eğitim kurumlarının yanı sıra Alman doktor ve sağlık kuruluşlarının da önemli rolü

---

[29] Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…**, s. 149.
[30] Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…**, s. 148.
[31] **Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)**, 87/75 (1313.Z.28).
[32] İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay. , İstanbul, 1998, s. 55–59.
[33] Kemal Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**, İstanbul, 2000, s. 55–56.
[34] Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda…**, s.92.

Levent Şahverdi Arşivi

oldu. Özellikle, XIX. yüzyıl sonlarında yaşanan Frengi salgını Almanların bu alanda da Osmanlı'ya yaklaşmalarına fırsat verdi.[35] Aynı salgın Maraş'ın bağlı olduğu Halep vilayetinde de vardı.[36]

Almanların kendilerine hedef olarak seçtikleri yerlerden biri de Maraş şehriydi.1890'lı yıllardan itibaren dinî kimliği olan ve olmayan Almanlar, Maraş'ı ziyaret etmeye başladılar. İlk olarak 3 Nisan 1888'de, Berlin Müzesi direktörü Mösyö Hama; Halep, Antep ve Maraş'ı kapsayan bir ziyaret programı gerçekleştirdi.[37]Daha sonra Alman İmparatoru II. Wilhelm ve İmparatoriçe 1898 yılında, Osmanlı ülkesini ziyaret ettiler. Bu ziyaretin en önemli ayakları İstanbul, Kudüs ve Filistin topraklarıydı.[38]

1898 yılından itibaren Alman nüfuzu Maraş'ta da hissedilmeye başladı. Bu tarihte Maraş'ta bulunan Alman papaz Pastör Brunnemann, burada padişahı öven konuşmalar yaptı. Alman rahip, konuşmalarında, Alman ve Osmanlı hükümdarlarının dostluğunun iki ülke için ne kadar önemli olduğunu, bu dostluğun her iki ülkenin de çıkarlarına hizmet ettiğini anlattı.[39] İmparatorun ziyaretinden sonra, Maraş'ta Alman propagandasının artmasının altında yatan sebep burada bulunan Ermeni nüfustu. Çünkü Almanya, Maraş Ermenilerini, kendi siyasî, kültürel ve ekonomik nüfuzunu genişletecek önemli bir kaynak olarak görmekteydi. Bu yüzden Maraş'ta çeşitli Alman müesseseleri açılmaya başlandı.

Maraş'taki ilk Alman müessesesi 1898 yılında, Divanlı mahallesindeki Alman Yetimhanesiydi. Yetimhanenin müdürlüğünü Pastör Brunnemann yapmaktaydı. Bu yetimhanede, erkek çocukların kaldığı bölüme "Beitshalom" (Barış Evi) , kızlar için açılan yetimhaneye " Bethel" denilmekteydi. Beitshalom'da kalan çocuklar iyi bir eğitim almaktaydılar. Öğretmenlerinden bir kısmı Almanya'da eğitim görmüştü. Bir kısmı da Osmanlı'daki çeşitli kolejlerden mezundu. Buranın ilk Alman yöneticisi olan Herr Speaker, öğrencilerin meslekî açıdan eğitim alabilmeleri için gerekli olan imkânları sağladı. Özellikle, dokumacılık, halı dokumacılığı, ayakkabıcılık eğitimi için

---

[35] Turan, **Türk-Alman…**, s.58.

[36] BOA. Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), 1485/84, DH.MKT. 1505/63 (1305.Ş.20).

[37] BOA. DH.MKT.1498/97 (1305.B.22).

[38] BOA. Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.), 44/8 (1316.C.14).Bu ziyaretten sonra Almanya sürekli olarak kilise, okul, yetimhane gibi kurumlar açabilmek için Kudüs ve Filistin'de arazi almaya başladı. Almanya, hangi tarikat ve dinden olursa olsun , Filistin'de Almanca konuşan kalabalıkların yerleşmesini istiyordu. Bkz. Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda…**, s.99.

[39] BOA. Y.PRK.UM., 44/91 (1316.Ş.21).

Levent Şahverdi Arşivi

gerekli olan alet ve edavatı temin etti.[40]1920 yılında Alman yetimhanesi, Amerikan Kızılhaç hemşirelerinden Miss Frances Buckley idaresindeydi. Hilfsbund misyonundan Maria Timm ona yardım etmekteydi. Yetimhanede, tamamı Ermeni olan öğretmenlerden eğitim alan 400 civarında erkek öğrenci bulunmaktaydı.[41]

Öğrencilere meslekî eğitim vermenin yanı sıra; yetimhane içerisinde, 1909 yılında, ilk, orta ve idadî derecesinde ve gündüz eğitim veren bir okul açıldı.[42]Protestan cemaatine ait olan erkek okulunun, iki öğretmeninden biri Ermeni, diğeri İngilizdi. Okulu Alman Pastör Brunnemann idare etmekteydi. Okulun, açıldığı 1909 yılında 150 öğrencisi vardı.[43]

1910 yılında, kızlar için de Zonbatanlı mahallesinde bulunan kız yetimhanesi içinde eğitim vermek üzere adı geçen derecelerde okul açıldı.[44]Matmazel Stokmann idaresindeki bu okulda; Usana Günciyan, Deşgon Kocaoğlanyan, Husrevitoht Kilikyan ve Lusiya Çorbaciyan isimli Ermeni öğretmenler ders vermekte idi. 8 yıl olan okulun programı şu şekilde idi:[45]

Tablo II: Alman Kız Okulu'nun Ders Programı

Maraş'ta bulunan Alman Kız Rüşdi-İdadi Mektebi'nin Programı

Birinci Sene	Türkçe okuyup yazma
	İlm-i eşya
	Diyanet talimi
	Hesap
	Terennüm
	Jimnastik
İkinci Sene	Aynı Dersler

[40] Kerr, The Lions of Marash : **Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922**, Albany: State University of New York Pres , 1973 , s.74.

[41] Kerr,**The Lions of Marash...** , s.74.

[42] BOA. İrâde Maarif, 2/3 (1327.Z.17).

[43] BOA. Ş.D. 2245/3.

[44] BOA. Dahiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi (DH.MUİ.) , 53/25 (1327.Z.29). Esasen Almanlar, erkek okulu için aldıkları ruhsatın bu okul için de geçerli olması için uğraşmışlar, ancak Osmanlı makamları bunu kabul etmemişlerdir. Bkz.DH.İD.117/33.

[45]BOA. DH. İD. 117/33.Bkz. Ek I.

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü Sene	Osmanlıca
	Ermenice
	Diyanet Talimi
	Hesap
	Maraş Şehri ve Sancağının coğrafyası
Dördüncü Sene	Osmanlıca
	Ermenice
	Diyanet Talimi
	Hesap
	Memalik-i Osmaniyye'nin coğrafyası (Osmanlı Coğrafyası)
	Resim
	Jimnastik
	Terennüm
Beşinci Sene	Osmanlıca
	Ermenice
	Diyanet Talimi
	Hesap
	Coğrafya
	Tarih-i tabii
	Hülasa-i Tarih-i Osmaniye
	Ermeni Tarihinden bazı mühim vakalar
	Resim
	Terennüm
	Jimnastik
Altıncı Sene	Osmanlıca
	Ermenice
	Diyanet Talimi

Levent Şahverdi Arşivi

Altıncı Sene	Hesap
	Coğrafya
	Tarih-i tabii
	Tarih
	İlm-i Hikmet-i sade tecrübeler
	Kimyadan Sade Tecrübeler
	Resim
	Terennüm
	Jimnastik
Yedinci Sene	Osmanlıca
	Ermenice
	Diyanet Talimi
	Almanca
	İngilizce
	İlm-i Hendese
	Sade ilmi meseleler
	Coğrafya
	Tarih-i tabii
	Tevarih
	İlm-i Hikmet-i Tabiyye ve kimyadan sade tecrübeler
	Resim
	Terennüm
	Jimnastik
Sekizinci Sene	Yedinci senede olduğu gibi

Bu okullarda okutulan ders kitapları da ayrıntılı olarak ilgili makamlara bildirildi.[46]

[46] Ders kitaplarının ayrıntılı listesi için bkz. Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…,** s. 108-110.

Levent Şahverdi Arşivi

1913–14 öğretim yılında kız ve erkek idadîlerinde 16 öğretmen, 140 öğrenci vardı.[47] 1916 yılında "Deutschen Hilfsbundes für christliches Liebeswerk im Orient" adlı cemaat tarafından finanse edilmekte olan bu okullarda çalışan 2 müstahdem ile 8 öğretmenin tamamı Ermeni idi. Ermeniler, Almanlara ait yetimhane, hastane gibi diğer müesseselerde de istihdam edilmekteydi.[48]

Öte yandan bu okullardan mezun olanlar, mezun oldukları okulları örnek alarak çeşitli yerlerde yeni okullar açmaya teşebbüs etmekte idiler. Maraş Alman kız okulundan mezun olan iki kız, Zeytun kazasının Frensi(Fırnız) nahiyesinde, yöre halkının muvaffakiyetini almak sureti ile okul açmak istediler. Açılması istenilen okulun her türlü masrafının Almanlar tarafından karşılanacağı, her türlü yardımın yapılacağı, hatta bölgede ihtiyaç duyulan yolun Alman devleti tarafından yapılacağının vaat edildiği[49] görülmektedir ki Almanlar kendi mezunlarını kullanarak nüfuz alanlarını genişletme çabası içindedirler.

AMERİKAN OKULLARI

Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilk karşılaşması Amerikalı tüccarlar ve misyonerler vasıtası ile oldu. Daha sonra Osmanlı ülkesine gelen konsolos ve diplomatlar ikili ilişkilerin artmasını sağladı.[50]İki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin iyice artması ile[51] 1830 yılında, iki devlet arasında ilk ticaret antlaşması imzalandı ve bunu 1862 yılında imzalanan diğer ticaret antlaşması izledi.[52]

---

[47]Adnan Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Alman Müesseseleri" , **Ata dergisi**, S.7, Konya, 1997, s.145.

[48] BOA.Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM.5. ŞB.) , 27/16 (1334.L.08). Bkz. Ek. II.

[49] BOA. DH.İD. , 117/39 (1329.C. 6).

[50] Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda…** , s.120.

[51] İki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin hızlı gelişmesi ve yapılan ticarî antlaşmalar sonucunda, 1876 yılında, A.B.D. ile Osmanlı ticareti, hacmi bakımından dördüncü sırada yer alıyordu. Bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler" , **Amme İdaresi Dergisi**, C.14, 1981, s. 87.

[52] 1830 yılında yapılan ticaret antlaşması ile A.B.D.'ye en ayrıcalıklı devlet statüsü tanındı ve ona tüm imtiyazlardan yararlanma hakkı verildi. Öte yandan, antlaşmanın üçüncü maddesi ile , A.B.D.'ne, devletin müdahalesi olmadan, her milletten ve dinden simsar kullanabilme hakkının verilmesi ile , bu devlet, Osmanlı Ermenilerine ve Rumlarına yakınlaşma fırsatını elde etti.Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri , TTK . Yay. , Ankara, 1991, s. 1-14.Amerikalıların Ermenilere yakınlaşması ile, Amerikan Devleti Ermenileri himaye etmeye, hatta kendi vatandaşlığına çekmeye başladı. Armaoğlu, **Türk-Amerikan…**, s.17-19.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı Devleti'ne ilk gelişleri, 1810'da Boston'da kurulan "American Board of Commisioners for Foreign Missions"(BOARD) adlı misyoner örgütünün, 1819 yılında, Osmanlı topraklarını programına alması ile oldu. Bunun sonucunda, 1820'lerden itibaren Amerikalı misyonerler, akın akın Osmanlı topraklarına gelmeye başladılar ve ilk merkezlerini İzmir'de açtılar.[53]

1850 yılında Osmanlı Protestanlarına "millet" statüsünün verilmesi[54] ve Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki siyasi durumu, Anadolu'daki misyoner faaliyetlerinin artmasına sebep oldu. Amerikalı misyonerler, önce eğitim, sonra sağlık hizmetleri geliştirerek halkla daha yakın ilişkiler kurmaya çalıştılar.[55]Öte yandan, Protestan Ermeniler de kendi cemaatlerinin devlet tarafından kabul görmesinden sonra hiçbir korku duymadan, serbestçe hareket etme fırsatı bulduklarından, Protestan okullarına duyulan talep arttı.[56]BOARD misyonu da bu durumdan faydalanmak üzere Anadolu'ya yönelik girişimlerini artırdı.[57]

BOARD, Anadolu'yu 3 misyon bölgesine ayırdı. Buna göre Antep ve Maraş merkez misyonunu; Van, Erzurum, Harput, Bitlis ve Mardin Doğu misyonunu; İstanbul, Bursa, İzmir, Kayseri, Trabzon ve Merzifon da Batı misyonunu oluşturmaktaydı.[58]1848 yılında Antep'te misyoner istasyonunun kurulmasının ardından; Musul'da 1850, Arapkir'de 1853, Tokat ve Kayseri'de 1854, Maraş, Halep, Sivas ve Harput'ta 1855,Urfa, Antakya ve İzmit'te 1856, Diyarbakır'da 1857, Mardin, Bitlis ve Edirne'de 1858, Adana'da 1863'te arka arkaya misyon istasyonları kuruldu.[59]Bu merkezlerin her birinde Amerikan binaları kuruldu. İngilizce dersleri ücretsiz olarak ve-

---

[53] Şenol Kantarcı, **Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, İstanbul, 2004, s.59–60.

[54] Gülnihal Bozkurt, **Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839–1914)** , TTK Yay. , Ankara, 1996, s. 178.

[55] Seçil Akgün ,**"Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları"**, **OTAM**, S.3, 1992, s. 3.

[56] Bazı Ermenilerin Protestanlık mezhebine geçmeye başlamaları Ermeniler arasında huzursuzluk yaşanmasına sebep oldu. Gregoryen Ermeni Cemaati, mezhep değiştiren Ermenilere iyi gözle bakmıyordu. Mezhep değiştirmelerin önüne geçmek için çeşitli tedbirler alıyorlardı. Hatta zaman zaman bu konudaki şikayetlerini Osmanlı makamlarına iletiyorlardı. Bkz. Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi (DH.MUİ) , 6-2/22, (1328. B. 27).

[57] Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19 yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, 3. Baskı, Ankara, 2000, s. 15.

[58] Nejdet Sevinç, **Ajan Okulları**, İstanbul, 1975, s. 32.

[59] Kocabaşoğlu , **Anadolu'daki Amerika…**, s. 69.

Levent Şahverdi Arşivi

rildi. Öyle ki, 1860'larda yerli Protestan Ermeniler, artık Amerikan kitaplarını ve süreli yayınlarını anlayabilmekteydi.[60]

Misyonerler kendi okullarını açma faaliyetlerinin yanı sıra, Ermeniler tarafından açılmış olan cemaat okullarında da etkili oluyor; Protestan Ermeni okullarına öğretmen yetiştirip onlara araç-gereç ve maddi yardımda bulunuyorlardı.[61]

Maraş'ta, 1899 yılında, Protestan Ermeniler tarafından açılmış, ancak Amerikalılar tarafından himaye edilen 15 okul vardı. Bunlardan dokuzu ilkokul derecesindeydi. Bu okullardan ikisi, kız ve erkek okulu olarak ayrı bir nitelik taşırken, geriye kalan yedi okulda karma eğitim verilmekteydi. Protestanlara ait beş rüştiye vardı. Bu rüştiyelerle tek idadîlerinde karma eğitim verilmekteydi.[62]Marhas Efendi, 1858 yılında Maarifperver İlkokulu'nu kurdu. Ruhsatsız faaliyet gösteren bu okul ancak 1890 yılında ruhsat aldı. Bu okul dışında kalan diğer okulların kuruluş tarihlerine kayıtlarda rastlanılmamaktadır. [63]

1862 yılında açılmış olan ve Dârü'l Feyz adını taşıyan bir başka Protestan idadîsi daha vardı ki burada sadece erkek çocuklarına eğitim verilmekteydi. Bu okul da ruhsatını, ancak, 1890 yılında Simon Posliyan adına alabildi.[64]Şehirde 1893 yılında, 1867 yılında açılan ve karma eğitim veren, Amerikan misyonerlerine ait olan dört ilkokul vardı. İlginç bir şekilde Maraş'ın merkezinde Protestan nüfusun varlığına rağmen[65] dört ilkokul açıldığı halde, Andırın, Elbistan, Zeytun gibi kazalarında ve bunlara bağlı köylerde Protestan nüfus yok, ya da çok az iken dokuz tane daha Amerikan okulu açıldı. Zeytun'daki tek okula sadece kız öğrenciler devam ediyorken, Andırın ve Elbistan'daki okullar erkek öğrenciler içindi. [66]

---

[60] Kantarcı , **Amerika Birleşik…**, s. 61.

[61] Erdal Açıkses , **Amerikalılar'ın Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri** , Ankara , 2003, s. 54.

[62] 1317 (1899) Tarihli MNS. s. 1128-1129.Bu okullardan üçü ; Şekerdere, Çavuşlu ve Divanlı mahallelerinde açılmış idi. Bkz. BOA.Yıldız Sâdâret Resmî Mârûzât Evrakı (Y.A.Res.) , 122/88.

[63] 1317 (1899) Tarihli MNS. s. 1130-1131.

[64] 1316 (1898) Tarihli MNS. s. 1014-1015.

[65] Maraş'ta 1881 yılında 3482 Protestan yaşamaktaydı. Bkz. Kemal Karpat , "Ottoman Population Records And The Census of 1881/82 – 1893", **International Journal of Middle East Studies**, S.9 (1978), s.263. Mutlu , Osmanlı Devleti'nde…, s. 303.Atilla Çetin , Zühdü Paşa'nın, konu ile ilgili olarak hazırladığı raporuna dayanarak Maraş merkezinde , iki Amerikan Protestan ilkokulundan söz ederken bkz. Mutlu , Osmanlı Devleti'nde…, s.303 , bunun eksik yazıldığı kanaatindedir.Karşılaştırmak için ayrıca bkz. Atilla Çetin , "Maarif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.10-11, 1981-82, s. 210.

[66] Bu okullardan beşi Andırın kazasının köylerinde olup, 1880–1885 yılları arsında açılmıştır.1898 yılında kazada hiç Protestan nüfusun olmaması, burada misyonerlerin başarısız olduklarını ortaya koymaktadır.Bkz.1316 (1898) Tarihli HVS. s. 321.

Levent Şahverdi Arşivi

1860 yılında, kız öğrenciler için Maraş Kız Lisesi açıldı. L.Coffing, bu liseye 45 genç kız seçerek eğitime başladı. Bu okuldan 25 bayan öğretmen yetiştirildi. Maraş Kız Lisesi Maraşlıların çok yoğun tepkisini çekmekteydi. Bu yüzden okul 1879'da Haçin'e taşındı ve Haçin Ev Okulu adını aldı.[67] Maraş'taki Amerikan misyonerleri, kızlar için 1880 yılında idadî seviyesinde bir okul daha açtılar.[68]Yatılı olarak açılan kız okullarının amacı, kızların eğitim seviyelerini yükseltmenin yanı sıra, bayan öğretmenlerin yetiştirilmesini sağlamaktı. Öğretim süresi 3 yıl olan bu okula girebilmek için, okuma-yazma ve dört işlem bilmek yeterliydi. Eğitimin Türkçe ve Ermenice yapıldığı, İlkokulun devamı niteliğindeki bu okullarda şu dersler okutulmaktaydı:[69]

Tablo III: Amerikan Kız Okullarının Ders Programı

Birinci Sınıf	**İkinci Sınıf**	**Üçüncü Sınıf**
İncil okuma	İncil okuma	İncil okuma
Aritmetik	Aritmetik	Aritmetik
Ermenice Gramer	Ermeni Coğrafyası	Ermeni Coğrafyası
Coğrafya	Müzik	Müzik
Yazı	Kompozisyon	Kompozisyon
Müzik	Fizyoloji	Tarih
Kompozisyon	Astronomi	Teoloji

Bu okullarda okuyan ya da mezun olan kızlar aracılığı ile bir tür halk eğitim programları da yürütülmekteydi. Meselâ, 1862 yılında Maraş'ta kız öğrenciler, kendi okul saatleri dışında, ders başına aldıkları çok cüzî bir ücret karşılığında 200 kadar yetişkin kadına eğitim vermişlerdi.[70]

XX. yüzyıl başlarında, Osmanlı sınırları içerisinde 400 civarında Amerikan müessesesi vardı. Okul, kilise, hastane, yetimhane v.b. müesseselerden

[67] Stephan Astourian, **Testing World-System Theory, Cilicia (1830s-1890s)**:Armenian-Turkish Polarization and the Ideology of Modern Otoman Historiography, Ph.D.Thesis , University of California, Los Angeles , 1996 , s.547.Bu okul ilk açıldığında halkın tepkisini çekti.Hatta okula önemli ölçüde zarar verildi. Ancak, devlet suçluları yakalayarak gerekli cezaî işlemleri yaptı. Bkz. BOA. Sadâret Mektubî Umum Vilayetler Tahrirâtı (A.MKT.UM.) , 397/4 , (1276.B.27).

[68] 1317 (1899) Tarihli MNS. , s.1132–1133.

[69] Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, s. 64.

[70] Kocabaşoğlu , **Anadolu'daki Amerika…**, s. 64.

Levent Şahverdi Arşivi

sadece 83 tanesi ruhsatlı veya fermanlıydı.[71]Osmanlı Devleti, 1903 yılında, bu müesseselerin ruhsatlı olanlarının devamına, ruhsatsız olanlarının durumunun araştırılmasına karar verdi. Devlet, ruhsatsız olanların kapatılması niyetindeydi. Bu yüzden Amerikan hükümetinin, ruhsatsız olan müesseselerine ruhsat verilmesi yolundaki isteklerini cevapsız bıraktı. Bunun üzerine; Amerikan elçisi, hiç değilse, 10 müessesenin tescilini istedi. Aksi takdirde hükümetinin diplomatik münasebetleri keseceğini söyledi. Tescili istenen müesseseler şunlardır:

1- Kayseri ve Talas'taki erkek ve kız mektepleri, çocuklar için bahçe mektebi, hastane, misyoner ikamet haneleri ve eczane.

2- Tarsus Koleji.

3- Selanik'te mabet, misyoner evi ve müştemilatı.

4- Van'da erkek ve kız mektepleri, yetimhane, hastane, eczane, misyoner evleri ve müştemilatı.

5- Selanik'te sanayi ve ziraat okulları.

6- İzmir'de erkek ve kız okulları.

7- Adana'da misyoner evleri.

8- Sivas'ta erkek ve kız okulları, mabet ve misyoner evleri.

9- Maraş'ta Kız Koleji, Teoloji Semineri ve misyoner evleri.

10- Beyrut Koleji ve müştemilatı.[72]

Amerikan misyoner eğitimini dinî ve laik olarak iki kategoriye ayırırsak dinî eğitim, Maraş Teoloji (ilâhiyat) Okulu'nda; laik eğitim, Merkezî Türkiye Kız Koleji'nde verilmekteydi.

a- Maraş Teoloji Okulu

Maraş Teoloji Okulu, 1866 yılında, Mr.Trowbridge idaresinde açıldı. Mr.Pery ve Mr.Montgomery bu okula tayin edilen diğer misyonerler idi.[73] Bu okul ile Harput ve Mardin'de kurulmuş olan diğer teoloji okullarına ha-

---

[71] Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…**, s.319.Ayrıca bkz.Yahya Akyüz , "Abdülhamid Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge", **A.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1970 , C.3 , No:1-4 , s. 122-123.

[72] Erol Kırşehirlioğlu, **Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri**, İstanbul, 1963, s. 36–37.

[73] Uğurol Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Karabük, 1971, s. 20.

Levent Şahverdi Arşivi

zırlık sınıfları mahiyetinde olan "academy" ya da "training school" adı verilen orta dereceli okullar açıldı. Okula, Antep Koleji'ni bitiren öğrenciler arasından seçilenler gelebiliyordu. Maraş ve Mardin'de açılan bu okullar ile teoloji eğitimini güçlendirmek amaçlanmaktaydı.[74]

Maraş Teoloji Okulu'nda öğrencilere okutulan dersler şunlardır: [75]

1- Arapça
2- Yunanca
3- Kitâb-ı Mukaddes
4- Kitâb-ı Mukaddes Mukaddimesi
5- Tarih-i Kitâb-ı Mukaddes
6- Tarih
7- Talimat-ı Din-i Mesihî
8- İlm-i İlâhî-i Tabiî
9- İlm-i İlâhî-i Muntazam
10- İlm-i Edyân-ıTevâif
11- Usûl-ı Mevâiz
12- İlm-i Ahlak
13- Kilisenin Usûl-ı Teşekkül ve Nizâmâtı
14- Hüsn-i Kıraat
15- Ruhanî İlâhiyat Terennümü

Maraş Teoloji Okulu 3 yıl, buna karşılık Bebek İlahiyat Okulu 4 yıldı. Programı da Maraş'takinden farklıydı.1860'ta Merzifon'a taşınan Bebek İlahiyat Okulu'nda; dinî ilimlerin yanı sıra aritmetik, cebir, trigonometri, İngilizce, felsefe gibi birçok farklı ders okutulmaktaydı.[76]

Tüm giderleri BOARD tarafından karşılanan Teoloji Okulu'na öğrenci bulmakta sıkıntı çekiliyordu. Hatta Mr.Cristicesine, Boston'a müracaat edip , Antep Tıp Okulu'nun Maraş Teoloji Okulu'na öğrenci bulunamaması sebebiyle kapatılmasını istedi.Ancak bu istek kabul edilmedi. [77]

Aslında öğrenci bulma sıkıntısı sadece Maraş Teoloji Okulu'nda yoktu. Öğrenci bulmakta zorlanan Harput İlahiyat Okulu'nda öğrencilere okulu

[74] Kocabaşoğlu , **Anadolu'daki Amerika…**, s. 136.
[75] Mutlu , **Osmanlı Devleti'nde…**, s. 293.
[76] Kocabaşoğlu , **Anadolu'daki Amerika…**, s. 61-62.
[77] Barlas , **Gaziantep Tıp…**, s.24.

Levent Şahverdi Arşivi

cazip kılacak çalışmalar yapılmaktaydı. Örneğin; bekâr olanlara 21 kuruş, evli olanlara 28 kuruş haftalık ödeniyordu. Diğer tüm Amerikan okullarının paralı olduğu düşünülürse, ilahiyat okullarına maddi imkânı olmayanların gittikleri sonucuna varılabilir.[78] Nitekim 1899 yılında Maraş Teoloji Okulu'nun sadece 6 öğrencisi vardı.[79]

Okulun eğitim kadrosunu, bizzat Amerika'dan gelen kişilerin yanı sıra, Türkiye'deki misyoner okullarından mezun olduktan sonra, Avrupa veya Amerika'ya gönderilerek eğitim alan ve döndüklerinde öğretmenlik yapan kişiler oluşturuyordu. Türkiye'deki ilahiyat okullarından mezun olanlar da öğretmenlik yapabilmekte idi. Mesela, Bebek İlahiyat Okulu'nu bitiren Alexan Bezciyan, eğitim için Amerika'ya gönderilmeden önce, Maraş Teoloji Okulu'nda açılan bir bölümün başına gönderilmişti.[80]Öte yandan Maraş İlahiyat Okulu mezunlarından Haroutoun K. Avakion, American Board'ın Harput'taki okullarında yabancı dil ve matematik dersi vermekteydi.[81]Bir diğer mezun Haygazyaş, Tarsus'taki St. Paul Enstitüsünde öğretmenlik yapmıştı.[82]

b- Merkezî Türkiye Kız Koleji

1882 yılında açılan kolejin amacı; Adana, Antep, Maraş gibi şehirlerdeki orta dereceli okullardan gelen kız öğrencilere daha ileri derecede eğitim imkânı sağlamak ve adı geçen yörelerdeki okulların öğretmen ihtiyacını karşılamaktı.[83]Öte yandan, Hıristiyanlığı yayabilecek ve Ermenileri aydınlatabilecek yerel kız liderler yetiştirmek te amaçlanmaktaydı.[84]Bu okulun öğrencileri; Haçin, Zeytun, Elbistan, Urfa, Antep, Kilis, Halep, Beylan, Sis, Adana ve Tarsus'tan geliyordu.[85]

Kolejin finansmanı kadın misyoner heyeti "Women's Board of Missions of the Interior" (WBM) ve Maraşlı iki zengin Protestan Ermeni tara-

---

[78] Açıkses , **Amerikalılar'ın…**, s.86.
[79] 1317 (1899) Tarihli MNS. , s. 1132–1133.
[80] Necmettin Tozlu, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara, 1991, s. 111.
[81] Açıkses, **Amerikalılar'ın…**, s. 165.Ancak Maraş Teoloji Okulu'nun programı söz konusu dersleri vermek için uygun değildi.Avakion , yabancı dil ve matematik ile ilgili bilgileri mezun olduğu kolejden öğrenmiş olmalıdır.
[82] Tozlu, **Kültür ve Eğitim…**, s.105.
[83] Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika…**, s.158.
[84] Tozlu, **Kültür ve Eğitim…**, s. 111.
[85] Astorian, **Testing World…**, s. 548.

Levent Şahverdi Arşivi

fından karşılanmaktaydı.[86]Okul, Amerikalıların hâkim olduğu bir mütevelli heyeti ve yöredeki misyonerler ile yerli halkın eşit ağırlıkta olduğu bir kurul tarafından yönetiliyordu.[87]

Okulun öğrenim süresi, iki yılı hazırlık sınıflarında olmak üzere 6 yıldı. Ancak okulun son 2 yılı orta öğretimin üstünde sayılabilecek nitelikteydi.[88]Bununla beraber, bu okuldan mezun olanların aldıkları diplomalar, Osmanlı Maarif Nezareti tarafından onaylanmakta, hatta bu okulun mezunlarına ülkenin herhangi bir yerinde öğretmenlik yapma hakkı verilmekteydi.[89]

1890'lı yıllarda, okulda, Türkçe, Ermenice, İngilizce, Doğa Bilimleri, Fizyoloji, Cebir, Psikiyatri, Genel Tarih, Dinler Tarihi, İngiliz Edebiyatı, Ev Ekonomisi gibi dersler okutuluyordu.[90]Okutulan dersler arasında; Psikiyatri, Fizyoloji ve dinle ilgili derslerin olması, mezun olanlara öğretmenlik hakkı verilmesi ile ilgili olmalıdır. Ev Ekonomisi dersleri, bayan misyonerler ile erkek misyonerlerin eşleri tarafından verilmekteydi. Bu derste öğrencilere, çeşitli el işlerinin yanı sıra dikiş öğretilmiştir. Bu şekilde öğrenciler, ördükleri danteller ile el işlerini satarak gelir elde ediyorlardı.[91]

Merkezî Türkiye Koleji'ne Ermenilerin yanı sıra zaman zaman Müslümanlar da ilgi gösteriyordu.1886 yılında, yöredeki tanınmış bir Müslüman ailenin iki kızı, 1890 yılında ise önemli bir devlet memurunun kızı burada öğrenim görmüştü.1891–1892 ders yılında, okulun 61 öğrencisinden [92]58'i Ermeni, biri Rus, biri Amerikalı, biri de Müslüman'dı. Kolejde 1893–1894 öğretim yılında, kolejdeki 29 öğrenciden ikisi Müslüman'dı. Öğrencilerden altısı hazırlık sınıflarında okurken, 23'ü kolej sınıflarındaydı. Aynı yıl, bu okulda ikisi Amerikalı olmak üzere, dört öğretmen görev yapmaktaydı.[93]1907 yılında, okulda hiç Müslüman öğrenci yoktu. 90 kişiden ibaret olan öğrencilerin tamamı Protestan mezhebine mensup Ermenilerdi. Misyoner Lee idaresindeki okulun tüm öğretmenleri ise Amerikalıydı.[94]Bu öğretmenler genellikle diğer devletler veya misyoner teşkilatları tarafından

---

[86] Astorian, **Testing World…**, s.548.
[87] Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, s. 158.
[88] Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika…**, s. 158-159.
[89] Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde…**,s. 303.
[90] Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika…**, s.159.
[91] Açıkses, **Amerikalılar'ın…**, s. 146.
[92] Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika…**, s.134.
[93] Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika…**, s.159.
[94] BOA. Yıldız Perâkende Evrakı Maarif Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.MF.) , 5/20 (1325.R.02). Amerikan Koleji Öğretmenlerinin bazı Türk askerleri ile çektirdikleri fotoğraf için bkz. Ek. III.

Levent Şahverdi Arşivi

görevlendirilir, Osmanlı Devleti de bu görevlendirmeleri onaylardı.[95]Öğretmenlerin maaşları ve her türlü ihtiyaçları BOARD misyon teşkilatı tarafından tespit edilip karşılanmaktaydı.[96]

Maraş Koleji, bir yüksek okul olmadığı için mezunlar eğitimlerini İstanbul Kız Koleji'nde tamamlayabiliyorlardı.[97]

c- Diğer Eğitim Müesseseleri

Amerikalı misyoner, Mr.Mikalem tarafından açılan müesseselere 1896 yılında Amerikan Yetimhanesi eklendi.[98] Yetimhanede 1900 yılında 420 çocuk barınmaktaydı.[99] 1907 yılında, Astarcıyan tarafından idare edilen ve 140 kız öğrencinin kaldığı bu yetimhanede meslekî eğitim verilmekteydi.[100]

1912 yılında, Amerikan misyonu Restebâiye mahallesinde bir kıraathanede eğitim verecek "Kıraathane Gece Mektebi" adı ile bir okul daha açmak istedi. Amerikan Koleji Müdürü Mösyö Godsell tarafından açılan bu okul, gündüzleri kapalı olacak, sadece geceleri bir-iki saat eğitim verecekti. Meslekî okul tarzında olan bu "Çırak Mektebi" padişah iradesi ile kuruldu.[101] Okulun müdürü olan Mösyö Godsell Kaliforniya Dârü'l Fünûnu'ndan mezundu. Müdür muavini Serkis Çobanyan ile öğretmenlerden Nerses Sarıyan Tarsus Amerikan Koleji, öğretmen Ağya Behisniliyan ise Antep Amerikan Koleji'nden mezundu.[102]Öğrenim süresi iki yıl olan okulda dersler Osmanlıca, İngilizce, Ermenice ve Fransızca olarak yapılmakta idi.[103]

Padişah iradesi ile açılan bir diğer eğitim kurumu da bir nevi konservatuvar özelliği taşıyan "Musiki Okulu" idi. Maraş Kız Okulu'nun hemen yanında, Alaaddin Bey Vakfı'na sonradan eklenmiş bir arazi üzerinde inşa edilen ve Mr. Mikelam adına ruhsat verilmiş olan bu okulun, tüm giderleri BOARD [104]tarafından karşılanacaktı.

---

[95] Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze…**, s. 81.
[96] Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze…**, s.79. Avrupaî tarzda inşa edilmiş olan Amerikan Koleji'nin bugünkü hali için bkz. Ek. IV.
[97] Tozlu, Kültür ve Eğitim…,s.111.
[98] BOA. Y.A. Res. 122/88.
[99] Adnan Şişman, **Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Alem Basım-Yayın, Balıkesir, 1994, s.26.
[100] BOA. Y.PRK.MF. , 5/20 (1325.R.02).
[101] BOA. İ.MF. 2/5 (1330.Za.10).Ayrıca bkz.BOA. DH. İD. 163/4.
[102] BOA. ŞD.ML.NF.MR. 229/1 (1330 Za.01) . Bkz. Ek. V.
[103] BOA.ŞD.ML.NF.MR. 229/1(1330.Za.01) .
[104] BOA. DH. İD. 163/33 (1332.M.3).

Levent Şahverdi Arşivi

İNGİLİZ OKULLARI

İngiltere,1898 yılında, Zonbatanlı mahallesinde, Miss Salmond idaresinde iki yetimhane açtı.[105]Bu yetimhanelerden erkekler için olanı Ebenezer, kızlar için olanı Bevlah adını taşırken Ebenezer'de barınan çocuklara fırıncılık eğitimi verilmekteydi.[106]I.Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu yetimhaneler, Amerikalılara devredilmesine rağmen faaliyetleri yine İngilizler tarafından devam ettirildi.[107] Miss Salmond'un,1920 yılına kadar yöneticilik yaptığı[108]bu yetimhane Maarif Nezareti'nin emriyle kapatıldı ve 500 yataklı Müslüman yetimhanesine dönüştürüldü.[109]

İngiltere, 1912 yılında, Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin devam edebileceği bir okul açmak için Osmanlı yetkililerinden izin istedi. İngiltere Devleti adına okulu açmakla görevlendirilen Mr. Mikalem tarafından Maarif Nezareti'ne bu konudaki isteğini belirten bir dilekçe verildi. Ancak dilekçede; okulun Maraş'ın hangi mahallesinde açılacağı, derecesi, kızlara mı, erkeklere mi hitap edeceği yoksa karma mı olacağı hususları belirtilmemişti. Devlet, bu okulun açılmasında bir mahzur görmemekle beraber okulun teftişinde ve okutulacak kitapların kontrol edilmesinde zorluk çıkarılmasından çekiniyordu. Bu konudaki hassasiyetlerini belirtip bir zorlukla karşılaşmamak kaydıyla açılışa izin verdi.[110]

---

[105] BOA. ŞD. 2744/33, lef 45.

[106] Kerr , **Lions of**…, s.74.

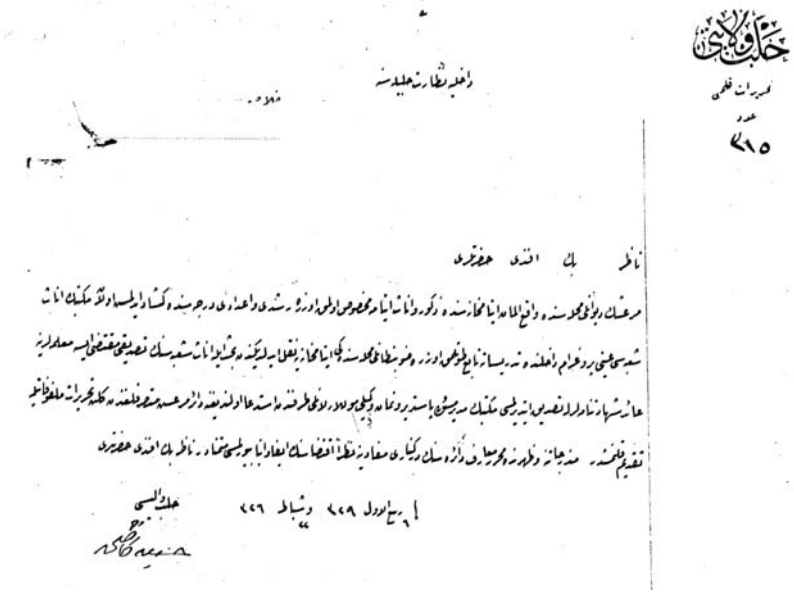
[107] BOA. DH. EUM.5.ŞB, 12/31 (1333.C.26).Yetimhanenin müdiresi Miss Josephin Monet adlı bir İngiliz, müdürü de Kanadalı Mr.Wodlider idi.

[108] Bkz. Kerr , Lions of…, s.74.

[109] Atalay , **Maraş Tarihi…**,s.155.

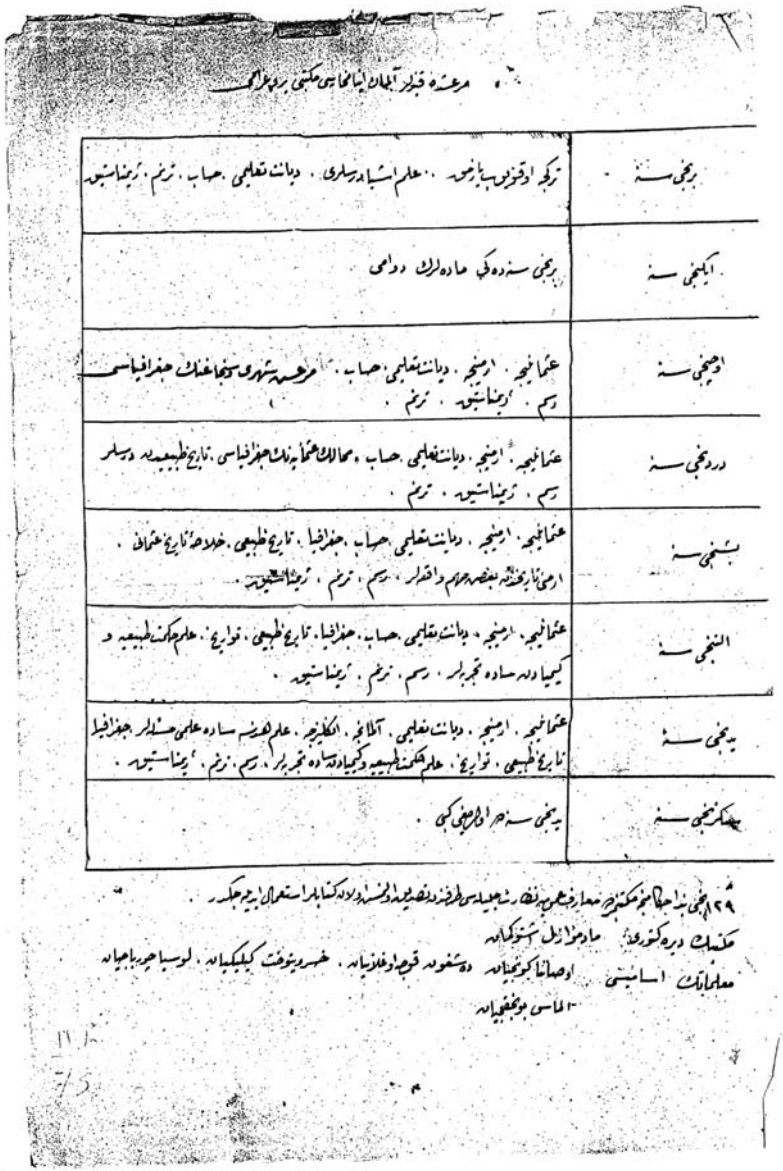
[110] Hatta okutulacak kitaplar ve okulun teftişinde zorluk çıkarılmaması için okul müdüründen yazılı bir taahhütname alındı. Bkz.BOA. DH. İD. 117/29 (1329.R.24). Bkz. Ek. VI. Ayrıca okulun bugünkü görünüşü için bkz. Ek. VII.

Levent Şahverdi Arşivi

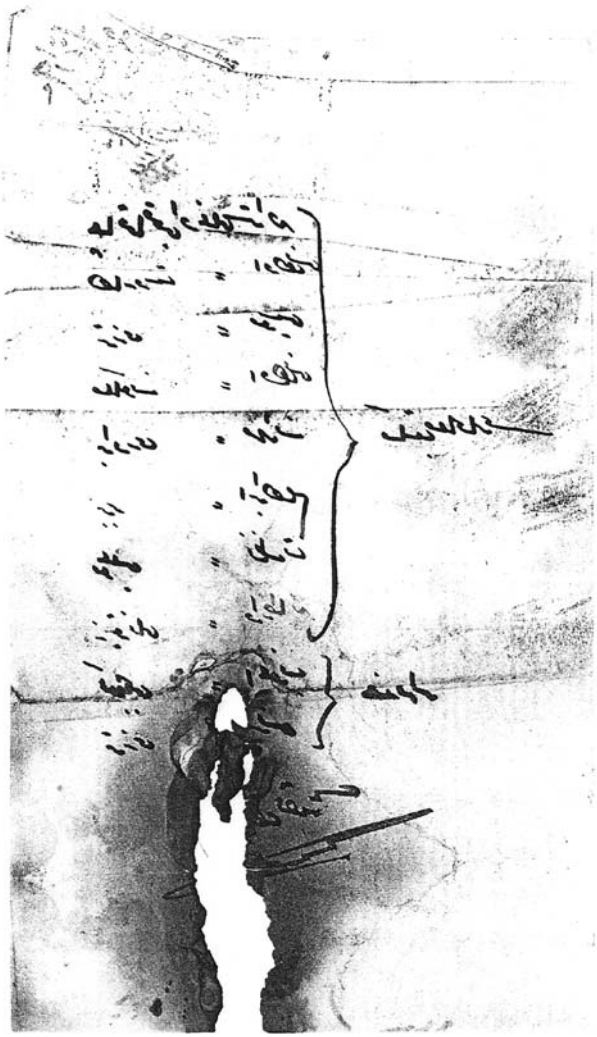
Ek-I/a: Alman Yetimhanesinin İçinde Okul Açılmasına Dair İzin Belgesi, BOA., DH. İD. 117/33.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek I/b: Alman Kız Yetimhanesi Mektebi'nin Programı ve Öğretmenleri, BOA., DH. İD. 117/33.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek II: Alman Yetimhanesi'nde 1916 yılında istihdam edilen Ermeniler, BOA, DH. EUM. 5.Şb. 27/16.

Levent Şahverdi Arşivi

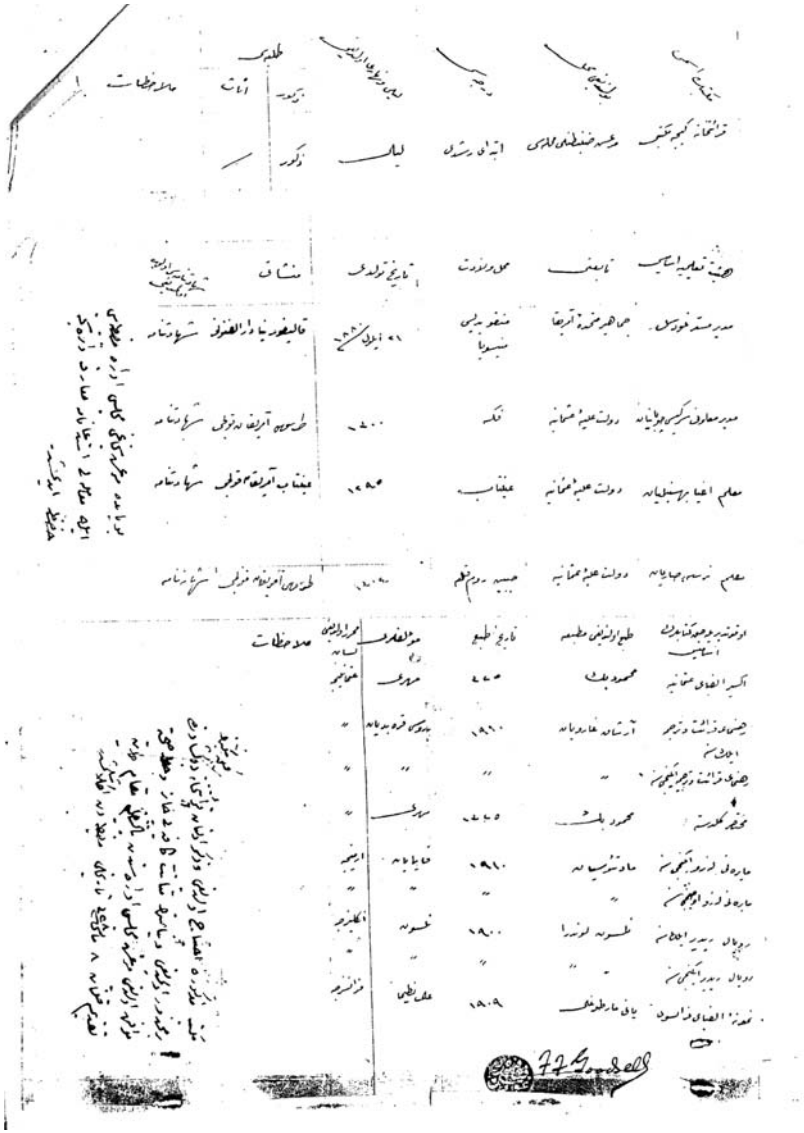

Ek III: Amerikan Koleji Öğretmenlerinin Bazı Türk Askerleri ile Çektirdikleri Fotoğraf.

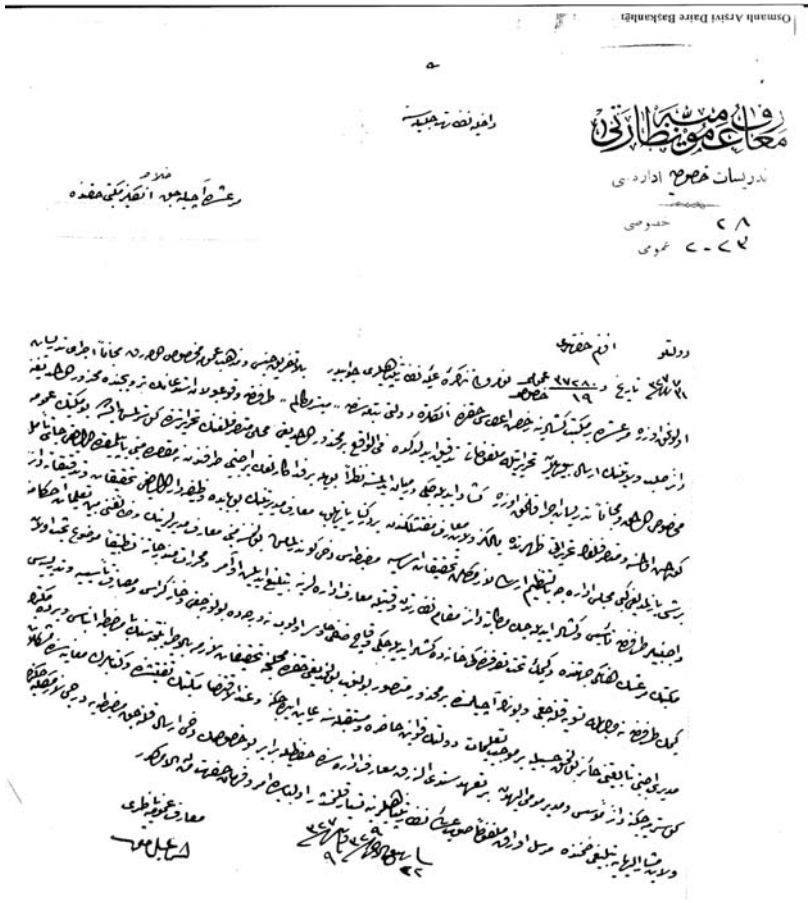
Ek IV: Avrupai tarzda inşa edilmiş olan Amerikan Binasının Bugünkü Görüntüsü.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek V: Amerikan Gece Mektebi Öğretmenlerinin Maarif Nezareti'ne Bildirildiğini Gösteren Belge, BOA, ŞD. 229/1.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek VI: İngiliz Mr. Mikalem'in Açmak İstediği Okula Osmanlı Devleti'nin İzin Verdiğini Gösteren Belge, BOA, DH. İD. 117/29.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek VII: İngiliz Okulu'nun Bugünkü Görüntüsü.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK İLKE VE İNKILAPLARININ KIBRIS'A VE KIBRIS TÜRK KADINLARINA YANSIMALARI

Araş. Gör. Sibel AKGÜN*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu sonrası gerçekleştirilen Atatürk İlke ve İnkılâpları (Harf İnkılâbı, Kılık - Kıyafet Kanunu, Medeni Kanun, Soyadı İnkılâbı vs.) o dönemde İngiliz Sömürge Yönetimi idaresinde bulunan Kıbrıs Türk Toplumu arasında oldukça hızlı bir biçimde benimsenmiştir. Harf İnkılâbı, Kılık- Kıyafet Kanunu, Soyadı İnkılâbı vs. gibi değişiklikler yasa gerektirmediği için Kıbrıslı Türkler tarafından derhal uygulanmıştır. Atatürk döneminde Kıbrıs Türkleriyle Türkiye arasında başlayan ve gelişen ilişkilerle Kıbrıs Türk Toplumunun eğitim, öğretim, dil ve kültür konularında Türkiye'ye karşı olan ilgisi daha da artarken. Atatürk İlke ve İnkılâplarının Kıbrıs'ta yaygınlaşıp kökleşmesi de sağlanmıştır. Özellikle Kılık- Kıyafet İnkılâbı, Medeni Kanun gibi kadın haklarını ilgilendiren inkılâplar, Kıbrıs Türkleri arasında en kolay ve en hızlı benimsenen inkılâplardan olmuştur. Hatta bu konuda Türkiye'den bile daha hızlı bir gelişme gözlenmiştir. Bu çalışmada Atatürk İlke ve İnkılâplarının Kıbrıs Türk kadınları üzerindeki etkisi incelenecektir. Bu bağlamda Kılık- Kıyafet, Medeni Kanun ve diğer kadın hakları ile ilgili gelişmeler ele alınarak, Kıbrıs Türk kadınlarının yaşadığı değişim irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Kadın, Kadın Hakları, Atatürk İnkılâpları, Türkiye

* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Levent Şahverdi Arşivi

REFLECTIONS OF ATATURK'S PRINCIPLES AND REVOLUTIONS ON CYPRUS AND CYPRUS TURKISH WOMEN

ABSTRACT

Atatürk' s Principles and Revolutions (alphabet reformation, cloth reformationn, civil law, surname reformation, ete.) performed after the foundation of Turkish Republic, were adopted by Cyprus Turkish society quite rapidly, who were under the rule of English Colonial Regimen at that time. Because changes such as Alphabet reformation, cloth reformationn, civil law, surname reformation, ete. does not require law , they were immediately practised by Cyprus Turks. With the relations founded and developed between Turkey and Cyprus Turks at the time of Atatürk, Cyprus Turkish society got more interested in Turkey about subjects such as education and training, language and culture and also Atatürk' s Principles and Revolutions was expanded and rooted in Cyprus. Especially eloth reformation and women rights were among the reformations that were adopted most easily and rapidly by Cyprus Turks. it was even observed that there was a faster development about this subject there than there was in Turkey. Women took place in social life and adapted to the modern life style brought by Atatürk' s Revolutions through the organization of both Cyprus Turkish press and public opinion and Cyprus Turkish women.

Key Words: Cyprus, Woman, Woman Rights, Atatürk 's Revolutions, Turkey

Levent Şahverdi Arşivi

I- ATATÜK İLKE VE İNKILÂPLARININ KIBRIS TÜRK TOPLUMUNA YANSIMASI

Kıbrıs Türkleri Atatürk döneminde Türkiye'ye olan sevgilerini, umutlarını hiç kaybetmemiş ve Ulusal Kurtuluş Savaşına kendi ölçülerinde katkı yapmaya çalışmışlardır. Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ile birlikte ise Atatürk İlke ve İnkılaplarını hiçbir zorlama olmaksızın benimseyerek uygulamak için yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Kıbrıs Türk toplumu İngiliz Sömürge Yönetimine karşı 1950'li yılların ortalarına kadar verdikleri mücadele sonucu Türkiye'de uygulanan Atatürk İlke ve İnkılâplarını aynen benimseyerek , yürürlüğe koymuşlardır. Konuyu daha iyi anlayabilmek için bu mücadelenin detaylarına bakmak yararlı olacaktır.

I-A- Kıbrıs Türklerinin Kurtuluş Savaşına Katkıları Ve Yeni Türkiye Cumhuriyetine Bakışları

1878 Osmanlı - Rus savaşında Osmanlılara yardım vaadi ile Kıbrıs'a giren İngiltere, 1914 yılında adayı ilhak ederek Büyük Britanya topraklarına katmıştır. Kıbrıs Türkleri arasında büyük düş kırıklığı yaratan bu ilhak kararı karşısında Kıbrıs Türk toplumunun varlığını koruma ve Enosise engel olma olmak üzere iki yönlü bir mücadelesi başlamıştır. İngiltere adayı ilhakı sonucu tüm Kıbrıslıları kendi vatandaşlığına geçirirken Kıbrıslı Türkler de ya İngiliz vatandaşlığına geçmiş ya da Türkiye'ye göç etmiştir. Aynı dönemde Kıbrıslı Türkler içinde bulundukları zor durum karşısında 10 Aralık 1918'de Meclisi Milliyi toplayarak Birinci Dünya Savaşı sonrası parçalanmış olan Osmanlı İmparatorluğunun enkazı karşısında Kıbrıs Türk toplumumun hak ve hukukunu koruma azmini kanıtlamak ve kendi içinde ulusal birlik ve bütünlük bilincini yaratmak amacını taşımışlardır. Kıbrıs Türklerinin zor günler geçirdiği bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu dağılmış ve .büyük bölümü işgal edilmiş durumdaydı. Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu'da dağılan imparatorluktan yeni bir Türk devleti yaratmanın mücadelesine başlamıştı. Kıbrıs Türk toplumu da Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin ardından Türkiye'de başlatılan kurtuluş ve bağımsızlık hareketini yakından izlemeye başlamışlardır.

Meclis-i Milli toplantısının ardından Lefkoşa'da yayımlanmaya başlayan Doğru Yol, Söz ve Vatan gazeteleri ile Larnaka'da Eylül 1920'de yaşama geçirilen aylık İrşad dergisi Türkiye'deki milli hareketi ve ulusal direnişi, Mustafa Kemal'in başlattığı Kurtuluş Savaşıyla Ankara'daki bir Milli Meclisle Milli bir Hükümet kurulması olaylarını Kıbrıs Türk toplu-

Levent Şahverdi Arşivi

muna duyurmaktaydı. Basın yoluyla yapılan bu haberler ve bilgi aktarımının yanı sıra adanın her yanında kurulan cemiyetler, kulüpler, dernekler kanalıyla da halka yansıtılmakta, bu kuruluşların sosyal etkinlikleri ile de milli birlik ve bütünlüğün yanı sıra Türkiye'deki kurtuluş mücadelesine maddi manevi katkı gerçekleştirilmekteydi. Neşr-i Maarif Cemiyeti, Muhacirin-i İslamiye'ye Yardım Cemiyeti, Maarifi Geliştirme Cemiyeti, Maarifi Himaye Cemiyeti, Himaye-i Mekatip bu örgütlenme coşkusu içinde kurulan cemiyetlerin başında gelmekte idi. Diğer kasaba ve bazı Türk köylerinde de benzer hayır cemiyetleri kurulmuş ve hepsi de kendi koşulları ve olanakları ölçüsünde etkinlikler yapmaya çalışmıştır.[1]

Kıbrıs'ta 1920 ile 1922 yılı arasında Kuvay-ı Milliye'ye ve Yunan saldırısına uğrayan Anadolu'daki Türk halkına yardım için gönüllü gençler ve kadınlar tarafından 20 civarında piyes oynanmış ve müsamere düzenlenmiştir. Bu arada birçok gönüllü Kıbrıs Türkü de Kurtuluş Savaşına katılmak üzere Anadolu'ya gitmiştir. O günlerde yayınlanan Söz gazetesinde yüzbaşılığa kadar yükselen bu Kıbrıslı Türklerden bazılarının kahramanlıkları anlatılmaktadır. Bunların arasında Atatürk'ün takdirini kazanmış, madalya ile onurlandırılmış ve hatta Atatürk'ten soyadı almış olanlar da vardı. Bu dönemde köylerde, kentlerde bağışlar yapılmakta, bayramlarda kurban derileri Hilal- i Ahmer'e (Kızılay'a) yardım maksatlı toplanmakta, yerel gazetelerin de teşvik ve kampanyaları sonucunda adanın her yanında eğitim seferberliği başlatılarak okullar için yardım toplanmakta idi. Toplumun örgütlenmesi basının en belli başlı konusunu oluştururken, halkı sürekli olarak uyarıcı, teşvik edici telkinler, yorumlar ve görüşlere yer verilmekteydi.[2]

1919 yılında Enosis hayallerinin artık gerçekleşeceği, hatta Anadolu'nun Ege bölümünü de içine alacak şekilde büyük bir Yunan Cumhuriyeti devleti kurulacağı şeklindeki Rum basınında çıkan yazılar çıkmakta, yorumlar yapılmaktaydı. Tüm bu Rum tahrikleri ve Enosis isteklerinin her gün belirtilmesi karşısında Kıbrıs Türk toplumu çareyi örgütlenmekte, Türkiye'de Mustafa Kemal'in başlattığı Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasında bulmaktaydı. Bu nedenle 1919- 1922 yılları arasında hem örgütlü bir birlik yaratmak, hem de Anadolu'daki kurtuluş mücadelesini İngiliz Sömürge Yönetiminin baskı ve denetimine karşın, elindeki tüm olanaklarla desteklemek Kıbrıs Türklerinin tek amacı olmuştur.

---

[1] Ahmet Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II1878- 1952** (Lefkoşa, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi Yayınları, Nisan 1996), 189.

[2] Sabahattin İsmail, Ergin Birinci, **Atatürk Döneminde Türkiye- Kıbrıs İlişkileri (1919- 1938)**, (Lefkoşa, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları- 8), 3.

Levent Şahverdi Arşivi

II- ATATÜRK İLKE VE İNKILÂPLARININ KIBRIS'TA UYGULANMASI

Anadolu'daki Kurtuluş savaşının zaferle sonuçlanması, Kıbrıs'ta Türk toplumunun gelecek endişesini giderici, moral ve güven yaratıcı bir hava yarattı. 1923 Lozan Antlaşması ile dünyanın tanıdığı bağımsız Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk önderliğinde yeni yeni hamleler, inkılâplar gerçekleştirerek çağdaş bir devlet olma süreci içine girmişti. Artık Kıbrıs Türk toplumunun kendi varlığını korumak ve güçlendirmek çabaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ve ulusal devlet yapısından da cesaret alarak daha etkili bir döneme girmekteydi. 1919- 1938 yılları arasında Kıbrıs Türk basınında Atatürk ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin haberler her zaman ön planda oldu. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Kıbrıs'ta genç kuşakların eğitilmesine özel bir önem verdi. Türkiye'den Kıbrıs'a öğretmenler gönderildi ve yüksek öğrenim için yetenekli gençler Türkiye Cumhuriyeti'nin yardımı ile doktor, avukat, eczacı *y.b*. dallarında öğrenim gördü. Yine Türkiye ile Kıbrıs Türkleri arasında Atatürk dönemi Türkiye'sinde ticaret faaliyetleri yürütülürken, sosyal, kültürel ve sportif ilişkilerde devam etti. 1920'li yıllardan itibaren tiyatro toplulukları, ses sanatçıları ve futbol takımları adayı ziyaret etti. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra kutlanmaya başlayan 23 Nisan, 29 Ekim, 30 Ağustos gibi ulusal bayramlar aynen Kıbrıs Türkleri tarafından da benimsenerek, ortak heyecanı simgeleyen bu bayramların önemi Kıbrıs Türk basınında vurgulandı. İngiliz Sömürge Yönetiminin tüm baskılarına karşın, okullarda ve spor sahalarında sürdürülen kutlamalar, evlere bayrak çekilmesi ve Türkiye Konsolosluğunu ziyaret aksatılmadı.[3]

Atatürk İlke ve İnkılâpları hiçbir yasal zorlama olmadan Kıbrıs Türk halkının kendi isteğiyle yalından izlenmeye, günün koşulları içinde mümkün olan en iyi şekilde, en içten duygularla uygulanmaya çalışıldı. Bunlardan belli başlıları şunlardı;

II-A- Harf inkılâbı

Bir toplumun millet olabilmesini sağlayan en önemli öğelerden bir kuşkusuz dildir. Türk milleti de yüzyıllardır Türkçe konuşmakta ve Türkçe yazmakta idi. Dilin önemi Cumhuriyet döneminde daha da iyi kavranarak bütün yönleriyle ele alındı. Türkiye'de Mayıs 1928'de Dil Encümeni yapı-

[3] Ibid., 137- 177.

Levent Şahverdi Arşivi

larak Arap Alfabesinin Latinleştirilmesi çalışmaları başlatıldı. Türkiye Anayasasının " Devrim Kanunları" olarak nitelediği sekiz kanundan bir tanesi olan " Türk Harflerinin Kabul Edilmesi Hakkındaki Kanun " 1 Kasım 1928 yılında yürürlüğe girdi. Türkiye'deki Milli Mücadeleyi bütün benlikleri ile destekleyen, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını ve hayata geçirilen yeni inkılâpları hararetle benimseyen Kıbrıs Türkleri, Harf İnkılâbının ardından süratle Latin Harflerini benimsemiştir. Bu durum Kıbrıs Türk toplumu basınına bakıldığında çok açık bir biçimde görülmektedir. Harf İnkılâbı, Kıbrıslı Türklerin Türkiye ile aynı zaman diliminde uyguladıkları inkılâpların başında gelir. Bu hareketin öncüsü olarak " Söz " gazetesinden Mehmet Remzi Okan başta gelmektedir. 4 Ekim 1928 tarihli Söz gazetesi eski Türkçe olan başlığını değiştirerek, yeni Türk harflerinden oluşan bir başlıkla yayınını sürdürmeye başlar. Gazetenin haberleri önemli bir süre hem Türkçe hem de Osmanlıca verilir. 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren ise, Söz gazetesi başlığın etrafındaki tüm yazılar da Türkçe olarak yazılarak, içeriğindeki bir kısım haberleri Latin harfleri ile verilmeye başlanır. Zaman içinde gazete tümüyle Latin harfleri ile yayınını devam ettirir. 23 Ağustos 1928'de toplanan Öğretmenler Cemiyeti Kurulu ise Türkiye'de Latin Harfleri kabul edildiği zaman bunun Kıbrıs'ta da kabul edilmesini karara bağladı. Bu karar bir toplumsal baskı unsuru olarak İngiliz Sömürge Yönetimini tarafından dikkate alınmak zorunda kaldı ve 3 Ocak 1929 yılında İngiliz Yönetimi o yıl yapılacak Türkçe hükümet imtihanları için yeni Türk harfleri ile basılan Kıraat Kitabının okutulacağını açıkladı. Yeni harflerin yaygın bir şekilde kullanılması için İngiliz Sömürge Yönetimin oluşturduğu Komisyon halk arasında yeni alfabenin yayıldığını ve resmi yazışmaların yeni alfabeyle yapılmasını tespitini yaptı. Hükümet ise kendisine sunulan Komisyon Raporu doğrultusunda Nisan 1930'da bir Emirname yayınlayarak memurların yeni Türk alfabesini öğrenmelerinin zorunlu olduğunu duyurdu. Böylece İngiliz Sömürge Yönetimi ada Türklerinin kabullenip benimsediği Harf İnkılâbına ayak uydurduğunu resmen ilan etmiş oldu.[4]

Kıbrıslı Türkler arasında Türkçe alfabeyi öğrenmek için büyük gayret sarf edilirken, halk Türkiye'den gelen alfabelerden edinmek için kuyruklar oluşturuyor, öğretmenler ve kulüpler Kıbrıs Türk toplumuna yeni Türk alfabesini öğretmek için kurslar açıyorlardı. Atatürk İnkılâplarının Kıbrıs'ta

[4] Erdal Yurdakul, **Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılâplarının Kıbrıs 'ta Uygulanması,** (Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2002), 57- 62.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk toplumu tarafından günü gününe ve hiçbir yasal veya idari zorlama olmadan uygulanışı Ankara tarafından da takdirle izleniyordu. Türkiye bu takdiri sonucu Harf İnkılâbının Kıbrıs'ta uygulanışım kolaylaştırmak için maddi katkılarla da yaptı ve Söz gazetesi sahibi Mehmet Remzi Okan'ın Almanya'dan sipariş edilen yeni Latin Harflerini almak için İstanbul'a gittiğini işiten Atatürk bu girişimden çok memnun kalarak Söz gazetesinin yeni Latin Harfleri siparişinin parasının ödenmesi için talimatını verdi.[5]

Atatürk'ün Kıbrıs'taki Türk dili yanında eğitim - öğretim ve kültür faaliyetleri içinde Türkiye'nin destek olmasını istediği bilinmektedir. Gerek Türkiye'den gönderilen gerekse Kıbrıs Türk toplumu içinde yetişen seçkin öğretmenler sayesinde de adada ulusal bilincin oluşması ve gelişmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni alfabesi süratle ve büyük bir heyecanla adanın her yanına hiçbir zorlama olmaksızın yayılarak uygulanmaya konmuştur. Bunda Kıbrıs Türk öğretmenlerinin her zaman olduğu gibi topluma öncülüğü devam etmiştir. Böylece 1930 senesi ortalarından itibaren ada Türkleri Arap harflerini terk ederek yeni Latin Harfleriyle yazılan Türk diline sahip çıkmayı başarmıştır.

II-B- Dil İnkılâbı

Kıbrıs Türklerinin Harf İnkılâbını gönülden benimsemelerinden ve Latin Harfleri ile yazıya geçmelerinden sonra Dil İnkılâbı da çabucak benimsenmiştir. Kıbrıs Türkleri bir taraftan yeni alfabenin öğrenilmesi için yoğun çaba sarf ederken, diğer taraftan da Türkçe'nin zenginleştirilmesi amacına yönelik üretilen yeni sözcük ve deyimleri de yakından izlemişlerdir.

Atatürk'ün öncülüğü ile kurulan " Türk Dil Encümeni '"in ürettiği ve Ulus gazetesi aracılığı ile duyurduğu yeni Türkçe kelimeler Kıbrıs Türk basını tarafından benimsenmeye ve yavaş yavaş kullanılmaya başlamıştır. Bu konuda Atatürk'ün kurmuş olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 6 okunu amblem olarak başlığında kullanan Ses gazetesi öncülüğü yapmıştır. Ses'in yayınlarında kullandığı yeni Türkçe bugün bile kullanılmakta, hatta yenilik bakımından bugün bile anlaşılamamaktadır. Ses, Meclis yerine "Kamutay", iktidar yerine "Erk", Haber yerine "Duyuk", Bakanlık yerine "Çevirgenlik" gibi kelimelerle "esenlik", "gönenç", "yenlik" v.b. kelimeleri kullanmayı tercih etmekteydi. Kıbrıs'ta Ses'in öncülüğünü yaptığı Dil İnkılâbı zaman içinde yavaş yavaş ancak Türkiye'den daha büyük bir hızla yerleş-

[5] A. Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs,** *21 A.*

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Bu arada Dil Encümeni tarafından üretilen birçok kelimede tutmadığı için sonraları kullanılmamıştır.[6]

Ses gazetesi Güneş- Dil Teorisi'ni de Ulus gazetesinden alıntı yaparak 3 hafta okurlarına sunmuştur. Söz gazetesi de sayfalarında öz Türkçe harflere geniş yer vererek, anlamlarını metin içinde açıklamış, gazetenin ayrı bir köşesinde sözlük başlığı altında Osmanlıca ve yabancı kelimelerin " Öz dilde " karşılıklarını vermiştir. Böylece gazeteler Türkiye'de bu konudaki gelişmeleri günü gününe takip ederek, bu yöndeki haberleri okuyucularına sürekli duyurarak alınan kararları uygulamaktan geri kalmamışlardır. Örnek olarak Söz gazetesi 5 Ekim 1934 tarihli sayısında Türkiye'deki " Türk Dili Bayramını" okuyucularına duyuruyor, 2 Temmuz 1936 tarihli Ses gazetesi de " Üçüncü Dil Kurultayı" **ile ilgili bir** habere yer veriyordu.[7]

II-C- Lâiklik İlkesi

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en belirgin özelliği ve Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu en büyük inkılâplardan biri de din ve devlet işlerini birbirinden ayırması idi. Bu inkılâp da Kıbrıs Türkleri tarafından en çok benimsenen devrimlerden biri olmuştur.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde lâiklik ilkesinin Türk toplumunca benimsenmesinde en büyük adım 3 Mart 1924'de halifeliğin kaldırılması olmuştur. Yine aynı gün " Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin Kaldırılması" kararı ile birlikte " Tevhidi Tedrisat " (Eğitimin Birleştirilmesi) kanunu kabul edilerek önce medreseler Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiş, sonra da kapatılmıştır. 30 Kasım 1925 yılında 677 sayılı kanunla tekke ve zaviyeler kapanmış, tarikatlar yasaklanmış, şeyhlik, babalık, dervişlik, müritlik, seyitlik vs. uygulama ve unvanların kullanılmasına son verilmiştir. Hukukun laikleşmesi yolunda en önemli adım 1926'da Medeni Kanunun kabulü ile olmuştur. Nisan 1924'de Şer'iye Mahkemelerine son verilmiştir. Böylece çağın şartlarına uymayan dinsel kurumların kaldırılması, halifeliğin lağvedilmesi ve Şer'iye Mahkemelerinin kapatılması genç Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhuriyet rejiminin kökleşmesini sağlamıştır.[8]

Kıbrıs Türkleri de Türkiye'deki lâiklik hareketinden etkilenmekte gecikmemişlerdir. Öncelikle 1928 yılında din işlerini Türkiye'de olduğu gibi Ev-

[6] S. İsmail- E. Birinci, **Atatürk Döneminde Türkiye Kıbrıs İlişkileri**, 241- 242.
[7] E. Yurdakul, **Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılâplarının Kıbrıs 'ta Uygulanması**, 66- 68.
[8] Ibid., 73- 74.

Levent Şahverdi Arşivi

kaf yönetimi altında Müftülüğe bağlamışlar ve Fetva Eminliği haline dönüştürmüşlerdir. Evkaf yönetimindeki Müftülüğün yaptığı ilk yürütme, Türkiye'deki gibi ezanın Türkçe okunmasını sağlamak olmuştur. Kıbrıs Türklerinin lâiklik konusunda attıkları en önemli adımlardan birisi de medrese ve tekkelerin kapatılması yönünde tavır takınmışlardır. Nitekim bir süre sonra Lefkoşa'daki Mevlevi Tekkesi kapatılarak müze haline getirilmiştir. 1931 yılında Menemen'de irtica olayları sonucu öğretmen subay Kubilay'ın şehit edilmesi de Kıbrıs Türkleri arasında şok etkisi yaratmış ve bu olayı büyük bir nefretle karşılamışlardır. İlerici ve Atatürkçü Kıbrıs Türk basını bir irtica olayı olarak nitelendirdiği Menemen'deki Kubilay olayını büyük bir dikkatle izleyerek bütün ayrıntılarını vermiştir. Laiklik Kanununun ve Atatürk'ün gerçekleştirdiği dini reformların Kıbrıs'taki en hızlı savunucularından olan Masum Millet gazetesi sahibi Cengizzade Mehmet Rıfat Bey'de (Con Rıfat) din politika işlerinin birbirinden ayrılması, dinde reform yapılması, dini esasta çalışan Şer'iye Mahkemelerinin kaldırılması, Medeni Kanunun çıkarılıp Miras Hukukunun değiştirilmesi için ısrarlı mücadele vererek yazılar yazmıştır.[9]

II- D- Soyadı Kanunu

1934 yılına kadar Türkiye'de soyadı kullanılmıyordu. Vatandaşlar sadece öz adları ile alındıklarından toplum ilişkilerinde çok sağlıklı bir yapılanma yoktu. Nüfus kayıtları karmakarışıktı. Askere alma işlemlerinden, iktisadi ilişkilere kadar soyadı yokluğu yüzünden büyük zorluklarla karşılaşılıyordu.

1934 yılında kabul edilen " Soyadı Kanunu " ile her Türk vatandaşının öz adından başka soyadı taşıması zorunlu tutuldu. Soyadları Türkçe olacak, rütbe, memuriyet, yabancı ırk ve ulus adlarıyla ahlaka aykırı ve gülünç olan kelimeler soyadı olarak kullanılamayacaktı. Türkiye'deki her yeniliği izleyen Kıbrıs Türk toplumu da Atatürk'ün çıkardığı Soyadı Kanunu hemen uygulamış ve hiçbir yasal zorunluluk olmaksızın soyadı almışlardır. 1935 yılından itibaren başta Kıbrıs Türk aydınları olmak üzere geniş halk kesimi öz Türkçe soyadı aldıklarını gazetelerden yayınlamaya başlamışlardır. Söz'ün ve Kıbrıs'ta yayınlanan diğer Türkçe gazetelerin 1935 ve 1936 yıllarındaki sayılarında Kıbrıslı Türklerin aldıkları soyadlarını duyurmaları devam etmiştir. Örnek olarak Söz gazetesi sahibi Mehmet Remzi Bey 1935 yılından itibaren OKAN soyadını kullanmaya başlamıştır.[10]

---

[9] S.İsmail- E. Birinci, **Atatürk Döneminde Türkiye Kıbrıs İlişkileri**, 251- 259.
[10] Ibid., 260-263.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece Kıbrıs Türkleri soyadı alarak Atatürk inkılâplarına bağlılıklarını bir kez daha kanıtlamışlardır. Hiçbir yasal zorunluluk olmamasına rağmen Kıbrıs Türkleri soyadı almak için yoğun bir ilgi göstererek Soyadı Kanununu benimsediğini ortaya koymuştur.

III- OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRK KADINLARININ SOSYO - EKONOMİK VE TOPLUMSAL DURUMLARI

Kıbrıs Adası'nın 1571 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesinin ardından burada yaşamakta olan Hıristiyan nüfusuna ek olarak, Anadolu'dan Müslüman Türk nüfusu da adaya iskân edilmiştir. Kıbrıs'a gelen bu yeni etnik-dinsel unsurla birlikte Osmanlı'nın kurduğu yönetim yoluyla, İslam hukuku da adaya yerleşmiş ve yüzyıllardır adada yaşamakta olan Hıristiyan Ortodoks nüfusunu da etkileyerek kadın ve aile yaşamı üzerinde önemli etkiler yapmıştır.

Kişi ve aile ahlakı konusuna büyük önem veren Osmanlı- İslam Aile Hukuku, 16. yüzyıldan çok önce şeriat kurallarına göre kadın ve aileye ilişkin kurallarını oluşturmuş ve Müslüman olmayan tebaanın yaşam tarzına büyük özerklik tanınmışsa da, devletin resmi dini olarak Osmanlı Müslüman toplumunun sosyal ve ekonomik yaşamını derinden etkilemiştir. Kıbrıs'ın Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra Kıbrıs'taki Hıristiyan halkla Anadolu'dan getirilip adada iskân edilen Müslüman - Türk aileler birlikte yaşamaya başlamışlardır. Adaya getirilen İslam hukukunun uygulanması, Kadılar ve Şer'iye Mahkemeleri tarafından sağlanmıştır. Müslüman kadınlar yanında Rum Ortodoks nüfustan kadınlarda zorunlu olmamasına rağmen İslam hukuku uygulanmıştır.[11]

Osmanlı'nın adayı fethinden 25 yıl sonra, yani 1595'lere gelindiği zaman özellikle Lefkoşa çevresindeki bazı köyler ve belki de bütün Kıbrıs'taki kadınlar Şer'iye Mahkemelerine başvurmaya başlamışlardı. Kıbrıs'taki kadınlar erkeklere tanınan yasal hakların çoğundan yararlanabilmekte ve bu hakların güvence altına alınması için mahkemeye başvurma olanaklarını eşit derecede kullanabilmekteydi. Kadınlar özellikle evlilik, miras ve boşanma ile ilgili sorunlarını çözümlemede, kendi geçimleri için gerekli destek veya nafakayı almak ya da kendi kişisel mülkünü kullanmayı gü-

[11] Ahmet An, **"Osmanlı Dönemindeki Kıbrıs'ta Kadın ve Hukuk", Tarih ve Toplum**, 165.Sayı (2000), 202-203.

Levent Şahverdi Arşivi

vence altına almak için veya evlilik içinde görülen fiziksel zor kullanmayla ilgili şikâyetleri üzerine Şer'iye Mahkemelerine başvuruyorlardı.[12]

Kıbrıs'taki İslam Aile Hukuku, kadının ve çocukların geçimini sağlama görevini erkeğin sorumluluğu altına vermişti. Evlilikler kızın babası veya erkek akrabaları tarafından yaptırılırdı. Evlilik, İslam Hukukundan dolayı herhangi resmi devlet veya dini kuruluşlara bağlı olmayan, tamamen özel bir sözleşmeydi. Boşanma basit bir işlem olup evlilik sözleşmesinin tek yanlı olarak koca tarafından bittiğinin ilan edilmesi ile sona ermekte idi. Boşanma normalde tek yanlı olarak koca tarafından ilan edilmekteydi. Şer'iye Mahkeme tutanaklarında kadınların geleneksel tarım sistemi veya aile yaşamı dışında çalıştığına ilişkin hemen hemen hiçbir kayıt bulunamamıştır. Osmanlı sosyo-ekonomik sistemi, kadınların etkinlik alanını kısıtladığından, kadınlar dükkân sahibi, tüccar veya zanaatkar olamazdı. Pamuk ipliği eğirmek ve yünlü kumaş dokumak bunların dışında kalan işlerdi.[13]

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde adada yaşayan Türk ve Rum toplumlarının durumuna bakıldığında Hıristiyan cemaat sanayileşme ve ticari sahalarda etkin bir faaliyet ve esnaflık . mesleğine karşı meyilli olurken Türkler daha ziyade el sanatları ile ilgilenmekte, çiftçilik ve çobanlık yaparak hayatlarını kazanmaktaydı. Kıbrıslı Türk kadınlarının durumu da özellikle ekonomik olarak erkeklerden daha kötü durumdaydı. Dini taassup nedeniyle kadınların girişimciliği söz konusu değildi. Onlar ancak erkekleri ile birlikte tarlada çalışmakta, bu bağlamda çift sürmek, zeytin ve harup silkmek, harman savurmak, patates ve soğan sökmek, pamuk toplamak veya davar beklemek gibi görevleri de üstlenmekte idiler. Bu tarla ve ova işlerinin dışında ev dâhilinde terzilik, dokumacılık, yemeni işleme, hamur yoğurup ekmek yapma, sütten hellim, yoğurt ve katık üretme gibi işlerle de ilgilenmekteydiler.

IV- ATATÜRK İNKILÂPLARININ KIBRIS TÜRK KADINLARI ÜZERİNE ETKİLERİ

Kıbrıs Türk kadınlarının siyasal ve toplumsal hayatta çağdaş dünya ölçütlerinde yerini alması zamanla olmuşsa da, Atatürk İlke ve İnkılâplarının Kıbrıs'ta benimsenip uygulanması önemli bir başlangıç oluşturmuştur. Atatürk İlke ve İnkılâplarının açtığı çağdaşlaşma yolunda özel olarak Kıb-

[12] Ibid., 204.
[13] Ibid., 206.

Levent Şahverdi Arşivi

rıs Türk kadınlarına siyasal, toplumsal ve hukuksal olarak büyük olanaklar sağlayan Kılık Kıyafet Kanunu, Medeni Kanun gibi inkılâpların yanında Harf İnkılâbı, Soyadı Kanunu, Şer'iye Mahkemelerinin kaldırılması gibi genel inkılâpların da çok olumlu sonuçları olmuştur. Kıbrıs Türk toplumunun genelinin Atatürk İlke ve İnkılâpları nedeniyle değişerek yenilenme yolunda katettiği mesafe, özel olarak Kıbrıs Türk kadınlarının konumuna da katkı yapmıştır. Kıbrıs Türk kadınlarının konumunu güçlendiren başlıca Atatürk İlke ve İnkılâpları şunlardır;

a- Kıyafet

Türkiye'de halk 1925 yılına kadar fesli, külahlı, şalvarlı ve peçeli kılık kıyafetleriyle karışık bir görünüşe sahipti. Atatürk Türk toplumunu uygar bir görünüşe kavuşturmak için Kastamonu'da şapka giyerek laik düşüncenin bir devamı olarak inancı kıyafetten ayırarak Türk insanını çağdaş dünyanın kıyafetine sokmak istemiştir.

Kıbrıs Türk'ü Atatürk Türkiye'sinde gerçekleşen her yeniliğe ve inkılâba çok çabuk ve hızla ayak uydurmuştur. Atatürk'ün Kastamonu da şapka giymesi Kıbrıs Türkleri arasında da geniş ilgi uyandırmıştır. Kıbrıs'ta ilk şapka giyen Lefkoşa Belediye Başkanı Mustafa Fadıl Nekipzade fesini giyerek dönemin Türkiye Konsolosu Asaf Beyi de yanına alarak toplum arasında dolaşmıştır. Onun bu örnek davranışı toplum içinde büyük ilgi görmüş, şapka önce aydınlar sonra da toplum arasında benimsenmiştir. Sivil insanların birer birer şapka giymesinden sonra İngiliz Sömürge Yönetimi, memurların şapka giymesini engellemek için bir genelge çıkarmış ancak zamanla şapka giyilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Kıbrıs Türk gazeteleri de şapka giyilmesi konusunda halkı teşvik edici yayınlar yapmışlardır. Örneğin 15 Haziran 1934 tarihli Söz gazetesi polislerin fes yerine şapka giymelerini öven bir haber vermiştir.[14]

Kıbrıs Türk kadınlarının çarşafı çıkarmaları da şapka ile birlikte olmuştur. Ses gazetesinin 1935 yılındaki 13. sayısında Tesettür"başlıkh bir yazıda " on - on iki sene evvel peçesiz sokağa çıkmanın günah, ayıp, hatta iffetsizlik olduğu", " Türkiye'de doğan güneşin huzmelerinin Kıbrıs'a uzandıktan sonra taassubun, cehaletin doğurduğu bu durumun sona erdiği ve adada örtünmeyenlerin sayısının, örtünenlerden fazla olduğu" belirtilmiştir. Yazıda daha sonra hala çarşaf ve örtünenlerin de bu fena adetten kur-

[14] E. Yurdakul, **Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılâplarının Kıbrıs 'ta Uygulanması**, 87- 88.

Levent Şahverdi Arşivi

tulmaları, çünkü " tesettür'ün erkeklerin hodgamlığı neticesi yerleşmiş bir Yahudi âdeti olduğu " vurgulanmıştır. Yine Ses gazetesinin 7. sayısında " Utanıyoruz Hanımlar" başlıklı bir yazıda " kadınların milyonlarca hemcinsleri gibi çarşafları atarak kocaları ile veya kardeşleri ile eğlence yerlerine medeni bir tarzda gelmelerinin" öneminden bahsedilmiştir.[15]

b- Kadın Hakları

Kıyafet İnkılâbı ve kadın haklan Kıbrıs Türkleri arasında kolay ve hızlı benimsenen inkılâplar olmuşlardır ve Türkiye'ye göre daha hızlı gelişme göstermişlerdir. Kıbrıs Türk kadınları Türkiye'deki hemcinslerini örnek alarak sosyal hayata katılmaya, çeşitli dernekler kurarak örgütlenmeye, Kıbrıs Türk basınında yazılarıyla yer almaya başlamışlardır. Kıbrıs Türk basınında Ses gazetesinde " U " imzası ile özellikle kadın hakları ve Atatürk inkılâplarını savunan yazılar yazan Ulviye Hanım kadın haklarının savunulması açısından en iyi örneklerden biridir. Hukuk tahsili için Türkiye'ye giden Ses gazetesi sahibi Mithat Bey'le evlenen Ulviye Hanım Atatürkçü, aydın fikirli bir Kıbrıs Türk kadınıydı. İstanbul Arnavutköy Kolejinden mezun olan Ulviye Hanım 1937- 1938 yılları arasında yayınlanan EMBROS gazetesinin haftalık ilavesinde de kültürel konulara değinen Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlamıştır.[16]

Ulviye Hanımın "U" mahlası ile yazılar yazdığı Ses gazetesi 29 Nisan 1935 yılında yayınlanmaya başlanmış; gazetenin daha ilk sayısında kadınlar âlemini ilgilendiren yazıların, dünya kadınlığının hareketleri ve faaliyetleri hakkındaki asli veya alıntı makalelerin yayınlanacağı, böylece Kıbrıs kadınlığının dünya kadınları arasındaki layık olduğu mevkiye yükselmesini temine çalışılacağı belirtilmiştir. Gazetenin 1. sayısında Ulviye Hanım " U" mahlası ile yazdığı " Kıbrıs Kadınlığına" başlıklı yazısında, o güne kadar Kıbrıs Türk basınında görülmeyen bir yaklaşımla, Atatürk'ün Türk kadınlarına verdiği hakları överek Kıbrıs Türk kadınlarının bu haklardan yararlanması gerektiğinin altını çiziyordu. Ulviye Hanım yazıda " Kadınlığa en çok yakışan mevkiye yükselmemiz gereken şey okumak, tahsilimize itina etmek"tir diyerek kadınların" kendi haklarını müdafaa edecek kadar bilgi

---

[15] Sabahattin İsmail, **Kıbrıs Türk Basınında İz Bırakanlar** (Lefkoşa, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988), 43.

[16] Hüseyin Mehmet Ateşin, **Kıbrıslı Müslümanların Türkleşme ve Laikleşme Serüveni**, (İstanbul, Marifet Yayınları, Ocak 1999), 54.

Levent Şahverdi Arşivi

kesbettikten sonra, dünya kadınlığı gibi kanuni teşekküller yapıp kanuni yollardan haklarımızı arayabiliriz" diye yazmıştır.[17]

Yine Ses'in 24 Haziran 1935 tarihli 2. sayısında " Kültür Sorunu " başlıklı bir yazı kaleme alan Mithat Bey 1931 isyanından sonra hükümetin " Zorla Okutmak Yasasını" geçirdiğini, ancak bu yasayı uygulamadığını, bu nedenle de birçok ailenin çocuklarını okula göndermediğini yazıyordu. Yazara göre hükümet " Zorla Okutmak Yasasını" hayata geçirerek kitap eksikliğinin giderilmesini istemekte, kız liselerinin yalnız muallime yetiştiren bir olmaktan çıkarılıp üniversitelere öğrenci hazırlayan bir kuruma dönüştürülmesini sevinçle karşılamaktaydı. Çünkü " bundan sonra Kıbrıs'ın Türk kızlarından üniversite mezunları, doktorlar, dişçiler, kimyagerler, eczacılar, avukatlar, muharrirler, muhasipler, yüksek öğretmenler, âlimler ve daha birçok serbest meslek kadınları görmek" mümkün olabilecekti.[18]

Kıbrıs Türk basınına bakılmaya devam edildiğinde bir süre sonra Kıbrıs Türk kadınlarının sosyal hayata katılma yönünde adımlar atmaya devam ettikleri görülmektedir. Söz gazetesinin 31 Aralık 1932 yılındaki bir sayısında Ulviye Hanımında desteği ile Lefkoşalı kadınlardan bir kısmı bir araya gelerek çeşitli sosyal etkinliklerde bulunmak amacıyla " Lefkoşa Türk Hanımlar Cemiyeti Hayriyesi "ni oluşturmalarından bahsedilmektedir. Ulviye Hanımın Ses'in 1935 tarihli 10 sayısının 3. sayfasında " U" mahlaslı bir başka yazıda da, kızların spor yapmasını ve spor cemiyeti kurmalarının önermesi o günün koşullarında dikkate değerdir. Ses gazetesinin 26 Eylül 1935 tarihli 16. sayısında " Lefkoşa Amerikan mektebinin en çalışkan ve en zeki öğrencisi Bayan Türkan Aziz'in hükümet tarafından Nörslük (Hemşirelik) tahsili için Beyrut Amerikan Üniversitesine gönderileceği" belirtilmiştir. Yine Ulviye Hanımın Ses gazetesinde 13 Şubat 1936 tarihinde " U " mahlası ile yazdığı bir yazıda, Türkiye üniversitelerine giren kız öğrencilerin her geçen yıl arttığı kaydedilerek bu durumun Kıbrıs Türk kadınlar içinde örnek alınması gerektiğini yazmıştır. Kıbrıs Türk basını kadın haklan konusunda her zaman hassas davranmıştır. Bu konuda en güzel örnek yine Söz gazetesinin 24 Nisan 1930 tarihli yayınlanan sayısında Türkiye'de kadınlara belediyeler için seçilme hakkı tanıyan kanununun kabulünden bahsedilerek övgüyle bahsedilmesi olmuştur.[19]

---

[17] S. İsmail, **Kıbrıs Türk Basınında İz Bırakanlar**, 18- 24.
[18] Ibid., 27.
[19] S. İsmail- E. Birinci, **Atatürk Döneminde Türkiye Kıbrıs İlişkileri**, 269- 273.

Levent Şahverdi Arşivi

c- Medeni Kanun Ve Şer'iye Mahkemeleri

Şer'iye Mahkemeleri Osmanlı yönetiminin belli başlı yargı organı olarak yüzlerce yıl işlevini sürdürmüştü. Kıbrıs 1571 yılında Osmanlı idaresine geçince Şer'iye Mahkemeleri burada da kurulmuş ve görev yapmıştı. İngiltere'nin adayı Osmanlı'dan kiraladığı 4 Haziran 1878 yılı İttifak Antlaşması sonrası yapılan 1 Temmuz 1878 tarihli ekle, Kıbrıs'taki Müslüman halkın toplumsal yaşamını düzenleyen dini meselelerine bakmak şartıyla Şer'iye Mahkemelerinin varlıklarının devamına karar verilmişti.

1882 yılında yayınlanan Mahkemeler Emirnamesi ile, Şer'iye Mahkemelerinin varlığı ve işlevi İngiliz Sömürge Yönetimi tarafından kabul edilmişti. 1927 yılında yayınlanan bir başka Emirname ile de Şer'iye Mahkemelerinin devamı sağlanmış ancak yargılama hakkına ilişkin yetkileri sadece dini konularla sınırlandırılmıştı. Böylece Şer'iye Mahkemeleri 1927 yılından itibaren evlenme, boşanma gibi aile meselelerini görmek, vakıfların tescil işlemlerini yapmak ve yetimlerin idaresini üstlenmek gibi görevlere sahipti. Ancak hükümlerini verirken dayandıkları kayıtlı ve düzgün yasaları ve kuralları yoktu. Bundan dolayı ihtiyacı tatmin edememekte böylece Kıbrıs Türk toplumunda hem aydın hem de toplumun değişik kesimlerince mahkeme kararları şikâyet konusu olmaktaydı. Kıbrıs Türkleri bu konudaki şikâyetleri Türkiye'de Medeni Kanun kabul edilmeden önce dile getirmişlerdi. Türkiye Büyük Millet Meclisinde 1926 yılında Medeni Kanunun kabul edilmesi ile şikâyetleri artarak talep haline gelmeye başlamıştır.[20]

13 Mart 1926 tarihli Söz gazetesinde "Türk Mebuslarımızın Vezaifi" başlıklı bir yazıda Mehmet Remzi Okan, Türkiye'deki kabul edilen Medeni Kanunun Kıbrıs'ta da uygulanması gerektiğini yazmıştı. 1926 yılında Kıbrıs'a vali olarak gelen Sir Ronald Stors'un döneminde Kıbrıs Türklerinin Medeni Kanunun kabulü konusundaki istekleri yeni valinin ilk iş olarak ele aldığı konu olmuş ve Şer'iye Mahkemelerinin ıslahı için komisyon kurması toplumda umut yaratmıştır. Ancak Komisyonun çalışmalarını bitirip valiye sunduğu rapor Kıbrıs Türkleri arasında hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü Türk aydınlarının asgari talepleri bile raporda yer almamıştır. Tartışmalar 1928 yılına kadar sürmüştür. Mehmet Remzi Okan Söz gazetesinde yazdığı bir yazıda Şer'iye Mahkemelerinden dolayı Kıbrıs Türklerinin içine düştüğü durumu anlatırken, Cengizzade Rıfat Bey de toplumun

---

[20] E. Birinci, **Necati Özkan-1899/1970**, (Lefkoşa: Necati Özkan Vakfı Yayınları, Cilt: II, 1998), *80*.

Levent Şahverdi Arşivi

hukuki ve toplumsal ihtiyaçlarına cevap verebileceğini düşündüğü bir tasarıyı İngilizce olarak kaleme alıp müsteşarlığa sunmuştur. Tasarıda Şer'i Kanunların eski oluşunda bahsedilerek sosyal hayatı düzenleyecek hukuki tedbirlere yer verilmiştir.[21]

1930 sonbaharında Kavanin (Yasama) Meclisindeki 3 Türk üyenin belirlenmesi için yapılan seçimlerde yenilikçi ve genç adayların seçilmesi Kıbrıs Türklerini yeniden umutlandırmıştır. Kavanin Meclisi azalığına seçilen Necati Özkan, Mahkeme Başkanı Zekâ Bey ve Doktor Eyyub Bey Sömürge yönetimine karşı daha örgütlü ve güçlü olmak için Nisan 1931'de toplumun temsilcilerinin katılımı ile Milli Kongre toplamaya karar vermişlerdir. 1 Mayıs 1931'de toplanan Milli Kongrede Lise, Müftülük, Şer'iye Mahkemeleri ve Evkafın yönetimi konuları ele alınarak tartışılmıştır. Milli Kongrenin Merkez Heyeti özellikle Türk Medeni Kanununun kabulü için hükümete tavsiyelerde bulunarak Şer'i Kanunların önleyemediği bin bir aile faciasına dikkat çekmişlerdir.[22]

Kavanin Meclisi üyesi ve Halkçı hareketin lideri olan Necati Özkan ve arkadaşları İngiliz Sömürge Yönetimine karşı verdikleri mücadelede, Şer'iye Mahkemelerin kaldırılarak Türk Medeni Kanununun kabul edilmesi ve adalet mekanizmasının Atatürk inkılâplarının öngördüğü modern yasalar çerçevesinde yeniden düzenlenmesi için ısrar etmişlerdir. Kıbrıs Türkleri'nin bir " Aile Hukuku Kanunu "na duyduğu ihtiyacı Necati Özkan özellikle savunmuş, yürürlükteki Veraset Kanununun da yetersiz ve anti demokratik olduğunu ileri sürmüştür. Necati Özkan Aile Hukuku Kanunu ile ilgili yazdığı bir yazıda Türkiye'de Medeni Kanunun kabulü ile birlikte Kıbrıs hükümetinin de Kıbrıs Türkleri için bu Aile Hukuku Kanununu kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine Veraset Kanunu ile ilgili olarak yazdığı diğer bir yazıda, miras ve evlenme davalarına bakan Şer'iye Mahkemelerinin, bu davaları Türkiye'deki Medeni Kanunda yer alan Nizamiye Mahkemelerine devredilmesini ve Medeni Kanununun Kıbrıs'ta da uygulanmasını hükümetten talep ettiklerini belirtmiştir. Kıbrıs Türk toplumunun Rumların .Enosis istekleri karşısında Kıbrıs'ta statükonun devamını istemesini hükümetin dikkate alması gerektiğini belirten Özkan, sözü Şer'iye Mahkemesi ve Aile Kanununa getirerek, hükümetinde Kıbrıs Türk toplumunu alakadar eden meselelerde halkın arzusuna göre iş yapması gerektiğini vurgulamıştır.[23]

---

[21] E. Yurdakul, **Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılâplarının Kıbrıs 'ta Uygulanması, 85.**
[22] A. Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs, 245- 247.**
[23] E. Birinci, **Necati Özkan- 1899/1970, 86- 87.**

Levent Şahverdi Arşivi

Kıbrıs'ta Şer'iye Mahkemeleri ve Medeni Kanuna ilişkin tartışmalar böyle uzayıp gitmiştir. 1938 yılında İngiliz Sömürge Yönetimi Valisi Sir Palmer Kıbrıs Müslümanları için geniş kapsamlı bir Medeni Kanununun hazırlanması amacıyla Aile Kanunu hazırlatmaya karar vermiş ve başsavcılığın başkanlığında beş kişilik bir komisyon kurulmuştur. Resmi gazetenin 20.1.1939 tarihli sayısında "Kıbrıs Müslümanlarına Mahsus Evlenme ve Boşanma Kanun Gerekçesi" ve "Müslüman Yetimlerin Menkul ve Gayri Menkul Malları Hakkında Kanun Tasarısı", 24.1.1939 tarihli sayısında da "Kıbrıs Müslümanlarına Mahsus Evlenme ve Boşanma Kanun Tasarısı" yayınlanmıştır. Ancak tasarılar Kıbrıs Türk aydınlarının ve özellikle Türk avukatlarının baştaki sevincini yarıda bırakmıştır. Lefkoşa'daki Türk avukatlar tasarıları incelemişler ve birçok kısımların uygulanması imkânının olmadığı sonucuna varmışlardır. Tasarılarda yapılması gereken değişiklikleri hazırlayarak hükümete sunmuşlar ancak herhangi bir sonuç alınmadığından, tasanlar kanunlaşarak yeni kanunların yürürlüğe girmesine kadar uygulanmıştır. Yeni Aile Kanunun belki de en olumlu maddesi poligaminin (çok eşlilik) yasaklanması olmuştur.[24]

Kıbrıs Türk toplumunun Şer'iye Mahkemeleri ve Medeni Kanunla ilgili tavırları 1930'lu yıllardan başlayarak 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. Sadece Kıbrıs Türk basını değil siyasi partileri de bu konuda mücadele vermiştir. 23 Nisan 1943 tarihinde Dr. Fazıl Küçük liderliğinde kurulan Kıbrıs Türk'tür Partisi İngiliz Sömürge Bakanlığı'nın özel temsilcisi Sir Parkinson'un Ağustos 1944'de Kıbrıs'ı ziyaretinden faydalanarak "Kıbrıs Türk Toplumunun isteklerini içeren" bir dilekçe hazırlayarak valiliğe sunmuştur. 12 madde altında toplanan bu taleplerin içinde Şer'iye Mahkemelerinin Evkaftan ayrılarak Türk Medeni Kanununun Kıbrıs'ta aynen uygulanması maddeleri de vardır.[25]

1940'lı yıllarda toplum yapısındaki gelişmenin göz önüne alınarak dini kurallara göre tanzim edilmiş Aile Hukukunun Cumhuriyet Türkiye'sinde olduğu gibi medenileştirilmesi konusunda Halkın Sesi gazetesi de önemli bir mücadele vermiştir. 5 Ağustos 1943 tarihli Halkın Sesi gazetesinde çıkan bir yazıda köşe yazarı Yavuz "...herhangi bir erkek karısını boşamada ısrar ettikten sonra hâkimlerimizi mesul tutacak bir nokta mevcut olmadığı şüphesiz değil midir? Gerçekte asıl mesul Şer'i Kanunlarımız ve o ka-

[24] E. Yurdakul, **Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılâplarının Kıbrıs 'ta Uygulanması,** 87.
[25] Hüseyin M. Ateşin, **Kıbrıslı Müslümanların Türkleşme ve Laikleşme Serüveni,** 39.

Levent Şahverdi Arşivi

nunları hâkim kılan kuvvettir." diye yazmıştır. İngiliz Sömürge Yönetiminin 28 Eylül 1944'de " Evlenme ve Boşanma Kanun Layihası" ismi ile eskisinden farklı olmayan yeni bir uygulamayı Resmi Gazetede yayınlaması Kıbrıs Türk toplumunun aydın kesimlerini memnun etmemiştir. Bu konuda 10 Mayıs 1947'de Halkın Sesi gazetesinde yazan Avukat R. Rauf Denktaş, " aile bağlarını modern kanunlarla kuvvetlendirme zamanının çoktan geçtiğini " belirterek, hükümetin bu konuda adım atmasını istemiştir.[26]

Dönemin Kıbrıs Türk basınında çıkan yazılara göz atıldığında, Ateş gazetesinin 15 Ocak 1947 91. sayısında " Cemaatimizin Eksiklikleri Çoktur " başlıklı **bir** yazıda, Kıbrıs Türklerinin sıralanan eksikliklerinden biri arasında Aile Kanunlarının medeni olmayışı **yer** almaktadır. Hürsöz gazetesinin 31 Nisan 1948 tarihinde yayınlanan sayısında Avukat Fadıl Korkut "Şer'iye Mahkemeleri" başlıklı yazısında "Şer'iye Mahkemelerin Türkiye'deki aile hukukuna dayanarak yeni bir Aile Kanunu ile teçhiz edilmesi ve devamı"nı savunur.[27]

1948 yılında İngiliz Sömürge Yönetimi valisi Lord Winster tarafından Kıbrıs Türklerinin sorunlarını saptamak ve bu sorunların halledilmesi için bir rapor hazırlanması amacıyla " Türk İşleri Komisyonu " oluşturulmuştur. Genellikle Kıbrıs Türk toplumunun sorunlarına İngiliz Sömürge Yönetiminden olumlu bir yaklaşım görmeyen Kıbrıs Türk toplumu bu komisyonun kurulmasını memnuniyetle karşılamıştır. Komisyonda görev alan kişiler de Kıbrıs Türk toplumunun aydın ve lider kadrosundaki kişilerden oluşturulmuştur. 11 Haziran 1948'de göreve başlayan Türk İşleri Komisyonu 1 Ekim 1949'da ara raporunu hazırlayarak toplumun bilgisine sunmuştur. Kıbrıs Türk basını da bu ara raporun birçok bölümünü yayınlayarak üzerinde yorumlar yapmış ve bir an önce hükümet tarafından uygulanmaya konulmasını istemiştir. Toplumun ileri gelen kişileriyle kuruluşlarının raporu olumlu bulup desteklemelerinde, komisyon çalışmalarının açık, kapsamlı ve ada çapında her kesimin temsilcileriyle yapılan fikir alışverişine dayalı katılımcı bir tutumun izlenmesinin payı olmuştur.

Türk İşleri Komisyonunun ele alıp ara rapor hazırladığı beş konu vardır; 1- Evkaf, 2-Müftülük. 3- Aile Kanunu, 4- Maarif, 5- Şer'iye Mahkemeleri. Bunlardan konumuzu ilgilendiren Aile Kanunu ve Şer'iye Mahkemeleri ile ilgili alınan kararlar şunlardır:

---

[26] Ibid., 65- 66.
[27] S. İsmail, **Kıbrıs Türk Basınında İz Bırakanlar,** 146.

Levent Şahverdi Arşivi

Şer'iye Mahkemeleri Tasarısı: Hazırlanan taslak ara rapora göre;

• Şer'iye Mahkemeleri bundan sonra yeni adıyla " Türk Aile Mahkemeleri " olarak görev yapmalıydı.

• 1927 Mahkemeler Emirnamesi hükümlerine uygun olarak dini konulardaki yargı işlevlerini, tasarlanan Aile Yasası ile birlikte sürdürmeli; örneğin Aile Mahkemesi yargıcı Aile Yasasında öngörülen görevlerine ek olarak evlenme ve boşanmaların da kaydını yapmalıydı.

• Aile Mahkemesi yargıçlarının maaşları ve harcırahları İngiliz Sömürge Yönetimi bütçesi tarafından karşılanmalı, atamaları da vali tarafından yapılmalıydı.

• Aile Mahkemesi yargıçlarının o günkü yargı alanları aynen korunmalıydı.

Rapor, tavsiyelerini dayandırdığı gerekçeleri izah ederken, Şer'iye Mahkemelerinin baktıkları davaların dini konuları ilgilendirdiğini ve Türklerin kendilerine özgü aile yaşamları olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle buna alışık olan yargıçlar, aile meseleleriyle ilgili davalara bakmaya devam etmeliydiler. Ayrıca Türk aile geleneklerine göre ailevi meselelerle ilgili davaların Müslüman olmayan bir yargıç tarafından görülmesi toplumca kabul edilemeyecek bir durum olacaktı.[28]

Aile Yasası Tasarısı: Türk İşleri Komisyonu raporunda, Şer'i Kanunlarının içinde bulunulan zamana göre katı olmasından dolayı değiştirilmesi gerektiği görülmektedir. Bu konuda Kıbrıs Türk toplumu Türkiye'de kabul edilen 1926 yılındaki Medeni Kanununda Şer'i Kanunların çağdaş ve günün koşullarına uygun hale getirilmesini örnek almışlardır. Rapor taslağında Aile Yasası ile ilgili olarak ele alınan konulara bakıldığında;

• Evlenme yaşı Şer'i Kanunlara göre küçük bir kız ya da erkek çocuğun vasisinin kararına bırakılmıştı. Tasarlanan Aile Yasası ile birlikte bir erkeğin 18, kızında 16 yaşını doldurmadan evlenme mukavelesi yapması mümkün olmayacaktı. Ayrıca akıl hastaları bu yaşa gelmiş olsa da evlenme mukavelesi yapamayacaktı.

• Tasarlanan yasaya göre evlenme tarihinden 15 gün önce, evleneceklerin adları bir liste halinde evlenecek kişilerin yaşadığı yere görülebilecek şekilde asılacaktı. Evlenecek çift birlikte evlendirme dairesine giderek ev-

[28] A. Gazioğlu, **İngiliz Yönetiminde Kıbrıs**, *404- 405*.

Levent Şahverdi Arşivi

lendirme memurunun huzurunda evlenme isteklerini açıkça beyan edecek ve vekil aracılığı ile evlenemeyecekti. Şer'iye Kanunlarına göre evlenmek için böyle bir kayıt ve beyana gerek yoktu.

• Yargıçlar evlenme ve boşanma kayıtlarını yapacaktı. Büyük köylerde ve ilçelerde bu görevi Aile yargıçlarının atayacağı kişiler üstlenecekti.

• Tasarıda poligami (çok eşle evlilik) yasaklanmıştı. Şer'i Kanunlarında ise aynı erkeğin dört kadınla evlenebilmesine izin verilmişti. Tasarıda ayrıca başlık parası bir evliliğin yapılabilmesi için koşul sayılmamaktaydı.

• Tasarlanan yasaya gör ayrılma ve boşanma için zina suçu, akıl hastalığı, tarafların rızası, en az iki yıllık terk, ciddi kötülük gibi makul gerekçeler olmalıydı. Şer'i Kanunlarında olduğu gibi erkeğin kadını tek yanlı isteğine bağlı olarak boşaması yeni Aile Kanunun taslağına göre mümkün olmayacaktı. Ayrıca kadınında boşanmak için mahkemeye başvurma hakkı olacaktı.[29]

Böylece Türk İşleri Komisyonunun hazırladığı Aile Yasasının Şer'i Kanunların çağdaş olmayan uygulamalarına son verip Kıbrıs Türk toplumunun uygar dünyanın bir parçası olma amacı içinde olduğu görülmektedir. Aile Yasası tasarısı Atatürk'ün bu yöndeki inkılâplarından ve Türkiye'deki uygulamalardan esinlenerek hazırlanmıştı. Tasarlanan Aile Yasası boşanan veya ayrılan çiftlerin çocuklarının velayetinden, karı- koca yaşamındaki işbirliği ve karşılıklı sevgi, saygı ve anlayış ilişkilerine, yetimlerin mal varlıklarının yönetimine kadar çeşitli aile konularını da çağdaş kurallarla düzenlemişti. Türk İşleri Komisyonu ara raporunu 1949 yılında valiliğe sunmuştu. Ancak İngiliz Sömürge Yönetimi raporda önerilenleri derhal uygulamaya koymak yerine ihtiyatlı bir biçimde davranmayı tercih etti ve Komisyonun bu önemli konularla ilgili tavsiyelerini ancak 1950'li yıllarda aşama aşama hayata geçirildi. Şer'iye Mahkemelerinin kaldırılarak Türkiye'de uygulanmakta olan Türk Medeni Kanunu'nun Kıbrıs'ta Kıbrıs Türk toplumunda uygulanması ve böylece Aile Mahkemeleri kurulması başta olmak üzere Evkaf İdaresi, Okullar gibi çok önemli konuları içeren Türk İşleri Komisyonu ara raporu İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'nın olumlu raporunun ardından hayata geçirilmiştir. Yeni Aile Kanunu ile Türk Aile Mahkemeleri Kanunu 1951 yılındaki resmi gazetede yayınlamıştır. Türk Aile Kanunu 1951 yılında Türk Aile Mahkemeleri Kanunu 1954 yılında uygulamaya geçmiştir.[30]

[29] Ibid., 405- 406.
[30] Ibid., 407.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

1571 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'ı fethetmesi ile Anadolu'dan Kıbrıs Adasına gönderilen Kıbrıs Türkleri tarihinin hiçbir döneminde Türkiye ile ilişkilerini kesmemişlerdi. Türkiye ile Kıbrıs Türkleri arasında sosyal, kültürel ve sportif temaslar karşılıklı olarak hemen hemen her devrede devam etmişti. Atatürk'ün önderliğindeki Türk Kurtuluş savaşını büyük ilgi ve heyecanla takip eden Kıbrıs Türkleri imkân buldukça bu mücadeleye katkıda sağlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonrada bu ilgi ve heyecanları artarak devam etmişti.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de gerçekleşen her gelişme Kıbrıs Türklerini yakından etkilemiş, Atatürk İlke ve İnkılâplarının hepsi Kıbrıs Türkleri tarafından hiçbir zorlamaya tabi olmadan benimsenmiştir. Bu dönemde özellikle Kıbrıs Türkleriyle Türkiye arasında başlatılan ve gelişen ilişkilerde Ankara'nın Kıbrıs Türk halkının özellikle eğitim- öğretim, dil ve kültür konularıyla yakından ilgilenmesi Türkiye'ye olan bağlılığın pekişmesine ve Atatürk inkılâplarının Kıbrıs'ta yaygınlaşıp kökleşmesine yardımcı olmuştur. Bunda Kıbrıs Türk basınının ve Atatürkçü aydın kesimin de büyük katkısı olmuştur.

Ancak Kıbrıs'ta 1931 yılında gerçekleşen Rum isyanından sonra 1943 yılına kadar İngiliz Sömürge Yönetimi yalnız Rumlara değil Kıbrıs Türklerine karşı da baskı dönemi başlatmıştı. Bu dönemin en önemli özelliği Kıbrıs Türkleri ile İngiliz Sömürge Yönetimi arasındaki ilişkiler daha çok eski geleneksel Türk ailelerinden gelen atanmış bir memur tarafından yönetilmeye başlamıştı. Bu kişiler her ne kadar saygın ve güvenilir kişiler olsalar da bir bütün olarak toplumdan kopuktular. Bu yöneticiler Türkiye'deki devrim hareketlerinin çağdaşlaşma sürecine yabancı kaldıkları için bu dönemde Atatürk'ün dini, sosyal ve hukuki devrimleri Kıbrıs'a geç ulaşmış ve geç uygulanmıştır. Ancak 1943 yılından sonra Kıbrıs Türkleri İngiliz Sömürge yönetiminin baskıları hafifletmesinin de etkisiyle de toplumsal haklarının tanınması için (Evkaf, Din İşleri, Aile Mahkemeleri vs..) ve bunların toplum tarafından yönetilmesinin sağlanması yönünde daha ciddi ve örgütlü olmak gerektiğini kabul etmişleridir. Dil, Alfabe, Kıyafet İnkılâpları yasa gerektirmediği için Kıbrıslı Türkler tarafından derhal uygulanmış ama Atatürk İlke ve İnkılâpları arasında İngiliz Sömürge Yönetimi yasal bir düzenleme yapmadan uygulama olanağı olmayan Aile Yasası ve Aile Mahkemeleri ancak 1950'li yıllarda yasal olarak gerçekleşebilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk İlke ve İnkılâplarının sadece Kıbrıs Türk toplumunun bütününün değil, özel olarak Kıbrıs Türk kadınlarının da çağdaşlaşması ve toplum içinde var olan konumlarının değişmesi açısından geniş etkileri olmuştur. 1920'li yıllara kadar daha ziyade ev dışında herhangi bir varlığı olmayan Kıbrıs Türk kadınları, bu tarihten sonra gerek toplum hayatında gerekse basın yayın kuruluşları olmak üzere iş yaşamında etkin rol oynamaya başlamışlardır. Toplumsal ve siyasal durumlarının yanında daha önemlisi hukuksal olarak da yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde kabul edilen Medeni Kanun, Soyadı Kanunu, Harf İnkılâbı, Kılık Kıyafet İnkılâpları gibi inkılâplarla toplum içinde çok daha güçlü ve adil bir statüye kavuşmuşlardır. Böylece Atatürk İlke ve İnkılâpları Kıbrıs Türk kadınlarının toplum içinde hak ettiği yeri alması konusunda Kıbrıs Türk toplumunda öncü rolü oynamıştır. Bunda Kıbrıs Türk toplumunun Türkiye'ye karşı olan ilgi ve sevgisi ile Atatürk'e olan hayranlıkları etkili olmuştur. Zaman içinde kadın hakları ile ilgili gelişmeler daha da pekişerek çağdaş dünya ölçütlerini yakalamıştır. Ama bu aşamaya gelinmesinde Atatürk İlke ve İnkılâplarının Kıbrıs Türk toplumu ve kadınları katında başlattığı itici modernleştirme gücünün önemi özellikle gözardı edilmeyecek bir unsurdur.

Levent Şahverdi Arşivi

HİLAFET SEVDASI KARŞISINDA MİLLİ HÂKİMİYET MÜCADELESİ*

Yard. Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR**

İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayıcı bir araç olan dil, bu özelliğinden dolayı aynı zamanda kültürü de kuşaktan kuşağa aktarır. Yapılan aktarımda sözcükler veya kavramlar üzerine yanlış anlamlar yüklenirse ortaklığı hazırlayan değer ve davranışlar bozulur; iletişim kazaları ve çatışma yaşanması kaçınılmaz olur. Toplumda yanlış anlaşılan/üzerine anlamlar yüklenilen kavramlardan biri de din konusudur. "*Hilâfet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi"* adlı kitap bir anlamda sorun yaşanan veya yaşanması olası konulardan olan din, hilafet ve milli egemenlik kavramlarını bilimsel olarak açıklamak amacıyla yazılmıştır.

İlk baskısı 2001 yılında yayınlanan bu eser *(Hilâfet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi)*, 2005 yılında ilk baskının tükenmesi nedeniyle gözden geçirilerek yeniden basılmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Akif Tural tarafından yayına hazırlanan kitap, hocaların hocası Sayın Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar'ın sunuş yazısıyla başlar. Ve bundan duyulan onur Sayın M. A. Tural tarafından kitabın kapağında da özellikle vurgulanır. Ancak, Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar hocamızın esere katkısı sadece sunuş yazısıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda kitabın isim babasıdır (s. XI). Ayrıca, tüm yaşamını Atatürk ve Atatürkçü Düşünce Sistemi'ni anlatma sevdasıyla dolu dolu tamamlayan Sayın Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar'ın üretken ve yaratıcı kişiliğinin de güzel bir örneğidir bu eser. Kitabı günümüz insanınca anlaşılacak şekilde sadeleştirilerek yayına hazırlanmasını üstlenen Sayın Mehmet Akif Tural, kitabın ortaya çıkış öyküsünü, bir anlamda hocaların hocası Sayın Kaynar'ın vasiyetini ve kitabın bir an önce okuyucuyla buluşma serüveninin başlangıcını kendisine sorduğu: "*Akifçiğim, şu anda, hemen hemen hiç bir kütüphanede bulamayacağın bir eser sana versem, bunu bir yeni harflerle çevirip derhal bastırmak şartıyla versem, dileğimi yerine getirir misin?*" (s. XXII) sorusuyla başladığını dile getirir. Hocamızın bir an önce yeni harflerle basılmasını istediği bu ki-

---

* Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi: Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar'ın Sunuş Yazısıyla, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, 242 s.

** İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

tap 1923 yılında Afyonkarahisar milletvekili Hoca Şükrü Efendi tarafından yazılmış ancak günümüzde Milli Kütüphane de dâhil ülkemizde başka hiç bir kütüphanede veya bilinen koleksiyoncuda baskısı kalmamış "Hilâfet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" isimli eserdir. Yayına hazırlayan Sayın M. A. Tural da varolan tek kopyayı Reşat Kaynar hocamızdan edindiğini dile getirir. (s. XI)

Kaynar Hoca'nın bu denli önemsediği ve Sayın M. A. Tural'ın gerçekten de kısa bir süre içinde yoğun bir emek harcayarak ortaya çıkardığı bu eserin önemi nedir? Bu sorunun yanıtını yine Kaynar hocamızın sözleriyle dile getirecek olursak: "*Son yirmi yıldır -belki gelecek üç beş yıl daha- hilâfet ile İslamiyet'i, İslamiyet ile devlet ve idare hukukunu birbirine karıştıranların sesleri duyuluyor, duyulacak. 1922'nin, 1932'nin Türkiye'sini ve Türk toplumundaki kavram karışıklığını benimseyenler ile Atatürk'ün bu karışıklığı çözmedeki ileri görüşlülüğünü ve kararlılığını bilmeyenler, daima kendi fikirlerini doğru zannetme yanlışıyla yaşayacaklardır.*" *İşte kafası karışık bu kişilerle birlikte; okumak, öğrenmek, bilgi sahibi olduktan sonra doğruyu bulmak isteyenlere Kaynar Hoca, bu kitapla birlikte "Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar" adlı kitapları okumalarını salık verir. Çünkü, "yeterince bilgi birikimi olmayanların görüşleri, daima, eksik, subjektif veya hatalı olacaktır*."(s. VIII)

Kitabı yayına hazırlayan Sayın M. A. Tural'a göre ise bu kitap: "*...hâkimiyet, diyanet, siyaset kavramlarını tanımlayan ve kurumlaştıran insanların dinin saf ve kutsal yerini korumak ile korumamak arzusundaki tercih tartışmalarının ilk muhasebesidir. Muhasebe aklın zaferiyle bitmiştir*."(s. XXII)

Merhum Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar'ın *Hilâfet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi* ismini uygun gördüğü eserin öyküsü 1 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilâfet ve saltanatı ayıran ve saltanatı kaldıran kararı kabulüne kadar gider. Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasının ardından, başlayan Barış Konferansı hazırlıkları sırasında müttefikler bu konferansa Ankara Hükümeti'nin yanında İstanbul Hükümeti'ni de davet ederler. Türkiye'nin konferansa iki hükümetle gitmesinin doğuracağı olumsuz sonuçlar göz önüne alınarak probleme köklü bir çözüm getirilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihindeki oturumda Saltanat ve Halifelik birbirinden ayrılarak saltanat kaldırılır. Bu kararın ardından, kendisi de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir mil-

Levent Şahverdi Arşivi

letvekili olan Afyonkarahisar milletvekili Hoca Şükrü Efendi, "*Hilâfet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi*" adlı bir kitapçık yayınlayarak kararın olumsuzluklarını sert bir üslupla dile getirir. Kitapçığın, 15 Ocak 1923 tarihinde yayınlandığı ve bütün milletvekillerine dağıtıldığı bilgisini İzmir'de öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'da bu olayı anlatırken, zamanlamanın özellikle tercih edildiğini, çünkü kendisinin 14 Ocak 1923 günü Ankara'dan ayrıldığını, amacın: Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşlarınca "*Halife Meclisin, meclis halifenindir safsatasıyla, Millet Meclisi'ni Halife'nin danışma kurulu ve Halife'yi Meclis'in, dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek...*" olduğunu belirtir (s. VII). Şüphesiz ki bu sözler sadece Atatürk'e ait değildir. Şükrü Hoca ve yandaşlarının görüşlerine tercüman olan kitapçığa, Atatürk'le birlikte çok sayıda aydın da karşı çıkar. İşte, *Hilâfet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi* isimli kitap da tüm bu tartışmalardan doğar. Kitabın bölümlerine gelince:

Hilâfet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi adlı kitap, Sayın Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar'ın "Bu Kitabın Değeri" başlıklı sunuş yazısıyla başlar (s. VII-IX). Kitabı yayına hazırlayan Mehmet Akif Tural hocamızın sunuş yazısından sonra (s. XI), yine Sayın M. A. Tural tarafından kaleme alınan "İkinci Baskıya Sözbaşı: Milletin Hâkimiyeti Tartışılamaz" başlıklı kısım gelir. Sayın M. A. Tural bu bölümde önemli bulduğu bir sorunu vurgular: Bugün dünyada yaklaşık olarak var olan 200 milyon Türk kökenli insanın % 99'a yakını da Müslüman olduğuna göre bu insanlara din eğitimini hangi kanallardan öğretilmelidir? Bu soruya verilen yanıt, aynı zamanda insanların nasıl yaşadıklarını, yönetildiklerini, (geçmişlerini, bugününü) ve geleceklerini belirleyecektir. Başta Türkiye'deki Türkler olmak üzere halkın doğru dinî bilgileri hangi kaynaklardan öğrenecekleri, kimlerin öğreteceği ve nerelerden öğrenileceği sorusu son yüzyıldır aydınlarımız için de bir sorun olarak algılanmaktadır. Çünkü İslam bilgisi, mesleki kimliği yetişmiş öğretmenler, bilimsel bir zihniyetle ve uzmanları tarafından denetlenmiş ders kitaplarından öğretilmezse inanış sömürüsü başlar. Atatürk'ün de *"...Din toplumlar için gereklidir. Dinsiz toplum yaşayamaz ve devam edemez. Her toplumun tabii olarak bir inancı vardır. Ama şunu söyleyeceğim, din; Allah ile kul arasındadır. Biz dine saygılıyız, dine hürmetkârız. Ama bu arada Allah ile kul arasına giren ve bundan siyasi menfaat, ticari menfaat elde etmek isteyenler vardır. Dini bunlar kirletmek istiyor-*

Levent Şahverdi Arşivi

lar. Biz buna müsaade etmeyiz. Bu itibarla dine saygılıyız ve dine hürmetkârız. Fakat dinin suiistimal edilmesine katiyen taraftar değiliz ve buna da müsaade etmeyiz."[1] sözleriyle dile getirdiği gibi İslamiyet hiç bir zaman çağdaş ve milli olmaya karşı değildir. Yeter ki İslam'ı bilginler öğretsin, yorumlasın. (s. XIII) Böylece, Türk halkının egemenliği ele alış mücadelesi başlar. Bu kısımda Sayın M. A. Tural ayrıca, Atatürk'ün yeni bir devlet, yeni bir rejim, yeni bir başkent ve yeni bir hukuk getirmek için verdiği mücadeleyi Amasya Genelgesi'nden başlatırken öncesi ve sonrasıyla durum değerlendirmesi yapar. Bu değerlendirmenin ardından yeni harflere çevrilerek gözden geçirilen Afyonkarahisar milletvekili Hoca Şükrü Efendi'nin *Hâkimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslamiye* adlı risalesine yer verilir.

Hoca Şükrü Efendi, yazdığı kitapçığın daha ilk cümlesinde bir tespitte bulunur: "*Görülüyor ki Büyük Millet Meclisi'nin hilâfet ve saltanat hakkında iki maddeyi içeren 1 Teşrin-i Sani 1338 (1 Kasım 1922) tarihli kararı gerek yurt içinde gerek bütün İslam dünyasında büyük etkilere sebep olmuştur*." (s.1) Yazara göre bütün İslam dünyasının duyduğu üzüntünün bir nedeni de Büyük Millet Meclisi'nce alınan kararla "İslam şeriatının yüce hükümlerini bir tarafa bırakması, "yüce hilâfet makamını asıl temelinden çıkarması ve "katolik dünyasındaki papanın makamı gibi yeni bir durum ortaya çıkardığı" yanılgısıdır. Yazılanların doğru olmadığını: "*İslam kamuoyu yakinen bilmelidir ki Büyük Millet Meclisi ile meclisin seçtiği ve tabi olduğu müslümanların halifesi arasında hiçbir ayrılık gayrılık yoktur. Halife meclisin, meclis halifenindir.*" (s.1) sözleriyle müjdeleyen Hoca Şükrü Efendi, kamuoyunda oluşan bu tereddüt ve yanılgıyı ortadan tamamıyla kaldırmak için bazı büyük bilgin arkadaşlarıyla bir araya gelerek dini kitaplarda yer alan yardımcı ve değişmez hükümleri bu kitapçıkta yayınladıklarını belirtir. Bunu yapmak kendisi için en gerekli görevdir. Çünkü tüm İslam kamuoyu yanlış bilgilerle maalesef yanıltılmaktadır! Hoca Şükrü Efendi kitapçığın geriye kalan kısmında, İslam'da hilâfetin gerçek anlamı, hükümetin yürütülmesi, hukuk ve şerî görevleri, seçim şekli hakkındaki şerî hükümleri açıklar. (s. 3–17)

M . Akif Tural'ın yayına hazırladığı kitabın birinci bölümü bu kitapçığa (risaleye) karşı yazılan reddiyedir. Reddiyenin yazarları: Siirt milletvekili

[1] Reşat Kaynar, "Atatürk Düşüncesinde Ulusçuluk ve Çağdaşlaşma", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVIII/ 54, Kasım 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

Hoca Halil Hulki, Muş Milletvekili Hoca El-Hac İlyas Sami ve Antalya milletvekili Hoca Rasih'dir. Kitapçığın yazılış amacı, Hoca Şükrü Efendi imzasıyla yayınlanan kitaptaki irtica fikrinin, Kur'andaki açıklamalarla aydınlatılması, kamuoyunun doğru bir şekilde bilgilendirilmesidir. Çünkü Hoca Şükrü Efendi'nin yazdığı kitapçıkta "şeriat, irticaya âlet edilmiş"tir. Daha da önemlisi verilen bilgiler "doğrudan doğruya Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve dolayısıyla milli hâkimiyet düşüncesiyle" çatışmaktadır. Hâlbuki "*Milli hâkimiyetimiz şeriat ışıklarından, inkılâp konusundan, tabii hukuktan ve yaşanan durumdan doğmuş; kan dökülerek alınmış ve Allah yolunda Türk milletinin savaşımıyla, zafer ve galibiyetiyle kazanılmıştır*." (s. 21) Ve içtihat hakkı Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğuna göre, verilen karara itaat gereklidir. İşte, kitapçığın geriye kalan kısmında da bu bilgilere yer verilerek okuyucular aydınlatılmak istenir (s. 21–28). Uzun bir giriş yazısından sonra İslam'da Hükümet Nedir ve Nasıl Kurulur? sorularına yanıt aranır. (s. 29–49) Müslüman halkın şeriata uygun bir hükümet kurması kabulünden yola çıkarak, hükümet kurmanın maddeleri sıralanır, bu maddeler ayrıntılı bir şekilde örneklerle açıklanır ve sonuç olarak dört halife döneminden sonra şeriata en uygun hükümetin Büyük Millet Meclisi'nce kurulduğu ifade edilir. (s. 29–32)

Kitabın ikinci bölümü ise "Hilâfet ve Milli Hâkimiyet" başlığını taşır. Ve kendi içinde beş ana bölümden oluşur. Hilâfet ve milli hâkimiyet konularında o dönemin entelektüel yaşamına damgasını vuran kişilerin görüşlerine yer verilir (s. 51–226).

Hilâfet ve Milli Hâkimiyet adlı kitapçığın (risalenin) birinci bölümünde "Hilâfetin kapsamı, görevleri, tarihçesi ve geçirdiği devirler"le ilgili yazılar bulunur. Ziya Gökalp Bey "Hilafetin Gerçek Kapsamı" (s. 53–56) adlı yazısında bir anlamda "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında dile getirdiği "*Bir millet doğrudan doğruya asrî çağdaş bir millet olmak istiyorsa ilk şart din işleriyle devlet işlerinin ayrılmasıdır.*" görüşünün açıklamasını yapar.

Ağaoğlu Ahmet Bey ise "Tarihî Oturum" konulu yazısında (s. 57–72) hilâfetin hukuki kaynaklarını Hazreti Muhammet dönemiyle başlatır. Peygamberin ölümünden sonra yaşanan değişimleri dört halife döneminden itibaren ele alarak Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar getirir.

Hoca Ubeydullah Efendi'nin "Gerçek Hilâfet" (s. 85–87) ve Ziya Gökalp Bey'in "Hilâfetin Bağımsızlığı" (88–89) yazılarıyla devam eden bu bö-

Levent Şahverdi Arşivi

lüm yine Ziya Gökalp Bey'in "Hilafetin Görevleri"(90–93) makalesiyle son bulur.

Bu kitapçığın ikinci bölümü "Hilâfetin Saltanattan Ayrılması, Halifelerle Saltanatın Birleştirilmesindeki Sakıncalar"ını tarihten örnekler vererek ele alır. Bu konular, "Türkiye'de Padişahlığın Milletin Başına Getirdiği Felaketler", "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Şekli İslamî Esaslârla Bağdaşır mı" ve "Yeni Hükümet Tarzımızın Faydaları" konusu, Ağaoğlu Ahmet Bey (s. 97–104), Tanin gazetesi'nde 30 Kasım tarihinde yayınlanan "2 Teşrin-i Sani (2 Kasım) İhtilali"(s.105–108) başlıklı isimsiz makale, Yunus Nadi Bey (109–111), Ahmet Emin Bey (112–114), Falih Rıfkı Bey (115–118), Necmettin Sadık Bey (119–120), Mehmet Necmi Bey (121–131), Ahmet Emin Bey (132–138) ve Celal Nuri Bey'in (139–142) makalelerine yer verilerek açıklanmaya çalışılır.

Üçüncü bölümde Hilâfet ve İslam dünyası ile Hilâfetin son şeklinin İslam dünyası üzerindeki etkileri incelenir (s. 145–172). Bu bölüm de kendi içinde iki kısma ayrılabilir. Birinci kısımda Ağaoğlu Ahmet Bey'in "İslam Dünyası Ne Diyecek", "İslam Dünyası Ne Diyor" ve "Açık Mektup" adlı üç makalesi yer alır. Ağaoğlu Ahmet Bey ilk iki makalesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce saltanatın hilâfetten ayrılması ve kişisel saltanatın yerine milli egemenliğin temel alınmasının İslam dünyası tarafından da olumlu karşılandığını; çıkarılmaya çalışılan bu kararın İslam dünyasınca olumsuz karşılandığı haberlerinin ardındaki İngiliz lobilerinin varlığını örnekler vererek açıklar. Bununla da yetinmeyerek Hindistan'daki Halifelik Komitesi'ne, Londra'da Ağa Han, Said Emir Ali ve Hint Müslümanları başkanlarına "Açık Mektup" yazar. İngiliz hükümetinin amacını: "*Biliyoruz: İngiliz devlet adamları bin türlü mantık, hile ve safsataları ile -bu amaçlarını ve hilelerini örtmeye çalışıyorlar. Adalet, insan hukuku ve bunun gibi aldatıcı şeyler için uğraştıklarını tekrar edip duruyorlar. Türk milletine, hilâfet makamına, İslamiyet'e karşı olan saygılarından söz ediyorlar. Fakat aldanmamalıdır: Gerçek amaç İslamiyet'i yok etmektir"* (s. 158) sözleriyle özetlemeye çalışan Ağaoğlu Ahmet Bey, görüşlerini farklı örnekler vererek zenginleştirir.

Bu bölümün ikinci kısmında ilk olarak, "Hilâfetin Son Şeklini Mısırlılar Nasıl Buldular" başlıklı makalede Büyük Millet Meclisi'nce hilâfetle saltanatın ayrılması kararına karşı çıkan Hoca Mustafa Sabri'nin Mısır'a kaç-

Levent Şahverdi Arşivi

tıktan sonra Kahire'de yayınlanan El- Mukattam gazetesine yazdığı makaleye karşı değişik kişilerce verilen yanıtlar arasından seçilen Beyrut Mektupçusu (bir nezaret veya diğer resmi dairelerin veya bir vilayetin işlerini idare etmekle görevli büyük memur) Abdülgani Dahili Bey'in yazdığı makale aynen aktarılır. Hoca Mustafa Sabri Efendi'nin demecini sözcük sözcük incelediğini dile getiren Abdulgani Dahili Bey, gerçeğe uygun olmayan daha da kötüsü doğruyla yanlışın karıştığı cümlelerin altını çizerek hem bu cümleleri hem de bu satırlara verdiği doğru yanıtları değinir makalesinde. Bu makalenin devamında Hilafet makamı hakkında İslam dünyasının görüş ve düşüncelerine yer verilir.

Kitapçığın (risalenin) dördüncü bölümünde "Hilâfet Problemleri Hakkında Tartışmalar" a yer verilir. İtiraz edenler ve bunlara verilen yanıtlara çeşitli yazarların, düşünürlerin ve bilginlerin penceresinden bakılarak incelenir (s. 173–202).

Kitapçığın (risalenin) beşinci ve son bölümünü ise "Hilâfetin Son Şekli Hakkında Yetkili Kişilerin Açıklamaları oluşturur. (s. 203–226) İlk açıklama "Halife-i Müslimin-i Hadimül-Harameynüş-Şerifeyn (Mekke ve Medine'ye hizmet eden, Müslümanların Halifesi) Abdülmecit oğlu Abdülaziz Han imzasıyla yayınlanan "Halife Hazretlerinin Bildirgeleri"dir (s. 205). Bu demeci, "Halife Hazretlerinin Büyük Millet Meclisi'ne Teşekkür Telgrafları" ve Tanin gazetesine verdiği "Halife Hazretleri'nin Diğer Demeçleri" adlı yazı izler. 18 Kasım 1922 tarihinde meclis tarafından hilâfet makamına seçilen halife, teşekkürlerini şu sözlerle dile getirir: *"...Yabancı himayesine girerek hilâfet makamından firar eden, kaçan Vahdettin efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iye Vekâletin'den verilen fetva gereğince defedilmesine meclis genel kurulunun 18–11–38(18 Kasım 1922) tarihinde kabul edilen yüz kırkıncı toplantısının beşinci oturumunda aynı noktada birleşerek karar verdiğinin açıklanmasıyla ve Türkiye devletinin hâkimiyetini kayıtsız, şartsız milletin elinde olarak koruyan Teşkilat-ı Esasiye kanununa göre yürütme kudreti ve kanun yapma yetkisi kendisinde toplanan milletin tek ve gerçek temsilcilerinden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 18–11–38 (18 Kasım 1922) tarihinde aynı noktada birleşerek kabul ettiği gerekçeli sebepler etrafında yüce meclisçe yapılan oturumda yüce hilafet makamına seçildiğimin bildirilmesiyle durumun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce islam dünyasına ve Türkiye halkına ulaştırıldığı-*

Levent Şahverdi Arşivi

nı bildiren 18–11–38 (18 Kasım 1922) tarihli yüksek telgraflarını büyük bir mutlulukla aldım. Yüce meclis tarafından bu şekilde hakkımda gösterilen saygı ve sevgiden dolayı ayrıca teşekkür ederim.." (s. 206)

Bu demeçlerden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nde verdiği tarihî nutuklarından bir parça verilir. Mustafa Kemal Paşa bu demecine "*Millet kaderini doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve hâkimiyetini bir şahıs değil, bütün bireyler tarafından seçilmiş vekillerden oluşan yüce bir meclis temsil etti. İşte o meclis, yüce meclisinizdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir ve bu hâkimiyet makamının hükümetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir hükümet heyeti yoktur ve olamaz*." sözleriyle milli hâkimiyetin önemini vurguladıktan sonra hilafet makamının ne olacağı sorusuna yanıt verir (s. 208–209).

Mustafa Kemal Paşa'nın demecinden sonra İsmet Paşa ve Refet Paşa'da verdiği demeçlerde İslamiyet ve hilâfet kavramlarıyla birlikte eski ve yeni yönetim arasındaki farklılıklar, milli hâkimiyet, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimine vurgu yaparla.(s. 210–225). Bu bölümün ve kitabın son yazısı ise "Şeyh Sünusi Hazretlerinin Demeçleri" adını taşımaktadır.

Bir bütün olarak ele aldığımızda, "*Hilâfet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi"* adlı kitapta İslamiyet, Halifelik, Doğu ve Batı toplumlarında devlet ve yönetimdeki farklılıklar, Halifelik ve Papalık kavramlarının açıklanması, değişen koşullar karşısında egemenlik anlayışı ve Türkiye'de Milli egemenlik anlayışının tarihsel gelişim evreleri hakkında temel bilgiler verilmekte ve kafalarda oluşacak sorulara açıklık getirilmektedir.

Bu kitapçıkların (risalelerin) ve yapılan tartışmaların devamında Cumhuriyet ilan edilir ve 3 Mart 1924'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte Halifelik de kaldırılır. Yapılan inkılâplar ve uygulanan kararlar sonunda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, devlet yönetiminde akıl ve bilimi egemen kılarak gelişmeye karar verir. "Egemenlik Allah'ındır" ilkesini benimseyen Osmanlı Devleti yerine yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ilkesini benimser. Böylece milli hâkimiyet ilkesi yeni kurulan devlet için vazgeçilmez bir hal alır. Ancak bu konudaki akıl karışıklığı ya da tartışmalar –ne yazık kı- günümüze değin gelir.

Mehmet Akif Tural Hoca, aslında "**Saltanatın Otopsisi veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler"** adlı iki baskı yapmış, üçüncü baskısı

Levent Şahverdi Arşivi

ise yapılmakta olan özgün eserinde, daha özlü bilgiler vermiştir. Hoca Şükrü Efendi'ler her zaman seslerini yükseltebilir. Onlar kavramları bulandırabilirler. M. A. Tural'ın kavramlara da, o dönemin sorunlarına da yeterince hâkim olduğunu görmek isteyenler, bu, o hacmi küçük değeri büyük eseri görmelidirler. Toplumdaki bütünlüğün değeri ve dinî öfkenin yanlışlığı bu eserde açıkça ortaya konmuştur.

Birbirini seven, ortak bir geçmişi paylaşan ve geleceğe yönelen insanların millet olarak birlikte ve barış içinde yaşayabilmeleri için aynı dili konuşmaları, doğal olarak aynı kavramlara aynı anlamları yüklemeleri Türkiye Cumhuriyeti için bir hayat meselesidir. Çünkü bu duygular bozulduğunda milliyetçilik zarar görecek ve milliyetçiliğin zarar görmesi bağımsızlığımızı etkileyecektir. Bağımsızlığımızın ve milliyetçiliğimizin bozulması ise demokratik düzene telâfisi mümkün olmayan zararlar verebilir. Bu tartışmaların kendini hissettirdiği temel konulardan birisi de din konusudur. Hâkimiyet, diyanet, siyaset kavramları etrafındaki tartışmaların devam ettiği günümüzde bu kitap, ilk basıldığı günkü kadar güncelliğini korumaktadır. Dileğimiz, tartışmaların sonunda aklın kazanmasıdır. Tıpkı 1923 yılında olduğu gibi...

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

DEĞİŞİK BİR ANLATIMLA "BAŞBUĞ ATATÜRK"*

Sadettin KÖSELERLİ

Kitapların okunması bazen güçtür. Özellikle fikir kitaplarının okunması gerçekten özel bir ilgi ve sabır ister.

On iki yıldır kitap okumaya müsait bir konumda bulunuyor olduğumu düşündüğümden beri bazen tavsiye ile, bazen tanıtımların etkisiyle kitap okuyorum. Bazen de yakın dostlarımız şu kitabı okur musun diye veriyorlar.

Son yıllarda Milli Mücadele dönemini, Atatürk'ü anlatan kitapları daha dikkatle okumaya çalışıyorum.

Yusuf KOÇ ve Ali KOÇ kaynakları taramak suretiyle Atatürk'ün çeşitli kavramlar hakkındaki görüşlerini, hatıralarını bir araya getirerek yayınlamışlar. Kitabın Adı:**Türk Milliyetçi Hareketinin lideri BAŞBUĞ ATATÜRK** (6. bs. Ank. 2006).

Bu vesile ile kitabın içindekileri olduğu gibi vermeyi öncelikli ve gerekli bir görev sayıyorum.

Türk Irkının Evlâdı Atillâ 1
Mustafa Kemâl : BOZKURT 2
BAŞBUĞ Mustafa Kemâl 4
Bilge Kağanımız ve Kül – Tekinimiz 17
Konstantin'in Kafası Burada Kırılacak 18
BAŞBUĞ'un Tek ve Değişmez Emri 21
Teoman ve Metehan 22
Tarih Öğretmeni Atatürk 24
Bilinmeyen Olaylar 26
Milliyetçi Hareket 28
Türk Milliyetçiliği Programı 35
Emperyalizme ve Kapitalizme Karşı Mücadele 37
Türk Milliyetçi Ordusu 38
Orta Asya 42
Olması Gereken Türk Dış Politikası 46
Türkler Göçebedir Diyen Kitabın Kaldırılışı 48
Türklükten Büyük İdeâl Olur mu? 51

---

* **Belgelerle Türk Milliyetçi Hareketi'nin Lideri Başbuğ Atatürk,** Hazırlayanlar: Yusuf Koç-Ali Koç, 6. Baskı, Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yayınları, Ankara 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

Chester İmtiyazı ve Lozan 55
Atatürk'ün Stalin'i Dize Getirişi 57
Gerçek Devlet Adamlığı 60
Kürdistan Diye Bir Sorun Yoktur 74
İdeâl ve İman Götürüyoruz 78
Mustafa Sagir Olayı 83
Atatürk'ün Duaları 85
Yeryüzünün En Büyük İnsanı, Hz. Muhammed 87
Şeyh Sunüsi'nin Rüyâsı ve Mustafa Kemâl 88
Zaferin Hz. Muhammed Tarafından Müjdelenmesi 89
Bedir Cengi 90
Yasin Okuyan Kız 93
Lâikliği Dinsizlikle Karıştıranlara 96
Hz. Muhammed (S.A.V.) 97
ALLAH'IN KELÂMI 103
Hz. Muhammed Büyük ve Eşsiz Dahidir 108
Atatürk Ne Yapmak İstiyordu? 114
Demir Tavında Dövülür 131
Türklük Davası 137
Atatürk Irkçı mıydı? 139
Ermeni Katliamı Yalanı ve İngiltere'nin Hainliği 149
Sezar'ın, İskender'in ve Yıldırım Beyazıd'ın Ordularını Aldatan
Tepeler Atatürk'ü Aldatamadı 164
Siyonistler Mustafa Kemâl'i İhbar Ediyor 173
Arap – Yahudi İşbirliği 173
Mason Cavit'in İhaneti ve Asılması 174
Mahmut Esat Bozkurt Masonluğa Hücum Ediyor 177
Mustafa Suphi ve İhanetleri 184
Mustafa Suphi'nin Öldürülmesi 187
Metehan 193
Kılıçarslan'ın Kapısı 202
Türk İnkılâbı, Türk Irkı 204
Yunan Gerçeği 210

Levent Şahverdi Arşivi

Yahudi Dönmesi Şefik Hüsnü ve Aydınlık Dergisinin
Kapatılması 221
Ergenekon 228
Musul Gerçeği 236
Büyük İhanet : NATO 239
Kıbrıs Gerçeği 245
Sivil Kalpaklılar 245
İşte Gerçek Atatürk 246
MİLLİYETÇİ HAREKET 248
İşte Lider Atatürk 250

Yusuf KOÇ ve Ali KOÇ'un başka yazarlardan farklı bir yanı var.

Prof. Dr. Utkan Kocatürk'ün "Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri" adlı kitabını okumuş olanlar bilirler ki, (benzeri türden kitaplarda da) herhangi bir konu veya kavram hakkında Atatürk'ün veciz sözleri yer almıştır.

Yusuf Koç ve Ali KOÇ'un elimde altıncı baskısı bulunan "BELGELERLE TÜRK MİLLİYETÇİ HAREKETİ'NİN LİDERİ BAŞBUĞ ATATÜRK" adlı kitabı ise, hatıralarla ve belge nitelikli anekdotlarla desteklenmiştir.

Beni ilgilendiren, daha düzgün bir ifade ile heyecanlandıran husus ise Atatürk'ün Musul konusundaki tutumuna ilişkin bilgiler ve sözlerdir.

Bu kitabı okurken hiç bilmediğim ve gerçekten heyecan duyduğum yeni bilgiler de edindim.

Önce eleştiri nitelikli görüşlerimi söyleyeyim.

Kitabın, 5-6-7. sayfalarda yer verilen açıklamalara , nitelemelere ihtiyacı yoktur ve çıkarılması daha doğru olurdu.

Belki de, kitabın başına Atatürk'ün kısa, özlü bir özgeçmişi konulabilir veya bu işin gerçekten uzmanı kabul edilen kimselerden birinin sunuş yazısına yer verilebilirdi.

Kaynaklar kısmı ise; kaçıncı baskı olduğu belirtilmeden yer alan kitapların (Çünkü alıntılanan sayfada söz edilen hususlar bulunmamaktadır, çünkü farklı baskılar kullanılmıştır.) yeniden, kullanılan baskı numaraları ve tarihleri belirtilerek düzenlenebilirdi.

Bu güne kadar İnkılâplara karşı olduğunu iddia ederek Türkiye'yi terk ettiğini söyleyip Mehmet Akif'e iftira edenler, kitabın 243. sayfasında yer alan şu ifadeleri görünce utanırlar mı bilmem?

Levent Şahverdi Arşivi

"Mısır'a, üniversitedeki görevine döndükten sonra Mehmet Akif, yazdığı bir mektubunda:"

"…Mısır'da onbir yıl kaldım. Fakat onbir saat daha kalsaydım artık çıldırırdım. Sana halisane (içtenlikle) bir fikrimi söyleyeyim mi :

İnsanlık da Türkiye'de,

Milliyetçilik de Türkiye'de,

Müslümanlık da Türkiye'de,

Hürriyetçilik de Türkiye'de…

Eğer varsa, ALLAH benim ömrümden alıp, (Mustafa Kemâl'i kastederek) o'na versin…"[1]

Böyle bir fikir kitabının, özellikle hatıralarla desteklenen eserin içinden, Atatürk'ün din ve İslam hakkındaki fikirlerini okumak bile insana ayrı bir heyecan veriyor.

Ben bu küçük yazıya kitabın içinde heyecanlanmak isteyenler için, üç sözü almakla yetineceğim.

"Bir milletin ne gibi haslet ve kabiliyetlere sahip olduğunu takdir ve tayin edebilmek için, o milletin sevk ve idaresine memur edilen kimselere, insanlık tarihini ve bilhassa millî tarihini çok okumuş ve hazmetmiş olmaları şarttır. Muvaffak olmanın birinci sırrı bunda mündemiçtir."[2]

"Ankara'yı neden hükümet merkezi yaptım?

Sıcak bir günün akşamında bazı zevatla Çankaya Köşkü'nün bahçesinde dolaşıyordu. Ben de o sıralarda eski köşkün tavan dekorlarıyla meşguldüm. Tozlu ve sisli bir akşam Ankara'nın üzerine çökmüştü. Yer yer toz hortumları semaya doğru yükseliyor ve manzaraya daha boğucu bir hava ekliyordu. Bize:

– Ankara'yı hükümet merkezi yapmakla iyi mi ettim? Diye sordu. Tabiî herkes müspet cevap verdi. Arkasından:

– Neden?

Suali gelince, kimi stratejiden, kimi siyasetten bahsetti. Hattâ birimiz:

– Kayalık güzeldir.

---

[1] Türk Milliyetçi Hareketinin Lideri BAŞBUĞ ATATÜRK, 6. bs. Ank. 2006, sy. 243.
[2] Türk Milliyetçi Hareketinin Lideri BAŞBUĞ ATATÜRK, 6. bs. Ank. 2006, sy. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

Gibi bir estetik nazariye de ortaya attı. Atatürk:

– Şimdi dalkavukluğu bırakın, diye münakaşayı kapattı. Ankara'nın hükümet merkezi olmak için saydığınız meziyetleri beni iknaa yetmez. Ben Ankara'yı hükümet merkezi yapmakla büsbütün başka bir hedef güttüm. Türk'ün imkânsızı imkân haline getiren kudretini dünyaya bir kere daha tekrar etmek istedim. Bir gün gelecek şu çorak tarlalar yeşil ağaçların çevirdiği villâların arasından uzanan yeşil sahalar, asfaltlarla bezenecek.. Hem bunu hepimiz göreceğiz. O kadar yakında olacak."

"Kazancınızın heba olmaması için başkalarına haraçgüzar olmamak için dindaşınız olan, kendinizden olan san'atkârlara koşacaksınız. Onlara yardım etmek hem borcunuz, hem menfaatinizdir. Sonra mahsulâtı memleket içinde istihlâk etmek sizin gayretinizle mütenasip olmaz. Elbette yalnız şahsi ihtiyacınızı tehvin etmek için çalışıyoruz. İhtiyacınızdan fazla mahsulâtı harice sevk ve onları altına kalbedeceksiniz. Bunu yapabilmek için tüccarlara ihtiyacınız vardır. EĞER TÜCCARLAR BİZDEN OLMAZSA MİLLÎ SERVETİN EHEMMİYETLİ BİR KISMI ŞİMDİYE KADAR OLDUĞU GİBİ YİNE YABANCILARDA KALACAKTIR. ONUN İÇİN MİLLÎ TİCARETİMİZİ YÜKSELTMEĞE MECBURSUNUZ. Bütün bu basit fakat hayatî hakikatleri, bilerek, bilmeyenlere de yolu ile veya zor ile anlatarak gayemize yürüyeceğiz. Hepiniz pek güzel anlamışsınızdır ki, bizi o gayeye varmaktan men eden iki kuvvet vardır. Biri harici düşmanlardır. Bunlar bizi bir müstemleke haline koymak için terakkimizi istemeyenlerdir. Fakat çiftçi arkadaşlar, muhterem babalar, bizim için bunlardan daha muzır, daha mühlik bir sınıf daha vardır. O da içimizden çıkması muhtemel olan hainlerdir. Aklı eren, memleketi seven, hakikati gören kimselerden böyle düşman çıkmaz. İçimizde böyleleri çıkarsa onlar ya aklı ermeyen cahiller, ya memleketi sevmeyen fenalar, ya hakikati görmeyen körlerdir. BİZ CAHİL DEDİĞİMİZ VAKİT MUTLAKA MEKTEPTE OKUMAMIŞ OLANLARI KASDETMİYORUZ. KASTETTİĞİM İLİM, HAKİKATİ BİLMEKTİR, YOKSA OKUMUŞ OLANLARDAN EN BÜYÜK CAHİLLER ÇIKTIĞI GİBİ, HİÇ OKUMAK BİLMEYENLERDEN DE BİLHASSA SİZLERİN İÇİNDE GÖRÜLDÜĞÜ GİBİ, HAKİKATİ GÖREN HAKİKİ ÂLİMLER ÇIKAR. SÖZLERİME HİTAM VERİRKEN BİR DAHA TEKRAR DİKKATİNİZİ ŞU NOKTAYA CELBEDİYORUM. PARAMIZI, HAYATIMIZI, HARİCİ DÜŞMANLARIN TASALLUTUNDAN KURTARMAK, BU MEMLEKETİN HARİCİ DÜŞMANLARA ESİR OLMASINA MÜSAADE ETMEMEK NE KADAR LÂZIMSA, AYNI ZAMANDA VE ON-

Levent Şahverdi Arşivi

LARDAN DAHA FAZLA BİR TAYAKKUZLA DAHİLİ DÜŞMANLARA, DAHİLDEKİ MUZIR ADAMLARA DA DİKKATLE BEKÇİLİK YAPMAK VE ONLARIN HER HAREKETLERİNİ GÖZDEN KAÇIRMAMAK MECBURİYETİNDEYİZ. BİZ ANCAK BU GAYRETLE, BU İNTİBAHLA ÇALİŞARAK MUVAFFAK OLACAĞIZ. Bütün dünya Türkiye'nin mevcudiyet-i muhteremesine gıpta edecek ve Milletimize lâyık ve müstahak olduğu yüksek mevkii ayıracaktır. Böyle bir Millete mensubiyetimden dolayı çok bahtiyar ve müftehirim."[3]

"Zengin lügatimizin toplandığı gün, Millî Varlığımız, en kuvvetli bir dal kazanacaktır.

BİZİM MİLLİYETÇİLİĞİMİZİN ESASI, DİL BİRLİĞİMİZİN KORUNMASIYLA MÜMKÜN OLACAKTIR."[4]

20 yıldan fazla bir zamandır Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk ve Atatürk'ün zamanı ile Atatürk'ün etkileri ana konularında araştırmalar yapıyor, yaptırtıyor, inşallah engellenmeden araştırmaları sürdürülür.

Kurum dışındaki yayınlar daha büyük bir yekûn tutuyor. Bunlardan en önde geleni ise, Kaynak Yayınları'nın yaptığı büyük hizmettir.

Şule Perinçek hanımefendiyi de Atatürk konusundaki kaynak yayınlarının başında bulunduğu için yeri gelmişken saygı ile selamlama görevimi yerine getireyim.

Başkanlığını Prof. Dr. Sadık Tural'ın, Başkan Yardımcılığını Prof. Dr. Utkan Kocatürk'ün, Genel Sekreterliğini hocaların hocası Dr. Hüseyin Ağca'nın üstlendiği **Atatürk Ansiklopedisi** tamamlanıp basılırsa Gazi Paşa'yı, Gazi Mustafa Kemal'i, Kemal Atatürk'ü, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü öğrenmek ve anlamak isteyenlerin güvenilir imzalarla, güvenilir kaynaklarla sorularının cevabını bulacaklarını umuyorum.

Yusuf Koç ve Ali Koç kardeşlerin hazırladığı bu kitap için www.kamubirlikhareketi.com adresine ulaşılarak bilgi edinilebilir.

Sayın Yusuf ve Ali KOÇ'u bu kitabı hazırladıkları için kutluyorum.

Geniş kitlelere duyurulması ve okunması için, Atatürk sevgisini bilgiye dönüştürmek isteyenlere ısrarla öneriyorum.

---

[3] Türk Milliyetçi Hareketinin Lideri BAŞBUĞ ATATÜRK, 6. bs. Ank. 2006, sy. 129-130.
[4] Türk Milliyetçi Hareketinin Lideri BAŞBUĞ ATATÜRK, 6. bs. Ank. 2006, sy. 131.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve on sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim adamlarına ulaşmak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mus-

Levent Şahverdi Arşivi

tafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle ortaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, konu itibariyle akademik bir dergide yayımlanmaya uygunluk derecesi, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalarla ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, biri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi Lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

6- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Eroğlu 2007 : 50)

...Bazı araştırıcılar (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

Levent Şahverdi Arşivi

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s. 30.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), tarih-yer, sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, tarih-yer, sayfa sayısı.

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak

Levent Şahverdi Arşivi

üzere bilgisayar disketleri ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and his Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons

Levent Şahverdi Arşivi

of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

Levent Şahverdi Arşivi

The Evaluation of the Articles

The artıcles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

Levent Şahverdi Arşivi

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1. Title of the Article

2. Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3. Abstract and key words (in Turkish)

4. It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5. Showing the contribution (if necessary)

6. Bibliographical index

7. The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

Levent Şahverdi Arşivi

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with doublecolon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

Levent Şahverdi Arşivi

...(Eroğlu 2007 : 50)

...Some Researchers (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Abdurrahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. S. 30.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Levent Şahverdi Arşivi

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/123 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi